

Dobai István

MÚLANDÓ SZILÁGYSÁG

Művelődéstörténeti tárcadolgozatok

[I. Ákos temploma és népe](#)

[II. Emlékezzünk régiekről, magyaroknak eleiről](#)

[III. Margit hercegnő leányai](#)

[IV. Wesselényi Miklós és az erdélyi kérdés](#)

[V. Ady Endre társadalmi és eszmei gyökerei](#)

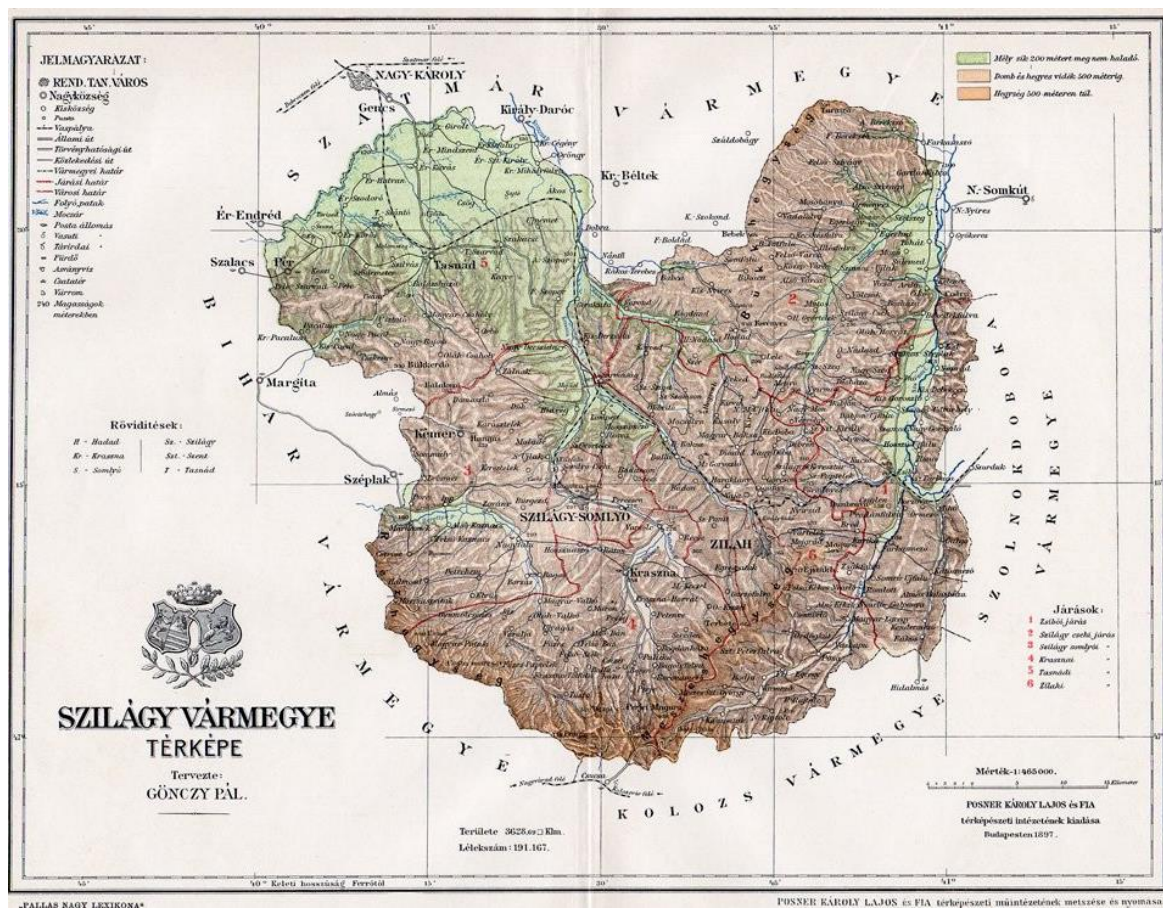
[VI. Útkeresés a gyűlölet zátonyai között](#)

[VII. Szilágysági népesedéstörténeti adalékok](#)

Kolozsvár, 2007

A HAJDANI (1876 ÉS 1948 KÖZÖTT LÉTEZETT)

SZILÁGY-VÁRMEGYE EMLÉKEZETÉRE

A hajdani Szilágy-vármegye (térkép)

ELŐSZÓ ÉS TARTALOM

Keresztyén művelődéstörténeti összefoglaló munkám – *Tűnődések a történelemről, azaz a mérhetetlen élet és az ember viszonyáról, különös figyelemmel Európára és a magyarokra* – nyomdába adása után átnéztem az ahhoz fel nem használt írásaim és jegyzeteim tömegét, hogy érdemes-e valamely részét közzétenni. A politikainak nevezett, közéleti témákkal foglalkozó írásaim nagyrésze már megjelent aktualitásuk idején. Ezek közül a figyelemre érdemeseket, és az utolsó évtized fontos közéleti kérdéseit tárgyaló írásaimat rendszereztem, ezek fognak megjelenni a *Boldogok a békességre igyekezők* című, előkészület alatt álló kötetben. Itt maradtak viszont azok a társadalomtörténeti jegyzeteim és tárcadolgozataim, amelyek a *Tűnődések* megalapozására szolgáltak volt, de nem épültek be abba. Ezekből válogattam az itt közzétett *Múlándó Szilágyság* témáit. Mivel a kommunista diktatúra alatt osztályharcos és nemzetpolitikai szempontból *persona non grata* voltam, saját nevem alatt semmit nem közölhettem. Írásaim csak álnév alatt – *Ákosi István, Bay Bálint, Bélteky Ákos, Dúl István, Geley István, Szilágyi Ákos* – jelenhettek meg. Ezzel magyarázható az, hogy egyes szövegekben magamról nem egyes szám első személyben beszélek, hanem harmadik személyben, Dobai Istvánként. A kötet minden dolgozata végére zárójelbe odaírtam a régi álnevet.

1. Ákos temploma és népe

Az emberiség életének távlatában, a köznyelvben *történelemnek* nevezett *politikátörténetnek* kevés az értéke a *néptörténettel* szemben. Közismert, hogy a speciális történelmi munkák – gazdaságtörténet, ipartörténet, lótenyésztés vagy szőlőtermelés-történet, gyártörténet, családtörténet, intézménytörténet és egyebek, amelyek nélkülözhetetlen alapjai a tudományos történetírásnak – nem adnak lehetőséget a differenciált társadalom *pars pro toto* ismertetésére úgy, mint a helytörténet, várostörténet, falutörténet. Ezek viszont a társadalomtörténeti kutatások bizonyossága szerint annyira hasonlóak, hogy ha nem vizsgáljuk különös szempont szerint, nem mondanak semmit. Ezért ajánlotta *Takács László* szatmári történelemtanár a szétfolyó általánosítás elkerülésére a helytörténet megírásához egy irányító eszme szellemi vagy tárgyi vonalának kapcsolását. Ezért csoportosítjuk egy szilágysági falu helytörténetét műemléktemploma köré. Erre legalkalmasabb az *ákosi templom története*.

2. Emlékezzünk régiekről, magyaroknak eleiről

Csáti Demeter éneke Pannonia megvételeéről. Börtönbeli irodalmi társalgásainkban tudtuk meg, hogy a legelső magyar nyelvű költemény, amelynek szerzőjét is ismerjük, *Csáti Demeter Pannoniai éneke*. Ki ne hallotta volna, az *Emlékezzünk régiekről,/ Szittyiából kijöttekről,/ Magyaroknak eleiről, /És azok vitézségéről* szóló rigmust? Egyebet azonban senki nem tud róla.

Rabtársaim biztatására kiszabadulásom után keresni kezdtem a verset. Nagy nehezen három különféle lejegyzési részletet találtunk irodalomtörténeti forráskiadásokban. Közzétételével itt legfőbb célunk a megjelentetés, népszerűsítés. Abban reménykedünk, hogy egy korunkbeli költő talán majd szükségét fogja érezni ennek a nagy művelődéstörténeti fontosságú költeménynek mai nyelvre való fordítását, és az is jó volna, ha egy zeneszerző dallammal látná el a verset. Persze, bármilyen fontos az irodalomtörténeti adatközlés, minket jobban érdekel magának a *Pannoniai éneknek a története*: ki írta, miből, mikor és hol született a vers? Milyen emberek, milyen nép eszméjét tolmácsolta évszázadokon át úgy, hogy csak *a közönség ismerte és becsülte*, a hivatásos irodalmárok viszont nem is hallottak róla?

Fülöp Áron, az utolsó magyar hegedős volt a felfedezője Csáti Demeter költeményének. Irodalomtörténeti munkáinál nagyobb jelentőségű alkotása az *Attila fia* című eposz-trilógia. Amellett, hogy ez a költemény a székelység nemzeti hagyományait eleveníti fel, a magyar irodalmi örökség egyik nagy értéke, és méltó korunk emberének a figyelmére.

Szekeresi Nagy József, ákosi földbirtokos, az 1956-os magyar forradalom mártírként a börtönben halt meg. Élettörténetén keresztül megismerhetjük a letűnt magyar úri világot erényeivel és hibáival együtt, az erdélyi magyarság keserves sorsát a bolsevik diktatúra alatt.

Kertész Gábor, a publicista. Az 1956 miatt elítélt és a börtönben meghalt fiatal zilahi ügyvéd fedezte fel újra a mi számunkra Wesselényi Miklós publicisztikáját. Rövid cikkekben ismertette és elemezte a szabadelvűség eme legnagyobb magyar alakjának nagytávlatú társadalompolitikai megállapításait. Közismert, hogy *Wesselényi Szózatjában* jelenik meg először, hogy az orosz könyörtelen és következetes imperializmus, célszerűen válogatott és változtatott jelszavak hangoztatásával tör az orosz világuralom felé. Kertész Gábor veszi észre, hogy a Wesselényi-emléltette ortodoxia és pánszlávizmus után, következetesen jött a harmadik lépcső, a kommunizmus. Most mi eltanakodhatunk azon, hogy a bolsevik proletárdiktatúra elévülése után, mivel fog majd előállani az elévülhetetlen cári uralom? Sajnos, Kertész Gábor egész írott anyaga megsemmisült letartóztatása után úgy, hogy még tájékoztató sem maradt semmiből.

Felvinczi Takács László szatmári és budapesti történelemtanár. Oktatóművészetével sokszáz magyar értelmiségi lelki építését szolgálta. A legkorszerűbb társadalomelméleti rendszereket a saját tudásának a szűrőjén át továbbította a tanítványai felé úgy, hogy azok képesek lettek eligazodni a 20. század szellemi zűrzavarában.

3. Margit hercegnő leányai

A legújabb kor soha nem remélt óriási szellemi és műszaki fejlődése folytán az emberiség olyan anyagi jólétre jutott, hogy érvénytelenedett a Paradicsomból való kiűzetés átka, immár nem kell az embernek orcája verejtékét hullatnia kenyeréért és semmi közszükségleti javáért: mindenki számára bőségesen állnak rendelkezésre, meg sem kell érte dolgozni. Az ember azonban nem hajlandó a munka rabszolgaságáról lemondani, nem hajlandó a Paradicsom

anyagfeletti életmódját folytatni, régen irigyelt urak módjára élni, hanem munkát követel magának. Azt pedig a műszaki találmányok csaknem teljesen kiküszöbölték a társadalomból, éppen csak hobby mennyiség maradt belőle. És ekkor a sok, feladatát veszített férfi mellé felsorakoznak a nők – akiket a gazdasági tevékenység kényszere alól szintén a műszaki forradalom szabadított fel –, és osztozni kívánnak a kényszermunkán is a férfiakkal. Pedig felesleges a termelőmunka, és az ebben való részesedés nem adhat célt és tartalmat az emberi életnek. A teljes emberi élet került válságba, hiszen az életfenntartás eszközei messze meghaladták a szükségletet: a szellemi-lelki fejlődés elmaradt a műszaki mögött, nincs, ami célt adjon – anyagfeletti célt adjon –, az emberi cselekvés számára.

Vajon, a mostani nagy anyagi bőséget eredményező, sok ezeréves történelmi fejlődés során hogyan találtak maguknak vágyaik megvalósítására lehetőséget az emberek – férfiak, nők, gazdagok, szegények, mindenki? A nők esélyegyenlőségére, életlehetőségére próbálunk rávilágítani egy konkrét női leszármazási vonal ismertetésével: *Árpádházi II. Géza király leánya, Margit hercegnő* egy francia származású keresztes lovaghoz ment feleségül. Utódaik beágyazódtak a magyar országos főurak társadalmába – *Apaj* vagy *Becse Gergely* nemzetség néven –, és azóta is nagy szerepet visznek a magyar közéletben, *Apafi, Bethlen, Gyerőfi* vagy *Kemény* családként. A 17. század végén *Apafi György* főtanácsúr leánya, *Mihály* fejedelem húgának, szintén *Margit* hercegnőnek unokája, *Gyerőfi Katalin Bíró Mózes* szilágysági megyei nemeshez ment feleségül, és ezzel a hajdani királyi vér a vidéki nemesek társadalmába áramlott. Bőséges anyakönyvi dokumentáció állván rendelkezésünkre, pontosan követni tudjuk a Bíró család és benne a leányág életútját. Mi, szubjektív okokból csak a 19. század végén élt *berei Bíró Berta* vonalán mentünk tovább, de bárki Bíró leszármazott ugyanígy kapcsolhatja leszármazását Bendegúz nemzetségéhez. Vajon, az utolsó évszázadban megvalósult, vagy megvalósulóban lévő elmagánosodott, elidegenedett *singelekből* álló *leporida*, azaz vadnyúl társadalom, amelyre a *szüfraszettek* mozgalma irányult, boldogabb önmegvalósítási lehetőséget kínál-e a nők számára, mint a királyi tróntól a vidéki kézművesek társadalmi szintjére alászálló, itt leírt életút?

4. Wesselényi Miklós és az erdélyi kérdés

A Wesselényi óta elhanyagolt erdélyi kérdés fájó sebe itt sajog a magyarságban. Nemzetpolitikai beállítottságomnál és szakmai elkötelezettségemnél fogva, börtönből szabadulásunk után mindent megtettem Wesselényi Miklós ilyen irányú írásainak a felkutatására. Kolozsváron és Erdélyben csak érdektelenséget és elzárkózást tapasztaltam minden történész és kutató részéről, úgy Wesselényi, mint a magam munkája iránt. Nem volt ez különben Budapesten sem: a hivatalos „történettudósok” egyike sem, még a 19. század kutatása címén akadémikusi javadalmat húzó elnök sem volt hajlandó – sajnos, nem is tudott –, még útbaigazítani sem a keresett dokumentumok felé. Makacs igyekezetem végül eredménnyel járt: birtokomba került a két legfontosabb dokumentum kéziratának hasonmása, az *Erdély uniója* tárgyában a magyarországi rendekhez intézett párciumi beadvány, és a román

nemzetiségi kérdés megoldási javaslatát tartalmazó, *Klauzál Gáborhoz intézett levél*. Boldogan hoztam haza Kolozsvárra, mutattam volna az itteni „szaktudósoknak”, de *senkit sem érdekelt*: azóta sem olvasta el senki. Főlényesen megállapították viszont, hogy Wesselényi nem érdekes, ezért még 1848 erdélyi történeteiről szóló ünnepi kiadványban sem foglalkoznak vele. De közben a divatos közvélemény igényének megfelelően, mindegyik jobban vagy gyengébben fizetett erdélyi publicista erről beszél, azaz inkább szaporítja a szót. Mivel pedig a szószaporítást, fecsegést csak akadályozza a tudományos alapozás, az általam előkerített dokumentumokat senki sem méltatta figyelemre. Voltaképpen ennek a két Wesselényi-okmálynak a közzététele végett jelenik meg ez az egész *Mulandó Szilágyság* kötet.

5. Ady Endre társadalmi és eszmei gyökerei

A nagyközönség abban a tévhitben él, hogy minden műnek, alkotásnak egyetlen szerzője van akkor is, ha annak a neve talán nem ismeretes. Az ember, *a homo sapiens antropus* társadalmi lény lévén, egyedként csak az állattanban létezik. A szellemi alkotó, pedig fölemelkedik abba szellemi élettávlatba, melynek legnagyobb alkotása éppen maga a társadalom. Ebben a közegben alkot, mint társadalmának képviselője, szószólója, eszméinek kifejezője. A nagy alkotók maguk szokták elmondani, büszkén terjeszteni, honnan vették alkotásuk alapötletét, mi volt az a hallott, látott, észlelt látvány, esemény, gondolat, melynek élménye a mű megalkotására készítette. Ady Endre társaságának több tagját ismertem. Egyikük, *Sarkadi Sándor* szatmári művésztanár, például elmondta az *Emlékezés egy nyáréjszakára* c. vers születésének történetét. Hogyan beszélgetett az asztaltársaság 1916-ban egy háborús hajnalon a világháború okairól. Sarkadi már kétkötetnyi anyagot gyűjtött össze a kérdésről, és közismertek voltak *Andrássy Gyula* és mások erről a témáról szóló publicisztikái is. Ady csak hallgatta a hosszú vitát, de két nap múlva előállott azzal a verssel, amely nemcsak, hogy néhány versszakba összefoglalva, a legmagasabb művészi igénnyel elmondta számtalan kötet gondolati tartalmát, de mindennek a logikai konklúzióját is levonta: a világháborúk fő okát nem a földi világ anyagában kell keresni, mert ott nem lehet megtalálni.

Az Ady Endréről és költészetéről szóló könyvtárnyi irodalom, anélkül akarja a költő egyéniségét megrajzolni, hogy *eredetének* kérdésével foglalkozna. Kicsoda Ady Endre? Kik voltak szülei, ősei? Milyen nép, milyen rétegéhez tartoztak? Mi az, ami az ősök erényeiből és hibáiból a költő egyéniségének kialakulására hatott? A származás mellett, milyen volt a költőt nevelő szellemi-lelki közeg, közösség? Kiktől tanult pozitíve vagy negatíve? Azaz kiknek vette át ismereteit, gondolatait, és kikét utasította el? Hogy jutott el Ady Endre kora materializmusától az istenhit legkiemelkedőbb prófétáinak a közösségébe?

Ha csak egy újabb, sok ezredik Ady-himnológiát akartam volna szerezni, ennyivel meg is volnánk. Azonban, mi éppen azt akarjuk megírni, amiről mindenki hallgat: melyek voltak Ady Endre életének és művének azok az árnyoldalai, a himnológia disszonáns akkordjai, amelyek nem engedik Ady eszméinek saját társadalmába, testi és szellemi rokonságába, az erdélyi és a magyar fiatalság lelkébe beültetődni? Igaz-é valami és mennyi igaz az Ady Endre erkölcsi

értékét, becsületét, hitelességét kétségbevonó mendemondákból, amelyek őt magát, szülőanyját, családját, társaságát körüllegik? Mondhatja mindenki – már nekem is felrótták a kézirat olvasói –, mire való rosszindulatú, igaztalan rágalmak felemlegetése? Miért nem szabad hagyni azokat maguktól elaludni és kimúlni? Azért, mert a társadalmi betegségek táptalajában a rágalmak ismételten kicsiráznak, mi pedig semmiképpen sem akarunk olyanokat hallani, hogy Ady Endre egy jellemtelen erkölcsi nulla volt, a Láp Virága-szülőanyjának a fia, szifilisz delíriumában, alkoholgőzben írta erotikus vagy pornográf verseit – mert ezért fizettek akkor a gondolat piacai. Az ehhez hasonló rágalmak még segítenének Ady Endre világsztár-költő hírnevének, de lehetetlenné tennék, hogy mi, zilahi diákok és fiatal irodalomtanárok –, mert lelkileg mindnyájan azok maradtunk, akik voltunk és lenni szeretnénk: *nemes, küzdő, szabadlelkű diákok* – fenntartás nélkül, maradéktalan lelkesedéssel követhessük lelki Mesterünket, Ady Endrét.

6. Útkeresés a gyűlölet zátonyai között

A többszörös és hatványozott, nemzeti és vallási idegen uralom – orosz, román, kozmopolita, agresszív ateista – alá került erdélyi magyarság kereste és megtalálta továbbélése lehetőségét abban a keresztyén értékrendben, amelynek hegemoniája éppen a második világháborúval szűnt meg. A második világháború utáni káoszban semmi más intézményes keret nem állott rendelkezésre az eszmék és gondolatok találkozására, megbecsülésére Erdélyben, csak a *Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület*. Ennek a tevékenységéhez csatlakozott az erdélyi magyar értelmiség egésze, öregek, fiatalok, foglalkozási és valláskülönbség nélkül. A látványos események a nyári konferenciákhoz kapcsolódtak. Hogy milyen eredménnyel, az azokkal a közösségekkel való összehasonlításból állapítható meg – anyaországi és más magyar közösségek –, amelyekben nem voltak ilyen ideológiai eligazítási alkalmak. Viszont érvényes az egész 20. század minden keresztyén nép sorsalakulására: hogyan tagadta meg a Krisztus útját a szabad Nyugat keresztyénsége?

7. Szilágysági népesedéstörténeti adalékok

A kötet előző hat tárcadolgozatával szemben, Szilágyság népesedéstörténeti változásai 896 és 1896 között – ez volt az írás eredeti címe –, a körülmények-engedte legalaposabb tudományos igénnyel, dokumentációval készült. A magyar-román megbékélés elmaradása miatt viszont nálunk lehetetlen a nemzetiségi kérdés bármily óvatos és tárgyilagos megközelítése. Ezért nem jelenhetett meg a dolgozat többszöri átírás és átszerkesztés ellenére sem.

Az első benne kifejtett gondolat még 1944 őszén készült, amikor a háború végét váró diákként, otthoni unaloműzésképpen szülőföldem, a *Tövishát* különleges magyar nyelvjárására figyeltem fel. Csodálkozva állapítottam meg, hogy a két egymás melletti, egymástól szeszélyesen kanyargó mezsgyével elválasztott vármegye, *Középszolnok és Kraszna* már

megalakulásuk idején különböző magyar népességű volt, és nyelvjárásuk azóta is elüt egymástól.

Az ötvenes évek elején a jogszabály fogalmának megállapításával vívódva, a később szociometriának nevezett kutatási módszert is kipróbáltam, és eredményeit a szilágysági falvak népének konkrét viselkedésével ellenőriztem. Olyan szép, számszerű adatokat kaptam a népesedési jelenségek változásairól, hogy lelkesen tovább mentem. A népünket érintő akkori legvitatottabb történettudományi kérdés, az első hódító, *az első letelepedő nép* azonosítására *szociálpszichológiai* eljárást dolgoztam ki Szilágyság 240 falujának adatai alapján. Adataimat azonnal beledolgoztam az akkor készülő ENSZ Memorandum dokumentációjába, és letartóztatásomkor minden jegyzetemmel, tízévi tudományos munkásságom minden eredményével együtt a Szekuritate elkobozta és megsemmisítette. Sajnos, pótlásuk, rekonstrukciójuk később is lehetetlen volt.

A börtönben – szerencse a szerencsétlenségben – sok, mindenféle kultúrkörhöz tartozó szaktudóssal és publicistával hozott össze a sors. Számomra jórészt ismeretlenek voltak a francia kultúrkör publicistái, különösen a marxista-materialista alapokon állók, és igyekeztem eredményeik megismerésére. Segítségemre volt sorstársam, *Venczel József*, a Bolyai Egyetem statisztika professzora. Az ő közvetítésével ismertem meg a társadalom folyamatos mennyiségi változásainak kifejezésére alkalmas *Theodul képletet*, amelyet később a szilágysági népesedéstörténeti kutatásaimban sikerrel alkalmaztam.

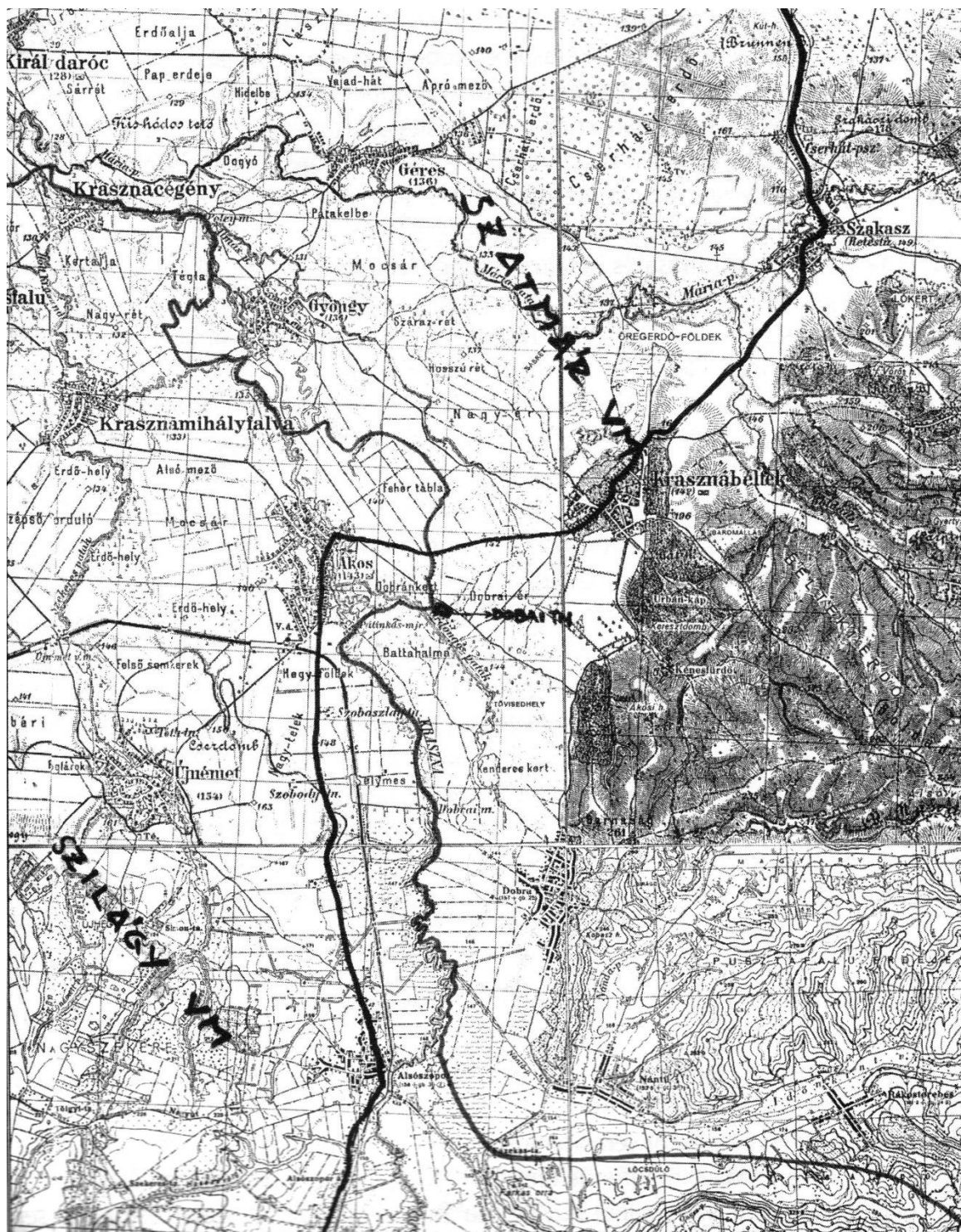
A hetvenes években ismertem meg *Makkai László* kiváló népesedéstörténeti összefoglaló munkáit, amelyekben – többek között – kialakulásuk időrendje szerint árnyalja azokat a magyar földrajzi neveket, amelyekből a korszak nemzetiségi összetételére lehet következtetni. Azonnal megláttam a módszer fontosságát, és már alkalmaztam is akkori munkámban, amelyben a népek letelepedése időrendjének megállapításakor figyelembe vesszük a kistelepülések gazdasági adottságait. Nyilvánvaló, hogy az első letelepedők az akkori legalkalmasabb helyet foglalták el. Osztályokba soroltam Szilágyság minden faluját határuk mezőgazdasági alkalmassága szerint, egybevettem a falvak magyar és román helyneveinek elemzésével, a nevek kialakulásának sorrendjével, és megállapítottam, hogy Közép-Szolnok vármegye első letelepedői magyarok vagy ogurok voltak, és egyáltalán nem szlávok, románok vagy egyebek. Hogy a 240 szilágysági falu közül csak hatnak van román eredetű neve, mind a hat a letelepedésre legalkalmatlanabb, eldugott helyvidéken, és mind a hat a 14. század végén keletkezett.

Az egész, sok viszontagságon átment tanulmánynak jelenlegi, gondolati egységét, szerkezetét vesztett állapotában nincs is olyan tudományos értéke, hogy közzétenni érdemes volna. Annál is inkább, mert a viszontagságok során több értékes számkép és térkép melléklete is elkallódott. Két indoka van annak, hogy mégis nyomdába kerül: szerzője annyi saját, és az egész szakirodalomból kölcsönzött gondolatot, a téma annyi kutatási, tárgyalási és szemléltetési módszerét építette bele, hogy azok közül a jövő tudományos kutatói – mint régi gépek és szerkezetek bontásából származó alkatrészeket –, sokat hasznosíthatnak. A második indok –

amiért éppen a Múlandó Szilágyság témái közé került – az, hogy bizonyosságul szolgáljon: milyen lehetetlen volt bármilyen komoly tudományos tevékenység Középeurópában a 20. század második felében.

Kolozsvár, 2007. február 25-én

Dobai István

Ákos és környéke (térkép)

I. ÁKOS TEMPLOMA ÉS NÉPE

ÁKOS község az Alföld legkeletibb szélén, a Keleti Hosszúság 22 fok 48' és az Északi Szélesség 47 fok 32' földrajzi pontján fekszik, az Érmelléket a Majtényi síkságtól elválasztó Kraszna, azaz Nagyér folyó bal partján, a hajdani Szilágy vármegye területén, de Szatmár vármegyével határosan. Tudni kell, hogy Szilágy vármegye 1876-ban létesült, a régi Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék egyesítéséből. Ákos tehát Közép-Szolnokban volt, a tőle Keletre fekvő, szomszédos Krasznabéltek község pedig, Szatmár vármegyében. A két falut elválasztó határ egyúttal vármegyehatár volt, és az előző századokban – Közép-Szolnok Párcium lévén – Erdélyt Magyarországtól elválasztó országhatár is. A román proletárdiktatúra 1948-ban a vármegyerendszert felszámolta, Ákost és környékét Nagybánya tartomány, Nagykárolyi rajonjába sorozta be. 20 év múlva, a tartományi rendszer megszűntekor, Ákos a régi Közép-Szolnok érmelléki járásával együtt Szatmár vármegye része lett, és ma is az. Egyház-szervezetileg, Ákos 1948-ig az Erdélyi Református Egyházkerület Szilágy-Szolnoki Egyházmegye tartozéka volt, azóta a Királyhágómelléki Egyházkerület Nagykárolyi Egyházmegyéjéhez tartozik. Ákos egyetlen nevezetessége középkori temploma, ismereteink szerint Közép-Európa legrégebbi, eredeti állapotában lévő épülete. Műemlék.

Az alkotás és a szerző

A mai ember minden alkotásnak először a *szerzőjét* keresi, hogy annak azonosított egyéniségéből kiindulva minősítse az alkotást. A *szép gondolat és érzelem* kifejezése a *költészet*, a szépirodalom területén nincs is probléma, mert minden írásműnek ismeretes a szerzője, hiszen minden hivatásos író szerzői jogából él. A *drámai műfaj* már áttekered a *színházzal*, az előadó-művészet területére, a *zeneművészet* esetében pedig, már a súlypont is az előadó-művészen, a műnek a fogyasztó közönséghez szállítója van. Leghangsúlyosabb a szerzői eredetiség a *festészetben*, mert ott akár saját tetszésére, saját magának is alkothat a művész, nem lévén közönségre szüksége. A *szobrászat* már anyagibb, így használhatósági értéke is figyelembe veendő. Az *építészet* viszont már egészében a társadalmi igények kielégítésére alkot, a feltétlen hasznosság céljára. Esetében a művészi szék csak járulékos, ráadás az anyagi hasznosságra. Az individualizmus befolyása alatt, itt is szokás a tervező építő-művész azonosítása – kivételes alkotások esetében fontos is ez – általában azonban az épület létrehozója a kivitelező. Az *igazságot kutató tudományok*, az értelmi, logikai alkotások esetében egy-egy ötletgazdát megkülönböztet ugyan a művelődéstörténet, a gyakorlatban azonban ennek nincs jelentősége. A *jóság*, a helyes viselkedés szabályainak megvalósítására törekvés, az etika esetében az eszményadó egészen távlati, a kívánt viselkedés, a *szokás* alkotója a névtelen egyénekből álló nép, maga a társadalom. Az emberi tevékenység túlnyomó többsége azonban nem eszmei értékek – jóság, igazság, szépség – létrehozására irányul, hanem az ember létfenntartása, fajfenntartása és hatalmi *ösztöne* kielégítésére. Az elkészült alkotásnak azonban saját sorsa van, független az ötletgazda szerzőtől, a kivitelezőtől egyaránt, egészében a

megrendelő, használó fogyasztó közönség, a társadalom céljainak kielégítésére szolgál minden időben, minden helyen, minden társadalomban. *Takács László* szatmári történelemtanár – az én tanítómesterem – szerint a merev individualista megközelítés nem lehet eredményes az emberi alkotások megítélésében, hiszen azokat nem egyes egyének, hanem a társadalom hozta létre. Minden műalkotás tehát egyetlen szempontból minősíthető és értékelhető: mennyire felel meg annak a *cél*nek, amelyre létrehozták. A *lelki élettávlat*, a *kultikus, szakrális cél* örök és állandó, de egészen elvont. Gyakorlata, ha van, nem igényel anyagot, ezért a kultikus alkotások maradandóak, hiszen nem fogyaszt, tehát nem fogyasztható, nem apad. A *kulturális, metaszakrális* célú – az embert és eszközeit az eszmény szolgálatára alkalmassá tévő – tevékenység, a kultúra, a művelődés, a szellemi élettávlat tevékenysége annyiban van kötve az anyaghoz, a testhez, amennyiben abbani megvalósulásra készül. A szellemi, eszmei alkotás is hosszú életű, anyaghoz kötöttsége miatt azonban nem örök, még célja sem örök, hanem időleges, *elévülő*. Az eszmét anyagi, társadalmi gyakorlatba tévő anyagi műveltség, a civilizáció, *szekuláris tevékenység*, egészében testi, anyagi élettávlatú, ezért nemcsak *mulandó*, hanem *romlandó* is. Különleges, elvont célja van az *emlékműnek*, a monumentumnak: *maga a létezés, az időbeliség anyagi megtestesítése*.

A szerző mindig a társadalom, sohasem az egyén

Az ákosi műemlék templom anyagban megvalósított, szakrális célú szellemi alkotás, nyolcszáz esztendő óta minden itteni társadalmi változás tanúja, tanúsítója, emlékeztetője. Létrejövetele még akkor sem volna egyéni alkotás eredménye, ha most épülne és ismerhetnénk tervezőjét, megrendelőjét, kivitelezőjét és minden használóját. Az emberi alkotások ugyanis még a legtárgyilagosabban megállapított *szerző* esetében *sem egyéniek, hanem társadalmiak*. A legtöbb esetben a szerző csak kifejezője az alkotásban megnyilvánuló eszmének, hiszen a gondolatot, az ötletet szülő eszme az nem a szerző egyéni sajátja, hanem azé a társaságé, társadalmi csoporté, amelyben a szerző él. Sőt, nemcsak az alkotás pillanatában létező társadalomé, hanem a letűnt koroknak a társadalmáé, hiszen azok *lelki és szellemi örökségeként* maradt a mostaniakra. Persze, az eszme is fejlődik, azaz emelkedik, halad a tehetetlenséggel ellentétes irányba, az eszményi cél felé. Illetve, fejlődhet, emelkedhet, haladhat, ha képes legyőzni a tehetetlenség anyagi erejét. Ha nem képes erre, az új alkotás legyen bár léleképítés, embernevelés, vagy – költemény, hangverseny, templom, szerszám, eszköz, gép, akár versenyló, esetleg gyönyörű rózsaszál – a *hanyatlás*, a halódás, a testiségbe való elmerülés valósul meg benne, *átmenetileg*, hiszen az emberiség, a Homo Sapiens Antropus élőlényfaj kétségtelenül fejlődést mutat a történelem kezdete óta. Ennek a lelki, szellemi, testi fejlődésnek műveltségi értéknövekedésnek, nemesedésnek és a fejlődés társadalmi és anyagi megvalósulásának emlékműve az ákosi templom. Milyen emberfaj, milyen nép, milyen társadalom, milyen közösség milyen egyénei hozták létre, milyen eszmei és gyakorlati célra, és miként tartották meg évszázadokon át ezt az emlékművet?

Nép és társadalom

A Tiszavidék lévén Eurázsia nyugati félszigetének, Európának emberi letelepedésre egyik legalkalmasabb területe – a mérsékelt égöv folyó menti lankáin, ligetes, nádas erdőin, nádasain, szigetein leggazdagabb az élővilág – az Embernek is volt annyi esze, hogy ezt válassza első letelepedési helyéül. A Tiszavidéken is megtelepedett hát Európa ősnépe, a *kaledobalti fajta szőke hajú* finnugor – azaz Kalevala, illetve *magyar* – nyelvű nép, még a földrész történelmének kezdetén. A legkezdetlegesebb társadalmi szervezetben, *anyajogú háznép* – más szóval: nagycsalád, *aul* – közösségében élt, gyümölcs, gyökér, gomba, tojás és más ehető élőlény és termék gyűjtögetésével, halászattal, vadászattal foglalkozott, földből, fából, nádból, fűből készült kunyhókban lakott. Öltözetét és szerszámaikat is a kéznél levő anyagokból állította elő: növényi rostok szövetéből, állatbőrökből, valamint fából, csontokból és egyébektől. Örökös veszedelemben élt, az életét, élelmét és egészségét veszélyeztető éghajlati változások, élősködő rovarok, ragadozó állatok és még inkább a legnagyobb ellenség, a másik ember lehetséges támadásai miatt.

Úgy öt évezrede, Krisztus előtt 3000 körül Európa ősnépe *turáni fajtájú, fekete hajú türk* nyelvű *ogurnak*, vagy *ogurszkítának* nevezett nép uralma alá került, akik magasabb rendű *apajogú aul*, férfias szervezetével képesek voltak a földnépét nemcsak hódolásra bírni, de más támadásoktól is megvédelmezni. Saját uralmuk alá a maguk *auljaiba*, szolgaként szervezték be a meghódított családokat. Az *ogurok* valahonnan Belső Ázsiából, Mezopotámián át jöttek, keletről nyugat felé haladva, a Fekete-tengerbe ömlő folyók remek torkolatvidékére, onnan a Kárpát-medencébe, rátelepedve a *szőke ősnépre*. Nemcsak állattenyésztéssel, de földműveléssel is foglalkoztak, és ezekre megtanították az itteni földnépét is. Évszázadok alatt az Érmellék népe karámba zárta, megszelídítette, szaporította és hizlalta a régebbi itteni lakótársát, a disznót, szolgájává szelídítette a kutyát, mindennapi életének elengedhetetlen velejárója lett az *ogurok* által idehozott tejelő szarvasmarha, és a könnyen tenyészthető tyúk, valamint az *ogurokat* híressé tevő – *szkíta* = lovas pásztor –, újonnan nemesített háziállat, a folyó menti lankák dús legelőin tartott ló. Azután következett a legelőkön a marhával és a lóval nehezen összeférő, a sokféleképpen hasznosítható juh. Az emberek eltartására, a gyűjtögetés kiegészítésére, majd kiváltására, az *ogurok* növénytermesztéshez kezdtek a művelés alá vett földeken. Fokozatosan jutott el Mezopotámiából Közép-Európába a köles, búza, árpa, borsó, hagyma és egyéb vetemény, majd a nemesített gyümölcsök és szőlő termesztése, maguk és háziállataik eltartására. Nyilvánvalóan termékeiket fel is dolgozta, őrléssel, sütéssel, főzéssel ételét javította, füstöléssel tartósította.

Az *ugurok* az ősnép által készített használati tárgyak és eszközök, ruházati cikkek választékát is meggazdagították, magas szintre emelték a fazekasság, a fegyverkészítés, fa- és bőrfeldolgozás, végül a fémművesség mesterségét, állandó kapcsolatot tartva a Kaukázus-Ural-Don vidékének azonos összetételű népével és annak fejlettebb műveltségével.

Mire kelet felől újabb hódító népek érkeztek a Duna-Tisza vidék népessége, a *szőke kaledobaltiak* és a *fekete hajú turániak* összeolvadásából a mostani népességre jellemző, többségében barna hajú nép jött létre egységes nyelvvel és műveltséggel.

A Kr.e. II. évezredben új népek, *árja* fajú, fekete hajú, indogermán nyelvű népek jöttek kelet felől Európába. Az ogur auloknál magasabb társadalmi szervezet, a nemzetségi, vagy *klán* szervezetük lehetővé tette számukra az ugorok és minden más mediterrán nép legyőzését és hódoltatását. Elsőként a kelták, ibérek, gallok, majd a germánok, latinok, görögök jöttek többnyire Kisázsia át, elkerülve, illetve utoljára szállva meg a Kárpát-medencét. Velük egyidőben, de nem hódítással, hanem kiscsoportos békés betelepődéssel jöttek a szlávok és terjeszkedtek el Európa keleti felén, elkeveredve a kaledobalti ősnéppel. Utolsónak jöttek a Kaukázus útján az eddigieknél fejlettebb társadalmi szervezettel, a *törzsszervezettel* bíró *szarmaták*, szarmataszkíták hódoltatták Közép- és Kelet-Európa addig ugor uralom alatti mindenféle népét, és elsősorban a szláv népelemre támaszkodva jó ezer esztendőre főhatalmat szereztek maguknak. A Tisza vidéke a szarmata *dák* nép főhatalma alá került, akiknek uralma szlávokkal sűrűsítette meg Közép-Európa népességét. Átvették az ugarszkiták műveltségét, a lótenyésztés és földművelés mesterségét, de nem sokat fejlesztettek azokon.

A dákok középeurópai uralmát a rómaiak megdöntötték a Kr.u. 2. évszázadban, és kiterjesztették az Impérium hatalmát a Kárpát-medence nyugati részére, Pannóniára és keleti részére, Dáciára, a mai Erdélyre. A Tisza-vidék népét, az Érmellék és Szilágyság lakosságát nem hódoltatták a rómaiak, hanem előnyös gazdasági szerződésekkel gabonatermelésre bírták őket, Pannónia és Dácia élelmezésének biztosítására.

A szarmaták főhatalmát Szkíthiában újabb ogur uralom váltotta fel, Európa más részein pedig, a Skandinávia felől terjeszkedő *germán* népek, gótok, gepidák, kvádok, longobárdok változó uralma követte. A 4. század végén, 375-ben a római impériumon kívüli egész Európa turáni fajtájú, türk nyelvű hunok hatalma alá került. A hunok *Turul* nemzetségből való dinasztiajuk alatt a törzseket törzsszövetségekké, *nemzetekké* szervezték, majd Európa minden népét egyetlen, mindenkire kiterjedő *Hun Nemzetközösségbe* – a későbbi európai Keresztyén Nemzetközösség jogelődjébe – szervezték. A hunok birodalma a szkíthiai ogurok katonai erején nyugodott és szétesése után, azok országára, a Kárpátok és Kaukázus közötti területre húzódott vissza az egész Európából. A 6. században újabb turáni, türk nyelvű hódító nép, az avarok érkeztek kelet felől, akik a szarmataszlávokat társadalmi és katonai egységeikbe sorozva az Alpoktól és az Elbától keletre fekvő Európát hódoltatták – ebben a Kárpát-medencét is, a Szilágysággal együtt – és olyan kitűnő politikai, kormányzati és igazgatási rendszert építettek ki, hogy azok hatása máig is érezhető.

A hetedik évszázad végén, 670. körül újabb hódítók, a turáni fajtájú, *ogur nyelvű bolgárok*, más néven onogurok, hódítottak országot maguknak a Kárpátok és az Alduna környékén. Egyik törzsük Kövér (Kuber) vezérlete alatt az akkor avar uralom alatti Tiszántúlra és a Szilágyságba költözött, többségében elmagyarosodott népével együtt, felerősítve az itteni lakosság ogur-magyar jellegét. Amikor 800-ban a frank császár az avar birodalmat megszüntette és a Kárpát-medence keleti fele Bolgárország fennhatósága alá került, a tiszántúliak élete nem sokat változott.

Az *Álmos és Árpád* kagánok vezérlete alatti, 9. századi honfoglalás döntő fontosságú volt az egész Kárpát-medencére nézve, hiszen itt a történelemben először egységes és állandó közhatalmi szervezetet, a később Magyarországnak nevezett *Onogurországot* – on ogur türk nyelven = tíz nép, Onoguria latinul = Hungária – létesítették. Szilágyság, Érmellék és köztük Ákos számára népesedési szempontból keveset hozott a honalapítás, a társadalom szervezése szempontjából viszont világtörténelmi fontossága volt az onogurok által itt *állandósított, biztonságos jogrendnek*. Kövér ivadéka, *Ménmarót* onogur-magyar népe meghódolt Árpád előtt, ezért birtokait megőrizve, szabad székelyként maradtak meg itteni szállásaikon. Utánuk a 11. század folyamán Szent István legyőzött *besenyőket* telepített ide, akiknek nagy részét azután a székelyekkel együtt Szent László király Erdélybe telepítette be. A 12. században véglegesen kialakult a Tiszántúl, Érmellék és Szilágyság népe: a kaledobalti szőkékre telepedett és az idők folyamán abba olvadt turáni és árja fajú, fekete hajú mindenféle nép – ugor, szarmata, szláv, onogur és a dél felől ide vetődött különböző mediterrániak –, szőke, barna, fekete hajú, egységes magyar nyelvű, ogur szervezetű és jogrendű néppé lett.

A közhatalom a *nemeseké*, a honfoglaló katonák ivadékaiké volt. Az akkori jognak megfelelően az ország meghódítása után az egész területet elosztották a 108 honfoglaló *nemzetség* – nemzetség = nem, a nem tagja a nem-es, latinul: nemzetség, klán = gens, nemes = gentilis – között, akik nemzetségi közösségben, *közbirtokosságban* gazdálkodtak eredeti, örökös *ősiségi*, aviticus *szállásbirtokaikon*, allódiumaikon. A nemesek száma később királyi adománybirtokosokkal gyarapodott, feudális – adománybirtok latinul: feudum – nemesekkel, elsősorban a honfoglalás előtti urak meghódoló ivadékaival és a király szolgálatába szegődött külföldi lovagokkal. Mivel minden hódító nemzet a meghódított nép nyelvét vette át – az avarok, bolgárok és az onogurok egy része a *szlávot*, az onogurok más része a *magyart* -, ez meglátszott a nemesek személynevéen és családnevéen is: Hungária nemeseinek csak kisebb része viselt onogur-hungár nevet, a többség magyar és szláv nevű volt.

Mindkét féle nemesi birtokon a hajdani *földnépéből* lett *jobbágyok* gazdálkodtak faluközösségi szervezetben. A jobbágyok földrésze, a *jobbágytelek* tulajdonjoga a földesúré volt, de a *használati jog* a jobbágyé és törvényes örököseié volt, minden gazdasági felszereléssel együtt. A jobbágyok terményeik *tizedrészével* és hetenként egy napi *robotmunkával* adóztak földesuruknak. A nemesek adót nem fizettek, az ő kötelességük az országnak minden ellenséggel szembeni fegyveres védelme, és birtokaik jobbágy népek feletti közhatalmi feladatok, a közigazgatás és bíraskodás ellátása. Később, a 14. század folyamán a honfoglaló nemzetségek *családokra* bomlottak, felosztották maguk között a közös birtokokat, de ez a jobbágyok ősi telekhasználati jogát nem befolyásolta.

A keresztyén misztika kifejezője a romanikus művészet

Az élőlények viselkedését a testükbe oltott természeti törvények, az ösztönök irányítják. A *Homo Sapiens Antropus* kivételével minden élőlény egyedi és faji fennmaradását biztosítják ösztönei. Az ember testi ösztönei azonban – a létfenntartás, fajfenntartás és a hatalmi ösztön – korlátlan kielégésükkel sem a faj, sem az egyén életét nem képesek biztosítani. Hogy mégis él az

emberiség, az az anyag tehetetlenségének alávetett életvesztő ösztöneit kiegészítő, anyagfeletti, eszményi célok megvalósítására hajtó eszmei, erkölcsi életszabályainak az eredménye. Ezek segítségével az ember nemcsak az anyagi, testi élet szintjén képes maradni, hanem képes *fejlődni*, azaz az anyag tehetetlenségével ellentétes irányba növekedni, gyarapodni, *emelkedni* is az anyag nélküli örökélet *lelki távlatának* transzcendens, abszolút eszménye irányába. Végző fokon az ember minden cselekvése az Eszmény megvalósításának mértéke szerint minősül értékesnek vagy értéktelennek. Ez vonatkozik az embernek a testi és lelki élettávlatára közötti egész *szellemi tevékenységére*: önmaga építésére, tökéletesítésére, hozzátartozóinak és azok közösségének építésére, *nevelésére*, művelésére, nemesítésére, magasabb rendű érték előállítására, képessé tételére, mindezek megvalósítására alkalmas *viselkedési szabályok* alkotására az emberi léleképítés módszereinek kidolgozására, valamint mindennek társadalmi és anyagi valóságba öntésére, a műszaki kivitelezésre. Az ember szellemi tevékenysége tehát háromirányú: az abszolút eszményi cél keresésére, megtalálására és megfogalmazására irányuló *szakrális* tevékenység, a *kultusz*, második az ember szakrális céljának megvalósítására képesítő *metaszakrális* tevékenység, a *kultúra*, és harmadszor az eszmei célokat társadalomban és anyagban megvalósító műszaki, *szekuláris* tevékenység, a *civilizáció*. Az ember egész egyéni és társadalmi akarati cselekvését tehát az abszolút Eszményére, transzcendens Ideáljára, Istenére irányuló *hite*, meggyőződése, azaz *vallása* határozza meg.

A krisztusi alázatosság és a misztika

Az európaiak jellemző sajátossága a *keresztényen* *vallás*, a krisztianizmus, Jézus Krisztus követőinek eszmei értékrendszere: ez köti össze egymással az európai népeket, és ez különbözteti meg az európaiakat más földrészek népétől. Ez egészében vonatkozik az Európa közepén elhelyezkedő magyar népre, a szilágyságiakra, érmellékiekre, tehát az ákosokra is. Ez a vallás a Közelkelet ősi egyistenhitének alapjául szolgáló, a Bibliában leírt isteni Kijelentés beteljesülése: a Názáreti Jézusnak Isten Fiaként, Messiásként, az emberiséget bűnei rabságából megszabadító, megváltásáért meghalt és halottaiból feltámadott Krisztusként, üdvözítőként való elfogadását jelenti. Jézus Krisztus egyházalapító parancsa: Tegyétek tanítványaimmá a világ népeit, kereszteljétek meg és tanítsatok, neveljétek minden embert az én követésemre, hogy az én tanításaim szerint éljenek. Akkor megszabadulnak a testi gyengeség, a bűn rabságából – mindenekelőtt, az ősapa, Ádám Istennel szembeni engedetlensége folyományaként öröklődő, *eredendő bűn* rabságából –, le tudják győzni a tehetetlenség csábítását, az Egyetlen Istennek, mindnyájunk Atyjának tulajdonává, országának részeseivé, az örök élet boldog hasznélvezőivé lesznek, ha földi életükben Isten Törvényeinek Jézus Krisztus tanítása szerinti megvalósítására törekszenek. Krisztus követője testestől, lelkestől nem önmagáé, hanem Isten tulajdona, minden erejével Istent kell szolgálnia. Az Ószövetség mindenható Istene az Újszövetség *szeretet-törvénye* szerint Krisztus önfeláldozó érdeméért minden ember Atyja, minden ember testvére a másiknak. A hívő örök kötelessége az Atya és az embertestvérek iránti szeretet, és a szeretetnek megfelelő viselkedés. Isten Országa nem ebből a világból való, földi, testi életünk csak része az anyagnélküli örök életnek, egyetlen célja, létének értelme az örökkévalóságban van.

A talmudizmus kialakulása

Krisztus tanítványainak tanúságtévő evangéliumába foglalt tanítások Istennek – a mózesi Törvényt követő zsidóság által évezreden át megőrzött – ószövetségi kijelentésén, a Megváltás ígéretén alapulnak, tehát az ószövetségi kijelentés egyenes vonalú folytatása. Ettől az egyenes vonaltól tértek el a Názáreti Jézus Messiás-voltát tagadók, a jeruzsálemi Szentély Jahve-kultusz papságával együtt. Mint az évszázados vitákból vissza lehet következtetni, a krisztustagadók nemcsak az újszövetségi kijelentés egészét utasították el, de kétségbe vonták a Törvények, próféták általi értelmezésének kizárólagos hitelességét is. A zsidó törvénytudók, az írástudók a próféták rendszertelen, nehezen érthető tanítása mellé oda tették a tudományos rendszerezésű írásmagyarázataikat, a sok évszázad alatt megfogalmazott – csak Kr.u. 6. században készült el – *Talmudot*. Az apostolok korában, azaz Jeruzsálem leromlásáig – mint ezt az újszövetségi könyvek bizonyítják – a krisztianus tanításban semmi ószövetséggel ellentétes elem nem található.

A jeruzsálemi központ

Jeruzsálem központja volt és maradt az egész Mediterráneumban elterjedt minden egyistenhívőnek, krisztustagadónak és krisztushívőnek egyaránt: a krisztustagadók, a Szentély papsága, a hívők a jeruzsálemi Anyagyülekezet irányítása után igazodtak. Jeruzsálem pusztulása, a mózesi pusztulás helye a Szentély és az áldozópapság, valamint az Anyagyülekezet megszűnése után mindkét egyistenhívő felekezet a diaszpórák zsinagóga közösségeiben működött tovább. A zsinagóga gyülekezetek már a diaszpórák keletkezése óta *áldozás nélküli*, tanító és együtt imádkozó közösségek voltak és azok maradtak továbbra is. A helyi lakosságtól elkülönülve éltek maguk között állandó vitában Jézus Krisztus és a feltámadás kérdései felett. Lassan vallásgyakorlati szokásaik is eltértek egymástól: a krisztustagadók megmerevültek messiásvárásukban, új vallásgyakorlatot alakítottak ki a mózesi törvények Szentély nélkül követhető szabályaival. Szigorúan tradicionális vallásukat a különböző talmudita iskolák rendszerezték és fejlesztették tovább.

A krisztianizmus alapjai

A krisztuskövetők felszabadították híveiket a külsőséges vallási szabályok – a körülmetélkedés, kóser étkezés és más izraelita szokások alól, de szigorúan elutasították a bálványimádást és más pogány szokás átvételét. Bár összejöveteleiken kenyér és bor jelképeivel Krisztus halálára emlékeztek, akkor még szó sem lehetett semmiféle halottkultusról. Társadalmi életükben világtörténelmi fontosságú újítás volt a férfiak és nők Isten előtti teljes egyenlőségének a hirdetése, amely a keresztyéneknek azóta is egyedüli sajátja.

A Római Impérium nem tűrhette hivatalos vallását, a császár-kultuszt elutasító monoteistákat, és üldözni kezdte őket. A krisztus követőit először az ateistának tartott zsidó vallás szektájaként üldözték. Később az üldöztetés fokozódása az antik világ türelmesebb szellemi központjába, az egyiptomi Alexandriában való megtelepedésre készítette a keresztyéneket. Itt már nem érezték Jeruzsálem közvetlen ószövetségi irányát, és fanatikus feltámadáshitük befolyása alatt az óegyiptomi vallás közelinek érzett elemeit. Az

egyiptomiakhoz hasonlóan szertartásaikat szigorú titokzatossággal, sírboltokban végezték. Ez megkülönböztette őket minden más akkori misztériumvallástól, elsősorban és véglegesen a zsidóságtól – szerintük a holttest, a sír, a temető közelsége is tisztátalanná teszi az izraelitát.

Az Alexandriai iskola

A krisztianizmus eszmetörténetileg nem egészen az izraelita Jahve-kultusz folytatása. A krisztianizmus hittudományi rendszerezése, szisztematizálása az antik világ nagytekintélyű művelődési központjában, az *egyiptomi Alexandriában* történt, az ószövetség Septuagintának nevezett görög fordítása alapján, a Kr.u. 2. és 3. évszázadban. Ennek folytán Krisztusnak a zsidó *áldozat-törvény* szerinti halála mellé az óegyiptomi vallás feltámadáshite is odakerül, úgy, hogy az Alexandriában rendszerezett keresztyén hittudomány már ezt teszi az evangéliumi örömhír legfőbb mondanivalójává. A *Krisztus feltámadott!* köszöntésforma általánossá lett a Krisztus közeli visszajövetelét váró keresztyének között. Olyan közeli Krisztus visszajövele, Isten Országának megvalósulása, hogy az addigi földi életünknek nem marad fontossága: minél nagyobb szenvedést vállal a hívő földi életében, annál inkább kiérdemli a testi halál utáni örök boldogságot. Ha pedig a testi halált Krisztus követése miatt kell elszenvednie a hívőnek, a mártírhálal egyenesen a leghívebbek, a szentek közé emeli a megholtat. A vértanú-halálra készülő ember tehát megveti az anyagvilág testi örömeit, aszkéta életet vállal, elfojtja testi ösztönös vágyait, hogy ezzel is kiérdemelje az örökéletet. Az őskeresztyének ószövetségi messiásváró hite az egyiptomi feltámadásvárással egészült ki a helyi halottkultusz befolyása alatt a *szentek*, elhalt mártírok kultuszává, hogy a közönséges hívőt a Krisztussal szembeni életet is feláldozó *engedelmesség érdeme többletéből* részesülve örök élethez jussanak. A mártírokat szentként tisztelték, tetemeiknek, ereklyéiknek csodatevő, misztikus erőt tulajdonítottak. Legfőbb vallási szertartásuk, egy-egy szent mártír oltárként használt sírja felett, Jézus Krisztusnak jelképes feláldozása és testének kenyér és bor formájában a bűnbocsánat, örökélet és üdvösség zálogaként való elfogyasztása volt. Mivel pedig a keresztyén áldozásra illendőképpen alázatos bűnbánattal, vezekléssel, jobbulás megfogadásával kellett előkészülnie a krisztushívőnek, viselkedésükkel mindenki mástól elkülönültek. Ezt pedig, a Krisztus misztériumába beavatott hívek nemhogy bánták volna, de minden igyekezetükkel ki is zárták maguk közül az avatatlanokat.

A mártírkorszak

Most már nemcsak a mártírkultusz vonzotta sírboltokba a keresztyéneket, hanem az üldözés előli rejtőzködés kényszere is. A katakomba helyszín döntő befolyást gyakorolt a mártírkultusz korának keresztyén vallásgyakorlatára: a hitvallási iratok szövegei, kifejezésformái, szimbolikája eltávolodott a Tóra, a Próféták és az Apostolok fejlődésvonalától, érezhetően az óegyiptomi szertartások szimbolikájának hatása alá került, de alapeszméiben szigorúan ragaszkodott Jézus Krisztus üdvözítő tanításaihoz.

Ez a mártírkori őskeresztyén vallásgyakorlat saját értékrendszere alapján megszülte, kialakította a maga kultúráját, viselkedési szabályrendszerét, társadalmi szervezetét, tudományát és művészi kifejezésformáit, irodalmi, képzőművészeti és építészeti jellemzőit. A

keresztyén műveltség kétezer év alatt az emberi kultúra legfelsőbb szintjére fejlődött, abban a kezdeti műveltség elemei már csak nyomokban fedezhetők fel. Csak a képzőművészet alkotásainak, elsősorban az építészetnek maradt annyi anyagba vésett alkotása, hogy abból következtethetünk az eredetire. Keressük meg hát a keresztyén építőművészet fejlődési vonalát.

Zsinagógák és eklézsiák

Az egész Mediterráneumban, még a Krisztus előtti kor utolsó évszázadaiban szétszórtan megalakultak, a jeruzsálemi kultikus központhoz igazodó görög nyelvű zsidó gyülekezetek. Ezen zsinagógák közösségeiben keletkezett és működött a krisztianus társadalmi szervezet, az eklézsia. Ezek a keresztyén közösségek már az apostolok korában, Jeruzsálem lerombolása előtt kialakultak a Római Impérium minden jelentős városában működő zsinagógában. Hálózataikat a közhatalmi kényszernél erősebb kötelék, a lelki-szellemi, hitbeli testvériség kötötte a jeruzsálemi központhoz és egymáshoz: a Jézus Messiás-voltát elutasítók, a Jahve-szentélyt adminisztráló áronita papsághoz, a feltámadott Jézus Krisztus követőit a jeruzsálemi anyagyülekezethez. Az Apostolok Cselekedetei a Jelenések Könyve és az Apostoli Levelek felsorolják és leírják a szíriai, kisázsiai, akhájai gyülekezeteket és működésüket. A jeruzsálemi központ megszűnése után természetes volt az egész zsidó diaszpórának a hellenizmus központjához, Alexandriához való igazodása. Mint az előzőkben láttuk, a Jeruzsálem lerombolása utáni keresztyén-üldözések miatt a Jézus Messiás-voltát tagadó, talmudita zsidóság elkülönült a krisztuskövetőktől – ma úgy mondanánk: elhatárolta magát azoktól, illegalitásba, társadalomkivüliségbe szorította azokat – birodalomszerte titkos helyekre, temetőkbe, katakombákba kényszerítve a krisztianusokat, tehát azokba a kultikus épületekbe, ahová kezdetben maguk húzódtak jellegzetes szertartásaik végzésére. Ezért lett a keresztyén istentiszteleti, áldozati hely, a hajdani jeruzsálemi szentély imitációja, az oltár-koporsót befogadó épület, a Közel-Kelet általános temetkező helye, a kör alakú, félgömb kupolával fedett – ma türbének nevezett – kriptá.

A keresztyén Kánon kialakulása

A Jeruzsálem lerombolása utáni két és fél évszázad volt a keresztyén-üldözések kora, az Egyház mártírkorszaka. Ekkor rendszerezték először a szent iratokat, a szóbeli hagyományokat és rögzítették a Krisztus követőinek a *hitvallását*, amely különbözött úgy a talmudita zsidótól, mint a görög politeizmustól, de az akkori hellenista társadalmi igényeknek megfelelően viszonyult úgy az ó- és újszövetség tanításaihoz, mint az akkori mindenféle más misztériumhoz. A katakombák és a temetői helyszín, valamint a nem bibliai vallási hagyományok – elsősorban az egyiptomi és árja politeizmus – hatása megnyilvánult a mártírkori keresztyén tanításokon, a mártír egyház szervezetén és működésén. A kupola-kripta átvételével a vallás tartalmi elemeinek képes ábrázolását is átvették környezetüktől, előbb csak a kereszt jelét, krisztus monogramot, a Halakat, majd a pantocrator Krisztus képi ábrázolását. Végül a szentek és mártírok – elsősorban Szűz Mária és az apostolok – jelvényei, jelképei, szimbólumai, képei kerültek az istentiszteleti, áldozati hely falaira, úgy, ahogyan ezek kultuszát a külső pogányság hatása alatt sorra elfogadták, csak a szobor-ábrázolás tilalmához ragaszkodtak a bibliai parancs

szerint. A mártírkorszak végére már olyan fejlett hittudományi rendszere volt a keresztyénségnek, hogy annak görög nyelvű irodalma ezer esztendeig domináns szerepet töltött be. A rendszerezett hittételek és elfogadott idegen hagyományok mellett, a krisztiánizmus mártírkorszakában alakult ki – főként óegyiptomi hatás alatt - a keresztyén *hierarhikus papság*.

A krisztiánus hegemonia kezdete

A 4. évszázad elején Nagy Konstantin császár megszüntette a keresztyének üldözését, majd államvallássá tette a krisztiánizmust. Nyilvánvaló, hogy az akkori világ leghatalmasabb uralkodójának minden szolgája, alárendeltje, a birodalom minden gazdagja, befolyásosa, hatalmasa – minél nagyobb, annál inkább és annál gyorsabban – megkeresztelkedett és az Egyház a maga főpapjaival, papjaival, immár tekintélyes híveivel együtt a temetőkből és a külvárosokból bevonult a belváros palotáiba és nagyjából keresztsége előtti életmódját folytatta. Akik pedig nem tartották összeegyeztethetőnek Krisztus tanításaival a zabolátlan testi élvezeteket – nem lévén számukra hely a városokban – pusztai magányba, remeteségbe vonultak, később pedig, az ősi keleti hagyományokat folytatva, szerzetesi kolostorközösségekben aszkéta életet folytattak. A viselkedés szabályainak, *az erkölcsnek ez az egymásnak ellentmondó kettőssége* – az erkölcsi törvényeket megfogalmazó és hirdető hatalmasok felülállnak a csak a szegényekre, gyengékre, kiszolgáltatottakra érvényes krisztusi életszabályokon – jellemzője volt és maradt a bizantinak nevezett keleti egyháznak.

A bizánci építészet

Nagy Konstantin új fővárosába, a régi Bizánc helyén épült Konstantinápolyba tette az új birodalmi vallássá lett keresztyénség központját is. A római császárnak, a birodalmivá lett keresztyén egyház hierarhikus fejének a vallásgyakorlata nem folyhatott temetői sírboltban, ezért a városok központjában épült új katedrálisok már a birodalmi uralkodó vallás rangjának megfelelő külsejű templomokat építettek a régi elemek felhasználásával: a régi, kicsi, kör alakú türbe-templomot kupolául magasra emelték az épület fölé, kupola elemekből építettek alá díszes templomhajót, falait arannyal és drága mozaikképekkel díszítették, ez lett a *bizánci stílus* épületformája. Ez általánosult az Impérium keleti görög nyelvű felén és ezt vették át később a görög rítust követő szírek, koptok, örmények és szlávok. Különben Bizánc nem hozott semmi újat a művelődéstörténetben, csak a régít konzerválta. Görög nyelve hellenisztikus műveltsége, vallása, erkölce, tudománya, művészete és civilizációja mind azelőtti kulturális eredmények voltak. Szellemi értékrendszerét Alexandriából, társadalmi rendjét, civilizációját Rómából vette. Még képzőművészetének domináns eleme, a *kupola* sem bizánci születésű, hanem közelkeleti eredetű és Constantinus előtt két évszázaddal már monumentális épületeknél használták Rómában. A kupola későbbi általános elterjedésében nagy szerepet játszott a görög-keleti ortodox egyház, mert ezen át kapta az iszlám művészet is, hogy később a legnagyobb tökélyre emelje. Ismétlem, Bizánc az antik műveltséget *konzerválta* – a keresztyén ortodoxia sem más, mit a krisztiánizmus ókori rendszere –, megtartotta, megőrizte ezer esztendőn át, anélkül, hogy egy jottányit is fejlesztett volna rajta. Nem is fejleszthette, hiszen szellemének lelki alapja az *ortodoxia*: az igaz, a tökéletes hit és, ami tökéletes az nem fejleszthető.

A latin egyházi nyelv

Külön útja volt a keresztyén műveltségnek a Mediterráneum nyugati, latin nyelvű felén. Krisztus tanítása még az apostolok korában eljutott Nyugatra, Itáliába, Galliába, Hispániába és Afrikába – Péter és Pál apostolok éppen Rómában nyertek vértanúhalált -, de csak a második század elején, a mártírkorszakban lépett ki a görög nyelvű közösségekből. A latin nyelvű hívek elszaporodását bizonyítja az, hogy még a második század folyamán szükségessé válik a *Septuaginta* latin nyelvre fordítása. Ez a keresztyén mártírológia irodalmának latin nyelvű igényét is jelenti, amely az Újszövetség könyveinek a kanonizálásuk sorrendjében való latin változatának elkészítését vonta maga után, hogy a 4. század végén már az egész latin Szentírás, a *Vulgata* elkészülhessen.

A *latin nyelvnek* egyházi szolgálatba vételével a görögtől különböző latin szellem hatása is érezhetővé vált a nyugati egyházban: kevesebb ellentmondás az erkölcs elmélete és gyakorlata között, kevesebb isteni csodavárás, tétlen elmélkedés, misztikus homály, babonás varázslás, több józanság, következetesség és gyakorlatiaság. A nyugati keresztyén életforma élhetőbb a keletinél anélkül, hogy elszakadt volna saját erkölcsi elveitől. Nyugaton is elterjedtek az aszkézisnek a keleti szokásai, a remeteség és a szerzetesség, de itt ezek is gyakorlatiasabbak.

A nyugati egyházszervezet

A keresztyén egyház nyugati szervezete már az apostoli korban megindult – a Római Katolikus Egyház Péter apostolt tartja az első nyugati pátriárkának, pápának – végig fejlődött a mártírkorszakon, az impérium kettéosztásának az idején, 476-ig az Impérium nyugati felének megszűnéséig. A később katolikusnak nevezett nyugati keresztyén egyház történelmi megjelenését 452-től, Leó pápának Attilával való szembesülésétől számíthatjuk. Addig ugyanis az imperátor volt a keresztyén egyház feje, akkor azonban, Attila itáliai hadjáratakor, a nyugati császár Ravennában kuksolt, sorsára hagyva országot és népet. *Róma Püspöke*, a pápa járult a világhódító Attila elé Róma népének képviselőjeként, hogy kegyelmet nyerjen a Városnak. A kegyelmet meg is kapták a város lakói – először Róma, az után Róma mintájára az impérium minden városa, amelynek püspöke ezt kérte. Így lettek a latin keresztyén városok püspökei, híveik melletti áldozatos és kockázatos kiállásukkal a nép megmentőivé, védelmezőivé és ezek alapján szerzett erkölcsi tekintélyükkel később a város lakosainak urává, fejedelmévé, miközben a nagyhatalmú keresztyén Kelet-Római Impériumban a püspökök a despota imperátor szolgálai maradtak. A nyugati püspökök vitathatatlan erkölcsi tekintélyükkel sorra keresztelték a barbár hódító fejedelmeket, azoknak engedvén át minden világi kényszerhatalmat – Isten országa nem lévén e világból való – ha maguk felettinek fogadják el Krisztus *lelki hatalmát*. A minden erkölcsi szabály felett álló, kényúr keleti egyházfő-császárral szemben, a nyugati keresztyén uralkodó magát az egyház törvényei, végrehajtójának tekinti. Az egyház törvényei pedig, nemcsak felette állanak a világi uralkodóknak és országaiknak, hanem egyetemesek is, azaz azonosak a nyugati keresztyén közösség minden országában. Úgy mondhatjuk, hogy a római Egyház Kötelékébe, a *Confoederatio Christiana* nemzetközösségbe

tartozó országoknak *közös volt a törvényhozása* és ezt az Egyház gyakorolta Európa népeinek Krisztus követésére nevelésével.

A nyugati népek megkeresztelése és a Benedek rend

A keresztyénség a *városiak vallása* volt és évszázadokon át az is maradt – előbb a külvárosi szegényeké, azután a polgároké, végül a gazdagoké is – úgy keleten, mint nyugaton. A vidékiek *pogányok* voltak – a latin *paganus*=mezei, vidéki, a görög *ethnosz*=népek, idegenek, a héber *goj* nem-zsidót jelent – kívülálló avatatlanok, műveletlen, durva parasztok, akiket még megtéríteni, megkeresztelni sem érdemes. Ezért maradt a vidéki lakosság megkeresztelése a szerzetesekre, és ezért késett az a keleti egyházban sok évszázadon át. Például: a balkáni szlávokat csak a kilencedik században keresztelték meg, a balkáni latinokat pedig, csak az után – ezért lett a románok liturgiai nyelve a magyar kifejezésekkel kevert bolgár-szláv –, ahogyan a bazilita kolostorok környékén elterjedtek. Nyugaton a barbár uralkodókat és nemeseket megkeresztelték a pápa által kinevezett missziós püspökök és azok papjai, a népet pedig a szervezett missziók előbb az önálló püspökefjedelmi és a királyi és főúri székhelyeken, azután azok környékén a távoli vidékek barbárjait pedig a Benedek-rendi szerzetesek. *Nursiai Szent Benedek* a nyugati keresztyén igényeknek megfelelő új szerzetesrendet alapított a 6. században és ez nemcsak hirdette Krisztus követésének a kötelességét, de gyakorlatban is bemutatta. Nem elégedett meg a testi ösztönöknek erkölcsi korlátozásával, a *szegénység*, *szüzesség* és *engedelmesség* fogadalmával, hanem gyakorlati hasznos tevékenységre, munkára is kötelezte a rend tagjait. A szerzetesek munkája elsősorban önmaguk művelése, a tanulás, azután mások oktatása, tanítása, nevelése és a tudomány művelése, végül pedig, *gazdasági tevékenység*, a kolostor ellátására való gondoskodás, a kolostor birtokain való gazdálkodás és ezek által a nép földművelésre való oktatása. Az ősidők óta pogánynak tartott vidéki társadalom aktív keresztyénné tétele, a Benedek-rend örök érdeme. A Benedek-rend sok évszázados tevékenysége adott alapot a nyugati keresztyén egyháznevelő, léleképítő munkájához. Úgy szakrális, mint metaszakrális és szekuláris területen. A szakrális tekintetben a nyugati keresztyén hittudomány megalapozói voltak. Művelődési vonatkozásban, az emberiség szakrális célú nevelésében pedig, az írásbeliség, az iskolázás feltételeit alapozták meg latin nyelvű irodalmi alkotásokkal – szakrális célú, liturgikus és világi célú történelmi, jogi és más művek alkotásával. Az ő segítségükkel alakult ki a nyugati egyház liturgikus zenéje, és az ő vallásos himnuszai vezettek az írásbeli világi költészet kialakulásához is és mit láttuk a korszerű földművelés elterjesztésében is oroszánrészük volt, nemcsak az egyházi képzőművészet és építészet kialakításában.

A nyugati keresztyén templom

A nyugati keresztyén templom a városiak számára épült, azaz nem csak a császár és a klérus, hanem a város polgárainak is volt helyük benne: a minden római város központjában meglévő, mindenféle közcélt – vásárt, népgyűlést, bíraskodást és egyebet - szolgáló csarnok végébe építettek egy kis kerek szentélyt, a szent mártír ereklyéjének befogadására szolgáló oltár számára. Később a kis kupola alakú, kerek szentély csarnok felőli ajtaját kitágították, hogy az

istentiszteletre, áldozásra ott összegyűlt hívek is tanúi lehessenek a szertartásnak. Később már ezeket a templomokat egyenesen istentiszteleti célra építették, mind – különösen a püspöki székhelyeken – nagyobbra és magasztosabbra, az antik-római építészeti elemek felhasználásával. Így született meg a *romanikus* templom és képzőművészet az ókori latin keresztyénség szolgálatára.

A romanika

A magyar művelődéstörténet szaknyelvébe németből *gyomként* belopódzott és elterjedt „román stílus” kifejezés értelemzavaró és helytelen. Ugyanis – amellet, hogy semmi köze a Közép-Európában most élő románnak nevezett néphez – a középkori latin nyelvben, a kifejezés keletkezése korában, a *romanus* kifejezés már nem egyszerűen rómaid, hanem egyértelműen *keresztyént*, Krisztus hitét követő embert jelentett. A nyugati keresztyén irodalom alapvető műve, a krisztianizmus mártírjainak életrajzát tartalmazó *Gesta Romanorum* ebben az értelemben használja a kifejezést. A művészeti kifejezési módot, a stílust, ezért magyarul nem németesen románnak, hanem *romanikusnak* kell mondanunk, követve ebben a francia és más nyugati művelődéshez tartozó nyelvet. Ez megfelel a helyesség és szabatoság nyelvi követelményének, világos jelzője a stílus lelki élettávlátú alapjának, a nyugat-európai középkori keresztyén vallás társadalmi megnyilvánulásának, a világba nehezen beilleszkedő, aszkézist igénylő, misztikus homálynak.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy indulásakor a keresztyénség a városiak vallása volt, vidéken, még az Impérium területén is csak a püspöki központok körül terjedtek. A Barbarikumban, Germánia, Hunnia, Szarmatia területén, pedig még inkább: itt már nemcsak a püspöki városok, hanem a missziós kolostorok környékének népe kereszttelkedett meg először. Ennek az erdőlakó, mezőlakó népességnek a számára nem városi többhajós templomok épültek, hanem az ókeresztyén vallásgyakorlatot éppen kielégítő kis, kerek templomok – a germán nyelvekben azért nevezik a keresztyén templomot és egyházat a latin *circus* után *Kirche*, *Church* néven – inkább az óegyiptomi temetői kriptákhoz és a turáni jurtákhoz hasonlítottak, és nemigen látszott rajtuk a romanikus művészet semmi jellemzője.

Az onogur-magyarok megkeresztelkedése

Az onogur-magyarok számára természetes volt Krisztus hitének az elfogadása, hiszen már a kaledobalti ősnéptől sem volt idegen egy kezdetleges monoteizmus, az ugor műveltség pedig határozottan egyistenhitű volt. Kezdetleges és rendszertelen vallási szertartásaikat szervezet és papság hiányában a háznép, az aul feje, az *atya* látta el. A transzcendencia világával kapcsolatot tartó *táltosok*, sámánok nem az ókori szigorú rendbe szervezett papoknak feleltek meg, hanem a *prófétáknak*, látóknak, akik az Örökkévalót személyes elhivatottságból, de kötetlenül és szabadon szolgálták. Nem lévén azonban az ugoroknak vallási szervezetük, hierarchikus papságuk, nem fejlődhetett ki náluk még gondolatközlésre alkalmas írás sem, nemhogy tudományuk lett volna. Hallottak a keresztyénségről annak kezdete óta – Krisztus feltámadásának a híre befutotta egész Euráziát, terjesztői éppen a táltosok voltak – és ahogy érkeztek a keresztyén tanítások elemei, a maguk szintjén el is fogadták azokat, hiszen senkinek

nem volt kétsége afelől, hogy Jézus Krisztus tanítása minden addig ismert hitrendszer felülmúlt. A táltosok, sámánok igyekeztek mind inkább megismerni a keresztyén tanításokat, azonban az ortodox egyház a görögön kívül, minden más nép befogadásától elzárkózott, illetve a keletrómai görög császár és papsága főhatalmának elfogadását követelte minden megkeresztelkedőtől. Ennek folytán, bár a Tiszántúlhoz közelebb is esett, jobban szervezett is volt a Keletrómai Impérium vallása, az ortodoxia, az azonban nem foglalkozott térítéssel, egyedül akarván profitálni az Evangélium hasznából. Csak a 9. században a bolgár-szláv egyház megszervezésével szűnt meg a keleti egyház görög monopóliuma és indulhatott meg Kelet és Közép-Európa megtérítése. Természetes hát, hogy a magyarság szláv nyelvű közvetítéssel kapta a keresztyénséget és olyan szeszélyes bizonytalansággal, amelyet a bizánci deszpotizmus, a bolgár, az orosz és a germán hatalmi torzsalkodás közötti Hungária társadalmi lehetőségei megengedtek.

A keresztyén társadalom

A keresztyénségnek a pogányok közötti terjedése útjában a lelki-szellemi különbségeknél nagyobb akadályt jelentett Krisztusnak a társadalmi rendre vonatkozó tanítása: a testvériség törvénye minden embernek Isten előtti egyenlősége. Az Impérium árja-mediterrán lakosságának *polgári-individualista* lakossága számára ez csak – a páros házasságnak és abban a nők egyenlőségének elfogadása mellett – a rabszolgaság megszüntetését írta elő, ezt pedig nem volt nehéz teljesíteni, hiszen az már amúgy is elévült volt. A *vérségi* rendszerű társadalom természetes közösségeiben, az aulokban, klánokban, családokban, háznépekben, nemzetségekben nem volt két egyenjogú egyén sem, itt lehetetlen volt a keresztyén uniformizálás. Világtörténelmi jelentőségű volt a nyugati keresztyén katolikus egyház döntése, hogy a barbárokat a maguk vérségi társadalmi rendjével *együtt* kell az egyházba befogadni úgy, hogy abban mindenki *Krisztus szolgájaként* gyakorolhassa születésével szerzett társadalmi hatalmát: a keresztyén királyok népük apostolaivá, az egyház kényszerhatalommal bíró védőivé lesznek országos viszonylatban, a nemesurak pedig allódiumaikon, öröklött birtokaik viszonylatában, ha társadalmi hatalmukat *Krisztus mandátumaként* fogadják el, és azt az Egyház törvényhozói irányítása alatt gyakorolják. A keresztyén páros házasság elfogadása pedig, egyszerűen könnyű volt a vérségi társadalomban élők számára, hiszen azok azelőtt sem voltak poligámok. Az ugor aul rendszerben élő nők kiszabadultak életük szűk társadalmi korlátaik közül, a férfiak pedig, a menyasszonyvásárlás nehezen teljesíthető gazdasági terhétől. Egyszóval: mindenkit boldoggá tett a párválasztás szabadságát hozó keresztyén házasság. Mindezekhez hozzá kell még tennünk azt a társadalomfejlődési ténytet, hogy Közép-Európában és a Tiszántúlon a földnépe éppen asszonyaink hozzáállása miatt, már nemzedékekkel Szent István előtt, mindennapjaiban *keresztyén szokások szerint élt*, az egyház szervezetének és tanításainak csak ezt kellett a babonáság és ösztönösség esetlegességéből a tudatosság színvonalára emelni és fegyelmi rendszerezéssel továbbfejleszteni.

A magyar egyházszervezet

Hungária keresztyén egyházszerkezete a szent királyok tevékenysége folytán, a 11. században kialakult, Isten különös kegyelméből a nyugati egyházszerkezeti rend szerint: Ákos vidéke, a Szilágyság és Érmellék népe – keleti vagy nyugati rítusától függetlenül – a Szent László által szervezett Vári Püspökség megyéjébe tartozott és maradt a középkor végéig. A lakosság megkereszteléséről semmi érdemlegeset nem jegyezhetett fel a történetírás, mert az *magától értetődő* természetességgel történt, hiszen több száz év alatt, fokozatosan ismerte meg a földnépe Krisztus tanításait és az amúgy sem állott ellentétben egyistenhitű ősvallásával. Részben ezzel magyarázható az a szilágysági keresztyén népi kegyesség, amelynek híré a világ azóta is számoltartja.

Népi templomok

A keresztyén vallás gyakorlásához szentélyekre, templomokra volt szükség. A királyok elrendelték, hogy minden tíz falu – a nép letelepedésekor a hajdani háznép, aul *faluvá* lett – egy templomot építsen magának, és ez bizonyosan meg is történt. Ezek a népi templomok, plébániák a vidéki, mezei, azelőtt pogánynak mondott nép számára helyi anyagokból, fából, földből, paticsból épültek az egész Európában, keleten úgy, mint nyugaton. Csak a minimális istentiszteleti igények kielégítésére készültek, nem úgy, mint a városiak hasznára épült székesegyházak. Kicsi, kör alakú építmények voltak, helyi anyagokból készült utánzatai voltak a kupola alakú, egyiptomi eredetű, keleti keresztyén szentélynek, a temetői sírboltnak, kriptának, türbének. A szent ereklyét tartalmazó oltár és a pap mellett esetleg csak a földesúr számára volt hely. Az istentiszteleten részt vevő hívek a nyitott ajtó előtt állva vettek részt az áldozás szertartásában, a pap pedig az ajtó melletti székre állva beszélt hozzájuk. A szentély ajtaja évszázadok múltán diadalívvé tágult a városokban – mint láttuk a hívek befogadására csarnok, templomhajó épült a szentély elé, de vidéken falusi környezetben ezt csak évszázadok múlva engedhették meg a hívek maguknak. Persze a Benedek-rendi kolostorok templomai már eredetileg is a romanikus templomstílus követelményei szerint épültek és – a barátságtalan pogány világi környezettől elzárkózva – épületegyüttesük a régi római katonai táborra emlékeztettek külsejükkel: még őrtornyuk is volt a szűk kapubejárat két oldalán a hívságos világi élettől elzárkózni kívánó szerzetesek védelmére. A falusi, vidéki nép számára azonban sokáig csak a kis, kerek szentélytemplom maradt, legfeljebb állandó vagy tartós anyagból épült, és csak több évszázad elteltével épült fedél a hívek számára.

Az ákosi templomépítés

Ákoson és az Érmelléken mutatóban sem volt kő, hogy abból építkezhessenek, volt viszont remek tölgyfa a falak és a tetőzet tartására, nyár és éger a berendezéshez, valamint nád a tetőfedéshez. Híre járt, hogy a városokban, sőt messze földön, falvakon is hatalmas kőtemplomok vannak, de itt a 12. század végéig nem volt olyan alkalmas személy, aki a népnek erre irányuló hitbuzgalmi és társadalmi igényének kielégítését kezdeményezte volna.

Az Ákos nemzetség

A hagyomány szerint az *ákosi templomot* – a középkorban a település neve is *Ákosmonostora* volt – az *Ákos nembéli* Majnót bán fia, *Mihály* építtette Imre király idejében.

Az *Ákos nemzetség* a hivatalos történetírás szerint az uralkodó Turul dinasztia törzséből, a *Megyerből* való volt. Nevének *Ak-kus* olvasata *Fehér madár*, azaz *kócsag*, *hattyú* jelentésű, az *At-kus* olvasat viszont *Ló madarat*, szárnyas lovat, repülő lovat, pegazust jelent. Figyelemre méltó az *Ad-kus*, *Od-kus* olvasat is, amely *tűzmadár* jelentésű. A nemzetség címere az *eziüstsínű angyal* – a heraldikában ez a mennyei seregek vezérének, *Mihály arkangyalnak* a képe – később *két eziüstsínű angyalszárny*. Ennek alapján az *Ákos* nevet magyarul *Tűzmadárnak*, *Főnixnek* kell mondanunk. A kagáni törzs az ország közepén helyezkedvén el, elfogadható a Sajó-Ipoly közötti terület az *Ákos nemzetség* allodiális birtokainak eredeti helyéül. Itt éltek az *Árpádok* idején a nemzetség nevezetes tagjai, *Ernye*, *István*, *Fülöp*, kiváló hadvezérek, *Ákos mester*, a hírneves történetíró és jogtudós, és innen indult a nemzetségből a 14. század elején kivált *Csetneki Bebek család* is. Az egyik hagyomány szerint az *Ákos nemzetség* tagjai Szent István király adományaként jutottak a Tiszántúli, a Szamos és Berettyó közötti birtokaikhoz, amelyek a honfoglaló nemzetségek közötti gyepűterületek királyi birtokká minősítésével lettek királyi adományozás tárgyaivá. Az *Érmelléki* hagyomány szerint azonban az *Ákos nemzetség* nem a honfoglaló száznolcak egyike, hanem a Szent István által legyőzött besenyő kagánnak, a kivégzett *Tonuzóba* ivadékai, akiknek népét az Alduna mellé telepítette volt le a király. Közülük való volt az az *Ákos* nevű kun-besenyő vezér, akit Szent László a Cserna folyó mellett legyőzött volt és utána ivadékait részint az *Érmellékre*, részint a Sajó-Ipoly tájára telepítette le. A Szörényi és Temesi bánságok területén a szálláshelyek ősi volta mellett szól a nemzetség tagjainak a délkeleti – előbb szláv, később román nyelvű lakosságú – országrészen való jelentős közéleti szereplése is, valamint erre utal a fejedelmi *Barcsai* és a főúri *Kendeffy* család származási hagyománya is. Persze, úgy a középkor mélyén, mint az újabb korban csak a hagyományra támaszkodik az ősi leszármazás tudata, hiszen a tényleges, vérszerinti leszármazásnak még a modern születési anyakönyv sem cáfolhatatlan bizonyítéka, mert még most is gyakori, hogy egy-egy asszony valamely másiknak a személyi igazolványával vonul be szülni a kórházba, az pedig, hogy ki a természetes apja a megszületett gyermeknek, azt most is az anya állítása alapján kell elfogadnunk. Hogy ez ezer esztendőn át, a töméntelen hadjárat készítette menekülés és emberirtás között, több nemzedékkel a hivatkozott születés után mennyire lehetett igazolható egy-egy leszármazás, arra nyugodtan mondhatjuk: sehogy. De a nem testében, hanem lelkében és szellemében élő *Homo Sapiens* *Antropus* esetében ennek semmi fontossága nincs, mert az egymást követő nemzedékek minden tagjának az értékrendjét, viselkedését nem a testi leszármazás ténye befolyásolja, hanem származása hagyományának igaz voltáról való meggyőződése. Ha egy család, vagy egy egyén kiváló őseket tulajdonít magának, és azok példáját életében gyakorolja, az nemcsak dicséretes, hanem követendő is.

A templomépítés indítékai

A nemzetség emlékét legmagasabb szinten őrzi *Ákosmonostora*, amelyet a hagyomány szerint *Ákos nembéli Majnót bán fia*, *Mihály*, másként *Micsk szolnoki várispán* építtetett Imre király uralkodása idején. Lássuk, milyen alkotással akarta egy 12. századi magyar főúr Isten dicsőségét szolgálni, Jézus Krisztus egyháza iránti hűségét bizonyítani, a vidék népének vallásgyakorlatát elősegíteni és önbizalmát emelni, úgy, hogy nemzetsége és saját maga,

hatalma és méltósága a jelen és a jövő nemzedékek számára megalapozódjék, hogy számára az egész befektetés a legkisebb költséggel szemben a legnagyobb haszonnal járjon. A szakírók nem tudják, hogy melyik szerzetesrend használatára épült volt az ákosi templom, mert a bencés rend helyett akkor már a tanító rendek, a premonstreiek és ciszterciták terjeszkedtek Magyarországon. A helyi és társadalmi korabeli adottságok ismerete alapján kijelenthetem, hogy csak az európai műveltséget megalapozó Nursiai Benedek szerzetesei számára épülhetett. A Benedek-rend jelszava: *Ora et labora!* lévén, első volt a keresztyén egyházban, amely az imádság, elmélkedés és hittudomány mellett gyakorlati, társadalmi, igazgatási tevékenységre, hasznos hajtó munkára, gazdálkodásra is kötelezte tagjait. Ennek megfelelően elvégezték a királyi és nemesi udvarok írásbeli adminisztratív és nyilvántartási munkáit. A bencések királyi adományként kapott birtokaikon korszerű mintagazdálkodást folytattak és a nemeseket és intézőiket szaktanácsokkal, a jobbágyokat utasításokkal a földművelésre oktatták. Hittudományi munkásságukkal a nyugati keresztyén egyház papságát az akkori világ legmagasabb műveltségi szintjén álló muzulmánok színvonalára emelték, a szigorú erkölcsiség tekintetében, pedig még magasabbra. A burgundiai Clunyból szervezett mozgalmuk az egész egyházat megújította. A papság szigorú rendre szorításával a pápai székre emelkedtek, a világi hívekkel kiépült közvetlen társadalmi kapcsolataik révén pedig felismerték és hirdették Krisztus társadalmi tanításainak a lényegét, a felebaráti szeretetet. A hatalmukkal visszaélő duhaj nemes urakat a gyengék, szegények és nők pártfogásának magasztos voltára tanították és nevelték. Ezek a *lovagi erények* emelték a nyugati keresztyén nemzeteket a Föld egész lakossága feletti erkölcsi színvonalra, amelyből a későbbi világhegemónia következett.

A Benedek-rend ákosi megbízatása

Ekkor, a lovagkor közepén, a megújuló keresztes hadjáratok idején határozta el magát Ákos nembéli Mihály úr arra, hogy birtokán Benedek-rendi kolostort építtet. A királyi sóbányákat irányító, és a sójövedéket kezelő szolnoki ispánként többet kellett az esztergomi királyi udvarban tartózkodnia, mint birtokain. Jól ismerhette hát az akkori Európa politikai, művelődési és gazdasági viszonyait. Ezek alapján – valószínű, Szent Benedek Rendjének magyarországi tartomány főnökéhez kötődő személyes barátságával is – adott megbízást az ákosi templom és monostor tervezésére és kivitelezésére a bencéseknek. Érdektelen azon tanakodni, hogy milyen nemzetbeli volt a tervező, mert a Benedek-rend mindenütt otthon volt az akkori Európában és koreszméjük mindenben megegyezett az akkori nyugatéval. Különböző is a művészetek közül csak a költészet, szépirodalom kapcsolódik közvetlenül valamely nemzethez, hiszen annak megnyilvánulási formája a nemzeti nyelv. A nyelvhez nem kötött művészeti ágak – ilyen az építészet is –, csak közvetve kapcsolhatók a különböző szellemi örökséget ápoló nemzetekhez, mert mind a különböző nemzeti hagyományon felépült, nemzetek feletti európai keresztyén kultúrának a részei. A helyi lehetőségek és hagyományok ismeretében feltételezhetjük, hogy az ákosi monostor tervezőjeül Mihály úr a szentjobbi bencés kolostor szerzetesei közül, vagy azok közvetítésével, *burgundi* származású szerzetest választott. A templom ugyanis a maga csinoságával, kecsességével, külső megjelenési finomságával a burgundiai kései romanika jegyeit viseli magán. Másrészt, a szenvedélyes

szőlőtermelő, borkedvelő Mihály úr figyelme már éppen régi szőlőtermelő volta miatt irányult erre a vidékre ezért tette át ide nemzetsége központját. Burgundiakat pedig azért hozott ide, mert abban a korban ők voltak Európa leghíresebb szőlőtermelő szakemberei. Ez egyáltalán nem zárja ki, hogy ez a feltehetően művelt főúr gazdasági érdekei mellett, hitbuzgalmi meggyőződésének és művészet iránti igényének is kifejezést adjon Ákosmonostora építésével.

A templomépület spirituális és fizikai anyaga

Az ákosi templom egészében a nyugat-európai keresztyénség műve, annak lelki indíttatására anyagban megvalósult szellemi alkotás. Az országhoz, Szilágysághoz csak anyaga köti: az ákosi nép munkájával, az ákosi földből készült, az ákosi erdő fájával kiégetett téglá. A téglá lehetővé tette a nagyigényű épületek emelését az alföldi tájakon is, ahol nincs építésre alkalmas kő. Az ákosi templom téglája nagy fontosságú műszaki találmány lehetett a maga korában. Nem lehet tudni, honnan ered a készítési módszere, nem ismeretes keverésének, formázásának és égetésének a titka sem. Egy azonban bizonyos: olyan szilárd és kemény, annyira képes ellenállni az időjárás minden eróziós hatásának, hogy hét évszázad viszontagságai nyomot sem hagytak rajta. A millenniumkori restauráláskor a lerombolódott régiek pótlására különleges keménységű keramit téglát gyártattak. Ezek azonban fél évszázad múltán már porladoznak, a régi téglák azonban – a belőlük készült díszes pártázat is – még most is épek. A falazás technikája is kitűnő, sima és tartós falat eredményez. A kötőanyag receptje is feledésbe merült. Mint látni fogjuk, a tökéletesség nemcsak a szellemi értékek, hanem az anyag tekintetében is lehetetlenné teszi a haladást, a fejlődést: Ákosmonostorának anyaga nemcsak a romlással, hanem a haladással is dacolt nyolc évszázadon át.

Az épület leírása

Az ákosi templomról a néző első benyomása az, hogy *monumentális*. Ez azért meglepő, mert az ákosi templom *méretei* nemhogy kicsik, hanem egyenesen *törpék* a kor katedrálisaihoz viszonyítva: a két torony csúcsa 16 méterre van a föld színétől és ezzel arányos a templom hossza és szélessége. Ennek ellenére az ákosi templom, ahogy ott áll az alföldi síkon nagyobbak, magasztosabbnak látszik a sokszorta nagyobb gyulafehérvárinál vagy bamberginél, holott mérhető arányai megegyeznek azokéval.

Az ákosi templom külseje és belseje egyaránt szembeötlően szép, csinos, kecses épület. Hihetetlen, hogy csaknem miniatűr méretei dacára, annyira fenséges és monumentális. Éppen ebből következtethetünk építési korára: ilyen remekmű csak az építészeti stílus korának a legvégén készülhet, amikor a stílus elemei és jegyei már klasszikussá váltak, a koreszme már új divatos formát követelne, az építető azonban szeszélyből ragaszkodik a régi formához. Ákos nembéli Mihály bán valóban szeszélyből építtette ide, az Érmellék szélére, a nádasok közötti szigetre nemzetsége temetkezési mauzóleumát, Ákosmonostorát. Kastélyát már nem ide, hanem néhány kilométerrel keletebbre, a nádason kívülre, Béltekre kezdte építtetni, szintén szeszélyből, hogy kedvenc foglalatosságának, a szőlőművelésnek helye, az öreg hegy közvetlen közelében lakhasson, amikor országos főméltósága szabad időt enged neki a királyi székhely elhagyására. Persze, az épületnek nemcsak a főúri szeszélynek kellett megfelelnie, hanem az

imádkozni és dolgozni akaró Benedek-rendi szerzetesek igényeinek is, hiszen azok használatára épült. A Benedek-rend pedig, a lovagkor közepén, a keresztyén társadalmi aktivitásának korában is ragaszkodott középkori, passzív keresztyén hagyományaihoz, ezek között a romanika művészi formáihoz is. Hogy miért szép az Ákosi templom? Hogy miért ilyen harmonikusak az arányai? A kérdésre prózai és rideg *méréssel* kereshetjük a választ, hiszen az épület anyagból van, annak pedig a mérhetőség a jellemzője. Az épület teljes hossza 30, 90 méter, akkori mértékegység szerint 1200 hüvelyk, ebből a főhajó 1000 hüvelyk, az épület szélessége 400 hüvelyk, ebből a főhajó 200 hüvelyk, a két oldalhajóé egyaránt 100-100, a tornyok magassága 600 hüvelyk, a főhajóé 480 hüvelyk, az oldalhajóké együtt ugyanannyi. Tehát az ákosi templom az aranymetszés szabályának szigorú alkalmazásával épült. Ez észlelhető a templombelső minden részletének esetében is: a főhajó két oldalát alkotó négy-pillérköz *íve* is az aranymetszés $5/8$ aránya szerint épült a felső záró félkörív és alatta lévő paralelogramma tekintetében. A klasszikus romanika ehhez még szigorúan tartotta magát, de az italika (renaissance) már csak többnyire. A klasszicizmus és a modern kor eklektikája – benne a neoromanika is – már csak a félkörív alkalmazásához ragaszkodik, a paralelogrammához nem. Bizony, ez barbár megalkuvás az esztétikai követelményekkel szemben.

Az építőművészet alkotásainak esetében különleges fontossága van a *nézőpontnak*, honnan, milyen irányból, melyik oldalról, milyen magasságból szemléljük az épületet, hol álljunk meg nézelődni, fényképezni, ha körbejárjuk? Az ákosi templom közismert képe a nyugati *homlokzat*. Ez azonban a minden romanikus bazilikáéhoz hasonló és megszokott. Sőt, itt a homlokzat teljes sima tagolatlansága még bizonyos *primitívitást* is sugall a *monumentalitás* mellett. A restauráló *Schulek Frigyes* szemét bántotta a homlokzat monotóniája, ezért – a jáki templom kapuzatának mintájára – kis portikust épített a bejárati ajtó elé. Ezzel viszont elfedte a templom eredeti tervezőjének szándékát, hogy a hatalmas homlokzaton a kicsi, alacsony bejárati ajtó a *keresztyéni alázatra* intse az istentiszteletre jövőket. A díszesen kivitelezett főbejárat miatt valószínű, hogy a déli oldal készült az ákosi templom megfelelő reprezentálására. Mi azonban, a különböző más épületek takarása miatt, innen nem szemlélhetjük, nem fényképezhetjük. Tapasztalati tény, hogy az ákosi műemléket észak-keleti irányból kell nézni és szemlélni, ha esztétikai értékeit látni akarjuk. Így már nem a monumentális, hanem az *arányok* tökéletessége a szembeötlő. Az *aranymetszés* szabályai szerinti arányok maradéktalan és következetes alkalmazása minden műalkotásnál hasznos. Az ákosi templom esetében viszont – az egész épület hossza, illetve magassága, a főhajónak a mellékhajóhoz és a toronyhoz viszonyított arányai, főként pedig a toronynak a főhajóhoz csatlakozásával alkotott függőlegese, a mellékhajó fedelével alkotott ferdeje, a fő és mellékhajók vízszintesének találkozáspontja – olyan felülmúlhatatlan *szép* látványt nyújt, amelyhez hasonlót csak a természet alkot egyes anyagok kristályaival és a virágkelyhek hiperboloidjaival.

A művelődéstörténészek olyan részletes műszaki és esztétikai leírását adják ennek a kicsi, de ékszerhez hasonlítható szépségű templombelsőnek, hogy azokhoz mi csak a hozzá kötődő

szubjektív kapcsolat, személyes gyermekkori ismereteink és érzelmeink alapján, *árnyalati, részleti* kiegészítésekkel járulhatunk hozzá, éppen azokkal az észrevételekkel, amelyek a művész által beleépített mérhetetlen szépséget láttatják.

A templom belsejében valósággal meghatódunk azon, hogy az építőművész mennyire szigorúan alkalmazta az arany metszés szabályait: a kétszer négy pillérköz ívei nem azonos magasságúak, mert csak így alkothatnak arany metszési arányt az alsó paralelogrammák a felső félkörívvel. Hogy a templomtest hosszának arányai követelik a két középső pillérköz megrövidítését, vagy a pillérközők szabják meg így a főhajók hosszát, azt nem tudhatjuk. Csak az biztos, hogy így minden megfelel az arany metszés szabályainak. A templomba lépve megállapíthatjuk, hogy a tervező igyekezett gyorsan eleget tenni a külső társadalmi elvárásoknak: A két torony alá, a három hajó egész szélességében, magas karzatot épített a magát mindenki felettinek érző gögös főúri család számára, nem felejtette el még külön bejárati ajtót is készíttetni a templom északi oldalán, nehogy a Turul dinasztia és Szent Mihály arkangyal reprezentánsai a közönséges halandókkal egy ajtón legyen kénytelen járni az istentiszteletre.

Az ákosi református templom: épült Isten dicsőségére, a hívek lelki nevelésére, Szent Benedek Rendjének használatára, az Ákos nemzetség temetkezési helyéül, Ákos nembéli Mihály bán költségén, Imre király uralkodása (1196–1204) idejében. Helyreállítatott az Országos Műemléki Felügyelőség és az ákosi egyházközség költségén, Schulek Frigyes tervei szerint 1896 és 1903 között. (Sipos Gábor felvétele)

A templom méretei közé csak olyan kicsi főhajó fér el, amely nem alkalmas a tanító rendek közönségének gyülekezési helyéül. Ennek ellensúlyozására, a népoktatás új igényének a tervező azzal tesz eleget, hogy a nagy szószéket nem az apszisához csatolja, hanem a templom központi helyére teszi. A világi követelmények kielégítése után az építőművész csak legnagyobb kötelességére koncentrál, hogy műve a szakrális feladatnak, *Isten imádatának*

megfelelően. A romanikus kor legvégén vagyunk, amikor a *misztika* még él és hat – ez magyarázza a templombelső szigorú puritánizmusát, minden díszítés hiányát –, de befolyása már nem döntő. A küszöbön van a skolasztika diadalmas keresztyénsége, a *homály helyett a világosság*. Erre utal a főhajójának romanikus építészetben egyedülálló *fényessége, rendkívüli világossága*, amely az apszisz ablakán a délelőtti napfényt beengedi, és amelyet a diadalív hármasisvű áttört ablaknyílása – ez szintén építészeti ritkaság – az egész templomra végig érvényesülni enged. A szentélyablak fénye azonban csak a délelőtti ünnepi istentiszteleten világítja meg a főhajót, a nap más szakában és borús időben az ákosi templombelsőn is a *romanika misztikus homálya* uralkodik. Itt bizony nem a külső fénytől elzárkózó misztikus homály a rendkívüli, hanem az azt néha megtörő, templom főhajóját elárasztó délelőtti fény, amely a romanikus építészetben csak ekkor, a korszak legvégén jelenik meg az elkövetkező keresztyén életszemlélet képzőművészeti hírnökeként. Az emberi művelődéstörténetben ugyanis a második évezred kezdetén, Nyugat-Európában a Szentírás *ószövetségi* nagy törvénye, az *Isten iránti abszolút szeretet* parancsa mellett az *embertársak iránti szeretet* az újszövetségi, krisztusi parancsa is hangsúlyt kapott. Az emberszeretethez ebből a szakrális parancsból indult a később *humanikának* nevezett metaszakrális, kulturális mozgalom, amely „Isten iránti szeretetedet embertársaiddal szembeni viselkedéssel bizonyítsd” társadalmi igényében fogalmazódott meg. Mai nyelven úgy mondanánk, hogy Istent nem a szerzetesi aszkézissal, családdal, gyermekekkel, szüleid elhagyásával, hanem róluk való gondoskodással szolgálod igazán. A szegényeknek, gyengéknek, kiszolgáltatottaknak ezt a parancsot ezer évvel ezelőtt sem kellett hirdetni, az akkori barbár uraknak, uralkodóknak és nemeseknek annál inkább. Ennek eredményeként indult a *lovagi mozgalom*, amelyben az erőszakos kényszerhatalom birtokosa – a szerzetesi fogadalom mintájára – eskü alatt ígéri, hogy minden erejével Krisztus szolgálatába áll és ezután a szegényeket, nőket, özvegyeket, árvákat, elhagyatottakat, kitisztítottakat, rabokat minden erejével támogatni fogja. Az új tanítás első hirdetői a Benedek rend szerzetesei voltak, de csakhamar kiderült, hogy ez eltér a passzív keresztyén viselkedést előíró eredeti fogadalmuk irányától. Az új igények teljesítésére új tanító rendek, a ciszterci és premontrai rendek alakultak szerte Európában, amely a konzervatív Benedek rend társadalmi befolyásának csökkenéséhez vezetett. A Nyugat-Európai keresztyén műveltség társadalmi megvalósítói, Nursiai Szent Benedek szerzetesei betöltötték hivatásukat, másoknak kellett helyüket átadniuk. A rend tagjai elöregedtek, elapadtak, hiszen az új korszaknak hódoló fiatalok már nem az elavult eszményt szolgáló rendbe léptek. Nem a krisztusi eszmény évvült el, hanem annak a megközelítésére próbálkozott *más módszerrel* a haladó ember és ezt minden eszmei tevékenységében kifejezésre is juttatja: új erkölcs, viselkedési szabály, új tudomány, új művészet kezdődött. Nem a régi ellenében, hanem annak folytatásaképpen.

Az ákosi templomot 1200 körül, a lovagkor teljében szentelték fel, valószínű, *Szent Mihály Arkangyal* tiszteletére. Hogy oltárába szent ereklyeként az arkangyal egy szárnytollát helyezték volna el – egy szép kócsagtollal jelképezve azt – egyszerűen mesének, kitalációnak mondom, mert nem illik bele az akkori keresztyén szemléletbe. *Szent László király* a 11. század végén kezdte meg Kelet-Magyarország politikai, egyházi, népesedési, közigazgatási megszervezését.

A Berettyó-menti székelyeket, besenyőket és más telepeseket Erdélybe helyezte át helyükre ide magyarokat és szlávokat hozott. László halála után az országépítő munkát megnehezítette a szent király unokájának, Komnenosz Mánuel keletrómai császárnak a politikája. Korának ez a nagy államférfija megkísérelte a Római Impérium visszaállítását a Nyugaton kialakult feudális lovagi intézmények keleti meghonosításának felhasználásával. Nyugati szomszédja Hungária lévén, ennek az impériumhoz való csatolását akarta elérni. Ezért avatkozott be az Árpádház örökösödési viszályaiba és ezért vitte unokaöccsét, II. Géza király második fiát, Béla herceget – neki nem lévén akkor még fia – Bizáncba, és neveltette ott trónörökösként. Fia születvén azonban, Bélát hazaküldte. Nem tudván azonban a maga halála utánra kisfia uralkodását megfelelően körülbástyázni, a gyermeket csakhamar letaszították trónjáról. A Kelet-Római Impérium dicsőségének helyreállítása ezzel meg is hiúsult. Sőt, a következő Angelosz dinasztiát a IV. kereszties hadjárat el is üzte, és helyette Konstantinápoly székhellyel Latin Impérium létesült. Ezt az alkalmat ragadták meg a két évszázad óta görög uralom alá kényszerült bolgárok és visszaállították országukat az Asenida dinasztia alatt. Így a keleti császárság helyett az újjáéledt Bolgárország lett Magyarország déli szomszédja.

Mánuel császár fondorlatai és támadásai idején nem folytatódhatott Kelet-Magyarországon a római rítusú egyház berendezkedése, inkább a görög rítus kapott új lendületet. *II. Géza király* folytatván László politikáját, felesége országából *szász telepeseket* hozott Erdélybe. Úgy látszik azonban, hogy az erdélyi katolikus püspökség még bizonytalan lábon állott akkor, mert a szászok nem az alá, hanem közvetlenül az esztergomi érsek fennhatósága alá kerültek. A Tiszántúlon tehát, az ákosi templom építésekor még az itt nagy hagyománnyal rendelkező görög rítus volt az általános, a maga kicsi, kerek paticstemplomaival és időnként megjelenő bazilita szerzeteseivel. *III. Béla király* – 1173 és 1196 között uralkodott – második feleségének kíséretében francia lovagok és papok jöttek Hungáriába az új kor új szellemét, új keresztyén mozgalmakat és szerzetesrendeket hozva magukkal. Gyorsan el is terjedtek az ország nyugati felén, de a Tiszántúlon hatásuk csak a váradi püspöki székhelyen érződött. Ákos nembéli Mihály úr a királyi udvarban ismerkedett meg velük, és amikor az érmelléki szőlőművelés híre a nemzetség Tiszán-túli birtokaira vonzotta és ide telepedett, új szellemű papokat, szerzeteseket, tisztviseleket hozott magával. Ezek – valószínű burgundi bencés rendiek – tervezték és építették az ákosi templomot. Csodaszámba is ment itt az Ér nádasai és lápjai között az ultramodern építmény: nemcsak három hajója és kettős tornya miatt, de az errefelé szokatlanul *nagy méretei* miatt is a régi kicsi, kerek paticstemplomhoz szokott nép szemében. Formái azonban minden tökéletességük, szabályszerűségük ellenére már akkor elavultak voltak, a keresztyénség passzív, misztikus irányát képviselték, alkalmatlanok voltak az öntudatos, diadalmas keresztyén hitnek a kifejezésére. Ekkoriban *Imre király* idejében gyűjtötte krónika írásához az anyagot Anonymus, Béla király névtelen jegyzője és valószínű, hogy – ha nem is Mihály úrtól, de – környezetének tagjaitól szerzett információkat a Tiszántúl, Szilágyság, Érmellék, azaz az Igfon-*Ingovány* erdő és a Hómosóér vidékéről. És ekkoriban fogalmaztak meg és mondtak el olyan *Halotti Beszédet*, mint az első ismert magyar nyelvemlék. A *Gesta Hungarorum* és az írott emlékek *formáikban tökéletlenek*, hiszen kezdetei egy későbbi

virágzó irodalomnak. Az ákosi templom viszont *tökéletes formákban* – tehát fejlődésre képtelenül – őrizte meg az akkor már letűnt kor szellemét. Állagát a tatár pusztítástól is megőrizte anyaga – téglái még nyolcszáz év múlva is épek –, de misztikus szelleme az öntudatos keresztyénség humanikájának már nem volt képes megfelelni. Át kellett adnia szolgálati helyét a *gótikának*, maga pedig megmaradt *műemléknek*.

Ákos monostora a Benedek rend számára épült. Nem tudjuk, hány szerzetes élt itt, számuk kezdetben is kevés lehetett, és az is folyamatosan csökkent minden szerzetes halálával. Mihály úr a szőlőtermelés kedvéért hozott ide burgundiai Benedek-rendi szerzetest – annak a munkája bizonyosan sokat lendített az itteni szőlőművelésen –, de annak a halála után már nem volt új jelentkező: melyik környékbeli fiatalember állt volna be szerzetesnek a szőlőművelés kedvéért, hiszen azt saját birtokán, szabadon és könnyebben művelhette, szerzetesi fogadalom nélkül. Már építése után száz évvel talán nem is volt lakója az ákosi kolostornak, hiszen a sokkal jelentősebb *szentjobbi* bencés kolostor is úgy elnéptelenedett akkorra, hogy működése is nehézségbe ütközött. Az egyház tanító és pásztorációs szolgálatára még a 13. században megindultak a *kolduló rendek*, a *domokosok*, a *ferencesek*, és mellettük az egyre népszerűbbé váló, magyar alapítású úri rend, a *pálosok* rendje. Valószínű, az ákosi rendházat is ezeknek az új rendeknek a tagjai foglalták el, előbb ideiglenesen, átmenetileg, majd véglegesen. Nem valószínű azonban, hogy a klastrom gazdátlan épülete megérte volna a 15. évszázadot, különben Jakcsi János, erdélyi vajda nem építtette volna 1423-ban a kusalyi ferences kolostort. Ez már ferences volt, megfelelt a kor keresztyén missziós szellemének: a pápai jóváhagyást is a környékbeli szakadár, azaz görög rítusú keresztyének nagy számával indokolták. Az ákosi templom épülete azonban itt maradt a *művészet maradáloságának* bizonyosságául. Azóta is áll *egyedül* Euráziának a Tiszától keletre fekvő területén.

Az ákosi templom épületét leírtuk, az épület rendeltetését szolgáló Benedek rendet is. Lássuk a megrendelő, az építtető mecénás kilétét is. Az egyik hagyomány szerint az Ákos nemzetség tagjai Szent István király adományaként jutottak a Tiszán-túli, a Szamos és Berettyó közötti birtokaikhoz, amelyek a honfoglaló nemzetségek közötti gyepűterületek királyi birtokká minősítésével lettek királyi adományozás tárgyaivá. Majnót fia Mihály bán ennek a területnek a közepére, a Nagyér (Kraszna) melletti Béltekre, a Bükk hegység nyugati lejtőinek kiváló szőlőtermő helyére építette Tiszán-túli székhelyét. Mihály bán fia *István* a hagyomány szerint a Szentföldön halt meg II. Endre király keresztes hadjáratában, *István fia, Sas* – a Sasvári Sas család alapítója – pedig a muhi csatában esett el.

A 14. század fordulóján, mint minden magyar nemzetség, *családokra bomlott*, felosztva ősi birtokaikat a családok között. Az Ákos nemzetségből való Csetneki Bebek család maradt a Sajó vidékén, a többiek a Szamos és Berettyó közötti, tiszántúli birtokokon osztoztak. Meglehetősen sokan voltak: Ákosi Ákos és Farnos, Álmosdi Csire, vagy Kira, Bajomi Virág, Bályoki Szénás, vagy Szénási, Sasvári Sas és Veres, Szoldobágyi Balázs vagy Balázsi, Szúnyogi Szunyogh és mások. Különben nehéz eligazodni a családnevek között, azoknak 16. századi írásos rögzülése előtt, mert nagyon sokszor nem családnév, hanem származási helyet

jelölnek, gyakran váltakozva. Például: Ákosi Gáspár hol így, hol Szentkirályi Gáspár vagy Újnémetsi Gáspár néven szerepel, néha pedig Szentkirályi Ákosi Gáspár vagy Újnémetsi Ákosi Gáspár néven. Szó szerint idézzük Petri Mór *Szilágy vármegye monográfiájából*: „A szolnokmegyei Akusmonustura birtokban levő egyenes negyedrészt birtokot a váradi káptalan 1342-ben az Ákos-nemzetségből való Ákos leányának, Ilonának és vejének Zülyi Jánosnak adja”, valamint „1411 jun. 7-dikén Ákosi Dénes fia Tamás átadja Zsigmond király előtt e falunak egy utcáját Kisfaludi Jakabnak s Péternek, az ő unokaöccseinek, mint őket anyjuk után megillető leánynegyedi örökrészüket”. Hogy a sok *Ákosi* családnevet vagy előnevet viselő családokból – Ákosi, Balog, Csontos, Domokos, Farnos, Fodor, Gergely, Györfi, Kovács, Nagy, Pap, Selymes, Sulyok, Szabó, Török, Vass, Verebély, Veres és több más – mely családok erednek *közvetlenül* az Ákos nemzetségből, csak a családi hagyományok következtetéséből állapítható meg. Tudni kell ugyanis, hogy *közvetve* minden érmelléki család eredhet valamelyik ősnemzetségből, hiszen tíz nemzedéknyi idő alatt – az ősök száma kettőnek a tizedik hatványa lévén –, a vidéken mindenki rokona mindenkinek. Mindenesetre, az Ákos nemzetség ősi birtokai annyira elaprózódtak, hogy a nemzetség leszármazottai elvegyültek ugyan a Szilágyság és az Érmellék megyei nemességében, de azokban továbbélnek. Még a 20. században is számontartják vidékünkön az Ákos nemzetségből való eredetet, nemcsak a nagyteknéi urak, hanem szegény falusi napszámosok, vagy városi munkáscsaládok is.

Nagy történelmi szerepet játszó családok is kapcsolódtak házasságkötéssel az Ákos nemzetséghez: a Szamos és Kraszna (Nagyér) közötti, Majtényi sárrét – melynek keleti szélén lévő szőlőhegyek közé, *Béltekre* még Majnót fia, Ákosmonostora építője, a szőlőszerető Mihály bán épített volt kastélyt az 1100-as évek végén – az a *Bélteki Drágfi* család birtokába került házasságkötéssel is támogatott királyi adományként. Ugyanis négy emberöltővel később, a 14. század első felében, Ákos nembeli *Ernye bán* fia, *István*, az Árpádház kihalása utáni dinasztikus háborúkban *Vencel* király mellé sodródott, miért is birtokait – köztük a Majtényi sárréten fekvő uradalmat is – melyet Nápolyi Anjou család hű emberei kaptak adományul, köztük a *Bélteki Drágfi* család is. A *Drágfi* család a Szent István idejében a balkáni szlávokra és románokra telepedett, azok nyelvét átvevő, nagyon előkelő besenyő eredetű *Bogdán* nemzetségből ered. Az 1330-as években I. Károly király telepítette át őket Magyarországon északkeleti területeire. Részt vettek Lajos királynak Moldáviát felszabadító hadjáratában és ez a tartomány uralkodói székébe juttatta a *Bogdánfiakat*. A fiatalabb *Drágfi* ág uradalmi központja előbb kővár, később *Béltek* volt. Országos méltóságot töltöttek be a család tagjai – *Drágfi Miklós* már 1367-ben erdélyi vajda volt – két évszázadon át. Legnagyobb jelentőségű történelmi tettük a 16. századi *vallási reformáció* magyarországi pártfogolása és elterjesztése volt, amely logikusan következett Hunyadi-kori nagy renaissance művelődési elkötelezettségükből. A *bélteki* hercegi udvar a humanista tudósok és reformátor prédikátorok menedéke volt *Drágfi Gáspár* idejében. *Batizi András*, *Dévai Bíró Mátyás* és *Derecskei Demeter Drágfi* pártfogoltjaiként szervezték meg a Tiszántúl reformációját. Ő szervezte meg az első magyarországi protestáns zsinatot, amely azonban csak az 1545-ben bekövetkezett halála után ültetett össze Erdődön. *Gáspár* fia, *György* volt a család utolsó férfi tagja. *Gáspár*

özvegye, Báthory Anna *Ecsedi Báthory András*hoz ment feleségül és ezzel – a Báthoryak megnyerésére törekvő mindkét király jóváhagyásával – a hatalmas Drágfi uradalom a Báthoryaké lett. Ennek a családnak utolsó tagja, Báthory Zsófia II. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez ment feleségül, egyesítve a Drágfi-Báthory uradalmakat a Rákóczi-Lorántfi uradalmakkal. Az 1711-i szatmári béke után a császárkirály a labanccá és katolikussá tért Károlyi Sándornak adományozta többek között a Bélteki Uradalmat is, valósággal kiszakítva a vidéket művelődéstörténeti környezetéből.

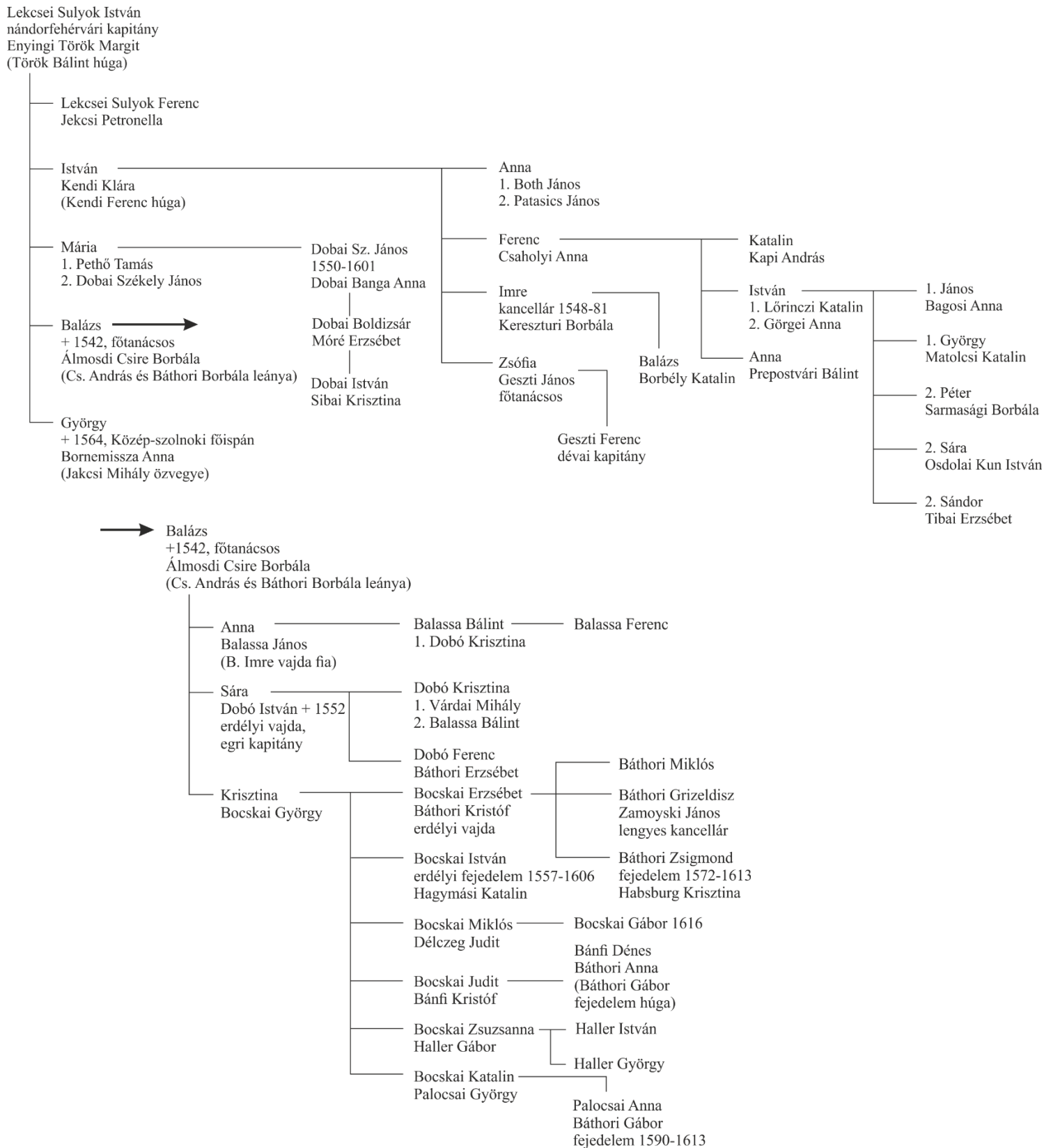
Az Ákos nemzetséghez házassággal kapcsolódó, a Drágfiaknál is nagyobb szerepet vitt család a ma is élő és virágzó Lekcsei és Alsószopori Sulyok család. Magyar történelmi jelentőségüket *Makkai László, Erdély története* című, a 20. század közepén megjelent munkájából ismerjük. Makkai tudós ihletettséggű szeme fedezte fel, hogy a magyarság 16. századi történelme *érthetetlen* a Sulyok család nélkül. Előtte egyetlen történetíró sem méltatta figyelemre, mert – ez jellemző az írott dokumentumokhoz mereven ragaszkodó írókra – a Sulyokok keveset pereltek, kevés perirat maradt utánuk, azok is magánlevéltárakban voltak a legutóbbi időkig. Megdöbbenünk annak a láttán, hogy még a több évszázadon át uradalmi székhelyükül szolgáló Alsószopor község történetében sem említették a nevüket!

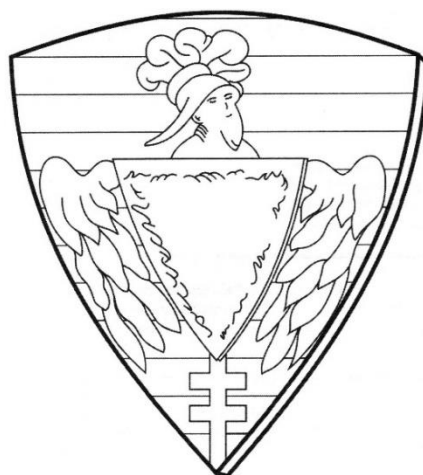
Lekcsei Sulyok István főrangú család ivadéka, Sulyok György pécsi püspök testvéreként, az akkor még kiskorú *Enyingi Török Bálint* sógoraként és gyámjaként, Nándorfehérvár kapitánya volt II. Lajos király idejében. Tőle foglalták el a várat a törökök 1522-ben. A vár átadása miatt, de még inkább a kivonuláskor onnan elszállított kincsei miatt a vetélytárs Thurzó Imre – Sulyok István ugyanis az egész Balkán felett befolyással bíró üzletember volt – királyi kincstárnok, a császárpárti Fugger bankház beltagja, feljelentette Sulyokot, hogy mesés vagyonát a balkáni keresztyén egyházaknak nála letétbe tett kincseinek elsikkasztásával szerezte, sőt a várat is pénzért adta át a szultánnak. A királlyal Sulyok Istvánt fő- és jószágvesztésre ítélték távollétében, mert az Szapolyai János, erdélyi vajda oltalma alá menekült. Az itteni bíróság felmentette Sulyokot, a lefolytatott vizsgálat alapján: Elismerte Sulyok, hogy a kincsek nagy része az ortodox egyház tulajdona volt, amelyet az erre jogosult főpapok menekítettek a török elől hozzá és nála, mint a legközelebbi keresztyén katonai parancsnoknál, helyeztek el abból a célból, hogy árából majd hadsereget szervezzenek a törökök kiűzésére. Az ő birtokai és minden magánvagyonára odaveszett a Délvidék ozmán uralom alá kerülésével, de a kincsek megvannak és azt ő Isten előtti esküjéhez híven megőrzi, és a törökök elleni harc finanszírozására fogja fordítani. Csatlakozásra is szólított fel minden igaz keresztyént, elsősorban a Délvidékről menekült társait. Össze is állt a *hajdúknak* nevezett szövetség a Sulyok mellé álló Török Bálint, Perényi Péter, Martinuzzi-Utessenich György, Báthory István, Petrovics Péter, és maga Szapolyai János csatlakozásával. Ezek kiöregedése és halála után újabb csatlakozók jöttek: Bocskai György, Balassa János, Dobó István, az ifjabb Báthory István és testvérei, Hagymási Kristóf és mások. Hogy folyt és miként folyt a török elleni háború, azt eddig is tudtuk a történelemből, de arról csak most szereztünk tudomást, hogy a főszereplők közötti összekötő kapocs a Sulyok család volt.

Lekcsei Sulyok Istvánnak és feleségének, Enyingi Török Margitnak sok gyermeke volt: *Sulyok Ferenc Jakcsi Petronellát* vette feleségül és hozományul kapta a Hadad várát és uradalmát, gyermekük azonban nem volt. *Sulyok György Bornemissza Annával* kötött házasságot, Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék főispánja volt, örökös nélkül halt meg. *Sulyok Mária*, nagyhírű humanista tudós – állítólag ő volt a szombatos szekta alapítója – első férje *Pethő Tamás* várkapitány, meghalt a mohácsi ütközetben. Második férje *Dobai Székely János* volt, egyetlen gyermekük *Dobai János*, a mesésen gazdag üzletember, akit később Basta György éppen kincsei megszerzéséért végeztetett ki. *Sulyok István*, az alsószopori uradalom alapítója, a nagytekintélyű, gazdag családból való *Kendi Klárát* vette feleségül. Több gyermekük született: *Sulyok Anna*, első férje *Both János*, második férje *Patasics János*, mindkét férfi a törökök elleni harcban halt meg. *Sulyok Ferenc*, felesége *Csaholyi Anna* jó gazda és birtokszerező volt. *Sulyok Zsófia*, *Gesztai János* erdélyi főtanácsoshoz ment feleségül és egyengette öccsének, *Sulyok Imre* erdélyországi kancellárnak a karrierjét. Nem volt nehéz dolga, hiszen két nemzedék alatt a Sulyok leszármazottak – az előbb említetteken kívül – beházasodtak Kelet-Magyarország minden tekintélyes családjába: a Kapi, Kereszturi, Lőrinczi, Görgei, Prépostvári, Borbély, Dévai, Móré, Banga, Várdai, Hagymási, Báthory, Délczeg, Bánfi, Haller, Palocsai, Bagosi, Homonnai, Zakreszki, Matolcsi, Sarvasági, Kemény, Kölcsey, Osdolai, Tibai, Subai, Zamojszki, Wesselényi, Rosályi Kun, Károlyi, Bethlen, Lorántfi, Lónyai, Apafi, Varkocs, Gyulafi, Kende és más családokba. Sulyok István és Török Margit fia, *Sulyok Balázs*, Ákos nembéli Álmosdi Csire András és Somlyai Báthory Borbála leányát, *Borbálát* vette feleségül és annak ákosi részbirtokán telepedett meg. Három leányuk volt – kétségkívül a 16. század legnevezetesebb leányai voltak. *Sulyok Anna*, *Balassa János* felvidéki főúr, a híres törökverő horvát bán felesége lett, annak erdélyi vajdasága idején, 1551 és 1555 között. Az ő gyermekük volt *Balassa Bálint* a nagy költő és legendás végvári vitéz katona. *Sulyok Sára*, *Dobó Istvánhoz*, Eger vára hős védőjéhez ment feleségül, annak szintén erdélyi vajdasága idején. Gyermekeik voltak: *Dobó Ferenc* sárospataki várkapitány és *Dobó Krisztina*, Balassa Bálint tragikus szerelmének a tárgya. Sulyok Balázs és Csire Borbála harmadik leánya, *Sulyok Krisztina*, *Bocskai György*hez, a Délvidékről Biharba áttelepült főúrhoz ment feleségül, és hat kiváló gyermeket neveltek. Közülük kiemelendők: *Bocskai István*, kiváló hadvezér és diplomata, előbb császári és erdélyi főtanácsos, majd erdélyi fejedelem, valamint *Bocskai Erzsébet*, Báthory Kristóf hadvezér és erdélyi vajda felesége, Báthory Zsigmond, a későbbi erdélyi fejedelem anyja. Nem lehet tudni, miképpen osztotta, vagy nem osztotta el Sulyok István a Nándorfehérvárról hozott kincseket leszármazottai között, de ha csak a fenti neveket elolvassuk, meggyőződünk arról, hogy valóban mindent az esküvel fogadott célra fordított.

Ákoshoz való kötöttsége miatt, részletesebben kell foglalkoznunk a Sulyok Balázs és Álmosdi Borbála házaspárral, valamint leányaikkal. Híre járt, hogy az öreg Csire András magát előkelő származása és nagy vagyona alapján mindenki felett állónak képzelő, a barbárságig gőgös vidéki úr volt. Mikor Sulyok Balázs, köztisztviselőként álló, előkelő rokonsággal bíró, gazdag főúr a leánya kezét kérte, az öreg megkérdezte a leányát: Akarod-e Borbála ezt a legényt? – akkor megveszem neked.

A Báthory–Balassa–Dobó–Bocskai–Sulyok rokonság
(leszármazási tábla)

Az Ákos nemzetség és az abból eredő családok címerei. Ákos nembéli Ernye bán fiának, István nádornak 1305-beli és 1311-beli pecsétjéről, a Csoma József: Nemzetségi címerek és a J. Siebmacher: Wappenbuch. Magyarország, Horvát-Szlavónia és Erdély nagy címerkönyve (Budapest, Arcanum Kiadó é.n.) alapján

Balázs is, felesége is csendes életet élő, művelt emberek voltak és gyermekeiknek a legjobb nevelést igyekeztek megadni. Udvari papjuk, a Tisza-vidék neves humanista tudósa, *Ákosi Selymes Bertalan* volt a leányok nevelője. Az írások hol Selymes Bertalannak, hol Ákosi Bertalannak, hol humanistaként *Bartholomeus Sericeus*nak nevezik. A Sericeus – a Selymes név – selyemkalmárságra utal, tehát a család valamelyik mediterrán kereskedő-városból eredhet. A pécsi vagy inkább a váradi humanista központból kerülhetett Ákosra, a Sulyok Balázs udvarába. Nagybátyja lehetett, ha egyáltalán rokona volt Ilosvai Péternek, a Toldimonda leírójának. Sericeus Selymes Bertalan nemcsak nagyhírű literátus humanista volt, de kiváló pedagógus is lehetett, mint ezt nagyhírű tanítványainak a Sulyok lányok nevelése is bizonyítja.

A három leányt ugyanis a korszak legkiválóbb férfijai kérték és vették feleségül. Így a Balassa, a Dobó és a Bocskai családokban termettek meg Selymes Bertalan deák munkájának a gyümölcsei, mert azok gyermekei a magyar történelem legértékesebb személyei közé tartoztak. Lekcsei Sulyok Balázs aránylag fiatalon halt meg 1542-ben, de özvegye még a 1570-es évek közepén is élt. Gyermekei és unokái nehéz utazásra is vállalkoztak, hogy meglátogassák ákosi udvarházában. Balassi Bálint életrajzírói számontartják, hogy ő is több időt töltött Borbála nagyanyjánál, amikor Báthory István hadifogságában a rokoni somlyai udvar vendégszeretetét élvezte. Bálint közismerten bohém létére jobban szeretett fiatal legény unokatestvéreivel, Bocskai Istvánnal és Székely Jánossal mulatni, és erre az ákosi látogatások jó ürüggyel szolgáltak.

Az Ákos nemzetség családokra bomlásakor a nemzetségből eredők szétszóródtak családi birtokaikra. Minden család azonban – valószínű, az ősi nemzetségi temetkezőhelyhez ragaszkodván – örökös birtokrészt szerzett magának Ákosmonostorán, a későbbi Ákos

mezővárosban. Az Ákos nemzetség örököseiként, a Drágfiak és a Sulyokok is birtokrészre tartottak igényt Ákoson. A Sulyok család tagjai közül rendszeresen is lakott valaki Ákoson – a többiek a szomszédos Alsószoporon, vagy szerte az országban laktak. A Drágfiak azonban a szomszédos bélteki várukban éltek – persze, ha nem a király mellett, vagy más kastélyaikban – Ákoson csak legtekintélyesebb familiárisaikat, fő tisztviselőiket helyezték el. Így lett Ákos mezőváros a Tiszántúl legnevezetesebb nemesi fészke. Az összeírásoknál mindig az ákosi nemesek névsora volt a leghosszabb. Nyilvánvaló, hogy birtokaik nem is fértek el a község határába, hanem áterjedtek minden szomszéd falura is, nemcsak a közép-szolnoki, hanem a Szatmár megyeiekre is.

Az Ákos nemzetség családokra bomlott, régi hatalma és dicsősége odalett, sem ivadékai, sem az Ákoson megtelepedő birtokosok nem építettek korszerű, új *gótikus* templomot az új idők új igényeinek kielégítésére. Nem kényszerültek új istentiszteleti hely emelésére, hiszen itt volt a gyönyörű régi, amely bár az örök értékű, klasszikus emberi szellemi alkotás mintája, a társadalmi fejlődésnek, pedig korszakokon át hűséges tanúja marad, de éppen nagy művészi értéke folytán a fejlődés akadályává lesz, gátolva minden korszerűsödést, és sajnos a 16. századi vallási reformációt is.

A keresztyén hit és élet megújulása

A Krisztus hitére tért ember első kötelessége az Isten iránti alázatos, áldozatos, teljes szeretet: aki engem akar követni, hagyja ott atyját, anyját, családját, mindenét! Ennek teljesítése után következik a parancs második fele, az embertársak iránti szeretet, Jézus Krisztus törvényének a társadalomba való gyakorlati beépítése. Európa népei az első évezredben megkeresztelkedtek, hogy azután cselekedeteikben embertársaik javát szolgálják. A barbár uralkodók, nemes urak – harc és verekedés lévén a mesterségük – fegyvert ragadtak, és *lovagként* vállaltak szolgálatot: az Egyház, a gyengék, elesettek, szegények, özvegyek, árvák és a nők védelmében, mindenki ellen. Az Egyház hivatalos szolgálói, papok, szerzetesek nevelték, tanították, oktatták, szellemileg, erkölcsileg gazdagították embertársaikat. A nyugati keresztyén egyház megerősödött, szervezetileg megszilárdult, Krisztus kultuszának előbb a szellemi életbe, *keresztyén kultúrába*, majd annak szekularizációjával, a társadalomba és anyagba öntésével nyugati civilizációvá lett. A keretek, a külső feltételek készen vannak, következhet a *gyakorlati emberszeretet*.

Mire az ákosi templom felépült, a nyugati keresztyénség már túl volt azon a misztikus korszakon, amelyet a templom *romanikus stílusa* tükrözött. A pogányok elleni keresztes háborúk lassan megvalósították céljaikat, a lovagoknak már csak itthon, saját társadalmukban kellett szolgálniuk Isten és az Egyház dicsőségét a kaledobalti népi gyökerekből eredő *gótikus* művészet által kifejezett erkölcsi értékrend szerint, vállalva a szegénymisszió támogatását. Az ákosi templom felépülte után húsz esztendővel Endre király még keresztes hadjáratot vezetett a Szentföldre, de akkor már megalakultak a *keresztyén testvériséget* szóval és tettel propagáló szerzetesrendek, rövidesen szentté avatták a szegények iránti áldozatos életéért *Erzsébetet*, Endre király leányát, később pedig, a tatárjárás sebeit begyógyító fia, *IV. Béla király* maga is

Assisi Szent Ferenc rendjének világi szervezetébe lépett. A prédikáló szerzetesek buzdítására megtérő *európai nép* mind azt kereste: mit cselekedjünk Isten és embertársaink iránti szeretetünk kimutatására? A feleletet mindenki az egyháztól várta, fel kellett hát lendülnie a *hittudománynak*, hogy a feleletet megadhassa. Sorra alakultak a legalacsonyabbtól a legmagasabb szintű iskolák szerte Európában. A krisztusi életszabályok az adott helyre és időre való alkalmazása, a hitvallás újrafogalmazása általános követelmény lett. A Római Egyház hivatalos szervei képtelenek voltak az új igények megfogalmazására, mert az elsősorban *saját maguk* életének megújulását követelte, hiszen mind éppen a felismert krisztusi értékrenddel ellentétes célokra törekedtek, társadalmi *kényszerhatalomra*, anyagi *gazdagságra*, testi élvezetekre. Egyszerre két-három pápa, ugyanannyi szentszékkal, hierarchiával, klérussal folytatta a maga szibarita életét, miközben a nagytekintélyű hittudósokat követő alsó papság mind az egyház megreformálását – *Reformatio Ecclesiae in capitis et membris!* – követelte, hogy legyen, aki újrafogalmazza Krisztus törvényeit. A 14. században a Balkánon, Galliában, Itáliában már egyházszervezetből kilépő szektákká is alakultak a *tiszta életet* követelő hívek, akik ellen fegyveresen lépett fel a korhadt, akkori egyház. 1414-ben *Zsigmond császár*, a legnagyobb keresztyén uralkodók egyike, zsinatot hívott össze Konstanzba, az egyház szervezeti ügyeinek a rendezésére. Máglyahalálra ítélte ugyan a hit megújítását követelő prágai professzort *Husz Jánost*, de a két acsarkodó ellenpápát elcsapta, és helyettük egyet állítva, legalább a szervezeti egységet helyreállította. A mozgalom folytatódott és a legfelső szinten még következtek reform-zsinatok, de az egyházi és világi urak figyelmének ókori pogány eszmények felé fordulása miatt nem volt eredményük. Az egyszerű nép azonban, elsősorban a Husz Jánost követő ferences szerzetesek vezetése alatt tovább sóvárgott. Persze, sokan türelmüket veszítették, akadtak is mindig, akik a nép türelmetlenségét a maguk hasznára fordították, és fegyveres mozgalmak, belháborúk indultak az egyházon belül.

Magyarországon már a 13. század végén *IV. László király* idejében a hívek elégedetlensége már a budai polgárok külön zsinatukban egyszerűen exkommunikálták a római pápát. A 14. században a közvélemény követelésére új szellemű tudományos főiskolákat alapítottak a középeurópai uralkodók: Germániában a *prágai*, Lengyelországban a *krakkói*, Ausztriában a *bécsi*, és Hungáriában a *pécsi* egyetemet. Nálunk hát az ország délnyugati részén, Pécs környékén lett a magyarság művelődési súlypontja. Az egyetem prosperált egyrészt az azóta is sokat emlegetett *antik humanista* műveltség kivirágztatásával, másrészt az azóta elhallgatott reformációt szolgáló hittudomány magas művelésével. Ennek olyan eredményei voltak, mint a *Pécsi Tamás* és *Újlaki Bálint* ferences szerzetesek által készített magyar nyelvű ún. *Huszita Biblia-fordítás* 1437-ben. A Római Egyház inkvizitorokat küldött a helyszínre, akik elől a hitújítóknak menekülniük kellett. Erdélybe húzódtak, ahol pártolásukra fegyveres népfelkelésbe átsapó mozgalom indult. Ennek a *Budai Nagy Antal* által vezetett felkelésnek a leverése után, a győztes három erdélyi náción, a magyarok, székelyek és szászok alkották meg szövetségüket, a *kápolnai uniót*, a későbbi Erdélyi autonómia-alkotmány alapját. A pécsi egyetem, pedig tovább működött itt, a reformáció szempontjából különösen alkalmas területen, a nyugati keresztyénség délkeleti határvidékén. Itt találkozhatott a mediterrán latin szellem a

kaledobalti germánnal és magyar-szlávval, a pravoszláv-görög ortodoxiával és az akkor diadalmas előnyomulásában Pécs környékére érkező iszlámmal, valamint a vele érkező zsidó talmudizmussal, és rengeteg keleti hitrendszerrel. A legkülönbözőbb értékrendszerek, életnézetek, ideológiák Krisztus tanítása szerinti szigorú vizsgálatából, az eredmények rendszerezéséből a pécsi egyetemen érlelődtek meg a későbbi evangéliumi keresztyénség legfontosabb intézményei. A hívek számára érthetetlen latin nyelven folyó ceremónia és liturgia helyett a *nép nyelvén folyó igehirdetés*, a világtól elforduló és a társadalmi kötelességeket nem ismerő aszkéta szerzetesség helyett a *családi életforma* vállalásának kötelessége, a hierarhikus egyházi hatalmi szervezet helyett a *gyülekezeti szervezet* – ezért nevezik *ekklézianusnak* a protestantizmust – általánosítása, valamint az ortodox kötött dogmák kényszere helyett az evangélium szerinti *semper reformandi*, a tanítás állandó megújítása a Szentlélek segítségével. Nagy lendülettel folyt a munka Sulyok György püspök idejében is, végül azonban a mohácsi csata után – a pécsi egyetem diákjainak csapata utolsó leheletéig harcolt – mindennek végét szakította az ozmán uralom. Aki tudott, menekült északkelet felé. A megújuló hit iránt fogékony nép azonban itt maradt. Az sem véletlen, hogy az utolsó pécsi püspök, Dudich András, a Tridenti Zsinaton való kiváló pozitív szereplése után, Lengyelországba távozván az evangéliumi keresztyénséghez csatlakozott, megnősült és családot alapított.

Talán az ozmán előnyomulás következtében, talán más okból, a *magyar műveltség súlypontja* a 16. század elejére az ország északkeleti részére helyeződött át. Innen származtak, vagy itt is éltek nemcsak a korszak legtekintélyesebb politikai, gazdasági személyiségei, de a szellemi élet, a műveltség legnagyobb képviselői is. Csak néhány nevet említünk: Szapolyai János, Drágfi Gáspár, Török Bálint, Perényi Péter, Martinuzzi-Utessenich György, Bocskai István, Somlyai Báthory István, Ecsedi Báthory István és Sulyok István és talán a legfontosabb, Werbőczy István. Mind idevalósiak voltak. Továbbá nagy humanista tudósok, reformátorok, írók, költők: Csáti Demeter, Selymes Bertalan, Derecskei Demeter, Dévai Bíró Mátyás, Batizi András, Erdős-Sylvester János, Ilosvai Selymes Péter, Károli Gáspár és nagyon sok más. Természetes hát, hogy a nyugati keresztyénség legnagyobb mozgalma, a vallási reformáció is innen, a bélteki Drágfi patronátusból indulva terjedt el Magyarországon.

Debreceni Ember Györgyre hivatkozik Lampe Ferdinánd és Bíró Károly az Ákos környéki reformáció leírásában. A Bélteken működő Batizi András Ákos kivételével mindenütt sikeresen terjesztette az evangéliumi hitet, Ákoson azonban nem boldogult, mert ott tartózkodott *Csáti Demeter* nagy tudományú ferences hitszónok – mellesleg: az első ismert nevű magyar költő, a *Pannoniai Ének* szerzője – a reformáció legnagyobb ellenfele. A ferencesek általában mind a reformáció élenjáró terjesztői voltak, Csáti kivételével. Ő sem volt a haladás ellenzője, de – a Szapolyai és Werbőczy vezette magyar nemzeti párt buzgó szószólója lévén – ellenezte az akkor még nálunk Habsburg-németnek számító mozgalmat. Kiszorult a sorra megszűnő kolostorokból – addig a kusalyi zárdában lakott –, sorra vendégeskedte a Szilágyság és Érmellék Szapolyai párti nemeseit, és így lett kedves tartózkodási helye barátjának, *Dobai Székely Tamásnak* ákosi udvarháza. Székely Tamás a Drágfi uradalom jogtanácsosaként 1505 körül telepedett Ákosra, Adi Borbálával kötött házassága folytán. Adi Borbála révén jutott a

Dobai család a templommal éppen szemben lévő, régi Sülyi kúria birtokába, Adi Borbála édesanyja ugyanis Sülyi leány volt. Csáti Demeter így szemmel tarthatta a templomot, és köztisztelőben álló barátja révén megakadályozhatta, hogy oda hitújító prédikátor bemehessen. Az 1520-as évek végén Csátit a rend tartományfőnökké választotta, és így az ország más helyeire szólította a hivatali kötelesség. Ekkor jutott szóhoz a Sulyok család udvari papja, *Selymes Bertalan* és kezdte terjeszteni az evangélium szerint reformált hitet az ákosi úri családok között. Erről az ákosi Selymes Bertalanról, a reformáció itteni kezdeményezőjéről, nevén kívül csak annyit őriz a hagyomány, hogy az ákosi templom tölgyfaajtájára vésette a hitújításról szóló *Pax omnium pro gloria Dei* kezdetű, szép latin verset. Jellemző lehet a magyar reformációra annak keresztyénekhez illő békés lefolyására ez a *Mindenki békéje mindenkiért* jelszó, a szerte Európában dúló *Bellum omnium contra omnes* = *mindenki háborúja mindenki ellen* vallásháborúk korában. Ezek után nemsokára *Derecskei Demeter* meg is szervezhette Ákoson az első evangélikus eklézsiát.

Az első ákosi prédikátor neve *Vid István* volt. Nevét hol Ákosi Vid Istvánnak, hol Ákosi Papp Istvánnak, hol Ákosi Vidnek írják. Ő már a reformátorok fiatalabb, radikálisabb nemzedékéhez tartozott. A Vid név valószínűvé teszi azt, hogy Szlavóniából, Pécs környékéről származott és az ottani tudományos centrumnak Váradra helyeződésével került a Tiszántúlra. Pécs reformatori szelleme érzik egész tevékenységén. Az általános szokásnak megfelelően előbb a lutheri, azután a kálvini tanítási rendszert követte ő is. Azonban – talán még *Dávid Ferenc* fellépését megelőzően –, az ókori *Ariusnak* tanrendszerét felelevenítve, *antitrinitáriussá*, unitáriussá lett ő is, mit az egész Szamos völgye, Északerdély, Szilágy és Szatmár, valamint – Debrecen kivételével – az egész Alföld, a török hódoltságán át Baranyáig és Szlavóniáig.

Vid Istvánról mondták, hogy az ákosi romanikus templomot szűknek tartván prédikációi számára, egy templom elé állított hordóra állva hirdette az igét. Tevékenységét minden tekintélyével támogatta Dobai Székely Tamás fia, *Dobai Pál*, a nagyhatalmú, de amorális szatmári várkapitány, *Balassa Menyhért* barátja és keresztkomája. Vid István tanításai mind távolabb kerültek a megfogalmazott hitvallásuktól, mindenféle egyházfegyelmet megtagadva, odahagyta az unitáriusokat – illetve, az ő szárnyaló szelleméhez méltatlanul szűk templomot és az eléje szószékül állított hordót – és a *szombatos* szektához csatlakozott, illetve azokhoz, akiket később szombatosnak neveztek. Ennek a vallási irányzatnak egyik támaszpontja éppen itt volt Ákos közelében, Korondon. Az ákosi Dobai Székely Tamás fiának, Jánosnak a felesége, *Sulyok Mária*, az országos méltóságokat betöltő Sulyok család tagja, nagyhírű hittudós asszony volt. Állítólag szoros kapcsolatot tartott a talmudita vallást elutasító *karamita*, kazár zsidókkal, azok tanait ötvözte a krisztianizmussal. Az ő követői voltak az erdélyi szombatosok, az elsők között éppen férje és fia, Dobai Székely János – akit később Básta generális a Sulyok kincseket megszerzendő, kivégeztetett –, annak barátja a szintén kivégzett Attila-ivadék, Sombori Farkas, valamint az Ákos nemzetségből való Sasvári Veres Tamás, gazdag ákosi üzletember, a híres *Pécsi Simon* és Ákosi Vid István pártfogója. Nemcsak a hitet is árunak néző Balassa Menyhért, de a vallást a szektássáig szigorúan felfogó szombatosok is Vid István pártján állottak a

szervezett eklézsia felszámolásában és – mint a fáma mondta – az egyházi vagyon elbirtoklásában. Fia, *Ákosi Papp István* már saját birtokaként használta a javakat, és utódai azóta is ákosi birtokosok.

Az ákosiak azonban nemesurak lévén, nem voltak hajlandók egymással és még kevésbé jobbágysokkal, parasztokkal, szolgálkával egy gyülekezetbe tömörülni, hanem egyéni, családi vagy csoportos célokat követtek. Jó részük kitartott keresztyén hite mellett, és ezért a szombatos Vid Istvánt elmozdították az ákosi eklézsia papságából és a debreceni református szuperintendenciáról kértek helyette prédikátort. 1597-ben a helvét hitvallású egyház szilágyszolnoki traktusának Tasnádon tartott zsinata *Harsányi Mihályt* küldte papnak Ákosra. Úgy látszik azonban Harsányi képtelen volt a kálvini egyházfegyelmet meghonosítani a heterogén ákosi társadalomban, mert a szombatosság megszűnt ugyan, de az unitárius fegyelmezetlenség fennmaradt. Mikor pedig a Bocskai István temetési menetének hajdúi felszámolták a nagyvárad unitárius kulturális központot – illetve a kálvinista Debrecen befolyása alá kényszerítették – az érmelléki és szilágysági unitárius eklézsiák szellemi irányítás nélkül maradtak, anarchiába süllyedtek, képtelenné lettek Krisztus tanításának bármilyen terjesztésére is, hiszen aki önmaga féktelenségén képtelen uralkodni, az nem nevelhet senkit krisztusi életfegyelemre.

Az ákosiak keresztyénségére azonban akkor sem, és azóta sem volt jellemző a szilágyságiak legendás népi kegyessége, de még az érmellékiek racionalizmusa sem. Természetes következménye volt ez annak, hogy itt a reformáció sok ellentmondással valósult meg, és még inkább annak, hogy itt hiányzott a gyülekezet társadalmi egysége. Megvalósult az egyház reformációja, megvalósultak az evangéliumi keresztyénség intézményei, ám tökéletlenül. Isten és ember közül *eltávolítottak* az élő és holt *közvetítőket, papokat és szenteket*, minden ember közvetlenül fordulhatott mennyei Atyjához hálaadó imájával, bűnbocsánattért, kegyelemért és segítségért fohászkodva, hogy utána a két szín alatti *úrvacsorában* Isten szeretetének bizonyosságában részesüljön. *Magyar nyelven* történt a liturgia, az istentiszteleti szertartás és a hitet a Szentlélek segítségével állandóan megújító prédikáció, a híveknek imával és hangos énekléssel való tevékeny részvételével. Nemcsak, hogy nőtlen papot nem iktattak be, de teljes jogú egyháztag is csak házasság, családos ember lehetett. A keresztyén, tiszta életet ellenőrző egyházfegyelem gyakorlati alkalmazását már megnehezítette az úri hívek büszke rátartisága. Az egyház támaszai és oszlopai itt a nemes családok voltak, azaz *ők kellett volna, hogy legyenek*, azonban itt mindenki az Ákos nemzetség ivadékaként saját maga iránt kívánt tisztességet és dicsőséget, származásánál fogva valamilyen mentességet Krisztus törvényének szigora alól, és csak azután gondolt saját, Isten parancsa szerinti kötelességeire. Ákoson kevés volt a jobbágyság – az itteni nemesek birtokai jó részt a szomszédos jobbágyságok határában feküdtek –, nem sok szavuk lehetett közügyekben, földesuraikkal szemben. A magyar nyelv, a reformáció varázseszköze nem hatott az ákosiakra, hiszen ők nemes urak, humanista műveltségűek voltak, tudtak latinul – legalábbis úgy tettek, mintha tudtak volna – nem voltak rászorulva lenézett, durva, paraszt nyelvre. Hiányzott az evangéliumi hit társadalmi megalapozója, az *iskola*. A nagyobb családok – mint Sulyok Balázsék, Selymes Bertalan udvari

papot – saját iskolamestert tartottak gyermekeik oktatására, esetleg több család társult erre. A leggyakoribb azonban az volt, hogy főiskolájukból kimaradt diákok tanították betűvetésre a gyermekeket. Ezek többnyire vándor életmódot folytattak, vendégeskedtek az udvarházakban, fő feladatuk nem a tanítás, hanem a háziak énekmondóként, táncmesterként, ivócimboraként való mulattatása, szórakoztatása volt, amíg a háziak meg nem unták és ki nem adták az útjukat. Rendszeres iskola és rendes tanító csak az 1620-as évektől működött Ákoson.

Nyilvánvalóan igaza volt Vid Istvánnak, ha alkalmatlannak tartotta az ákosi templomot az evangéliumi keresztyén vallásgyakorlat számára. Nemcsak, hogy kicsi volt és szűk, de romanikus stílusa annak a keresztyén misztikának a szellemét sugározta, amelyet a keresztyén fejlődés már régen meghaladott. Sőt, az utána következő gótika is idejétmúlta már, de – egyelőre – nem volt más helyette. Itt nem érvényesülhetett az evangéliumi keresztyénség gyülekezeti testvérisége, hiszen itt a hívek nem is látták egymást. Hiába jött a reformáció nagy liturgikus vívmánya, a gyülekezeti ének, hiszen itt csak az egymás mellett ülők énekelhettek együtt, nem úgy, mint a paticsfalú, de nagy közösséget egybezáró új csarnokokban. Mindig kerültek azonban templomlátogatók, úgy a nemesi, mint a jobbágy renden lévők közül. A szertartásokat, esküvőt, keresztelőt, temetést különös ünnepélyességgel, gyakran túlzó pompával és az itt elmaradhatatlan lakomával, vendéglátással és mulatozással folytatták, semlegesítve a szertartás léleképítő hatását.

Mint a későbbi évszázadok szellemtörténeti fejlődése során bebizonyosodott az európai keresztyén nevelésnek, a Krisztus szerinti léleképítésnek mellőzhetetlen szakasza az ókori misztika. Minden emberi egyénnek ugyanis le kell élnie nevelődése és neveltetése során a művelődéstörténet letűnt korszakait: a beszélni és imádkozni tanuló gyermek Isten létezését érzékelheti ugyan, de érteni nem képes, ártatlan, tiszta, gyermeki tudatlansággal, alázatos szívvel közeledik hát Hozzá, éppen úgy, mint ahogyan Krisztus a felnőtteknek is parancsolja. Bizony, a legmagasabb krisztianus hittudomány is a misztika elemi iskolájával kezdődik és annak kitűnő szemléltető taneszköze a romanikus templom. Az ákosi templom pedig, stílusának remekműve lévén, impozáns belső szerkezete olyan alázatra inti a belépőt, amelyben valóban megfogható az alázatos bűnbánat és az Atyához intézett fohász. Így érzi ezt most is mindenki, aki az ákosi templomba lép, így éreztem ezt én is gyermekkorom óta és – mondják – így érezte ezt Bocskai István is, Ákoson jártában.

Erdély, a Hét Szabadság Ország

A 16. századi ozmán támadás előtt, évszázadokig béke volt Magyarországon. Az Árpádok utáni és a későbbi dinasztikus csatározások szűk területen, kevés emberrel folytak, a Zsigmond-kori és Mátyás-kori huszita háborúk az ország más részein voltak. A Dózsa György vezette felkelés hadmozdulatai is elkerülték a Szilágyságot, bár szellemi és társadalomtörténeti hatása az egész országra kiterjedt. A krisztusi felebaráti szeretet törvényében gyökerező, európai szellemi mozgalom, a *humanika* a második évezred első felében meghódította az egész nyugati keresztyénséget. Fő ága volt a vallási vagy bibliai humanizmus, de ennek rögtönös, és örökös kísérőtársa a társadalmi rendszernek Krisztus törvénye szerinti megújítása, a *politikai*

humanika. Nyugateurópa akkoriban fedezte fel és újíttotta fel a keresztyénség előtti ókori hagyományokat ötvözve az ősi népi örökséget a Római Impérium politikai tapasztalataival és a keresztyénség értékrendjével. A latin országokban szilárdan tartotta magát az *örökös monarchia* intézménye, egyesítve magában a történelemben kitűnően bevált római katolikus egyházi szervezet *apostoli szukcesszió*n alapuló rendjét, az antik római impérium *abszolút, egyeduralmi*, autokratikus deszpotizmusával – melynek tiszteletben tartására Pál apostol maga inti a rómaiakat mondván, hogy minden földi hatalom Istentől ered – az alávetett *nép akaratától független* kényszerhatalmi rendszert. Középeurópában a nemzeti dinasztiki kihalása folytán, a *választott királyság* intézménye általánosult, amely az antik római *reszpublika* képzelt szervezetét követte névlegesen, valójában azonban az ősnépi társadalmi hagyományokat a keresztyén etika igényei szerint a római jogtudomány módszereivel rendszerezte. Eme republikánus politikai humanika szerint az uralkodó nem kívül és felül áll az országlakó nemzet közösségének, hanem maga is tagja annak, hiszen a kényszerhatalmi akarat a *nép akaratával megegyezőnek* kell lennie. Jó tudni, hogy a latin *respublica* magyarul *közügyet* jelent, tehát mai nyelven *államot*, és a *köztársaság* kifejezés nemcsak helytelen, de súlyosan téves magyarázatokra vezet. Az ókori műveltség felújítása, a *renaissance* idején reszpublikának nevezték minden közhatalmi szervezetet, Isten Országát éppen úgy, mint Hungária vagy Polonia királyságát, később pedig, az alkotmányos királyságot és azokat a politikai rendszereket, amelyekben az alávetett nép összességének, a *nemzet* az akaratának érvényesülését az alkotmány biztosította.

Persze, úgy a hereditárius, szukcesszionális, abszolút monarchiának, mint az elektorális, republikánus monarchiának meg voltak a maga hívei, de a pártok közötti határ nagyon változékony volt. Minden uralomra pályázó a választási rendszer hívének mondta magát, megválasztása s az uralomban való meggyökerezése után pedig, mind örökkéssé akarta tenni uralmát. Mivel évszázados elméleti vita, majd belháborúval fenyegető gyakorlati próbálkozások után a történelem megszülte a megnyugtató megoldást: a dinasztia kihalása, vagy új államalakulat létrejötte után, az erre jogosultak *új dinasztia*t választanak az új király személyében, hogy utána, ha alkalmas a fiú-utód, örökölje az alkotmányos királyságot.

A politikai humanizmus kétségkívüli legelismertebb személyisége *Werbőczy István*, az Európai szokásjogot rendszerező, kiváló jogtudós volt. Magyarországon ő volt annak a választott királyságot szorgalmazó republikánus pártnak a vezére, amely a Hunyadiak példájára, a Jagelló dinasztia kihalása után *Szapolyai János* erdélyi vajda királlyá választását szorgalmazta és keresztülvitte. Ezzel a nemzeti párttal szemben állott Ferdinánd ausztriai főherceg *aulikusnak*, udvarinak nevezett pártja. 1526-ban, a mohácsi csatában elesett II. Lajos király helyére az országgyűlés királlyá választotta, és törvényesen meg is koronázta Szapolyai I. Jánost. A legsürgősebb és legnehezebb feladata az új királynak az országba özönlött győztes ozmán seregek kiszorítása volt. Miközben János és hívei ezzel voltak elfoglalva, az aulikusok a király özvegyének a segítségével annak öccsét, Ferdinándot behozták az országba, meg is koronázták, de utána menekült is Ausztriába, itt hagyott kicsi serege azonban hátba támadta a törökkel harcoló János seregét, és ezzel száznyolcvanöt esztendősz belháború kezdődött

Magyarországon. Különböző Ausztria Habsburg főhercegei mind viselték Hungária királyának a címét, mert ők, I. Rudolf császár 1290-ben, IV. László halálakor, a magyar trónt üresnek nyilvánította és Magyarországot, annak megkérdezése nélkül császári hűbérként fiának, Albertnek adományozta. A Habsburgok minden trónváltáskor elő is állottak trónigényükkel, de szépen vagy csúnyán mindig el is mentek. Mohács után azonban Jánosnak még a török távoltartására sem volt ereje, nem volt képes bátyja Ferdinándot megakadályozni az ország jó részének az elfoglalásában. Ferdinándot bátyja, Germánia császára támogatta, Jánost pedig a szultán, akinek hűbéruraságát János kénytelen volt elfogadni. 1540-ben meghalt I. János király. Hívei csecsemő kisfiát, II. Jánost választották királlyá. 1541-ben Budát és az ország középrészét a szultán az Ozmán Birodalomhoz kapcsolta és ezzel a Ferdinánd uralma alatti Magyarország nyugati részét elválasztotta a II. János uralma alatti keleti résztől. János királyságát, Keletmagyarországot, „*Magyariát*” elismerte a kor legnagyobb katonai hatalma Törökország és Középeurópa legtekintélyesebb hatalma, Lengyelország, Ferdinánd királyságát, pedig a Habsburg uralom alatti Germánia és Hispánia. A Szentszék és Franciaország előbb a keleti, később a nyugati királyságot ismerte el. A magyar nemesség azonban a Sulyok atyafiság nem kicsi befolyása alatt, sem az ország felosztásába, még kevésbé a török hódoltságba nem volt hajlandó beleegyezni, annak ellenére, hogy mindkét király hajlamos volt mindkettőre. A keletiek Martinuzzi-Utessenich György bíboros, váradí püspök, a kiskorú II. János király gyámja, az ország tényleges kormányzója, ura nevében – látván a megosztásból folyó áldatlan helyzetet – 1551-ben a törökök kiverését ígérő Ferdinándnak adták át országrészüket. Ferdinánd uralma azonban a törökök kiszorítása helyett, gyalázatba vezetett. Castaldo, a császári seregek erdélyi parancsnoka elsőnek éppen Martinuzzi-Utessenichet gyilkoltatta meg, hogy utána kedvére garázdálkodhassék az országban. A két kinevezett vajda, Balassa János és Dobó István tehetetlenek voltak vele szemben és tétlenül kellett elnézniük, amint az ozmán seregek egymás után foglalják el a Temesi bánóság és a Tisza-vidék magyar várait. Keserűen csalódva a Habsburgok alatti országegyesítés reményükben a keletmagyarországi rendek most már a Balassával és Dobóval valamint a Somlyai Báthoryakkal is kiegészült, Sulyok-szövetség vezetésével 1555-ben visszahozták a trónra II. János királyt, aki előbb anyja, Jagelló Izabella királyné gyámsága alatt, azután önállóan uralkodott 1570-ig, persze, a Sulyok szövetség tényleges kormányával a megkisebbedett Keletmagyarországon. Ugyanis a Báthory család nagyteknétyű Ecsedi főága a Habsburgok híve maradt, elszakítva ezzel a felső Tisza-vidéket és Szatmárt a Szapolyaiak országától. Bihar, Közép-Szolnok és Kraszna viszont a Somlyai Báthoryak és a Sulyokok befolyása alatt, Szapolyai uralom alatt maradt. Az új országhatár ekkor került Ákos és Bétek közé, Közép-Szolnok és Szatmár megyehatárára és maradt is ott, Erdély különállásának megszűntéig.

Közben, a 16. század folyamán megtörtént a nyugati keresztyén egyház reformációja. A szibarita római hierarchia képtelen lévén komolyan foglalkozni Krisztus egyházának az ügyeivel, a régóta várt hitbéli és szervezeti megújulás végül is a Szentszék nélkül és annak ellenkezésével szemben kezdődött 1517-ben Luther Márton wittenbergi professzor hittételeinek közzétételével, és ment végbe az Alpoktól északra fekvő Európa területén. Az

Egyház hittételeit és tanítási rendszerét evangéliumi alapokra helyezték vissza hitbuzgó tudós reformátorok. Luther Márton, Melancton Fülöp és társaik, a később *ágostai evangélikusnak* nevezett irány követői elvetették a keresztyén egyház ókori és középkori hagyományaiból, ami ellenkezett az Evangéliummal: a szentek kultuszát, a közbenjáró áldozópapságot, a fülbegyónást, a szerzetességet, az idegen nyelvű, ceremoniális liturgiát. *Kálvin János*, *Zwingli Ulrich* és társaik követői, a helvét hitvallású evangélikus-református irányzat hívei pedig, a lutheránusokon túlmenően, csak az Evangéliumban előírt tanrendszert fogadták el. Mindkét irányzat ragaszkodott az *öntudatos hit* megalapozásának feltételéhez, a *nép nyelvén* történő tanításhoz és istentisztelethez, a *család* társadalomszervezési monopóliumához és az apostolok korabeli gyülekezeti, ekléziánus társadalmi szervezethez. A latin katolikus hagyományokhoz ragaszkodó Itália és Hispánia kivételével a megújult hit rendszere szerinti gyülekezetek hihetetlen gyorsasággal alakultak meg szerte Európában, még 1540 előtt, úgy, hogy a pápaság oldalán álló hatalmaknak már fegyveres kényszerrel kellett fellépniük ellenük. Nagy késéssel a római klérus is megmozdult. Évszázados halogatás után 1545-ben végre összehívták az egyház reformálására a *zsinatot*, az észak-itáliai *Tridentbe*. A pápa hűségén maradt püspökök megjelentek, a reformációhoz csatlakozók – később protestánsoknak nevezték őket –, azonban távolmaradtak. Talán meg sem hívták őket. Mindenesetre az évekig tanácskozó zsinat úgy viselkedett, mintha addig semmi sem történt volna a reformáció területén. Szigorúan megrendszabályozta a klérus életrendjét, kizárva az erkölcstelen, zabolátlan, parázna, pénzhajhász, szibarita életvitel folytatását, de fenntartotta a papi nőtlenséget és a szerzetességet. A Szentírás értelmezését pápai monopóliummá tette, a Szentírásnak nemcsak a magyarázatát, de az olvasását is megtiltotta mások számára. Eltiltotta a bűnbocsánat pénzért való árusítását, de a bűnökből való feloldozás a felszentelt pap monopóliuma maradt. Átok alá vetette a kegyelemből való megigazulás hirdetőit, a szentek tiszteletének elutasítóit, valamint a pápai és papi hatalom tagadóit. Fenntartotta a latin nyelvű liturgiát és az egy szín alatti úrvacsorát. Tilalmazta a laikusoknak az egyházi életgyakorlatába való bevonását, az ekléziánus szervezetet, és mindent, ami ezekhez vezethetett, még a laikus hívek bibliaolvasását is. Valójában tehát a Tridenti Zsinat nemcsak jóváhagyta, de vitathatatlan dogmává is ortodoxizálta a Római Egyház egész középkori tanításrendszerét. Lehetetlenné tette a fejlődést, a haladást és – exkommunikálva a krisztusi tanításokat társadalmi gyakorlatba ültető ekléziánusokat – nagyon megnehezítette Krisztus szeretettörvényeinek gyakorlati alkalmazását. A Tridenti Zsinat elfogadhatóvá szilárdította a katolicizmust, de fejleszthetetlen dogmatizmusával kizárta a katolikus egyházat az emberiségnek új célok felé vezetéséből, holott erre kitűnő szervezeténél fogva – az ekléziánusoknak nincsenek vezető szerveik – képes lett volna. Bizonyoságul gondoljunk a 20. századi II. Vatikáni Zsinat néhány korszerű döntésének – például: a nemzeti nyelvű liturgiára, a Biblia terjesztésére, a hívek aktivizálására – kitűnő hatására, mi lett volna, ha ezeket annakidején a Tridenti Zsinat nem utasította volna el?

Nagy jelentőségűnek bizonyult a római katolikus egyház hierarchiájának és tanítási rendszerének védelmére szervezett, *Jézus Társaságának* nevezett szellemi lovagrend, a *Jezsuita Rend* alapítása. A rend tagjai a *Generális* szigorú parancsnoksága alatt szerzetes papként

klerikus öltözetben vagy civil ruhában, sokszor álnév alatt elvegyülve a társadalomban teljesítették egyházzédelmi szolgálatukat: harcoltak az egyház, azaz a pápaság ellenségei, a hitetlen pogányok, eretnek protestánsok és a pápai főhatalmat tagadó, szakadár ortodoxok ellen, minden erkölcsileg megengedett vagy tilalmazott fegyverrel. Hírhedt jelszavuk: „A cél szentesíti az eszközt” hangoztatásával, vagy elhallgatásával a leggaládabb álnok fondorlatos cselekedetekre is képesek voltak. Hitbuzgóságuk és magas szellemi szintű felkészültségük nagy és dicséretes eredményeket hozott a *gyarmati népek* megkeresztelése terén, azonban bigottságuk és hierarchikus hatalmi gögjük missziójukat felületessé tette úgy, hogy az általuk megkeresztelt népekben négyszáz év alatt sem szilárdult meg a keresztyénség. Európai tevékenységük elsősorban a protestánsok elleni könyörtelen harcuk miatt végzetesen romboló hatással volt az egész keresztyén egyházra, hiszen a haladással, a krisztusi tanításokat a társadalmi gyakorlatba ültetőkkel szemben hirdettek harcot. Tiszteletre méltó magas szellemi színvonalú iskolákat létesítettek, ott azonban csak fejedelmi és főúri gyermekeket oktattak és neveltek egyházzal, azaz saját magukkal szembeni engedelmisségre. Az avatatlan tömegekkel, polgárokkal, jobbágyokkal, szolgákkal, szegényekkel, elesettekkel nem törődtek, azok pásztorolását másokra bízták – szerencsére egymás után létesültek újabb és újabb szerzetesrendek a katolikus egyházban, a metaszakrális funkciók ellátására –, hiszen elég volt egy uralkodó vagy földesúr befolyásolása sok százezer ember feletti hatalomgyakorlásra. Leggyakrabban alkalmazott módszerük a nők feletti gyóntató atyai hatalommal való visszaélés volt, hogy örök kárhozát fenyegetésével a nőket férjük és saját családjuk ellen uszíthassák, józan ésszel meg nem ítéltető, sátáni cselekvésekre. Ha sikerült saját nevelésű fejedelmek saját akaratának a megsemmisítése, a jezsuita befolyás az egyház, azaz a pápa ellenségeivel szemben könyörtelen cselekményekre, gyilkosságokra, háborúkra ösztökélte őket. Elég, ha csak a bigott II. Ferdinánd császárnak a saját népével szembeni harminc éves háborújára gondolnunk, amely nemcsak Germániát, de az egész nyugati keresztyénséget is egymással szemben álló két részre szakította. A 20. század hírhedt hatalomvédő szervezetei, az NKVD, a Securitate, az ÁVO is a jezsuiták tanítványai voltak. Hogy mennyire megfelelnek a valóságnak a jezsuitákkal szemben megfogalmazott bírálatok, azt igazolja feloszlításuk: 1772-ben a Szentszék és a legbuzgóbb katolikus országok uralkodói betiltották és feloszlatták a Jezsuita Rendet, mert tevékenységüket károsnak ítélték a Katolikus Egyházra nézve. Hogy teljes legyen a kép: Poroszországban nem tiltották be Jézus társaságát, mert ott nem ismerték őket. Egy pozitívuma volt a Jezsuita Rendnek. Elvégezte azt a piszkos munkát, amely nélkülözhetetlen volt a római egyházzervezet működéséhez, és ezzel magára vette a római egyházzvédelem minden bűnének az ódiumát. Tiszta lelkiismerettel állítom én is, hogy a jezsuiták ellenreformációs rémtetteiért a Római Katolikus Egyház nem felelős, az minden váddal szemben tiszta maradhatott, mint Krisztis Menyasszonyához illik.

A Tridenti Zsinat összehívásakor Magyarország, különösen annak keleti része, Erdéllyel együtt – Északkeurópa országaihoz hasonlóan – már elfogadta volt az evangéliumi reformációt. Az volt a gyakorlat, hogy a katolikus uralkodók szigorúan tilalmazták a hitújítást, halállal és száműzetéssel büntették a protestánsokat, az evangéliumi reformációt elfogadók viszont a

katolikus vallásgyakorlatot tiltották. Nálunk viszont a vallásgyakorlat törvényes rendezése nem történhetett meg Martinuzzi-Utessenich bíboros életében, sem Ferdinánd négyesztendő epizód uralma alatt, azok ugyanis pápisták voltak. Utána azonban intézkedett az országgyűlés: *Dávid Ferenc* kolozsvári lelkész, javaslatára – addig római-katolikus püspöki helynök –, Luther tanait tette magáévá, 1557-ben engedélyezte a római-katolikus rítus mellett az ágostai evangélikus rítus szerinti istentiszteletet. 1566-ban Dávid már Kálvin híve volt a helvét hitvallású – akkor szakramentáriusnak, ma reformátusnak nevezett – hitvallás szerinti rítust is engedélyezte. Végül Dávid Ferenc javaslatára 1568-ban az országgyűlés a negyedik keresztyén rítus, az antitrinitárius, azaz unitárius vallásgyakorlatot is engedélyezte. Ennek az 1568-as törvénynek a kihirdetésével *II. János*, választott magyar király az emberiség művelődéstörténetében páratlant alkotott: szigorúan fenntartotta Krisztus Egyházának egységét, *a keresztyénség egyedüli államvallás maradt*, de azt *polikonfesszionálissá* tette, úgy, hogy a hívek annak gyakorlására *négy rítus* közül választhattak. Később a rítusok az egyetlen egyház külön autonóm *felekezeteivé* szerveződtek saját hitvallásaik szerint, mindegyik egymással szembeni függetlenségben és viszonyosságban. Az uralkodó Magyarország apostoli királyainak *potestas supremae inspectionis*-át előbb egyedül gyakorolta a négy felekezet felett, később minden felekezetből hívott főtanácsosaira bízta saját felekezetük ellenőrzését. Így született meg a *Három Nemzet* 1437-es uniójának a *négy felekezet* autonómiájával való kibővülésével Erdélyország Hét Szabadságának az alkotmánya. A továbbiakban új hitvallású felekezetet nem vettek be az államvallás státusába, de engedélyezték – későbbi nyugati helytelen kifejezéssel –, megtűrték a görög-keleti ortodox, a mózesi izraelita és az anabaptista vallások gyakorlatát is. Érdekes, hogy a római-katolikus felekezet működését nemcsak engedélyező, de pártoló erdélyi törvények *kitiltották az országból a jezsuitákat*, azzal, hogy a vallásbékét fenyegetik, és valósággal üldözték a szombatosok szektáját, úgy, hogy azok kénytelenek voltak a zsidó izraelita felekezetbe olvadni. Erdély Habsburg, azaz jezsuita uralom alá kerülésével, a 18. században, teljes mértékben igazolódott a Jézus Társasága erdélyi működésének a tilalma. Jezsuita biztatásra ugyanis római-katolikus felekezet nem elégedett meg a felekezetek egyenlő működési szabadságával, hanem a császári kényszerhatalom felhasználásával a többi felekezet feletti előjogokat követelt magának, felborítva a valóban Krisztus szerinti vallásbékét, sok keserűséget okozva a más felekezetbelieknek.

Ahogy annakidején a Három Nemzet Uniója, nem egyéni emberi zsenialitás, hanem a történelemben megnyilvánuló Gondviselés műve volt, úgy a polikonfesszionális vallásszabadság és egyházszervezet létrejötte is történelmi szükségszerűség volt. Az evangéliumi keresztyénség elterjedése a hitbuzgó katolikus Szapolyai ház uralma idején történt. A vallásszabadsági törvények kihirdetése idején is a tényleges politikai hatalom a haderő főparancsnoksága a katolikus Somlyai Báthoryaké volt, és ez csak erősödött később a Báthoryak fejedelemsége idején. A legnagyobb társadalmi és gazdasági erő a magyar és a székely részen – a szászok külön egységes ágostai evangélikus szuperintendenciát szerveztek maguknak – a helvét hitvallásúaké volt, a magas értelmiség viszont az unitáriusoké. A 17. századi politikai események folytán a primátus minden téren a reformátusoké lett, a többi

felekezet jogai biztosításának felelősségével együtt. Ennek során Bethlen Gábor 1615-ben a helyi többségi reformátusokkal szemben a katolikusok jogait védelmező rendeletével, a *világtörténelem első kisebbségi törvényét* alkotta meg. Bámulatra méltó az a valóban krisztusi felebaráti szeretetet tanúsító *tapintat*, amellyel I. Rákóczi György református magyar létére, az erdélyi ortodox román egyház eredeti idegen szláv liturgikus nyelvét *románra* változtatta. Az *erdélyi ember* egyaránt fájlalja nemcsak a maga egyéni, családi, felekezeti, nemzeti becsületét, szabadságát, jogait sértő bármilyen sovíniszta megnyilvánulást, de a *másokét* is. Ma is így érzem és gondolom ezeket, ismerőseim részéről is ezt tapasztalom, a világ minden népe és felekezete vonatkozásával. Európa későbbi szabadságmozgalmai ennek az erdélyi típusú vallásszabadsági rendszernek a megvalósítására törekedtek, de csak a felekezeti türelemig jutottak el.

Erdélyországnak a 16. századi, a középkori európai keresztyén jogközösség felbomlása idején folytatott alkotmányozási gyakorlatából visszakövetkeztethetünk az Európára jellemző *keresztyén nemzetállamok* törvényhozási rendjére. Mint minden emberi közösségben a törvényhozás, a *legislatio* funkcióját – szervezetlenül vagy szervezeten – a vallás látja el: Isten törvényét hozza a világba, annak szabályait oktatja, terjeszti, népszerűsíti a társadalomban, hogy követői a szerint korlátozzák természetes ösztöneik kiélését, erkölcsi törvényekké szelídítve azokat. A barbár népek uralkodóikkal együtt megkeresztelkedve, Krisztus törvényének hirdetőire bízta a *közüvélemény alakítását*. A *közüvélemény* megfogalmazására jöttek létre keresztyén államokban a királyi tanácsok, elsősorban az isteni törvényeket tolmácsoló főpapokból, azok mellett pedig, a hagyományos szokásjogot tolmácsoló főurakból. A királyi tanács később országgyűléssé bővült, hogy a közüvélemény megfogalmazott igényeit törvénnyé minősítését javasolja a királynak. Erdélyben a vallásszabadságra vonatkozó javaslatokat előbb a felekezetek papjainak zsinata vitatta meg, úgy kerültek azok elfogadásra a három náció küldötteiből alakult országgyűlés elé, hogy végül az uralkodó szankcióval lássa el azokat. A modern államokban sem más a törvényhozás menete: a közüvélemény meggyőzésére, a korszerű célok megvalósítására irányuló *ideológiát* a mostani „igehirdető papság” terjeszti és népszerűsíti a publicisztika, a sajtó segítségével. A közüvélemény képviselői alkotják a törvényhozó, helyesebben: törvényfogalmazó testületet, hogy az után a kényszerhatalom garanciájával ellátott általános parancs a nép, a társadalom elé kerüljön elfogadásra, azaz következetes alkalmazással *jogszabállyá* alakításra. Most, tehát a szigorú elveket alkalmazó vallásfelekezetek helyett laza értékrendű politikai pártok szervezik és nevelik a közüvéleményt, de az eljárás azonos.

Szapolyai II. János felnövekedvén, az európai politika fontos személyiségévé lett. Egyrészt itt volt apai öröksége a választott Magyar Királyság, melynek védnöke, Szulejmán szultán, éppen a kicsi János gyámjaként foglalta el annakidején Magyarország közepét, megfogadva, hogy majd annak felnövekedése után – a nyugati részt is visszafoglalván a Habsburgoktól –, az egész országot Jánosra ruházza. A szultáni ígéret már elhangzásakor sem volt komoly, az azóta eltelt évek alatt az Ozmán Birodalomban hatalomra jutott katonai elit pedig, éppen hallani sem akart annak betartásáról. Annyi történt, hogy katonai hadműveletek kezdődtek a nyugati

ország rész elfoglalására, egyrészt Erdély felől, másrészt a Dunántúlon, magának az aggszultánnak a parancsnoksága alatt. A szultán azonban Szigetvár ostromakor meghalt, az egész hadjárat felfüggesztett.

Másrészt János anyja, Jagelló Izabella révén a lengyel trón törvényes várományosa volt. Nagyapja, II. Zsigmond király gyengélkedése a politika érdeklődését Magyarországról Lengyelország felé fordította. Diplomáciai hadműveletek kezdődtek az ifjú János király házassága érdekében. A hagyományos lengyel-francia-török szövetség francia királyleányt akart János számára feleségül, ez azonban nehezen ment, mivel Valois Henrik francia herceg János riválisa volt a lengyel trón megszerzésében. Az új császárkirály, Miksa is jobbnak látta hadműveletek helyett a Jánossal való megegyezést, tárgyalásra hívta annak követeit, siker esetére Habsburg leányt ajánlva neki feleségül. A Sulyok szövetséghez tartozó *Békés Gáspár* meg is kezdte a tárgyalásokat a császári házzal, de azok nehezen és lassan haladtak, mert a császár az egész Magyarországot akarta, Jánosnak csak az Erdélyi fejedelemséget hagyta volna. A diplomácia itt annyira összekeveredik a politikai intrikával, hogy azt csak a jezsuita rend igaz történetének a felderítésével lehetne kibogozni. Miért kellett az egri hős Dobó Istvánt és a törökverő Balassa Jánost, a Sulyok-szövetség oszlopait börtönbe vetni, ugyanakkor Békés Gáspárral megalkudni az Erdély feletti uralom tárgyában? Tekintettel a lengyel várományra, János hívei talán el is fogadták volna a császár ajánlatait, ha a jezsuiták közbe nem szóltak volna. Azokat ugyanis eddig is rettegéssel töltötte el a pápista vallás primátusát elutasító Erdély unitárius uralkodójának a lengyel trónra jutása, hiszen az a pápaság lengyelországi befolyására végzetes lett volna. Intézkedtek tehát gyorsan és II. János választott magyar király harminc éves korában, 1571-ben hirtelen elhunyt. Persze, semmi sem bizonyítja a jezsuiták közreműködését II. János király halálának előidézésében, ez a gyanú azonban azóta is elevenen él, hiszen János halála a jezsuita politika első rendű érdeke volt. Különben sem eme gyanúra, sem ellenkezőjére nincs semmi bizonyosság.

A Szapolyai dinasztia kihalván, a keletmagyarországi rendek a Sulyok-szövetség legtekintélyesebb tagját, a Szapolyai királyság legodaadóbb támogatóját, *Somlyai Báthory Istvánt* választották Erdély fejedelmévé, akinek uralmát Miksa császár ellenezte ugyan, de – hála a jó diplomáciai előkészítésnek – a szultán támogatta. Miksa sereget is adott a Báthory István ellen fellépő Békés Gáspár mellé, ezt azonban Báthory legyőzte, uralmát és tekintélyét megerősítette. Unokáját és kijelölt örökösét, Szapolyai II. Jánost túlélte II. Zsigmond lengyel király, ezért Zamojszki János, Lengyelország kancellárja, nemzetközi tekintélyű humanista republikánus, tudós nem tehetett egyebet a Habsburg főhatalmi törekvések kivédésére, mint a semmirekellő Valois Henriket királlyá választatni a lengyel országgyűléssel. Ez el is jött és meg is koronáztatta magát, de unta a politikát és az országos ügyeket, és visszaszökött Franciaországba az ottani ledér erkölcsi udvari élet folytatására. Zamojszki most már ifjúkori barátjának, Báthory István erdélyi fejedelemnek a lengyel trónra juttatását szorgalmazta. A jezsuita rend hathatós támogatásával ez sikerült is: 1576-ban és tíz esztendőre olyan uralkodója lett Európa akkori legnagyobb országának, aki kiváló országlásával a legnagyobb reményeket keltette a lengyel hazafiakban. Oroszországot és Lengyelország más külső ellenségeit kordába

szorította, a belső rendet és biztonságot megszilárdította és éppen a Lengyel-Litván Unió pravoszláv és protestáns alattvalóival való vallásbékén fáradozott, amikor váratlanul meghalt.

Ákos elkerülték a világpolitika eseményei, de az ákosiak talán a legtájékozottabb emberek voltak akkor az európai politika vonatkozásában. Mint az előbbieken láttuk volt, az Ákos nemzetségből mindkét nemen eredő családok mindegyike részbirtokot igényelt magának Ákoson, akkor is, ha a legtekintélyesebbek nem akartak ott lakni, hanem familiárisaikat, öreg rokonaikat helyezték ott el. Egy évszázad alatt a sok házassági kapcsolattal már minden tiszaháti birtokos családnak volt Ákoson lakó tagja vagy rokona. A török előnyomulás is sok családot – köztük a nagy vagyonú Lekcsei Sulyokokat – hajtott a Délvidékről Erdélybe, a Szilágyságba. Jutott belőlük Ákosra is. Kezdődött a sor Lekcsei Sulyok Balázs özvegyével, Ákos nembéli Álmosdi Csire Borbálával, aki öregkorában itt élt, és derűs udvarházában mindig szívesen látta rokonait, köztük kedves unokáit, Bocskai Istvánt és Balassa Bálintot. A családi eseményeken, esküvőkön, temetéseken, rendszerint összejött a rokonság, megbeszélték a világ dolgait, családi híreket és pletykákat, tehát a leghitelesebb forrásokból tájékozódtak. Báthory István kíséretében sok kiváló magyar ment Lengyelországba, köztük sok ákos-i rokon. Állandó futárszolgálat volt Krakkó és Gyulafehérvár között, ennek legrövidebb útja pedig, Ákoson keresztül vezetett. Egyrészt azért, mert Ákoson minden nemes követnek, azok minden csatlósának s szolgájának Ákoson rokona vagy barátja volt, másrészt azért, mert az Ákos és a Verecke közötti terület a császár uralma alatt állott, Ákos állandó állomás helye lett minden követnek és futárnak, hogy itt megpihelve a rokoni, nemesi kúriák útba ejtésével a vereckei határig juthassanak. A Lengyelország felől jövők, már a megszokás erejénél fogva is útba ejtették Ákost és – ha addig nem lett volna –, baráti és rokoni kapcsolatokat építettek ki maguknak. Az is nagyon valószínű, hogy sokan csak azért jöttek Ákosra, hogy itt vendégeskedve, jó társaságban, jó bor mellett híreket szedjenek fel.

Híre jött Ákosra, hogy a pápa és a spanyol király rá akarja venni az eszelős Rudolf császárt egy törökellenes katonai szövetségre, melyben fontos szerep jut Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek, akinek vitéz katona híre az egész Európát bejárta. Úgy mondták, a jezsuiták ezt a növendéküket szeretnék a császári trónon látni a magtalan Rudolf és szintén magtalan öccse, Mátyás főherceg után. Erre minden készen is van, Kelemen után ugyanis Báthory András bíboros lesz a pápa, Bocskai István, mint az egyesített Magyarország nádora pedig, a császári hadsereg főparancsnoka. A Habsburgok elégedjenek meg annyival, hogy Zsigmond feleségül veszi a neki felajánlott Krisztiána főhercegnőt, és ennek révén sógorságba kerülnek az új császárral. Ezen az alapon a nagy keresztyén szövetség – bár nehezen – de létrejött. Erdélyben ugyanis fél évszázad alatt annyira megerősödött a törökbarát párt, hogy a Sulyokok törökellenes szövetsége most, amikor végre az elméletből a gyakorlatba léphetett volna, csak végzetesen erélyes intézkedésre kényszerült: a török békét fenntartani akaró legtekintélyesebb tizenkét főurat – köztük a fejedelem nagybátyját, Báthory Boldizsárt – ki kellett végeztetni. Bevonták a szövetségbe Ogli Mihályt, Valahia vajdáját, mint Zsigmond fejedelem hűbéresét is. A háború megindult, a spanyol és velencei hajóhad tengeren, a császáriak Magyarországon, az erdélyiek az Al-Dunánál támadtak. Győzelem azonban – Lipppa és Borosjenő visszafoglalása mellett –

csak az al-dunai Giurgiunál született Bocskai parancsnoksága alatt, Mihály vajda közreműködésével. A hadműveletek azonban tovább folytak tíz esztendőn át. Óriási pusztítást, szenvedést okozva elsősorban a magyar népnek: a zsoldos keresztyén seregek mindent felégetek, a törökök pedig, évente tízezer számra hajtották el rabszíjra fűzve az alföld lakosságát a keleti rabszolgapiacokra.

Báthory Zsigmond pályafutása fényes helyett egyre borúsabbra, gyászosabbra alakult. Házassága nem sikerült. Hivatalosan azt mondták – és ezt Zsigmond is lovagiasan elismerte –, hogy a fejedelem impotens. Az ákosi jól értesültek azonban mást beszéltek: Zsigmondot az életére törő ellenségei bujakórral fertőzték meg, azért kíméli a feleségét. Mások szerint Krisztiernának volt elviselhetetlenül bűdös testszaga, amiért férfi képtelen volt hozzá közeledni. A jezsuiták a házasság felbontása mellett döntöttek, úgy határoztak, hogy helyet cseréltetnek Zsigmonddal és Andrással, András lesz a fejedelem és Krisztierna férje, később pedig császár, Zsigmond pedig bíboros lesz, azután pedig pápa. Azután sok egymásnak ellentmondó hír érkezett. Zsigmond fejedelem lemondott és elhagyta Erdélyt. András bíboros átvette a fejedelemséget, de Vitéz Mihály vajda a székelyek szövetségeseként seregével Erdélybe tört, Báthory Andrást megölték, Mihályt Rudolf Erdély helytartójává nevezte ki. Zsigmond a lengyel királytól kapott sereggel Ogli Mihály vajdát kiverte nemcsak Erdélyből, de Valahiából is, úgy, hogy az Rudolffhoz menekült Prágába. Zsigmondot Erdély átadására hol császársággal, hogy pápasággal való kecsegtetéssel vették rá. Bocskai azonban nem nyugodott bele és gyámoltját visszaültette a fejedelmi székbe. Zsigmond betegsége azonban örületbe ment át, kétszer-háromszor-négyszer is elcserélve Erdélyt két sziléziai hercegséggel, míg végül Bocskai is kénytelen volt belenyugodni a változhatatlanba. Ő, az Ozmán Uralom ellen felesküdt Sulyok-szövetség vezéralakja, belátta, hogy kedves unokaöccse, gyámfia, Báthory Zsigmond már minden értelmi és erkölcsi kontrollját elveszítette, képtelen a törökpárti erdélyi urak befolyásának ellenállni. Erdélyt a szultánnak alárendelve az európai keresztyén liga ellen fordult, a törökellenes Ogli Mihályt Valahiából kiverette, saját nagybátyját, annyi diadalmas csata vezérét, Bocskai Istvánt száműzte, úgy, hogy Mihállyal együtt az eszelős Rudolf császár udvarába húzódott meg, várva a török elleni hadviselés folytatásának lehetőségét. Végül is az eszelős Rudolf császár sereget küldött Erdély elfoglalására, hogy az Mihály vajda helytartósága alatt majd folytatni fogja a törökellenes háborút. Mihály seregének főparancsnoka, Básta György albán-olasz zsoldos vezér, alatta a lovasság parancsnok, *Rákóczi Lajos*, a vallon gyalogossága pedig, *Trogiri Lodi* generális volt. És ott van az Erdély ellen induló seregben – az ákosiak ezt nem is akarták elhinni – maga Bocskai István is, az erdélyi sereg azelőtti parancsnoka, Báthory Zsigmond, törökbarát erdélyi seregének parancsnoka, *Székely Mózes*, mellette pedig a magyar nemesség színe java. Igen, hetvenöt esztendővel az után a mohácsi csata után, amelyben az akkori magyar politikai nemzet tudatos akarattal hősi halált halt, most két magyar sereg készül egymás kiirtására, egyik a szultán, másik gátlástalan nemzetközi kalandorok érdekeinek a szolgálatában. Ez bizony nemcsak a 16. századi magyar politikát meghatározó Sulyok-szövetség csúfos végét jelenti, hanem – kimondani is borzasztó – a középkori *keresztyén Magyarország megszüntét is*: Attila öröksége, az Árpádházi szent

királyok országa nem kell immár senkinek. Nem hajlandó érette életét, vérét, vagyonát és semmijét sem kockáztatni, sem magyar uralkodó, sem főúr, sem a száznolc honfoglaló nemzetség egyetlen tagja – a nemesség kiváltsága, joga és kötelessége lett volna a haza védelme – sem, de közönyösen nézi hazája pusztulását az ország földjének tényleges birtokosa, a jobbágyság is és a vagyonáért rettegő polgárság nemkülönben. A végzetes ütközet le is játszódott a Szilágyságban, a Zilah melletti *Goroszlónál* 1601. augusztus 3-án, és az eszelős császár kalandorainak a győzelmével végződött.

A győztesek diadallal vonultak Gyulafehérvár felé, miközben balkáni martalóc hajdúk égettek fel és pusztítottak el minden útjukba esőt, többek között Kolozsvár városát is. Mihály serege megpihent Aranyosgyéresnél és ott Básta, két héttel a goroszlai diadal után, egyszerűen meggyilkoltatta Mihályt, maga pedig az eredeti császári-jezsuita tervek szerint Erdély teljhatalmú ura lett, és hihetetlen rémuralmat vezetett be. *Szamosközi István*, a kor történetírója, elborzadva írja, milyen tervszerűséggel látott neki Básta a magyar nemesség kiirtásának Erdélyben. Függetlenül azok előbbi pártállásától, - törökpártiak voltak-e vagy a keresztyének oldalán állottak – a gazdagokon kezdte a kivégzéseket és vagyonekobjázásokat. Az elsők között volt a dúsgazdag Dobai Székely János, a korondi Sulyok Mária fia, akit Básta a Sulyok kincsek örökösének tartott, és eme kincseket megszerzendő végeztette ki, kilátástalan reménytelenséget keltve ezzel az egész nemességben, ideértve az ákosiakat is. Az eszelős Rudolf az erdélyivel párhuzamosan, rémuralmat vezetett be Magyarországon is. Hogy milyen okkal és céllal, arra még a jezsuiták történetében is nehezen kaphatunk választ. A császári zsoldosvezérek elsőnek Illésházi István nádort kényszerítették menekülésre, hogy vagyonát elkobozhassák. Azután a Felvidék vagyonosabb főurai következtek, végül a bihari magánbirtokára, kereké várába visszavonult Bocskai Istvánra került sor. Igen, a császárkirály leghűségesebb tanácsosa, a jezsuiták őszinte szövetségese, a törökellenes háború egyetlen sikeres vezére ellen küldtek sereget Belgio Joso parancsnoksága alatt. Mint az előbb megtámadottak mindegyike, Bocskai sem merészelt ellenállani, hanem ő, hős hadvezér léte is, menekülésre készült. Nem kellett akkor Magyarország már senkinek, aki addig birtokolta és előnyeit élvezte. A haszonélvezők helyett ekkor jelentkeztek a haza védelmére, egyetlen értékük, pusztá életük kockáztatásával, a nincstelen sehonnai menekültek, a hazát kereső hazátlanok, a *hajdúk*. Fegyvert fogtak és a császár-rabló, zsoldos seregét Álmosdnál szétverve 1604. október 15-én Bocskai Istvánt megszabadították, és a hajdú sereg vezénylesére kényszerítve, megindultak az országnak az idegen hadak alóli felszabadítására. A hajdúk álmosdi győzelmével életre kelt Magyarország, vége szakadt tehát a Goroszlónál kezdődött, ezerkétszáz napos nemlétezési korszakának. Öntudatra ébredt és honfivá lett az ország egész lakossága, csatlakoztak Bocskai István seregéhez, nem törődve a hajdúk rabló voltával és néhány hét alatt Magyarországból és Erdélyből kiverték a császári rablókat. Az addig rettegett császári tábornokok gyáván menekültek az országból, csak rablott kincsekkel megrakott szekereiket védelmezve. Bocskai István Erdély és Magyarország fejedelmeként 1606 nyarán Bécsben megkötötte a békét az eszelős császár erre megbízott öccsével, Ausztria főhercegével, Mátyással. A magyarországi evangéliumi keresztyének vallásszabadságot nyertek, a felső-tiszai vármegyékkel kibővült

Erdélyország függetlenségét elismerték, Mátyás főherceg pedig, rövidesen átvette bátyjától a Magyar Királyságot. Bocskai tekintélye olyan nagy volt, hogy a Keresztyén Szövetség és az Ozmán Birodalom között békét közvetíthetett – a Zsitva torkolatában fekvő szigeten írták azt alá a hadviselő felek –, végét vetve ezzel a szörnyű pusztítással járó hosszú háborúnak. Talán még be sem fejeződött Bocskai műve, a béke és biztonság helyreállítása, amikor gyanús körülmények között, Kassán, 1606. decemberében elhunyt *Istennek Békeszerző Embere*. A hajdúk *Kátai Mihály* kancellárt vádolták, hogy ő mérgezte volna meg a fejedelmet, és felkoncolták. Azóta sem tisztázódtak a halál körülményei, hiszen az egyetlen lehetséges bizonyoságtévő, a gyanúsított Kátai is meghalt. Persze, Ákoson és az Érmelléken mindenki úgy tudja, a jezsuiták érdeke volt Bocskai halála éppen úgy, mint a gyanúsítotté.

A Báthory dinasztia lengyel politikája után Szilágyság is, Ákos is kikerült addigi kiváltságos helyzetéből. Az Erdély és Nyugatmagyarország közötti közéleti kapcsolatok útja a 17. század első felében a Királyhágó, Nagyvárad, Debrecen, Sárospatak vonalra tevődött át. A követek és futárok új állomáshelye, a hírközpont, az új nemesi fészek, *Érsemjén* lett. Ákosra az eseményeknek valóban csak a híre jutott el, az is késéssel, viszont sokkal bőségebb kommentárral. Úgy érezték, elvesztették lábuk alól a biztos talajt, hiszen rokonuk, akibe minden reménységüket vetették, a dicső hadvezér, Bocskai István maga is rabló hajdúk közé állott. Nem értették, hogy Magyarország és Erdély fejedelmeként miért nem állítja helyre a rendet, persze, a *régi rendet*? A hajdúkra támaszkodva miért nem szabadítja meg az országot a jezsuitáktól? Vagy pedig a jezsuiták segítségével, miért nem fékezi meg a hajdúkat? Bocskai halálhírért megnyugvással fogadták. Ami utána következett azonban – az elhunyt fejedelem gyászmenete Kassától Gyulafehérvárig –, az ákosiak szerint már minden méltatlanságot alulmúlt: hogy kényszerítették a hajdúk minden azelőtti ellenfelüket, főurat és köznemest egyaránt vezeklésre, *a temetési menetben való részvételre*. Hogy sarcolták meg az útvonal környékén a hosszú háborúk alatt amúgy is koldussá lett lakosságot, ételt, italt, takarmányt, lovat, szekeret és megehető lábas jószágot követelve. Hogy a kálvinista hajdúk miként koncolták fel a jezsuiták helyett az igazhitű unitárius prédikátorokat, a menethez csatlakozott debreceni diákok, hogy foglalták el a váradi főiskolát az unitáriusoktól, tovább pedig, hogy csúfolták meg Kolozsvárt, az unitárius anyavárost, a fejedelem tetemeit a főtemplomban ravataloztatván fel, kálvinista prédikációk meghallgatására kényszerítve az igazhitű unitáriusokat. Magának a gyulafehérvári temetésnek a mikéntjéről szóló hírek már érdekesek sem voltak, annyi minden más között. Fejedelem jelöltek jöttek sereggel a Felvidék felől, ismeretlen családok – Homonnai, Palocsai, Rákóczi, Lorántfi és mások, akik ugyan az ákosiak nagy rokonaival atyafiságban állanak, de hát mégis! Biztos híreket csak *Bethlen Gábortól* hallottak most is. Ennek a fiatalembernek a családja is délvidéki, ő maga suhanc korában Bocskai István apródja volt, annak váradi kapitánysága idején. Többször is járt Ákoson, Bocskai küldte volt üzenetekkel, levelekkel környékbeli főurakhoz, ezek közben szállott meg Ákoson. Itt ismerte és szerette meg a kis *Károlyi Zsuzsannát*, aki anyátlan árvaként itt nevelkedett nagybátyja, Dobai Miklós házában, éppen a templommal szemben fekvő portán. Házasságuk után is eljött néha Bethlen délerdélyi birtokáról, feleségével együtt itteni

rokonlátogatásra. Az ákosiak idegenkedtek tőle, mert törökbarát híre volt és kálvinista. A hírei azonban igaznak bizonyultak minden érthetlenségük ellenére. Előbb Bethlen Gábor törökjeinek a segítségével néhány évre, Báthory Gábor lett Erdély fejedelme, hogy azután maga Bethlen Gábor következzen és megszilárduljon Erdély közhatalmi rendje.

Társadalmi rend nem létezhet erkölcsi értékszabályok nélkül, azoknak megfogalmazói, terjesztői és közvéleménybe ültetői pedig, Isten törvényeinek e világba hozói, a *legislatorok*, a vallások papjai, mert ezek a *pontifexek*, hídépítők az anyagvilág és Isten Országa között. Az evangéliumi keresztyénség tagadta ugyan a papságot – illetve, minden öntudatos hívő keresztyént pappá minősített –, annak sacerdos = áldozár értelmében, hiszen Krisztus újra feláldozása nemcsak lehetetlen, de szükségtelen is. Annál fontosabb funkció azonban az eklézsiánus közösségben a prófétaság, a *tanító* prédikátorság és pásztoráció. Nélkülözhetetlen volt tehát a gyülekezetekben a lelkipásztor munkája, de annak eltartása már nehézséget okozott, különösen az olyan nemesi közösségekben, mint Ákos. A jobbágyszolgáknak ugyanis megmaradt, meg volt a maguk földesura, aki kötelezhette a jobbágyságot az egyházi tized, dézsma megfizetésére. A nemesek, mint minden adó alól, ez alól is mentesültek, melynek folytán – ha nem volt jobbágya, aki helyette a dézsmát megfizethette – a nemesekből álló eklézsiák pásztorai jövedelem nélkül maradtak. Az erdélyi országgyűlések az úrbériség 1848-as eltörléséig mind küszködtek az egyházi adó problémájával. A közrend nagy megalapozója, Bethlen Gábor fejedelem ebben a vonatkozásban is irányt szabott: az a kisbirtokú, vagy birtoktalan nemes ember, akinek nincs adófizető jobbágya, ő maga köteles az egyházi adó megfizetésére. Ennek a behajtására azonban az akkori közigazgatásnak hiányoztak a végrehajtó szervei, és ezért a papi tized, a *kepe* megfizetése a birtoktalan nemesek jóindulatán múltott a fegyelmezetlen eklézsiákban. Ezek pedig azok voltak, amelyekben nem működtek jó lelkipásztorok, következésképpen, ahol nem volt eltartójuk a jó lelkipásztoroknak. A legfegyelmezetlenebbek pedig, az unitárius közösségek voltak. Az a néhány prédikátor, akinek a megélhetését az egyházközség kepebirtoka a hívek dézsmája nélkül is biztosította, azok pedig, maguk voltak fegyelmezetlenek és nagyon sokszor a vármegyei hatóságoknak kellett megfékezniük zabolátlan hedonista életmódjukat. Ez vezetett az északerdélyi, tiszántúli unitárius gyülekezetek megszűnéséhez. A Bethlen Gábor kori konszolidáció idején, az 1620-as években a szilágyszolnoki evangélikus református egyházmegye esperese, *Sibai István* volt, erélyes, jó szervező, nagy tekintélyű ember és jó barátja volt Körösi Mihály alispánnak. Az anarchiába zúllott unitárius eklézsiák papjukkal elégedetlen hívei a szolgabírónál, a vármegyénél emeltek panaszt, mert az ő egyházmegyéjük esperese képtelen volt féktelen papjai fegyelmezésére. Felkérték hát Sibai Istvánt, hogy intézkedjék. Ő pedig, maga mellé vette vejét, *Dobai Mediomontanus István*, széri papot és többnyire a vármegyei szolgabíró és az uradalmi tisztartók segítségével lefolytatta az egyházfegyelmi eljárást a renitens unitárius papokkal szemben. Ennek folytán néhányat megfosztottak papi jellegétől, a többséget pedig, a helvét hitvallás elfogadása után meghagyták eklézsiáikban. Így tért akkor református kálvinista felekezetre maga az unitárius traktus esperese, *Markó Dániel* is. Tizenöt év múlva, az öreg Rákóczi György fejedelem felesége, az egész magyar történelemben is kimagasló személyiség,

Lorántffy Zsuzsánna, presbiteriánus buzgólkodása folytán a debreceni kálvinista szuperintendencia fennhatósága alá tértek, a még megmaradt tiszántúli eklézsiák is *Markó Mihály* kövárvidéki esperessel az élén: az 1646-os országos zsinaton vidékünknek már minden gyülekezete reformátusként képviseltette magát.

A magam részéről az egész keresztyénség veszteségének érzem az unitárius irányzat csődjét, mert ez a krisztianizmus továbbfejlődésének lehetetlenségét jelentette – *akkor*. Nemcsak az akkori európai társadalom műveltségi színvonala tette lehetetlenné a krisztusi életigények szerinti szabályrend kialakítását, de a hittudomány sem tudott akkor olyan magasabb életeszményt felmutatni, amely az új értékrend alapjául szolgálhatott volna. A reformáció hozta gondolatszabadság alapján *minden tudománynak* kellett volna újabb szintre fejlődnie, hogy a hittudomány azok rendszerezése alapján új erkölcsi célokat fogalmazhasson meg. Ezek nélkül csak a kálvini eklézsiánus vasfegyelem és a talmudi betűimádáson alapuló *Isten-absztrakció* között lehetett választani, vagy antitrinitarizmus, a *tagadás* meddő útjára lépni. A Szentháromság, Krisztus istenségének a tagadása – bár elvont dogmatizálásnak tűnik – hiszen az anyagvilágba zárt testi Jézus nem lehet lelki élettávlati eszmény, abszolút erkölcsi értékek garanciája. Nem a magyar kálvinizmus eklézsiánus fegyelme fékezte le és szorította vissza az unitárius felekezetet, hanem *önmaga*. Bizonyosságul előttünk áll Lengyelország példája, ahol az unitarizmus nem veszítette el társadalmi hatalmát, mégis össze kellett omlania a jezsuiták alantas fondorkodásai folytán. A 20. század ultraliberális szakadéka felett talán átvezethette volna a krisztusi léleképítés ügyét egy szigorú egyistenhitű értékrendszer – amilyen az unitarizmus irányzatából fejlődhetett volna – de ilyen sehol sem létezett.

Még sok időnek kellett eltelnie azonban addig, hogy a Tiszántúl volt unitárius községeiben – köztük Ákoson is – evangéliumi keresztyénséghez méltó egyházi élet szilárduljon meg. Bizony Ákoson is csak az 1701-ben ide delegált *Körtvélyesi Jánossal* kezdődött meg a folytonos lelkipásztori szolgálat. Ennek fő oka – mint az előzőkben láttuk – a gyülekezet, illetve az, ami gyülekezet kellett volna, hogy legyen, rendi heterogenitása volt: a gyülekezetnek alig volt jobbágy tagja, aki egyházi adót fizethetett volna. A többség társadalmi és szellemi függetlenségére büszke, rátarti nemes úr volt, akik még a templomi prédikáció meghallgatását is szívességnak nézték, nemhogy a gyülekezet lelki közösségét elfogadva az egyházfegyelemnek magukat alávetették volna. Eltartás hiánya miatt száz évig még papja sem volt Ákosnak – szinte képtelenségnek tűnik – a szomszédos kis jobbágyfalu, Mihályfalva lelkésze látta el az ákosi büszke nemesurak egyházi szolgálatait, ők kereszteltek, temettek és eskettek. Az is közrejátszott az ákosiak vallásosságának lazaságához, hogy a templomuk szűk volta és romanikus formája miatt nem felelt meg korszerű, gyülekezeti istentiszteleti célokra. De a templom szép volt, és büszkék voltak rá az ákosiak. Persze az említettek mellett, a *Semper Reformandi* unitárius zsákutcájának is nagy szerepe volt az ákosiak vallási buzgalma alászállásában. Viszont túljutott a hanyatlás mélypontján és a vidéket sújtó vészidő ellenére oda erősödött, hogy 1732-ben már újjá tudták építeni a templomot. Lényegesnek tartom viszont, hogy éppen az antikrisztianizmus 18. századi indulása korában újult meg ez az épület, mint egy vallástörténeti útjelző, figyelmeztetve a gyors haladás racionalista megszállottjait, ne térjenek

el az addig bevált út irányától, mert a távlattalan materializmus nihiljébe, a Semmibe tévedhetnek. A Bethlen-Rákóczi uralom korában határszéli helyzetéből Ákos visszakerült az események földrajzi középterületére. Az ifjabb Rákóczi György és Báthory Zsófia házasságával a bélteki uradalom is erdélyi fejedelmi befolyás alá került az egész Felső Tisza vidékkel együtt. Béke lévén, a termelés biztonsága fellendítette a gazdaságot. Az Érmellék és Szilágyság gabonatermelése, állattenyésztése és nem utolsósorban bortermelése kedvezett az észak-európai országokkal való gazdasági-kereskedelmi kapcsolatoknak. Nem ártott eme kapcsolatoknak, sőt élénkítette azokat a bigott Ferdinánd császárnak saját népe, a német protestánsok ellen indított, 30 esztendeig tartó háborúja. Ebben az európai háborúban Erdély is részt vett, és a hadvonulások, csapatszállítások, áruszállítások, a kereskedők és követek utazásai újabb családok idetelepülését hozták magukkal. A 16. században kihalt a kusalyi Jakcsi család, a Szilágyság legtekintélyesebb középkori családja. Helyüket részben a Sulyokok, és Dobaiak, de főként a *Wesselényiek* foglalták el, akik 1586-ban Hadad várának birtokosai lettek. A másik nagy középkori család, a *Sarmasági* család is kihalt a Báthoryak korában, örökösük a sarmasági és kövesdi uradalomban a *gyerőmonostori Kemény család* lett. Ugyanígy lettek a Bánfiak a Valkai család Berettyó-menti uradalmának örökösivé. A régi ákosiak, a Sulyok, Szénás vagy Szénási, Dobai, Pap, Selymes, Veres, Szunyogh, Török családok mellé a török hódoltság, a királyi Magyarország és Belső-Erdély területéről többen ide telepedtek át, köztük, később a vármegyében nagyobb szerephez jutó Bíró, Délczeg, Eördögh, Kabai, Szikszai és más családok tagjai. Cserében viszont az itteni családok – a Dobai, Sulyok, Veres, Pap családok tagjai – házasságok útján áttérjedtek Szatmárra, Beregre, Ugocsára és Belső-Erdélyre. Ezek az atyafisági kapcsolatok, nagy számuk és földrajzi kiterjedésük ellenére, nem érték fel a Báthory-koriak jelentőségével – amikor *ákosi leányok*, Sulyok Balázs és Álmosdi Borbála leányainak gyermekei és unokái töltöttek be minden fejedelmi, főúri és más nagy, országos tisztséget –, hanem megmaradtak a vármegyei közélet keretein belül.

Így érkezett el az ákosi templom híveinek közössége az Érmellék és Szilágyság pusztulásának koráig. Nem volt elég lelki erejük a gyülekezet működtetésére, hogy lettek volna képesek a templomot megvédelmezni a történelmi vihar ellenében?

A vészorszak

A 16. század világtörténelmi ajándéka, a *lelkiismereti és gondolati szabadság* közerkölcsi szempontból *neveletlen nemzedék* kezébe került és az visszaélt vele. Így és ezért hozott a 17. század pusztító történelmi vihart Európára. A vihar a reformáció és ellenreformáció közötti ellentétekből, a polgári *ekklézianizmus* és az abszolút monarchiával szövetkezett *klerikalizmus*, azaz ennek a vezérkara, a *jezsuita* rend társadalmi hatalmi versenyének a velejárója volt. Nyugateurópában, Itáliában, Hispániában, Galliában, Britanniában, Skandináviában – ha erőszakos eszközökkel is –, de nagyobb megrázkódtatások nélkül történt. A Germán Impériumban azonban, ahol mindkét irányzatnak a súlypontja volt, harmincéves pusztító háború nyitott utat a haladásnak. Közép-Európa keleti szélén, ahol a Keletet Nyugattól elválasztó ezeréves Antonius határvonalat az ozmán előnyomulás Pannónia közepére nyomta

vissza, világhatalmi csatatér alakult ki, ahol az engesztelhetetlen gyűlölet féktelen rombolása és pusztítása általánosult. Isten akaratából ennek az addigi európai történelemben nem tapasztalt vésznek legnagyobb csapását éppen Szilágyságnak és Érmelléknek, Ákos környékének kellett elszenvednie.

A harmincéves háborút lezáró, vesztfáliai békével a Közép-Európa feletti tényleges politikai hatalom a jezsuita rend kezébe került. Ezt a hatalmukat akarták most minden erejükkel a tényleges társadalmi életbe beépíteni. Terveik első részét már megvalósították Lengyelország hatalmi tényezőként való kiiktatásával, itt csak ezt kellett fenntartani. Germánia déli fele, Csehország, Ausztria és Nyugat-Hungária, a Habsburg császár birodalma lett a legfontosabb jezsuita misszióterület, itt kellett kiépíteni az egységes katolikus abszolút monarhiát, hatalmuknak örök időkre szóló fundamentumát. A számukra megbízhatatlannak látszó Ferdinánd trónörökös helyett – aki szíves volt időközben előzékenyen elhalálózni – III. Ferdinánd császár halála után annak öccsét, az engedelmes eszközzé nevelt, *Álszent Lipót* főherceget ültették a császári trónra. Több évszázados távlatú terveik útjában egyetlen akadály, a polikonfesszionális vallásszabadság fellegetése a nagy regionális tekintélyű *Erdélyországnak* nevezett Kelet Magyarország volt. A tervük megvalósítását már itt is előkészítették egy nemzedékkel előbb, amikor a Bethlen Gábort felváltó Rákóczi György fejedelem családjába, a trónörökös feleségeként beépítették Báthory Zsófiát. Terveik útjában egyetlen személy, *Lorántffy Zsuzsánna*, a fejedelem felesége állott. Ez az Isten áldotta asszony volt Bethlen Gábor gazdaságpolitikájának a folytatója. Nemcsak a család és az udvar, de az egész ország háztartását is irányította, még a hadsereg és a közhivatalok pénzügyeit is. Elsőrendű kötelességének a nevelésügyet tartotta, iskolákat alapított és tartott fenn, támogatta a református egyházi és tudományos tevékenységet. Nemcsak levelezési és diplomáciai kapcsolatai terjedtek ki Európa egész protestáns felére, de erkölcsi tekintélye is. Ezt az asszonyt szilárd hite, puritán keresztyén erkölce miatt hiába ostromolták a jezsuiták. Férjének antijezsuita viszonyulását sikerült közömbösíteniük, talán még gyermekeik nevelése tekintetében is sikerült külön véleményt formáltatni a házastársak között. Férje haláláig azonban az erdélyi udvarban csak titkos párthívek lehettek a jezsuitáknak – mint később kiderült az ifjabb György és a felesége körül. I. Rákóczi György a vesztfáliai béke évében, 1648-ban hunyt el. Zsuzsánna asszony nem érezte jól magát idősebb fia, II. György fejedelem udvarában, és ezért saját családi örökségében, Sárospatakon rendezte be özvegyi udvarát.

Két fia nőtt fel, mindkettő kiváló képességű, fejedelmi neveltségű fiatalember. György, aki a fejedelemséget örökölte, talán mintha büszkébb és erélyesebb lett volna Zsigmondnál, aki inkább szelídebb és megnyerőbb volt. Kettejük között házasságukkal még jobban kihangsúlyozódott a különbség: György felesége a Báthory család legutolsó sarja, Zsófia lett, aki családi hagyományával a lengyelek, és általában a katolikusok felé nyit kapcsolatot. A Zsigmond felesége Palatinatusi Henrietta lett, Frigyes választott cseh király leánya. Ez a rokonszenves hölgy szegényebb volt ugyan Zsófiánál, de királyleány lévén sokat segíthetett férjének Magyarország koronájának elnyerésében. Azaz, segíthetett volna, mert ez a jól sikerült emberpár, kiknek házassága az európai protestantizmus nagy sikere és reménysége lehetett

volna, három hónap alatt halott volt. Egyszerűen megbetegedtek és meghaltak mind a ketten. Hogy haláluk elősegítése kinek állott annyira érdekében? Találgatások azóta is folynak, de csak találgatások.

II. Rákóczi György fejedelmi udvarában Zsuzsánna asszony elköltöztetésével megszűnt annak kiegyensúlyozó, mérséklő, józan, puritán hatása, és mindenben az európai nagypolitika egyik műhelyévé változott. Moldávia és Havaselve – Ogli Mihály óta: Valahia – az európai keresztyén jog szerint Magyarország hűbéres tartományai voltak. Ezen nem változtatott az, hogy ez országok uralkodói a szultán hűbéres szolgálai voltak ténylegesen. Székük elfoglalásakor rendszerint hűbéri fogadalmukat jelentették az erdélyi fejedelemnek, aki a Szent Korona jogait itt képviselte. Ezen kívül, Moldávia hűbére a lengyel király is igényt tartott, és rendszeresen ki is kényszerítette a hűbéresköt a moldáviai vajdákból, akik talán még a krími tatár kánnak is hódoltak és adóztak. A krími kán alattvalói voltak a kozákok is (olyanszerű keresztyén menekült nép, mint nálunk a hajdúk, de pravoszlávok), onnan kerültek a lengyel király uralma alá, amint a kán hatalma lehanyatlott. A lengyel-jezsuita kormányzattal szembeni indokolt elégedetlenségüket az akkori ravasz moldáviai vajda, az albán származású *Lupu Vazul* is szította, remélvén, hogy a kikiáltandó kozák királyság trónjára őt hívják meg. A kozákoknak tetszett is a független állam gondolata, nem is ellenezték, hogy ahhoz az összes délkeleti lengyel tartományok, köztük Moldávia is tartozzék, de királynak jobban szerették volna a kiváló és bölcs uralkodó hírében álló erdélyi királyt, Rákóczi Györgyöt. A kozákok megkeresését nem utasította el Rákóczi, de a válaszadást addig mind halogatta, hogy közben meghalt. Fiára, II. Györgyre maradt tehát Kozákország felajánlott királyi széke. A létesítendő ország a lengyel-litván korona pravoszláv alattvalóit foglalta volna magába. A lakosság többsége *rutén* volt – másként vörös-orosz, kisorosz, ruszin, rusznyák, podolák, ukrán, hajdemák, és kozák: a velük szomszédos magyar nép egyszerűen *orosznak* nevezte őket – akik a Rákócziakat mindig fajtájukbelinek tartották. A lengyelországi jezsuita uralom felelevenítette a XV. században annyiba maradt egyházi uniós törekvést, és a pravoszláv hitű rutének számára a római pápa egyházfőségét elfogadó, görög rítusú egyházszervezetet hozott létre. A mozgalomnak határozott sikere volt a rutén társadalomban: a pravoszláv klérus jogállása megerősödött a Lengyelországban uralkodó római egyház keretében, és végezte tovább görög liturgiáját. Az uniót elfogadó rutén pravoszlávok pedig rendjük szerint – nemesek, polgárok, jobbágyok – teljes jogú alattvalói lettek a lengyel koronának. A mozgalom legerősebb támasza a Kárpátok két oldalán, Magyarország és Lengyelország területére kiterjedő Rákóczi uradalom volt. II. György ugyanis nemcsak, hogy nem akadályozta, de támogatta is ezt a számára politikailag hasznosnak látszó mozgalmat, és szívesen vette feleségének, Báthory Zsófiának abban vállalt tevékeny szerepét.

Ilyen körülmények között érkezett a fiatal, becsvágyó erdélyi fejedelemhez a svéd király követsége, felajánlván neki a lengyel koronát, ingyen, felesége jogán, hiszen az Báthory leány volt. Az ifjabb Rákóczi György örömmel fogadta a svéd felkérést, mert már 1648-ban, mihelyt a fejedelmi széket elfoglalta volt, komolyan kezdett foglalkozni a lengyel trón megszerzésével. Nemcsak azért, mert Lengyelország akkori állapotában minden szomszéd hódításvágyát ébren

tartotta, hanem – és elsősorban azért –, mert a lengyel nemesség jelentős része tényleg Rákóczit akarta királyául, akit a rutének született, természetes uruknak tekintettek. Melyik reálpolitikus utasított volna el egy ilyen, soha meg nem ismétlődő alkalmat? Mondják, ez a megfontolatlanak tartott ifjabb Rákóczi György minden döntését annak a figyelembevételével hozta, hogy „hát Báthory István, vagy Bethlen Gábor mit tenne helyében?” És még van egy jelentős tényező, melyről – kényes volta miatt vonakodva bár – de szólnunk kell: II. Rákóczi György közismert messianizmusa, amelyet anyjától, az isteni eleve elrendelést alázatosan elfogadó Lorántffy Zsuzsánnától örökölt. Ugyanez anyai ősapjának, a keresztyén politikai republikánus humanista, Werbőczy Istvánnak Erdélyországban megvalósult politikai rendszerének kiterjedését is szolgálta. Hogy neki, Isten kiválasztottjaként kötelessége a lengyel korona megszerzése, hatalmának gyarapítása, hogy mindenki tiszta hitének a szabadságát az erdélyi példa szerint biztosítsa, hogy sanyargatott magyar nemzetén segíthessen, és minden befolyása alatti népnek hazához jutását előmozdítsa. És mindezt – micsoda naivitás! – a jezsuiták barátjaként és szövetségeseiként. Környezetében nem arról folyt a vita, hogy menjene vagy ne, induljon-e vagy ne, hanem arról, hogy mikor és hogyan? György fejedelem követei sorra járták az európai protestáns uralkodókat, hogy egységes fellépésre bírja őket, de sikertelenül. Hollandia és Dánia féltékenyek voltak Svédországra, Franciaország sem nézte jó szemmel a svéd túlhatalmat, Angolország magával volt elfoglalva, Brandenburg kötelezettség nélkül akart foglalatni, X. Károly Gusztáv svéd király pedig – bár hívta Rákóczit –, egyedül magának akarta Lengyelországot. Nem tárgyalt senkivel, semmiféle szövetségről, hanem pompás hadseregével támadást indított az ország elfoglalására. A jezsuita király képtelen volt ellenállni a svéd hadaknak, még valamire való sereget sem tudott ellene felvonultatni. Végül is a svéd királynak a lengyel nemzeti öntudatot sértő döllyfe jött a jezsuiták segítségére. A lengyel nemesség egy emberként szembefordult Károllyal. Ha most alkalmas vezérük lett volna a lengyeleknek, illetve, ha hajlandók lettek volna maguk közül bárkinek is engedelmeskedni, Lengyelország nem került volna a hanyatlás útjára – de a jezsuitákon kívül nem volt a közérdeknek más szószólója. Ezek aztán nagy kapkodva, fűt-fát ígérve mindenkit segítségül hívtak, a császári nagybácsit, a krími tatárokat, a kozákokat, és – talán elsősorban – kérték Rákóczi segítségét, kínálva a lengyel koronát neki is, kisfiának is, csak szabadítsa meg a svédektől az országot. De hát mehetett-e Rákóczi a jezsuiták gyenge pártjának hívására? Hiszen ő éppen a jezsuitáktól akarta megszabadítani a világot. Ekkor jött a X. Károly ajánlata: osszák meg egymás között a Szarmata Birodalmat! Legyen a Rákóczi Györgyé Kis- és Nagy-Lengyelország és Galícia, a többi a Károlyé. Induljon azonnal, mert Krakkó még az övék, ott meg is koronáztathatja magát. És II. Rákóczi György 1657. januárjában elindult a Rákóczi-ház és Erdély minden erejével Lengyelországba. Bevonult Krakkóba, de pártja nem merte megkoronázni, mert a közvélemény már idegen hódítónak, és nem felszabadítónak nézte. Átvonult seregével Varsóba, az új fővárosba is. Éppen csak találkozott a svéd kollegával, de az gyorsan visszavonult. Rákóczi mellett csak valami rabló kozákok maradtak. A lengyelek viszont megtáltosodtak a jezsuiták vezérlete alatt, és végre erős sereget állítottak csatasorba. Nyilvánvalóvá lett, hogy a jezsuitákkal való szövetség nem a Rákóczi oldalán volt

összeegyeztethetetlenül ellentmondásos, hanem a másik oldalon. A jezsuiták részéről Rákóczi behívása csak fondorlatos kelepce volt. Rákóczi csapdába került, és a visszavonuláson kívül más szabadulási lehetősége nem maradt. A lengyel üldöző seregek a visszavonuló erdélyieket a lengyelek segítségére éppen érkező, nagy tatár hadsereg karjaiba hajtották. A fejedelemnek sikerült hazamenekülnie, de hadai vezérestül tatár fogságba estek.

Rettenetes szégyen volt Erdélyország hadseregének tartár fogsága, de sokkal súlyosabb veszteséget jelentettek a lengyelországi hadjárat politikai, katonai és gazdasági következményei: ami erkölcsi, szellemi, politikai, gazdasági tőkét gyűjtöttek fel fél évszázad alatt kiváló uralkodók alatt az erdélyiek, most mind elveszett. Az államot, a nemzeti közösséget ért veszteségről szól Erdély későbbi történelme. A magánveszteségek, a bosszúhadjáratok pusztításai és rablásai is sajnálatos előképei voltak a következő korszaknak. Ami akkor a legfájóbb volt, az a fogságba kerültek váltságdíja volt, amellyel az ország minden készpénze odalett. A nem fizetés szóba sem jöhetett, hiszen a ki nem váltott foglyot egyszerűen Eurázsia rabszolga piacain értékesítették. A tatár hadvezetőség alapos nyomozás után állapította meg mindenkinek a váltságdíját, úgy, hogy az csak a legnagyobb áldozattal, birtokeladással és a család elszegényedésével legyen kifizethető. A fővezér, Kemény János és a leggazdagabb főúr, Apafi Mihály családi gazdaságának egyensúlyát is felbillentette a váltságdíj előteremtése. Az ákosi nemesség is lelkesen indultak a dicsőséget ígérő hadjáratra, fogságba is estek. Két ákosi fogoly kiváltásról írnak a korabeliek: A *Dobai György* váltságdíját összeadta az akkor nagyszámú család és rokonság. *Ákosi Pap Istvánnak*, a Zsigmond fiának váltságdíjáért viszont testvéreinek a családi birtokot kellett eladniuk. A hazatért fogoly azután későbbi örökségét engedte át testvéreinek részbeni kárpótlásul, maga pedig a semmivel maradt. Így veszett el Ákos hajdani unitárius reformátorának, *Ákosi Vid Istvánnak* – a fáma szerint – ebül gyűlt vagyona. Sajnos, az ákosiak esete nem kivételes, hanem nagyon is általános volt akkor.

Már a kortársírók is, de azóta is mindenki elítéli Rákóczit lengyel hadjárata miatt, hogy vállalkozása nem volt kellően előkészítve, hogy még a szultán engedélyét sem kérte ki, hogy még azt sem vette tekintetbe, hogy időközben Törökországban a háremi majommá korcsult padisah hatalmát nem korrupt nagyvezér gyakorolja, mint eddig, hanem olyan kiváló, erélyes politikus, mint Köprüli Mohamed, aki rá is szabadította a tatár kánt. A történetírói közvéleménnyel szemben *Benedek Fidél Simon*, a Szent Ferenc rendjének erdélyi tartományfőnöke szerint – és én az ő véleményét teszem magamévá –, Rákóczi valóban megfontolt reálpolitikusként járt el. Számolt a törökkel is. Kérte is a szultán engedélyét Lengyelország megtámadásához, de nem várta meg megérkezését. Nem sok reménye lehetett az engedélyhez sem, sőt azt is tudta, hogy ha megkapná is, azt bármikor visszavonhatják. De ha már egyszer Lengyelország az övé, sem a szultán, sem semmiféle kiváló nagyvezér nem tehet egyebet, mint jó képet vág hozzá, hiszen Lengyelországgal nem tanácsos ujjat húzni.

Tekintetbe vett hát Rákóczi minden tényezőt, csak eggyel nem számolt: a jezsuitákkal, illetve a jezsuiták *álnokságával*. Közismert, hogy a 16. század folyamán a magyarság túlnyomó többsége elfogadta a reformációt. Mire a jezsuiták vezette ellenreformáció felfejlődhetett volna,

már a papi hatalom szervezete is úgy megszűnt Magyarországon – a pápizmusnak a Habsburg családi hatalmon kívül még fogódzója sem maradt. Ezt használták fel a jezsuiták, és éppen ebből látszik, mennyire nem ismerték, nem értették mi is az a reformáció, mi is az a nép nyelvén szóló, evangélium szerint reformált vallás, mely kiküszöböl mindenféle közbenjárót Isten és földi gyermekei között? Azt gondolták, hogy valami társadalmi presztízs-kérdéssel állanak szemben, nem pedig az öntudatra ébredt ember lelkiismeretével. Egyszerűen nem hitték, hogy az ember hiszi is azt, amit vall! Ez bizony enyhe kérdőjelt tesz a jezsuiták saját hite mellé! Még a Bocskai, Bethlen, Rákóczi mozgalmak, az egész magyarság fegyveres felkelése sem ingatta meg tévhitüket, hiszen egész Déleuropában, Csehországban, Lengyelországban sikerrel járt a rekatolizáció, miért volna Magyarország kivétel? Ha az eddigi eszközök nem hoztak eredményt, nem kell visszariadni a legerélyesebb, legszokatlanabb eszközök alkalmazásától sem, ha azok célravezetőek, hangoztatták Pázmány tanítványai, akiknek fanatizmusát már nem mérsékelte mesterük bölcsessége. Ezekkel nem számolt Rákóczi, de persze, hogy számolnia kellett volna.

Míg Rákóczi azt hitte, hogy a békeszerződések kötik a császárt és birodalmát, a jezsuiták úgy értelmezték a vesztfáliai békét, hogy szabad kezet kaptak Magyarországon is. Csak ez az Erdély ne volna! Ha sikerül Erdély fenyegetésétől megszabadulni, magukra maradnak a magyar főurak, akik egyetlen akadályai annak az abszolút monarchiának, mely egyedül képes Magyarországot rekatolizálni. Vesznie kell tehát Erdélynek, utána a protestáns nemességnek, azután a katolikus főuraknak! A veszteség nem számít, mert minddel csak az eretnekek gyengülnek. Hát ezzel nem számolt ifjabb Rákóczi György. De vajon számíthatott-e épeszű ember ilyesmire? Nem számíthatott, de mégis számítania kellett volna!

Amint Rákóczi elindult Lengyelországba, a Habsburg követek megjelentek a Velencével nehéz háborút vívó Ozmán Birodalom nagyvezérénel, és „intézkedésre” kérték: engedetlensége miatt mozdítsa el Rákóczit Erdély trónjáról, büntesse meg ezt a békét minduntalan megbontó, semmi kis országot, tegyen olyan fejedelmet oda, aki majd hűséges szolgája lesz a Felséges Padisahnak. Ha a szükséges akciók során Várad török kézre kerülne tartományával együtt, az nem érintené a császár érdekeit. Sőt, bár a békeszerződés tiltja, de ha padisah birodalmát sértő néhány magyar végvárat török támadás érne, a császár azt nem tekintené békeszegésnek. Viszont, ha a szultán nem fegyelmezné meg hűbéresét, az igenis békebontás lenne, és a császár kénytelen lenne maga intézkedni Erdély ellen, de Velencével szövetségben. A történetírók általában azt mondják, hogy nem kellett erre a bőszi Köprülit biztatni, és a császár követi csak kérték Rákóczi visszarendelését, de egyebet nem. Hogy később is, a töröknek evés közben jött meg az étvágya, azért vezetett Erdély ellen négy rabló hadjáratot, a tatár és román irtóztató pusztításról nem is beszélve – ezt, sajnos, sem a későbbi fejlemények, sem a józanész nem igazolják. Mert a Velence elleni háború éppen elég volt Törökországnak, nemhogy Erdélyre fecsérelje haderejét. Rákóczit elintézik a tatárok. Nem fogja a császár birodalmával határos minden pasáját Erdélybe küldeni, ha csak a legkisebb gyanúja is fennállhat annak, hogy a német támadást indíthat ellene. De ha éppen nem-támadás esetére fenyegetik háborúval, hát akkor támad. De a szeme mindig Bécsen van, és egyet sem lép újabb biztatás nélkül.

És az Ozmán Birodalom megmozdult Rákóczi és a teljesen védtelen Erdély ellen. Újabb és újabb török, tatár és román seregek jöttek, és mind újabb fejedelmek, ki a törökök, kik a keresztyének pártján. Mert Rákóczi és utána Kemény János a német-római császár védelme alá helyezték magukat és Erdélyt. Erre szállotta meg Szabolcs és Szatmár vármegyét, valamint Szatmár várát – később Kővárat, Szamosújvárt és Kolozsvárt is – Montecuccoli vezérlete alatt a császár hadserege, de Váradra, a váradi őrség és polgárság, az erdélyi urak, Magyarország akkori minden főméltósága minden kérése, könyörgése ellenére, nem küldtek erősítést. Végül a török volt szíves elfoglalni a hajdani Magyarország legerősebb várát, ha már éppen annyira nem kell a keresztyéneknek. Utolsó pillanatban még a Rákóczi családi katonaságot is visszarendelte belőle az özvegy Báthory Zsófia! De a törökök kénytelenek voltak a háborút tovább folytatni, mert az erdélyiek nem voltak hajlandók a szultán jelöltjeit, Barcsait, majd annak halála után Apafi Mihályt fejedelmül elfogadni. Jobban tetszett nekik Kemény János, aki a császári sereg védelme alatt jött, és megígérte, hogy kiveri a pogányokat. Sajnos, nem tehetett eleget ígéretének, mert a császári seregek minden indok és magyarázat nélkül segélyadás helyett kivonultak Szatmárra. Az újabb török-tatár támadás során aztán meghalt Kemény, Erdély maradék hadserege elveszett, és tatár rabságba vitetett a csíki székelyek közül, aki még elvihető volt – mint Benedek Fidél fájdalommal írja.

A jezsuita-terv első szakasza tehát fényes sikerrel zárult: nem állott már Erdély a császár abszolutista politikájának útjában. Ami maradt a nagy fejedelmek hagyatékából, az már ország sem volt. A nép egyik része otthon pusztult el az ellenség fegyverétől, másik része rabszolgaként szerte Euráziában. Minden lábas jószág és minden mozdítható a rablók zsákmánya lett. Ami nem volt elvihető felégetődött. Gyulafehérvár, a főváros is annyira, hogy soha újjá sem épült. Még az ország területének is legjobb részét, a Körösök vidékét, magának foglalta a török. Mindenütt gyász és siralom, korom és hamu, éhség és minden panasz várta az új, török-csinálta fejedelmet, *Apafi Mihályt*. És ez, az azóta sem eléggé becsült, uralomra nem vágyó, tudományokat kedvelő, szelíd ember nem tért ki roppant kötelességei elől: mentse meg legalább az ország maradékát, tegye alkalmassá arra, hogy – ha nemzeti otthonná nem is –, de legalább nemzeti menedéke lehessen a magyarságnak. Hogy valahol átvészelhessen a zord időköt a magyar nemzeti szellem, az évezredek politikai örökség, benne Erdély Hét Szabadságra épült alkotmánya, és egyáltalán a magyar lélek és a magyar név. Ha valaki, akkor Apafi tényleg megtette, ami emberileg megtehető volt. Nem gőgös, imponáló kiállással, hanem szerényen, tettetett alázattal. Hányszor szerelte le a török számonkérést, például azzal, hogy személyesen ő a hibás, mert részegen nem tudta, mit cselekszik? Mutassanak még egy uralkodót, aki népe békességéért és javáért ilyesmire képes!

Sajnos, Szilágyság nem élvezhette a bölcs fejedelem védelmét, mert itt Várad elestével, 1660-ban megkezdődött a *vészorszak*. A váradi pasa Kraszna és Közép-Szolnok vármegyét is Várad tartományához számította, és könyörtelenül adóztatta, sarcoltatta. Ha a fejedelem tiltakozott, az csak tovább súlyosbította a nép szörnyű helyzetét, mert a váradi pasa elismerte e vidék erdélyi fennhatóságát, azaz, hogy az nem tartozik a Fényes Kapu Birodalmához, népe nem a Felső Padisah alattvalója – azokat ugyanis nem volt szabad rabszolgává tenni –, és

ezerszámmra fűzte rabszíjra és vitte rabszolgavásárra a szilágyságiakat. A szomszéd Szatmárban unatkozó német császári katonaság gyakran sietett a szilágysági nép „segítségére”, ahányszor csak étvágya támadt egy kis falusi eszem-iszomra, duhajkodásra, egy kis tartalék-élelem gyűjtésére. Csak megjelent egy-egy még ki nem rabolt faluban „keresvén a pogány törököt”, és hősi fáradozásáért illő ellátást igényelt. Ha nem kapott, vitt kétszer annyit és pocsékolta tízannyit. Ha a falu ellenállt, felgyújtották. Mivel a törökök is éppen így jártak el, lassan minden szilágysági falut felégették, sokat többször is, hiszen harminc esztendeig tartott ez az állapot. A váradi pasa is, a szatmári kapitány is elismerte, hogy küldött csapatokat, de a Szilágyságot sokkal több csapat járta. Mindegyik azzal jött, hogy ők tényleg hivatalosak, az előzőek valami rablók lehettek. Sajnálják, de ami adót azoknak fizettek, az nem érvényes. Vagy fizetnek még egyszer, vagy rabolnak embert, jószágot, és felgyújtják a falut. Mi maradt itt a törvényes uralkodónak, az erdélyi fejedelemlennek? Az élet- és vagyonbiztonság fenntartásának *kötelessége*, de minden eszköz – főként pénzügyi – híján. Szegény, kis létszámú, gyengén felszerelt kövári, somlyai és szilágycsehi várkatonák! Ha azonnal indultak volna is valamely sarcoló csapat jöttének hírére, biztos, hogy későn érkeztek, legfeljebb az esetleges halotti toron, temetésen, siratáson, romeltakarításon vehettek részt. De már sietni is kellett másfelé, újabb rablók hírére.

Következett a jezsuiták magyarországi programjának második pontja, a *vallásüldözés*. Bebizonyosodott, hogy jól választottak akkor, amikor céljaik megvalósításának eszközeként a Habsburg Ház kényszerhatalmának gyakorlására neveltjüket, *Álszent Lipót* főherceget ültették a császári trónra. A világ közvéleménye akkor is, azóta is mind az *Aula*, a császári udvar megfoghatatlan, nem létező jogi személyének akaratát látja a politikai intézkedésekben. Azt mindenki tudta és tudja, hogy nem az evangéliumi hit szolgáit fogságra vető és megkínzó lánckenecek – így mondták magyarul a Landknecht = császári zsoldos – a felelősök, sem parancsnokaik, a zsoldos kapitányok. Már Szelepcsényi érsek felelőssé tehető volna, ha nem állna a jezsuita római generális parancsnoksága alatt. Így jutunk el a mitikus udvari hatóságokhoz. A történetírók több-kevesebb beleérzéssel írják, hogy sírt az álszent császár, amikor a vallásüldözés rémtetteinek végrehajtásáról szóló rendeletét aláírta, és hogyan vonta ki magát minden erkölcsi felelősség alól gyóntatója, akinek a biztatására aláírta a rendeletet. Hogy a rendelet megfogalmazói kik voltak? Valami névtelen udvari tisztviselők. Később derengett fel az, hogy a középeurópai jezsuita ellenreformáció minden terve és ténye előre jól megfontolt szándékkal történt, úgy, ahogyan ez később a *Kollonich-tervben* megfogalmazódott: az országot először rabházzá, azután koldusszá kell tenni, hogy végül katolikussá és németté tehető legyen. Valójában, ez volt a 17. század fennen hangoztatott katolikus abszolút monarchia politikai programja, de azóta is ez minden népellenes – új kifejezéssel: antidemokratikus – kényszerhatalmi törekvés célkitűzése: első lépés a katonai megszállás, a lakosság teljes politikai jogfosztása, azután minden vagyonának elvétele, és ezek után következhet eszményi céljainak hitelrontása, hogy végül a hódító hűségesség alattvalójává legyen. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen terv elkészítéséhez és megvalósításához elengedhetetlen a higgadt, következetes, körültekintő kollektív agy – akkor ez nem a császári udvar, hanem a jezsuita parancsnokság volt – de

gyakorlatba tételére társadalomba jól beágyazott, tekintélyes tényezőkre, egyénre, családra, csoportra van szükség.

A jezsuita ellenreformáció tervének kivitelezésében a legnagyobb segítség a vallásszabadság addigi legerősebb védelmezője, a *Rákóczi-ház* volt. Beérett ugyanis az ifjabb Rákóczi György és Báthory Zsófia házasságával annak idején elültetett gyümölcsfa. Zsófia 15 évesen lett Rákóczi György felesége. A férj családja kívánságára, titkos jezsuita tanácsadói jóváhagyásával a helvét hitvallású rítust követte, azaz annak követését tette – nem nyelte le az úrvacsorában kapott kenyeret, hanem titokban kiköpte azt – férje haláláig. Utána a pápa hűségére tért kiskorú fiával együtt, egész hátralevő életére vezeklést fogadván előbbi eretnokségéért jezsuita gyóntatója utasításai szerint, és annak ellenőrzése alatt. Tehát nem saját bigottságát, hanem gyóntatóit terheli Isten és emberek előtt a felelősség ennek a szegény, labilis jellemű, lelki beteg nőnek a tetteiért. Megözvegyülvén 1660-ban a Rákóczi domínium – kb. Hollandiányi nagyságú magyar és Lengyelországra kiterjedő volt a *Munkács és Makovica Hercegség* – tényleges ura lett, és minden hatalmát a jezsuiták rendelkezésére bocsátotta. Fia, I. Rákóczi Ferenc címzetes fejedelem nagykorúsága, sőt házasságkötése után sem vehette át a családi birodalom irányítását anyja jezsuitáitól. Rangja elkerülhetetlenné tette az országos politikában való részvételt, a többi országnaggyal kötött Wesselényi féle megegyezést. Anyja, illetve a jezsuiták nem avatkoztak be csak akkor, amikor ennek az ideje eljött. És akkor – világtörténelmi ritkaságú rémtett – Báthory Zsófia feljelentette saját fiát, hogy a császárnak ürügyet szolgáltatson a magyar főnemesség megsemmisítésére. Persze, a jezsuiták ezt is a maguk tértnyerésére fordították, mert a fiatal Rákóczinak, a vérpadot elkerülendő, óriási váltságdíjat kellett fizetnie, és azt anyjától, Zsófia asszonytól kellett kölcsönöznie, melynek fejében anyjának adta át az összes birtokai feletti rendelkezési jogot. Késői nemzedékünkben, a *cui bono, cui prodest* elv alapján felmerül a gyanú, hogy volt-e egyáltalán Wesselényi féle összeesküvés? Vagy csak a katolikus abszolút monarchia híveinek a mahinációja volt. Minden esetre – I. Rákóczi Ferenc rövidesen elhalálozván –, Báthory Zsófia 1680-ban bekövetkezett haláláig zavartalanul gyakorolta hatalmát úgy, ahogyan ezt jezsuita gyóntatója parancsolta, úgy, hogy cselekedetei alapján a nép méltán nevezte az *Apokalipszis Nőstény Fenevadjának* – az Érmelléken röviden: *Sátánszukának* – nem találván a világirodalomban ennél súlyosabb jelzőt.

Az evangéliumi vallás megsemmisítésének programja a prédikátorok, tanítók elűzésével, perbefogásával, kínzásával, gályarabságra ítélésével kezdődött, mert ezek elhallgattatása nélkül nem léphettek tovább. Még a török hódoltság alattiakat is vésetörvényszék elé idézték. Élen járt ebben az embertelen akcióban is, mint minden református gyülekezet, iskola és magánember üldözésében a bigott katolikus Báthory Zsófia, aki szabályos hajtóvadászatot rendezett a Rákóczi katonákkal a menekülő, védtelen emberek ellen. Vérebként nyomozott és nyomoztatott a jezsuiták ellenségei után, és mindenkit feljelentett az üldöző hatóságoknál. Hajdan a Rákóczi birtokokon virágzott a reformáció a legszebben. Most, az üldözés tengődésre kárhoztatta nemcsak a protestantizmust, hanem az azt valló magyar népet is. Mert a Nőstény nem tűrt református jobbágyot! Vagy katolizál, vagy megy, amerre lát! Jön helyette majd görög-katolikus rutén. És a császári katonasággal elfoglaltatta, és a jezsuita rendnek adományozta a

sárospataki kollégiumot, világgá űzve tanítóit és diákjait. És nem volt senki, aki szót emelt volna a jogtiprás ellen. Ebben is teljesült a jezsuiták előirányzata.

A Habsburg uralom alatti magyarság, a Linzi békével beállott belső nyugalomban a teljes hanyatlás és züllés jeleit mutató Törökország felé fordította a tekintetét: nem jött-e el még a felszabadítás ideje? A török-velencei háború kezdete után pedig – kitűnően, hogy az ozmán katonai erő már egyáltalán nem félelmetes – ostrom alá vették a bécsi haditanácsot, hogy kezdjen háborút a szultán ellen. Magyarország legelső főméltóságai, a legnagyobb főúri családok tagjai: Zrínyiek, Frangepánok, Nádasdiak, Wesselényiek, Thököliek, Rákócziak, mind a török elleni fellépést szorgalmazták, félretéve még protestánsüldözés miatti panaszkodásukat is. Zrínyi Miklós, az ország főkapitánya saját családi seregével több győzelmes csatát is vívott a törökkel, bizonyítva, mennyire a múlté már az ozmán haderő félelmetessége. Persze, nem értek el semmit a bécsi jezsuitáknál, ha hős Zrínyi hirtelen halála nem a sok kellemetlenkedés viszonzása volt. Az új, erélyes nagyvezér, Köprülü Mohamed – mint Rákóczival kapcsolatosan láttuk –, nem volt bolond a bécsi udvar perverz magyar politikáját kihasználatlanul hagyni, és hadat indított „Bécs ellen”. Elérkeztek Szentgotthárdig, ahol a császári seregek fényes győzelmet arattak felettük. Ezután kötötték azt a vasvári békét, mely olyan volt, mintha a szultán serege győzött volna. Most már kinyílt a magyarországi urak szeme is. Meglátták, hogy a bécsi udvar nem a muzulmán, hanem a reformátust, nem a törököt, hanem a magyart tartja ellenségének. Hogy elsőrendű célja a Magyarország különállását és nemzeti szabadságjogait a Vérszerződés óta biztosító alkotmány megsemmisítése, és elsősorban ez alkotmányhoz egzisztenciálisan ragaszkodó magyar főúri családok hatalmának megtörése. Ez az, amit mi fennebb – az egyszerűség kedvéért – „jezsuita-programnak” nevezünk: a Habsburgok uralma alatti összes országokból egyetlen, egységes, német, abszolút monarchiát kovácsolni (ha kell, pöröllyel is). Hiszen Spanyol- és Franciaországban már meg is van. Hogy ott, egyetlen nemzetnek egy államhatalom alatt élni, egyenesen kíváncsú volt az alattvalóknak, nem, mint a Habsburgok tízféle nemzetének, népének. Az angol király ilyen kísérletének kudarcából észrevették a lényegét, hogy protestáns nép nem tűri senki emberfia autokráciáját. Katolizálni kell tehát Magyarországot, hogy abszolút Monarchiát lehessen csinálni a császár számára, és abszolút monarchiát kell csinálni, hogy katolizálni lehessen Magyarországot. A feladat nagyon nagy és nehéz, megoldására külső hatalom fenyegetése alatt nem lehet vállalkozni. Kössünk hát békét az Ozmán Birodalommal, és azt a békét minden, de minden áron tartsuk fenn.

Magyarország főméltóságai Wesselényi Ferenc nádor vezetése alatt megvizsgálták a helyzetet, szomorúan megállapították, hogy az ország függetlensége érdekében nekik kell sorompóba lépniük, mert a király ezt a kötelességét elmulasztja. Sőt! Nincs mit tenni, kénytelenek Erdély és a szultán segítségét kérni. Apafi nem segíthetett, de közbenjárta a szultánnál Wesselényiék érdekében. De – mint tudjuk – elkéstek: a bécsi jezsuiták már lekenyerezték az ozmán főméltóságokat. A magyarok tehát csak magukra voltak utalva. Zrínyi Péter horvát bán és veje, Rákóczi Ferenc lettek volna a mozgalom vezérei, de képtelenek voltak határozott fellépésre. Nem úgy a mindenről részletesen tájékozott bécsi udvar: megvárta, míg a Nőstény hivatalos feljelentést tett az „összeesküvők” ellen, aztán letartóztattak mindenkit.

Előbb a főurakat – mind katolikusok voltak! – azután a kisebbeket, de gazdagabbakat, tekintélyesebbeket, végül minden olyan protestánst, akit honfitársai számontartottak. Az intézkedések foganatosítását egész Európa emberi szeméjéből válogatott császári ú.n. katonákra bízta, és ezek ügybuzgalmát azzal is növelték, hogy nem kívántak tőlük elszámolást sem a lefogottak, megkínzottak, kivégzettek számáról, sem azok személyéről, esetleges vétkeiről, sem az elkobzott értékekről. E célra felállított „törvényszékek” hozták százsámra a legsúlyosabb ítéleteket, nem egy-két hónapig, hanem hosszú éveken át. Hogy az alkotmány biztosítja az ellenállás jogát is, meg hogy egyáltalán mit mondanak a törvények, semmit sem számított, hiszen éppen Magyarország alaptörvényei ellen folyt ez a hadjárat. Senki nem volt biztonságban a császár pribékjeivel szemben. Egyetlen módja maradt annak, hogy legalább a pusztá életét megmenthesse valaki: a menekülés, a bujdosás.

Így kezdődött a magyar történelemben dicsőnek nevezett *kuruckor*, a bujdosók szabadságharcának a kora. Nem nagy távlatú politikai stratégia, hanem az egyéni és nemzeti életben maradásnak a kényszere indította ezt a mozgalmat, amely felbecsülhetetlen áldozatok és hihetetlen nagy anyagi és szellemi károsodás árán, több évtized kínja és szenvedése után is csak a pusztá továbbélés lehetőségét eredményezte, dicsősége nem katonai és politikai diadalokban áll, hanem a *nemzeti becsület* olyan helyreállításában, amely biztos támaszt adott a magyarságnak a következő évszázadok nehézségeinek legyőzésére. Egyelőre csak a menekülés volt: az erdőkbe, nádasokba, török területre, Erdélybe. Százak és ezrek kényszerültek odahagyni mindenüket, családjukat, szülőföldjüket. Legszívesebben Erdélybe jöttek, de a bécsiek – a jezsuiták a muzulmánok szövetségesei lévén – a szultán által megtiltatták az erdélyi fejedelemnek, hogy bujdosókat fogadhasson be, így már inkább Biharba mentek, a váradi pasa védelme alá. Újabb bécsi intervencióra a váradi pasa is megkapta felülről a tilalmat. Csak Erdély maradt, most már az eddig Kárpátalja erdőségeiben bujdosók számára is, mert ott a Nőstény vesztegében vadásztatott rájuk a császáriaknál. Apafi megoldotta a kérdést, és megoldása mellett sikerült is kitartania: akinek Erdély területén birtoka van, az nem menekült, hanem idevalósi. A többi, pedig menjen a Szilágyságba, mert az nem Erdély. És nem szűnt meg számukra a szultán segítségét kérni, legalább annyira, hogy ne tiltsa meg a bujdosók támogatását, ha azok fegyvert fognának jogaikért. A törökök persze, rokonszenveztek a bujdosók ügyével, de kötötte cselekvésüket a bécsi jezsuiták befolyása.

Minden magyarországi üldözött számára csak egyetlen menekülési hely maradt, a Szilágyság. Erre menekült mindenki, akit vagyona, nemzetisége, vallása miatt üldöztek. Erre kergették a hitükhöz ragaszkodó papokat, tanítókat, és híveket a Nőstény pribékjei és a rabló császári zsoldosok. Mindenki számára Közép-Szolnok vármegye jelentette a menekülést és annak első határszéli mezővárosa, Ákos. A Csenger felől érkező menekülő, a géresi erdőből kilépve messziről meglátta az ákosi templom kettős tornyát, és ez a reménység szimbóluma lett a számára. Tudták ezt az üldözők is, és már 1662-ben leégették a tetejét. Hogy a hívek újrafedték, újra leégették, és azután éppen ez lett a sorsszerű szimbólum: Nyugateurópa első virágzási korának nagyszerű műemlékének csupasz, kormos falai, tető nélkül – vagy ami még rosszabb, szalmafedéllel – meredeznek az ég felé. Véletlenül megmaradt ajtaján még kivehető

a régi felírás kezdete: *Pax omnium–mindenki békéje...* – ahogyan még *Marosi István a Descriptio Sylvaniae* szerzője a felszabadító háború kezdetén olvashatta – kísérteties bizonyosságul annak, milyen mély lehet az élet békéjéből is gúnyt űző emberi gonoszság! Az ákosi templom azonban így, megcsúfoltan is az élet reményét jelentette. Csak a pusztta életét. Az ákosiak, magyar nemes közösség lévén, otthonunkba, védett helyükbe fogadták bujdosó testvéreinket, de ennek az otthonnak nincs a hó, eső és vihar ellen védő fedele, a személyi védelmet is bármikor lehetetlenné teszik a császári zsoldosok, a szomszéd Bélteken lévő Rákóczi-katonák és mindenféle zsidóbanda. Mégis, akkor ez az egyetlen hely volt Magyarországon, ahol a magyart nem tekintették idegennek.

Nagyon kicsi képzelőerő kell annak megállapításához, hogy mit jelentett Szilágyság nyomorult állapotában a kuruc bujdosók bejövetele. Az elsőket, szabadsághősöket megillető tisztelettel, rokoni szeretettel fogadták a szilágyságiak, és anyagi képességeiket meghaladó móddal vendégelték. Egy nap, két nap, egy hét, két hét, egy hónap, egy emberöltővel korábban ítéletnapig is tarthatott volna a vendégeskedés, lett volna miből. De most, e vidéket több mint egy évtizede rabló, pusztító, égető váradi török és szatmári német katonaság és mindkét féle szabadrablók prédálása után, bizony, a helyi lakosságnak is nehezen volt betevő falatja, és örvendett, ha valamilyen fedél volt a feje felett. És mind újabb bujdosók jöttek. Nem tudták már szeretettel fogadni őket Szilágyságban. És mert azok – mit tehettek volna a szerencsétlen, éhező, fázó menekültek? – követelöztek, már közömbösen sem voltak képesek fogadni, hanem csak sehogy. És a bujdosók száma már tízezer fölé emelkedett, még mindig jöttek. És már nem egy-két hónap, vagy egy-két év telt el, és még mindig nem indult a felszabadító háború, hogy elmennének már! Bizony, a török és német „adószedők” mellé most felsorakoztak a kurucok is. A valóságosak is, és a magukat kurucoknak mondó rabló zsidók is. És ez most már „jogossá” tette a németek sarcolását is, Szilágyságra minden emberi képzeletet felülmúló nyomorúság szakadt. Messze Isztambulban meghalt Köprülü nagyvezér, és utóda, Kara Musztafa – okosabb akarván lenni elődjénél – változtatott a török politikán, és megengedte a kurucok fegyveres fellépését. Most már mehetek volna, de nem volt ki vezesse őket. Először Apafi fejedelem minisztere, Teleki Mihály, maga is alföldi menekült próbálkozott a hadvezetéssel, de legyőzött. Utána Wesselényi Pál lett a kurucok vezére, de neki féltékenységből nem engedelmeskedtek a bujdosók. Végül Thököly Imrében megtalálták a kurucok méltó vezérüket. Ez a minden erénnyel megáldott fiatalember szintén menekült volt, Árva várának elűzött ura, Zrínyi Ilonának férje, egy-kettőre elosztatta a bujdosók ingerült egyenlenségét, megszervezte, és győzelemre vezette a kurucok seregét. Rövidesen az egész Felvidék a felszabadító hadak uralma alá került, és Thököly Imre „Magyarország fejedelmévé” választott – igaz, a török szultán hűbéreseként.

Ezek után következett a Bécs elleni újabb török támadás, és annak visszaverése, amely Magyarországnak az oszmán uralom alóli felszabadító háborúját vonta maga után. A török katonák és martalócok elmentek, de helyettük itt voltak egész Európa söpredékéből verbuvált, mindenre képes császári zsoldosok, akik egyedül is képesek voltak tovább folytatni az azelőtti sokféle martalóc rablásait és pusztításait. A főparancsnokság nem tudta megfékezni a zsoldosok

romboló és pusztító szenvedélyét, kapzsi harácsolását, de nem is akarta. *Lipót* császár Óászsentsége tartotta magát a jezsuita *Kollonich-programhoz: Magyarországot rabbá, koldussá, katolikussá és némétte kell tenni*, hogy az Egyesített Monarchiába olvasztható legyen. A rabbá tétel megtörtént azzal, hogy az egész Magyarországot „a keresztyén felszabadító háború” hadszínterévé nyilvánították – ez valóban tény is volt –, ahol a hadműveletek befejezéséig katonai kormányzat, igazgatás és törvénykezés érvényesül, tehát nem az ország alkotmányos jogrendje. A második programpontot is végrehajtották: az ingó javaiból a zsoldosok már kifosztották az országot és minden házat, viskót, kunyhót felégettek, ami éghető volt a felszabadított területen. Az ingatlanok tekintetében az ősnemesi allodiális és feudális birtokok ügyeinek a tisztázására Óászsentsége felállította a *Neoaquistica Commissio-t*. Ez a bizottság úgy találta méltányosnak, hogy a birtokaikat visszanyerők, birtoknagyságuk arányában térítsék meg a császárnak az ország felszabadításáért viselt költségeit, amellet, hogy csak az írásos dokumentumokkal igazolt javakat szolgáltatva vissza azelőtti birtokosának. A többi, mint a királyra visszaszállott adománybirtokot újraadományozta, vagy értékesítette. A nemesek koldussá tétele eredményes volt, egyrészt, mert a legősibb birtokokról nem volt írott dokumentum, másrészt, mert senkinek sem volt pénze a hadiköltségek megtérítésére. A városi polgárságra, pedig már könnyű volt annyi adót kivetni, amennyit a bécsi kamara szeszélye kívánt. Nem a jogaitól és vagyonától való megfosztás volt a legfájdalmasabb – ezt jó lesz a mostani materialistáknak is számontartani –, hanem a jezsuiták fondorlatos protestánsüldözése, amely még Erdélyt sem kímélte. Erdély bölcse fejedelme, *Apafi Mihály* 1690-ben, amikor a felszabadító háború országa határaitra ért, készségesen fogadta el a Szent Koronát képviselő király-császár fennhatóságát, a Hét Szabadságot biztosító erdélyi alkotmány tiszteletben tartásának feltételével. Erre a császár a *Diploma Leopoldinum* kibocsátásával fogadalmat is tett. A Diploma rendelkezéseit azonban a jezsuiták értelmezték, és ennek következtében – hogy, hogy nem –, előbb a tárgyalásokat vezető új kancellár *Bethlen Miklós* vettetett börtönbe, majd az apja fejedelmi székét öröklő ifjabb Apafi Mihály került haláláig hatósági felügyelet alá Bécsben, hogy azután az erdélyi fejedelmi vagyon egészét a jezsuiták rendelkezésére bocsássa az *Erdély Nagyfejedelme* címet felvett császár. Magyarországon az *artikuláris helyek* szabad vallásgyakorlatát elrendelő 1645-ös Linzi béke megkötése után, a jezsuiták felszólították a protestáns gyülekezeteket szerzett jogaik igazolására, protestáns működésük kezdetének bizonyítására. Egy emberöltő múlva 1672-ben, pedig elővették a listát és az összes középkori templomot elvették a protestáns gyülekezetektől – ez a jezsuiták szerint nem volt a törvények által tiltott templomfoglalás –, hiszen azok eredeti katolikus javak, mert a reformáció előtt épültek. Hogy az erdélyi vallási törvények szerint a helység temploma a hívek helyi gyülekezetének tulajdonát képezik, az nem számít, hiszen – Erdélyország megszűnével – nincs hatalom eme szabály érvényesítésére. Ahol nem lehetett betiltani, megengedték reformált prédikátorok működését, azokat híveik fizethették is, de a katolikus plébánosnak járó dézsmát, keresztelésért és esketésért járó stóla díjat a protestánsoknak is meg kellett fizetniük. Régi iskolákat továbbra is fenntarthaták a protestáns gyülekezetek, ha ugyanannyit fizettek a nem létező katolikus iskola fenntartására. Ahol pedig a jezsuiták parancsait a császári darabontok

képesek voltak végrehajtani, a plébánosnak járó dézsmát több évtizedre visszamenően beszédtek a protestáns hívektől. Ez elsősorban a fizetőképes városi polgárságot sújtotta. A Kollonich-program negyedik pontja, a *németesítés* is beindult. Bár az ország hivatalos nyelve – Erdély kivételével – a latin maradt, a kamara főhatósága alá tartozó szabad városi polgárok terheinek megkönnyítésére a városok kormányzati nyelve – előbb részben, végül egészben – a német lett.

Közép-Szolnok vármegye Erdélyország fennhatósága alatti „Magyarországi Részeinek” – Partium – tartozéka volt. Az előbbieken láttuk, mit jelentett ez a Várad Veszte utáni török hódoltsági korban, azután, hogyan súlyosbodott a Szilágyság és Érmellék nyomorúsága a kuruc korban, és hogy ez nem enyhült, hanem tovább romlott a keresztyén felszabadítás után. A háborút lezáró karlócai béke csak legalizálta és állandósította a lakosság mérhetetlen nyomorúságát, mert a Kollonich-program megvalósítása most már gátlás nélkül folyhatott. Az adóbeszedés címén folyó rablás ellen elsőnek a Tokaj-hegyaljai jobbágyok lázadtak fel, de a császári zsoldosok leverték, és kegyetlenül megtorolták a felkelést. A magyar nemesség jogfosztása, vagyonának elkobzása tovább folyt – ez felszaporította a bujdosók számát, és újragyerjedt a törökellenes háború kezdete óta szünetelő kuruc felszabadító mozgalom. A „kuruc”, *koruci*, *kuruci* törökül szabadító, bujdosó. Ellentéte, a „labanc”, *yabanci* törökül „idegent” jelent. A császári jogfosztás sora végül a fiatal Rákóczi Ferencre került, őt is letartóztatták, halálra ítélték, hogy Hollandiányi nagyságú fejedelmi örökségét elkobozhassák. De sikerült a börtönből megszöknie és Lengyelországba menekülnie – ott keresték fel 1703-ban a kismanes- és jobbágy-bujdosók, és hívták haza, hogy legyen vezére szabadságharcuknak. Most már magas politikai szinten, nemzetközi kapcsolatokkal, nagy seregeket mozgatva indult újra a háború. Nyolc esztendő alatt sok szép haditettel, sok élet és vagyon feláldozásával folyt a háború, de döntő sikert nem hozott. A nép, urak és parasztok, gazdagok és szegények, csak a háborúval járó szenvedésben és nyomorúságban részesültek. A császári hatóságoknak az adó, élelem- és takarmány-beszolgáltatás, a mozgó katonai csapatok beszállásolása és minden más teher nem volt olyan változatos, mint a török hódoltság idején, de behajtása kíméletlenebb és könyörtelenebb volt. A török-labanc-kuruc-martalóc világban még valahogy lehetett ügyeskedni a sokféle sarcolással szemben, de most a jól szervezett császári igényekkel taktikázni sem lehetett, nemhogy ezeknek ellenállni. Élni azonban kellett, és ennek csak egyetlen lehetősége volt, a *megalkuvás*. Megalkuvás a szó eredeti értelmében: alkut kellett kötni *egyenlőtlen* feltételekkel. Úgy, hogy a kényszerhatalom birtokosa kénytelen legyen a semmiféle védekező lehetőséggel nem rendelkező féllel szemben betartani az alku feltételeit. Embertelenül nehéz feladat volt, hiszen, ha készségesen teljesítetted a török, a császári, a kuruc, a labanc-követeléseket – az egyetlen törvényes adóztató az erdélyi fejedelem igényeinek kielégítése mindig csak a végére maradt –, néhány hét vagy hónap múlva ismét megjelentek ugyanazokkal a követelésekkel ugyanazok. Ha késve, vagy egyáltalán nem teljesítetted, akkor jobb volt idejében elmenekülni az egész falunak, minden embernek és állatnak, mert a követelő főhatalom mindenkit megölt, rabságra vitt vagy elpusztított. Arra hivatkozni, hogy nincs miből fizetni, az volt a legrosszabb, mert akkor a szóvivőt a helyszínen fogták el és vitték el túsul. A

boldogabb korszakok embere egyáltalán nem is érti, miért nem lett öngyilkos mindenki? Miért nem menekült el mindenki? Miért kellett még termelni, dolgozni, kínlódni? És főként, miért kellett gyermekeket nevelni? Azért, mert az Élet szent okokból élni akar!

A Szilágyságnak és Érmelléknek, Ákos környékének az Úristen becsületes, tisztakezü, rátermett, kiváló tehetségű *alkuszt* rendelt *Dobai Dániel* személyében. A Szapolyai korban a vidéken nagy szeretet játszó Dobai Székely Tamásnak ez az ükunokája ügyvédként és vagyonkezelőként kényszerült rá a legkülönbözőbb adószedőkkel és sarcolókkal való tárgyalásra. Már ifjúkorában részt vett a tatár fogságba került nagybátyja váltságdíjának az összeszedésében, később joggyakornokként is állandóan foglalkoznia kellett ilyen ügyekkel. Első házassága idején – akkor a hadszínterektől távolabbi Menyőben lakott – inkább a fejedelemnek járó adó beszédében buzgólkodott. Nem valószínű, hogy ő találta volna ki, de ő terjesztette el és általánosította azt a módszert, hogy az adót gabonában, takarmányban és más természetbeniekben fizesse a nép. Az idegen sarcolókkal meg tudta értetni, hogy hagyják felégetetlenül a vetéseket, és akkor ők is részesedhetnek majd belőle. Így mindenki jól járt – már amennyiben jól lehet járni az adófizetéssel. Török és német nyelvtudása, Várad és Szatmár felé való személyes kapcsolatai mind keresettebbé tették szolgálatait. Ennek és vármegyei tisztségének jobb ellátása érdekében költözött vissza szülővárosába Ákosra, második feleségének, az Ákos nemzetségből való Bályoki Szénás Zsófiának a birtokára, az itteni nagytekintélyű és nagyszámú nemesi közösség védelmére. Munkája jobb ellátása érdekében szoros kapcsolatot kellett tartania a Báthory-Rákóczi uradalmak intézőivel, Bíró Istvánnal, a somlyai uradalom tisztjével, Szomódi Görze Istvánnal, a tasnádi uradalom részéről, és Daróczi Miklóssal, a bélteki Drágfi-Rákóczi uradalom igazgatójával. Bíró Istvánnak nagy befolyása volt magára Báthory Zsófiára is – ez nagyon sokat jelentett, hiszen ez a nőszemély patronálta a vallásüldözéseket -, Szomódi a törökökkel és a kuruc szabadcsapatokkal tartott jó kapcsolatot, Daróczi pedig a szatmári kapitánnyal és a labancokkal. Hírhedt volt ez a Daróczi, nemcsak Zsófia asszony bélteki pribék csapatának vezéréként, de népnyzó uradalmi adószedőként is. Erről szól a fennmaradt gyermek-mondóka: „Diksi, duksi, Daróczi, feneketlen Rákóczi.” Szomód, Görze Istvánnal úgy összebarátkozott, hogy elősegítette a család Ákosra telepedését.

Nem könnyültek meg Dobai Dánielnek a feladatai 1690 után sem, amikor már Erdély is császári szuverenitás alá került. Az országos politikának most sem került a közelébe sem, de ha ott lett volna, akkor sem tehetett volna semmit, mert Álszent Lipót még azt a Bethlen Miklóst is börtönbe vettette, akit maga nevezett ki kancellárrá. A magyarországi labanc kormány a magyar nemességnek még az ősi birtokaihoz való jogát is kétségbe vonta, nemhogy politikai kiváltságait tiszteletben tartotta volna. De, aki a Vészorkorszak addigi szakaszát végigélte éppen a vitatott hovatartozású Szilágyságban, annak látnia kellett, hogy a császár katolikus abszolút monarchiájával szemben nincs érvényesülő hatalom: mindenkinek követnie kell, bármilyen megaláztatás árán is *Wesselényi István* példáját, aki gyakorlatilag *Rabutin* herceg, erdélyi katonai parancsnok fogságában élt Szebenben. Ellenállni lehetetlen lévén, csak alkudni lehetett. Erre, mint láttuk Dobai Dániel volt a legalkalmasabb, tehát ő alkudozott a császári hatóságokkal Közép-Szolnok és Kraszna vármegye és a népe érdekeiben. Persze, az adóról, a császári

zsoldossereg ellátásáról, a katonai beszállásolásokról. A főispánok, alispánok semmit sem voltak képesek intézni, ezt mutatja sűrű változásuk. A vármegyei közgyűlések mind csak az előző pusztítások miatti általános nyomorúságot sorolták és hogy képtelenség megfizetni a követelt adót és szolgáltatást. Előbb csak Közép-Szolnok közgyűlését tartották Dániel ákosi birtokán – még szálláshely is nehezen volt az elpusztított vidéken –, azután Kraszna is csatlakozott és együttes lett a közgyűlés a hasonló panaszok összeírására. Utána, pedig indulhatott Dániel Szatmárra, Kassára, vagy Bécsbe, hogy a követeléseket úgy mérsékelje, hogy abból még az erdélyi guberniumnak is jusson valami. Mint közvetítő és jogász nem lehetett az egymással szembenálló vagy hadat viselő pártok egyikének sem a tagja, a császár túlhatalma sem tett lehetővé semmiféle ellenzéki állásfoglalást. Pártatlanságát meg kellett őriznie a második Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt is, bármilyen nehéz is volt ez lelkiismereti és erkölcsi tekintetben. Nem tudta azonban megakadályozni, hogy fia, Gábor, a többi ákosi fiatal nemessel együtt ne csatlakozzék 1705-ben itt áthaladó kuruc hadsereghez.

1705-ben meghalt Álszent Lipót császár. Trónját idősebbik fia *József* foglalta el – az Érmelléken *Ebura József* néven emlegették –, aki tagadhatatlanul jóindulatú ember volt ugyan, de bőszen hadvezérei konoksága miatt nem volt képes véget vetni a spanyol trónért folyó Habsburg-Bourbon háborúnak. Bár személyes jó viszony fűzte Rákóczihoz – a kurucok a franciák szövetségesei révén – kénytelen volt hát folytatni ellenük a háborút Magyarországon, mindaddig, ameddig a spanyol örökösödési háború érdekei ezt megkövetelték. A Bourbon-párti spanyol hadsereg kiverte az országból Habsburg Károly seregét úgy, hogy a helyzet megmentésére József császár haderejét az Itáliába áttevődött francia hadszíntérre kellett irányítani, a kiváló, törökverő, de magyargyűlölő Savoya Eugén parancsnoksága alatt, a magyarországi hadjárat vezényletét, pedig *Pálffy János* nagytekintélyű, törökverő tábornokra bízta. Pálffy császárhű labanc volt ugyan, *de magyar*, aki az ország és a nemzet érdekét párt-ellentétek fölé helyezte, és a kurucokban nem ellenséget, hanem ellenfelet látott. Ezért kinevezése után nem igyekezett kihasználni a labancok hadi fölényét, hanem azonnal kapcsolatot keresett Rákóczival és környezetével, hogy végre béke és nyugalom lehessen az országban. Sietnie kellett Pálffynak a békéltetéssel, mert a Bourbon-párt kiverte Spanyolországból Károlyt a Habsburg legitim trónkövetelőt. Félő volt, hogy a Spanyolországból kiszorult, különben ép és erős Habsburg hadsereg a magyargyűlölő Savoya Eugén herceg parancsnoksága alatt megjelenik a magyar hadszíntéren, és egyszerűen megsemmisíti a magyar ellenállókat. A Habsburg udvari párt háttérbe szorult, ellenfeleivel, a Wittelsbach-pártiakkal szemben, akik Ebura József császár rövidesen bekövetkezett halála után, helyére a távollevő Károly helyett József leányának férjét, Miksa Emánuel bajor választófejedelmet, Rákóczi szövetségését készültek a császári trónra emelni. Ez pedig nemcsak a Habsburg Dinasztia hatalmának, de az Egyesített Monarchiának is végét jelentette volna. Sürgősen véget vetettek az alkudozásoknak, Pálffy és a kurucok vezérei Károlyi és társai sebtében aláírták a békeokmányt és azt szentesítették is azonnal Eleonóra özvegy császárnéval. Igaz, hogy a kurucokkal való megbékélés elsősorban a Habsburg Dinasztia érdeke volt. Magyarország az Egyesített Monarchia része maradt, de államjogi függetlenségét biztosító

alkotmánya megmenekült a megsemmisítetéstől. Végre 1711-ben Szatmáron megkötötték a békét: a kuruc sereg harminckilenc évi küzdelem után letette a fegyvert, itt, az ákosi templom csonka tornyáról is látszó *Majtényi síkon*.

A történetírók sokáig vitatták a Szatmári Béke magyar szempontból való elfogadásának helyességét. Maga Rákóczi Ferenc sem volt hajlandó elfogadni, mert az nem tartalmazta az alkotmány tiszteletben tartásának garanciáját, Erdélyország függetlenségét, csak a nemesség rendi kiváltságait és az előző békekötések szerinti vallásszabadságot. Választási lehetőség azonban nem volt: vagy ennyi, vagy semmi. Károlyi Sándor és Pálffy Miklós – a közvetítő kiváló diplomata, Rádai Pál, Rákóczi kancellárja tanácsára – a *valamit* választották, nem a *semmit*. A rendi jogviszonyokat nem ismerő későbbi publicisták felelőtlenül vádolják hazaárulással a Szatmári Béke létrehozóit, hogy csak a nemesség avicítási, ösiségi jogaihoz ragaszkodtak, nem törődtek az egész nemzet érdekeivel. A nemesi birtokok ösiségi joga ugyanis a jobbágybirtokok ősi sérthetlenségét is garantálta: a jobbágyok birtokhasználati jogát nem lehetett elvenni a törvényes örökösöktől, akkor sem, ha a földesúr kicserélődött. Közjogi vonatkozásban pedig – ezt is elfelejtette az utókor –, hogy akkor a *nemesi kiváltságok jelentették az ország függetlenségét* és alkotmánya fennmaradását. Ez a *nemesi vármegye* autonómiájának a garantált tiszteletben tartását jelentette – mai kifejezéssel –, valójában a vármegye magyar nemzeti *rezervátum* lett. Önkormányzata kiterjedt az országgyűlési követek küldésére, a teljes helyi közigazgatás és bíraskodás egész területére. A legfelső közhatalom, a király-császár kezében, azaz a központi udvari hatóságok kezében maradt. Magyarország és Horvátország belügyi kormányzatának ellátására Budán helytartó tanácsot létesítettek, Erdély számára pedig guberniumot, kormányshéket. A külügy és a hadügy nemcsak az Egyesített Monarchia, hanem az Itáliával és Belgiummal kiegészült Germán Impérium ügyeivel együtt intéződött. Legfájdalmasabb volt Magyarország pénzügyi függetlenségének elvesztése, mert a pénzügyek az összes adó, vám és bányaugyek mind a bécsi Kamara ügykörébe kerültek, a szabad királyi városok kormányzatával együtt. A vármegyék vethettek ugyan adót a jobbágytelkekre és a mezővárosokra, de ennek mértéke csak minimális lehetett. Ha valamelyik mezőváros vagy más település nagyobb adójövedelemmel kecsegtetett, kivétetett a vármegye fennhatósága alól, *szabad királyi várossá nyilvánított*, és minden jövedelme azután a császári Kamarát illette. Az utókor azután csodálkozhatott azon, miért nem fejlődtek a magyar városok? Legsúlyosabb jogi vonzata azonban a Szatmári Békének az volt, hogy rendelkezéseit a jezsuiták értelmezték. Ez pedig nemcsak a vallásszabadság bizonytalanságát jelentette, de a Kollonich-program minden tervének következetes érvényesítését is: Magyarországot rabbá, koldussá, katolikussá, németté kell tenni!

A békekötés véget vetett ugyan a háborúnak, a háborús pusztításnak, de az újjáépítést csak megengedte, annak nem volt képes lehetőségeket biztosítani. A 200 éves török háborúk az egész ország lakosságát ötödére csökkentették más országokkal való összehasonlításban. Szilágyság lakossága, pedig a Várad elestétől a Szatmári Békéig tartó vészidőszak alatt csaknem egészében kiveszett. Az emberveszteség kicsi része volt a természetes és háborús

elhalálozás, a nagyobb rész az elvándorlás volt, a legfájóbb emberveszteséget viszont a gyermekek *meg nem születése* okozta.

Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék összlakossága 1650-ben 100440 lélek, az 1715-ös összeíráskor pedig 21752 lélek volt. Ezek nemzetiségi megoszlása 1650-ben = magyar 81000, román 19440. 1715-ben pedig magyar 16718, román 5034. A 21752 lélek veszteségből magyar 16718, román 5034. *Ákos község* lélekszáma 1650-ben 950, 1715-ben pedig 330, mind magyar. A veszteség tehát 620 magyar lélek. *Ákos* 1715-beli lakosságára vonatkozóan tudnunk kell, hogy a 330-as szám csak a község *állandó lakosságát jelzi* – túlnyomó többségük nemes, az adófizető jobbágyok száma összesen 8. Az ideiglenes, átmeneti lakosság száma pedig éppen *Ákos* esetében – néha többszörösen is – rendszerint meghaladta az állandó lakosokét. *Ákos* ugyanis nemcsak megye és országhatár szélén volt, hanem *Közép-Szolnok* érmelléki járásának szolgabírói székhelye is, ahol minden kivándorló és hazavándorló nemes hivatalból megfordult. Az átvándorlás pedig nagyon nagy mértékű volt: először az ozmán hódoltság elől menekülők, majd a császári üldözöttek, a bujdosó kurucok jöttek, mentek tovább, szétszéledtek az egész megyében és egész Erdélyben. Később pedig az azelőtt Erdélybe menekültek tértek haza Magyarországra, és velük együtt a török alól felszabadult területeken megtelepedni szándékozó erdélyiek. A nagy jövés-járást jelzik a vidéken megjelenő új családnevek: Belső-Erdélyből Bölöni, Székely, Szász, Kászoni, Fogarasi, Kövendi, és hasonlóak, nyugat felől pedig a Szenci, Szikszai, Érsekújvári, Pécsi, Somogyi, Sárosi, Kun, Miskolci, Pataki, Sarkadi, valamint a Horváth, Tóth, Német családnevek.

Ne csodálkozzunk a Szilágyság nagy lakosságcseréjén, mert az nemcsak nagyobb méretű, de súlyosabb következményekkel fenyegetőbb is volt az Alföldön. A 16. század elején az ozmán hódoltság előtt a lakosság tetemes része – különösen a nemesek és tehetős polgárok – keresztyén területre menekültek. Az ott maradtak számát a háborús pusztítások, és a rabszolgaságba vitel tovább gyérítette. A magyarok üres helyére, pedig a Balkánról jöttek rácok és más délszlávok. A városokba elsősorban a kereskedő és az iparos polgárok telepedtek, de vidékre is jöttek a szpáhi birtokokra földművelőnek, rájának. A török uralom megszűnte után a délszlávok nem távoztak, sőt újabbak jöttek, többek között negyvenezer rác család, szervezeten, az ipeki pravoszláv pátriárka vezetése alatt. Olyannyira délszláv lakosságú volt Közép-Magyarország, hogy az egész előbbi török hódoltsági területet a rácok magukénak tekintették Komáromig, Egerig, Aradig. A hajdani magyar területre, Karlócára telepedett pravoszláv érsekség alá előbb a budai szerb püspökséget, majd még másik ötöt létesítettek az országban. Közismert, hogy a Rákóczi szabadságharc alatt a rácok végig hősieken harcoltak a *kurucok ellen*, Szavoya Eugén leghűségesebb katonái a rác önkéntesekből alakított ezredek voltak. A rácok hajlandók voltak saját költségükön harcolni, azzal az egyetlen feltétellel, hogy *magyar nélküli* csapattestekben szolgálnak. Szavoya Eugén közismert magyargyűlölete talán innen nyeri magyarázatát, és a rácoknak a magyar vármegyék szervezése elleni állandósuló fegyveres felkelése is ebből ered. A kései olvasó megértheti miért jelentettek magyar országépítést a nemességnek a szatmári békében biztosított kiváltságai és vele szemben a vármegyeszervezéssel szembeni rác ellenállás. Azt is kevesen tudják, hogy a Trianonban

Magyarország teljes felosztására törekvő szomszéd népek között a szerbek még mindig igényelték maguknak a régi török hódoltsági országrészt. Ezért voltak elégedetlenek, amikor a 18. században a Délvidéki határőrvidékre szorították vissza őket, és erre hivatkozva üzték el, vagy gyilkolták le a 20. században, a Jugoszláviának juttatott terület magyarságát.

Erdélyben, Keletmagyarországon, tehát a Szilágyságban is a középkor óta éltek *románok*, számuk azonban a balkáni török előnyomulás következtében állandóan gyarapodott bár, de a vészkorszak előtt nem volt tetemes. Azután viszont a 18. század folyamán számuk annyira felszaporodott, hogy a 19. századra meghaladta a magyarokét. 1650-ben az egész Szilágyságban 81000 magyarral szemben élt 19440 román, abból 1715-re 16718 magyarral szemben 5034 maradt. 1750-ben 34764 magyarral szemben 33057, 1800-ban 45321 magyarral szemben 51939 román találtatott. Ákoson 1650-ben a 950 magyarral szemben, valamint 1715-ben a 330 magyarral szemben, továbbá 1750-ben 700 magyarral szemben egyetlen román sincs. 1800-ban 970 magyarral szemben már van 180 görög-katolikus román. Ákos birtokos nemesek községe volt – összesen nyolc adófizető jobbágy volt a faluban -, és a nemesek birtokai kiterjedtek a szomszéd *Újnemet* határára is. A nemzetiségi viszonyokra realisabb képet kapunk, ha Ákos adatai mellé odatesszük az újnemetieket is. Újnemeten 1650-ben 500 magyar élt, román nem volt. 1715-ben a 78 magyarral szemben már van 66 román, 1750-ben pedig 327 magyar és 323 román, 1800-ban viszont 120 magyar mellett már 680 román él. Bár a románok arányszáma a hegyvidékekről leköltöző szolgák, cselédek és uradalmi béresek megtelepedése folytán tovább növekedett, a magyar többség még a 20. század végéig is megmaradt, nemcsak Ákos, hanem a két falu összesítésének vonatkozásában is. Tudni kell, hogy – a magyarsághoz kezdettől fogva ellenségesen viszonyuló szerbekkel szemben – a románok, különösen a szilágysági és érmelléki románok az első világháború végéig soha nem fordultak a magyarok ellen. Határozottan *oláh* nemzetiségűeknek mondták magukat – ez volt akkor népük neve – bár többségük anyanyelve magyar volt, a szabolcsi magyar görög-katolikusság hatása alatt.

Kaplyon nembéli Károlyi Sándor, Rákóczi Ferenc mozgalmának alvezére *nem színből, hanem szívből* híve volt a Szatmári békében létrejött Habsburg-magyar kiegyezésnek. Hogy a kuruc szabadság elárulásával vádolták az Érmelléken, azzal nem törődött, sőt – ha lúd, legyen kövér – katolizált is és a jezsuita Kollonich-program megvalósításán fáradozott. Mint ilyen esetekben azóta is szokás, viselkedését a nemzet érdekeivel igazolta: magyar embernek is kell lennie a döntéshozatalnál, bármennyire is undorodik a jezsuitáktól. A Budán felállított, Magyarországot kormányzó Helytartótanács elnökeként sokat tehetett és tett is nemcsak családjá, de az ország érdekében is. A történetírás felmentette, sőt megdicsérte országépítő munkásságát. A tiszaháti magyarok szemében azonban áruló volt és az is maradt. Különös, hogy inkább hitelhagyása, mint politikai pálfordulása miatt ítélik el, úgy, hogy még a katolikusok is szükségesnek tartják a mentegetőzést és magyarázkodást az ő esetében. Rákóczi Ferenc nem tett hűségesküt, birtokait hát elkobozták, és a császár hűségére térőknek adományozták, nagy részét – közte a Szatmár vármegyei régi Drágfi és Báthory birtokokat, az Ákos melletti Bélteki uradalommal együtt – Károlyi Sándornak. Az előbbieken láttuk mennyire lepusztult állapotban volt ez a vidék mindenféle szempontból. Károlyi a legnagyobb

eréllyel, tervszerű körültekintéssel látott birtokai felemeléséhez. Először jobbágyokat kellett szereznie, hogy legyen, ki megművelje földjeit. A legjobb helyekre svábokat telepített, a másod- harmadrendűekre románokat. A magyar ősiségi törvény nem engedte a jobbágyoknak telküktől való megfosztását. A jezsuita jogtudósok viszont úgy értelmezték a törvényt, hogy az megengedi a jobbágytelkeknek a földesúr tetszése szerinti *áthelyezését*. Erre hivatkozva Károlyi a magyar jobbágyokat egyszerűen kitelepítette Béltekről, Erdődről és más központi helyről, mert azokat ellenségének tekintette. Ez az érzület kölcsönös is volt, mert a szatmári, érmelléki magyar kálvinista nép szemében mindig is áruló ellenség volt és maradt. Jó gazda volt Károlyi, megbecsülte a Rákócziaktól örökölt, Béltek környéki szőlőültetvényeket. Jól tudta, hogy a szőlőművelés legnagyobb mesterei a bélteki és erdődi magyar jobbágyok ezért bár kitelepítette őket Dobrára és Géresre, de jobbágyi robotmunkájukkal műveltette meg szőlőjét, amíg majd a betelepített svábok meg nem tanulják. Persze Károlyi az ország más részein lakott, Nagykárolyban is ritkán tartózkodott, nemhogy Bélteken. Itt buzgó vagy túlbuzgó intézői hajtották végre a rendeleteit, illetve hajtották végre ispánaikkal és hajdúikkal. A szőlőművelést művészi szinten ismerő dobrai jobbágyok csak ezekkel érintkeztek, ezeket átkozhatták, ha nem félték a botozástól. Nyilvánvaló, hogy a sváb telepeseket a környék magyarsága ellenségének tekintette, hiszen valóban azok is voltak. A magyarok felháborodását tovább fokozta a sváb telepesek számára 1812-ben alapított szatmári katolikus püspökség. A szatmári „sváb püspök” lett a Felső Tisza-vidék legnagyobb földesura. A 19. század közepén uralkodó *Hám János* püspök még mindig a Kollonich-programot akarta érvényesíteni, és fékezte a reformkor szabadelvű mozgalmát. Tízezres lélekszámú magyar református jobbágya jellemezte a püspöki uradalom Tímár nevű igazgatójának eljárását: *Tímár kicserzi a bőrünket Hámnak*. Ugyanez a Hám János nemcsak rosszra használta roppant jövedelmét, hiszen a katolikus intézmények is hasznosak általában a társadalomnak, ha nem is irányulnak nemzeti célokra. Ő alapította és látta el gazdag birtokokkal az Irgalmas Nővérek világszerte népszerű apáca rendjét szatmári anyaházzal épített óriási apácázárdát és jezsuita konviktot, és létesített itt irgalmas rendi kórházat, valamint ferencrendi zárdát. Azonban, ha más felekezetűek lévén nehezen és késve is, de a 20. századra a szatmári svábság magyarrá asszimilálódott. A két világháború közötti román uralom mindenben kedvezett a németiségnek, hogy a magyarságnak annál inkább árthasson. A szatmári svábok azonban kitartottak a magyarság mellett, bizony nagyon sok esetben még jobban, mint az ősmagyar származásúak. Mi, akik a 20. században születtünk, már úgy tekintünk a szatmári svábokra, mint más nem magyar eredetű, de magyar öntudatú népcsoportra, mint a kunokra, vagy éppen a székelyekre.

Az 1710-es években a vészidőszak háborús emberveszteségét még súlyosbította a nagy kolerajárvány is, főképpen a népmozgalom akadályozásával. Ezért lehetett olyan nehezen megkezdeni és azután is rendesen folytatni a vidék *újjáépítését*, a pusztítás nyomainak eltüntetését. Ez lett volna a legsürgősebb feladat, mert az egész vidéken egyetlen ép ház vagy egyéb épület sem maradt: ha Ákoson a templomnak is fedél nélkül kellett állnia hetven esztendeig, hogy épülhettek volna rendesen fel a lakóházak, istállók, ólak, aklok, színek? Persze, minden tűzvész után gyorsan készült egy-egy paticsfalu, szalmafedeles viskó-kunyhó a

családok számára – ezt osztották meg annakidején a bujdosókkal, sőt néha bizony kényesebb háziállataikkal is. Később, ha paticsból is, vagy sárból is, de már házak épültek, persze, nem nemesekhez illő kúriák, hanem parasztnak valók. Kezdetben ezek is ideiglenes jellegűek voltak, csak az 1730-as években, amint a társadalom újjászerveződése megtörtént és a gazdasági élet lendületet vehetett, kezdtek épülni rendszerint szerény igényű, de maradandó lakóépületek.

A gazdálkodásnak, a termelésnek és fogyasztásnak az akkori rendi jogegyenlőtlenség keretei között kellett történnie. A fő foglalkozás a földművelés és állattenyésztés volt. A föld tulajdonjoga viszont a nemeseké volt, akik vagy közvetlen, saját kezelésben, vagy jobbágygazdák közvetettségével gazdálkodtak. A föld jobbágyokkal való műveltetésére csak a nagy birtokoknak volt lehetősége, ott a birtokos megelégedhetett a termésnek a jobbágyok által fizetett tizedrészével. A kisebb birtokú nemesek ezt nem engedhették meg maguknak, tehát inkább maguk kezelték, vezették gazdaságukat, vagy intéző, gazdatiszt, számvevő közbejöttével – nagyobb birtokok esetében és ahol a birtokos nem lakott helyben, vagy beteg volt – vagy pedig ispánok, béresgazdák ellenőrzése alatt dolgozó cselédekkel, kocsisokkal, béresekkel, lovászokkal, gulyásokkal, juhászokkal, kondásokkal. A még kisebb birtokokat – ilyen volt az ákosiak többsége – maguk a nemesek művelték szolgák segítségével, úgy, ahogyan a jobbágygazdák is dolgoztak. A szolgák helybeli teleknélküli jobbágyfiak, zsellérek mellett szegény birtokokat vesztett nemesek voltak. Ákoson a jó termőföldek lehetővé tették a búza, árpa, köles, kukorica és más takarmánynövények termelését, amelyhez megfelelő rétek és legelők járultak és viszonylagosan magas szintű állattenyésztés – elsősorban nemesekhez illő lótenyésztés és a tej, igát, húst adó, közhasznú szarvasmarha – folytatható. Mint az állattenyésztés, üzleti érdek feletti, művészi ágazata a *lótenyésztés*, úgy a növénytermelés minden gazda által áhított legfelső minőségi ágazata a *szőlőművelés* volt és maradt. Mint az Érmellék dombos helyein mindenütt, úgy az Ákos környéki dombokon, Dobra, Béltek, Újnemet határában is jó minőségű szőlőt lehetett termelni. A szőlőművelés azonban különleges szakértelmet és szakképzettséget igényelt, amely évezredek óta apáról fiúra öröklődött a szőlővidékeken. Az ákosi nemes urak állandó versenyben voltak egymással, ki tudja a legjobb vintelléreket szegődtetni szőlője telepítésére és gondozására. A lapos helyeken nem volt szokás szőlőt termelni, ott a belterjes gazdálkodás a *dohánytermelés* volt. Ez nem fokozta a gazda büszkeségét, rengeteg kézi munkát igényelt és ezért művelését szolgarendű *részes* dohányosokra bízták. Bár messze erdélyi vidékeken, mindenütt az ákosi dohánynak volt a legjobb híre, a legnagyobb mértékű dohánytermelés a szomszédos Mihályfalván és a közeli magyar falvakban folyt. A fiziokrata gazdálkodásban az *ipar* természetszerűleg a mezőgazdasági termékek feldolgozásából, és a lakosság kézműipari cikkekkel való ellátásából áll. A kenyérliszt *őrlése*, a takarmány *darálása*, a köles *hántolása* és nem utolsósorban a növényi olajos magvak feldolgozása, az *olajütés* – egyszóval a malomipar számára Ákos ideális hely volt. A falu mellett folyó, Krasznának nevezett *Nagyér* esése itt nagyobb volt, mint másfelé és ezért itt sok vízimalom – néha nyolc-tíz – is működött a faluban, az egész környék gabonájának a feldolgozására. Az ákosi malmosok, molnárok mindig a társadalom felső rétegéhez tartoztak.

A méhes kultúra

A társadalmi rend és a gazdálkodás megszervezése épületek emelése, tehát az egész *civilizációs tevékenység* előtt azonban előbb az építés lelki, szellemi és anyagi feltételeinek kellett megszületnie, hogy legyen a *lelki*, kultusz tevékenységből *szellemi*, kulturális érték, hogy legyen mit civilizációvá szekularizálni, *testi*, társadalmi és anyagi valóságba önteni.

A liberális történetírás a 18. századot a tespedtség és pangás korszakának nevezi, főként az 1772 – a jezsuita rend megszüntetésének éve, amelytől a *felvilágosodás* korát szokás számítani – előtti időszakot. Nincs a világtörténelemben ehhez fogható más *igaztalan*, *téves* minősítés, mert valóban ez a kor, éppen Magyarországon a leglendületesebb fejlődés és építés kora volt. Persze a politika, a kényszerhatalmi szervezet működése nemzetietlen és maradi volt, hiszen labanc-jezsuita szellem jellemezte. Ez azonban csak az Udvar befolyási körében, a legfelső közhatalmi szervekben érvényesült. Nagyon megnehezítette ez a helyi, vármegyei, önkormányzati szervek egészséges működését, de nem tette lehetetlenné. A földig rombolt országban természetesen, az első feladat a *gazdaság újjászervezése* volt, hogy legyen ki, miből, mire építsen. Az Alföld egyszerűen üres volt, nemhogy épület, de ember sem volt rajta. Az ország többi részének is nagyon gyér volt a lakossága – a Mátyás-korinak kb. ötödrésze –, hogy nem volt, aki a lerombolt országot felépítse. Elsősorban a munkáskéz hiányzott, mert munkaszervező-vállalkozó került volna bőven, hiszen a magyar lakosság negyedrésze birtokjogú nemes volt. A nemeseket azonban a politikai hatalom Neoaquistica Commissio-ja gátolta a vállalkozásban, de ezt a nehézséget is felülmúlta az általános szegénység és nyomorúság.

A nemesi vármegyék újjászervezése

A törökök elől menekült nemesség szabad földön állította fel vármegyei szervezetét és a béke beálltával visszatért a vármegye területére. Illetve, a birtokaikat visszanyerő nemesek önmagukban vitték vissza a magyar közhatalmat jelentő vármegyét. Székhelye előbb költözött a mindenkori alispán udvarházába, birtokára, később állandósult székvárosba. A birtokaikat visszanyerő nemesurak mellett jöttek a többiek, kisebb birtokú megyei nemesek, akik a helyszínen igazolták birtokjogukat, éppen a vármegye segítségével. Még több nemes jött abban a reményben, hogy majd visszakaphatja családjá hajdan volt, vagy nem is volt birtokait. Akinek pedig pénze volt, vásárolhatott. A háború elől annak idején városba menekültek és ott iparral vagyonhoz jutott nemesi származásúak visszamentek birtokosnak. Amennyi Szabó, Varga, Kovács, Tímár, Molnár, Szűcs és más foglalkozás-nevű birtokos család élt az Alföldön, mind akkor és így került oda. A nemesek volt jobbágysai visszakapták telekbirtokaikat, ha volt igájuk és felszerelésük a megművelésére. A volt jobbágysok mellett pedig, akárhány újat szívesen fogadtak a birtokosok, hiszen a föld semmit sem ért művelő nélkül.

A fiziokrácia erkölcsi fölénye

Ezt a társadalmi réteget a török és a kuruc háborúk termelték ki, mert az uralkodók pénzhiányában nemeslevéllel fizették a zsoldot. A háborúk végeztével hazaszállingózó vitézek – ilyenekkel volt tele Ákos is, éhező, rongyos, földönfutókkal, akiknek legvérmesebb vágya az

volt, hogy valahol *jobbágytelekhez jussanak*. A jobbágyot ugyanis nem lehetett megfosztani ősi örökölt telkétől – egy jobbágytelek vármegyénként különböző, 25 és negyven hold szántó és annak tartozékaiból állott –, tehát hivatalból *nagygazda* volt minden jobbágy, aki földesurának a későbbi közteherviselési adónál kevesebb tizeddel tartozott. Aki tehette, ment jobbágyinak az Alföldre, ahol bárki kaphatott földet, akinek volt ökre és felszerelése annak megművelésére. Bizony, sok városi polgár – első sorban a városokba menekült kisnemesek fiai - is mindenét pénzzé tette, hogy rajta gazdasági felszerelést vásároljon, hogy egy- vagy többtelkes jobbágygazda lehessen. Aki nemesembernek nem volt egy 25-40 holdas jobbágybirtok megműveléséhez szükséges igája és felszerelése, nemesi jogával élve néhány holdas birtokot szerzett, hogy a *maga gazdája* lehessen. A természettől elszakadt, a városi beton és aszfalt, a por, szenny és zaj, a gépek halálos fenyegetetése között, azaz az *indusztrializmus* fogságában élő ember nem ismeri, milyen *életélményt* adhat a természet. Aki szabadnapján, kiránduláson gyalogol erdőn-mezőn, élő természetet, fűvet, fát, állatot lát, csörgőpatakra talál, virágot, gombát, vadgyümölcsöt szedhet, annak sejtelve támad, milyen lehetett a vidéki élet. Azok a városi cipészek, borbélyok, hivatalnokok, szatócsok, munkások, tanárok és minden négy fal közötti életre kényszerült ember, aki horgászként csípeti magát a szúnyogokkal a folyóparton, vagy vasárnapi vadászként szép pénzt fizet azért, hogy vad után csatangolva a napot lopja semmiért, az már látja, mit veszített az ember az ösfoglalkozások odahagyásával. A *boldog szabadság élménye* azonban csak azé, aki a saját búzatáblája szélén megállva végigtekinthet kalászbába szökött vetésén, kertjében az első érett gyümölcsöt, fűrt szőlőt odaadhatja gyermekének, aki az általa nevelt csikót vakarhatja, ápolhatja, aki elmondhatja, hogy a *maga kenyérét eszi* – olyan szűköset vagy bőségeset, amilyen termett. Bizony, minden *parasztnak becsmérelt* földművelő szuverén uralkodónak érzi magát, akár kicsi, akár nagy birtokán. Az emberi társadalom természetes fejlődésének eredménye, az emberi kapcsolatok társadalmi energiája, a *hatalom* nem juttatott minden életgazdaságban munkálkodó embernek földbirtokot, de mindenkinek részt juttatott az *élettermelés* élményéből. Az ősi földnépét egyetlen hódító honfoglaló sem űzte el, hiszen mindnek legfontosabb érdeke a földművelők zavartalan munkájának biztosítása volt. A jobbágygazda nemcsak termésének, de élettermelési sikerének is nagy részét magának tarthatta meg, csak tizedét adta a földesúrnak. Később részes munkásként is élvezhette munkája sikerének a gyönyörét. A *szolgai állapot* sem olyan volt a vérségi, az aul rendszertől el nem szakadt agrártársadalomban, mint a proletár és *singelképző* indusztrializmusban, mert ott a szolga is, a bérmunkás is része volt előbb a családnak, a háznépnek, később a faluközösségnek és naponta tapasztalhatta, hogy a termés *inkább* az ő keze munkájának, mint az anyagi természetnek az eredménye. Nemcsak a juhász és más pásztor méltán büszke a maga nyájára – a szép csikó és a nemes szőlő, pedig éppen a tényleges tenyésztő dicsősége, nem a tulajdonosé. A 20. század embere is megértheti hát, hogy a fiziokrácia, a vissza az agráriumhoz, a mezőgazdasághoz, *vissza a természethez* valójában a magasabb rendű emberi élet melletti döntést jelenti, a gazdasági érdek ellenében.

A nincstelen nemesek nehéz helyzete

A kismeseket nem szívesen fogadták jobbágyul a birtokosok, mert öntudatosabbak, rátartibbak voltak a többiekénél. Ezért volt mindennapos jelenség, hogy egy nemes, ha napszámos vagy szolgai munkával szerzett keresetéből saját birtokra nem futotta, de sikerült gazdasági felszerelést vásárolnia, letagadta nemességét, hogy jobbágytelekhez jusson. Az ügyesebbek és szerencsésebbek pedig többtelkes jobbágygazda leányát vették feleségül, hogy örökség útján jussanak jobbágytelekhez. A liberális történetírás azt is elhallgatja, hogy egész Európában a magyarországi jobbágyi állapot volt a nép legvérmesebb vágya. A Germán Birodalomból még a módosabb parasztok is mindenüket eladták, és ezrével jöttek jobbágyrak Magyarországra. Erdélyből is mentek volna az Alföldre, de földesuraik nem engedték, azoknak szökniük kellett. Jöttek hát tömegesen a románok, előbb pásztornak, majd szolgának, béresnek, végül földműves jobbágyrak. A 18. század második felére már minden föld jobbágyhoz jutott, a földesurak is inkább az uradalmi gazdálkodásra tértek át a jobbágyi helyett, megkezdődött a földnélküli jobbágyok, a zsellérek számának a növekedése. A jobbágytelket ugyanis csak féltelkenyre lehetett elosztani, ha valamelyik jobbágyrak több gyermeke volt, a kettő felettiek nem örökölték semmit. A földesúr ezeknek ház helyett kiskertet, épületfát, nádat adott, hogy házat építhessenek, cserében ezek a zsellérek gyalog robottal adóztak a földesúrnak. A szabad napjaikon pedig napszámosként, szolgaként dolgoztak az uradalomban, vagy a jobbágygazdánál. A nemesek itt is rosszabbul jártak, mert azok nem kaptak házhelyet, sem semmit a földesúrtól, napszámosként, részes-munkásként, szolgaként kellett kenyerüket megkeresniük, ha apjuk udvarában lakást építhettek maguknak, hogy egyáltalán a faluban maradhassanak. Különböznék lehetek világga, hiszen szabadok voltak. Nem volt ritka az sem, hogy nemesember állott jobbágygazda szolgálatába, sokszor – háza nem lévén –, béresként, hogy családja számára lakáshoz juthasson.

Nem pangás, hanem jóvalapozás

A „pangás” korában tehát Magyarországon mindenki minden erejét összeszedve dolgozott. Ha másképpen nem, kézi erővel művelték meg a földet, hogy bevethessék, hogy kenyerük legyen és ami sokszor fontosabb volt, takarmány legyen állatok nevelésére és tartására. Az után jött a rendes talajművelés, újabb állatok nevelése, hogy azok értékesítéséből pénzt szerezve építkezhesseken. Nagy keletje volt az építőmunkásoknak, ácsoknak kőműveseknek. Különösen a vagyontalan falusi nemesek szerveződtek építőmunkás csapatokba és jártak el messze-földre dolgozni. Nyilvánvaló, aki tehette, *iparos polgárrá* képezte át magát és városba költözött. A társadalmi felemelkedésnek a gazdasági útja ilyen nehézkes volt. Könnyebb volt a társadalmi érvényesülés, *tanulás* és az *iskolázás* útján, hogy tanító, írnok vagy ritka jó esetben pap lehessen. Egyedül a tanulás terén voltak előnyeik a nemesi származásúaknak, mert azok, ha nem kaptak egyházi szolgálatot, nem kényszerültek alantas uradalmi szolgálatra, mert számukra ott volt a vármegyei önkormányzati tisztviselői élethivatás, mert ezekre csak nemesi származásúakat lehetett választani. A nemesi öntudat pedig az írás-olvasás-számolás elsajátítása utáni továbbtanulásra is serkentette a nemeseket, hogy ezzel is kifejezzék a tanulatlan parasztokkal szembeni fölényüket. A polgári foglalkozásúak számára is ajánlatos volt a minden protestáns gyülekezetben működő népiskola elvégzése mellett, tán még

középfokon is továbbtanulni, hiszen ettől függött társadalmi érvényesülése. Kellő számú *latin iskola* működött az országban, hogy az ország hivatalos latin nyelvét minden nemes ifjú elsajátíthassa. A 18. századi „pangás kora”, tehát valójában a *tanulás kora*, az irodalmi és tudományos műveltség megalapozásának a kora volt Magyarországon. Igaz – és ez némi alapot ad a felvilágosultak lenéző ítéletének –, a szellemi műveltség egészében *vallásos* és *vidéki* volt. De *volt*: könnyen utána számolhat bárki, hogy minden faluban, minden héten legalább egy *prédikáció* elhangzott, tehát egy több-kevesebb gonddal megszerkesztett retorikai írásmű született. Az ambiciózusabb prédikátorok – legalább az összes 1%-a – verset, zsoltárt, dicséretet is költött. Bármilyen szerényen is számoljuk, csak a 4000 református prédikátor 100 év alatt, 5000 héten húsz millió prédikációt mondott, amelynek, ha csak egy ezreléke volt értékes, akkor is húszezer az értékes irodalmi művek száma. Ezek mellett ott vannak azok a vallásos költemények, amelyek más népek irodalmában az első helyet foglalják el, nem becsmérik őket *pangásnak*, azok, akik nem is ismerik. A vallásosság mellett, a 18. századi magyar szellemi műveltség *vidéki* is volt, azaz rurális, rusztikus, falusi. Bizony, akkor, amikor Nyugateurópa lakossága a *polgárosodás* és a *városiasodás* legnagyobb lendületében élt, Magyarországon még a középkorban kialakult polgárság is odahagyta a várost, hogy falun megtelepedve földműveléshez lásson, hogy – *merkantil* tevékenységre lehetősége nem lévén – a *fiziokrácia*, természetgazdaság útján emelje fel, gazdagítsa anyagilag az országot és népét. Nyilvánvaló, hogy rurális körülmények között a népes fogyasztó közönség, a *publikum* jelenlétét igénylő, urbánus kulturális tevékenység nem is indulhatott, nem is fejlődhetett. Ezért késett Magyarországon másfél évszázadot, a dráma, a színművészet és legfőképpen a zeneművészet fejlődése. De végig élt a korszak alatt a nem látványos, de melengető *méhes kultúrának* nevezett mennyiségileg kevés, de minőségileg annál magasabb szellemi műveltség. A zsúpfedeles parókiákban, tanítólakásokban, kishemesi kúriákban, de igényes földműves házakban is téli estéken, pislogó mécses mellett, nyaranta a tornácon, vagy a méhesben állandóan ott volt, és olvasták a Bibliát. Minden házban ott volt a legszebb magyar versgyűjtemény, a Zsoltáros Könyv, a kalendáriumok mellett vallásos kiadványok – ezek között a mai napig legnépszerűbb, *Érszentkirályi Szikszai György* Keresztyén tanításai –, a nemeseknél pedig a státusszimbólumnak számító, klasszikus auktorok és a Corpus Juris Hungarici latin eredetiben. A leányok és az ifjak pedig másolták, kézírással terjesztették, könyv nélkül megtanulták a hozzá férhető szép verseket, virágénekeket. Sok széplelkű ömlengést, de még több értékes költeményt, köztük Csáti Demeter, Balassi Bálint, Rimay János és ismeretlen szerzők műveit. Ezzel kapcsolatosan tagadhatatlanul dicséretes ugyan, azoknak a művelődéstörténészeknek a nemzeti buzgalma, akik a 19. századi reformkori fellendülés előtt magyar szellemi alkotó nagyságokat keresnek, de hiábavaló, mert ilyen alkotók nem voltak, ha voltak, nem voltak versenyképesek a nyugatiakkal. Voltak viszont kiváló vallásos költőink, íróink, jogtudósaink, ha nem is ismeri és becsüli is őket, a magát felvilágosultnak tartó utókor. A magyar műveltség 19. századi diadalmas fellendülése a 18. századi méhes kultúra talajában gyökerező *evolutív felvilágosodásnak* volt az eredménye.

A közélet iránti elkötelezettség

A kezdet nagyon nehéz volt, hiszen a családközösségen kívül semmi társadalmi szervezet nem volt, a nemes-községekben nem lévén jobbágy faluközösség, sem eklézsia. Volt azonban nagyhangú jövőépítő szándék, amely elszánt, kemény munkával a gazdaság elemi alapjait lerakta, a földművelést, állattenyésztést elindította, valamilyen fedelet is szerkesztett a család feje fölé. Az 1720-as évek kezdetén az ákosiak már a magasabb igényű társadalmi becsvágyuk kielégítésére a *lótenyésztés* és *szőlőművelés*, nemes emberhez illő tevékenységéhez láttak. Távlati terveik nem voltak, azok helyett – mindez a háborúk utáni összevisszaságban, tájékozatlanságban lenni szokott – a valós életlehetőségektől eltávolodva, csodaváró, ábrándos légvárakat építettek komoly tervek helyett. Nem mondtak le – hiszen nemesek voltak – az országos, nemzeti szabadságérdekek tárgyalásáról, vitatásáról, de ez a külső szemlélőben sokszor a nevetségessel határos, komolytalannak, mesésen groteszknek tűnt ott, a kúriának csúfolt szalmafedeles, szabadkéményes viskókban. Nem volt azonban mégsem gúnyolnivalóan nevetséges, hanem az emberi élet mélyéből fakadó valóság, mint minden népmese.

Világpolitika érmelléki kurta nemes szemmel

Az ákosiak életszemléletének jellemzésére leírjuk, hogyan viszonyultak az 1720-as években a világpolitikai eseményekhez. A Szatmári Békét a szívük mélyén mind örömmel fogadták, hiszen a kétszáz éves háború után mindenki békére vágyott. Bár soha ki nem mondták, de rosszállották Rákóczi Ferenc makacsságát, hogy inkább száműzetésbe ment hűségeskü letétele helyett, mert ezzel az általános társadalmi megbékélés ügyét veszélyeztette. Hangosan viszont mindenki gazemberezte, és árulónak minősítette Károlyi Sándort. Minden beszélgetésben többen is előhozták Károlyi széltére hangoztatott mentségét, hogy mindent csak az ország, a nemzet érdekében cselekedett. A kuruc kapitulációt ez indokolná is valahogy, de Károlyi katolizálása, hitehagyása, a család ősi hagyományainak megtagadása már *nemesi becsületének* az elvesztését jelenti, amit semmivel sem lehet indokolni. Volt ugyan egy nagy nemzeti érdek – III. Károly király trónörökössé nyilvánított lányának a házassága – amire Károlyi hivatkozhatott, de ezt az ákosiak nem fogadták el. Az örökös nőnek az ifjú Apafi Mihály, erdélyi fejedelemhez kellett volna feleségül mennie, de őt a császári család alkalmatlannak találta. Rákóczi Ferenc két fia, György és József valamelyike mindenki számára a legjobb megoldás lett volna, ezt azonban apjuk megátalkodott hűtlensége kizárta. Mit tehetett mást Károlyi, mint saját fiát jelölte a trónörökös nő férjéül? Ez rendben is lett volna, hiszen ez valóban elsőrendű nemzeti érdek – mondták az ákosiak – de miért kellett hitét, becsületét feláldoznia egy *ebura-császár* leánya kedvéért? Itt vagyok én, állott elő Kávási Csontos János, én is a Kaplyon nemzetségből való vagyok, Bendegúz ivadéka – nincs nagy birtokom, csak a két szép csikóm, nem is bánám, ha fiam az ország érdekében feleségül venné *Fingos Trézsi főhercegnőt*, de megkövetelném, hogy térjen át az igaz református vallásra. Ha én, vagy a fiam hagynák el hitünket, a császárságnál nagyobb értékünket, magyar nemesi becsületünket vesztenénk el – ebben egyetértett minden ákosí. Nemcsak a labanc, de minden jól nevelt ember fülét sérti a *Vitam et sanguinem pro rege nostro*-val össze nem egyeztethető vulgáris kifejezés, amellyel az akkori Európa legnagyobb uralkodónőjét – aki Szent István koronáját is viselte, a kuruc köznyelv később is, egy soha senki által el nem fogadható, vulgáris jelzővel –, Lapatrotty

Őfelsége címmel illette, ami azonban híven tükrözi az akkori társadalomtörténeti valóságot. A rongyos nemeseknek ez az ésszerűtlen, megmagyarázhatatlan viselkedése lehet nevetséges az idegenek szemében, de szentségesen komoly azoknak az embereknek a részéről, akik évezreden át élt őseik hagyományai alapján akartak évezredes jövőt építeni. Ezért családjuk vagyonát, saját maguk életét és vérét *valóban* feláldozták, és valóban minden földi értéküket el is veszítették. Eszményük a haza, a szabadság, amiért az áldozatot hozták, szertefoszlott a Majtényi síkon, a négy évtizedes véres, verejtékes küzdelem egyetlen eredménye a *szégyenletes Semmi*. Igen, megszégyenültek az ősi erények és hozzá még minden alternatíva nélkül. Hol tévedtek? Mit kellett volna másképpen tenniük, hogy a szégyenletes Semminél, valamivel többjük maradjon? Az Iskariotás Júdás Messiásában való csalódása miatt lett árulóvá – mondják a szakértők, a kurucoknak viszont Majtény után sem nyílt lehetőségük.

A nemesi becsület helyreállása

Az élet ment tovább. Az akkori magyar nemzet lélekszáma alig haladta meg a milliót, az ország lakosságának talán harmadát tette ki, jogfosztott rab, vagyontalan koldus volt. A nemesség következő nemzedéke viszont már fegyvert fogott, a hozzá segítségért forduló királynő védelmére dicsőséges csatákkal. Feledtette a Majtényi gyalázatot, lassan újjáépült a nemzet testileg és lelkileg, úgy, hogy másfél évszázad múlva, '48-ban a világ minden népének példát mutatott önfeláldozásban ez a lesajnált magyar nemesség, amikor a nemesi kiváltságokat nemcsak megszüntették, azokat minden nemzetpolgárra kiterjesztették, hanem még fegyvert is fogtak *mások szabadsága* érdekében. És megszületett a nyugati civilizáció felső szintjén a magyar liberális jogállam, a társadalom *intézményes* építője.

A közéleti evolúció nehézségei

A Szatmári Béke után kezdődő országépítés a körülmények-engedte lehetőségek között, a legnagyobb lendülettel folyt, úgy anyagi, társadalmi, testi, mint szellemi és lelki – ezek sorrendjét talán jó volna megfordítani – vonatkozásban, de csak a magánélet területén. A közélet megszervezése csak a vármegyei autonóm közigazgatás területére szorítkozott, a Kollonich-program az ország egész kormányzatát, gazdasági és pénzügyi életét az idegen érdekeket szolgáló bécsi udvari hatóságok alá rendelte, a józan ésszel meg nem magyarázható jezsuitizmus pedig, még a katolikus egyházszerkezet kiépülését is akadályozta. Ezek folytán a *középitkezések* megindulása évtizedeket késett, vagy a 19. századra halasztódott. A 20. század embere csodálkozva látja, hogy – egész Nyugateurópától eltérően még a háborúban megrongálódott középületek helyreállítása sem történt meg a 18. században, sőt, a *templomoké sem*. A Budavári királyi palotát a törökök távozása után egyszerűen legyalulták, hogy törmelékei fölé másat építhessenek. Ugyanez történt Esztergomban a Szent István Főtemplomával és az Árpád-kori királyi palotával, valamint a legszebb középkori magyar város, Nagyvárad épületeivel. Ami pedig Székesfehérváron történt döbbenetes, mert a Kollonich-program magyargyűlöletét a katolizálás érdekei fölé helyezi, amikor a magyar királyok temetkezéséül szolgáló koronázó templomot, katolikus volta ellenére lerombolták, hogy a középkori magyar történelemnek emléke se maradjon. A Székesfehérvárra kinevezett új

katolikus püspök – miközben Szent István király kultuszát propagálta – a templomát legyalultatta, hogy fölé püspöki palotáját és udvarát felépíthesse úgy, hogy a szent király sírja fölé éppen a püspök lóistállójának a trágyadombja került.

A templom helyreállítása

Az *ákosi templom* helyreállítása ilyen körülmények között sokáig váratott magára. Közép-Szolnok vármegye párciumi terület lévén, hol a budai Helytartótanács, hol a kolozsvári Kormánysház fennhatósága alá tartozott. A budai jezsuiták, pedig még a protestáns eklézsiák újjászervezését is akadályozták, nemhogy templomépítésüket jó szemmel nézték volna. Ákoson pedig, ahol a hívek nagy többsége rátarti nemes – köztük néhány magát a szuverén uralkodóval egyenrangúnak tartó – ősi birtokos volt, még rendesen működő, kálvinista presbitériumot sem lehetett szervezni a Szatmári Béke előtt, bár papja már volt 1701-től kezdve, Körtvélyesi János személyében. A vészidő alatt, a kuruc korban a régi lakosság előbb elmenekült, majd egy részük visszajött, újak jöttek és mentek, nehezen lehetett volna a mozgó lakosságból élő gyülekezetet szervezni. Végül állandósult a lakosság, rendeződtek a birtokviszonyok, művelés alá vették a földeket, felépültek előbb az ideiglenes, azután a végleges lakóházak és megújították a szőlőtelepítvények. Csak templom nem épült: valami új, olcsó templomot – amilyen más faluban épült – nem építettek, hiszen itt voltak a réginek a romjai. Annak a megújítása viszont olyan nehéznek látszott, hogy a hívek nem vállalhatták. Akaratuk ellenére, a jezsuiták indították meg az ákosi templom helyreállítását: 1725-en utasították a somlyai plébánost, hogy tevékenységét Közép-Szolnok vármegyére is kiterjesztve, szatmári császári darabontok segítségével gyűjtse össze és szállíttassa a váradi püspöki kincstárba a szilágysági református gyülekezetek nemes fém klenódiumait. Ez annyira felbőszítette a református híveket, hogy versengésüket félretették és összefogtak az egyházuk segítségére. Ákoson is úgy nekilendült a hitbuzgalom, hogy komoly anyagi áldozatot vállalva megszervezték, megtervezték és kiviteleztek – a mester, vagy mesterek nevét nem ismerjük – a templom helyreállítását. Az 1731-es vallásszabadságot sértő császári rendelet is csak tovább erősítette elhatározásukat, hiszen azt is meg kellett mutatniuk, hogy nekik, ösnemeseknek nem parancsol holmi jött-ment Spanyol Károly. A tevékenység élén a legnagyobb adakozó, *Bőnyei Török János* és felesége *Ákosi Papp Kata* állottak – síremlékük ott van a templom bejárata előtt –, és ott voltak mellettük a régi családok, az Ákos nemzetségből való *Bályoki Szénási* és *Szunyoghi Szűnyog* az Ákosokhoz nőágon csatlakozó *Sulyok*, *Dobai*, *Veres* családok, az újonnan ide települt *Szekeresi Nagy*, *Sarkadi*, *Szomódi*, *Bölöni* és más családok az egész vidéken szétterjedt rokonságukkal együtt – persze, *Enyedi András*, akkori ákosi pap közreműködésével. 1732-ben, hetven esztendő után végre kiegészültek a romlott falak és föléjük mennyezete, fedélszéke és zsindelyfedele lett az ákosi templomnak. Illő berendezésére azonban nem maradt anyagi erő. Az ideiglenes berendezést csak negyven év múlva követte a végleges.

Török János és Papp Kata

A templomot megújító házaspárról többet is kell írnom. Ákosi Papp Kata annak az Ákosi Papp Vid Istvánnak az ivadéka, aki a 16. században előbb unitáriussá, azután szombatossá tette

a községet, végül az egyház birtokait eltulajdonítva, sajátjaként hagyta fiaira. Az ő ükunokája lehetett az a Papp István, a Zsigmond fia, akinek a tatár rabságból való kiváltásáért testvérei kénytelenek voltak egész apai örökségüket – a hajdan jogtalanul eltulajdonítottat – eladni. A Papp családnak csak az anyai, a sándorházi örökségből való birtoka maradt. Ennek a maradéknak a jövedelméből áldozott később Papp Kata tetemes összeget a templom javítására. Török János származásáról furcsa anekdota szól. Nagyanyja, *Ákosi Veres Zsuzsánna*, *Bőnyei Török Mihály*, girolti birtokos, malomtulajdonoshoz ment feleségül. A férj magtalan volt, de mindenképpen gyermeket akart. A felesége egy szintén Török Mihály nevű, gulyásbojtárból lett molnárlegény segítségével szült örökösöket a családnak. A férj azután meghalt és az özvegy törvényesen is a molnárlegény felesége lett. Ez kiváló molnárnak és nagyszerű gazdának bizonyult, nagy vagyont szerzett – többek között Ákoson is vagy két vízimalmot – és öreg korára felesége örökségébe Ákoson telepedett meg. A malmok továbbra is jól jövedelmeztek, a földek, szőlők is jól termettek, az unokák is kiváló embereknek bizonyultak. Közülük való volt a templomépítő: *Török János*.

A Szunyogh család

Az ákosi templom bejárata előtti síremléknek az egész magyar művelődéstörténetben is fontossága van: mint az Ákos nembéli Szunyogi Szunyogh család mellékelt leszármazási táblája mutatja, Török János és Papp Kata ükunokája volt a magyar reformkor kiválósága, *Kölcsey Ferenc*, a himnusz költője. Török János testvére, Török István ükunokájának unokája volt vidékünk legnagyobb szülőtte, *Ady Endre* és Török János unokatestvérének, Szunyogh Zsuzsánnának ükunokája volt a nyelvújító irodalmár, *Kazinczy Ferenc*. Arról nincs tudomásunk, hogy Kazinczy járt-e Ákoson. Azt azonban tudjuk, hogy Kölcsey Ferenc Wesselényi Miklóstól Nagykárolyba, Csekére és Szatmárra vezető útjában gyakran megszállott ákosi rokonainál és megilletődve beszélt a templomról. Ady Endre is gyakran mulatott ákosi rokonainál, barátainál, a templombelső fényességét is megdicsérte, a hívekkel azonban elégedetlen volt, mert nem énekelték szépen a Zsoltárokat.

Ibérikus templomberendezés

A templom berendezése 1770-re készült el, *Makódi Mihály* akkori ákosi lelkipásztor és Szomódi János gondnok buzgólkodása eredményeképpen. A kivitelező mester neve *Pataki János*. Megérdemelné, hogy személyét és élettörténetét felkutassa és megírja az utókor, mert az ákosi templom berendezése, festése – és biztosan még sok más művet is alkotott – olyan magas művészi érték, hogy a magyar művelődéstörténetben méltán helye volna. A 20. század közepén divatba jött és egyeseket a szenvedélyességig ragadott a festett templomberendezések kutatása. Gyönyörű albumokat írtak, szerkesztettek és nyomtattak a színes fényképezés és nyomtatás minden lehetőségének a felhasználásával. Az Ákosra látogató művészettörténészek ügyet sem vetettek az épületre, hiszen az nem volt sajátos. Sajnálattal ítélték értéktelennek a templom falait, mert azokon sehol sem találtak freskómaradványokat, sem lemeszelve, sem a nélkül. Annál nagyobb csodálatot váltottak ki belőlük a templompadok előlapjára festett stilizált virágkoszorúk. Különösen lelkesedtek a sehol máshol ilyen minőségben meg nem

maradt *gyöngyház színű* alapozásért, dicsérték az eredeti vonalvezetésű és színezésű stilizált virágokat. Nem értékelték kellőképpen az asztalosmunkát, a remek fűrész munkával készült padmennyezet-csipkéket, annál az egyszerű oknál fogva, hogy olyat másfelé is láttak. Az ákosi templom berendezésének egyedülálló ékessége a szószék koronájának csúcsán álló fűrész munkával készült, az anyaszentegyházat jelképező *pelikán*: a deszkából faragott madáralak valójában egy stilizált *tulipán*, melynek törzsét csak a két szárny-szirom jelzi, a madár mélyen lehajtott nyaka-feje, pedig a tulipán szára. Ilyen színvonalú *szimbolikus stilizációra* csak a 20. század képzőművészetében találunk példát. Olyan szép ez a templomberendezés, hogy a templomot a Millenniumkor restauráló Schulek Frigyes is meghagyta, aki pedig a két romanikus tornyot elrondító barokk építményt könnyörtelenül és nagyon helyesen eltávolította.

A műemlék a haladás akadályja lehet

Az ákosi templom berendezése éppen művészi értékénél fogva teszi istentiszteleti célra alkalmatlanná az épületet. Mint maga, a középkori misztika szolgálatára épült romanikus templom, alkalmatlannak bizonyult a társadalom felé nyitó, öntudatos, aktív hit világosságát kifejező gótika igényeire, később valósággal megakadályozta az evangélium szerint reformált *eklézsia* megalakulását, a cicomás *ibérikus* berendezés pedig, lehetetlenné teszi a lélek kegyes puritán elmélyülését. Az ákosi mindenféle rendű-rangú nemesek túlbujánzott társadalmi öntudata megakadályozta volt a 16. században a helyi közösségnek a keresztyén gyülekezetté, eklézsiává alakulását. A reformációt követő, évtizedekig tartó antitrinitárius fegyelmezetlenség pedig annyira fellazította az ákosiak társadalmi kohézióját, hogy utána *Lorántffy Zsuzsanna* presbiteriánus szervezete sem tudta keresztyén gyülekezetté egyesíteni őket. Szomorú jellemzője a helyzetnek a templom helyreállításának hetven esztendőn át való halogatása. Igaz, hogy – mint a vészkorszakról az előbbiekben megírtuk – a templom újjáépítése súlyos, objektív külső akadályokba ütközött. Halasztásának első oka a romos templom egyszerű megléte volt, hiszen az romjaiban is imponálóan szép volt, és a hívek méltán büszkék voltak reá. Hogy lehetett volna valami patics, vagy vályogfalú csúrt építeni helyette? Persze, a legfőbb ok mégis magának a *gyülekezeti közösségnek* az előbbiekben leírt *hiánya* volt, amelyen a méhes kultúra ruralizmusa, szporadikus volta miatt nem tudott segíteni. Pótolhatatlanul hiányzott a váradi kulturális központ, amely Szent László óta élő művelődési kapcsolatot tartott a keresztyén világ fejlődésével. A 15. századi humanista központ folytatása volt a 16. századi hitújítás szellemi, művelődési konjunktúrája, az akkori Európában egyedülálló váradi polikonfesszionális művelődési iskola kialakulása és működése, amelynek Várad 1660-ban történt eleste véget vetett. Még a Szenczi Molnár Albert zsoltárainak dallamában olyan magas színvonalon megtartott egyházi zene, amelyet – Kálvin ultra puritán művészetellenessége nem tiltván az egyházi éneket – Gelei Katona István református ortodoxiája nemhogy fékezett volna, de továbbfejlesztett, megszakadt váradi művelődési központ elestével, úgy, hogy a 18. századi méhes kultúra nem csatlakozhatott az azelőtti művelődési örökséghez. Mindent újra kellett kezdeni a vészkorszakban földig, az alföldi pusztá földjéig rombolt műveltség helyén, mert a jezsuita uralom még a református istentiszteletet is megtiltotta Váradon. Az 1742-ben felújított

ákosi templomban már nem volt egyáltalán karének. Csak arra gondoljunk, hogy a szintén kálvini reformációt követő Londonban akkor arattak világraszóló sikereket *Händel* remekművei. Nemhogy az ibérikus (barokk) templomberendezést megrendelő és elkészítettő Szomódi János és Makódi Mihály semmit sem hallottak Händelről, vagy a korszak nyugaton virágzó művészetéről, de tanítóik, oktatóik sem hallhattak ilyenről a vészkorszak utáni hatalmat átvevő jezsuita uralom pusztításai miatt, hiszen a debreceni főiskola szellemi színvonala messze elmaradt a hajdani váradiétól.

A templom alkalmatlan ekléziánus funkcióra

A vészkorszakot lezáró Szatmári Béke után lehetetlen volt az ország, a társadalom anyagi, gazdasági, testi újjáépítését gyorsan elvégezni. A méhes kultúra ébren tudta tartani az országépítésre irányuló lelki készséget, de a művelődési intézmény hiányában a *szellemi* feltételeket nem tudta biztosítani. A Kollonich-program még azokat a protestáns iskolákat is elsorvasztotta, amelyek a vészkorszakban megmaradtak. Az iskolák hiánya miatt, hiányoztak az értelmiségiek, az iskolázott emberek, akik képesek lettek volna bekapcsolódni az európai a nyugati műveltség információs vérkeringésébe. A vészkorszak rombolása folytán a magyarság műveltsége egyszerűen *elmaradott* volt. Az ákosiak közül senki sem állott olyan eszmei, esztétikai színvonalon, hogy az általában dühöngő *ibérika* – ez a barokk stílus helyes elnevezése – divatja ellenében a templomépület romanikájához illő, de a felvilágosodás korának, az európai protestantizmus akkori új mozgalmának, a pietizmusnak, a gyakorlati kegyességnek is megfelelő templomberendezés *megrendelésére* képes lett volna. Még ahhoz sem tudtak hozzászólni, hogy Pataki János mester tágas templomcsarnokokhoz szabott padjait hogyan helyezték el a templomban. A pietizmus érvényesülését a templomberendezés barokk cicomája talán nem akadályozta volna, ha a barokk *rendi egyenlőtlenségének* társadalmi szemlélete nem vadította volna tovább az ákosiak nemesi gögjét. Bizony, a szép festésű csipkés-fedeles padok olyan versengést, viszályt váltottak ki, nemcsak az asszonyokban, hanem a férfiakban is, hogy 1774-ben már valóságos kharta alkotmányba kellett foglalni a hívek ülésrendjét az ákosi templomban. Persze, mint ilyenkor lenni szokott, a családi becsület nem engedte, hogy vélt előkelőségi igényéből engedjen és II-es vagy III-as számmal jelölt padokba üljön. Inkább nem ment templomba. Még a 20. században is üresen maradtak a templom közepén, a legjobb helyen lévő, de közönségesnek osztályozott padok. Bizony, amilyen szép az ákosi templom berendezése, annyira alkalmatlan, hiszen nemhogy elősegítené, de meg is akadályozza a templomban azt a vallási elmélyülést, amely a hívek *lelki megújulásának*, a szellemi fejlődés hajtóerejének a feltétele. Nem csoda hát, hogy az ákosiak megfeneklettek hiú, nevetséges, anakronisztikus nemesi gögjük erkölcsi zátonyán. Ezen a helyzeten nem változtatott az ákosi templom millenium-kori példás restaurálása sem, mert az csak a *műemlék épületet* állította helyre, nem annak Krisztus parancsa szerinti léleképítő funkcióját.

Az Érmellék románosodása

A 18. század folyamán összetételében és szerkezetében is megváltozott Magyarország lakossága. A földesurak tízezzel telepítették a jobbágyságot alföldi birtokaikra. Ha hegyvidéki

birtokaiknak volt jobbágyfeleslege – magyarok, tótok, azaz szlovákok, oroszok, azaz rutének – , nemcsak azokat hozták le, hanem külföldről is hoztak németeket, horvátokat és óriási számban románokat. Ákos környékére románok és svábok telepedtek. A románok nagy tömegben 1720 és 1750 között jöttek a Szilágyságba és az Érmellékre, elsősorban Kővár-vidékről és Máramarosból, de a messzi Moldáviából is. Juhásznak szegődtek a földesurakhoz a középkori *oláh* jog juh-ötvened rendszere szerint. A szimpla házasságon kívül, semmiféle társadalmi szervezetük nem volt. Ortodox papjaik írástudatlanok voltak, semmiféle nyilvántartást nem vezettek, a románok nem ismerték származásukat, nagyapjukat sem tartották számon, családnévük sem volt. A vármegye képtelen volt faluközösséggé tömöríteni őket. Végül a vallási unió, a románok görög-katolikus rítusra térése segítette elő a megoldást, mert a papok írástudók lettek és nyilvántartásba vehették a híveket. A következő nemzedék már letelepíthető lett, igénytelenebb birtokokon képes volt földet is művelni, tehát jobbággyá lenni. Az első nagy feladat tehát a románok görög-katolikus hitre való térítése volt, hogy létrejöhessen egyházi szervezetük. Ákos környékén, Közép-Szolnok vármegye érmelléki járásában ezt a munkát Dobai János szolgabíró, a kuruckor nagy jogvédőjének, Dobai Dánielnek az unokája végezte el. A váradi görög-katolikus püspökség hathatós közreműködésével, az 1730-as években görög-katolikus román főesperességet szervezett Tasnádszarvad székhellyel. Szarvad, Zölce, Csány, Orbó, Szeődemeter és az Érközi Erdőség jó része ugyanis Dobai János feleségének, Viski Zsuzsánnának a családja és rokonsága, valamint a tasnádi Aspremont-Rákóczi uradalom birtokában volt. A szarvadi görög-katolikus főesperesség székhelye és birtoka ezekből került össze. Furcsa embernek mondják ezt a Dobai János szolgabírót: tehetséges és megnyerő modorú, de gögös és gyenge jellemű volt. Családját, gazdaságát elhanyagolta közigazgatási feladataira hivatkozva. A román papok és parasztok az egész Érmellékről hozzá jártak Ákosi udvarházába. Hatóságok előtti befolyásával mindenkin segített, aki kellő alázattal és hízélgéssel erre kérte. A tornácon állva fogadta az udvaron kalaplevéve álló népes román küldöttségeket, és keleti kényúrként osztotta kegyeit. A papokat magához hívta a tornácra, de asztalához azokat sem ültette. Különben asztala felesége jóvoltából állandóan meg volt terítve és mulató cimboráival mindig tele volt a ház. Labanc hírében állott, és ez ellen ő sem tiltakozott. 1741-ben szolgabíróként, nagy hanggal, de nagyon kevés eredménnyel szervezte Mária Terézia védelmére a nemesi felkelést. Nem becsülték, de tisztelték, sőt szerették az ákosiak, mert szépen tudott mulatni, danolni, táncolni és – családtagjain kívül – mindenkiel szemben nyájasan viselkedett. Bizony, ennek az embernek köszönhetően jutottak tetemes vagyonhoz az érmelléki, román görög-katolikus parókiák.

A szatmári svábok magyarsága

Az ákosiak, mint a környék magyar nemesei általában, inkább jó szemmel nézték a románok telepítését, hiszen az semmiben sem sértette érdekeiket, és minden magyar nemesnek – minél csóróbb és bocskorosabb volt, annál inkább –, tetszett a románok velük szembeni alázatos viselkedése. Az ákosi kisnemesek is szívesen telepítettek románokat azokba a szomszédos falvakba, ahol birtokaik voltak: Újnemet, Kisfalu, Gyöngy, Csög lakossága ekkor lett románná. A magyar jobbágyok sem tartottak a román telepeseiktől, hiszen olyan földeket

kaptak, amilyenre magyarok nem pályáztak. Juhásznak, béresnek, szolgának pedig szívesebben alkalmaztak a jobbágyok is románt, mint magyart. A magyar nemzeti történetírás később egyértelműen nemzet elleni hibának, bűnnek minősítette a románok betelepítését. Elfelejtik, hogy akkor ez csak gazdasági és társadalmi előnyt, hasznot hozott a magyaroknak és később is csak a nemzetközi politikában hozott bajt és veszélyt – *végzetes* bajt és veszélyt – a magyarságra. A németek betelepítése az Ákossal szomszédos Szatmár-megyei részekre, már kezdettől fogva a magyarok általános ellenszenvével találkozott. A nemesek az áruló Károlyi labanc pimaszságát látták benne: éppen az árulásáért kapott Rákóczi birtokokra telepít németeket, a reformáció szülőföldjére katolikusokat, sőt a vármegye örökös főispánságával még a magyar nemesség befolyása alól is kiveszi őket. A magyar jobbágyok, pedig a sváb jobbágytelepítéssel szemben érezték azt, amit a románokkal szemben nem: *a magyar földnépének, honfoglalás előtti szerzett jogait veszi semmibe a földesúr, amikor magyar jobbágybirtokot idegen kézre juttat*. Bár a liberális történetírás ezt figyelmen kívül hagyja, nyugodtan kimondhatjuk, hogy a parasztnak mondott magyar földműves romlatlan, tiszta jogérzéke helyesen ítélte meg a sváb telepítést, amikor abban az írásban nem foglalt őseurópai szokásjog sérelmét látta. A legjobb szőlőtermő helyekről, Béltekről, Erdődről, Szakasról, Nántúrról a sváb telepesek kedvéért Géresre, Dobrára, Szatmárhegyre és más gyenge földű birtokra telepített magyar szőlőművesek utódai azóta sem felejtették el, hogy a Károlyi uradalom gazdatisztjei az ő robotmunkájukkal műveltették az uradalmi szőlőket, amíg az ahhoz nem értő svábok a szőlőművelést meg nem tanulták. A szatmári svábok különben a 20. századra jó magyar hazafiakká lettek és ha nem lett volna a vérségi asszimilációt megakadályozó valláskülönbőség, olyan idegen eredetű, magyar népcsoporttá lettek volna, mint a palócok, besenyők, székelyek, kunok, örmények, akik évezred múlva is megőrzik megkülönböztető öntudatukat és javára, nyereségére váltak volna úgy a magyar, mint a német nemzetnek.

A magyar nemzeti öntudat

Spanyol III. Károly uralkodása idején az Egyesített Habsburg Monarchia kormánya egészében a jezsuita befolyás alatt működő olyan udvari főhivatalok – elsősorban a Haditanács és az Udvari Kamara – kezében volt, amelyeknek nem voltak magyar tagjai. Mária Terézia trónját csak a magyarok segítségével tudta megőrizni, ezért magyarországiakat is kénytelen volt bevonni a kormánysszervekbe. Amellett, hogy ezek csak a jezsuiták által megbízhatónak tartott, császárhű labancok lehettek, hivatali megbízatásuk természetszerűleg csak a Kollonich-program – „Magyarországot rabbá, koldussá, katolikussá és németté kell tenni!” – végrehajtására, illetve az abban való részvételre szorítkozott. A felvilágosodás reformjaiban is csak a jezsuitizmus követelményei után érvényesülhettek a racionális elvek és azok között valahol a *közoktatás ügye*. Az Apafi Mihály nevéhez köthető, az akkori Európában ultramodern népoktatási rendszert Mária Terézia *Ratio educationis*-a elvben kiterjesztette az egész Egyesített Monarchiára, de a Kollonich-program következetes tiszteletben tartásával. Gyönyörű katolikus iskolarendszert szerveztek a protestáns országban a népiskoláktól a középiskolákon át a főiskoláig, egyetemekig. Magyar népiskolákat tarthattak fenn a protestáns magyarok is, a középiskolák is működhettek, de csak anyagi alapjaiktól megfosztva, szegényen

és katolikus hatósági ellenőrzés alatt. A reformáció óta jól bevált szokás a protestáns magyar ifjak nyugati egyetemjárása a bécsi kancellária, azaz csak a jezsuiták engedélyével történhetett, azaz betiltatott. Így a magyar felsőoktatást csak a középiskolák felső tagozataként lehetett folytatni, de ott lehetett. Csodával határosak ezeknek a visszaszorított, elnyomott protestáns magyar iskoláknak az oktatási, nevelési eredményei. A jezsuita rend megszüntetésével és Kalapos József uralkodásával kezdődő magyarországi reformkor legfőbb irányítói, szakemberei, alkotó értelmiségei nagyon kevés kivétellel, mind a néhány vidéki sanyarú anyagi körülmények között működő protestáns iskolákból került ki és csak néhányan a nagy anyagi, tárgyi és személyi dotációval ellátott sok katolikus gimnáziumból, egyetemről, főiskoláról. Az ákosi kisnemesek magasabb iskolázására nem volt lehetőség: hogy a nagybirtokosokhoz hasonlóan házi tanítókat, nevelőket tartsanak és utána saját költségükön nyugati továbbtanulásra elküldhessék, ezt nem engedhették meg maguknak. A zilahi, szatmári, debreceni református kollégiumok látogatása is nagy anyagi és társadalmi terhekkel járt és csak azok végezték el, akik papok, közhivatalnokok vagy hites ügyvédek akartak lenni. Sokan hozzákezdtek, de kevesen fejezték be a továbbtanulást, rendszerint még a teológiai vagy jogi kurzus előtt kimaradtak. Ennyi is elég volt az uradalmi tisztséghez, vármegyei esküdséghez, falusi jegyzőséghez, tanítósághoz. Külföldre azonban ezek sem jutottak, világot nem láthattak. A kollégiumokban viszont könyveken és folyóiratokon, de még inkább világot járt tanárok közvetítésén át kapcsolatot tarthattak a legmagasabb szintű műveltséggel is. Ilyen körülmények között az előző korszak méhes kultúrája által fenntartott, ország és nemzetépítésre irányuló *lelki* készség mellé a felvilágosodás korában *szellemi* készség is fejlődött, amely csak alkalomra várt, hogy a társadalom anyagi valóságában, *testileg* is megvalósuljon.

Magyar polgárság

A világ megismerésére a városi polgárság számára ott volt a *vándorlegényi* kötelezettség: nem jelentkezhettek mestervizsgára az az iparossegéd, aki néhány évi szakmai gyakorlatot nem szerzett más városok – sokszor idegen országok – műhelyeiben. A falusi földműves lakosság pedig, csak a katonaság révén kerülhetett ki a világba. A jobbágyokat erőszakkal is toborozták, kényszerítették „önkéntes” katonai szolgálatra, azok végig is lakták az Egyesített Monarchia különböző kaszárnyaíait, és járták is a világot a Habsburg dinasztia sok háborújában. A nemeseket azonban nem lehetett katonaságra kényszeríteni, azok hát otthon maradtak, beszűkült falusi világukban. A Mária Terézia megsegítésére 1740-ben szervezett nemesi felkelésben Ákosról talán senki sem vett részt. A Napoleon elleni nemesi felkelésre Kattrá István szolgabíró buzgólkodása folytán Ákosról 37 lovas és 93 gyalogosból álló, nagyon szép kis sereget írtak össze. Nem tudni azonban miért, végül is Ákosról csak néhányan indultak el a hadjáratra, közülük még kevesebben – vagy egyáltalán senki sem – érkezett meg a győri csatába. Az ákosi nemesség tehát itt maradt a falusi elmaradott állapotok között, iskolázatlanul. A nemesi öntudata csak a falubeli vetélytársakkal szembeni gőgös versengésre szorítkozott, a harmadik faluban már csak közönséges parasztnak nézték az ákosi nemes urat. Igen Magyarországon egy csak a mi viszonyaink között ismeretes társadalmi réteg alakult ki, a nemes paraszt, helyesebben: a *parasztnemes*. Persze, halálos sértés volt bárkit is parasztnak

titulálni – ez még a jobbágyokkal és zsellérekkel szemben sem illett – de az a mai napig általános szokás, hogy a városiak parasztnak nevezik a földműveseket – a hátuk mögött. Különben, az 1848-as szabadságharcban a nemeseket csak közkatonaként sorozták be a honvédseregbe, tiszti, vagy altiszti rangot csak tanult emberek kaphattak. Hogy ennek ellenére a honvédsereg többsége nemes származásúakból állott, az az ezeréves magyar nemességnek honfoglaló őseihez méltó *erkölcsi* színvonalát bizonyítja.

A lakosság stabilizációja

A kuruckor és az 1710-es évek nagy népmozgalma után, állandósult Ákos lakossága. Betelepedő és elvándorló már nem volt. Új lakosok a társadalmi élet természetes rendje szerint jöttek a községbe, elsősorban hivatásuk, foglalkozásuk itteni folytatására – mai nyelven: munkát vállalva –, másodsorban, pedig itteni családba lépve. Az iskolázottságot, tanultságot igénylő foglalkozások – egyházi tisztviselők: papok, tanítók; közigazgatási tisztviselők: szolgabírák, esküdtek, jegyzők; valamint a nagyobb birtokok tisztviselői: intézők, gazdatisztek, számvevők, írnokok –, a helyi birtokosok társadalmi hierarchiájába illeszkedtek be, és ha nem voltak idevalósiak ideházasodtak, illetve ott telepedtek meg véglegesen, ahol házassággal, birtokörökséggel vagy vásárlással állandósulhattak. Nyilvánvaló, hogy legkésőbb egy nemzedék múlva a betelepedés két útja egybefonódott: az ideházasodottak itt folytatták munkájukat, a munkára érkezettek, pedig itteniekkel kötöttek házasságot. Az ákosiak fő foglalkozása a mezőgazdaság, a földművelés és állattenyésztés volt, és az ezekhez csatlakozó helyi feldolgozóipar, a malom. A földbirtok tulajdonosai nemesek voltak, túlnyomó részben jobbágy nélküli, kisbirtokos nemesek, akik szolgák segítségével maguk művelték földjüket és gondozták állataikat. Kezdetben a jobbágyok is – 1715-ben nyolc jobbágy gazda család volt a faluban – és a szolgák is magyarok voltak. Később általános lett a román szolga és béres, úgy a nemeseknél, mint a jobbágyoknál. A külön szakértelmet igénylő alkalmazottak, ispánok, lovászok, kocsisok és mindenekelőtt a szőlőművesek magyarok voltak és maradtak mind a mai napig. A pásztorok, juhászok és gulyások pedig, mind románok voltak és maradtak.

A nemzeti közösség hiánya

Ákos *nemesek lakóhelye* volt, nem *nemesek községe*. A nemes családok itt – mint az előbbiekben láttuk – még keresztyén gyülekezetet, hitközösséget sem voltak képesek alkotni, polgári községet még kevésbé. A faluközösség pedig jobbágyinak, parasztnak való, nem pedig nemesnek. Úgy éltek itt a nemes családok nem egymással, hanem *egy más mellett* évszázadokon át, hogy még most, százötven évvel az ősiség megszűntetése után sem lehet írni a Millennium előtti életükről. Csak a 20. század kataklizmái, az idegen uralom kényszere tömörítette Ákos magyarságát, nemest és parasztot, gazdagot és szegényt, urat és szolgát egymással való közösségre, mégpedig – a templom alkalmatlansága miatt – vallásfelekezeti tartalomtól független *magyar nemzeti közösséggé*.

Ákosi családok

Az *Ákos nemzetség* egyenes ági leszármazottai közül a Bályoki Szénási és a Szúnyogi Szunyogh család, valamint a leányágiak közül a főúri Sulyok, továbbá a nemes Dobai, Verebély és Veres családok tagjai a legutóbbi időkben is éltek Ákoson.

A *Lekcsei és Alsószopori Sulyok család* egyike a legjelentősebb magyar történelmi családoknak. A török előnyomulás elől menekült Erdélybe Nándorfehérvár utolsó kapitánya, Sulyok István feleségével, Enyingi Török Margittal. Gyermekeik közül Sulyok Balázs Ákos nembéli Álmosdi Csire Borbálát vette feleségül, és eleinte a Bihar-vármegyei Álmosdi kastélyban laktak, majd a csendes életet és a tudományokat kedvelő Balázs, feleségével és három leányával a nemzetség ákosi részbirtokán telepedett meg. Udvaruk és Udvarházuk idilli környezetben, a falu közepén, a főutca és a Nagyér (Kraszna) folyó között feküdt, úgy, hogy a folyó túlsó partján az Ecsedi láphoz csatlakozó tölgyes-füzes-ligetes nádas terült el. A Sulyok leányok – már szóltam róluk –, *Anna*, *Sára* és *Krisztina* kétségkívül a magyar történelem legnevezetesebb *Három a kislánya* volt, illetve házasságukkal azok lettek. Nevelőjük, a család udvari papja, a tekintélyes humanista, Balázs úr barátja és vitatársa, *Selymes Bertalan*, Ákos község reformátora volt. Hogy milyen kitűnő nevelőmunkát végzett, annak bizonyossága az, hogy a leányok később hasonló nagy igénnyel nevelték gyermekeiket. A leányok szépségének, vagyonának és jó neveltségének a híre az ország legnevezetesebb főurait vonzotta kérőként Ákosra. Így mentek férjhez a Sulyok leányok: *Anna Balassa János*hoz, a nagyhírű törökverő horvát bánhoz és erdélyi vajdához, *Sára Dobó István* szintén erdélyi vajdához, a legendás egri várkapitányhoz, *Krisztina* pedig *Bocskai György*hez, a bihari Kereki vár urához. Az ákosiak fantáziája szerint világra szóló hármaskör volt az ákosi templomban, annyi főúri vendéggel, hogy díszes sáttortáboruk nagyobb volt a falunál. Persze, ennek semmi valószínűsége sincs, mert a rátarti büszke nagypapa ragaszkodott volna az álmosdi színhelyhez, ha az esküvő nem a vőlegények székhelyén, Gyulafehérváron, Nagyváradon vagy birtokaikon, vagy saját váraikban lett volna. Sulyok Balázs halála után özvegye az 1570-es évek közepéig élt Ákoson. A verőfényes gyermekkor emléke több ákosi látogatásra készítette a leányokat gyermekeikkel, *Balassa Bálint*tal, *Dobó Ferenc*cel és Krisztinával, valamint *Bocskai István*nal és *Erzsébet*tel együtt. A helyi hagyomány szerint Bocskai István és Balassa Bálint felnőtt korában is sok időt töltöttek Ákoson Bocskai Erzsébet fiával, Báthori Zsigmonddal együtt. A templomba is eljártak, bár az – akkor már unitárius lévén – nem vonzotta őket különösképpen. Annál inkább kedvelték a Sulyok udvar mellett a Kraszna folyó túlsó oldalán elterülő hatalmas, mocsári tölgygyel, nyárral, fűzzel, égerrel tarkított nádasban való vadászatot. De Bálint mindennél jobban szerette a mulatozást, nótázást és a menyecskék körüli legyeskedést.

Álmosdi Borbála halála után az ákosi birtokrész az Ákos nembéli *Bályoki Szénás* vagy *Szénási* család birtokába került. Az udvarházban előbb uradalmi gazdatisztek, majd később a Szénási család idetelepedett tagjai laktak. A család – mint előnevük is mutatja – Berettyó-menti birtokain élt. A 17. század közepén *Szénás Dávid* feleségével, *Rátoni Nagy Rákhellel* a Sulyokoktól rájuk szállott ákosi részbirtokra költözött, és leszármazottaik azóta is ott élnek. Dávid leánya, *Zsófia* 1680 körül Dobai Dánielhez ment feleségül, ükunokája, *Szénási Klára* száz év múlva *Csányi Kövér Rúben*hez, leányuk Kövér Sára pedig Érsek Újvári Lajoshoz,

mindkét családot Ákosra telepítve. Különben a Bályoki Szénás vagy Szénási leányok történelmi házasságokat kötöttek: 1760 körül *Rebeka Tisza Lászlóval*, Magyarország közéletében a 19. és a 20. században nagy szerepet játszó Tisza Kálmán, Tisza Lajos és Tisza István ükapjával kötött házasságot, valamint ugyanabban az időben *Bályoki Szénási Ilona Nagybányai Horthy István*, kenderesi birtokoshoz, *Horthy Miklós* kormányzó dédapjához ment feleségül. Különben Szénási család ma is él Ákoson, részes-munkás, napszámos sorsban, de megérdemelt köztiszteletben.

Az Ákos nemzetségből egyenes ágon származó másik család, a *Szúnyogi Szunyogh* család, szintén leányai házasságával hagyott emléket maga után. Szúnyogi Szunyogh János és felesége, Mindszenti Gencsi Borbálának három gyermeke volt, Ferenc, Borbála és Mária. Szunyogh Ferencnek *Kövér Polixénától* született gyermeke volt Szunyogh Zsuzsánna, aki *Fráter Dániel*, érsemjéni birtokoshoz ment feleségül, és az ő dédunokájuk volt a felvilágosodás nagy harcosa *Kazinczy Ferenc*. Szunyogh Ferencnek született fia *Szomódi Zsófiától*, Szunyogh Farkas, akinek feleségétől, Bölöni Zsuzsánnától két gyermeke született, *Juliánna* és *Dénes*. Szunyogh Juliánna Apaj nembéli *Kövér Gáborhoz* ment feleségül, leányuk, pedig *Kövér Katalin Rátoni Nagy Dánielhez*. Így került az ákosi templommal szembeni régi Szunyogh kúria a Rátoni Nagy család birtokába és maradt is abban a mai napig. Szunyogh Farkasnak és feleségének Bölöni Zsuzsánnának az ükunokája Szunyogh Berta, 1878-ban *Szekeresi Nagy Mihállyal* kötött házasságával került vissza Érszentkirályról Ákosra. Szunyogh Jánosnak és Gencsi Borbálának a leánya volt Szunyogh Mária, aki Bőnyei Török Zsigmondhoz ment feleségül. Három gyermekük született: egy leányuk, *Zsófia*, aki *Dobai Gáborhoz* ment feleségül és két fiúk, *János* és *István*. Török János és felesége Pap Katalin restauráltatta 1742-ben az ákosi templomot. Síremlékük ott van a templom bejárata előtt. Leányuk, *Krisztina Bölöni Sándor* alispánnak lett a felesége. Az ő dédunokájuk volt *Kölcsey Ferenc*, a költő. Török Zsigmond és Szunyogh Mária harmadik gyermeke Török István a szilágyszentkirályi *Baji Zsuzsannát* vette feleségül. Az ő ükunokájuk unokája volt *Ady Endre*, költő, az Érmellék leghíresebb szülőtte.

A kis- és nagydobai Dobai család öt évszázada élt Ákoson. Dobai Székely Tamás *homo regius* – így nevezték akkoriban a közjegyző-ügyvédet – 1505-ben lépett a bélteki Drágfi uradalom szolgálatába, akkor vette feleségül *Ady Borbálát*, és kapta vele az ákosi templommal szembeni Sülyi kúriát. Gyakran és huzamosan vendégeskedett nála barátja, a költő és ferences rendfőnök, *Csáti Demeter*, aki Rómához hű pap lévén 1541-ig kizárta Ákosról a vallási reformációt. Tamás unokájánál, Dobai Miklósnál nevelkedett az árva *Károlyi Zsuzsánna*, később *Bethlen Gábor* felesége. Bethlen Gábor udvarlása és jegyessége idején később pedig, Bocskai István, váradi kapitány kíséretében gyakran járt Ákoson. Dobai Tamás unokájával, Boldizsárral a család Menyőbe telepedett át, így unokájuk, Dobai Dániel ügyvéd, vármegyei főjegyző, a vészkorszakban a nép nagy jótévője Menyőben született, és második feleségével, Szénás Zsófiával kötött házasságával került vissza Ákosra. Dobai Dániel unokája volt Dobai János, érmelléki szolgabíró, a román bevándorlók itteni letelepítője. Utána a Dobai család csak leányai házasságával – úgy sem figyelemre méltóan - szerepel a 20. századig. Dániel ágának utolsó ákosi tagja, Dobai Katalin 1872-ben feleségül ment Szoboszlai Károly, debreceni

törvényszéki bíróhoz. Gyermekük Szoboszlai István valahol Debrecenben vagy Budapesten tisztviselősködött, nem lakott Ákoson, nem törődött birtokával. Gyermektelenül halt meg az első világháború végén, a román uralom kezdetén. Özvegye, nem is jött el Ákosra, úgy adta el a háromszáz holdas, belterjes, tanyás birtokot, a falu közepén fekvő régi, Szénási Zsófia-féle belsőséggel együtt, *Ploszka Györgynek*, a háborús konjunktúrában meggazdagodott, amúgy írástudatlan román fuvarosnak. A 20. században Ákos közéletében tevékeny résztvevő Dániel leszármazottainak désházi ágából valók voltak.

Szomódi vagy *Szomoldy* István a 17. század végén került református papnak Krasznamihályfalvára – az ákosi eklézsia akkoriban Mihályfalva filiája volt –, így vette feleségül 1705-ben Dobai Rákhelt és így lett a Szomódi család az ákosi templommal szemben fekvő régi Sülyi-Adi-Dobai belsőség birtokosa és ott is maradt a család 20. századi kihaltáig, hogy utána Weisz Dezső tulajdonába kerüljön. Neves tagja volt a családnak Szomódi János, aki gondnokként 1770 körül az ákosi templom berendezését elkészíttette.

Makódi Mihály valamelyik más érmelléki faluból került református lelkésznek Ákosra. Ő szervezte az 1760-as években az ákosi templom berendezésének készítését. *Verebély Zsuzsannát*, ákosi kisbirtokos leányát vette feleségül. Az ő unokájuk volt *Ákosi Makoldy Sámuel*, erdélyi kormányiszéki tanácsos, neves alkotmányjogász.

Sepsiköröspataki Költő László szintén református papként került Ákosra a 19. század elején. Tar Mihály, gazdag ákosi malmos leányát vette feleségül. Fia, a híres birtokszerző *Költő István*, mihályfalvi papról – illetve fősvénységéről – sok anekdota keringett. Gyermekai közül *Költő László* törvényszéki bíró volt Szatmáron, a kommunista diktatúráig. Akkor lemondott hivataláról és Ákosra jött gazdálkodni. Egy esztendő múlva azonban az osztályharc kuláknak minősítette, vagyonát elkobozta, őt magát börtönbe zárta. Onnan kiszabadult ugyan, de néhány hónap múlva meghalt. *Költő Béla*, ákosi birtokosként tevékeny részt vett a falu közéletében, a román uralom alatti magyar közösség kiépítésében, az EMGE Gazdakör és az Erdélyi Párt szervezésében. Gyermekai utódok nélkül haltak meg a kommunista diktatúra idején.

Az Ákos nemzetségből, egy Báthori kori házasság révén, leányágon eredt az *Ákosi Veres* család. Ősapjuk, *Veres Gáspár*, gazdag pénzember, ákosi Pap István barátjaként, egyike volt a Dobainé Sulyok Mária által kezdeményezett erdélyi *szombatos szekta* alapítóinak, amely a következő nemzedékben, *Pécsi Simonnak*, Bethlen Gábor kancellárjának a védelme alatt országos tekintélyre emelkedett. Utána azonban üldözés következett és az ákosi szombatosok előbb unitáriusokká, majd Lorántffy Zsuzsánna missziója folytán reformátusokká lettek. *Veres Gáspár* több gyermeke között szétoszlott a nagy vagyon, de tetemes rész maradt belőle nemcsak unokáira, de Ákoson ma is élő, késő ivadékaira is. Érdekes, hogy figyelemreméltó férfi tagja nem volt a Veres családnak, leányaik házasságával maradt fenn az emléküik. Veres Gáspár unokája, *Veres Zsuzsánna Török Mihályhoz*, gazdag malmoshoz ment feleségül, és az ő unokájuk volt az a *Török János*, aki 1742-ben az ákosi templomot újjáépíttette. Ugyancsak Veres leányokkal, *Ilonával* és *Karolinával* kötött házassággal telepedtek meg Ákoson a *Szilágyi* és a *Cséke* családok.

Az Érmelléken sok *Szilágyi* nevet viselő család élt és él. Közülük a 18. században kiemelkedett az érkőrösi születésű, később Girolton és Mindszenten nagybirtokot szerzett *Szilágy Sándor*, aki következetesen a *Horogszegi* családi előnevet használta. Hogy milyen jogon használta Hunyadi János feleségének, Mátyás király anyjának, *Horogszegi Szilágyi Erzsébetnek* a nevét, azt a történetíróknak kell kideríteniük. A köztörténet ugyanis úgy tudja, hogy a Horogszegi Szilágyi család *Szilágyi Mihály* kormányzó halálával fiágon kihalt. Viszont a családnak Szilágyságban tetemes birtokai voltak, valószínű hát, hogy fiági leszármazottai is maradtak, ha nem Mihály kormányzó után, de testvérei vagy unokatestvérei után. Sándor fia, *Szilágyi Miklós* a nagyon gazdag ákosi Veres Ilonát vette feleségül és az ákosi főtéren lévő ősi Veres kúriába költözött. Két fia volt, *Imre* és *János*. János fia *Ferenc* a Millennium táján minden vagyonát elveszítette, úgy, hogy fiára, a zseniális géplakatos és műszerész, Szilágyi Miklósról csak egy-egy házas telek jutott örökségül. Azt 1933-ban árvereztette el kocsmái adósságok fejében Löwinger Jenő. Szilágyi Imrének a fia volt *Szilágyi Lajos*, aki háromszáz holdas örökölt birtokát egyetlen éjszaka elkártyázta úgy, hogy hét gyermekére csak fejenként hét holdas anyai örökségük maradt. A régi Veres kúriát Löwinger Jenő, kocsmáros, a háromszáz holdat Goldstein–Gál Sándor, árendás vette meg. A Horogszegi Szilágyi család leszármazottai nagy birtokuk elvesztése után is köztisztviselőként álló kisbirtokos gazda és munkásemberekként éltek Ákoson, és élnek ma is.

Szekeresi Nagy István a kuruckorban került Nagyszekeresről az érmelléki Szentkirályra, a Wesselényi birtok ispánjaként. 1709-ben feleségül vette *Selymes Juliannát*, Selymes Mihály leányát, a nagy hírű humanista, *Sericeus-Selymes Bertalan*, Ákos hajdani reformátorának az ivadékát. Leszármazottai nemzedékeken át ispánként vezették a Wesselényi család szerény ákosi birtokán a gazdaságot. A Verebély, Vásárhelyi, Bara, Vass, Debreceni szerény birtokú családok leányaival kötöttek házasságot, és a földművelés mellett fogadósok, vendéglősök, mészárosok, kocsmárosok voltak. A fogadós mesterség a magyar kisnemesek legjobb foglalkozása volt, mert fogadója és udvara nemesi, mentességet élvező kúriális terület volt, ahol minden vendég, még az üldözött betyár is mentesült a hatósági zaklatásoktól, amellet, hogy a nemes ember élhetett a bormérés és húsárusítás regále jogával. A család nevezetes tagja volt a 19. század elején *Szekeresi Nagy Ferenc*, aki az ákosi kocsmája mellett, az országutak elágazásánál, Majádon is nyitott vendégfogadót. A megyeszerte ismert vendéglő neve a „*Világ közepe*” volt, falára ki volt írva: „Itt a világ közepe, ki nem hiszi, jöjjön be!” Fia *Nagy András* kétszáz holdas birtokot hozott össze Ákoson a szilágysági vasútépítésnél való fuvaros vállalkozásával. Egyetlen fiát, *Mihályt* iskoláztatta, gazdasági akadémiát végeztetett vele, úgy, hogy az egyenrangú partnerként köthetett házasságot Ákos nembéli Szunyogi Szunyogh Bertával. Apja halála után Mihály a régi Vass telken fekvő kocsmát eladta Weisz Mendelnek, maga pedig gazdálkodás ürügyével végiglélezte az életét, a birtokában maradt régi családi házban. Feleségét, Szunyogh Bertát, hat gyermek megszülése után házasságtöréssel vádolva elkergette, még hozományát sem adta vissza, az asszony rokonsága révén jutott szakácsnői álláshoz a zilahi Wesselényi Kollégiumban. Gyermekai kiváló tehetségű kereskedő, hentes, gyógyszerész és orvosként tekintélyes köztisztviselőként álló emberek lettek és elkerültek

Ákosról. Csak Ferenc fia, és annak fia, Szekeresi Nagy József maradt Ákoson. Őt a kommunista diktatúra – miután az egész Nagy Mihály vagyont államosította – 1949-ben deportálta, majd 1957-ben az 56-os forradalommal kapcsolatban hazaárulásért fegyházra ítélte. A börtönben halt meg 1963-ban.

A Költő családdal való kapcsolata révén ismerte meg és vette feleségül Cséke Lajos *Ákosi Veres Karolinát*. Feleségével is szép birtokot kapott, maga is vásárolt hozzá, úgy, hogy három gyermeke is tisztas vagyont örökölt. Sajnos legkiválóbb gyermeke, *Cséke Jenő*, Ady Endre barátja hősi halált halt az első világháborúban. Másik fia, *Cséke Iván* is gyermektelen maradt. Úgy deportálta feleségével együtt kényszerlakhelyre 1949-ben a kommunista diktatúra. Persze, birtokukat, a 16. századi Ákosi Veres Gáspár féle vagyon utolsó maradványát pedig államosították.

Az Ákos 19. századi történetében nagy szerepet játszó *Újvári* és *Bagossy* család uradalmi és vármegyei szolgálattal került a községbe. *Újvári György* a kuruc menekülőkkel került a Kalotaszegre, és Doboka vármegyébe. Fia *Deési Érsek Újvári László* a Bánfi uradalom gazdatisztje volt Kolozsborsán. László fia volt Újvári, vagy *Érsek Újvári Lajos*, aki előbb a Szilágynagyfalusi Bánfi uradalomban dolgozott, majd a zálnoki birtok intézőjeként Közép-Szolnokba került át és itt 1797-ben szolgabíróvá választották. Feleségül vette Csányi Kövér Rúben és Ákos nembéli Bályoki Szénási Klára leányát, *Kövér Sárát* és annak ákosi örökségében, a régi Szénási vagy Szénás udvarházban rendezkedett be. Itt lakott annakidején a török előnyomulás elől menekülő *Lekcsei Sulyok Balázs* feleségével, Álmosdi Csire Borbálával és a magyar történelemben nagy szerepet játszó három leányával.

Érsek Újvári Lajos és Kövér Sára fia volt Újvári vagy *Érsek Újvári Sándor*, Wesselényi Miklós gazdatisztje, barátja és politikai harcostársa, az érmelléki járás szolgabírája, az 1848-1849-es szabadságharc alatt a honvéd hadsereg toborzó biztosa. Wesselényi Miklósról, az árvízi hajósról a liberalizmusnak talán legnagyobb 19. századi képviselőjéről a magyar történelmi közvéleménynek hézagosa a tájékozottsága. Ha nem is az őt megillető mértékben, de tudják róla, hogy Széchényi István barátja és mentora volt, ő rángatta ki Széchényit fiatalkori léha katonaeletéből, utaztatta meg Európában, vette rá közéleti tevékenységre, politikára, lótenyésztésre. A felvilágosodás és a szabadelvűség ideológiáját apjától, idős Wesselényi Miklóstól, és nevelőjétől, Pataki Mózesztől, valamint költő barátjától, Kölcsey Ferencről vette át, és tekintélyével melléállva segítette diadalra a reformkori Magyarországon. Azt már nem tudják a józanságát a szabadságmozgalmakban is megőrző Wesselényiről, hogy politikáját a vármegye közvéleménye nem támogatta. Erdélynek Magyarországgal való uniója tárgyában, az országgyűléshez küldött felterjesztését számottevő közép-szolnoki nemes – az érmelléki szolgabíró, Érsek Újvári Sándor kivételével – nem is írta alá. Kölcsey Ferenc, aki gyakran időzött Újvári Sándor ákosi házában, erősen panaszkodott is az ákosiakhoz hasonló, Szatmár vármegyei köznemesség maradiságára. A kiváltságaihoz ragaszkodó köznemesség Kölcsey-ellenességét még indokoltnak érzi az utókor, de azt, hogy a jobbágyok is ellenséget láttak a liberalizmusban és hogy a csekei zsellérek még Kölcsey temetési menetét is meghajigálták, azt

már el sem akarják hinni. Tartja magát a hagyomány, hogy Kölcsey az ákosi templom társadalomtörténeti anakronizmusa láttán fogalmazta meg, a *Huszt* című versében megírt, evolutív reformot sürgető jelmondatát:

Honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán?

Régi kor árnya felé visszamerengni, mit ér?

Messze jövővel komolyan vess össze jelenkort,

Hass, alkoss, gyarapíts, s a haza fényre derül!

Bizony, Újvári Sándor sem volt népszerű, sem Ákos, sem a vármegye nemessége előtt: 1845-ben már szolgabíróvá sem választották újra, a szabadságharc alatti toborzó biztosi kinevezését nem a vármegyének, hanem a Batthyányi kormánynak köszönhette. Közép-Szolnokban haladó értelmiség és városi lakosság hiányában a nemesség polgárosodásának késése miatt, a szabadságharc zászlaja alá nagyon kevesen gyülekeztek. A nagyon kevés felvilágosult értelmiségi, diák, tanár és pap mellett a nemességből csak a mindenféle változást sürgető, nincstelen Diósadi, Désházi, Lompéti, nemes indult önként a haza és a szabadság védelmére. Az ákosiak nagyobb hazafinak, a közügyeket abban átlátó okos embereknek tartották magukat annál, hogy ők holmi jöttment Újvári Sándor utasításait meghallgassák. Az Érmellékről csak néhány rongyos és éhes bocskoros nemes vagy zsellér gyülekezett a toborzásra, telkes-jobbágy vagy birtokos nemes egy sem. Érsek-Újvári Sándor jelentésében felpanaszolja, hogy a szabadság ügye iránti lelkesedés hiánya miatt, még az önkéntesek ellátása és hadba indítása is nagyon nehéz feladat volt. Az erre vonatkozó részleteket tartalmazza, a jelenleg a Dobai család birtokában lévő, Érsek Újvári írásos hagyaték.

Érsek Újvári Sándor első felesége, a nagy vagyonú, gyermektelen özvegy, *Sándorházi Ágnes* volt. Az ő vagyona felhasználásával, a reformkor igényei szerint épített új kúriát a régi Szénási belsőségre. Ágnes halála után Érsek Újvári Sándor *Rátoni Nagy Karolinát* vette feleségül, de ez a házassága is gyermektelen maradt. Halála után özvegye, Bagosi Kovács Sándorhoz ment feleségül és ezzel a házassággal került a régi Sulyok-Szénás-Kövér-Újvári udvar és birtok a *Bagossy* család tulajdonába. Bagossy Kovács Sándor és Rátoni Nagy Karolina leánya, *Bagossy Anna* Menyői Fodor Ferenchez ment feleségül, leányuk, *Fodor Mária* pedig, Szekeresi Nagy Ferenc Ákosi birtokoshoz. Az ő fiuk volt Nagy József, a Szekeresi Nagy család utolsó ákosi tagja, akit 1949-ben a bolsevik diktatúra kényszerlakhelyre deportált, majd 1957-ben a magyar forradalommal való szolidaritása miatt börtönre ítélt és ott meg is ölt. Bagossy Kovács Sándor és Rátoni Nagy Karolina fia, *Bagossy Gyula* az érszentkirályi Kaizler Karolinával kötött házasságot. Örökölt tekintélyét ez úgy megnövelte, hogy országgyűlési képviselővé választották a 67-es pártban. A parlamentben nem politikusként, hanem vadászként volt ismeretes a Bagossy Gyula neve. Rendszeresen rendezett vadászatot Ákoson és környékén, de – igazi szenvedélyes vadász lévén – vadászatai nem társadalmi csődületek voltak, hanem

természetjárások. Ennek megfelelően minden vadászon rendszeresen ott volt Bársony István, a Hivatalos Lap főszerkesztője, a híres vadász-író. Mint vadászkönyveiből olvashatjuk, *Bársony István* szívesen kuporgott az ákosi szőlőhegy mögötti Szajor-völgyben, rókát lesve egész éjjel, vagy csípette magát a szúnyogokkal kacsavadászon a kiskalusi nádasban, de talán egyetlen vadat sem ejtett, mert jobban érdekelte a zsákmánynál a naplemente és a madárvonulás. Gyakori vendége volt az ákosi vadászatoknak az országgyűlési könyvtár igazgatója, *Fülöp Áron*, a neves költő. Mint ismeretes, Fülöp Áron még szatmári tanár korában, *Attila fia* című trilógiájával folytatta Arany János, Csaba eposzát. Ákosra is azért jött, hogy itt a legendás magyar múlt iránti érdeklődését kielégíthesse. Ő fedezte fel és népszerűsítette az első magyar politikai verset, *Csáti Demeter Pannóniai Énekét* és tudott Csáti hosszas ákosi tartózkodásáról. *Ilosvai Selymes Pétert* az irodalomtörténet összekeverte nagybátyjával, a neves humanistával, Ákosi Selymes Bertalannal – egyik is, másik is *Sericeus* –, aki a Sulyok család udvari papjaként a magyar történelem leghíresebb három leányát nevelte volt. Különben, a Selymes család tagjai még a 18. században is éltek Ákoson. Fülöp Áron Ilosvaihoz csatlakozott abban a nézetben, hogy a Toldi-monda az érmelléki népi örökségben maradt fenn, hogy Toldi Miklós Nagyfaluja, a most az Ákos melletti Ér-Kisfalunak – hajdan Kisnagyfalunak – nevezett helység volt és ezért lelkes költőként vett részt Bagossy Gyulának a Kisfalu környéki nádasban rendezett vadászatán, hiszen hajdan Toldi ott *bujdosott az Éren és a nádon*. Gyula három gyermeke, Sándor, Katalin és Ilona között oszlott fel az ősi birtok. A leányok örökségét agronómus, de lump férjeik elmulatták. A Sándor birtokrésze megmaradt ugyan, de a gazda tohonyasága miatt többnyire parlagon, míg a kommunista diktatúra nem deportálta a családot, államosítva a birtokot. Az Érsek Újvári Sándor építette, régi dicsőséget látott kúriát a kommunisták lebontották, hogy téglájából maguknak építkezzenek.

Nem csak Ákos, az Érmellék, a Szilágyság, hanem az egész Tiszántúl művelődéstörténetében is nagy szerepet játszottak a *Sarkadi* család tagjai. *Babóczy Sarkadi János* a Károlyi uradalom tisztjeként került Ákosra és telepedett meg itt, mint *Csontos Katalin* férje. Elszaporodván, ivadékaik innen terjedtek szét az egész vidéken, mint tisztviselők, jegyzők, tanítók. Történetük annyira változatos és kalandos, hogy nem is lehet bizonyosan tudni, mennyi a kitalált rege és mennyi a félig vagy egész valóság. A *kalevalai Lemminkeinen* jelzőjével, jellemezhetjük a rendhagyó életükért a Sarkadiakat: a *Messzikedvű Sarkadiak*. A hagyomány szerint Sarkadi Jánosnak három fia volt, akiket, mint „okos ember” ésszerűen nevelt: az első fiú az apja útját követve a Károlyi család szolgálatába állott, előbb kuruc, majd labanc katonaként vitézkedett és végül a Károlyiak gazdatisztjeként a sváb telepítésekben szorgoskodott. A másik fiú diákként állott a Rákóczi Ferenc hűségére, harcolta végig a szabadságharcot, utána elkísérte a fejedelmet Lengyelországba, aztán Franciaországba, ahonnan csak fantasztikus kalandjainak a híre érkezett haza. A harmadik fiú nem politizált, kicsi ákosi birtokán élte le az életét, mint községi jegyző. A Napoleon elleni háborúra már az Érmellék és Szilágyság több falujában, több Sarkadit is írtak össze. Hogy közülük hányan mentek el, és azok közül hányan vettek részt a csatában, azt nem lehet tudni. A fáma úgy mondja, hogy az ákosi *Sarkadi Ferenc* végig ott volt a hadjáratban, azután Amerikába került,

ott milliommossá gazdagodott és valamelyik állam kormányzójaként halt meg. Az 1848-as szabadságharcban Bem apó seregébe diákként állt be *Sarkadi Lajos*. A világosi fegyverletétel után ő is Törökországba menekült, nem maradt sem Kossuth, sem Bem mellett, hanem kitűnő nyelvtelhetségét kamatoztatva, törökül, arabul és minden féle más nyelven megtanulva, nyakába vette a világot. Először Rodostóba ment, Rákóczi nyomait keresve, azután a Szent Földön, Egyiptomban és Arábiában az őskeresztyén emlékeket. Azután indult Kőrösi Csoma Sándor nyomán, Perzsián és Türkisztánon át Indiába, onnan Kínába és Japánba, végül Amerikába. Közben többször is körülhajózta a Földet, mint hajószakács, vagy pincér. Sokáig élt az Egyesült Államokban és Nyugat-Európa nagy kikötőiben. Nem törekedett sem gazdagságra, sem társadalmi érvényesülésre. Csak két váltás fehérneműje és csak egyetlen öltöny ruhája volt, de az mindig kifogástalan. Idejét múlta öltönyét téli-tavaszi kabátját a szezon végén egyszerűen eldobta. Különlegességekre, egzotikumokra vadászott, mindenek felett és előtt különleges szexuális élményekre. Vagy száz élettársa volt szerte a világban és talán ugyanannyi gyermeke. Rendszerint özvegy vendéglős nőhöz szegődött pincérnek, szakácsnak és mindenesnek. Remekül rajzolt, minden ismerősének nagy örömet okozott arcképe lerajzolásával, amit aztán oda is ajándékozott. Munkájával, viselkedésével felvirágoztatta a vendéglőt, de szerény pincérfizetésnél többet soha el nem fogadott. Ha valamelyik asszony ragaszkodott hozzá, hajlandó volt házasságot kötni vele, de betársulni a vállalatába, soha. Igyekezett a gyermek születése előtt elbúcsúzni és más asszonyt keresni, mert félt, hogy a gyermeke majd leragasztja valahová. Nem álltatta az asszonyokat, nem hazudott senkinek, nem ígért senkinek semmit. Mondanom sem kell, hogy élettársai és azok esetleges gyermekei rajongtak érte, és mindenütt megsiratták a távozását. Össze is gyűjtött annyi élményt, hogy köteteket írhatott róla. Eredeti tervei szerint öregkorában hazatért Ákosra – persze vagyon nélkül –, ott élt testvérhúgával, Veszprémi István tanító özvegyével közös örökségükben. Beszerzett egy csomó írópapírt és hozzákezdett élményei leírásához. Öt sort sikerült leírnia, de aztán nem tudta, melyik élményével folytassa a sok közül, és ennyivel maradt. Ha nagy ritkán, borozgatás közben mesélt kalandjairól, csak úti és néprajzi élményeiről beszélt, az asszonyokról sohasem, holott mindenki erre lett volna kíváncsi.

Sarkadi András az 1850-es években a katolikus püspök tisztviselője volt Szatmáron. Kollégájánál az elcsapott érmindszenti református papnál, *Tiszaeszlári Pásztor Dánielnél* bérelt szobát és inkább szemlélője, mint résztvevője volt annak az örökös dorbézolásnak, melyet lakásadója folytatott. Pásztor Dániel mindenét elkártyázta, feleségét, Kabai Juliannát is, sőt többször is. Sarkadi András is elnyerte az asszonyt és a fáma szerint ő volt az azután született gyermek Pásztor Mária – később Ady Lőrinc feleségeként, Ady Endre édesanyja – természetes apja. Erre következtetett a közvélemény abból, hogy a teljesen elzüllött, útszéli koldusként meghalt Pásztor Dániel családjáról, Sarkadi András gondoskodott, amíg őket a mindszenti Kabai rokonság gondjaiba nem vette. A többi Sarkadi sem engedett az extravaganciából: Sarkadi János, ákosi jegyző egy délután barátjával borozgatott, amikor eszükbe jutott, hogy milyen jó lenne vacsorára egy kis marha bélszín. Küldte a cselédlányt a mészárosához, de ott nem volt marhahús, mert csak egyszer vágott hetenként. Sarkadi jegyzőúr dühbe gurult,

elhívatta a mészárost, levágatta vele családja egyetlen tehenét, hogy csak azért is bélszín legyen vacsorára. *Sarkadi Endre*, nagykárolyi tisztviselő és újságíró a 20. század elején sci-fi regényt írt *A Mars csillag vándorai* címen, amely bestselleré lett és sok tízezer példányban kelt el. Ennek testvérnénje lehetett *Sarkadi Bözsi*, a legelső magyarországi pilótanők egyike. Pilótaként 1919-ben a magyar vörös hadsereg harcaiban vett részt és ezért Kun Béláékkal együtt menekülnie kellett Ausztriába, majd Oroszországba. Állítólag Sztálin végeztette ki, mint ellenforradalmárt. A két világháború között a vidék hírességei közé tartozott a *Sarkadi Sándor és testvérei*. Sarkadi Sándor, szatmári művésztanár, polihisztor, akvarelista, festő, szobrász és építőművész volt. Minden művészeti ágban maradandót is alkotott. Gyermekkorában Lelében és Szilágycsehben szomszédja és verekedőtársa volt Kun Bélának, a későbbi diktátornak, majd a zilahi kollégiumban iskolatársa Ady Endrének és Maniu Gyulának. A Budapesti Képzőművészeti Főiskola elvégzése után, fiatal rajztanárként Nagyváradban újságot szerkesztett, és tagja volt annak az érkei-szentkirályi-mindszenti baráti társaságnak, amelynek Ady Endre is tagja volt. 1919-ben a szatmári kommunista direktórium tagja volt, utána pedig a románosított katolikus líceum – ateista lévén, nem volt hajlandó a református főgimnáziumba dolgozni – fizika-matematika tanára. Akvarelistaként a román állam is megbecsülte, állami ösztöndíjakkal járt Rómában, Párizsban, Konstantinápolyban. Közben festőművészként a nagybányai iskolával együtt szerepelt tárlatokon, azután ő készítette református létére a szatmári katolikus székesegyház homlokzatára a három szent szobrát. Szabó Dezső és a nemzeti radikalizmus híveként a 30-as években a magyar népi irodalmi mozgalom lelkes tagja és propagátora volt. 1940-ben a magyar állam a szatmári polgári iskola igazgatójává nevezte ki. Itt minden erejével és befolyásával, sőt azon felül is a *népi tehetségek* felfedezésén és iskolázásán fáradozott. Amellett, hogy mindenkinek ösztöndíjat szerzett, szép szatmári villájában állandóan ott tartott legalább tíz szegény falusi iskolásfiút, amíg valahol más életlehetőséget nem talált a számukra. Gellért Sándor költőt is ő fedezte fel, gyámolította, tanári álláshoz juttatta és segítette megérdemelt népszerűsége elnyeréséig. A román kommunista diktatúra osztályellenséggé nyilvánította Sarkadi Sándort és üldözte 1956-ban bekövetkezett haláláig. Sándor testvérhúga, *Sarkadi Birike* postáskisasszony – ha szabad így mondani egy hölgyről – nagyon csúnya lány volt, de annyira megnyerő, hogy a férfiak bolondultak utána. Óriási botrányt okozott, amikor Nagy Pista gyógyszerészt elhódította törvényes feleségétől, amíg az asszony szüleinél volt otthon, látogatóban: egyszerűen beköltözött az asszony helyére a házaspár lakásába és a napok múlva hazatérő feleséget kislányával együtt esti sötétben egyszerűen kikergette a házból. Persze, más faluba kellett költözniük Béltekről, Nagy István áthelyezte gyógyszerétárát Ávasfelsőfaluba, elvált első feleségétől és házasságot Sarkadi Birikével, aki többgyermekes családanyaként, köztisztviselőt szerezve magának élhetett békésen évtizedekig. Sándor testvéröccse, *Sarkadi Gábor* gyógyszerész miután részt vett Horthy Miklós nemzeti felszabadító hadjáratában, Szatmáron telepedett le és patikus segédként csendes, visszavonult életet élt, mint rendes családapához illik. Senki sem sejtette róla, hogy ő az Erdélyi Rongyos Gárda legfőbb szervezője és vezetője. Ez a társaság hódította vissza katonailag Erdélyt a magyarok számára. Legendás kémtevékenységükkel és *álterrorista* cselekményeikkel az

őrületig megtévesztették a román hadvezetést: névtelen leveleikben naponta értesítették a román hadvezetőséget a határ mentén épülő Károly-vonal gyenge pontjairól. Azon kívül egymás után fedezték fel Erdély városaiban mindenfelé, a legváratlanabb helyeken – például: görög-katolikus plébánia padlásán – a titkos magyar fegyverraktárakat. Robbanószer gyártáson érték tetten Erdély legkülönbözőbb részein a legjámborabb erdélyi tanárokat, tanítókat, de soha egyetlen robbantást sem végeztek, egyetlen pisztolyt el nem sütöttek. 1940-ben a román hadvezetés letette a fegyvert a fenyegető magyar támadással szemben, anélkül, hogy az egyáltalán indult volna, és kérte a Tengelyhatalmak döntését az erdélyi kérdés megoldására. Sarkadi Gábor 1940 után folytatta gyógyszerész-segédi foglalkozását, mintha mi sem történt volna és csak mosolygott, ha a Rongyos Gárdát emlegették előtte. A magyar hatóságok előtti befolyásával nagyon sok embernek szerzett jól jövedelmező állást, üldözött zsidónak mentességet, de magának soha semmit. Sok Messzikedvű Sarkadiról lehetne még említést tenni: Szatmár híres városépítő polgármesteréről, a kiváló debreceni színésről és persze, a 20. század egyik legnagyobb magyar írójáról, Sarkadi Imréről. Különben, Sarkadiak ma is élnek Ákoson.

A tizenöt legnevezetesebb ákosi család felvilágosodás kori párhuzamos történetének előbbi vázlata méltán láttatja, hogy Ákos felett az újkori történelem is anélkül suhant el, hogy legalább *közös* történelmet lehetne írni a családokról: az ákosi nemeseket sem a reformáció, sem a felvilágosodás nem volt képes közösségalkotásra bírni. Nyilván a 19. század uralkodó eszméje, a *szabadelvűség* sem volt erre képes, hiszen az éppen a középkori rendi közösségi értékek lerombolását tűzte ki céljául.

A '48-as reformok

Az 1848-as liberális alkotmány felkészületlenül érte az ákosiakat. Szó sem volt arról, hogy annak lehetőségeit felhasználhassák. Láttuk, hogy a Wesselényi-képviselte reform mozgalomnak is ellene szegültek. Nem is értették, mit jelent az *ösiség eltörlése*, a jobbágyság úrbéri kötelezettségeinek megszüntetése és a rendi országgyűlésnek népképviseletivé változtatása. Az 1848-as magyar alkotmány reformtörvényét – sajnos, ezt a magyar közvélemény ma sem tudja – az 1847-es utolsó nemesi rendi országgyűlés alkotta, a bécsi kancellária szövegezte, szentesítette és hirdettette ki a Habsburg királlyal. Az után választották meg az első magyar népképviseleti országgyűlést, amely 1848 júniusától 1849 augusztusáig működött előbb teljes, majd lassan a nulláig csökkenő létszámmal, *de egyetlen törvényt sem alkotott*, minden tevékenysége a nagy szónoklatokra szorítkozott. A Batthyányi kormány megkezdte a honvédsereg szervezését, de hozzá sem kezdett a reformtörvények végrehajtásához. Az azutáni Kossuth-Szemere kormánynak elég feladatot adott a szabadságharc, nem maradt sem ideje, sem ereje semmiféle más kormányzati vagy igazgatási tevékenységre. Az 1849-es márciusi, Ausztriára vonatkozó császári alkotmány magába foglalta a magyarországi reformtörvényeket is, és amikor a forradalom és szabadságharc elmúltával lehetett, Magyarországon is hatályba léptették. Ennek során a magyar szabadságalkotmány tényleges rendelkezéseit az abszolutista osztrák kormány hajtotta végre Magyarországon, a

maga Bach-huszár, bürokrata tisztviselőivel. Ők tették a volt úrbéreseket jobbágybirtokaik telekkönyvi tulajdonosaivá, ők kártalanították úrbéri jövedelmeik elvesztéséért a földbirtokosokat. A jobbágyok nem érzékeltek semmi pozitív változást: az elnyert politikai jogait inkább kötelességnek érzékelték – a társadalom nagy része ma is tehernek érzi a választásokon való részvételt –, közterheik is csak növekedtek az általánosított állami adóval. Hogy az ősiség eltörlése a jobbágy földbirtokának évezredes sérthetlenségét szüntette meg, azt akkor nem érzékelt senki. Az egész közvélemény a szabadságharc bukása felett érzett nagy nemzeti gyász miatt a gazdasági élet részleteivel nem is törődött. A honfibu miatt a nemesség még a maga kártalanítási ügyeinek intézését is elhanyagolta. Azt pedig, hogy a jobbágyság úrbéri jogaival – a legelő, erdő és más közös használati – jogokkal mi lesz, szóvá sem tették. Bizony a Szilágyságban ezeket az első világháború utáni román uralom rendezte el.

Az ákosi nemesek nem bírják a tőkés versenyt

Ákos lakosságának a többsége vagyontalan nemesekből állott, akiknek még az azelőtti közösségi jogait is elvette a liberális reformtörvény. A birtokos nemesek vagyona kevéske volt, azzal akkor sem kezdhettek volna sokat, ha egyáltalán felfogták volna a tőkés gazdálkodás szabad versenyének a mibenlétét. Jellemző, hogy Ákoson csak Veress Ferencné Kövér Karolina indított eljárást az úrbéri kártalanításért és járta a régi vármegye egy részén létesített szilágysomlyai Bezirk, azaz kerület hatóságait. Csak ő utána mozdult Érsek Újvári Sándor, Szomodi Kázmér és Szunyogh Farkas. A hajdani legnagyobb birtokosok, a Sulyok és Szénási és az ákosi papcsaládok tagjai – talán, mert nem volt éppen cselekvőképes tagja akkor a családnak, vagy pedig nem voltak hajlandók semmi kapcsolatra az elnyomó német hatósággal – lépést sem tettek, sem a kártalanítás, sem birtokuk telekkönyvezése ügyében, s végül is alig kaptak valamit, úgyhogy utódaik szegény zsellérek lettek. Nemhogy a földművesek, de a régi malmos családok, a Török, a Fodor, a Barra és a Tarr családok sem voltak képesek a kapitalista versenyben megállni a helyüket. A birtok kötöttségét megszüntető szabadságjogaikkal sem tudtak mit kezdeni az ákosi birtokosok. A régi jobbágy és zsellér-gazdálkodást folytatták, még a béreseik és részeseik munkáját sem voltak képesek irányítani és ellenőrizni. Unalom ellen elmerengtek a hajdani nemzeti és családi dicsőségen, mulattak, ittak és kártyáztak. Hihetetlen, hogy úsztak el egymás után korcsmai adósságok és kártyaveszteség miatt a legszebb birtokok. Az új világrendben helyüket megeléző új családok jöttek Ákosra, elsősorban zsidó kereskedők, kocsmárosok. A modernizálódó érmelléki gazdálkodás terményeit ők vásárolták fel, közvetítették a világ felé és ők látták el ipari águkkal a lakosságot. Ákos mindig birtokos urak lakhelye volt, akik akkor is bőségesen fogyasztottak, ha birtokuk jövedelme ezt nem engedte volna meg. A henye pazarló urak és mellettük a proletarizálódó nép nagyszerű életlehetőséget adott a zsidóság számára, úgy, hogy azok nagy számban ide telepedtek és meggazdagodtak. Ahol pedig a henye gazdák még pazarlóan mulatoztak is, úgy, mint Ákoson, oda nagy számmal telepedtek meg a cigányok is. A román munkások, zsellérek, béresek és szolgák ákosi betelepődése már a *Pálinkás uradalom* létrejötté folytán történt.

A Pálinkás család

Pálinkás Endre, felvidéki molnárlegény a Kiegyezés körül került a Széchenyi alapította budapesti Henger malomba, Európa akkori legmodernebb malmába, a molnárok legmagasabb iskolájába. Kitűnő szakmunkás lett, és rövidesen olyan becsületet szerzett magának a szakmában, hogy feleségül nyerte egy kunsági malmos kiváló leányát, *Hajdú Borbálát*. Ez az erélyes, ügyes, életrevaló asszony – szerintem, egyike a magyar történelem nagyasszonyainak – felfedezte a molnárlegénynek a művészi szintre emelt mestersége iránti szenvedélyében rejlő gazdasági lehetőséget, érdemesnek tartotta társulni vele, hozzáadva a férfi szaktudásához a maga szerény hozománytökéjét, és a sokkal jelentősebb üzleti érzékét. És elindította a Pálinkás családot felfelé a kapitalizmus útján. Megfelelő információkat szereztek a kelet-magyarországi viszonyokról, és ezek birtokában a Pálinkás házaspár kibérelte Ákoson a *Tar László* vízimalmát. Ide költöztek, és egyelőre magában a malomban laktak, ott születtek gyermekeik, mert minden krajcárt a vállalkozás bővítése céljára akartak megtakarítani. Tíz év múlva előbb a másik ócska ákosi malmot, azután az addig bérelt malmot vették meg az eladósodott Tartól, a Kraszna egész ákosi vízjogával együtt. A nyolcvanas évek második felében, a szilágysági vasút elkészülte után kezdtek hozzá modern, vízturbinával és gőzzel hajtott műmalmuk építéséhez. A család gazdasági ügyeinek nagy részét akkor már Borbála asszonytól az ifjabb Pálinkás Endre, az érettségizett molnármester vette át, és valóságos amerikai kapitalista lendülettel vitte tovább. Közben Borbála asszony összeházasította gyermekeit a menyői birtokos Horvát gyermekekkel: *Pálinkás Ilona Horvát Sándorral* kötött házasságot, *Endre* pedig *Horvát Emmát* vette feleségül. Fel is épült, be is indult, és minden várakozáson felül jövedelmezett a vidék első nagy kereskedelmi malma. Példátlan gyorsasággal gyarapodott a Pálinkás vagyon: 1896-ban mindkét Pálinkás Endre, apa és fia a vármegyei virilisták, a legnagyobb adófizetők jegyzékében szerepel.

A templom újjáépítése

A Bönyei Török János és Ákosi Papp Kata nevéhez fűződő 1730-1740-es helyreállítás után az ákosi templomot csak karban kellett tartani, nagyobb javítást nem igényelt az 1834-es földrengésig. Akkor nagyon megrongálódott ugyan, de az ákosi urak közönyösek maradtak a helyreállítás tekintetében. A hangadó, Érsekújvári Sándor inkább Wesselényi Miklós liberális politikájában tevékenykedett, sőt, Költő László lelkész is sok más dolgot tartott fontosabbnak a templomjavításnál. Csak Költő utódjának, Kelemen András lelkésznek sikerült annyi adományt összeszednie, hogy ha nem is a szükséges színvonalon, de valahogy helyreállították a templomot. Persze, a közben eltelt fél évszázad alatt is többször javították, szépítették, korszerűsítették, de minden munkálat magán viselte a társadalmi odaadó hozzáállás hiányát, amely fukarságával csak megtette az ilyen értékes épület helyreállításához szükséges szellemi, művelődési és művészeti szakértelem teljes hiányát. Csak a Millenniumkori 1896 és 1903 közötti, az Országos Műemléki Felügyelőség kiváló gondozásában nagyszerű restauráció állította egészen helyre a templomot. Az utókor nem lehet eléggé hálás az akkori magyar államvezetés nagyvonalúságának, hogy egy valóban eredeti emlékművet emelt a magyar műveltség számára. És minden elismerés megilleti *Schulek Frigyes*t, remek restaurálási tervéért: megérezte, hogy éppen a templom nagy hiányossága – az építése óta eltelt hét évszázad

szegénység miatti teljes *változatlansága* –, az *egyedülálló erénye* az ákosi monostortemplomnak, amelyet feltétlenül meg kell őrizni. Ez sikerült is úgy, hogy az anyagiakban bővelkedő, szerencsésebb – éppen ezért sokszor átépített, korszerűsített, fejlesztett, átalakított –, gazdagabb kortársaival szemben az ákosi templom hamisítatlan korhűséggel képviseli a keresztes háborúk korát a 20. században is. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy ezért egyetlen *eredeti állapotban lévő romanikus épülete Közép-Európának*. A takarékos állami hozzájárulást a századforduló dicsőség mámorától elvakult ákosi nemesek nem voltak képesek kellőképpen kiegészíteni. Helyettük Pálinkás Endre nagyvonalúan kiegészítette. Az ákosiak viszonyulását *Borhidi Tarr László* a Pálinkás előtti leggazdagabb, de vagyonát veszített ákosi malmos fejezte ki: „mit orcátlankodik ez a jött-ment tót a piszkos pénzével a mi templomunk ügyében?” Pálinkás Endre különben is bőkezű patrónusa volt a református egyháznak. Tehette is, mert a család vagyona valósággal sokszorozódott. Egymás után vásárolták össze a kapitalista versenyt nem bíró nemesek birtokait úgy, hogy az 1910-es évek elején már háromezer holdas, jól felszerelt földbirtok mellett nagyobb értékű vagyon, budapesti és bécsi bérház és nagy értékű részvénytőzsga is volt a Pálinkás család birtokába. Az uradalom központja Ákos községhez csatlakozott, a vasútállomás és a malmalom közötti területre épült. Akkoriban száz kilométeres körzetben nem volt ehhez fogható modern gazdaság: amerikai gyártású szántógépek és más nagy értékű mezőgazdasági felszerelés. Egy utcahossznyi területet foglaltak el az istállók, ökör és sertéshizlaldák, kertészet, betonelem-gyár, és a gazdasági cselédek lakóházai. A malmot, gyárat, műhelyeket kiszolgáló iparosok, szakmunkások, kertészek és részesek mások, újonnan épült utcában laktak, az uradalmon áthaladó országút mellé épült intézői lakás körül. Persze a vasútállomás a malom és betonelem-gyár között iparvasút vezetett, amely a Krasznán túl még húsz kilométernyire tovább haladt a Bükk-hegységben lévő fakitermelő központig, ahonnan az ákosi vasútállomásra szállították a fát. De a malmalom tovább is adta a napi egy vagon lisztet, amelynek piaci értékét a kitört háború még magasabbra vitte.

A románság beköltözése

A Pálinkás uradalom több munkást igényelt, mint amennyi Ákoson és a közvetlen környéken volt. Elsősorban Szilágylompértről az örökös munkanélküliséggel küszködő bocskoros nemes faluból és a Tövishát magyar falvaiból jöttek munkavállalók Ákosra. Ezek számát azonban többszörösen meghaladta a betelepülő román munkások száma. Románok már a 19. század eleje óta éltek Ákoson, 1881-ben templomot is, iskolát is építettek, de nemzetiségi számarányuk csak 1911-re érte el az összlakosság negyedét. Nagy részük tudott magyarul addig is, de a betelepülés után még az első nemzedék magyarnyelvűvé asszimilálódott úgy, hogy otthon is mind magyarul beszéltek.

A Pálinkás család kapitalista hanyatlása

Az idős Pálinkás házaspár még a századforduló idején elhalálozott. A vagyon kormányzatát kiválóan látta el az ifjabb Pálinkás Endre, de a családi ügyeket, a gyermekek nevelését Horvát Emma képtelen volt ellátni. Ez a szegény asszony a szerény tövisháti

körülmények közül került a milliós jövedelem középpontjába és nem tudott mit kezdeni az új lehetőségekkel. Elsősorban három gyermekét rontotta el: amit pénzen megvenni lehetett, mindent megadott nekik, és minden gátlástalanságukat elnézte. A legidősebb fiú, *Kálmán* már ifjú korában az alkohol rabja lett, és fiatalon meghalt. A második fiú, *Tibor*, az jámborabb és értelmesebb is volt, bár egész életében alkoholfüggő volt ő is, de rendesen elvégezte iskoláit, még az akkor ritkaságszámba menő közgazdasági doktori diplomát is megszerezte Zürichben. Az egyetlen leány, *Erzsike* járt a legrosszabbul. Gyermekkorától kezdve ösztöneit nem, hogy egészséges irányba terelték volna, de édesanyja minden beteges hajlamát még elő is segítette – pl. külön *talpnyalót* alkalmazott a gyermek számára – úgy, hogy hajmeresztő híre volt már leány korában szabados életmódjának. Egy kiváló bajor katonatiszttel kötött házasságot a háború alatt, ez mentette meg a teljes zülléstől. Tibor is megházasodott a háború végén, röviddel apja halála után. *Antal Erzsébetet*, egy selymesilosvai, örmény származású birtokos nagyvilági hölgyé elnevelt leányát vette feleségül, aki férjének élheteretlen mulyaságával visszaélve, kezébe vette a Pálinkás vagyon kezelését, és egyetlen évtized alatt felelőtlen költekezésével, bizarr vállalkozásaival végét is vetette az egész uradalomnak.

A Pálinkás uradalom utódai

A részvényeket és a pénztőkét elvitte a háború elvesztése, mert minden magyar hadikölcsönbe feküdt. A külföldre szakadt bérházak valahogy odalettek Antal Erzsike tranzakcióinak eredményeképpen. Takarékoskodni kellett a nehéz helyzetben, és első intézkedésül Pálinkás Tibor felmondta a családnak az ákosi református egyház számára fizetendő kegyúri képét úgy, hogy azután Pálinkásék még egyházi adót sem fizettek, egyetlen fillért sem soha. A román földreform ötszáz hold szántóföldet hagyott meg egy telekkönyvben, Pálinkáséknak kétszer ötszáz holdjuk maradt. Ehhez már nem kellett a háromezer holdas felszerelés, azokat hát eladták a szántógépektől kezdve a hizlaldákon folytatva. A régi Szomódy birtok, az ötszáz holdas Kistag kivételével – ezt felszerelés nem lévén hozzá, bérbe adták – minden birtokot eladtak: az azelőtt Dobai birtok háromszáz holdas Szoboszlai tanyát Ploszka György, egy meggazdagodott román fuvaros vásárolta meg, a malom melletti uradalmi belsőségnek számító száz holdat pedig, egy Markovics, azaz Majtényi nevű zsidó vállalkozó.

Az ötszáz holdas Kistagot Pálinkásék bérbe adták volt, azt csak 1935-ben tudták eladni. Akkor vette meg Fortunescu Konstantin, egy regáti görög, az árát pedig – állítólag – Pálinkás Tibor egyetlen éjszaka elkártyázta. A malmot nem tudták eladni, mert az Horvát Emma nevére volt telekkönyvezve, de gépeinek nagy részét leszerelték és eladták úgy, hogy a remek műmalomból csak egy kis vámmalom maradt. Ez sem volt rossz, mert napi egy mázsa búza bérletet fizettek érte a zsidó árendások. A négyéves magyar uralom alatt Pálinkás Tibornak alkalma nyílt eladott birtokai visszaperlésére, illetve a vevőknek kényszereladás címén való megzsarolására. Mondják, hogy amikor egy a dobrai kisembereknek eladott birtokrészt a bíróság visszaítélte Pálinkásnak, a hír vételekor az éppen a Sándor korcsmájában sörözött, és már egy óra múlva potom áron el is adta a visszaszerzettet. A kommunista államosítás csak a parasztmalmot tudta elvenni Pálinkás Tibortól. Gyermekre a villanyszerelő munkássá lett és

Nagybányára költözött ifjabb Tiborra, és a Kanadába kitelepült Mártára nem maradt semmi. Vagyontalan lévén, a berendezkedő proletárdiktatúra még osztályellenségnek sem nyilvánította, nem is üldözte, nem is deportálta, a családjától is elhagyott, az Ákoson egyedül éledgélő doktor Pálincás Tibort. A család felemelkedése és hanyatlása megszokott a kapitalista gazdaságban: első nemzedék szilárd erkölcsi, szakmai és gazdasági alapjain, a második nemzedék magasra gyarapodik, a harmadik nemzedék mindent elveszít, a negyedik nemzedék már nincstelen proletár.

A liberális társadalmi romlás

Mint láttuk, az ákosiak nem voltak képesek élni a liberális nemzeti jogállam nagyszerű lehetőségeivel, még *gazdasági* vonalon sem. A Pálincás családi vállalat burjánzó gyarapodása csak olyan volt, mint a rákos daganaté, amely nem segíti, hanem roncsolja az élő szervezetet. Egy ilyen lendületes iparvállalatnak nemcsak a tulajdonos bankszámlájának egyenlegén kellett volna mutatkoznia, hanem egész sor kisebb-nagyobb más vállalkozás fejlődésében is, itt azonban csak a Pálincásék elkártyázható és eldorbézolható pénztőkéje gyűlt, mellette pedig csak néhány uzorás korcsmárosnak szintén meddő pénztőkéje, de egyetlen épület, egyetlen gyár vagy műhely, sőt egyetlen korszerű belterjes mezőgazdasági vállalkozás sem. A falu *műszaki-gazdasági fejlődése* elmaradt, mert hiányzott a közösségnek az a *szellemi* tőkéje, amelynek anyagiakban kellett volna testet öltetnie. A szellemi tőke pedig azért hiányzott, mert az Ákosinak nem volt olyan *lelki közössége*, keresztyén gyülekezete, amely neveléssel, léleképítéssel szellemi gyarapodást generálhatott volna. A református egyházközség működött ugyan Ákoson, de csak úgy, ahogyan a nemes, egymással semmi közösséget nem vállaló egyháztagok akkor divatos vallási közönye ezt megengedte. Az egészséges faluközösségek a maguk több évezredes paraszthagyományaik alapján megtalálták a liberalizmus lehetőségei között is a maguk életlehetőségeit. A Szilágyság és Érmellék hajdani jobbágyfalvai természetes gazdasági fejlődésbe lendültek. A Berettyó mentén a parasztgazdaságok dán szintre emelték a belterjes állattenyésztést, mások francia szintre a szőlőművelést. Diószegen vincellér szakiskola indult, modern szőlőoltvány teleppel, de a tövisháti szőlőművesek sem maradtak le. Nemcsak újraterelítették és korszerűsítették a filoxérában elpusztult szőlőiket, de a közbirtokosságba tömörült parasztgazdák még a borexport legelőnyösebb útját is megtalálták: a szilágysági hepehupa másodosztályú borát sakter ellenőrzése alatt szüretelték és dolgozták fel kóser borrá a galíciai zsidó fogyasztók számára. Amint pedig a század végén a szövetkezeti mozgalom megindult, a Tiszántúlnak ezek a nagy öntudatos faluközösségei alakítottak először Hangya-szövetkezetet, amely a további gazdasági fejlődést szervezte. Természetes volt, hogy a falu szövetkezeti elnöke a pap legyen, mindenek szervezője pedig, a tanító. Az ákosiak azonban nemesek voltak, mindegyik különbnek érezte magát a másiknál és elsősorban minden parasztnál – persze, hogy lemaradtak. A nemesek hajdan nemcsak állami adót, de egyházit sem fizettek. A nemes községeknek vagy nem volt papjuk – Ákos is Mihályfalva filiája volt – vagy másodrendű papjai voltak. Nemcsak anyagi lehetőségeik voltak korlátozottak, hanem egyéni képességeik is, persze, hogy nem lehetett tekintélyük még az ákosi másodrendű birtokosok között sem. Negyven után *Kelemen András* volt az ákosi lelkész, róla a nevén kívül semmit

nem tudunk. A kiegyezést követően *Költő László* lett a lelkész, aki – híres és hírhedt vagyongyűjtő révén – családi vagyonát ákosi birtok örökösnőjével kötött házassága hozott Ákosra. A kor kapitalista fejlődése a Pálinkás uradalom proletarizáló hatását ellensúlyozandó, az ákosi eklézsia is megmozdult és *Költő László* szervezésével a jobbágységekben más több évszázada működő egyházi kölcsön magtárt és borospincét létesített. A templom előkertjében épült a magtár – azóta sem lehet jó fényképfelvételt készíteni miatta a templomról – az ákosiak büszkéik is voltak művükre, már azért is, hogy restelni való templomukat eltakarják. Téved az, aki azt gondolja, hogy a kapzsiságáról és vallási közönyéről nevezetes *Költő László* után csak jobb lelkipásztor következhet Ákoson: 1886-tól ugyanis *Magyary István* lett az ákosi pap, aki annyira „felvilágosult, úriember” volt, hogy tevékenysége csak a felületes készületlenséggel megtartott istentiszteletekre szorítkozott. Szabad idejének nagy részét a szomszédban lakó gazdag zsidó orvosnál, Grosz Jenőnél töltötte Kattrá Sándor jegyző, Sarkadi Lajos életművész és más lézengő semmittevő társaságában, borozgatással és kártyázással. Akkoriban ez jellemző volt az egész magyar református lelkészi karra. Úgy érezték, hogy Krisztus haladó egyháza betöltötte társadalomnevelői hivatását, amikor a liberális, racionális társadalom felépítésére felkészítette az emberiséget, át is adta összes metaszakrális funkcióit világi tanítványainak, maga pedig a vidéki birtokosok életét szokásait követve élvezte az életet. Az a lelkész, aki ebben az időben legtöbbet tette, a valamilyen hittel és gyülekezettel össze nem függő tudományos vagy művészeti tevékenységben tűnt ki, vagy templomépítésre, vagyoni gyarapodásra serkentette híveit. De megszokottak voltak a mulatozásukról, dorbézlásukról, részegeskedésükéről és más közerkölcs-romboló életmódjukról elhíresült református papok is. *Magyary István* inkább gondtalanságáról, felelőtlenségéről híresült el – még a papi birtok kezelésével sem bíbelődött, azt is vejére bízta – amellet, hogy *tiszteletes úrhoz* illően mélységesen lenézte a bugris parasztot, a tanítót és mindenkit, akit magánál alacsonyabb rangúnak látott. Jellemző az új tanító, Libik Árpád alkalmazásakor, annak adott utasítása: „Maga csak arra vigyázzon, hogy az iskolából kikerülő kölykök *ne tudjanak többet*, mint amikor iskolába kerültek! Ha pedig a faluból egyetlen parasztkölyköt is felsőbb iskolába enged, maga pályázhat is másfelé a tanítóságból!”. Az akkori új közoktatási törvény nagyon előnyösen államosította a felekezeti iskolákat. *Magyary* is sikeresen megszabadította az ákosi ekléziát iskola-fenntartási gondjaitól.

Még a megújult templom is idegen az Ákosiak számára

Ilyen körülmények között érte meg Ákos Magyarország fennállásának ezeréves évfordulóját. A nagy ünnepekre készülődve megmozdult az egész ország, minden város és falu, minden intézmény és testület – *de Ákos nem*. Az országos rendezőbizottság programjában első helyen a műemlékek helyreállítása is szerepelt, köztük az ákosi templom is. Világi és egyházi ezirányú főhatóságok felhívása érkezett a községbe, de nem volt, aki helyben valamit mozdított volna. *Magyary* előbb korszerű, tágas templomot szeretett volna, de az OMF hallani sem akart nemcsak a templom lebontásáról, de átalakításáról sem. Mikor pedig meglátták *Schulek Frigyes* valóban remek helyreállítási tervét, hogy a templombelső ugyanúgy marad, még stukatúros mennyezet sem lesz, hogy – kimondani is borzasztó! – kívülről vakolatlan

marad a templom, az ákosiak inkább a kivitelezés ellen szervezkedtek, nemhogy a gyülekezet illendő anyagi hozzájárulását biztosították volna. Az ifjabb Pálincás Endre bőkezűen vállalta a közmunkások ellátási költségeit, de többet nem tehetett, mert az ősi ákosiak nevében megszólaló *Csaholyi Szabó Pista* ez ellen is tiltakozott: „Mit akar itt ez a jöttment Pájincás?” Bizony Ákoson csak a szegény napszámosok önkéntes munkavállalása nyomására vállalták el a gazdák a fuvaros munkák ingyen elvégzését. A helyreállítás megtörtént országos dicsőséget és elismerést hozott a magyar múltnak, országnak, egyháznak, vármegyének és mindenkinek, akinek abban bármi érdeme volt. Az ákosiak azonban még az országos felhajtással rendezett szentelési ünnepségen is hümmögtek, hogy legalább az oszlopokat ki kellett volna bontani, mert sehogy sem értették, miért követeli a *román stílus* azok megmaradását, különben is, mi az az *oláh stílus*, nekik olyan nem kell. Hiába magyarázták a Németországon kívüli más külföldön is járt hozzáértő emberek, hogy nem oláh stílus, nem is román stílus – ez közvetlenül németből van –, hanem *romanikus*, azaz középkori keresztyén művészi felfogásról van szó, még az OMF kiváló szakértői sem voltak hajlandók a helyi magyarokat megbotrántoztató elnevezés megváltoztatására.

Az ákosi templom restaurálása, műemléki helyreállítása valójában *millenniumi emlékműállítás* volt. Méreteiben kisebb a budapesti Hősök terén és a Városligetben emelt emlékmű épületeknél, hétszáz éves *eredeti egyszerűsége*, azonban mindnél *nagyszerűbbé* tette. Emlékmű készült, nem templom, nem kultusz célokat szolgáló épület, még kevésbé keresztyén gyülekezet befogadására alkalmas terem. Viszont a magyar nemzet nagyszerű *művelődési öröksége* megőrzésének annál inkább megfelelt. A 20. század apokalipszisében az ákosi magyarság megmaradásához éppen egy ilyen épület kellett. Ne feledjük, hogy annakidején Ákos nembéli Mihály bán sem egészen istenimádatra, vallásgyakorlati célra építtette az ákosi bazilikát, hanem nemzetsége dicsőségét hirdető temetkezőhelynek, de minőség javítás céljából az akkori kor legmodernebb művészi igényei szerint, de tekintettel volt a közélet politikai divatjára és nem utolsó sorban a szőlőművelés érdekeire is. Az pedig csak ráadás volt, hogy a téglá anyaga az *ákosi föld* is megőrkítődött ebben a műemlékben. Az 1904-es országgyűlési választásokon győztesként került ki a kossuthista Függetlenségi Párt, de képtelen volt még a kormányalakításra is, nemhogy a harminc éve harsogott politikai programja megvalósítására. Egyszerűen megbukott a negyvennyolcas irányzat Magyarországon és magával vitte a feledés sírjába az egész haladásgátló, obstrukciós handabandázó, meddő ellenzékiiséget. A Párt ugyanúgy működött tovább, szidták a németet, siratták a magyar dicsőséget, de még a legelfogultabb negyvennyolcas pártkortes is szívesebben látta Tisza Istvánt a miniszterelnöki székhelyben, mint bármelyik negyvennyolcas ellenfelét. De a hatvanhét óta kiépült kitűnő magyar közigazgatási és kormányzati szervek már semmit sem adva a pártszónoklatokra, maguktól működtek és vezették az országot. 1910-ben az egy főre eső nemzeti jövedelem már Magyarországon volt a legmagasabb és az írástudatlanok száma a legalacsonyabb egész Európában. A falusiak becsületére jellemző, hogy egy iskolázatlan parasztgazda lett a földművelési miniszter. Az ákosi paraszt nemes gazdák azonban nem mozdultak. A szegények közül, aki tehetett Amerikába ment vagyont gyűjteni. Mások városokba szegődtek ipari munkára

és nagyon kevesen választottak falusi iparűzést. Az általános anyagi jólét Ákoson is érvényesült, de itt csak gátolta a közösségi szellem kialakulását szolgáló társadalmi kijózanodást.

Az idegen uralom. Nyomás alatt nő a pálma

Az első világháború elvesztése a történelmi Magyarország megszűnését eredményezte. Megtörtént az, ami a történelemben addig még soha: Ákos idegen nemzet uralma alá került. A régi urai feletti hatalomra jutó román szolganép a maga fölényét csak a magyarok meggyalázása árán érezhette. Ezért a bevonuló román hadsereg Európa addigi történetében elő nem fordult módszert alkalmazott. Huszonöt botot veretett a magyar társadalom legtekintélyesebbjeire. Falun a papok számítottak tekintélyesnek, ezért végigbotozták a magyar lelkészeket. Magyary István is – bár addig egyáltalán nem volt tekintélye a faluban – megkapta a magáét, úgy, hogy haláláig nem heverte ki. *Trufás János*, a helyi görög-katolikus román pap, akivel Magyary addig jó viszonyban képzelte magát, megjelent a megcsúfolt ember betegágyánál, hogy gúnyolhassa: „Na, te magyar pap, büszke voltál, lenéztél engem, most büszkélkedj!” A senki által addig nem tisztelt, nem becsült Magyary meggyalázását – ilyen különös az ember – az ákosiak saját maguk az egész ákosi magyarság megcsúfolásának érezte. Amire az azelőtti közös dicsőség és jólét nem volt képes, azt most meghozta a közös gyalázat: az ákosi magyarság – nemesek és zsellérek, urak és szolgák, gazdagok, szegények, őslakók és jövevények – közösségtudatra ébredt. Nem született meg most sem a bensőséges keresztyén lelki közösség, csak a magyarok együvé tartozásának az érzése. Nyilvános vallásgyakorlat, templomba járás ezután is szórványos maradt. Az urak – illetve, akik úrnak tartották magukat – ez után is, a kommunista diktatúra általi deportálásukig rangjukon alulinak éreztek minden áhítatosságot, de a többiek már néha elmentek a templomba. Előbb a világháborúban elesett katonák öreg szülei, majd más idősebbek is úrvacsorát vettek. A lelki életet a lelkészváltozás sem mozdította elő, csak a harmincas évek új kegyessége, majd az 1940-es magyar bevonulás eufóriája tette egyáltalán elfogadottá.

Román közigazgatás

Indulásnak azonban ez is elégnek bizonyult. A berendezkedő román közigazgatás nem ismerte a nyugateurópai társadalom autonómia rendszerét. Ákoson is hagyta működni a hagyományos községi előljárásságot, de tisztviselőit kivonta annak hatásköre alól. A román impérium döntéshozói, pedig a népjóléti közigazgatási intézkedések helyetti bizantin ocsmánykodása, a korrupt hatóságok rablásig menő, zsaroló adószedése, az emberi méltóságra semmit sem adó csendőrség hatalmaskodásai, a magyar nemzeti öntudatot érő állandó sérelemmel szemben csak a halvány, foghatatlan nemzeti érzelm állott, de az valóban ott állott.

Az erdélyi közélet újjászerveződése

A Trianon okozta traumából ugyanis az erdélyi magyar közélet hamarabb felocsúdott, mint az anyaországi. A pártpolitika bizarr naivitásnak minősült – mint mondták: a parlamenti politika olyan egy kisebbség számára, mint a kutya farkán a vitézkötés – az erdélyi magyar vezető értelmiség szemében. Helyette inkább visszanyúlt az azelőtti erdélyi autonómia

hagyományaihoz és azokat korszerűsítve, az egyetlen megmaradt magyar közintézmény, az egyház keretében szervezte újjá a közéletet. Ez annyira magától értetődő volt, hogy minden ilyen irányú kezdeményezés azonnal követőre talált. A lelki és szellemi kezdeményezés a nagyon súlyos román politikai társadalmi ellenállás miatt, nehezen, de megvalósult a gyakorlatban. Az egyház visszavette az előző korban szekularizált metaszakrális tevékenységét, a nevelést, a művelődést, gyámügyet, segélyügyet és minden lehető népjóléti tevékenységet. Csakhamar teljes magyar nyelvű felekezeti iskolahálózat épült ki Erdélyben, igaz, főiskolai szinten csak a lelkészképzés folytatódott egyelőre. Árvaházak, aggmenházak és később kórházak létesültek a magyar egyházak keretében. Az egyházak tőkéjével nagy kapacitású nyomdavállalat létesült, elsősorban a magyar iskolák tankönyvellátására, magyar szépirodalmi és szakkönyvek kiadására, de kapacitása hírlapok nyomtatására is elegendő volt, úgy, hogy a tankönyvek kiadási költségei megtérültek. A szellemi igények kielégítésére pedig, az anyaországban is irigyelt, magas színvonalú szépirodalmi és szaktudományi könyvkiadás, írószövetség, hivatásos és műkedvelő színházak, dalosszövetség és más műkedvelő együttesek alakultak és működtek az egyházi autonómiák égisze alatt.

A méltatlan román kényszerhatalommal átellenben Ákoson ott állott a szilárd, hétszáz esztendőös nemzeti fölény bizonyága: az *ákosi műemlék templom*. Ennek a millenáris emlékműnek a letagadhatatlan fizikai jelenléte határt szabott a román nemzeti sovinizmusnak nemcsak akkor, hanem az azután következő politikai rendszerben is.

A református iskola újjászervezése

Mivel a román uralom, mint Erdélyben mindenütt, az állami iskolát Ákoson is román tannyelvűvé tette, az ákosi magyarok elsőként a református felekezeti iskolát állították vissza. Nem a betegeskedésében még tunyább Magyary István tanácsára, hanem közvetlenül a magyar szülők spontán kezdeményezésére. Az impériumváltozás ugyanis Ákoson is megingatta az ősnemesi társadalmi hierarchiát és a faluban nem az „uraké” volt már a döntő szó, hanem a „népé”. Az egyházközség kurátora sem feudális tekintély, hanem a nép embere, *Rácz Miklós* asztalosmester lett. A felekezeti iskola újjászervezése nem volt könnyű dolog, de a nép lelkesedése megoldotta. Még állott az államosítás előtti egy tantermes, kántorlakásos felekezeti iskola, de a másik tanterem helyett, a magyar állam által épített gyönyörű modern épület helyett újat kellett építeni, amely egyszerű kivitelben ugyan, de jó minőségben csakhamar el is készült. A második tanító lakásául pedig, a gyermektelen *Rácz Miklós* ajánlotta fel az új iskola szomszédjában lévő belsőségét. Eltűnődhetünk azon, hogy *Pálinkás* éppen akkor adta oda potom áron *Ploszkanak* az új iskola szomszédjában fekvő régi postaépületet, amelyben tanterem is és tanítói lakás is lehetett volna, azonban *Pálinkás* nem érezte magát az ákosi magyar közösség tagjának. Utána, rangban és tekintélyben *Szekeresi Nagy Mihály* következett, őt azonban a *Szunyogh Bertával* kötött házasságának a csődje tartotta vissza, minden közéleti tevékenységtől. Passzivitását még súlyosbította fiának, *Nagy Ferencnek*, a népszerű községi bírónak zabolátlan, duhaj életmódja. Ezek után a többi helyi birtokos is rangján alulinak érezte a közügyekkel való foglalkozást, nem fősvénység, hanem beteges rátartóság miatt nem

adakoztak. A gyülekezet azonban továbbhaladt: visszavette az államtól *Kabay Bertát*, a régi tanítónőt, és az új iskolába a kiváló nagyenyedi tanítóképző fiatal végzettjét, *Török Ferencet* állította, aki új erőt hozott az ellankadt művelődési életbe.

Az új harang

Ezek után következett a háború alatt ágyúvá öntött harang pótlása. Meghirdették ugyan a gyűjtést, de a tehetősebbek presztízskérdést csináltak belőle, családjuk rangja felett vitatkoztak, az adakozást, pedig halogatták. Végül egy Amerikában megtelepedett ákosi kivándorló, *Nagy Ádám* (Mindszenti) clevelandi lakos adományozta az ákosi nagy harang elkészítéséhez szükséges egész összeget. Az öreg Szilágyi Jóska (Horogszegi), az előző kor legnagyobb ákosi családjának a feje sérelmesnek érezte, hogy a Szilágyiaknál alacsonyabb rangú család tagja merészeljen harangot adományozni az ákosi templomnak. Kijelentette, hogy ő addig a templomba be nem teszi a lábát, amíg a Nagy Ádám harangja a toronyban lesz. Nem sikerült a harangszentelést megakadályoznia, nemcsak azért, mert Szilágyi Jóska addig sem járt soha templomba, hanem inkább azért, mert az ákosiakat józan eszük meggyőzte arról, hogy a régi kor árnya felé való visszamerengés helyett jobb lesz a jelenkort a messze jövővel összevetni, hatni, alkotni és gyarapítani, hogy a haza, az ákosi magyarok közössége fényre derüljön. Az új harang szerényebb volt a Bársony István által annakidején megírt *háj-zsír-szalonnát* hirdetőnél, de éppen megfelelt az új kor követelményeinek.

Új lelkész és gondnok

Magyary István 1927-ben elhunyt, a lelkészi állást választással töltötték be. Ez alatt a papválasztási viszálykodás alatt veszett el az ákosi birtokos nemesség évszázadokig fennálló hegemon tekintélye. Először szerveződött egymással szembe az „úri párt” és a „szegény párt” – az első Nagy Mihály, a második Rácz Miklós vezetése alatt. Az új lelkipásztor a néppárti jelölt, Magyary István unokaöccse, *Kürthy Zoltán* lett. Az egyházközség Rácz Miklós szervezésével korszerű, szép új parókiát épített az új lelkész számára. Rácznak azonban a sok belső vita miatt le kellett mondania. Utóda, akinek személyében az egész Ákosi református gyülekezet megegyezett, a rokonszenves *Balog László* (érsemjéni) régi ákosi birtokos család sarja, aki kovácmester is volt kisebb birtoka mellett. Ő vezette az ákosi eklézsia ügyeit két évtizeden át, kissé lazán ugyan, de közmegegyezésre.

Kürthy Zoltán

Kürthy Zoltán, az új ákosi pap, kiváló zeneművész, és mindennek felett „úriember” volt. A gazdálkodáshoz nem értett, nem is akart, a hitvallási kérdések is hidegen hagyták, a lendület nélkül végzett templomi szolgálaton kívül egyebet nem is tett, híveivel sem volt képes kapcsolatot létesíteni, mert még szenvedélye, a vadászat is elkülönítette híveitől. A semmittevő, gyülekezetromboló Magyarynál így is különb volt. Művészként kiváló érzékeléssel látta el az Ákoson évtizedek óta nem végzett hitoktatást, utána pedig, a konfirmációi felkészítést, úgy, hogy tanítványaiból keresztyén gyülekezet épülhetett később. Liberális pap, „kultur-protestáns” volt és a magyar nemzeti műveltség lelkes apostola. Az akkori keresztyén megújulási mozgalomnak mély, lelki vonalát nem tudta követni, sem érdemleges belmissziói

munkát, sem az akkori erdélyi magyar megújulás legfőbb hordozója az Ifjúsági Keresztyén Egyesület IKE nem indulhatott meg, a magyar nemzeti művelődési vonalán viszont gyümölcsöző munkát végzett. Minden vasárnap vallásos estet rendezett az iskola termében nagy közönségsikerrel, az iskolás énekkarral, sok szép szavalattal, a lelkész felolvasásával és évenként többszöri műkedvelő színelőadással. A templomi ünnepélyeken Kürthy Zoltán valóban gyönyörű zeneműsorral szolgált. Sajnos, akkoriban még vidéken egyáltalán nem volt olyan hangverseny élet, ahol Kürthy tehetségét szélesebb közönség is megismerhette volna. Bizony – mint a megfelelő helyen már írtuk – a mostoha politikai és gazdasági viszonyok már a reformáció után leállították Magyarországon a polgárosodási fejlődést, újraindulását pedig lehetetlenné tették a török uralom alóli felszabadító hadjárat pusztításai. Csak a műértő közönség kialakulása után indulhattak Magyarországon fejlődésnek az olyan közönséget igénylő művészetek, mint a zene és a színjátszás, akkor is csak műkedvelő szinten.

Gazdasági élet

A társadalmi, vallási és művelődési szervezetek kialakításával párhuzamosan az erdélyi magyarság a maga gazdasági életét is megszervezte. Ennek különös fontosságot adott a román állam Európában ismeretlen, népellenes, fanarióta közigazgatása. A legszebben hangzó, leghaladóbb törvényeket alkotta Románia a gazdasági élet fellendítésére, de éppen a legígéretesebbek váltak a leggyötrőbb kerékkötökké. Például az állam nagy összegű pénzjutalommal részesítette az ország közérdekét szolgáló sertésexportot, de a prémium magas összege sem fedezte az export engedélyek baksisköltségeit. Úgyszintén, prémiumát az iparfejlesztőknek, de az iparengedélyek megszerzése – különösen a magyarok számára – a prémiumok többszörösébe kerültek. A magyar gazdák és vállalkozók képtelenek voltak ilyen közhatalmi lehetőségek között a gazdálkodásra. Nagyon jól jött a baksis ügyekben nem finnyás zsidó vállalkozókkal való szövetség. Az egész erdélyi magyar társadalmat közelről érdekelte a szövetkezeti mozgalom fellendülése: a Hangya szövetkezeti hálózat kibővült. A legkisebb magyar faluban is alakultak szövetkezetek és működésük átterjedt a fogyasztásról a termelésre, értékesítésre, begyűjtésre, felvásárlásra és feldolgozásra is. A század elején, nyugaton indult fabiánus mozgalom – a szövetkezet is ennek a része volt – az EMGE, Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület keretében példásan megszervezte az erdélyi magyar kisközgazdasági társadalmat. Minden faluban EMGE-Gazdakörök alakultak, úgy, hogy számuk már felülmúlta az egyházközségekét is. A szövetkezetek és a gazdakörök működése ellensúlyozta a román kormányzat népellenes negatív működését.

Ákoson a magyar társadalom heterogenitása miatt még szövetkezet sem volt képes alakulni a négyéves magyar uralom előtt. Gazdakör itt is alakult *Költő Béla* (Sepsiköröspataki), magyarpárti propagandája nyomán, azonban a különben fontos klubéleten kívül egyebet nem csinált. Még gazdatanfolyamot sem szervezett a magyar bevonulás előtt, nemhogy az EMGE-szervezte gazdasági mozgalmak hasznához segítette volna az ákosiakat. Nagyobb jelentőségű gazdasági szervezett tevékenységre Ákoson nem is volt lehetőség egyrészt a kozmopolita tőke egyeduralma miatt, másrészt – és ez volt a súlyosabb akadály – az alapvető államcéllok

megvalósítására képtelen román fanarióta uralom miatt. A magyar közigazgatás 1940-es visszaállása a szervezett kényszerhatalmat a nép ellenfeléből a nép jóakarójává változtatta, és az államhatalmat a gazdálkodók pártfogójává tette. Akkor azonban a megnyíló gazdasági lehetőségek fejlődésre lendítették a társadalmat és ez spontán, természetes úton választotta ki és állította rangsor elejére az arra érdemesebbeket, Dobai Bálintot, Vicsai Nagy Andrást, Ploszka Györgyöt, Költő Lászlót és másokat. Dobai Bálint a gazdasági válság után nemesített vetőmagtermeléssel és modern sertéshízlalással, mutatott követendő példát, majd 1940-től Futura-bizományos terménykereskedőként nemzetközi fontosságúvá szervezte a lucerna és olajmagtermelést Ákos környékén, több millió pengős többletjövedelmet biztosítva a lakosságnak. *Nagy Bandi* józan, törekvő kisbirtokú fiatalember a magyar kormányzat által létrehozott *gazdasági előljáró* hivatalt töltötte be a faluban. Ha lassan is – a régi birtokosok kivételével –, a többi ákosi is megmozdult *előre*.

A rádió közösségformáló munkája

A metaszakrális tevékenységét nehezen felújító egyház helyett a 20. század nagy találománya a *rádió* vette át a tájékoztatási és művelődési közvetítő szolgálatot. Nemcsak addig nem képzelte gyorsasággal és az egész földre kiterjedően, tekintet nélkül a politikai és más határokra, de jobban, magasabb szellemi és műszaki színvonalon is, mint tette volt az egyház a szószéki tájékoztatásával és iskolai tanításával. Már a '20-as évek végén Ákoson is elterjedt, a '30-as években pedig általánosult a mindenkit a budapesti magyar központhoz kapcsolódó rádió. Nemcsak a közéleti tájékoztatás területén múlta felül a politikai hírlapokat, de közvetítésével bekapcsolta az egész népet a magyar művelődés minden intézményébe, az állam és az egyház, a politikai, gazdasági, tudományos, művészeti életeseményeibe. Ákos is egyből a világ általános tájékozottsági szintjére emelkedett, mindenki, akit érdekelt ismerhette nemcsak a világ eseményeit, azok minden rendű és rangú szereplőit – persze, elsősorban a magyarokat –, hanem minden szellemi és társadalmi mozgalmat is azok lelki indítékaival és mozgatóival együtt. Kiderült, hogy az egész emberi társadalom minden tagja, származási, anyanyelvi, vallási, foglalkozási alapon szervezett közösségeik szerint sajátos neveltségük befolyása alatt, addig is összehangolták közösségi céljaikat, vágyaikat, eszményeiket, és ezt a rádió csak elmélyíttette, és kifejezésre juttatta. Európa népei keresztyén nemzeti közösségeket alkotnak, alapjaiban mindenkinek azonosak a *testi* leszármazás szerint hagyományai, azonos anyagfeletti, *lelki* célok megvalósítására vágyik, és ezek szolgálatába állítja *szellemi* képességeit. Az a látszólag ellentmondásos helyzet állott elő, hogy a társadalmi hatalom csúcsán álló döntéshozók a *legkevésbé tájékozottak*. Ez azért nem valós ellentmondás, mert a hatalom birtokosai tájékoztatással akarják saját hatalmukat, tekintélyüket, befolyásukat építeni, gyarapítani, megtartani, ezért ők maguk *nem tájékozódnak*. Magyarországon az egyszerűnek mondott nép minden tagja, a maga társadalmi érdekeltisége arányában, tisztában volt a világpolitikai és gazdasági mozgalmainak lényegével és megütközéssel vagy közönyös beletörődéssel nézték a magát elitnek képzelő legfelső hatalmi réteg egymás közötti pártviszályait: kinek nem volt elegendő tanulság a 20. század első két évtizede, a világháború és az 1919-es nihilista társadalomrombolás? Hogy semmiféle emberi viselkedést, tevékenységet, munkát nem lehet

gyűlöletre alapítani, hiszen az eleve kizárja a jó eredmény megvalósulását. A mezsgyén veszekedő szomszédok képtelenek minőségi gazdálkodást folytatni. Ha a műhelymester, üzletvezető irodafőnök gyűlölködő, osztályharcos viszonyban van munkásaival, beosztottjaival, lehetetlen a termelőmunka, illetve az csak az idő múlásával mind elmaradottabb szinten lesz folytatható. Fejlődés, előrehaladás csak az érdekeltek – egyének, családok, munkaközösségek, gazdasági vállalkozások, igazgatási és államhatalmi szervek, nemzetek és országok közötti – egyetértésével lehetséges. A háború végén elsőnek éppen a gyárak működésképtelensége miatt nyomorba jutott munkások érezték a társadalmi biztonság legnagyobb szükségét. Vidéken pedig, ugyancsak a kétkezi munkájuk után élők kívánták elsősorban az agrárium biztonságos gazdaságának a megindulását. És persze, az egész ország értelmisége, hiszen ők a többiek eltartottjai voltak. Tény, hogy Ákoson is azok a szegény emberek sínylették a legsúlyosabban a történelmi Magyarország biztonságának a veszét, a román kormányzat népellenességét, akiknek nem volt vagyonuk és csak utánuk az értelmiségiek és legvégén a nagygazdák. Csak évtizedekkel később vált ismeretessé, hogy az anyaországból átszivárgó hírek, a Horthy kormányzat pártatlan politikájának köszönhetően milyen látványos gyorsasággal épül a gazdaság és az ország, hát persze, hogy minden ákosi elsőrendű vágya Magyarország főhatalmának a visszatérte volt. Ebben csak mennyiségi gyarapodást hozott a rádió. A '30-as évek közepén már a mindennapi élet tevékenységét, a gazdálkodást is fékezni kezdte határrevízió utáni várakozás: építeni, vállalkozni kellene, de már nem érdemes a magyarok jövetele előtt, mert azok majd mindenben segítenek! Isten mindenek felett álló szeretete nyilvánult meg abban, hogy az erdélyi magyarságnak, tehát az ákosiaknak sem kellett csalódniuk Észak-erdély visszacsatolásához fűzött reményeikben!

A Négy Esztendő

A bevonuló honvédség ünnepélyes fogadtatása a templom előtti téren felállított díszkapunál történt, ahogyan ez illett, és általános szokás volt. A falu úri népe azt hitte, hogy nekik van elsősorban ünnepelnivalójuk, mert a bevonulók hozzájuk jönnek. Erre szembeszökően rácáfolt a bevonulást váró tömeg ünnepi öltözete és lelkesedése. A legszegényebb vagyontalan lányoknak is magyar ruhájuk és pártjuk volt. Hogy mikor, miből és hogyan csinálták, szerezték, az rejtély maradt, de egészen természetes volt, hogy van. És az ünnepélyes fogadás után a faluban szétkapkodott katonák nemcsak beszédjükben, de testi valóságukban is bizonyították, hogy a nép nem csalatkozott várakozásában. Még az urakhoz beszállásolódott tisztek társaságában hangzottak el disszonáns politikai hangok, de sem a nagy, sem a közepes, sem a kicsi gazdáknál, sem a részes-munkás, napszámos és cselédek közkatonák viszonylatában nem. Kiderült, az ami addig is tudható lett volna, hogy a honvédség is egyszerű emberekből áll, akik Ákoson is az egyszerű emberek társaságát keresték és találták meg. Napok alatt már mindenki értesült az anyaországi életviszonyokról, gazdálkodásról és azoknak is eloszlottak a kételyei, akiknek – esetleges szocialista múltjuk miatt – voltak ilyenek. A legnépszerűbbek a román katonai szolgálat elől Magyarországról visszatérők voltak, akiket ott a testvéri fogadtatás kecsegtető életpályára indított, vasutasok, rendőrök, altisztek, szakmunkás-iparosok. Meglepetés volt, sőt a nagygazdák között megütközést is keltett, hogy a legendás hírű,

kakastollas, magyar csendőrök nem a gazdagok, hanem a szegények társaságát, barátságát keresték. A magyar államigazgatás iránti bizalom a hatóságok tevékenysége folytán csak megerősödött. Még 1940 szeptemberében összeírták a lakosság gabonakészletét, azzal a céllal – és ezt egy hónap alatt meg is valósítottak –, hogy akinek nincs vetőmagja, jövő termésig kitartó kenyere, állatainak takarmánya, arról a hatóságok gondoskodhassanak. A román hatóságok harácsolásához szokott emberek valósággal megdöbbentek: hát a magyarok nem *vinni* akarnak, hanem *hozni*? Azonnal megindultak az építkezések. Először az 1914 óta elhanyagolt karbantartási munkákat végezték el a vasúton, közutakon, épületeken. A gyalognapszám *ötszöröse* (!) volt az augusztusnak, a román uralom alatti legmagasabbnak. Még a tél beállta előtt megkezdődött a Szatmár-Felsőszopor közötti országút építés, 1914-ben megszakadt 11 kilométeres szakaszának az építése, amely éppen Ákost kötötte össze a világgal. 1941 húsvétján már autóbusz közlekedhetett az új úton. Akkorára felépült a Bélték és Szakasz közötti, 1919-ben felrobbantott patakhíd is, amely miatt nagyobb gépjárművek nem közlekedhettek. Azután jöttek a magyar állam és az ONCSA népjóléti intézkedései, a gyermek és családi bérpótlékok, juttatások és végül minden sokgyermekes szegény családnak egy-egy gyönyörű fajtiszta *fejőstehén*. Csak ezek után és felett mutatkoztak meg a jó magyar közigazgatás gazdasági, társadalmi és erkölcsi eredményei. Az ellenséges propaganda sokat emlegetett „úri Magyarország” visszasságai, a tisztviselők pökhendisége, nagyképűsége, a polgárok urizálása, sznobsága, a földművesek, falusiak leparasztozása és egyebek előfordultak ugyan, kellemetlenek is voltak, a gazdákat bántotta is, de a nép többsége csak kacagott rajta, vagy tudomásul sem vette, hiszen csak szavak, gesztusok voltak, *tények nélkül*. Sajnos 1941-ben kitört a háború, amelynek hatása nem annyira alatta, mint a végén volt katasztrofális, szétzúzta az 1500 éves európai társadalmi rendet.

A budapesti rádió segítségével oldódott meg végül is az ákosi reformátusok hitéleti és művelődési problémája. Nem alakult most sem olyan lelki, szellemi igaz társadalmi közösség, mint például Sarmaságon, de a legelső kellék a hitközösség megvalósult, nem helyi, hanem magyar nemzeti vonatkozásban. A rádió közvetítette a református istentiszteleteket a budapesti Kálvin-téri templomból, úgy, hogy mindenki ott érezhette magát és hallgathatta *Ravasz László* és más kiváló lelkész prédikációit. A vasárnapi istentiszteletek hallgatására a rádiós házakhoz összejöttek a szomszédok, ismerősök. Még *Kosztai Gyuri*, a vándor népi próféta is úgy igazította útjait, hogy Ravasz Lászlót vasárnap meghallgathassa. Amit pedig soha senki nem képzelt volna, Ákoson a zsidó szomszédok is rendszeresen hallgatták a rádiós istentiszteleteket. Nyilvánvaló, hogy a keresztyén tanításoknak megvolt a maguk lelki építő hatása, de az olyan helyeken, mint Ákos, ahol az urak hitetlenségükkel kérkedtek, a református nép közönyös volt, csak a görög-katolikus románok éltek vallási életet, nagy jelentősége volt annak a társadalmi tekintélynek és elismertségnek, amelyet református vallás és egyház a rádió közvetítésével kapott. A nagyon gyenge prédikátor, Kürthy Zoltán is engedte rábeszélni magát arra, hogy Ravasz László prédikációit mondja el az ákosi szószéken, és bizony, ha nem is volt olyan hatása, mint a Ravasz előadásában lett volna, így is figyelemre méltó volt az eredménye. Különben *Teleki Pál*, akkori magyar miniszterelnök állította, hogy az 1940-es magyar

bevonuláskor hallott sok ezer ünnepi beszéd közül az volt a legkülönb, amelyet Kürthy Zoltán, ákosi református paptól hallott: szeptember 9-én, vasárnap, Teleki Pál Erdélyt látogató körútján, külön vonatával az ákosi vasútállomáson is megállott. Az előre értesített falubeliek, persze, mind ott voltak az állomáson. Kürthy a nép nevében nagy köszöntő beszéd elmondására készült. Amint azonban megállott a gyermekkori ismerős Teleki előtt, alig tudott megszólalni. Hozzákezdett, hogy Istennek milyen áldása fordult a magyar nép felé, hogy a magyar nép, hogy a miniszterelnök úr, hogy Isten kegyelme, de feltörő zokogása miatt képtelen volt folytatni. Teleki is könnyezett a meghatottságtól és szó nélkül megölelte Kürthy-t, köszönetképpen a legszebb fogadó szónoklatért.

Az ákosi templom csak hét és fél évszázados fennállása után, a 20. században jutott el igazi rendeltetése, betöltéséhez. Csak az 1940-ben bevonuló magyarok fedezték fel, illetve döbbsen rá létezésére: íme, itt áll az évezredek magyar műveltség *bizonyága*, anyagba öntött tanúja. Építése óta nézték már családi dicsőséget szolgáló temetkezési helynek, Szent Mihály arkangyal, mennyei hadvezér kultuszhelyének, az ókori keresztyén miszticizmus eszközének, a keresztyén szerzetesi szegénység, szüzesség, engedelmesség kifejezésének, az alázatos krisztusi istenimádat helyének és az egyháztörténet egymást követő korszakai vallásgyakorlati helyének, azután romos állapotában is a jövő szabadság reménykeltőjének, azután a nemzeti dicsőség hirdetőjének. Csak Takács László látta minden felsorolt erény együttesének, a teljes magyar művelődés emlékművének, az ember eszmei értékeinek, a *jónak, igaznak, szépnek* sajátos magyar anyagi megvalósulásának. Ez a fiatal szatmári történelemtanár gyűjtötte össze és fejezte ki kortársainak az ákosi templom meglátásával született élményét. Az érette rajongó tanítványait tanulmányi kirándulásokra vezette a Felső Tisza-vidék, a Magyar Árkádia emlékhelyeire Szatmáron és környékén és szabadegyetemi előadássorozatokban ismertette volna eredményeit a nagyközönséggel, ha ezt a társadalmi tekintélyek egy fiatal helyettes tanárnak megengedték volna. Így csak barátaival és tanítványaival közölhette meglátásait: ahogyan észak-nyugat felől a történelmi úton Ákos központjába érkezünk és elénk tűnik a verőfényes templom-homlokzat, a romanikus építőművészet teljes kifejelettségi korában, műgonddal készült alkotás, nemcsak a magyar Árpád-kor, hanem az örök magyar istenhit jelenlétének bizonyosságára döbbsenünk. Itt áll Pannónia limeszétől 400 kilométerre keletre, a barbár Hunnia közepén, a nyugat-római keresztyén – ezt jelenti a romanika – építészetének egy remekműve. Két tornya, sima homlokzata erőd-bástyaként áll nyugattal szemben a mögötte kelet felől álló, a hit forrásául szolgáló szentély védelmében. *Bejárata azonban csak nyugat felől van.* Lehet-e meggyőzőbben kifejezni a *magyar lélek* egymással vívódó belső *kettősségét*? Az emberiséget nyugat felé hajtó örök nosztalgia útján, a Fehérlófia, a Turul, a Csodaszarvas, Emese Álma útján, az ősi népi hagyomány folyama Kelet felől hozza a tiszta istenhitet, itt Ákoson találkozik a feltámadott Krisztussal, annak tanítványává, szolgájává, fizikai védelmezőjévé szegődik a keleti veszedelem ellen, de szembefordulva nyugattal! Ennek az emlékműve az ákosi templom, ezért képes a teljes magyar élet, a testi, szellemi, lelki távlat egésze tekintetében öntudatot sugárzó nemzeti emlékmű lenni.

Az antifasiszta uralom

1944. október 22-én Ákos szovjet-román megszállás alá került. Sokan abban reménykedtek – elsősorban a románok –, hogy a világháború két szakasza közötti román uralom tért vissza. Csakhamar kiderült, hogy a román adminisztráció csak közvetítője Vörös Hadsereg által képviselt Antifasiszta Szövetségnek, amelynek bevallott célja az európai tradicionalizmus eltörlése. Ezt, persze, akkor senki sem látta, senki sem tudta, és csak nagyon kevesekben támadt ilyen megérzés. Híre jött, hogy a győztesek Európa népein – elsősorban németeken és magyarokon – fogják megbosszulni valódi és vélt sérelmeiket. Híre jött, hogy egy magát slomorelitának mondó csoport szadista rémtetteket követ el német nőkkel és gyermekekkel szemben, de nálunk ezt senki sem hitte, mint ahogyan a háború alatt sem hitte el senki a rádióhíreknek, hogy minden zsidóért tíz keresztyénnek kell lakolnia. A deportálásból és munkaszolgálatról hazatérő zsidók Ákoson is néprendőrséget szerveztek a zsidó vagyon erélyes felkutatására, de senki sem félt tőlük, hiszen helybeliek, ismerősök voltak. Csak a 20. század végéig részletekben és szakaszokban érkező hírek az európai politikai, gazdasági, művelődési közélet átalakulásáról győzték meg az emberiséget arról, hogy Európában a keresztyénség 1620 éves hegemoniáját a mammonizmus, a pénz uralma váltotta fel. Ennek azonban nem a zsidóság a kezdeményezője, mint ahogyan egyesek feltételezik, mert őket is csak a világpolitika vitte a kozmopolita hiteltőke-uralom sodrába, és abból nem tud megszabadulni az, akit elkapott.

Kozmopolitizmus

Mint az előzőekben láttuk, az 1848-as szabadságharc nyomán megszületett magyar liberális nemzeti jogállam uralma alá sok százezer keleti zsidó bevándorló telepedett volt meg. Ameddig a történelmi magyar jogállam fennállott, biztosította is minden más népcsoport emberi jogai mellett, a zsidók egyenjogúságát is. Amikor azonban a magyar jogállamot a trianoni szerződés megszüntette, nem maradt Közép-Európában olyan közhatalom, amely mindenki alapvető szabadságjogait egyenlően képes lett volna biztosítani. A román impérium abszurd kormányzata alá kényszerült ákosi magyarok természetesen a történelmi magyar jogállam visszaállításától várták szabadságjogaik visszanyerését. Ezzel számoltak a helyi románok is és bár sajnálták az esetleg elveszítendő román szupremáciát, de nem féltek a magyar uralom visszatértétől. A zsidók – bár elfogadták a román állam magyarellenos politikájától a nekik juttatott kedvezményeket – a remek gazdasági biztonságot nyújtó régi szép békeidők visszatértét várták az esetleges magyar fennhatóságtól. Valójában tehát még a magukat magyarnak nem valló ákosi zsidók sem féltek a magyar uralom visszatértétől, sőt, a második világháború alatt jobban bíztak Horthy Miklós védelmében, még az átlag magyaroknál is. Ezért tudomásul vették az amerikai zsidó emigráció ideológiáját, hogy a történelmi Magyarország garantálta volt a zsidóság jogegyenlőségét, azt a jogutód megcsónkított Magyarország is köteles lesz tiszteletben tartani. Az egész társadalom annyira hitt a régi rend helyreállításában, hogy senki sem vette *akkor* észre, hogy az amerikai zsidó emigráció a történelmi magyar jogállamot megszüntető 1919-es magyarországi kommunista emigránsok befolyása alá kerültek és minden megengedett vagy meg nem engedett eszközzel a történelmi Magyarország visszaállítása ellen harcolnak. Csak a háború utáni antifasiszta mammonizmus égisze alatt, az általános jogegyenlőség elvét megcsúfolva a zsidóknak előjogokat követelő militáns zsidók

hangoskodása vetette fel a kérdést. Hogy ítélik el a magyarországi zsidó-törvényeket az egyenjogúságot biztosító magyar állam ellenségei és felszámolói? Persze ezek a kérdések nem költőiek ugyan, de logikájuk is csak látszólagos, hiszen a keresztyén értékrend megszűnte után nincs olyan érvényes, általánosan elfogadott szabályrendje a világnak, amelynek alapján egyéni és csoportos jogokat, kötelességet, erényeket és bűnöket, bármilyen társadalmi, erkölcsi értéket meg lehetne állapítani. Csak egyet tehet az, aki a kényszerhatalom túlkapásaival nem ért egyet, lehetőségei szerint elhatárolja attól magát, és igyekszik kivonni magát és övéit annak ártó befolyása alól. Az ákosi magyarok, sohasem vádolták a zsidóságot azért, mert a második világháború után a rémtetteket elkövető slomoreliták zsidó származásúak voltak, mert zsidó származású szekusok magyarellen es embertelen bűntetteket követtek el a román sovinizmus érdekében, marxista jelszavakat hangoztatva, mert mindenki tudta, hogy ezek nem jellemzőek az egész zsidóságra. Fájalták ugyan, hogy a legtisztetreméltóbb zsidók sem határolták el magukat a szervezett antikrisztianus mozgalomtól, de később mindenki belátta, hogy ez lehetetlen volt az akkori világhatalmi viszonyok között. A britek sem határolták el magukat Churchill politikájától, pedig csak törpe kisebbség látta elfogadhatónak a Brit Nemzetközösség és Európa elárulását és a keresztyén értékrend tekintélyének a megdöntését. Hányan tiltakoztak Amerikában az atombomba ledobása ellen? Annál nagyobb az Ötvenhat mellett kiálló és harcoló zsidó származásúak érdeme, amellyel mindenki számára igazolták az európai zsidó keresztyénies életszemléletét, hogy pedig a nemzetközi zsidó szervezetek politikájától azóta sem képes senki elhatárolni magát – éppen úgy, mint ahogyan a kozmopolita hiteltőke szolgálatában álló USA politikájával szembe sem fordulhat senki – sem egyén, sem csoport, sem kicsi, sem nagyhatalom. Hogy pedig becsületes ember a kollektív bűnössége elvét el nem fogadhatja az annak a másfél évezredes európai neveltségnek az eredménye, amelynek bizonyosságul ott áll Európa közepén az ákosi templom. A második világháború elvesztése folytán Európa idegen uralom alá került. A sajtó, persze, felszabadulásról beszélt, Európa népeinek fasiszta uralom alóli felszabadulásáról. Évtizedek múlva fokról-fokra, részletről-részletre derült ki, hogy a kozmopolita hiteltőke még a 19. évszázadban elhatározta, aprólékosan megtervezte, és következetesen véghezvitte Európa leigázását. A receptet már a Római Impérium is alkalmazta volt, legújabbban pedig éppen nálunk fogalmazta meg Kollonich Lipót a hódítás technológiáját: Magyarországot rabbá, koldussá, katolikussá kell tenni ahhoz, hogy a német uralom biztosíttassék. A 20. században ezt úgy mondják, hogy Európát először politikai függetlenségétől, azután anyagi és szellemi vagyonától, utána lelki értékrendjétől kell megfosztani, hogy felette a mammonizmus uralma biztosíttassék. A taktika pontosan szolgálta a stratégiai célt. 1916-ban a népek önrendelkezéséről szóló Wilson-i pontok felbomlasztják a kozmopolitizmussal szembeni potenciális birodalmakat. Azután a biztonságos élet rendjének tekintélyét kell aláásni a forradalmakkal, azután működésképtelen nemzetközi hatalmi szervezettel kell megakadályozni az államok rendfenntartó működését, az után Európa minden szellemi és anyagi vagyonát fegyverekbe és katonai létesítményekbe kell tenni és egymással megsemmisíttetni. Ezek után már jöhet a kozmopolita hitel, hogy mindenki családi köteléktől függetlenül keresse az egyéni boldogulását. A terv végrehajtásának taktikája egyrészt a minden

nemzet, ország, felekezet, osztály, szakmai szervezet, család és egyén közötti *gyűlölet* felszítása, másrészt minden társadalmi csoport olyan hierarhikus tekintélyrendbe állítása, hogy a legelöl állókat az utánuk következők tisztának képzelt erkölcsi meggyőződéssel a szakadékbba taszíthassák, az életből kiiktathassák, felszámolhassák. A nemzetek között a leggyűlöletesebb, az egész emberiség elsőszámú ellensége, a német, amellyel szemben semmiféle könyörületnek nincs helye. Azután a németek hűséges szövetségesei, a magyarok következnek, azok után pedig sorban minden nemzet abban a sorrendben, amelyben felszámolásuk a többiek közérdekének nyilvánítható. Előbb a fasiszták és szövetségeseik, majd a semlegesek, végül az antifasiszták, míg a kozmopoliták egyedül maradnak a porondon. Jellemző volt a háború elején legyőzött Franciaország két részének egymás elleni ugrasztása: a meg nem szállt országrészt, lakosságát fasiszta kollaboránsnak nyilvánították, amellyel szemben a német megszállás alatti franciáknak szent kötelességük harcot folytatni – az amerikai hadsereg támogatásából. Hogy a háború végén az európai kontinens egyetlen potenciális nagyhatalma, Franciaország, amerikai katonai megszállás, kozmopolita ultraliberális alkotmány uralma alá került, az a tény. Közép-Európa 12 nemzetét a primitív orosz katonai adminisztráció és a bolsevik gazdasági rend segítségével kell koldussá tenni, hogy keresztyén értékrendjétől megfosztható legyen, hogy ezek bomlása után a magát nyertesnek képző orosz impériumot is felszámolja, és pórázára köthesse a kozmopolitizmus. Bizony mindez megtörtént fél évszázad alatt.

A proletárdiktatúra alapozása

Az Erdélyt 1944 őszen megszálló antifasiszta Vörös Hadsereg demokráciát, szabadságot, emberi jogokat hangoztatott ugyan, de a megszállás első napján megszüntette a sajtó és gyülekezési szabadságot, betiltotta a nem tetsző politikai pártok működését és előkészítette az 1948-ban hivatalosan is meghirdetett proletárdiktatúra intézményeinek a kiépítését. Az osztályharc, az ember és ember közötti gyűlölet korlátozás nélküli szítása nagy lendülettel folyt a monopolhelyzetben lévő kommunista pártsajtóval, az iskolai oktatásban még államosítás előtt, a hatóságok személyzeti politikájában. A „kizsákmányolás” megszüntetését előíró marxizmus jegyében. „A termelőeszközök köztulajdonba vétele” az államosítás osztályharcos szellemben hajtott végre, azaz minden objektív tény figyelembevétele nélkül, egyedül egyes pártaktivisták szeszély irányította gyűlölete szerint. A földbirtokok, bankok, gyárak és más termelőüzemek államosítása végül is könnyebbséget jelentett az érdekelteknek, mert akkorra az osztályharcos közterhek már ráfizetésessé tettek minden magángazdaságot és vállalatot. A nagy baj a megsemmisítő osztályharcnak, a pártaktivisták szeszélye szerint osztályellenségé, osztályidegenné nyilvánítottak *gyermekre* való kiterjesztése volt: a kiskorúakat eltávolították az iskolákból, és csak megalázó körülmények között engedték továbbtanulni őket. Az egyetemről is eltávolították az osztályidegenek gyermekeit, hacsak meg nem tagadták szüleiket, és párthűségüket a legengesztelhetetlenebb osztályharcos viselkedésükkel nem igazolták. A már munkában lévő felnőtt kulák gyermekeket is elmozdították állásukból, ha nem léptek be a kommunista pártba és ott nem agitáltak szüleik és testvéreik ellen.

Az osztályharc

Hogy az ákosiak erről a nagy világhódítási tervről semmit sem sejtettek, az természetes, hiszen ezt – amellet, hogy a nagyhatalmak sem ismerték – soha közzé nem tették, talán így meg sem fogalmazták soha, a terv létezéséről csak a történelmi események konkludens tényeiből következtethetünk. Ákoson először a legtekintélyesebb magyar birtokost, az őszinte köztiszteletben álló Dobai Bálintot iktatták ki az életből és a társadalomból antiszemitizmus vágyával. Mindenki tudta, állította, és vitatta, hogy a vád hamis, de az osztályharcot indító hatóságok éppen ezzel terelték el a nép figyelmét a következő lépésről az osztályellenséggé, kulákká nyilvánított öt földbirtokos: Bagossy Sándor, Cséke Iván, Gál Sándor, Nagy József és Ploszka György minden ingó és ingatlan vagyonától való megfosztásáról, azután családjukkal együtt kényszerlakhelyre deportálásukról. Itt már „a társadalmi igazságosság” volt az ürügy, hogy a földeken a szegény emberek kollektív gazdasága kialakítható legyen. Azután szépen felülről lefelé haladt az osztályharc, sorra kulákká, osztályellenséggé nyilvánítottak mindenkit, aki nem volt hajlandó az előzőleg osztályellenségnek nyilvánítottak ellen harcot vállalni. A föld összes terménymennyiségét meghaladó beszolgáltatási kvóta a minden termény értékét felülhaladó adó, a képtelen állami tervgazdaság munkáinak nem teljesítése miatt pedig, sorra vitték az Ákosaikat börtönbe, kényszers munkára, miközben otthon a minden élelmiszertől megfosztott családjuk éhezett. Persze, hogy senki sem akart éhen halni és igyekezett mindenki a kollektív gazdaság védelme alá húzódni. Aki pedig nem tehette, az messze vidékeken, városokban, az iparban keresett nyomorúságos munkát. Ákos lakossága egyrészt megcsappant, másrészt kicserélődött: először a zsidók emigráltak, utánuk az értelmiségiek kerestek máshol megélhetést. A magyarok nagy része elköltözésre kényszerült. Éppen a legrégebb, törzsökös ákosi magyar családok tűntek el a faluból. Az ősi Ákos nemzetség egyenes ágából való *Bályoki Szénási* család, valamint a nőági *Ákosi Pap* családnak már egy tagja sem él a faluban. És kihalt Ákosról a Leksei és Alsószopori Sulyok család, amelynek legnevezetesebb tagjai, *a három Sulyok leány* házasságával és gyermekeivel, a Mohács után szétszakadt magyarság részei között teremtett kapcsolatot. Helyettük románok, és olyanok jöttek, akiket idemenekülésre kényszerített az osztályharc, valamint nagyobb számban, cigányok. Bár a románok az elején nyerteseknek képzelték magukat, a végén közülük is elmentek a tehetősebbek, még az első nemzedék alatt. A fiatalok, az új nemzedékhez tartozók pedig, már eleve másfelé keresték boldogulásukat.

A templom tanúsága az ateista uralom idején

Az európai keresztyén nemzeti értékrendet eltörlő új kényszerhatalom – nemzetellenes és vallásellenes lévén – nem tartotta tiszteletben a templom keresztyén és magyar jellegét, de az épület művészettörténeti fontosságát nem tagadhatta, ezért a proletárdiktatúra kénytelen-kelletlen nemcsak megtúrta, de kényszerítve érezte magát még karbantartását és felújítását is segíyezni. Azt viszont nem tagadhatta senki, hogy a műemlék a magyar keresztyén műveltségnek a bizonyága és ekként kell az ákosi templomnak a második világháborúval kezdődő *jelenkorban*, az antikrisztianus világtörténelmi helyzetben is *tanúként fennállnia*. Ennek történetét azonban nem lehet leírni, mert a jelenkornak nincs történelme, vagy a történelmi távlat hiánya miatt nagyon nehéz a megírása.

A hódítók jól tudták, hogy a keresztyén Európa felszámolására törekvő merkantil kozmopolitizmus csak úgy lesz képes az Európa feletti hatalmat megszerezni és azt megtartani, ha az európaiság lelki alapját, a krisztianizmust hatástalanítja, helyette a hitnélküliség, az ateizmus uralmát, az *ateokráciát* valósítja meg, ennek érdekében az Egyházat, a Krisztus tanítását propagáló intézmény munkáját lehetetlenné teszi. A két szövetséges antifasiszta hatalom mindegyike a maga módszerének alkalmazásával igyekezett ezt a célt elérni: a keleti megszálló, a szovjet bolsevizmus uralma kezdetén *államvallássá tette* a minden istenhitet tagadó *ateizmust*, és egyszerűen betiltotta az egyház működését. Látván azonban ennek nem kívánt eredményét, a keresztyénséget és minden vallást *népszokássá* minősítette, aztán pedig a vallásgyakorlatot és az egyház tevékenységét gyakorlati szempontból *közellátási szolgáltatásnak* fogadva el, az egyház működését az államhatalomnak szigorúan alávetve megengedte, persze, a marxista ateokrácia igénye szerint a vallási tevékenységeket a templomra korlátozta, azok kizárólagos ellátását a fizetett és jól ellenőrizhető papok monopóliumává tette. Ez a valláspolitikai, ha a krisztusi tanítások ügyének nem is felelt meg, de az ortodox papságnak annál inkább, hiszen a keleti keresztyén egyházat már eleve is a császár kényszerhatalma alá szervezték, úgy, hogy az autokefália dogmájává lett az ortodox egyháznak. A templomon és kolostoron kívüli szolgálat tilalma szintén elnyerte a pópák tetszését, mert addig sem volt náluk szokás semmiféle metaszakrális oktatási, társadalmi, művelődési tevékenység és semmiféle nem klerikus aktivitás. A katolikus egyházat érzékenyen érintette a pápai fennhatóság és a püspöki hatalom megszüntetése, fájlalták a hitoktatás megnehezítését, de a laikusok aktivitása addig sem volt szokás náluk, annak tilalma elfogadható volt számukra. A protestánsokat nézve a világi főhatalom elvi elfogadásának nem volt hitvallási akadály, de a hívek aktivitásának tilalma az *ekklézianizmussal* szemben a klerikalizmus támogatása a *presbitériumok* helyett az egyházi adminisztrációnak klerikális hatóságokra bízása, az evangéliumi keresztyénség lehetetlenné tételét jelentette.

A Nyugat-Európát megszálló *liberális akrácia*, a szabadelvű uralomnélküliség, szintén *ateokrata* közhatalmi szervezetet hozott, jogalkotásában az ateizmust a keresztyénség és minden más vallás fölé helyezve, a keresztyén egyház *tekintélyét* és *intézményi egységét* akarta fizikai *kényszer alkalmazása nélkül* aláásni *propagandájával*. Megfelelt a valóságnak az, amit programjában hangoztatott: nem antikrisztianus, hanem minden vallás szabad gyakorlatát lehetővé tévő, de *antiklerikális* társadalmi szervezetet létesít, melyben a vallási közösségek egyszerűen magánjogi társaságok, egyesületek, amelyeknek jogállása elvben nem különbözik a kereskedelmi társaságokétól és a sportklubokétól. Nem ismerték el tehát a keresztyén egyháznak Európában kialakult *történelmi közület* jellegét és jogállását, mely szerint minden ember egyháztagnak *születik* – az ország egész területét lefedő felekezetek közül abba, melyhez szülei tartoztak, és amelyből csak megfelelő formák között térhet át másba –, hanem helyette a minden felnőtt ember tetszése szerint, szabadon választható felekezet, az ún. *szabad egyházi rendszert* propagálták. A vallások – talán egyetlen, de mindenképpen legfőbb – feladata az ember *nevelése*, nemesítése, anyagfeletti célok megvalósítására alkalmassá tétele, *lelki*

élettávlát eszményi céljainak ismertetésével, tanításával az emberben a *testiség* fölé *szellemi* élettávlátot alakítani ki. Tanítás, oktatás, nevelés viszont lehetetlen anyagfeletti, eszmei célok megfogalmazására és annak *következetes* propagálására, emberi tudatba építésére alkalmas, olyan bevált *szervezett intézmény* nélkül, mint az európai egyház kötelező iskolaközössége. Különbözik az ember természetes ösztönei nem egészülnek ki társadalmi együttélést lehetővé tévő erkölcsi szabályok nélkül, nem alakulnak ki, és nem maradnak fenn társadalmi közösségek, még legalacsonyabb szinten sem. A nyugati világ a szabadelvűség útján továbbhaladt az ultraliberalizmus, a *kötelező szabadság abszurduma* felé, tagadván minden egyéni szabadságot korlátozó társadalmi közösség szükségességét, az ember ösztöneinek és hajlamainak kiélését, a hedonikus és szibarita, ultraindividualista társadalmi rendszer kialakítására törekszik. Ez valójában az emberi társadalom megszüntetését jelenti, hiszen család nélkül ember, ha fogan is és születik is, de nem nevelhető. Az egész élővilágban csak egyetlen állatfaj, a *mezei nyúl* nőtényei nem gondozzák, hanem odahagyják fiókáikat, hogy azokat arra vetődő más nőtények szoptassák, maga pedig, a sajátjai helyett másokéit szoptassa. A mezei nyúl semmiféle közösségi kapcsolat nem tart fenn a fajtársaival – úgy is mondhatnánk, hogy a nyugati társadalomban a 20. században kialakulni kezdett *szingel* életmódot folytat. Nemcsak táplálkozása és lakása alkalmi és szervezetlen, ahogy a mezőn egyedül futva eszik, ami útjába esik, ott pihen és alszik, ahová véletlenül jutott azzal és akkor párosodik, akivel és amikor véletlenül futtában összetalálkozik. A nyúlszerű ember, a *homo leporidus pseudosapiens* azonban, nem az életsegítő természetben fut, hanem a városi utca flaszterjén, betonján. Fut az anyagi jólétnek hitt *pénz után*, közben beugrik egy-két kereseti helyre, utána tovább szalad és beugrik egy-egy gyorsétkezdébe táplálkozni, majd továbbrohan az utcán és szórakozóhelyeken, míg egy párral egy lakásba ugrik be párosodni, folytatja tovább, beugrik egy kórházba megszülni véletlenül, futtában fogant magzatát, azután pedig a gyermekét befogadó menhelyre, és siet tovább a kecsegtető anyagi haszon után. Persze, nem gyalog, hanem magán és közszállítási gépekkel. Nyilvánvaló, hogy ez a *leporida életmód nem fér össze az emberi élettel*, a krisztianizmus tehát mindent megtesz, hogy attól híveit távol tartsa és érthető, hogy a nyugati ateokrácia, vallási *közönye* elfogadhatatlan az örökéletre készülő ember számára. Mindazonáltal, a nyugati vallásszemlélet szabadelvű lévén, *nem tiltja*, hanem megengedi a vallásgyakorlatot, összehasonlíthatatlanul elfogadhatóbb a keresztyén számára, mint a terrorral fenyegető, tiltó marxista diktatúra. A krisztianizmus nem uralkodó életnézet a világon, de a liberális kozmopolita gazdasági rend érvényesülési területén *mindenki szabadon választhatja maga és családja számára* a krisztusi értékrendszert, ha lemond érte az ateokratikus társadalom anyagi előnyeiről.

Ateista államvallás és osztályharc

A keresztyénség elleni kétoldalú támadás mindegyike a materializmus, az anyagnélküli létezés lehetőségét tagadó anyagelvűség 18. században megfogalmazott ideológiáján épült fel. Ezen nevelkedtek a 20. század legfőbb döntéshozó kényszerhatalmának birtokosai, akik az emberiség történelmi fejlődését addig biztosító, egyetemesen elfogadott keresztyén erkölcsi szabályrend primátusát a második világháború alatt megszüntették, hogy helyébe a gazdasági

merkantil profitnak kedvező, emberi ösztönök szabad kiélését propagáló hedonizmust tegyék. A Nyugat-Európát megszálló kozmopolita tőkés kényszerhatalom az addig érvényesülő idealista etika helyébe az Igazság létezését is tagadó *dialektikus cinizmus* tette életszemléleti rendszere alapjává és vallásellenes tevékenységük a materializmus rejtett ateista propagandájával, a keresztyénséget reprezentáló egyházak személyiségei, egyéni gyarlóságainak és hibáinak az állandó pellengérezésével végezte. Nálunk, a Közép-Európát megszálló szovjet-orosz proletárdiktatúra alatt itt volt ezekhez az ateista államvallás és a minden eszközt megengedő osztályharc.

Az aktív vallásosság állami tilalma

Közép-Európa népei a második világháború végén rettegéssel várták a szovjet-orosz megszállást. A Vörös Hadsereg érkezését az 1917-es forradalmi tapasztalatok alapján, a legnagyobb félelem előzte meg. Elsősorban a papok könyörtelen kiirtását várta mindenki. Ehelyett azonban vallásszabadságot, demokráciát hangoztató adminisztrációt hozott Erdélyre az antifasiszta uralom. Csak az 1948-as román proletárdiktatúra vezette be a keresztyén egyházakkal szembeni megszorító kényszerintézkedéseket. Sőt, a román ortodox egyház még közhatalmi pozícióba került azzal, hogy a kommunista diktatúra segítségével bekebelezhette a görög-katolikus egyházat. Elsőként államosították a felekezeti iskolákat, a vallásgyakorlatot és a hitoktatást a templom területére korlátozták, csak az állam által jóváhagyott, fizetett egyházi alkalmazottak vallási tevékenységét engedélyezték. Igényeik szerint átszervezték a lelkészképzést, elbocsátották, kényszernyugdíjba helyezték a régi teológiai professzorokat, helyükbe kollaboránsokat – sok esetben egyenesen ateistákat – neveztek ki. Az egyház működésének ellátásához nem elegendő számú hallgatót vettek fel a teológiára és egy állambiztonsági tiszt állandó ott tartózkodásával a lelkészképzésnek még a mindennapját is nehezítették. A régi kultuszminisztérium helyett vallásügyi departamentet hoztak létre az egyházellenes politika szolgálatára. Az egyházak működése a departament által kinevezett és ellenőrzött püspök egyszemélyes vezetése alatt folyhatott. Az egyház hagyományos örvényeit kijátszva, a lelkészi állások betöltése püspök kizárólagos hatáskörébe került. A lelkészeket az egyházközségek főnökeivé nevezték ki a könnyebb és hathatósabb állami ellenőrzés érdekében. Minden rajonban – ez lett a kisebb vármegyényi közigazgatási területi egység neve – egyházügyi meghatalmazotti hivatalt létesítettek egy-egy politikai rendőrségi, Szekuritáте főtitzt vezetése alatt. Ezek egyenruhás és civil beosztottjai rendszeresen járták a parókiákat, ellenőrizték a lelkészek működését. Szigorúan tilos volt a templomon kívüli minden vallási tevékenység, a hitoktatás és a nem klerikusok egyházi aktivitása, tehát az egész presbiteri tevékenység. Ez a rendelkezés cseppet sem érintette az ortodoxokat, hiszen náluk addig is a pópa volt az egyház. A katolikusokat annyiban érintette, hogy megszüntették fölöttük a pápai fennhatóságot, és a püspökök hatáskörét a vallási funkciókra korlátozták. Súlyosabb volt a katolikus szerzetesrendek megszüntetése – az ortodoxok tovább működhettek – és intézményeik elkobzása, de a híveknek az egyház életében való tevékenységére épült eklézianus szervezetű protestáns egyházak működését megbénította a proletárdiktatúra tilalma.

Az ellenőrzés azonban olyan laza volt, hogy csak a kényelmesebb lelkészek hajtották végre, a tevékenyebbek tovább végezték pásztorációs és belmissziói munkájukat.

Vallásüldözés Ákoson

Ákoson is már a kommunista diktatúra bevezetése után sor került a református egyházra, persze, nem egyenes vallásellenességgel, hanem gazdasági fondorlattal. Közismert, hogy a református gyülekezetek anyagi fenntartását a hívek adományaiból összejött jobbágyteleknyi egyházi földbirtok biztosította. Mivel a pravoszláv egyházban ismeretlen volt a hívek aktív működése, minden egyházi teendőt – a gazdaságiakat is – a pápa látta el, a bolsevik diktatúra a református lelkészt tekintette az egyházközségi birtok tulajdonosának. Őt tette felelőssé a terménybeszolgáltatás, adófizetés és közmunka teljesítéséért. Az ákosi egyházközség, azaz Kürthy Zoltán lelkész kulákká nyilvánított, és a képtelen nagy összegű földadó be nem fizetése miatt a lelkész bútorait és ingóságait árverésre lefoglalták. Amellett, hogy a besolgáltatások miatt a lelkész az egyházi birtok jövedelméből semmit sem kapott, ugyancsak a beszolgáltatási tervek miatt a hívek sem tudták a lelkésznek járó képét fizetni, ott állott az öreg pap feleségestől, betevő falat nélkül, ráadásul az adótartozás miatt ingóságainak végrehajtási eljárás alatt. Az ákosi reformátusok mindig közönyösek voltak a közügyek iránt, Kürthy Zoltánt sem igen szerették, de, amikor kétségbeejtő állapotát látták, megmozdult a falu egész magyarsága. Annak ellenére, hogy minden gazdálkodó padlásáról is elvitték az utolsó szem terményt, kamarájából minden ehetőt, ládafiából minden pénzt. Most gyűjtést indítottak papjuk megmentésére és nem volt olyan család – kivéve a volt patrónust, a még életben tengődő Pálincás Tibort –, aki ne adakozott volna néhány liter terményt vagy néhány lej pénzt, kockáztatva az osztályharcos munkáshatalom rosszallásának és újabb sarcolásának a veszélyét. Összegyűlt a kivetett adó, a pap visszakapta bútorait és annyi mindenféle terményt, hogy ha nem is a lelkész fizetése, hanem annak olyan töredéke, hogy abból legalább a kosztja kijött a lelkészházaspárnak. Ilyen társadalmi magyar összefogás addig elképzelhetetlen volt Ákoson: az ákosi kéttornyú templom által addig csak szimbolizált dacos magyar nemzeti öntudat felébredt, és mozgósította azt a keresztyén felebaráti összefogást, amelyet az ateista kényszerhatalom elnyomása az ákosiakból kiölni nem, csak felébreszteni tudott.

A lelkészi abszencia

A következő hónapok alatt az egyház birtokát a kollektív gazdaság bekebelezte és azután, ha jövedelme nem is volt belőle, legalább kárt nem okozott a birtoklása. A lelkészek fizetése minimális volt és annak értékét is semmivé tette az infláció. Az öreg lelkészek nyomorogtak, a fiatalabbak munkát vállaltak: dolgozták a parokiális kertet, tehenet, disznót, baromfit tartottak, akiknek módjukban volt, valami nem feltűnő helyen irodai munkát szereztek, de nagyon sokan napszámosként, rakodómunkásként dolgoztak. Amíg a lelkészek az egyházközség területén végeztek külső munkát, még el tudták látni lelkipásztori munkájukat, de ha idegenben, főként a városokban találtak munkát, hiányozniuk kellett falujukból, előbb csak bejártak a városba, azután már családjukat a városba helyezték el és a pap csak prédikálni járt ki a gyülekezetbe.

A lelkészeknek egyházuk miatti üldöztetése nemcsak az ákosiak, hanem az egész társadalom lelkiismeretét felébresztette. A papokkal szembeni általános részvét hősökké, a magyar keresztyénség mártírjaivá tette őket. Aki tudott, igyekezett segíteni: kertjük gyümölcséből, terményéből mindig juttattak a lelkész családoknak, és a társadalom kiváltságosan legtehetősebbjei, az orvosok, ingyen kezelték a lelkészeket és családtagjaikat a kommunista diktatúra egész ideje alatt. A lelkészek előbb kényszerből, később – maguk is gyarló emberek lévén – vállalták új minőségüket, hogy ők képviselik az egyházat. Az egyház valóban a lelkészek testületével azonos és körvonalazódni kezdett egy hitvallással össze nem férő, antipresbiteriánus és antieklézianus *református klérus* kialakulása, éppen az ateista üldöztetés által kiváltott kollegiális szolidaritás alapján. Ez ment tovább – ha már az osztályharc a lelkészek gyermekeire is kiterjedt – az *áronizmus*, a lelkészcsaládból származottak *tekintély-igényéből* táplálkozó papi kaszt szerveződése felé. Az egész folyamat végül a nyugati kozmopolita ateizmus igénye szerinti *magánegyház* szemléletébe torkollott, amely szerint az eklézsia nem más, mint a lelkész magánvállalkozása, amely csak esetlegesen fogad el magánál tágabb közösséget, de semmiféle ellenőrző főhatóságot nem: ezért „szabadegyház”.

Neopietista lelkészek

A berendezkedő ateista diktatúra az egyházi főhatóságok személyzetét is kicserélte. Az állam által kinevezett püspök azután tovább lépett, nem tartotta tiszteletben a reformátusok lelkészválasztási jogát, hanem ortodox mintára kinevezte a papokat, persze nem csak arra vigyáztak, hogy a kinevezés ne találkozzék a hívek egyetértésével, hanem a potenciális kollaboránsok előléptetésével *ateista hierarchia* – erre mondták a szabadvilág keresztyénei, hogy a kommunista diktatúra ellenőrzése alatt működő vallási közösségek nem Krisztus-, hanem az *ördög egyházának* tekinthető – kialakulását kezdeményezte. A nyugati testvéregyházakkal való kapcsolat a hetvenes években megélénkült. Nemcsak szellemi és tudományos együttműködés alakult ki velük, hanem általánossá vált az itteni lelkészek és egyházak nyugati segélyezése, különösen az egyházi épületek karbantartására és javítására. Az számított kiváló lelkésznek, aki hasznos nyugati kapcsolatokat tudott kiépíteni. Először ezek az itteni kollaboráns papok közül kerültek ki, hiszen azok kaptak kapcsolatépítéshez szükséges útlevelet. Csak ezek után jutottak nyugati kapcsolat lehetőségéhez a hivatásuk betöltésére törekvő, buzgó erdélyi lelkészek. Ők már nem a maguk és családjuk anyagi hasznát keresték, mint a kollaboránsok, hanem gyülekezetük fenntartásának és építésének, szellemi és anyagi eszközeinek a biztosítására törekedtek. Felbecsülhetetlen az erkölcsi értéke ezeknek a nyugati egyházi segélyeknek, mert az itteni ateista diktatúra nyomorgatását szenvedő keresztyének számára jelentett reménykeltő bátorítást, az a *nyugati testvérek együttérzését*. Persze, nagyon fontos volt a segítség anyagi, gazdasági értéke is, hiszen az itteni osztályharcos kényszerhatalom éppen gazdasági eszközeitől fosztotta meg az egyházat. Az egyház krisztusi szolgálatában mindig – sokszor túlzásba esően – élen járó neopietista lelkészek használták ki leginkább a nyugati testvérek segítségét. A gyülekezet és a lelkészcsalád anyagi *szükségein felül* szereztek anyagi támogatást és ezt a fölösleget nem Krisztus egyetemes egyházának építésére fordították, kihasználva az ateista állam engedékenységét. Az állami hatóságok

ugyanis – bár előbb sikeresen korlátozták ezeket a kapcsolatokat – a diktatúra szigorának enyhülése után már nem törődtek vele. A kegyes lelkészek viszont nemcsak visszahozták a belmissziói tevékenységet, nemcsak ellátták a hívek pásztorációját, de túlzásba is vitték azt és a nyugati pénzsegélyek rosszhiszemű felhasználásával belső szektákat alakítottak ki az eklézsiákon belül, amely végveszéllyel fenyegette az európai típusú, úgynevezett hitvalló egyházat és előkészítette a terepet az 1990-es fordulat után nyugatról előretörő szabadegyház szervezet számára.

Antieklézianus áramlat

A 16. századi reformáció Krisztus híveinek gyülekezetét, az ekléziát tette az egyházszerkezet alapjává: minden keresztyén születése folytán gyülekezeti tag bár, de teljes jogú csak házasságban élő felnőtt, konfirmált tag lehet. A gyülekezet adminisztrációját a *presbiter*ek látják el, a gyülekezetek összességét jelentő országos egyházat viszont a *zsinat* kormányozza. Ezt a *zsinat-presbiteri* rendszert vezették be a Magyar Református Egyházban az 1881-1906-os úgynevezett egyetemes zsinatok. A proletárdiktatúra – mint láttuk – nem tűrte a hatósági ellenőrzés alá nem vonható világi hívek egyházi tevékenységét, tehát a presbitériumok működését sem. Az ateista állam szolgálatában álló püspökök által kinevezett lelkészeket tette meg az egyházközségek adminisztrátoraivá, mellőzve minden presbiteri közreműködést. Az állami mellőzés és tilalom azonban nem érvényesülhetett addig, amíg a lelkészek javadalmáról a presbitereknek kellett gondoskodniuk. Ezért – az ortodox mintára – az ateista állam vette magára az egyházi alkalmazottak javadalmazásának a terhét és ezzel a presbitériumok valóban feleslegessé váltak. Azután következett a lelkészek abszenciája, a pásztoráció megszűnése és végül az egyház működésének nyugati segítése. Ennek eredményeképpen a névlegesen működő presbitériumokkal még jó viszonyt sem kellett tartaniuk a lelkészeknek, minden energiájukat segélyszerezésre fordíthatták. A megszerzett segély pedig, a legügyesebb lelkészek esetében több volt a szükségesnél és végül is antieklézianus, neopietista belső szekták kialakulásához vezetett. Ezen nem változtatott a Középeurópa feletti szovjet bolsevik megszállás 1990-es megszűnése sem, hanem még fokozta az antieklézianus egyháznak áronizmust szolgáló, antieklézianus folyamatát.

Keresztyén gyülekezet kialakulása

Közép-Európa felett 1990-ben megszűnt az ateista proletárdiktatúra uralma. Természetes, hogy a keresztyén hívek az egyház működését korlátozó ateista rendelkezések helyére, az egyház hagyományos törvényeinek a visszaállítását igényelte. Indult is Erdélyből a református egyház megújulását szorgalmazó kezdeményezés az 1881, 1906-os törvények szerinti Egyetemes Magyar Református Zsinat összehívására, de elakadt az anyaországi kerületek elutasító állásfoglalása miatt. A bizantin diktatúra kontraszelekciója ugyanis olyan eredményesen működött négy évtizeden át, hogy sem az anyaországi lelkészi kar, még kevésbé a református püspökök, nem kívánták sem az egyház törvényes egységének és rendjének a helyreállítását, sem az európai történelmi fejlődésben kialakult *zsinat-presbiteri* és a nyugati *szabadegyházi* szervezeti rendszer elvi és gyakorlati összehangoló, korszerű egyházszerkezet

kiépítését, sem a hagyományos és az újabb kegyességi mozgalmak igényeit egyaránt kielégítő, egységes magyar református *liturgia* kialakítását. Még az ateista uralom által megtűrt egyházfegyelmi rend is az antieklézianus, áronita-episzkopális, ultraliberális elvek martaléka lett. A *vallásszabadságot* azonban – igaz, *csak magánjogi* vonatkozásban, valóban helyreállította az 1990-es politikai fordulat: mindenki egyénileg, családi körében, magán-összejöveteleken szabadon gyakorolhatta a tetszésének megfelelő hitvallás szerint Isten és embertársai iránti lelkiismereti kötelességét. A hitélet elmélyülése és az ellenséges társadalmi környezet együttes hatására született azután olyan *keresztyén magyar öntudat*, amely gyülekezeti közösség kialakításához vezetett.

Ákoson 1954-ben nyugdíjba helyezték Kürthy Zoltánt – nyugdíja az élethez kevés, az éhhalálhoz sok volt –, helyette *Slakovits Mihály*, a lelkészársak előtt is rettegett kollaboráns lett az ákosi pap. Isten azonban az egyház ellenségeinek rosszindulatát is képes jóra fordítani: Slakovits éppen a kommunista hatóságokkal való jó viszonyával lett hasznára a gyülekezetnek. Ő nem fizikai munkával, hanem a legkülönbébb üzleteléssel, ügynökösködéssel, közvetítő kereskedelemmel egészítette ki jövedelmét, úgy, hogy mellette zavartalanul elláthatta az ákosi református lelkipásztori teendőket, ahogyan akkor – csak szigorúan a templom falain belüli aktivitással – el lehetett végezni.

A pásztoráció pangása

Az 1956-os magyar forradalom véget vetett Ákoson is a kommunista hatalomtól való rettegésnek, mert nemcsak a proletárdiktatúra hangneme enyhült meg, de a kényszerkollektivizálás és a beszolgáltatás is megszűnt. Megtorlás itt is volt: az erdélyi ENSZ-perben életfogytiglani kényszerszolgálatra ítélték Dobai Istvánt, Nagy Józsefet, pedig szamosújvári kényszerlakhelyéről vitték börtönbe, és ott is halt meg 1961-ben. A megtorlás fenyegetése lassan enyhült, 1964-ben a politikai elítélteket is hazaengedték és ebben a helyzetben Slakovits is jobbnak látta távozni. Kapcsolataival elintézte, hogy utódjául a szatmári Lánchos templom lelkészét, doktor *Kis Bertalan*t nevezték ki Ákosra. Kis Bertalan számára ez talán büntetés volt, de az Ákosiaknak kétségkívüli jutalom, mert Kis Bertalan kiváló felkészültségű lelkész, nagyon jó szónok és minden társadalmi téren tevékeny ember volt. A négyéves magyar uralom idején a Felső Ház tagja volt, ezért mellőzték és üldözték utána a román kommunista hatóságok. Ákoson prédikációival megpezsdítette a gyülekezeti életet, az évszázadokig üres templom minden vasárnapon megtelt hívekkel. Még a zsidó hitközség kántora is rendszeresen ott volt a református templomban és hallgatta Kis Bertalan igehirdetését – ákosi szolgálati ideje elején. Sajnos egyéb munkát nem végezhetett, mert lakását nem tette át Ákosra, családját Szatmáron élte, botrányoktól sem mentes életet. Pásztorációt nem végzett, prédikációi megszokottá szürkültek és a templom ismét kiürült. Persze az ateista államhatóságok nagyon szívesen elnézték a lelkészeknek az egyházi törvények által tilalmazott abszenciáját, hogy a pásztorok egész hétre odahagyják nyájukat és városban dolgozó házastársuk mellett, családjuk körében töltik a hétköznapiakat. Az egyházi hatóságok nem is nélkülözhatték, továbbá az egyházmegyei székhelyen a lelkészek adminisztratív munkáját, de belföldi és

külföldi tanulmányok érdekében hónapokra vagy esztendőkre maguk vitték el a lelkipásztort a gyülekezetből. Az abszencia általánosult és ezzel párhuzamosan az ateista államhatóságok által különben is rosszalott pásztoráció és belmissziói munka, bibliaóra, családlátogatás megszűnt.

Ákoson a református keresztyén közösségi élet elsatnyulása éppen Kis Bertalan 1977-ig tartó *névleges lelkészi szolgálata* idején történt. 1977-ben egy lelkes fiatalember, *Csernák Béla* neveztetett ki ákosi lelkésszé, aki kötelességének érezte a *tényleges* lelkipásztori szolgálatot. Semmi különösét, rendkívüli nagyot nem tett, csak éppen végezni akarta azt a lelkipásztori szolgálatot, amely az egyházban már feledésbe merült, *annyira*, hogy az ilyen munkásságnak a híre az egész környéket bejárta: heti bibliaóráira még a messzi Sarmaságról is eljártak a hívek. Ezt nem nézhette el a szekus tiszt váradí református püspök, és Csernákot másfelé helyezte. Őutána vagy betöltetlen volt az ákosi lelkészi állás vagy átmeneti lelkészek – Barcza Dániel, Kis Zoltán, Nagy Ferenc, Bálint István – szolgáltak 1997-ig. Ebben az időben kötődtek meg az erdélyi gyülekezeteknek és lelkészeknek a hasznos nyugati kapcsolatai. Ákoson nem lévén erre alkalmas lelkész, a nyugati kapcsolatok elmaradtak. Az ákosi református egyháznak csak a magyar anyaországban kerültek pártfogói. Az egész kommunista diktatúra idején szíven hordta az ákosiak ügyét Magyarországon *dr. Kürthy Zoltán* ügyvéd, a hajdani lelkész Győrbe áttelepült fia. Amellett, hogy minden ákosit szívesen látott és fogadott, mindenkinek hivatalos ügyeiben, gyógykezelésében segítséget nyújtott, az ákosi templom számára sikerült megszereznie a Benedek-rend Pannonhalmi Főapátságának a gyámságát, amely később az Országos Műemléki Felügyelőség figyelmét is az ákosi templom felé irányította. Nem is azért említem ezt az egyetlen nevet, mintha Ákos is nyugati segítségnek köszönhetné fennmaradását – hiszen semmi segínyt nem kapott -, hanem azért, mert ez volt a jellemző az *erdélyi magyar intézmények* vonatkozásában: az egyházaknak, iskoláknak, művelődési egyesületeknek *kivételes huszadrésze* talán, ha kapott bármilyen segínyt vagy erkölcsi segítséget, éppen azok, akik társadalmilag, politikailag, gazdaságilag erősebbek voltak. Az általános többség magára hagyatva élt, ahogyan lelki és testi erejéből tellett, a magyarellenes, ateista vagy közönyös kényszerhatalom alatt többségében ortodox román helyi többség mögötti kisebbségben. A magyarországi református egyházi hatóságok figyelme is inkább a jó politikus, ügyes lelkészek tevékenysége folytán nevet szerzett erdélyi gyülekezetek felé fordult, Ákost senki sem méltatta figyelemre. Jellemző erre Várady József, a református templomokról ebben a korszakban készült, hézagpótló összefoglaló műve, amely a címében meghatározott témájával ellentétben, nem a templomokkal, hanem a gyülekezetekkel foglalkozik. A Királyhágómellék öt északi egyházmegyéjének 185 református templomát írja le. Ezekből 47 templom képét emeli ki – 25,4%-a – köztük azonban nincsen ott az ákosi templomé, holott azt az általános művészettörténet mindig egyedülálló értéként kiemelten ismertette. Sajnálatos, hogy Várady, bár templomismertetést ígér, a templomokat mellékesen kezeli a lelkészei – az esetek többségében éppen az ateista államhatalommal való kollaborációval szerzett – hírneve alapján minősített egyházközségek leírása mellett.

Az egyéni és közösségi hitélet megújulása

A 20. század sorscsapásai alatt a magyarok lélekszáma Ákoson a száz évvel ezelőttinek 60%-ára, 750-re esett vissza – ez megfelel az egész erdélyi magyarság számbeli csökkenésének –, de megmaradt a falu magyar nemzetiségi és református vallási jellege. Az 1920-ban és 1945-ben beállott román uralom a bolsevik diktatúra osztályharca nemcsak vagyonuktól és társadalmi, gazdasági előnyös helyzetüktől fosztotta meg az ákosi magyarokat, de az őket egymástól elválasztó családi gögjükétől is. Az előzőekben láttuk, hogy Ákos 1848 előtti történetében *csak családokról* lehetett beszélni. Még a templom milleniumi renoválásakor sem létezett ákosi közösség. Trianon után a magyar iskola visszaállítása tömörítette közösségbe az ákosiakat először, de ideiglenesen. Az 1940-es magyar bevonulás és az utána következő négy esztendő alatt alakult ki Ákoson olyan faluközösség, amilyen a jobbágyszabványok kezdetétől fogva létezett. Ez is megszűnt a román sovinszta bizantin osztályharcos proletárdiktatúra alatt, úgy, hogy Ákoson csak magyar egyének maradtak minden társadalmi egység nélkül. A gyűlölet századának vége felé alakult ki az előbb leírt folyamat eredményeképpen az ákosi *maradék népben* az a keresztyén magyar öntudat, amely a mostoha külső körülmények között megtalálta a gyülekezeti közösség gyakorlati lehetőségeit. Amikor 1997-ben, Dobai Zoltán személyében állandó lelkesítő került Ákosra, már megvolt a gyülekezet, csak vezetni kellett, illetve hagyni kellett, hogy az a Szentlélek irányítása alatt szerveződjék és haladjon az élet útján. Nem egymással vetélkedő, gögös családok, hanem egymás iránt tiszteletet és megbecsülést érző, öntudatos hívekből – közülük többnek hatszáz éve él Ákoson a családja, mások újabban csatlakoztak – alakult a presbitérium: Kanyó Endre gondnok és Albert István, Szilágyi Zoltán, Balla Csaba, Bihari István, Bíró Gyula, Molnár Sándor, Turbucz Erzsébet, Kása Sándor, Szilágyi Lajos, Moja Erzsébet, Mosdóczi József presbiterek személyében. A mostoha világi körülmények között és azok ellenére alakult keresztyén gyülekezet, ha nagyon alacsony szinten is, de megfelel a krisztusi követelményeknek. Annyira, hogy nemcsak a reformátusokat és ákosi magyarokat képes összetartani, de élő, gyümölcsöző keresztyén kapcsolatot létesített a szomszédos Bétek sváb származású, katolikus magyarságával is. Talán éppen a közös, ellenséges alávethettség és üldöztetés nyomása alatt.

Az ákosi magyarok öntudata magyar embert, Geréb Miklóst állította polgármesterként a község élére. Az ő nagyon szerény, de annál céltudatosabb működése folytán 1999-ben az egyházközség visszakapta egyik iskolaépületét. Már ez is kivételes ritkaságnak számított Erdélyben, de az, hogy az ákosiak azonnal a közösségi életük szempontjából legfontosabb célra hasznosítani tudták a visszakapott épületet, az egészen egyedülálló: gyülekezeti termet alakítottak ki a régi épületben, tehát a közösségi élet évszázadok óta hiányzó, elengedhetetlen kelléke is meglett. A misztika korában épült régi templom erre ugyanis nem volt alkalmas, de felbecsülhetetlen művészi értéke miatt az ákosiak hiúsága nem engedte mellőzését. Most, az élet kényszere oldotta meg a kérdést. A templom megszabadult tömegbefogadási kötelezettségétől, hogy szabadon szolgálhatja az ezeréves keresztyén magyar műveltség emlékműveként eredeti rendeltetését. Dobai Zoltán kezdeményezésére az ákosi gyülekezet minden év szeptemberének első vasárnapján *templomnapot* rendez, amelyekre rendszeresen összejönnek a világba szétszóródott ákosi magyarok. Hagyományőrző magyar zarándoklat

színhelyévé lett az ákosi templom, anélkül, hogy fétiszizálásra, bálványimádásra csábító *ceremoniális ereklyévé* vált volna. Nem az anyaga, az ákosi földből készült téglá, nem az anyagnak tökéletes művészi formája dominál benne, hanem az isten örök dicsősége előtt alázatosan meghajló, de kegyelmes atyai szeretetére számottartó hit öltött benne testet. A gyülekezet tisztelettel és szeretettel gondolja, karbantartja a templomát, még az ünnepi istentiszteletek, esküvők és más szertartások templomi rendezésével is a maga öröme mellett a templom méltóságát őrzi, hitéletét, közösségi tevékenységét a templom kiegészítő tartozékában, a keresztyén közösségi élet gyakorlására alkalmasabb, gyülekezeti teremben rendezi. A hírek szerint már százötvenen járnak rendszeresen az imatermi vasárnapi istentiszteletre, legalább tízszer annyian, mint annak idején a templomira. Igen, végre krisztusi testvéri gyülekezeti közösséget alkotnak az ákosiak, az egymással csak vetélkedni tudó, hajdani nyakas nemesek keresztyénné szelídült utódai.

A templom műemléki és funkcionális értéke

Az általában felmerülő kérdésre, hogy mi legyen hát az ákosi református templom? Műemlék vagy emlékmű, és minek az emlékműve? *Takács László* szerint, erre a kérdésre nem kell felelni, mert minden kategóriának megfelel: az őseurópai népi vallással keveredett középkori keresztyén misztika kifejezője, amely végigélte a Tiszántúl magyar nép életének nyolc évszázadát. Hiszen a Magyar Szent Korona – melynek az ákosi templom műemlékként, szerény távoli rokona – sem sorozható semmiféle kategóriába. Számtalan leírás és fénykép készült a Koronáról és elég sok az ákosi templomról is. A Szent Korona tekintetében ez helyén való is, hiszen képi ábrázolásban is áhítatot gerjeszt emez ékszer egyedülálló szépsége. Az ákosi templomról készült rengeteg fényképfelvétel inkább káros, mint hasznos: a fényképek futó átnézése visszatarthatja az érdeklődőt a templom természetes, valóságban való megtekintésétől és megfosztja az embert a *látvány pótolhatatlan élményétől*.

Az ákosi templom legnagyobb műértéke, eredeti alakjának megőrzése valóban *Soli Deo Gloria* – egyedül Isten dicsőségét hirdeti, tehát egészen megfelel építése, létrehozása eredeti céljának. Az embereknek ehhez való hozzájárulása Mihály bántól kezdve a legkésőbbi szegyenletesen gögös nemesi hozzáállásig csak az építés, a fenntartás, az anyagi áldozathozatal elutasításában nyilvánult meg. És íme, Isten dicsősége éppen az emberek gyarlóságából mutatkozik meg: ha Mihály bán nem csak a saját szeszélyét akarta volna szolgálni és nem a nádasba, hanem valamilyen jelentős településen építtet templomot, azt a következő korok lebontották, vagy átépítették volna. Ha nem a haladás szempontjából, akkor passzív Benedek rendre, hanem valamely jövő felé lendülő másik rend – mondjuk a Ferenc rend használatára adták volna, az új rend ismét csak számtalanszor átépítette, átrendezte volna, hogy alkalmasabb legyen eredeti rendeltetéséhez. Ha a reformáció korabeli hívek egyáltalán nem a maguk dicsőségét keresték volna, az istené helyett, megint csak átalakult volna. Amikor pedig hetven esztendőn át fedél nélkül állott, bizonyára a jezsuiták fantáziát láttak volna abban, hogy nagy pénzen is megszerezzék. Az ákosiak azonban makacsul, csak azért is ragaszkodtak a romokhoz. A későbbi újjáépítésekkel mindig főszebbek voltak a hívek annál, minthogy bármiképpen

korszerűsítették volna. Ha Millenniumkor megfelelő összeg állott volna a restaurálók rendelkezésére, valami olyan cicomás épület született volna Ákoson, mint például a Budavári Nagy Boldogasszony templom, vásári, rikító alpompája. De az akkori állami segély vékony volt, a hívek még azt is rossz szemmel nézték, aki bőkezűen adakozott, Ákos monostortemploma – a társadalom hibái, az emberek fukarsága és gőgje következtében – maradt olyannak, mint a XII. században volt: egyedülálló műemlék.

Kolozsvár, 2006. 06. 04

(Bélteky Ákos)

II. EMLÉKEZZÜNK RÉGIEKRŐL, MAGYAROKNAK ELEIRŐL

1. Csáti Demeter éneke Pannónia megvételéről

Csáti Demeter sokáig az első ismert magyar költő volt, nevét emlegették, *Ének Pannonia megvételéről* című versét idézték, szavalták. Azután kiderítették, hogy régebbi költőnk is van, mint ő, verse talán nem is az övé, nem is eredeti, nem is szép. Dicsőségét azonban nem annyira az irodalomtörténeti kutatások halványították el, mint inkább a romantikus kor nagy költőinek nagy alkotásai. A Zalán futása és a Toldi után közönségünk a hirtelen gazdagodottak finnyásságával becsülte le azt, ami azelőtt még büszkeséggel töltötte el a honfiúi keblet. Így esett, hogy a Csáti Demeter és a Pannoniai ének kérdése kiszorult a közérdeklődés köréből, és máig is tisztázatlan. Igaz, vannak az egyetemes magyar irodalomtörténetnek ennél még sokkal előbb való kérdései is megoldatlanul, és nagyon kevés a remény arra, hogy Csáti Demeterre valaha is sor kerül.

Ha nem volna szilágysági. De az. És ez nemcsak azt jelenti, hogy egy vidék művelődéstörténetében elsőrendű fontossága lehet az olyan kérdésnek is, mely az egyetemesben harmadrendű, hanem: vidéke válogatja. A Szilágyságban, az Érmelléken a Csáti Demeter kérdése már úgy tevődik fel, hogy ki volt az, aki ebben a magyar Árkádiában olyanoknak volt az elődje a szép magyar irodalom megteremtésében, kivirágoztatásában és világszinten tartásában, akik itt, az örök kuruc Szamosháton népünk politikai törekvéseit a legmagasabb művészi és erkölcsi szinten szolgálták alkotásaikkal. Mint *Sylvester-Erdős János*, *Ilosvai Selymes Péter*, *Károli Gáspár*, *Kazinczy Ferenc*, *Kölcsey Ferenc*, *Ady Endre*, valamint *Móricz Zsigmond*, *Németh László*, *Gellért Sándor*, *Páskándi Géza* – hogy csak néhányat említsek, és hallgassak nagyon sok más régiről és újról.

Tudjuk, hogy a magyar művelődés súlypontja a 16. századra – a Központ és Délnyugat hegemoniája után – Északkeletre tolódott. Ide a Szamoshátra, Szilágý–Bihar–Szatmár–Ugocsa–Máramarosba, és itt a vallási reformációt, a nemzeti nyelvű irodalmat, később a szellemi és politikai felvilágosodást szolgálva, máig is élen jár. Persze, a műveltség csak a társadalmi-politikai súlypont idekerülését követően indul itt virágzásnak. A 15. század közepétől kezdve a politikai élet mind több és több vezére kerül ki erről a vidékről, míg – éppen Csáti Demeter korára – a magyar politika mindkét pártjának vezetői – a Báthory, Szapolyai, Drágfi, Perényi és Werbőczy családok tagjai, királyok, nádorok, bíborosok, vajdák – mind innen származtak. Kapcsolatuk volt nemcsak Magyarországon mindennel és mindenkivel, hanem Rómával, Itáliával, Lengyelországgal, a Germán Birodalommal és egész Európával. És ezek udvarában,

ezek körül, ezek hóna alól nőttek ki nagy magasságra a magyar művelődés, irodalom 16. századi kivirágoztatói.

Csáti Demeter – nevéből ítélve a Heves Megyei *Mezőcsáton* született 1480 körül. Erre lehet következtetni abból, hogy 1501. december 13-án beiratkozik a *krakkói egyetem* „*Bursa Hungarica*”-jába, mert abban az időben is húsz év körüliek iratkoznak egyetemre. Ekkor már ferencrendi szerzetes. 1526-ig csak helyi hagyományok tartják számon. Úgy mondják, hogy egy-két évi krakkói tanulmány után hazatért és – valószínű – a kusalyi klostromban élt, és a környék társadalmában folytatta a rendtársai közül kimagasló szellemi felkészültségével, a ferences missziót. Közismert volt werbőcziánus, republikánus politikai elkötelezettsége és szívesen látott vendégként – egyházi pásztorációja mellett – ezt propagálta Szilágyság és Érmellék nemesi udvarházaiban. Fiatal korától kezdve szoros barátság fűzte Werbőczy István rokonához, Dobai Székely Tamás homo regius, azaz ügyvéd-közjegyzőhöz. Sok időt töltött barátja ákosi udvarházában, a Szapolyai János vezetése alatti *nemzeti republikánus párt* valóságos központjává téve Ákost. Ehhez nem kevés bátorság kellett, hiszen az országrész nagyhatalmú tartományura Drágfi Miklós közismerten az *aulikus párt* vezéralakja és Báthory István nádor barátja volt. A két párt vezéreit ugyan átmenetileg egymás mellé állította a közös ellenség, *Dózsa György*, az ellene folytatott hadjárat, de utána még nagyobb erővel folyt az *örökletes* vagy *választott* királyság hívei közötti viszály.

Csáti Demeter rendjében megbecsült ember: 1526-1544 között többfelé (Kusaly, Ozora, Pest, Sárospatak, Nagyvárád, Csanád, Nagybánya) házfőnök vagy kerületi főnök és a lutheranizmus elleni küzdelemben keresett prédikátor. Kitűnő szónok, következetes híve Rómának, és rendje fegyelmét olyan szigorúan veszi, hogy 1531-ben a nagyváradi rendi gyűlés határozatot hoz ellene, emiatt. 1526-ban odalett Habsburg Mária királyné udvara, és ezzel megszűnt a vallási reformáció terjedésének egyetlen akadály, a mozgalom német voltát emlegető vád alapja. Protestánssá is lett az egész vidék népe, minden klostrom és templom, csak Székely Tamás ákosi kúriája volt kivétel az egész Tisza vidéken, gazdájának Róma melletti makacs kitartása miatt. Csáti Demeter 1544 körül halt meg, állítólag Szécsényben.

Mit lehet megtudni Csáti Demeterről ilyen kevés ránk maradt életrajzi adatból? Sokat. A Ferenc Rend akkor is a szegények rendje volt. Alapítója, Assisi Ferenc, az egyházi hatalom és dicsőség korában hirdette meg az alázat, a szegénység, a szelídség, a krisztusi szeretet forradalmát. A Rend tagjai – a nagyon kevés, nagyon előkelő mellett, akiket a tiszta, őszinte buzgóság, vagy a divat vitt soraikba – a nép fiai voltak. Kézművesek, földművesek, szegények fiai. Csáti Demeter szülei sem lehettek gazdagok, sem előkelők.

A Rend tevékenysége elsősorban az egyszerű hívek pásztorációjára irányult. A nép papjai, a nép „barátai” voltak. Éppen a társadalom legszegényebb rétegeivel való állandó, szerves kapcsolatuk vitte a ferenceseket sokszor a hivatalos, nagyúri egyház iránti engedetlenségbe. Még a közismert ferences elvszerűség, a meggyőződéshez való kitartó ragaszkodás is – amely különösen a renaissance uralkodó planétája korában nagy ritkaság Európában – jórészt annak köszönhető, hogy a ferencesek első nemzedékiekként komolyan veszik tanulmányaikat, érdekli

őket minden, sokat vitatkoznak, és a magukévá tett igazságot nagyra értékelik. Nem véletlen, hogy a huszitizmus magyar terjesztői között nagyon sok a volt ferences, mint *Pécsi Tamás* és *Újlaki Bálint*, a Biblia első magyar fordítói, és hogy a Dózsa-háborúban olyan nagy szerepet vállaltak a ferencesek, mint *Túrkevei Gergely* – szintén krakkói diák – és *Mészáros Lőrinc*. De az sem véletlen ám, hogy a másik oldalon álló ferencesek éppen úgy a meggyőződésüket követve harcolnak az Egyház és Állam rendje mellett. Gondoljunk csak *Temesvári Pelbárt* néphez szóló tanításaira és *Laskai Osvát* munkásságára. Jellemző az a protestáns vélemény, hogy ha a Római Egyházban a ferencesek szelleme uralkodott volna, szervezeti szakadás nélkül és sokkal eredményesebben történt volna meg a hitújítás. De így bizony sor került arra is, és a ferencesek nagy része – meggyőződéséhez híven – a tiszta hit, a nép nyelvén szóló tanítás és rítus megújított egyháza mellé állott. És lettek a reformáció olyan terjesztői és harcosai, mint *Ozorai Imre*, *Szkhárosi Horvát András*, *Sztárai Mihály* és *Bencédi Székely István*. De Csáti kitartott Róma mellett, sőt teljes erőbevetéssel harcolt a lutheranizmus ellen. Csátinak ez a magatartása nem egészen magyarázható hitbeli meggyőződésével, hiszen az ő életében, a tridenti zsinat előtt – úgy látszott – Luther tanítása nem veszélyeztette az Egyház egységét, és ő nem hirdetett semmi olyat, amit egy meggyőződéses ferencesnek feltétlenül el kellett volna utasítania. Mivel magyarázható mégis Csáti ilyen rendhagyó viszonyulása a reformációhoz?

A *kusalyi ferences kolostor* Csáti első ismert tevékenységi helye. Ez a kolostor a *Kusalyi Jakcsiak*, erdélyi vajdák és más főméltóságok adományából 1423-ban létesült. Mint *V. Márton pápa* 1422. október 12-én kiadott alapítólevele mondja, a vidék „sok szakadárjának és más hitetlen léleknek a katolikus hitre való hozására”. Hogy a Tövishát népe akkor is annyira makacsul kitartott saját hagyományai mellett, hogy ez az egyházi felsőbbbség szemében szakadárságnak, vagy hitetlenségnek látszott, azt mindenki elhiszi, aki a tövisháti magyarokat ismeri. Pedig ez a nép nemcsak a valószínű több ezeréves ittlakásával, közismert szorgalmával, becsületességével, reális életszemléletével és a mindenkori felsőbbbség elfogadásával tűnik ki a környező népcsoportok közül, hanem példás és tiszta vallásosságával is. A kusalyi ferencesek, a nép barátai nem is kívánhattak maguknak eszményibb nyáját ennél. Meg is értették egymást egészen rövid idő alatt úgy, hogy a Tövishát magyarsága teljes egységben ment a ferencesek után először Róma, azután a reformáció által megújított vallására. De hogy lehet az, hogy Csáti Demeter nem ment ragaszkodó híveivel a reformáció táborába, vagy miért nem tudta – sikeres hitszónok léte – visszatartani a nyáját, a saját meggyőződése szerint, Róma számára?

A krakkói egyetem – Csáti főiskolája – az első középeurópai egyetemek egyike, a prágai, a bécsi és a pécsi testvére. 1364-ben alapította *Kázmér*, az utolsó *Piast* a lengyel királyi trónon. Megerősödése, felemelkedése a prágai és a bécsi után következett, a tizenötödik században, a *Jagellók* gondoskodása alatt. 1500 körül, amikor Csáti itt diákoskodott, a humanizmus egyik legfontosabb központja, ahova egész Európából gyűlnek a tudósok és a tanulni vágyók. Maga *Rotterdami Erasmus* is komolyan fontolgatta, hogy odahagyja Bázelt Krakkó kedvéért, olyan erősen kecsegtette a kiváló tagokkal dicsekvő krakkói erasmista társaság. De, ha Erasmus előrehaladott kora miatt nem is jöhetett Krakkóba, mások azért jöttek, különösen diákok, és különösen a közeli, és a lengyel-magyar barátságot már akkor valló magyarság köréből. Volt

idő, mikor több százra ment a krakkói magyar diákok száma és – úgyszólván – a korszak minden magyar szellemi nagysága megjárta Krakkót.

Nyilván az *Erasmus* szelleme uralkodott a krakkói diákok körében is, a humanista gondolatszabadság, a kételkedés, a tudomány alaposságáé, az antidogmatizmusé. Hogy lehet az, hogy Csáti nem lett humanista-erasmista a krakkói egyetemen és haláláig a lebecsült, Középkort jelentő Róma katonája maradt?

Ezekre a kérdésekre nem felelnek a gyér életrajzi adatok. Csak a Csáti ránk maradt versétől várhatunk választ. Lássuk tehát, milyen ennek a művelt, római rítus melletti harcos hitszónok-szerzetesnek egyetlen ránk maradt műve.

Ének Pannónia megvételéről

1. Emlékezzenk régiekrel,
Az Szythiából kijüttekrel,
Magyaroknak eleikrel,
És azoknak vitézségekre.

2. Szythiából kiindulának,
Hogy ez földre kijüvénék,
Istentől is kiszírttetének,
Erdélységben letelepedének.

3. Ott jól tének úmagokkal,
Hét sereget nagyot szerzének,
Hét kapitánok emelének,
Mindeniknek várat szerzének.

4. Mind eggyessek ű dolgokban,
Hatalmassok viadalokban,
Nincs filelmek országokban,
Csak lakoznak bátorságokban.

5. Nagy erejek mint Sámsonnak,
Bátor szívek mint oroszlának,

Mindent rontnak ha indulnak,
Rettenetese sokaságokkal.

6. Az egyek kezettek jelesb vala,
Kinek neve Árpád vala,
Mindeniknél gazdagb vala,
Azért keztek fő kapitán vala.

7. Mikor azt hallották volna,
Hogy az Duna jó víz volna,
Lakófölde nagy jó volna,
Hogy annál jobb sohol nem volna;

8. Egy kevetet választának,
Duna látni bocsátának.
Hogy ha bizont mondhatnának,
Ők az földre beszállanának.

9. Kevet juta Duna mellé,
Földet, fivet megszemléle,
Duna vizit es megkímlé,
Őmagának jónak ítéle.

10. Herceg akkor az földön lengyel vala,
Ki mind ez országot bírja vala,
Lakóhele Veszprém vala,
Ez föld népe mind német vala.

11. Kevet futa bé Veszprémbe,
Az hercegnek eleiben,
Magyaroknak ű szovával,
Keszeneti lén nagy tisztességgel.

12. ???Engem kildtek téged látnom,
Országodat mind megjárnom,
Lakóheleden megtudakoznom,
Néped tervínt tanálnom.”

13. Herceg azt igen erílé,
Az kevetet megvendíglé,
Űmagának jónak ítéle,
Mert azokat keznépnek viélé.

14. Kevet onnyat elsiete,
Egy palackot kerestete,
Duna vizében belé teltse,
Feldet, fivet hamar kerestete;

15. Azt Erdeibe el-bévívé,
Árpád előtt mind letevé,
Árpád látá, jó neven vívé,
Kapitánoknak mind hírré tevé.

16. Kapitánok odagyűlének,
Duna vizét ők megláták,

Földet fivet es megláták,
Ottan reá tanácsot tartának.

17. Egy fejer lovat hozatának,
Féket, nyeret aranyast hozának;
Az herceghez bocsátának,
Hogy ilyen szóval neki szólának:

18. ???Ez szép lóval azok tisztelének,
Kik Szythiából kijűének,
Nagyságodtul feldet kérének.
Országodban letelepedének.”

19. Herceg azval veszté magát,
Hogy az dolgot meg nem érté,
Az szép lovat megszereté,
Hogy ki miatt földét elveszté.

20. Az szép lónak erítében,
Az szót mondá az kevetnek:
???Anat adok én feldemben
Mint kívánnak ők, nagy bőséggel.”

21. Kivetek vadnak nagy eremben,
Mert járanak nagy jó véggel,
Elbúcsúzának nagy tiszteséggel,
Bésietének Erdely feldében.

22. Kivetek beszélnek kapitánokkal.
Kapitánok tanácskoznak,
Hogy ha ez földre juthatnának,
Az herceggel megvínának.

23. Istent ők ott imádának,

Háromszor *Deust* kiáltának;

Arról nevezték ott az várast,
Számos mentében az nemes Dézsnek.

24. Tülek maradott nekenk az szokásonk,
Hogy, ha mikoron árút mi szakasztunk.
???Deus, Deus!” ott kiáltonk,
Bizonságunk, hogy megárultunk.

25. Hamar mind felkészülének,
Harmad kevetet választának,
Az herceghez bocsátának,
Hogy ilyen szóval neki szólnának:

26. ???Herceg, jól meggondold magad,
Hogy ez feldet hamar elhagyjad,
Mert magyaroknak árún adtad,
Immár önekik megbocsássad.”

27. Kevetek jutának az herceghez,
Tisztességvel neki keszenének,
Az Árpádnak ő szavával
Ezt megbeszélék nagy bátorsággal:

28. ???Feldedet attad fejér lovan
És fivedet aranyas féken,
Duna vizit aranyas nyergen,
Akkort való nagy szükségedben.”

29. Herceg hallá, mosolyodék,
Azzal semmit nem gondola;
Az kevetnek akkoron szóllala;
Haragjában azt mongya vala:

30. ???Ha az szép lovat azért kildték,
Egy sulyokkal majd agyon verjék,
Nyergeset vessék az Dunába,
És az féket az fíben elrekentsék.”

31. Kevetek azt mondák az hercegnek:
???Nem kell tenni kegyelmednek;
Azzol az magyarok károsok sem lesznek,
Inkább lesznek nyereségesek.

32. Mert ebek lóval mind meghíznak,
Nyerge leszen halászoknak,
Az fékével kaszások osztóznak,
Azért teutánnad ők sok jót mondonak”

33. Kevetek onnyat elbúcsúznak.
Herceg ottan megfélemlék,
Seregekkel gyülekezék.
Az Duna mellen el-békeltezek.

34. Árpád juta magyar néppel,
Kelem földén a Dunán elkelének,
Az Csekén ők csekének,
Az Téténben el-feltetének.

35. Érden sokat ők értenek.
Százhalomnál megszállának,
Az herceggel megvívának.

36. Isten vala magyar néppel:
Ott járának nagy nyereséggel.

37. Az herceg ott megvereték,
Csak egyedül futnia essék.
Az Dunára őt keríték,
Semmiképpen meg nem érheték.

(az itt közölt szöveg forrása: <http://magyar-irodalom.elte.hu>)

38. Abban egyeb nem lehet:
Az Dunában beszöktete,
Hogy már magát ott megmentenéje
Inkább magát ott elrekkenté.
39. Árpád vala nagy eremben,
Mert az ország lén kezében,
Ő megszálla fenn egy hegyben.
Székesfejérvárhoz lén ű kezeiben.

40. Ott ez ország nekiek adaték,
Magyarországnak nevezteték,
Némettől mert megvívék,
Fegyverekkel evékkén tevék.

41. Egyiknek neve Buda vala,
Ki ez országot megvette vala;
Hogy az Árpád megholt vala,
Árpád után ő kapitány vala.

42. Lakóhelye lón Duna mentében,
Pest ellenében, fenn egy hegyben,
Arról nevezték ott a várost
Duna mentében kincses Budának.

43. Ezt szerzették Szilágyságban
Csáti Demeter nagy gondolatjában,
Mikort nagy bú vala Magyarországbán,
Egy némi-nemű multságában.

Nyilvánvaló, hogy ez a szöveg nem azonos a Csáti Demeterével. Aki ezt így lejegyezte nem ismerte a 18. században már rögzült magyar helyesírást, talán nem is volt magyar anyanyelvű, aki így leírta. Feltételezhetjük, hogy a Tisza-vidéki magyar nyelvjárástól messze fekvő területen történt a lejegyzés. *Pray György, Révai Miklós, Dugonics András, Horvát István* voltak a vers egyes részeinek a felfedezői és első közlői. A nagyon torz, hiányos, tizenharmadik századi másolatú szövegnek 19. századvégi újra felfedezője, a különböző helyeken megjelent részletek összeillesztője, az egész mű népszerűsítője, *Fülöp Áron*, szatmári tanár volt.

Sokak hozzászólása, vitája után döntötték el a hajdani szakértők, hogy egyetlen vers részei és *Csáti Demeter* a szerzője az egésznek. Abban is megegyeztek, hogy a népi históriás énekek hatása alatt írta, a Turóczi-krónika alapján, valószínűleg 1526-ban vagy 1541-ben, mert akkor volt „nagy bu Magyarországban”.

Ha ezt a verset elolvassuk: előbb így, ahogy itt van, azután esetleg feltételezett tizenhatodik századi nyelven, vagy akár mostani nyelvünkre átszerkesztve, eltekintünk minden torzítástól, a legnagyobb jóindulatot tanúsítjuk e verssel szemben – akkor sem tagadhatjuk, hogy csalódást érzünk. Elégedetlenek vagyunk a verssel: ez nem művelt humanista, nem szigorú szerzetes rendfőnök, nem híres hitszónok, nem ötven-hatvanéves ember verse. Ha mégis azé volna, nem komoly verse. És lehetetlen, hogy Buda eleste, vagy Mohács ihlette volna.

Mert:

Érződik ugyan a versen az ősrégéssel szembeni különbség, az itálikus humanizmus, a reneszánsz szabadsága, könnyedsége – valamennyire, de mégis csak az akkor úton-útfélen énekelt népi énekekkel tart rokonságot és nem a *Verancius, Taurinus, Battyáni Orbán* vagy – pláne – a *Sylvester-Erdős* gondos formáival. Ilyen versnek a saját neve alatti útraeresztését még tréfából sem kockáztathatta, a szigorúságért megrótt, hitbuzgó, tekintélyes, öreg egyházi szónok, aki Csáti Mohács után volt.

Úgy mondják, ezzel a verssel akarta vigasztalni gyászbaborult nemzetét a mohácsi katasztrófa, vagy Buda eleste után. Ugyan! Ha Csáti tisztában lett volna ezeknek az eseményeknek a szörnyű horderejével, eget ostromló gyászhimnusz írt, vagy bűnbánó zsoltárt vagy lelkesítő prédikációt, vagy bármit, de nem a fehér ló untig ismert meséjével traktálja a vigasztalásra szorulókat. Honfitársainak a kétségbeesésből való kiemelésére, a régi szittyá vitézség méltó emlékezetére kihasználhatta volna Turóczi János honfoglalás-történetét, miszerint a magyarok elei valamikor, hajdanában Szkíthiából Erdélybe jövének, ott megtelepedének, fejedelmet és hét vezért választának és a „kapitányoknak hét várat építének”, majd Erdélyből jövet hódították el Pannóniát – ez a Csáti versének a témája – a német-lengyel szövetségtől. De csak a történelemben járatlan, kései olvasók képzelik úgy, hogy akár Csáti, akár másvalaki is tisztában lett volna akkor, ezeknek az eseményeknek a fontosságával, mert az akkor egyszerűen nem látszott. 1541-ben Buda már nem először volt török kézen. Nagy disznóság, hogy elfoglalta – mondhatta az akkori kortárs – de majd visszaadja, mint már 1529-ben is visszaadta. Amíg a török kezén van, legalább nem rongálódik úgy, mert nem ostromolja benne egymást a két király serege. És Mohácsból mi látszott akkor? A magyar haderő egy kicsi része odaveszett. A szultán – nagy szégyen – bejött az országba. De ki is ment magától, nem mert ittmaradni. Hogy meghalt a

király? Talán nem is baj: úgy sem volt életrevaló. Legalább jöhet a mi emberünk, János vagy Ferdinánd – pártállástól függően. Hol itt a katasztrófa?

Nézzük tovább: ha nem Mohács, vagy Buda eleste után írta Csáti a verset, mikor írhatta? Mikor volt még nagy bú Magyarországon? Talán valamelyik király halálakor? Mátyás 1490-ben halt meg. Ekkor Csáti tíz-tizenöt éves. Ulászló 1516-ban halt meg, ekkor már írhatott volna verset, de ki esett bűbe *Dobzse László* halála miatt? A Lajos és a János halála esztendejét, 1526-ot és 1540-et, már láttuk.

Vajon nem az 1514-es parasztháború ihlette Csátit? Akkor tényleg nagy bú volt – először az urakra, azután a parasztokra. Az urakat nemigen kívánta vigasztani egy ferences. A parasztokat pedig, ugyan mennyire vigasztalta volna a fehér ló mondája? Hiszen a fehér ló mondájának eredeti, jelképes mondanivalóját már éppen úgy nem ismerte a tizenhatodik század embere, ahogyan mi sem ismerjük most.

De hátha mégis a Dózsa-lázadással kapcsolatos a Pannoniai ének. A *Tripartitum* arra alapítja a nemesek előjogait, hogy azok vérük hullásával szerezték az országot, és azóta is véráldozattal tartják meg. De a mi versünk szerint itt nagyobb szerepe volt a cselnek, mint a vérnek. Csak nem a nemesség erkölcsi alapját akarja kérdésessé, sőt nevetségessé tenni Csáti, egy ügyes, szellemes, parabolikus szatírában? *Apáti* is most ír szatírárt az urakról, miért ne tehetné meg Csáti is?

Nem a nemesség elleni szatíra a *Pannoniai ének*, mert – ez túlságosan szép volna Csátitól. Meg aztán ezt a verset éppen a szamosháti kurtanemesség másolta, tanulta, szavalta még a 19. században is. Az pedig nem terjesztett volna egy ellene irányuló szatírárt. Az értelmezésre nézve biztosíték volt Csáti személye, akit közről ismertek, hiszen sokáig élt közöttük. Tehát nem az 1514-es eseményekkel kapcsolatos a vers.

Ha sem 1541, sem 1526, sem 1514 gyászos eseményei nem indították Csátit a Pannoniai ének megírására, akkor mikor íródhatott a vers?

A Pannoniai ének arról a magyar honfoglalásról szól, melynek csatáiban – mint tudjuk – Árpád fejedelemnek öt fia közül négy meghalt. Tehát nagyon súlyos harcok voltak. A Csáti verse, pedig egyetlen csatát le nem ír. Ha Csáti lett volna háborúban, vagy beszélt volna valakivel, akinek friss háborús élménye volt, nem írt volna hódító háborúról, csata nélkül. Tehát Csáti olyan békés korszakban írta ezt a verset, amikor ritka volt a háborút járt ember, tehát 1490 és 1514 között.

Szerény, de nagyon határozott véleményem szerint 1506 után egy-két évvel, tehát 1507-ben, mert akkor volt békés korszak közepén, nagynak látszó bú Magyarországon. Az a nagy bú, persze, melynek alkalmából a vers íródott, csak *akkor látszott* búnak, mert ma már nem látszik sem búnak, sem semminek. A kortársaknak ugyanis nincs távlatuk valamely esemény arányainak felbecsülésére. Most is tanúi lehettünk, hogy – például – egy veszített háború után az új miniszterelnököt érzi és látja nemzeti csapásnak a kortárs, nem pedig a háború elvesztését.

Eszerint egy olyan politikai esemény okozta a bánatot Csátinak, amely csak egy csoportnak, egy pártnak, és csak akkor volt gyászos, de valójában nem volt nagyobb fontossága annál, minthogy efféle versek írására ösztönözze a honfíúval telített keblet. Ilyen esemény egy volt a tizenhatodik század elején: a Habsburg-Jagelló kölcsönös örökösödési szerződés. Ez annyira keresztezte akkor a nemzeti,

választott királyság híveinek célját, hogy – az azóta is divatos, jó szamosháti szokásként – nem lehetett akkor névnap vagy disznótor, hogy a pohár mellett ne siratták volna a haza végleges pusztulását, miatta. Hogy erre a szerződésre hivatkozva tényleg megesett azután az a kettős királyválasztás, mely valóban felmérhetetlen gyászos következményekkel járt, az nem a szerződés eredménye volt, hanem a *János király* és a nemzeti párt gyengeségéé, és az a szerződés nélkül is bekövetkezett volna.

A *Pannoniai ének* szerzője tehát a nemzeti párthoz tartozott, a *Szapolyai* és *Werbőczy* pártjához. Erre mutat a versnek egy nagyon kicsi, de annál jellemzőbb közlése: a honfoglaló magyarok a *lengyelektől és a németektől* hódítják el az országot. Ez nem felel meg a valószínű történelmi valóságnak, de a középkori krónikák sem így írják – többek között a vers tartalmához legközelebb álló *Turóczi-krónika* sem, ahonnan Csáti a fehér ló mondája mellett a Honfoglalás Erdélyen át történt változatát vette. Német-lengyel-magyarellenessé szövegről az elterjedt hősmondák sem szólnak. Ezt csak a szerző szűrhatta be nagyon is nyilvánvaló, napi politikai célzattal: a nemzeti párt halálos ellenfele a németekkel szövetséges, lengyel származású király udvara volt. Sem azelőtt, sem azóta soha nem lehetett a lengyeleket a németek mellé helyezni, mint a magyarság ellenségeit.

Ha elfogadjuk, hogy Csáti a nemzeti pártharcos tagja volt, magyarázatot találunk minden vele kapcsolatos kérdésünkre – és csakis így kapunk magyarázatot. Tanulhatott Csáti a krakkói erasmista szellemű egyetemen, ha a magyar erasmisták nagy patrónája *Habsburg Mária* királynő volt. Inkább a középkor, mint az idegenek szelleme!

A Róma melletti kitartást is ez magyarázza inkább, mint állhatatos hite, mert az ő korában még a reformáció egyházon belüli, mindenki szerint nagyon is kívánatos mozgalom volt. De Magyarországon akkor *német mozgalomnak* tekintették, és ezért a nemzeti párt határozottan ellene fordult, *János* királlyal, *Werbőczy* nádorral, valamint Csáti barátjával, Dobai Székely Tamással, Werbőczy rokonával az élen. Tudjuk, „katolikus hitbuzgalmukban” még a törökkel is szövetségesek – a németek ellen. Tehát nem a vallásos meggyőződés, hanem a választott királyságot propagáló nemzeti humanista republikánus politikai elkötelezettség döntötte el Csáti Demeter állásfoglalását.

Csáti Demeter tehát 1507 körül, harminc évesnél fiatalabb korában írta az *Ének Pannonia megvétele*-nek címzett verset, mégpedig a magyar nemzeti párti propaganda használatára. Ez magyarázza az eléggé elnagyolt formát, sőt a külön itt említést sem érdemlő – a fehér ló mondájából álló – tartalmat is. Ilyet írhatott kapásból egy iskolázott fiatalember. Mintája is volt elég a széltére ismert históriás énekekben. Még az is meglehet, hogy Csáti nem is írt új verset – habár ez nem valószínű –, csak *átírt* egy ismert régit. Elvégre – tudjuk a mostani tapasztalatainkból, hogy az ilyen megfejtelt, de eredeti alakjában népszerű – versnek sokkal nagyobb a társadalmi mozgósító hatása.

Ezek után már az sem kérdés, hogy mennyire csonka a *Pannoniai ének* és – vajon – mi hiányzott belőle? Annak sem marad fontossága, hogy – esetleg – más költeményekből másoltak néhány szakaszt, a ránk maradt szövegbe. Mindezzel foglalkozhatnak a filológusok – ha van hozzá kedvük és idejük. *Csáti Demeter* verse annál inkább megfelel szerzője céljának, minél többen és minél többet változtathatnak rajta, mert annál inkább magáénak érzi a közönség, és annál inkább hat. A népdal is ilyen köztulajdonba vett költemény, és nem válik kárára, hogy annyian alakítgatnak rajta.

Még nézzünk meg néhány más lehetőséget:

Az *Ének Pannonia megvételéről* tartalma, formája után ítélve, íródhatott nemcsak az előbb megállapított időben, hanem a tizenötödik század közepétől kezdve bármikor, hiszen rokonságot tart az 1472-es *Szabács viadalával*. De készülhetett akár a tizenhetedik század végén is, sőt a tizennyolcadik elején is, a szittyahangulat újraéledése és a kuruckori költészet idején, azok hatására, valamely ismeretlen, másodrendű költő műveként. Eszerint nem Csáti Demeter írta, vagy egy másik Csáti Demeter, akinek az életéről semmit sem tudunk, vagy nem függ össze az utolsó szakasz a vers többi részével. És a lengyelek magyarellenessége csak magyarázat nélküli beszúrás.

Ismétlem, biztos, hogy a *Pannoniai ének*nek nem ez az eredeti szövege, mert az a szöveg itt töredékes, hiányos. Nyelvezetét, helyesírását is eltorzította a hibás másolás. De ezektől eltekintve, nincs komoly okunk arra, hogy az előzőekben mondottakat megkérdőjelezzük. Hiszen ezen az alapon minden mű szerzőségét kétesnek tarthatnánk, ha eredeti kézírata nem áll rendelkezésünkre. Lehet, hogy sokszor érdekes is a mindenben kételkedés, mint például a *Shakespeare* esetében. De Csátival kapcsolatosan értelmetlen, haszontalan a kérdőjelezés, hiszen – ha nincs is kizárva minden más lehetőség –, semmi egyéni vagy közösségi, művelődéstörténeti kár nem származik abból, ha a verset Csáti Demeter névvel jelezzük, keletkezését a tizenhatodik század első tizedére tesszük, mert ez a legvalószínűbb, legésszerűbb, legbizonyítottabb.

Mindaddig tehát, amíg valaki az ellenkezőjét nem bizonyítja, megállapíthatjuk, hogy a magyar irodalom első költője, akinek magyar verse maradt reánk, *Csáti Demeter*. Műve, az *Ének Pannonia megvételéről*, vagy más címen, *Pannoniai ének, az első magyar vers*, melynek szerzőjét ismerjük. Ezzel a megállapítással Csáti Demeter visszakapja kétségbevonat régi rangját a magyar irodalom történetében, de a tizenkilencedik század előtti, régi fontosságát, népszerűségét, ismertségét még akkor sem kapná vissza, ha tízszer nagyobb művet hagyott volna reánk. Nem az ő kicsinysége, hanem eposzíró utódai, Zrínyi, Vörösmarty, Arany nagysága miatt.

Csáti Demeter versének – időbeli elsősége mellett – még van egy fontos érdekessége: az első *kortes-vers* lévén a magyar irodalomban, az első *politikai* tartalmú költemény is. A Habsburg örökösödési szerződést elutasító politikai tartalmának köszönheti a *Pannoniai ének* az 1867-es Kiegészítést bíráló magyar belpolitikai viszályok korában újraéledt aktualitását, divatját, népszerűségét. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy *Fülöp Áron* éppen ebben a korban fedezi fel újra, népszerűsíti és terjeszti, valamint az sem, hogy éppen Szatmárban, a Szamosháton, ahol a még eleven kuruc eszméket Nagyvennyolc csak újraizzította.

Az *Ének Pannonia megvételéről* részleteit Fülöp Áron budapesti könyvtárakban fedezhette fel. Csak Magyarország nyugati felének a fehér ló cselével való megszerzését látta Csáti versében, nem vette észre az Erdélyből történő honfoglalásnak Attila és a székelység történetére vonatkozó fontos lehetőségét. Csáti után indulva Fülöp a maga eposzába írhatta volna, hogy Csaba vezér tényleg visszatért és valamikor Árpád előtt Erdélyt visszahódította a székelyek számára, hogy onnan kiindulva Attila egész örökségét, a Kárpát-medencét meghódítsák. Az is lehet, hogy Arany János felfogásához ragaszkodott Fülöp Áron, amikor nem követte Turóczi felfogását. Fülöpöt, tehát nem érdekelt a Csáti vers, de feleségének figyelmébe ajánlotta. Erzsébet asszony férjére hivatkozva – talán Fülöp Áron neve alatt is – kezébe vette a Csáti vers ügyét. A millenium korának nyelvére, olvasható, előadható formába írta vagy íratatta át, és mindenfelé terjesztette, propagálta. A Református

Felsőleányiskola igazgatója lévén, Fülöpné szigorúan megkövetelte növendékeitől – leendő művelt magyar családanyáktól, tanítónőktől, óvónőktől –, hogy könyv nélkül tudják a Pannoniai ének általa megújított szövegét, hogy azt a lányok majd felnövekedvén, gyermekeiknek és növendékeiknek megtaníthassák. Én magam is így hallottam Ákoson, 1933. húsvétján, Szilágyi Laci elsőosztályos elemista előadásában, persze érmelléki í-ző kiejtéssel:

*Emlékezzünk régiekről,
Szittyiából kijöttekről,
Magyaroknak eleiről,*

És azok vitézségiről. És így tovább – ha jól emlékszem – vagy tíz-tizenöt versszak, ahogyan ezt Laci édesapja annakidején Egeressy Esztike tanítónőtől, Fülöp Áronné tanítványától megtanulta volt. Annyit láthatunk belőle, hogy a forráskiadványok torz szövegét korszerűsítették ugyan, de az átíró nem a stilisztá-művész Fülöp Áron, hanem más valaki lehetett. Ennek az alapján bátorodom felszólítani és felkérni a magyar költészetnek azokat a szerelmeseit, akik jobban és szebben tudnák 20. századi nyelvre fordítani Csáti Demeter versét, ne szerénykedjenek, és ne féljenek az első magyar hőskölteménynek, a mai közönség számára való tolmácsolásától. Azt is remélem, hogy ezzel kapcsolatosan még innen-onnan, akár a népköltészetből, kerülhetnek elő a költeménybe illeszthető más töredékek is. Műfordítással foglalkozó, bármilyen nagyigényű költőnek is dicséretére válna a *Pannoniai ének* ómagyarról mai magyar nyelvre való fordítása. Szerintem, ez a hitelesen eredeti magyar históriás ének méltó a legigényesebb mai magyar zeneszerző figyelmére is. A magyar történelemről szerzett rockoperák mellé szépen *odallene Csáti Demeter, Emlékezzünk régiekről, Szittyiából kijöttekről* kezdetű vers *megzenésítése*. Nemcsak Csáti, de még inkább a zeneszerző hírnevét öregbítené egy könnyen előadható és terjeszthető ilyen regösének.

A kolozsvári egyetemre kerültem után – bár az *Emlékezzünk régiekről* jelszót mindenki ismerte –, nem hallottam többé a szatmári specialitássá lett Pannoniai énekről, sem Csáti Demeterről. A magyar fiatalság 1940 körül a *népi mozgalom* híveként, *Féja Géza* irodalomtörténeti vonalát követte, annak pártos radikalizmusába nemcsak *Csáti Demeter*, de még *Ilosvai Selymes Péter* sem fért bele, az Arany epigon *Fülöp Áron*, pedig még kevésbé. Én is elfelejtettem volna az egészet, ha későbbi helytörténeti kutakodásom során *Petri Mór* monográfiájában nem olvastam volna Csáti Demeterről és verséről, így azonban az 1960 körüli irodalomtörténeti börtönelőadásaimba belefoglaltam. Most már azon csodálkoztam el, hogy egyáltalán tud róla valaki, sőt, éppen legtiszteletreméltóbb ottani rabtárs-hallgatóim: *Benedek Simon* történettudós, *Fidél atya* néven ferences rendfőnök, *Lakatos István* nyomdász, szociáldemokrata képviselő, „a legbecsületesebb erdélyi politikus” és *Andrássy Ernő* orvos, Érmellék kiváló régész-helytörténész polihisztorja, nemcsak kedves versüknek mondták, hanem idézték is a Pannoniai éneket. Az öröndetes tény magyarázata nagyon egyszerű volt: Csáti Demeter ferencrendi szerzetes volt, természetesen tehát, hogy Benedek Fidél számontartotta. Lakatos István szülőfalujában, a kalotaszegi Sárvásáron tanulta a verset gyermekkorában, mert Egeressy Esztike, Fülöp Áronné növendéke akkor ott volt tanítónő. Andrássy Ernő pedig, a szatmári Királyi Katolikus Főgimnázium növendékeként irodalomtörténetben tanulta, nemcsak Csáti Demetert és

versét, de Fülöp Áront és költészetét is. Az ő hatásuk alatt tette magáévá a börtönelőadások hallgatósága az ügyet, és vettek rá engem, hogy majd járjak végére a dolognak. Börtönből való szabadulásom után, igyekeztem a vállalt művelődéstörténeti feladatokra megfelelő, szakavatott személyeket találni, kerültek is néhányan, de olyan irodalomtörténész, aki hajlandó lett volna Csátival foglalkozni, nem akadt. Sem az előkerült versrészleteknek mai nyelvre való áttételére, sem megzenésítésére nem vállalkozott senki. Én is hiába fordultam minden szerkesztőséghez 30 év alatt, még az előkerült versszöveg-részleteket sem közölte senki – bizony az első magyar vers eddig ismert szövege csak a legutóbbi évtizedben került a közönség elé, nemhogy irodalomtörténeti jelentőségének méltó értékelése megtörtént volna.

Én nem tehetem meg, hogy veszendőben hagyjam a *Pannoniai éneknek*, a magyarok eleinek viselt dolgaira emlékeztető első magyar vers ügyét, hiszen megígértem volt, azóta elhalt rabtársaimnak.

2. Fülöp Áron, az utolsó magyar hegedős

A dicső nemzeti múltat kereső milleniumi magyarság igényének megfelelően, a hun-magyar hősök szellemét költészetében felidéző, a Pannoniai ének is újraélesztő *Fülöp Áron* az udvarhelyszéki Felsőboldogfalván, családja nemesi udvarházában született 1861. március 15-én, és ugyanott halt meg 1920. október 22-én. A hajdani kúria kertjében álló sírkövének a felirata:

„ITT NYUGSZIK
AZ UTOLSÓ MAGYAR HEGEDŐS
1861-1920
ÉS FELESÉGE
1851-1922”

Neveket nem véstek a sírkőre: azok az utókór emlékezetébe vannak bevésve. Fülöp Áron középiskoláit a székelyudvarhelyi református kollégiumban, egyetemi tanulmányait pedig, Budapesten végezte, és magyar-német-francia nyelv, illetve irodalom szakos tanári oklevelet szerzett. Kétévi hódmezővásárhelyi tanárkodás után, 1886-ban került Szatmárra, a Református Főgimnáziumba, ahol 10 évig tanított. Mellette, 1894-től a *Szatmári Hírlap* szerkesztője. 1896-tól 1916-ban történt nyugdíjba vonulásáig a budapesti parlamenti könyvtárban dolgozott, előbb könyvtárosként, 1911-től pedig, igazgatóként. Nevéhez fűződik az országgyűlési könyvtár 1902-es újjászervezése és később nagyfokú fejlesztése és gazdagítása.

Fülöp Áron kiváló tehetségű költő, író, tudós és öntudatos büszke székely létére magát mindig a *magyar nemzeti irodalom szolgájának* – Arany János munkássága szerény folytatójának – tartotta.

Udvarhelyi diákkorában kötelezte el magát a székelymagyar hagyományok irányába, a hun-magyar mondakör újraélesztésének ügyével. Később is ez volt tanulmányainak és irodalmi munkásságának a vezérfonala. Még egyetemi tanulmányai idején fedezhette fel Csáti Demeter *Ének Pannónia megvételéről* című versét, de az nem kapcsolódván a hunokhoz, Fülöpöt nem érdekelte. Szövegét később feleségének, a szatmári Felsőleányiskola igazgatónőjének adta, aki azt honleányi lelkesedéssel eredményesen népszerűsítette és terjesztette. *Debreceni Mártonnak a Kióvi csata* című, 1854-ben megjelent hőskölteményét 1887-ben Szatmáron megjelent szép tanulmányában elemezte és méltatta, azonban különös érdeklődést ez iránt sem mutatott, hiszen ez sem tartozott a hun-magyar hősi örökséghez. Viszont szíve minden lelkesedésével fordult Arany Jánosnak a hun-magyar mondákat feldolgozó művei felé. Természetes volt hát, hogy amikor Arany János halála miatt, a nagy mű a *Csaba trilógia* – a *Buda halála* megírása után – befejezetlen maradt, Fülöp Áron oda állott az elhalt mester helyére, és folytatta annak munkáját. Az *Attila fiai* ciklus – *Ellák, Aladár, Csaba* – el is készült. Fülöp Áron művéről Nagy Béla, a szatmári Református Gimnázium irodalomtanára méltán állapította meg a harmincas években, hogy verselését, logikáját, poétikáját, stílusát, formarendszerét tekintve mindenben Arany Jánost követi, méltó a *Buda halálához*, sőt kifejezésmódjával, szépségével meg is haladja Arany későbbi eposzait, és epikuma a *Toldi* magasságáig és tömörségéig emelkedik:

*Írjam-e, ne írjam? Tusakodva kérdem;
Gyújtsak-e föl fáklyát e sivatag éjben,
Hogy a halvány fénynél vissza, hozzád térjünk,
Mohosult hantodhoz régi dicsőségünk!?*
Ama nehéz átkon könnyeim elsírjam?
– Tusakodva kérdem: írjam-e, ne írjam?
*Mit ér már azoknak őseikről ének,
Kik csupán a mának és maguknak élnek?*

Ami pedig Fülöp Áronnak a magyar irodalomban egyedülálló sajátossága, az az eposzból kiemelkedő lírai hangulatú, freskószerű természet-ábrázolás, amelyben bizony még Arany Jánost is felülmúlja:

*Daliás időkről zendüljön az ének
Foszladozó szálán szomorú regének
Nagy borongó felhő, ne üljön felette,
Feledés sírjába ne legyen temetve:
Jó régi időkben a miket tevének
Balsorsú fiai híres Etelének,
Be ős Hunniának bedült sírja felett*

Virrasszon gyászolva e bús emlékezet.

Sötét lobogóját az éjfélt kibontá;

Hogy ne lássák arcát, barna fátyolt vont rá.

S mint anya gyermekét, – ágyánál virrasztva,

Félve csókolja meg, nehogy felriassza:

Lopva ejté csókját a szendergő tájra,

Aztán lágy' susogva tovalebbent szárnya;

S alig hogy tovaszállt: az alvó föld fölött

Keleten az égbolt bíborba öltözött.

Még karja közt tartá a földet az álom,

Nehéz, síri csend ült a szendergő tájon,

Ahol a végtelen rónát átszaladja

A kanyargó Tisza ezüstös szalagja,

Mely sima medrében amint aláomlott

Némán ringatá a ráboruló lombot,

Mint csecsemő lányát a szerető dajka

Dobogó kebelén féltékenyen tartja.”

Még pihent a madár pelyhes fészken lágyon,

A szellő is késett habos tenger-ágyon,

A hajnal pírja is alig hogy felkelt még,

– Csillag sem jelezte korai felkeltét:

S íme már ébren van az egész hun tábor,

Alakokkal telik be a közel s távol;

Beláthatatlan számuk végtelen tengernyi,

S vélnéd: egy-egy sötét hullám valamennyi.

Fekete palástját az ég kiaggatta,

Fiastyúk is, hold is szendereg alatta;

Lent piheg ős erdő, föld barna leánya,

Álomra csukódott nagy sötét pillája;

*Csak szívere lüktet, hegyi patak fodra,
Csattogva, csevegve, csörtetve, csacsogva,
S álmai visszhangja, – kebele riadván, –
Kósza vad sírása megtörik a sziklán.*

*Nem e világból való e dal –
Nagy küzdelemmel, fájdalommal
És az örök gyásszal tele,
Egy rég elhunyt világnak sírján
Lehervadt repkény levele.*

*Akik e sírból visszajárnak,
A mindig fennvirasztó árnyak
Beszélték el e dalt nekem,
Hadak útjáról alászállva
Zivataros, bús éjeken.*

*Akik hallják, tán meg sem értik,
Idegen ebben minden nekik,
Avult kor, – régi emberek –
S gúnyos hahota lesz jutalma
Annak, ki értük kesereg.*

*De akik elhagyottan, árván
Éltek a Réka sírja táján,
Csabától várva a segílyt –
Hitben, reményben csüggedezve,
Oh, a Ti szívetek megért.*

*E bús dalt, akiknek megírtam,
Sóhajjal, könnyel tele sírtam,
Hunok hadai védjenek*

*Csaba útján, csillagos fényben,
Hősök hősei, – székeleyek!*

Ami pedig Fülöp Áron művét mégis Arany Jánosé mögé helyezi, az a kettejük epikájában elbeszélte *tartalom közötti különbség*. Arany János feldolgozott a hun legendákból minden arra érdemeset, Fülöp Áronra alig maradt, az amúgy is kevés hiteles adatból. Az adathiány teszi, hogy a *Buda halála* zsenialitása ellenére is vérszegény, Attila fiairól pedig mit lehet írni, ha neveiken kívül semmi érdemlegeset nem jegyzett fel a történelem? Mint *Takács László* történettudományi elemzésében kimutatja a hun mondákból és regékből a 20. századi társadalomtörténeti módszerekkel sem lehetett sokkal többet kideríteni. Azt megállapíthatjuk, hogy Attila halála után nem fiai szálltak harcba egymás ellen, egyéni ambíciójuk érvényesítéséért, hanem a szövetséget alkotó népek – az anyjuk révén saját vérüknek számított Attila fiak uralomra juttatásával – akarták saját nemzetük rangját biztosítani. Már a Bendegúz fiak, Buda és Attila harca sem testvérek, hanem népek közötti versengés lehetett, az Attila fiai közötti, pedig kétségkívül az volt: az Ellák uralmát a szarmata szlávok, Aladárét az iráni és kaukázusi árják, a Csabáét pedig, az onogurok támogatták – az Attila név germánnak látszik, mint ahogyan Ellák szlávnak, az Aladár perzsának, Csaba pedig onogurnak. Végső soron azonban az a döntő, hogy egy-egy műalkotás milyen hatással van kora társadalmára, mert ami a koreszme időszerű követelményeként hősi tettekre buzdító gondolat volt a magyar reformkorban, az a Millennium idején már csak csendes, nosztalgikus emlékezés lehetett. A Gyűlölet Évszázada után, azóta hol van már, a hun-magyar dicsőség, az ezeréves Magyarország, a 19. századi európai nemzeti liberális jogállam eszményi rendje? Minden odalett, ha mulandó volt, de Fülöp Áron eposzából is megmaradt, a máig érvényes: *a székeley nemzeti öntudat időszerűsége*.

Fülöp Áron szatmári tanári működésének második évében, 1887-ben házasságot kötött *Sargai Erzsébet*tel – a családnév bizonytalan, lehet Sargavy, Sargady, Sarudi –, a szatmári Református Felsőleányiskola igazgatónőjével. Házasságukból egy fiú, László nevű született. Ez a házasság nemcsak azért volt különös és szokatlan, mert a menyasszony 10 évvel idősebb volt a vőlegényénél, hanem azért is, mert a házasságot nem annyira a testi szerelem, mint a magyar nemzeti értékek, hagyományok, a szépirodalom, valamint a magyar műveltség jövője, az ifjúság nevelése iránti szenvedély kötötte össze. Erzsébet asszony felfigyelt Fülöp Áron 1885-ben megjelent első művére, az *Attila fiai* ciklus első kötetére, az *Ellákra*, és ismeretséget keresett a fiatal szerzővel. Fülöp Áron az ő befolyásával kapott tanári állást 1886-ban Szatmáron, még házasságkötésük előtt. Házasságukban mindvégig töretlen volt a legszorosabb életcél-közösség, pedig több alkalommal is, és több éven át is külön, sőt külön városban éltek. Erzsébet asszony a magyar művelődéstörténet nagy alakjai közé illő, a nemzeti romantika eszméjének megfelelő honleány volt, férjének egész életében és halálában is legfőbb gondviselője, kritikusa, bátorítója, biztatója, műveinek, munkásságának ihletője és propagátora – oly annyira, hogy sok esetben azt sem tudhatjuk, hogy egy-egy alkotás a férj, vagy az asszony gondolatából született.

Az *Ellák* második kiadásának megjelenésekor, 1892-ben, büszke-szerény férje betegségére hivatkozva, Erzsébet asszony vitte a mű tiszteletpéldányát a Közigazgatásiügyi Minisztériumba, adta át a miniszternek és azoknak, akik jó szót szólhattak a mű érdekében. Hazafelé jövet a debreceni

püspököknek és az egyetem korifeusainak adott tiszteletpéldányokat. Szatmáron pedig, nemcsak a református egyház és annak iskolái, hanem a város és az ipartestületek hangadói is tudomásul kellett vegyék, hogy „nemzetünk egyik nagy költője” működik közöttük. A szatmári katolikus püspöknél, az országrész legnagyobb földesuránál már férjével együtt tisztelgett a könyvvel, és kérte pártfogását. A millenniumi hangulatban magát magyarrá tenni akaró szatmári svábságot képviselő püspök, annyira megtisztelve érezte magát a büszke reformátusok részéről érkező kéréstől, hogy körlevélben adta hírül minden katolikus intézménynek, iskolának, plébániának Fülöp Áron művének megjelenését, és egyszerűen elrendelte annak iskolai oktatását. Hasonló volt a helyzet a Szatmár városában élő jelentős számú és nagy befolyású zsidósággal is, akikhez Fülöpék eljuttatták az *Attila fiait*. Ez magyarázza, hogy a református magyar társadalom nem reagált Fülöp Áron működésére, hiszen körükben a magyar nemzeti irodalom megszokott, hétköznapi dolog volt. A főgimnázium tantervi ismertetésén kívül egyebet nem tettek. A katolikus svábok és zsidók azonban magyarságukat akarták bizonyítani Fülöp Áron népszerűsítésével: én magam is egy emberöltővel később, Krasznabélteken zsidó mészáros és sváb gazda házában láttam főhelyen díszelni Fülöp Áron műveit. Lehet, hogy olvasták is az *Attila fiait*-t, az viszont bizonyos, hogy Szatmáron és annak egész környékén – Csáti Demeter *Pannoniai éneket* Fülöp Áron szerzeményének tartván –, azóta is szállóigeként, valósággal köszöntő felszólításként mondják: *emlékezzünk régiokról!*

Ha lehetséges, Erzsébet asszony még művei propagálásánál is nagyobb szolgálatot tett férje ügyének azzal, hogy ezt a szerény megjelenésű tanárt a vidék úri társaságába bevezette. Ehhez használta fel sógorának, *Szabó Gyula* bélteki községi jegyzőnek és birtokosnak a segítségét. Szabó Gyula közismert különc agglegény lévén, sem az úri társaságra, sem annak maradi szórakozásaira, mulatságaira, vadászataira nem adott semmit, azokon soha részt sem vett, de szívesen közvetítette ákosi úri szomszédai felé ezt a kapcsolatot. Ákos volt ugyanis a környék, az Érmellék és Szilágyság úri társaságának a középpontja. Fülöp Áron számára ez a vidék ősi Székelyföldnek számított, hiszen Attila népének ivadékai, Mén Marót vezérlete itt hódoltak Árpád előtt és csatlakoztak székelyekként a honfoglalókhoz. Innen, az Érmellékről, Biharból, telepítette volt át Szent László a székelyeket a Küküllő forrásvidékére, Udvarhely anyaszékbe, amikor Magyarország határai a Szigethegységről a Kárpátokra kerültek, és ott kellett a határőrizetet biztosítani. Ahogyan tehát Arany János kapcsolódott Szalontáról, dél felől, ehhez a hajdankori Székelyföldhöz, úgy közelített hozzá észak felől, Ákosról Fülöp Áron, hiszen mindketten az ős hun-magyar örökség nyomait keresték.

Ákoson lakott akkoriban mások mellett *Bagossy Gyula* országgyűlési képviselő is, aki a vármegyei főispán sógora volt, és a híres vadász, *Bársony István* vadászíró, Nimród-társa. Szívesen fogadták maguk közé Fülöp Áront, a költőt, Bársony István író, a Budapesti Közlöny, a magyar hivatalos lap főszerkesztője mellé. Felesége noszogatására még duhaj mulatozásokon is asszisztált, bár a fácán-lesnek, fürj-lesnek vagy egyéb vadászatnak titulált kellemes mezei sétákon jobban érezte magát. Arany János tanítványaként a maga hősenek érezte Toldi Miklóst, és ákosi tartózkodása alatt boldogan ragadta meg az alkalmat, hogy kirándulást tegyen a szomszédos Érkisfalu – a középkorban Kis-Nagyfalu, azaz Nagyfalu – nádasába, ahol annak idején Toldi „bujdosott az éren és nádon”, és viaskodott a farkasokkal. Élménye elbeszéléséből kihagyta a szörnyű szúnyogcsípéseket, csak azt emelte ki, hogy volt a Toldi monda születési helyén, ahol hajdan Ilosvai, később pedig, Arany részesült hasonló élményben. Feleségének elbeszélte nagy élményeit, Erzsébet asszony pedig

továbbmesélte a történeteket a Felsőleányiskolában. Megemlítette a farkasviadal színhelyét, de inkább az ákosi hegyi naplemente élményét emelte ki növendékei számára. Bársony István valamelyik vadászírásában elmeséli, hogy ültek nyári alkonyatkor az ákosi szőlőhegy tetején – ahogyan a budai Gellért hegy az Alföld nyugati partja, úgy az ákosi hegy a vele szemben levő keleti part –, és nézték a naplementét a Majtényi síkság felett. Megszólalt a bélteki sváb templom harangja: vacsora, aludttej/vacsora, aludttej! Az ákosi műemlék bazilika kálvinista harangja folytatta: háj, zsír, szalonna/háj, zsír, szalonna! A gyöngyi román templom fejezte be: ecet, olaj, paszuly/ecet, olaj, paszuly! Persze, Erzsébet asszony egy kicsit honleányibban adta elő növendékeinek az epizódot. Amint a nap Majtény mögött lenyugodott, a vadásztársaság szívből jövő, szomorú lelkesedéssel énekelte:

*Nagy majtényi síkon letörött a zászló
Rászállt tolláskodni egy fekete holló.*

Hogy még miket énekeltetett Erzsébet asszony az akkori, vagy más alkalomkor, azt csak a Felsőleányiskola növendékei tudnák elmondani, mert ők folytatták, ott a tanórán, hasonló szellemben az éneklést. Tény viszont az, hogy ákosi barátai, Bagossy Gyula képviselő és Bársony István a hivatalos lap szerkesztője 1896-ban Fülöp Áront a budapesti országgyűlési könyvtár őrévé neveztették ki. A Fülöp házaspár pedig, Budapestre költözött, de onnan is rendszeresen járt vakációzni Szatmárra és Ákosra.

A könyvtárosi állás elnyerésével Fülöp Áron munkássága előtt minden lehetőség megnyílt. Maga és családja számára anyagi gond nélküli élet, és olyan foglalkozás, amelynek munkakötelességét azelőtt Fülöp ingyen látta el, szenvedélyes odaadással és boldog volt, hogy elláthatja: könyvtárosi és közéleti tevékenysége kitűnő volt. A milleniumi ünnepélyek lezajlása utáni hétköznapiakon azonban, Fülöp Áron nem kezdett semmihez: mihez is kezdjen egy ünnepi dalnok az ünnepek lejárta után? Új téma, új feladat kellett volna, de azt itthon meg nem találhatta ő sem, mint ahogyan költő kortársai közül senki más sem. Menjen Párizsba, hogy onnan új időknek új dalaival térhessen haza? Vagy itthon forduljon kutató figyelmével más szellemi távlat felé? Ha lett volna igazi vallásos meggyőződése, talált volna utat magának, de Fülöp Áron a liberális protestantizmus neveltje volt, aki nem volt ugyan közönyös a vallás iránt, hiszen istenhívő volt, de a hite nem egy Mindenható Atyára irányult, hanem csak annak egy földi képmására, az eszményített nemzetre. A Megváltó Krisztus őszinte elfogadását sem tartotta szükségesnek, tehát követését sem. Nem tudta, hogy kötelessége a hite szerinti eszményi értékeknek a maga és embertársai életében való megvalósítása. Nem is keresett magának más eszményi célt, sem magának, a nemzet mellé, sem a nemzet számára. Őszinte barát, élettársra lett volna szüksége, akivel gondolatait megvitathatta volna, hogy újabb cél megvalósítására törekedhessen. De egyedül volt, mert Erzsébet asszony egész életét betöltötte egyetlen fiának a gondozása, ápolása, nevelése, férje számára nem maradt sem ideje, sem energiája, sem gondolata.

Szülőképes korának legvégén került áldott állapotba Erzsébet asszony. Egész erkölcsi értékrendje, neveltetése, hite és meggyőződése, minden szenvedélyes reményével várta gyermeke születését. Végre Budapesten megszületett *Csaba királyfi*. De nem vasgyúró Toldiként, hanem sírni

sem képes, élehetetlen, satnya élőlényként. Az orvosok napokig halogatták anyakönyvi bejegyeztetését, hogy gyermekhalál helyett, egyszerűbben, halvaszületettként kerüljön nyilvántartásba. Erzsébet asszony is látta, hogy fia nem életrevaló, de anya volt, akinek a csenevész gyermek pislákoló élete jelentette a jövődjét. Minden erejével, képességével, tehetségével harcolt a gyermek életéért. Megkeresztelték – gúnyos fintor lett volna Attila, Csaba vagy más ősmagyar név a fiú számára –, *László lett a neve*, Erdélynek és a Székelyföldnek királyi védőszentje után. Életben is maradt, növegetett is, de egészséges nem lett. Szellemi képességei megfelelőek, talán még átlag feletti is voltak, de minél értelmesebb volt a kamaszodó fiú, annál nehezebb volt számára teste satnyaságának nyomorúságát elviselni. Persze az anyja szemében mégis ő az maradt, akinek várták... Erzsébet asszony beteg gyermekét azzal a biztatással vette rá gyógyszeres beszédére, a hideg borogatás elviselésére, az ágyban maradásra, hogy: meggyógyulsz fiam, katona leszel. Amikor azonban a katonai pályára készülő fiúknak hadapródiskolába kellett volna menniük, szó sem lehetett Fülöp László alkalmasságának az elfogadásáról, hiszen a civil iskola nehézségeit sem bírta. Érettségi után, amikor osztálytársaival együtt a bizottság előtt megjelent, elutasították egyéves önkéntesként való besorozását is. Édesanyja közbenjárására ez nem lett végleges, egy év múlva ismét jelentkezhetett. A közben kitört világháború minden férfit a harctérre sodort, de Fülöp Lászlónak otthon kellett maradnia. Csak 1916. tavaszán sikerült végre Erzsébet asszonynak beváltania a fiának gyermekkorában tett ígétét: katona leszel, fiam. Budapesten befolyásos ismerősök közbenjárására sikerült elintézni, hogy a fiút besorozzák. A Fülöp családnak egy jó ismerőse, tartalékos százados, állott segítségül az anya mellé: a segítő jó barát a bereczki Határőr Állomás parancsnoka volt, és ő vitte magához segédtsztként Fülöp László önkéntest. Bereczk a Kárpátokban van, messze az akkori harcterektől, ahol a tüdővész fiatalember még gyógyulhatott is, békességes nyugalomban és biztonságban. 1916. augusztusának végén azonban az addig szövetségesnek hitt Románia hadserege megtámadta Magyarországot a Kárpátok hágóin keresztül, és éppen a Székelyföldet foglalta el, elsőnek pedig, az Ojtozi szorosban fekvő Bereck került megszállás alá. A határőrségnek sikerült visszavonulnia, jobban mondván elmenekülnie a hadifogság elől, de az ágyban fekvő Fülöp László állapota már olyan súlyos volt, hogy nem volt mozdítható, önkívületben volt, és talán vissza sem kapta öntudatát. Ott kellett hát hagyniuk szállásán egy falubeli parasztasszony gondozásában. A határőrcsapat meg sem állott budapesti ezredéig és ott a parancsnok személyesen számolt be Erzsébet asszonynak a történetekről.

A Fülöp házaspárt, mint az egész magyar társadalmat, már a román betörés híre is megrázta, a fiúk halálhíre viszont kétségbe is ejtette őket. Fülöp Áron tehetetlen tétlenségbe süllyedt. Erzsébet asszony anya volt, tehát nem engedhette meg magának a letargiát, rezignációt, depressziót, neki cselekednie kellett. Bár reumája miatt alig tudott járni, minden beszerezhető hírnek utánanézett, és azonnal a helyszínre akart utazni. Ez először lehetetlen volt a román megszállás miatt, csak egy hónap múlva utazhatott Bereckre. Az alatt ugyanis, Mackensen parancsnoksága alatt egy német hadosztály kikergette a románokat a Székelyföldről. Erzsébet asszony a hazatérő székely menekültekkel együtt érkezett az Ojtozi szorosba, de nem talált a fiára. Ugyanis az öregasszony, akinek a gondjaira hagyták volt a haldoklót, szintén elmenekült, vagy másként tűnt el otthonról. A szomszédok csak egy, a románok után maradt, közös katonasírt mutattak, ahová a betörés után elesett magyar katonák vannak temetve. Állították, hogy minden halott teste ott van, tehát a Fülöp Lászlóé is. De a betörés után

újrendezkedő hatóságok még nem tudtak semmiről bizonyosságot adni. Csak hónapok múlva kaptak Fülöpék hivatalos értesítést a hadvezetőségtől, hogy Fülöp László, hadapród 1916. augusztus 29-én az Ojtozi szorosban, a haza védelmében hősi halált halt. Akkor már ők Felsőboldogfalván, a régi családi házban laktak, mert Fülöp Áron gyermekük halála után, életének minden eszményét és tartalmát elveszítettnek érezve nyugdíjba vonult, odahagyva minden közéleti tevékenységét, Budapesttel együtt.

Az *eszményvesztés*, Fülöp Áron élettragédiája akkor Magyarországon egyáltalán nem volt kivételes, egyedi eset, hanem nagyon is általános volt, különösen a milleniumi magyar értelmiség körében. A tragédia egyéni betetőzése, gyermekük halála is annyira megszokott volt, hogy a családanyák csak a szomszédoknak mondták el, hogy az ő gyermekük hősi halált halt, hiszen minden családnak volt olyan tagja, aki odaveszett a háborúban. Az eszményvesztést viszont Fülöp Áron előre megérezte és megírta. Lehetetlen nem venni észre hogyan írta le Fülöp Áron a Tisza Kálmán dicsőséges, verőfényes korszakában, az *Attila fia*i eposzban a fél emberöltővel utána következő általános közerkölcsi válságot: hogy az egymást elpusztítani akaró politikai pártok hogyan teszik lehetetlenné a remek jogállam működését, a Fülöp Áron munkahelyén a gyönyörű Duna-parti Országházban a kormány és az ellenzék képviselői a semmin hogyan vitatkoznak, verekednek. A képviselők nem buta csöcselékként, hanem megzavart disznócsürhekként viselkedtek a pompás ülésteremben, amikor új honvédelmi törvényt kellett volna alkotni, a már tíz éve állig fegyverben álló ellenséges hatalmak veszélyének elhárítására. A milleniumi diadalmármor rózsaszínű ködén át nem látták a veszélyt, amelyet nekik, a politikai vezetőknek kellett volna elhárítaniuk. Fülöp Áron költői lelke átérezte a helyzetet és nem véletlenül írta meg, évekkel korábban miként irtotta ki önmagát Attila népe az egymás elleni harcban, teljeséggel érthetetlenül és indokolatlanul. Az egész eposzt átlengő borongós hangulat, amely még a legszebb természet-leírásokat is elfátyolozza, előrevetíti a magyar nemzetnek a 20. század elején eljár haláltáncát.

Boldogfalván a Fülöp házaspár teljes visszavonultságban élt. Társaságuk nem volt, mert a régiek Budapesten és Szatmáron maradtak, új kör pedig – jórészt a háborús körülmények miatt – Udvarhelyszéken még nem alakult. Erzsébet asszony a házból sem tudott kijárni, otthon ültek hát kettesben, olvastak régi dolgokat és beszélgettek. Az öregúr délutánonként leballagott a falusi korcsmába és ott egy pohár bor mellett hallgatta a jövő-menő, iddogáló, beszélgető, vitatkozó embereket. Itt hallotta a Monarchia végnapjait jelző híreket, itt hallott Ferenc József haláláról, Károly koronázásáról, a súlyosbodó háborús helyzetről, és mindezt megbeszélte feleségével. Tizennyolc őszén híre jött a fegyverszünetnek és a forradalomnak, utána pedig, az újabb román betörésnek és megszállásnak. Nem lepte meg a költőt az, hogy a nagyhangú politikai vezérek nemhogy tettben, de szóban sem keltek az ezeréves alkotmány, a szent korona, a haza védelmére. Nem lepott meg senkit az újabb román betörés sem, nem is menekült senki, ellene sem állott senki. Egyetlen reményt keltő hír érkezett Boldogfalvára: szerveződik a Székely Hadosztály. Ez Erzsébet asszonynak azt jelentette, mintha Csaba királyfinak a Netádi csata utáni maradék hun serege jönne a haza megmentésére, az utolsó pillanatban. A Királyhágó vonalán vették fel a harcot a románok ellen, tartották is a frontot, amíg az újonnan szervezett Magyar Vörös Hadsereg meg nem érkezett. A vörösök azonban segítség helyett hátbatámadták a székelyeket, úgy, hogy azok csak nehezen menekülhettek a két ellenség szorításából. Sikerült átkelniük Szolnoknál a Tiszán, de nem harcolhattak a túlpartra érkező románok

ellen, mert a vörösök ellenük indítottak hajtóvadászatot, házról házra járták végig a járszági falvakat, és végezték ki a fogságukba került székelyleket.

Bármilyen hihetetlen, a Székely Hadosztály ezzel az üldöztetésével mentette meg a maradék hazát a vörösteror uralomtól. A pesti vigécek ugyanis a szomszéd népek támadásával szembeni védelem hangoztatásával szervezték a Vörös Hadsereget, és ezért minden becsületes magyar ember kötelességének tartotta a fegyverfogást. Amikor azonban azt látták, hogy a vörösök nem a románok, szlovákok, szerbek ellen harcolnak, hanem a székelyleket lödözik agyon, a magyarok odahagyták hadiszolgálatot és a Vörös Hadsereg egyszerűen feloszlott. A Székely Hadosztály maradéka azután megkereste és megtalálta a Dunántúlon szervezkedő Nemzeti Hadsereget, ennek hírére a pesti vörös diktátorok külföldre szöktek, a Román Hadsereg pedig, visszavonult a demarkációs vonalra. A Nemzeti Hadsereg helyreállította a rendet az országban, és Horthy Miklós parancsnoksága alatt készült az egész ország felszabadítására.

Mikor a leszerelő, vagy hadifogságból hazatérő katonák ezeket elmondták Boldogfalván, Fülöp Áron egészségi állapota már olyan rossz volt, hogy ő sem járhatott ki a házból, a híreket már csak az újságból olvasta otthon. A Trianoni szerződés aláírásáról is olvasott, de ez számára már nem volt sorsfordító esemény, mert ő nem ekkor, hanem évekkel előbb elveszítette volt az ezeréves, dicsőséges Magyarország eszményét. A jövő iránti hitét és reménységét azonban nem veszítette el, és bízott abban, hogy a székelylek betöltik majd rendeltetésüket a haza védelmében és felépítésében. Ez a haza nem lesz olyan dicsőséges, mint a régi, de valóságos lesz. Képe csak feldereng a költő szemei előtt, mint annakidején a hajnali pirkadat a gyászos csatatéren bolyongó Csaba előtt.

Fülöp Áron 1920. szeptember 20-án meghalt. Kevéssel utána Erzsébet asszony, majd évről évre, évtizedről évtizedre mindenki, aki őket ismerte. Emlékezete azonban él: a közelmúltban Udvarhelyszéken jártam, megnéztem Boldogfalván Fülöp Áron, az utolsó magyar hegedős és felesége sírját, a költő újonnan felállított szobrát, és a róla elnevezett iskolát. Nagy örömmel hallottam Udvarhelyen, hogy az *Attila fiainak* új kiadása készül, és nemcsak nyomtatásban jelenik meg, hanem hanglemezen is. A székelylek ifjúság tehát nemcsak szövegét olvashatja, hanem muzsikáját is hallgathatja majd, legnagyobb költőjének, a letűnt dicsőséget és a székelylek nemzeti öntudatot felidéző, örökség művét.

3. Szekeresi Nagy József

Emlékezzünk régiekről,/ Szittyiából kijöttekről,/ Magyaroknak eleiről! honfoglaló őseinkről – mondja a szállóigévé lett régi magyar vers. Honfoglaló őseink után, emlékezzük meg azokról is, akik, a hazát vérük árán megvédték, verejtékes munkájukkal megtartották, akik nemzeti hagyományainkat, erkölcsi, szellemi, művelődési, társadalmi, politikai, gazdasági örökségünket megőrizték a jövő nemzedékek számára. Nekünk, ma élőknek a kötelességünk az előző nemzedékeliek számontartása és méltatása. Nekünk kell írunk az ezeréves magyar küzdelem utolsó fejezetéről – akik megélői

voltunk az 1956-os forradalomnak –, nekünk kell megemlékeznünk annak hőseiről, köztük az utolsó magyar nemesúrról, *Nagy Józsi*ról.

Magyarországon az ezernyolcszáznegyvennyolcas alkotmányreform az ősiség eltörlésével megszüntette a nemesi előjogokat. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy a nemesség előjogait megszüntető törvényt nem az 1848-49-es első népképviselői országgyűlés alkotta, hanem a nemesek 1847-48-as utolsó rendi országgyűlése. Bizony a sokat ócsárolt magyar nemesség utolsó tette valóban *nemes cselekedet* volt, ami pedig utána következett, a világtörténelemben is példátlan: a magyar nemesség fegyvert fogott a jobbágyfelszabadítás védelmére. Egy évezred alatt a nemesség többször is hősi tettekkel bizonyította elhivatottságát, „ünnepnapjai voltak ezek a történelemnek”, de ugyanez a nemesség képtelen volt a szürke hétköznapi életre. Még faluközösséget sem volt képes létrehozni és megalkotni, még a Szilágyság legnevezetesebb nemesi fészkeiben, *Ákoson* sem.

Ákos lakossága, történetében, először az 1940-es magyar bevonuláskor viselkedett közösségként. Évszázadokon át éltek *egymás mellett* az ákosi családok anélkül, hogy őket társadalmi erőter vonzása kötötte volna össze, hogy közösséget alkottak volna. Nem alakult ki működő nemesi közbirtokosság és még kevésbé alakult hívő keresztyén közösség, gyülekezet. A 19. század gazdasági szabad versenye sem készítette egymással való szövetkezésre az ákosiakat, mindenki egyénileg futott a versenypályán. Az első közösség létrehozására az ákosi magyarokat a Trianon utáni idegen uralom kényszerítette: a román állami iskola helyett magyar felekezeti iskolát kellett létrehozni, fenntartani, megvédelmezni. *Nemzeti alapon* alkották tehát meg az ákosiak az első közösségüket, jó két évszázaddal elmaradva az általános magyar társadalomfejlődés mögött. Ez magyarázza az ákosi magyar nemzetközösség kurucos, barokk-felületességű jellegét. Ez nyilvánult meg 1940-ben, amikor a bevonuló honvédek tiszteletére a legszegényebb ákosi magyar napszámos leányok is magyar nemzeti ruhát öltöttek. A hőse pedig, ennek a későn született nemzeti megnyilvánulásnak nem lehetett más, csak a magyar irodalomban olyan bőségesen megírt – előbb dicsőített, azután legyalázott – *magyar úr*, illetve az, akit az ákosi kurta nemes ivadékok annak tartottak: *Nagy Józsi*. Hogy milyen volt, azt nálamnál jobban meg tudja mondani Ady Endre:

*Ős Napkelet olyannak álmodta,
Amilyen én vagyok:
Hősnek, borúsna, büszke szertelennek,
Kegyetlennek, de ki elvéri
Egy gondolaton.
Ős napkelet ilyennek álmodta:
Merésznek, újnak,
Nemes örök-nagy gyermeknek,
Nap-lelkűnek, szomjasnak, búsítónak,
Nyugtalan vitéznek.
Egy szerencsétlen igaz isten
Fájdalmas, megpróbált remekének,*

Nagy Józsi annak az ősi magyar birtokos nemesnek – sznob nyelven dzsentrinek mondják – a prototípusa volt, amelyet, annyit idealizáltak, dicsőítettek, bíráltak és gúnyoltak a magyar irodalom legjobbjai, de senki sem merte tőlük elvitatni, hogy az ő őseik alkották és tartották meg évezreden át Magyarországot. Hogy *Nagy Józsi* mennyire felelt meg a Nap fia követelménynek – azon kívül, hogy ünnepi, vasárnapi magyar volt, tehát alkalmatlan minden hétköznapi élettevékenységre – ahhoz sok szó fér. Származása megfelelt, hiszen mindkét nagyanyja: *Szunyogh Berta* és *Bagossy Anna* az ősi fejedelmi Ákos nemzetség leszármazottja volt, tehát nem volt a *Nagy Józsi*nál jobb magyar származás akkoriban. Apai ágon viszont már sem származása, sem vagyoni helyzete, sem tagjainak neveltetése nem felelt meg az ákosi társadalomban kétségkívül érvényesülő tekintélyüknek, és nem szolgált alapul az általános népszerűségüknek. A család első ismert tagja, *Szekeresi Nagy István*. A „*Szekeresi*”, eredetileg nem nemesi előnév, hanem a többi öt ákosi *Nagy* családtól való megkülönböztetésre szolgált, mint a családnak a szatmári Nagyszekeres származáshelyre való utalás”. *Szekeresi Nagy István* a kuruckorban került az érmelléki Szentkirályra a Wesselényi birtok ispánjaként. 1709-ben feleségül vette *Selymes Juliannát*, *Selymes Mihály* leányát, a nagy hírű humanista, *Bartholomeus Sericeus* – *Selymes Bertalan* Ákos hajdani reformátorának ivadékát.

Leszármazottai nemzedékeken át ispánként vezették a Wesselényi család szerény ákosi birtokrészén a gazdaságot. A Verebély, Vásárhelyi, Bara, Vass, Debreceni szerény birtokú családok leányaival kötöttek házasságot és a földművelés mellett fogadósok, vendéglősök, mézárások, kocsmárosok voltak. A fogadós mesterség a magyar kisnemesek legjobb foglalkozása volt, mert fogadója és udvara nemesi mentességet élvező kuriális terület volt, ahol minden vendég, még az üldözött betyár is mentesült a hatósági zaklatásoktól, amellet, hogy a nemes ember élhetett a bormérés és húsárúsítás regale jogával. A család nevezetes tagja volt a 19. század elején *Szekeresi Nagy Ferenc*, aki az ákosi kocsmája mellett, az országutak elágazásánál, Majádon is nyitott vendégfogadót. A megyeszerte ismert vendéglő neve a „*Világ közepe*” volt, falára ki volt írva: „Itt a világ közepe, ki nem hiszi, jöjjön be!” Fia *Nagy András* kétszáz holdas birtokot hozott össze Ákoson a szilágysági vasútépítésnél való fuvaros vállalkozásával. Egyetlen fiát, *Mihályt* iskoláztatta, gazdasági akadémiát végeztetett vele, úgy, hogy az egyenrangú partnerként köthetett házasságot Ákos nembéli Szunyogi Szunyogh Bertával. Apja halála után Mihály a régi Vass telken fekvő kocsmát eladta Weis Mendelnek, maga pedig, gazdálkodás ürügyével végiglézengette az életét a birtokában maradt régi családi házban. Feleségét, Szunyogh Bertát, hat gyermek megszülése után házasságtöréssel vádolva elkergette, még hozományát sem adta vissza, az asszony rokonsága révén jutott szakácsnői álláshoz a zilahi Wesselényi Kollégiumban. Gyermekai kiváló tehetségű kereskedő, hentes, gyógyszerész és orvosként tekintélyes köztisztelőben álló emberek lettek és elkerültek Ákosról. A családból csak Mihály fia, Ferenc, a Józsi apja maradt Ákoson.

Nagy Józsi 1913. március 8-án született Ákoson, *Nagy Ferenc* és *Fodor Mária* fiaként. Tízéves lehetett, amikor szülei – mint azelőtt mindkét részről való nagyszülei is – különváltak. *Fodor Mariska* nem volt képes tovább elviselni a férje házában folyó rémregényre emlékeztető életet: az állandó vendégséget, duhaj mulatozást, féktelen kicsapongást –, a férj még a szajháját is a házában tartotta, és feleségével szolgáltatta ki – és saját házába költözött. De két kisfiát azért otthagya az apjuknál,

aki még iskolába járatni sem volt képes őket. Apjuktól a fiúk a néha napi verés mellett csak a legdurvább, trágárabb káromkodást kapták nevelés gyanánt. Végül az apa testvérei vették gondjaikba a gyermekeket és Nagy Józsi így gyógyszerész nagybátyja, Nagy Pista gondviselése alá, annak családjába került és ott nevelkedett. A vidék híres középiskolájának, a zilahi Református Wesselényi Kollégiumnak lett a növendéke. Akkor az 1920-as években a zilahi kollégiumnak már csak a híre volt jó. A régi, Ady Endrét is nevelő, haladó keresztyén szelleméből már csak az idejétmúlt, elvtelen liberalizmusa maradt. Jellemző, hogy felekezeti iskola létére még a hitoktatást is elhanyagolták. Az ifjúság közvéleményében nemcsak a vallástanár, de maga a vallás is gúny tárgya lett. A 20. század elején az ultraliberalizmus egyoldalú, sivár, materialista értékrendje egyenesen vezetett az ateizmusig, nihilizmusig és hedonizmusig. A világirodalom nagy alkotásait az álrealizmus és az álverizmus jellemezte, ilyen műveket, azaz ezeknek ponyvaszintű műveit olvasta a kollégiumi ifjúság, és valósággal kiközösítették maguk közül azokat, akiket vallásosnak, hívőnek gyanítottak. Bizony, a kollégiumi ifjúság körében az szerzett népszerűséget, aki a legcifrábban tudott káromkodni. Érdekes, hogy ebben a hanyatló korban is olyan komoly művészek nevelkedtek a Wesselényiben, mint *Szoboszlai Mata János* és *Balaskó Nándor*. A kollégium dekadens szellemét a harmincas években az IKE, a cserkészlet és a népi mozgalom fordította pozitív irányba, ezt azonban Nagy Józsi már nem érte ott meg. A kollégiumi fegyelem is fellazult. Nagy Józsinak ez a laza fegyelem is elviselhetetlen volt, többször elszökött és visszavitték, míg a negyedik középiskolai osztály után már nem vitte vissza az Avasfelsőfaluban gyógyszerészkedő nagybátyja, hanem géplakatosinasnak adta a helyi fűrészsüzembe. Szakmunkás inasként csak az ipari proletariátus értékrendjét, viselkedéstanát sajátította el, a mesterséget csak nagyon felületesen, holott volt érzéke és hajlama a műszaki kérdések iránt. A magyar nép körében szokatlan ocsmány, trágár kifejezésekkel gazdagította káromkodás-tudományát, mélységesen lenézte a „parasztot” és mindenféle munkát, valamint mindenféle szocialista-kommunista jelszó hangoztatásával ócsárolta a minden baj okát, a finánciókát és vagyonos osztályt, úgy, ahogyan ez akkoriban divat volt.

Vidéken a gyógyszerész volt az úri kaszinó. Avasfelsőfaluban – 6000 lakosú színromán falu, járási székhely – ez hatványozottan így volt, mert azt a néhány magyar értelmiségit még inkább egymásra utalta a szórvány helyzetük és lassan minden szabadidejüket Nagy Istvánéknál töltötték. Nagy Józsi tehát itt egy ritka magas szellemi színvonalú társaságba került, amely ellensúlyozta a proletár szellemi sivárságot, és átlagon felüli műveltséget szerzett. Legfőbb mentora, a házigazda sógora és állandó vendége *Sarkadi Sándor* szatmári művésztanár volt, aki gondosan, de tapintatosan nevelgette a makacs és önérzetes fiút. Értékes, jó klasszikus olvasmánnyal látta el, képzőművészet iránt nem látott benne hajlamot, rávette, hogy zenei műveltsége megalapozásul fuvolázni megtanuljon. Minden olvasmányánál többet jelentett a fiatalembernek a ház felnőtt vendégei – orvosok, lelkészek, mérnökök, ügyvédek, bírák – társalgásának megfigyelése. A felsőfalusi értelmiségi társaság szelleme minden szempontból a legmagasabb színvonalú volt, de éppen az hiányzott belőle, amit Nagy Józsi a kollégiumban sem kapott meg: a keresztyén értékrend becsülete és érvényesítése. Ugyanis ez az úri magyar társaság is a vallási közöny szintjéig liberális szellemű volt, ide még nem érkezett el az erdélyi magyar értelmiség Trianon utáni nemzeti-keresztyén ébredési mozgalma.

A táguló világot Nagy Józsi közelebből is meg akarta ismerni, ezért kétszer is megszökött, mert az idegenlégióba vagy az abesszin háborúba akart beállni, úgy hozták vissza a határról. 1935-ben katonának vonult be a román hadseregbe. Bukarestben szolgált volna, de ideje nagy részét otthon töltötte szabadságon, azt állította magáról, hogy szobrászművész, parancsnokait is szívesen megajándékozta szobrokkal, de csak otthon tud dolgozni. Sarkadi Sándor szobrairól készített gipszmásolatokat és azzal látta el az ezrede parancsnokait. 1937-ben leszerelt és hazament a nagybátyjához Felsőfaluba. Néhány hónapi lézengés következett számára, mert a szoknyavadászaton kívül más foglalatossága nem volt, nemhogy munkája vagy megélhetése lett volna. Tarthatatlan helyzete édesapja halálával oldódott meg. Nagy Ferenc bikaerős testét is felemésztette az állandó ivászat, féktelen kicsapongó életmód és 1937 nyarán meghalt. Mivel Józsi nagyapja, Nagy Mihály már 1935-ben meghalt volt, a 200 holdas ákosi családi birtokon nem volt ki gazdálkodjék. Józsi szabad állapota éppen kapóra jött, és a Szekeresi Nagy család egyhangúan delegálta az öröklött közös birtokon való gazdálkodásra. Nagy Józsi tehát valóban földbirtokos úr lett 24 éves korában.

Amint az ákosiak meglátták a remek fellépésű, jó kiállítású, atléta erejű fiatalembert, azonnal szívükbe zárták, született vezérökül fogadták, ráruházták szüleik és nagyszüleik minden jó tulajdonságát, hibáikat viszont elfelejtették. Józsi igyekezett megfelelni az elvárásoknak. Előbb a birtokon lévő tanyán lakott, majd apja falubeli házába költözött be és szívesen látta a vendégeket, a család rokonait, barátait, a vidék legénymulatságra hajlamos urait. Rövidesen a Nagy Józsi háza az Érmellék egyik találkozóhelye lett, nem a Nagy Feri késő kori duhaj, durva mulatozásaival, hanem valahogy a világháború előtti igényes szinten, amikor még Ady Endre és társasága is szívesen vendégeskedett Nagy Ferinél.

Az 1930-as évek végén már mindenki a magyarok bejövetelét várta. Egyelőre csak háborúra készülő Románia határ menti erődvonala építésére mozgósított katonái és munkaszolgálatosai töltötték be a vidéket, szipolyozták a népet és basáskodtak felette, de végül 1940-ben bevonult a Magyar Honvédség. Józsit akkorára, mint mulatni szépen tudó úriembert ismerte meg a világ, és a négyéves magyar uralom nagyon kedvező körülményeket hozott született nemes-úri képességei gyakorlásához. Először is apja örökébe lépve községi bíró lett 27 éves korában. Fialat kora senkit sem riasztott meg mert Józsi nemcsak kifogástalanul, de magas szakmai és erkölcsi szinten látta el hivatalát, mindenki megelégedésére és dicséretére. A vidék úri társaságába való begyökerezéséhez csak a megfelelő házasság hiányzott, amilyen már két nemzedék óta nem volt a Nagy családban. Józsi ezen a téren is sikerrel járt: feleségül kapta Dobai Katicát, Dobai Bálintnak, a környék legtekintélyesebb birtokosának, a kiváló mintagazdának és vállalkozónak leányát. Asszony kerülve a házhoz, most már nemcsak férfiakat, de házaspárokat és családokat is vendégül láthatott Nagy Józsi háza. És látott is: a helybéli, környékbéli urak, értelmiségiek a szatmári, zilahi rokonok, ismerősök, barátok sokszor napokig vendégeskedtek náluk. Az természetes volt, hogy Józsi honvédtiszt öccse itt töltötte minden szabadságát és Józsi nevelő nagybátyjának gyermekei, valamint felesége diáktestvérei mindig náluk vakációztak.

A vendégeket csábította a kiváló konyha, a kitűnő érmelléki bor, de mindenekelőtt – ez nem túlzás! – a Nagy Józsi házában állandó igényes társaság és társalgás. A leggyakoribb vendég *Sarkadi Sándor* volt, aki most már a tőle megszokott tapintattal a közügyek intézésének a területén is pallérozta Józsit. Művész létére Sanyi bácsi nemcsak, hogy haladt a korral, de az élen is járt a szellemi

mozgalmaknak. Akkoriban Magyarországon a Trianon után gyakorlatban bevált pártfelettség, a pártatlan igényű közélet mellett a népi irodalmi mozgalom szelleme és a harmadik út gazdaságpolitikai programja volt irányadó. A vidéki úri házaknál szokásos beszélgetések, gazdálkodási, lótenyésztési kérdések, vadászkalandok, úti élmények, fővárosi művelődési események, a világpolitika megbeszélése mellett cikkek, tanulmány- és regényrészletek felolvasásával, klasszikus és egészen friss versek előadásával mulatták az időt. Józsiéknál a fehér asztal mellett mindennapi rendszerességgel hajnalig beszéltek, vitatták a világ dolgait. Volt, aki már délután beült Józsihoz és addig maradt, ameddig az ideje engedte. Mások, csak vacsorára vagy azután gyülekeztek, de hajnalig maradtak. Volt, akit egészségi állapota nem engedett enni-inni, beszélni sem nagyon szeretett, de egy fél pohár bor mellett hajnalig ott ült és hallgatta a többi. Állandó téma volt Németország hatalmának fenyegető növekedése és a világháború. A kérdést *Mikola László* körorvos, a keresztyén nemzeti eszmék elkötelezettje, dunántúli származású, nagy műveltségű ember tartotta szőnyegen. Délutánonként Ő volt az első vendég, vacsorára soha sem maradt, de megalapozta és megfelelő irányba terelte a politikai vitákat. Hogy maradhat fenn Magyarország és Európa a német, az orosz és az angolszász veszedelem szorításában? Mindenki reménykedett a Horthy egyensúlypolitikájának a sikerében, hiszen az elfogadható volt mindenki számára. Legjobban a zsidók bíztak Magyarország jövőjében, Középeurópából mindenünnen ide menekültek és nem voltak hajlandók továbbmenni. Mint mondták, Horthy megegyezett az angolszász hatalmakkal, hogy a zsidó-törvények segítségével megvédelmezi őket Hitlertől, az ország angolszász megszállásáig. Amiről viszont soha nem esett szó, amiről nem folyt sem vita, sem beszélgetés, az a pártpolitika volt. Bizony, ennek a közélet iránt annyira érdeklődő értelmiségi társaságnak nem volt érzéke pártpolitika iránt. Sokan azt sem tudták, milyen párti kormány vezeti az országot, annyira leszerepelt Magyarországon 1919-ben minden politikai párt. Persze a háborús hírek mindenkit aggasztottak és foglalkoztattak.

Néha a beszélgetéseket dalolás is követte, azután pedig cigányzene. A világpolitika feletti vitába illett a *Te vagy a legény,/ Tyukodi pajtás*, különösen a második szakasza:

*Szegénylegénynek olcsó a vére,
Egy-két fillér csak egy napi bére,
Azt sem tudja elkölteni szegény, kedvére,
Két pogány közt egy hazáért omlik ki vére.*

Azután pedig:

*Sej haj, gyöngyvirág,
Szagos szegfű, szarkaláb,
Gyöngyös majoránna!*

Majd pedig Józsi kedves nótája: *Esik eső hegyen völgyön,/ magam járok messze földön*. Továbbá: *Megüzentem egy szép rózsafának,/ nyisson rózsát annak a kislánynak*, stb. A házigazda rokonának,

Ady Endrének napi rendszerességgel mondták a verseit, és más költőkét is. Azután ismét politika, anekdota, nóta

A híres prímás, *Ferdi Laci* bandája egy-két hetenként muzsikált kivilágos-kivirradtig, a multság azonban még duhajkodásig sem fajult soha. Így ment ez minden nap, télen-nyáron. Csak a színhely változott néha: nem az ákosi házban, hanem a szőlőhegyen, a bélteki fürdőben, vagy valamelyik szatmári vendéglőben gyümölcsöztette Nagy Józsi a kétségkívül nagyszerű házigazdai tehetségét.

Persze, a jó társaság és a színvonalas társalgás volt a Nagy Józsi vendéglátásának a fő vonzereje, de a legkitűnőbb ételek és italok is nagy szerepet játszottak. Az ákosi hegyen a legjobb szőlőfajták – az érmelléki bakatortól a rizlingen és oportón át a saszláig, otonellig és szürkebarátig – legjobb borai termettek, bőséges mennyiségben, a hozzájuk tartozó töményitalok mellett. Az ételek minőségéről pedig, gondoskodott Nagy Józsi túlságosan is magas igénye: reggeli utáni kedves foglalkozása volt az *Ínyesmester Szakácskönyvének* a böngészése. Ha valamelyik ételrecept felkeltette a figyelmét, azt Katicának el kellett készítenie, bármennyi pénzbe került a hozzávaló anyag beszerzése, és bármennyi kisegítő cseléd munkájába a megfőzése.

Mikor dolgozott és mit Szekeresi Nagy József? Soha semmit. Legalábbis fizikai munkát, vagy hasznos hajtó munkát, soha. A gazdaságot úgy vezette, hogy soha felé sem ment a tanyának. A béresek, a részesmunkások be-bejöttek, rendszerint megálltak az udvaron „csak kivételesen kerültek be a konyhába” és Nagy Józsi úgy adta ki az utasításait, azok elmentek és dolgoztak, ahogy dolgoztak. A mintagazda apósa nem tudta elviselni ezt a hanyag gazdálkodást, de Józsit nem lehetett kimozdítani. A községi bírói tisztsége ellenére még a szomszédos község házára sem volt hajlandó átmenni. Az aláírni valókat úgy hozták hozzá, az írnok vagy az ügyfelek. De semmi sem a főhatóság, sem a népek, sem senki nem volt elégedetlen a hivatali tevékenységével soha, mert valóban mindent a vidéki nemesúr évszázadok alatt beidegződött igazgatási rutinjával jól intézett.

Nagy Józsi házassága sem sikeres, sem boldog nem volt. Dobai Katica nem volt képes megszokni az állandó vendégeskedést, a magasröptű, de soha semmiben meg nem valósuló beszélgetéseket, a teljes távlatlanságot, a céltalan ürességet, amely merőben különbözött a szülői háza hívó keresztyén zsoltáros-bibliás-imádságos, puritán erkölcsű, szorgalmas, céltudatos, munkás életétől. Dobaiék mindig kezdtek, kezdeményeztek valamit, valami újat, másat. Tanultak, fejlődtek, vállalkoztak és építkeztek. Nagy Józsi viszont soha nem akart semmit, nem törekedtek semmire, csak a megmaradásra. Józsi örökölt családi házat. Már nagyapja idejében is elavult volt, Katica sohasem érezte magát benne otthon. De Nagyék évszázad óta soha semmit nem építettek, Józsi sem akart, csak majd a háború után. Katica ezt is csak nehezen, hazaköltözése fenyegetésével tudta megígértetni Józsival. A házasság legfőbb hibája azonban a gyermektelenség volt. Évek multával a reménye is halványodott, és a kétségkívüli nagy szerelem dacára mind gyakrabban beszéltek a válásról.

Senki nem számított az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállásra, hiszen az egészen értelmetlen és indokolatlan volt, mert német részről a háború már kilátástalan volt. A német megszállók zsidóellenes intézkedéseikben nem számíthattak a magyar társadalom közreműködésére, mert Magyarországon minden választott közigazgatási hatóság lemondott. Szilágy vármegyében is lemondtak a köztisztviselők, alispán, főjegyző, szolgabíró, sőt, a községi előljáróságok is. Nagy Józsi

is lemondott községi bírói tisztjéről. Persze, a magyarországi zsidókat azért elintézte a német megszálló sereg 1944 nyarán, miközben az angolszász hadsereg már egy esztendeje tétlenkedett Itáliában. Augusztusban Bolgárország és Románia letették a fegyvert. Magyarország is letette volna, ha nem lett volna Németország megszállása alatt, így azonban a német hadvezetőség még az 1944. októberi fegyverszünet érvényesítését is megakadályozta, Magyarország teljesen kiszolgáltatva került a vörös hadsereg megszállása alá.

Magyarország német megszállása minden szempontból botor cselekedet volt, semmi sem indokolta, viszont mindenki előtt kétségtelenné tette, hogy Németország elveszítette a háborút. Hogy Nagy Józsinak a zsidó deportálás elleni kiállása vagy hajdani, géplakatos kori, kommunista aktivitása – amelyről azóta sem beszélt itt, sem ő, sem más – alapján lett ellenálló hírneve, azt nem lehet tudni. Az viszont kétségtelen, hogy 1944. nyarán már sorra látogatták a németek elleni politika szervezői, elsősorban régi kommunisták. Az orosz megszállás után pedig, a haza szabaduló zsidók elsőnek őt keresték fel, nem itthon maradt rokonaikat. Józsi tehát nem veszítette el előbbi népszerűségét és tekintélyét, hanem még fokozta. A magyar uralom elől 1940-ben elmenekült néhány román fiatalember az orosz-román hadsereg védelme alatt és a slomorelita zsidó néprendőrség pártfogásával bosszúakciókat kezdett Ákoson is. A Vörös Hadsereg hóna alatt berendezkedett román adminisztráció magyarellenes terveinek megfelelően a reguláris hadsereghez csatlakozó Maniu Gárda katonái a magyarok tömeges kivégzésével és rémtetteik hírének mind nagyobb terjesztésével menekülésre készítették az erdélyi magyarokat, hogy a román békeszerződés értelmében vagyonukat, mint ellenséges javakat, elkobozhassák. A visszatérő román csendőrség is hathatósan közreműködött a magyarok elűzésével, azzal, hogy katonai helyzetük rendezésére, vagy más címen jelentkezzenek a zilahi katonai parancsnokságon. Ott pedig, a vármegyéből összegyűlt sokezer magyar férfit vagonokba rakták, és a Szovjetunióba szállították sokévi rabmunkára. Ákoson sem a Maniu Gárda, sem a román csendőrség nem árthatott a magyaroknak, mert Nagy Józsi zsidó és illegális kommunista kapcsolataival megvédélmezte őket. A lakosság védelme érdekében a megyeszékhelyre, Zilahra utazott, az ott szervezkedő polgári hatóságok védelmét keresve. Hazai rendvédelmi hatóságot nem talált, ezért a szovjet katonai parancsnoksághoz fordult és szerzett is egy szovjet-orosz katonatisztet. Diadallal hozta Ákosra, és az valóban leültette a garázdálkodókat. Ennek az orosz tisztnek a segítségével sikerült Nagy Józsinak megfékeznie a román csendőr-őrmester magyar-ellenes hatalmaskodását. Nagy Józsinak köszönhető tehát, hogy Ákosról nem kellett nyugatra menekülnie senkinek és nem vittek magyar kényszermunkást sokévi rabmunkára, *malenkij robotra* a Szovjetunióba. Nagy Józsi tekintélye lehetetlenné tette Ákoson a bolsevik osztályharcot, a berendezkedő proletárdiktatúra még a kollektivizáláshoz sem kezdhetett hozzá, míg Józsit a faluból el nem távolította. Ezért kellett őt előbb kényszerlakhelyre deportálni, majd onnan börtönbe zárni és végül ott meg is ölni.

Akkor senki nem sejtette, hogy Közép-Európa szovjet megszállása az angolszász hatalmakkal való megegyezés alapján történt. A nyugati rádióállomások már a háború alatt is felszabadításról beszéltek és ideiglenesnek, átmenetinek tüntették fel a szovjet-orosz megszállást. Csak 1990 után tudták meg közép-Európa népei, hogy fél évszázadra a Bolsevik proletár-diktatúra uralma alá adattak. Mindenki várta a nyugati felszabadítókat már 1944 őszétől kezdve. Ákoson ugyan már 1945 tavaszán államosították a fölbirtokok 50 hektár feletti részét, a berendezkedő román kormányzat inkább

akadályozta, mint segítette a békés gazdálkodást, de az emberek azért igyekeztek a szűk lehetőségek között minél jobb gazdálkodásra, hiszen nemsokára jönnek az amerikaiak. Nagy Józsi is 1945 nyarán látott neki végre, felesége unszolására, új lakóház építéséhez. Az építési költségeket ugyan apósa hitelezte, de a munka megindult és a ház csakhamar tető alá került. Közben a kommunista hatalom megerősödött. Ellene sem tenni, sem szólni nem lehetett, hiszen a szervezkedési és sajtószabadságot – minden más alapvető emberi joggal együtt – a vörös hadsereg megszállása még 1944 őszén megszüntette. A békeszerződést is aláírták a legyőzött államok, vállalták a legszigorúbb feltételeket is, hiszen a jóvátételi köteleességek teljesítése utánra megígérték a vörös-hadsereg távozását. 1948-ban viszont a szovjet főhatalom mindenütt proletárdiktatúrát vezetett be, amely aztán kérte a vörös-hadsereg további itt maradását. A nyugati propaganda is rákapcsolt, az amerikai katonai vezetés már olyan biztosra ígerte a felszabadítást, hogy 1951 őszére már partizán fegyveres ellenállást szervezett Romániában is. Az egész csak a nép figyelmének az elterelésére szolgált, hogy az osztályharcos proletárdiktatúra kényelmesen berendezkedhessék. Ákoson először a legtekintélyesebb „osztályellenséget”, Dobai Bálintot, Józsi apósát likvidálta a politikai rendőrség. Az ő halála a szovjet megszállás kezdete óta folyamatosan apadó ákosi úri társaság visszavonhatatlan végét jelentette. 1949 márciusában, kényszerlakhelyre deportálták a kisajátított fölbirtokosokat, köztük Szekeresi Nagy Józsefet is, bár az ő tulajdonában nem volt 50 hektárnyi a Nagy Mihály féle családi birtokból. Az Ákosról deportált öt család elkobzott birtokán pedig, megalapították az első kollektív gazdaságot.

A proletárdiktatúra hatóságai a csak kézicsomaggal deportáltaknak sem lakást, sem munkát nem adtak kényszerlakhelyükön. Sőt, ha valamelyik szamosújvári polgár lakásában fogadta valamelyiküket, a lakrészt azonnal saját emberei számára vette el a hatóság. Munka viszont sehol sem volt, mert a proletárdiktatúrában egyetlen-egy munkaadó létezik: a pártállam. Nagy Józsi is napszámos munkára járt az állami gazdaságban és az útépítéshez. Nem tudta azonban elviselni a rabszolga állapotot, ezért kézfűrészbakot szerzett és azzal járt fát vágni az ismerős polgárokhöz. Persze ilyen keresetből nem lehetett megélni. Felesége otthon maradt, családjának támogatásával kerültek el az éhhalált. Persze, rokonaikat is sújtotta a földbirtokosok elleni osztályharc, először is keveset segíthettek, később pedig semmit, mert azok vagyonát is elkobozták. Egyik sógorát kényszerszermunkára vitték a Duna-csatornához, a másik gyári munkára szegődött. A mindennapi kenyeret csak az asszonyok kézimunkájával, kötésével szerzett keresete biztosította, úgy ahogy.

A helyzet elviselhetetlenségét Nagy Józsi számára csak az enyhítette, hogy a Szamosújvárra deportált földbirtokosok társaságában otthon érezhette magát, lehetett beszélgetni világpolitikáról, lovakról, vadászatokról. Persze, ideiglenesen és átmenetileg, hiszen rövidesen itt lesznek az amerikai felszabadítók. Azok pedig – mint 40 esztendő múlva megbizonyosodott – egyáltalán nem is akartak jönni. Ígéreteik, kommunizmus elleni szólamaik csak a hidegháború propaganda eszközei voltak. Szerencse, hogy Közép-Európa népei akkor hitelt adtak a rádió-propagandának, nem sejtették, hogy ők, százmilliónyian csak a sajtópropagandának szolgálnak anyagul.

Sztálin halála után, 1953-ban, újabb tápot kapott a leigázott népek reménysége, a szamosújvári deportáltak újabb, jövőt építő terveket kovácsoltak. Nagy Józsi pedig újabb távlatot kapott, mert 1956 elején, tizenöt évi házasság után gyermeke, Zsófi lánya, született. Józsi nem tudott maradéktalanul örülni, mert tehetetlennek érezte magát a családapai feladatokra. Bomló házasságukat – mindig válófélben voltak – a gyermek születése sem szilárdította meg, növelte viszont anyagi gondjaikat.

Akkor már volt fedél a fejük felett, mert egy jóra való cigány család átengedte nekik lakásul feleslegessé vált cigánysori kunyhóját. Bizony, ez lett a sok Nagy nemes ős utolsó sarjának első otthona.

1956-ban kézzelfogható közelségben került a felszabadulás. A lengyelországi mozgalmak után, 1956 őszén, már magától értetődő természetességgel fogadta Közép-Európa lakossága a magyar forradalom hírért. Mindenki, magyarok és nem-magyarok, új bizakodással várta a kibontakozást, köztük talán legelső sorban, a szamosújvári deportáltak. Hogy mindenki mennyire együtt érzett és együtt gondolkozott a magyar forradalommal, annak éppen az osztályellenségnek nyilvánított, Szamosújvárra deportált, volt földbirtokosok a bizonyosságai: senki sem kívánta a régi kapitalista rend visszaállítását, mert többre értékelték azt a tiszta szocialista – a szocializmus eredeti értelemben testvériséget jelent – lehetőséget, amelyet magyar forradalom ígért. Menjenek el az orosz megszállók, de ne jöjjenek az amerikaiak! Hihetetlen, mégis igaz, hogy az amerikai felszabadítást tíz éve sóvárogva váró nép, most nem kívánta az amerikai megszállást. A forradalom budapesti leverése sem hozott csüggedést, hiszen a magyarok ügyét magáévá tette az egész szabad világra kiterjedő Egyesült Nemzetek Szervezete, a magyar kérdés a Közgyűlés állandó napirendjén volt és mindenki meg volt győződve, arról, hogy ott is marad annak megoldásáig. Hogy mégis csalódnia kellett várakozásában a magyarságnak és Közép-Európa népeinek, az nem árthatott a népeknek, a szabadságszerető becsületes emberiségnek a jogi rendezésben vetett eszményi hitének.

Nagy Józsi is minden idejét a közeli felszabadulás ügyének szentelte. Gyakran szökött kényszerlakhelyéről Kolozsvárra, sógorához, a nemzetközi jogász, Dobai Istvánhoz, aki az erdélyi kérdésnek az ENSZ elé terjesztésére szerkesztett memorandumot. Az erdélyi magyarságnak ez a vállalkozása azonban még a tervek megvalósulása előtt a politikai rendőrség tudomására jutott, és a memorandum szerkesztőit, a mozgalom szervezőit 1957. márciusában letartóztatták. Nagy Józsi is a Szekuritáé fogságába és eljárása alá került. Vele is a régi bevált gyakorlat szerint bánt a Szekuritáé”, mint mindenki: közölték vele, hogy csak formaságból hozták be, mert tudják róla, hogy régi illegális kommunista, a szocializmus építésének az elkötelezettje, csak szerencsétlen házasságával került kapcsolatba az osztályellenséggel. Számítanak a közreműködésére. Amint megadja a szükséges felvilágosításokat, a kérdésekre adott feleleteivel, szabadlábra helyezik. Javasolják, ne is menjen vissza Szamosújvárra, hanem inkább szülőföldjére, Szatmárra és Ákosra, ahol széleskörű ismeretségével, társadalmi befolyásával sokat lendíthet a szocializmus ügyén, főként a mezőgazdaság korszerű megszervezésében.

Mint a letartóztatottak többsége, Józsi is beugrott a vallatottak egymás ellen való fordítására szolgáló inkvizítori trükknek, mert nem ismerte letartóztatása okait és körülményeit. Nem tudta, hogy a magyar forradalom idején, az ákosiak is mozgolódtak, szervezkedtek, és Nagy Józsi hazahívására készültek, hogy vezérük legyen. A helyi párt alapszervezet sürgette Nagy Józsi likvidálást, mert anélkül a proletárdiktatúra rendje nem állítható helyre Ákoson és környékén. A Szekuritáé-nak kapóra jött hát az ENSZ memorandum ügye, amelyhez Józsit is hozzákapcsolhatták. A vallatótiszt még igazat is beszélt javaslata alátámasztására, Józsi megnyerésére, amikor azt mondta, hogy „magát az ákosiak nagyon szeretik, és maga mindenre rá fogja tudni venni őket.”

Józsi hát a célirányosan feltett kérdésekre készségesen válaszolva mindent elmondott, amit tudott, nemcsak az erdélyi kérdés méltányos megoldására irányuló mozgalomról és résztvevőinek társadalmi kapcsolatairól, hanem részletesen mindent a Dobai családról is. Lelkesen dicsérte a család tekintélyét, altruista becsületességét és külön kiemelte Dobai Pista zseniális, egyedülálló szellemi és értelmi képességeit, erős akaratát, küldetéstudatát. Szegény Józsi nem sejtette, hogy minden dicsérő és elismerő szava bizonyítékul szolgál az inkvizítor számára a család tagjainak veszedelmes voltára és fegyverül használható a vallatottakkal szemben. A vallatótiszt különös érdeklődésére elmondta a Dobai család misszionizmusának titkát, hogy Pistát Isten küldötte a magyar nemzet felszabadítására, és a család minden tagjának kötelessége ezt a fiút mindenben segíteni és támogatni, hogy hivatását betölthesse. Ennek érdekében a legnagyobb áldozatot is, még a halált is, vállalnia kell minden családtagnak. A család még az édesapa halálát is – a Szekuritáте számolta volt fel – megnyugvással fogadta. A vallatótiszt azonnal jelentette főnökének, Gruia Manea-nak – Gruia beszarábiai zsidó menekült, kétségkívül intelligens és nem is rossz szándékú ember –, hogy milyen zsákmányt fogott: itt van a kezükben egy valóságos hitleri hasonmás, egy vallási őrült, aki fanatizmusában a román nemzet ellen a legszörnyűbb rémtettek végrehajtására is feljogosítva érzi magát. Gruia telefonon jelentette belügyminisztériumi főnökének a dolgot, onnan azt a parancsot kapta, hogy másnap személyesen számoljon be Bukarestben, de még ma tegye meg itthon a szükséges intézkedéseket. Legügyesebbnek vélt tisztjét küldte Ákosra, Szamosújvárra, Szatmárra, hogy utána nyomozhasson mindennek, amit Nagy Józsitól hallottak. A cellájában is jó beszélgető társakat helyeztek el, hogy Józsit minél többet beszéltesék különösen a legintimebb, legbizalmasabb részletekről. Ezek után, Gruia maga elé hozatta Dobait, és neki szegezte a kérdést: igaz, hogy maga Isten küldöttje? Hogy maga gyermekkorától arra készül, hogy a magyarok vezéréként a románokat és a magyarok más ellenségeit legyőzze? Hogy Nagy-Magyarországot helyreállítsa, hogy annak diktátora legyen?” Dobai felfogta elárultatásának tényét, összeszorult a szíve, de nem térhetett ki a válaszadás alól. Mint később mondta, a Szentlélek segítségével sikerült kivédenie a támadást: „Valóban Isten küldöttje vagyok, Isten akaratát kell teljesítenem ott, ahová Isten rendelt. De ez nálunk, az isteni predestinációt hívó helvét hitvallásúaknál egészen természetes. A mi hitünk szerint, mindnyájan Isten küldöttjei vagyunk, Isten eleve elrendelte, minden egyes ember számára kijelölte földi életében elvégzendő kötelességét, nekem is, másnak is, az őrnagy úrnak is. Nekem az én népem szolgálatát, az őrnagy úrnak a sajátját.” „És ezért akarja Erdélyt elvenni a románoktól?” „Én békességet akarok a magyarok és a románok között, egyformán, méltányosan. A békességet, a legnagyobb társadalmi jót, akarom az én népemnek is, a románoknak is.” „Hogy a végén maga diktátorként uralkodjon mindenkin?” „A jogtudományok doktora vagyok, egész életemben a társadalom működési szabályait tanultam. Jól tudom, hogy a hatalom versenypályáján temérdek az akadály, és a pályán csak stafétában lehet végigfutni, egyénileg nem. Én elfutok a békejavaslatommal az első stációig, ott átadom a következőnek, és az majd ismét az utána következőnek. Hogy beér-e a staféta a célba és ki lesz a végül a befutó – a mi esetünkben talán nem is magyar lesz, hanem román –, megszületik-e a béke, azt nem tudom, de remélem. Azt pedig, minden józan ember beláthatja, hogy a magyar-román megbékélésen a románság nyerne többet, mert a magyarok jelen állapotukban is képesek olyan világpolitikai tettekre, mint az ’56-os forradalom, a románság pedig kénytelen mindenben kiszolgálni a nagyhatalmakat, hogy a magyarok ellen szövetségesül nyerje meg őket. A két világháborúban

kétmillió román halt meg, és ha nem lesz béke, ki tudja még hány milliónak kell meghalnia hiába, csak azért, hogy kétmillió magyart román uralom alatt tartsanak?”

Gruia-t meglepte, és meggondolkoztatta a Dobai válasza és másnap ezzel ment Bukarestbe. Onnan hazatérve pedig az ott kapott parancsnak megfelelően Dobait külön repülőgéppel a belügyminisztériumba szállította, ahol a magyar kérdések szakértője, *Moldovan Iosif* fogta vallatóra – erdélyi magyar zsidó lévén – magyarul. A magas parancsnokságot nem érdekelte sem a Dobai család, sem a magyar-román megbékélés, de annál inkább a csoport tagjainak és az erdélyi magyarság vezető személyiségeinek a magyar „*ellenforradalommal*” való kapcsolatai. Valószínű, hogy az akkor folyó Nagy Imre „összeesküvést” világméretűnek feltételezve, annak romániai összefüggéseit keresték. A belügyminisztérium fogdájában a nagyhírű és nagy műveltségű román filozófus, *Petre Țuțea* volt Dobai cellatársa, aki jól ismerte a vallatások fondorlatait és jó tanácsokkal látta el Dobait. Bár a harmadik cellatárs besúgó volt, Țuțea olyan ügyesen vezette a beszélgetéseket, hogy arról a vallató csak kedvező információkat kaphatott. A vallatásokból Moldovan minden bevált módszere alkalmazásával is csak nagyon keveset tudott meg Dobaitól. Arról meggyőződtek, hogy nem érdekes számukra az egész ENSZ per és pár hét múlva Dobait visszaküldték Kolozsvárra.

Gruia még többször is maga elé hozatta vallatásra. Többek között nem értette, miért nem félnek Dobaiék sem a vallatásoktól, sem a halálig terjedhető büntetés fenyegetésétől. Hiába kérdezte a mozgalom résztvevőit, senkitől sem kapott kielégítő választ. Dobai saját magának is csak a Gruia kérdéseire adandó válaszok kapcsán, a *történelmi évszakok hasonlatával* fogalmazta meg a magyarázatot. Az év hónapjai közül mindnyájan a *júniust* szeretjük a legjobban és legkevésbé a *novembert*, de nincs értelmes ember, aki azon fáradozna, hogy június legyen november helyett. A mi számunkra, erdélyi magyarok számára a június egy békés, biztonságos gazdag Magyarország uralmát jelenti, hiszen a mi hazánk Magyarország. Nincs olyan magyar, aki román uralom alatt akarna élni, mint ahogyan magyar uralom alá vágyó román sincsen. Mi a magyar főhatalom júniusába vágyunk, és minden lehetőséget megteszünk annak érdekében. Most azonban számunkra november van, utána december és a tél következik, a tavaszt és a júniust még csak nem is sürgethetjük. Viszont a novemberi teendőket, az őszi szántást-vetést most kell elvégeznünk, hogy majd júniusban aratás legyen. Ahogyan nem sürgethetjük a jövő tavasz és nyár eljövetelét úgy nem is hátráltathatjuk. Nem létezik a Földön olyan hatalom, amelyik megtilthatná a kívánt évszak utáni vágyakozást vagy az arra való felkészülést. Mi semmi törvénybe ütközöt nem teszünk, nem azért, mert Románia törvényei ezt tiltják, hanem azért, mert bolondok volnánk, ha novemberben aratásra készülnénk. Most csak vetni és vetést ápolni lehet, és azt semmiféle törvény nem tiltja. Akinek nem tetszik a mi vágyakozásunk, azt állítja, hogy most nem november, hanem június van, azt mi semmivel meggyőzni nem tudjuk, de ők sem tudnak minket a mi meggyőződésünktől eltéríteni semmiféle hatalommal.” Gruia Manea ezt a magyarázatot viselkedésünkre vonatkozóan elfogadta, és ezt javasolta a Securitate egész intézményének is. Az ENSZ per vádlottjainak későbbi sorsát ez a hozzáállás határozta meg: nemcsak életben hagyták – három kivételével – a vádlottakat, de azt is el kellett tűrniük, hogy az erdélyi magyarok ápolják és fejlesszék nemzeti öntudatuk alapjait, pontosabban anyanyelvüket, hagyományaikat, művelődési örökségüket. Végeredményében tehát a Nagy Józsiából kicsalt vallomások –Dobai helyzetét nagyon megnehezítették ugyan-, az ENSZ per elítélteinek és az egész erdélyi magyarságnak javára szolgáltak.

Nagy Józsi persze, semmit sem tudott vallomásai következményeiről. Csak három hónap múlva, a vallatások befejeztével, amikor vallatója, egy *Utiu* nevű testi, szellemi, erkölcsi törpe gúnyosan a szeme közé kacagva felvilágosította, hogy csak vallatás érdekében alkalmazott trükk volt mindaz, amit Józsi jövődjével kapcsolatosan ígért. Józsi rettenetesen megszégyellte magát, majdnem kétségbe esett, és a cellájába visszaküldetvén először még panaszkodni sem volt képes. Hetek alatt emésztette meg és rendszerezte magában a történeteket. Mivel bitang cellatársai most röhögve visszamondták neki, amiket azelőtt Józsi kérkedő magabiztossággal elmondott volt – társadalmi kapcsolatairól, sikereiről, nőügyeiről, házasságáról –, a minden más információtól, társtól megfosztott, magányra és elidegenedésre kárhoztatott ember, kétségbeesetten kereste élete minden nyomorúságának okait. Kézenfekvő lett volna házassága és felesége okolása, de jól látta, hogy ő maga vétett ezek ellen, saját magát vádolhatta volna egyedül, és ez kétségbe ejtette. Most látszott meg neveltetésének legnagyobb hiánya, mert ha istenhite lett volna, az megóvta volna a jövődje felőli remény elvesztésétől. A kislánya sorsa miatti aggodalom csak súlyosbította önmarcangolását

Az erdélyi ENSz per tárgyalására 1957. szeptemberében került sor a kolozsvári katonai törvényszéken. Sem azelőtt, sem azután nem volt ilyen politikai per Romániában: a vádlottak a halálbüntetés fenyegetése ellenére mind vállalták a magyar-román megbékélés kérdésében való meggyőződésüket – Erdély méltányos területi megosztása és a lakosságcsere tekintetében és mellette hangosan kijelentve – ez valósággal felbőszítette a bíróságot – hogy '56-ban Magyarországon forradalom volt, nem pedig ellenforradalom. Az ügyész a kilenc vádlott közül négyre kért halálos ítéletet, többiekre 20-25 évet, november 5-én hirdettek ítéletet a vádlottak távollétében és azt csak 2-3 hét alatt közölték az elítéltekkel. Végül is nem lett halálos ítélet, de a legsúlyosabb életfogytiglani kényszermunka. Nagy Józsi kapta a legenyhébb büntetést: feljelentés elmulasztása miatt 5 évi börtön. Akkoriban a 8 év alatti szabadságvesztés azt jelentette, hogy az elítélt semmi konkrét bűncselekménnyel nem vádolható.

A bírói ítélet súlyossága vagy könnyűsége azonban semmit sem számított, mert a Nagy Józsi iratcsomóját – mint a Dobai Istvánét és Kertész Gáborét is –, bizalmas haláljellel ellátva tették át a börtönhatósághoz. Az ilyen jelzéssel ellátottaknak nem járt gyógykezelés és semmi, ami életben maradásukhoz szükséges lett volna. A börtönhatóságok leleményére bízott mit tesznek az elítélt halálának előmozdítására. Börtönzsargonban úgy mondták ezt: „*se va elibera in plic*”, azaz: borítékban fog kimenni. Ennek megfelelően, Nagy Józsit nem küldték a többi tíz év alatti kényszermunkára ítélttel együtt munkatáborba, hanem a legsúlyosabb elítéltek, a hazaárulók külön fegyintézetében tartották. Románia ugyanis a három-négyszáz hazaárulásért elítélt számára lehető legszigorúbb fegyházat szervezett, teljesen elszigetelve a világtól. Még fegyőreik is más helységekből valók voltak, parancsnokuk pedig a belügyminisztérium külön megbízottja. Így sem hagyták sokáig egy helységben, 2-3 évenként tovább költöztették a hazaárulók fegyházát. Kezdték 1948-ban Máramaroszigeten, onnan Galati-ra, Karánsebesre, Zsilavára, Pitesti-re, végül 1960-ban Dézsre költöztették. Végül szabadlábba helyezésüket előkészítendő, a hazaárulókat is a többi politikai elítélt közé keverték 1963 januárjában.

A tárgyalás után, 1957. szeptemberében, Nagy Józsi a szamosújvári gyűjtőfegyházba került, onnan 1958 nyarán – a zsilavai földalatti kazamaták után – a Pitesti-i fegyházba, onnan 1960

júniusában a dézsibe került, ahol 1961. augusztus 6-án –, félévvel ötéves börtönbüntetésének lejártá előtt – meghalt.

A börtönéletnél Nagy Józsi számára elfogadhatatlanabb dolgot elképzelni sem lehet. Aki az érmelléki birtokos urak életmódjához és társaságához volt szokva, annak elviselhetetlen volt a börtön fizikai és társadalmi hihetetlen valósága. A fegyház lehetetlenül szigorú fegyelmi rendjét a szadista parancsnokok és fegyőrök az elviselhetőség mínusz végtelenjéig súllyesztették. Nemcsak a legkisebb vétség miatt volt aránytalanul nagy a megtorlás, de konkrét fegyelemsértés nélkül is rendszereződtek a mindenkire kiterjedő büntetések: egyéni és csoportos botozó nógatások, imádkozás, vagy nyelvtanulás céljából készített szappanírások miatti verések, téli időben a hideg betonon órákig tartó hason-fektetés, a saját ruhák elvétele miatti téli ruhátlanság, a cellán kívüli kötelező mezítlásbas futólépés. A fegyőri beteg-agy egyéb torz szüleményei mellett olyan ellátási lehetetlenségek keserítették a rabok mindennapjait, mint a lélegzéshez szükséges szellőztetés és az ivóvíz elvonása – ne is említsük a mosakodás és tisztálkodás lehetetlenségeit, de a politikai elítéltek takarmányozása volt a legborzalmasabb. A moslék minősége ember számára elfogadhatatlan volt, mennyisége csak fele minimális életszükségletnek. Az ételt forrón osztották, de csak a cellalakók egyik felének, a másik fele a megürülő csajkákból kapja majd negyedóra múlva, miután az első csoport elfogyasztotta. Kanalat azonban csak kevesen kaptak, ezért a forró ételt megenni nem tudta mindenki, tehát ő, vagy a társa éhen maradt. Ezeken kívül minden más olyan módszer, amelyet az ember testi, szellemi, lelki kínzására, öntudata lerombolására – emberi méltóságról szó sem lehetett –, ki lehetett találni, azt alkalmazták a romániai börtönökben. Minden gyötrelmet azonban el lehetett viselni *jó társaságban*, de a legjobb ellátás sem kárpótolt a rossz cellatársaságért. Persze, ezt jól tudták a börtönhatóságok és a súlyos vagy megjegyzett elítélteket preparált cellákba helyezték: vagy egy elmebeteget, vagy 2-3 román, nemzeti buzgalomtól fűtött magyar-verő elítéltet tettek az eredetileg 1-2 személyes, most már 5-6 fogollyal tömött cellába.

Bizony, a börtönt csak Istenhittel lehetett elviselni. Ilyen hite azonban Nagy Józsinak nem volt. Isten azonban így is gyermekének tekintette Nagy Józsit. Amikor a tárgyalás után Szamosújvárra szállították az elítélteket, Isten ajándéka volt az, hogy néhány órára László Dezsővel és Kertész Gáborral került egy cellába. Ők voltak tehát letartóztatása óta az első embertársai. *László Dezső* kiváló magas értelmiségi, kolozsvári református lelkész, püspök helyettes, az erdélyi magyar közélet legtekintélyesebb személyiségei közé tartozott. *Kertész Gábor* fiatal zilahi ügyvéd, az ENSz-Memorandum avatott szerkesztője és lelkes támogatója – amellet, hogy szülei baráti viszonyban voltak László Dezsővel, tanítványa is volt annak még kollégiumi vallástanár korából. Most összekerülve gyorsan tisztázták egymás között helyzetüket, kilátásaikat. Józsi csak hallgatta őket, de amit hallott az a lehető legjobb útmutatásul szolgált számára a következő börtöналatti évek viselkedésére nézve. László Dezső őszinte elismeréssel beszélt az ENSz-Memorandum ügyről. A leghelyesebb és a legszükségesebb akkori teendőjének mondta az erdélyi magyarság jövődjé szempontjából. Viszont nem ismerte a Memorandum részleteit és sürgető kérdéseket tett fel Kertész Gábornak ez irányban. A kapott válaszok nagy meglepéddel töltötték el: hogy az erdélyi kérdés megoldására a Memorandum nem egyetlen alternatívát ad, hanem négyet – közte Erdély román uralom alatt hagyása is – és hogy minden alternatívának a feltétele az emberi jogok maradéktalan biztosítása Erdély minden lakója számára. Ez pedig, a Memorandum alapelvét a jövőndőben is, és a

világ minden más nemzetiségi konfliktusának a megoldására is, alkalmazhatóvá teszi. Mikor pedig László Dezső csodálatát fejezte ki a csoport tagjainak a tárgyaláson tanúsított, más perekben nem tapasztalt bátor viselkedése felett, és megtudta Gábortól, hogy viselkedésükkel előre kitervelten súlyos büntetést – a halálig terjedhetőt is – akarnak kiprovokálni, hiszen másként a magyar-román méltányos megbékélés Memorandumban foglalt ügye nem kerül a közvélemény elé, László Dezső valósággal izgalomba jött a nagyszerű ötlet felett. Nem fukarkodott az elismerő szavakkal a csoporttagok áldozatvállalási készsége felett. A közismert politikai személyiségnek a perhez való viszonyulása Nagy Józsi számára kinyilatkoztatásként hatott a Securitate féléves, rettenetes tortúrája után. Újragondolta elítéltetése dolgát, a pert, a Memorandum-ügyet, és meglátta, hogy az ő osztály-üldözötti, kényszer-lakhelyes, kilátástalan életében *ajándék*, hogy egy ilyen ügy szolgáltatásban vállalhat szerepet, az ödöngő, csodaváró tétlenség helyett. Most a börtönben kell honfoglaló és honvédelmező nemesi kötelességét teljesítenie, és elhatározta, hogy méltó lesz ehhez a feladathoz.

Az ENSZ-per elítéltjeit egyenként helyezték el a szamosújvári börtön karantén-celláiba. Nagy Józsi a Dézsi út felé, a temető felé néző, egy első emeleti cellába került. A behúzott zsalu résein át kiláthatott a temetőre, így feleségét és kislányát is megláthatta, akik – mint a szamosújvári rabok más hozzátartozói is – a temetőbe járással igyekeztek kapcsolatot tartani szeretteikkel. Jótétemény volt Józsi számára, a cellába lakó másik magyar, *Jakab Ferenc*, egy érmihályfalvi fiatal szerszámlakatos társasága. A magyar forradalom miatt ítélték el, talán másfél évi szabadságvesztésre. Nemcsak lelkes híve volt a magyar szabadságmozgalomnak, de egyenesen ki is sajátította azt az ifjú munkások számára. Nagy Józsit, mint idősebb földbirtokost csak azért volt hajlandó társként elfogadni, mert hát ő is magyar ember. Mikor pedig megtudta, hogy ő is vasmunkás volt, egészen a szívébe zárta, és az ő szavára az ENSZ-Memorandum egész ügyét és minden elítéltjét. Józsit egészen magával ragadta a fiatalember lelkesedése: a budapesti forradalom győzni fog, előbb Magyarországon, azután kiterjed Közép-Európára és az egész világra. Igazi szabadság lesz mindenütt, a munkásemberek maguk irányítják majd a sorsukat. Nem úgy, ahogy volt a kommunista párt-aktivisták alatt, mert szabad munkástanácsok fogják vezetni a gyárakat. Józsi kérdésére elmondta Jakab Feri, amit csepeli forradalmár barátairól hallott volt az érmihályfalvi református pap közvetítésével: hogy a gyárak valóban a gyár dolgozóié lesznek, úgy ahogyan a református egyház is a hívéké. A hívek választanak presbitériumot, az olyan, mint a munkástanács. És ahogyan presbitérium alkalmaz az egyházban papot, kántort, tanítót, harangozót, óvónőt, könyvelőt és minden szakembert amilyen kell, a munkástanácsok is úgy fognak alkalmazni mérnököt, technikust, könyvelőt, orvost és minden szükséges szakembert. „A maguk memorandumát elfogadja majd az Egyesült Nemzetek Szervezete – mondta Jakab Feri – intézkedik majd, hogy mi is visszakerüljünk a szabad Magyarországhoz, akkor majd dolgozhatunk kedvünkre.” El is határozták ott ketten, hogy rövidesen várható szabadulásuk után Érmihályfalván vagy Ákoson gépjavító műhelyt létesítenek, azt majd, talajművelő gépgyárrá fejlesztik, ahol Józsi ifjú kori találmányát is gyártani fogják. Józsinak voltak ugyan kétségei a ragyogó jövődőt illetően, de ő is kezdett maga előtt célt látni és tervezgetni. Csak a házassága felett voltak kétségei és tele volt aggodalommal kislánya jövődője felől. A fiatal sorstárs enyhíteni akarta gondjait, és csontból egy kis medalliont faragott, hogy azt Józsi hazaküldhesse kislányának.

A karantén cellában cserélődtek az elítéltek, és ezek során 1958 telén Jakab Ferencet is más cellába vitték, és akik helyébe jöttek, nem tudtak hozzá hasonló kapcsolatra lépni Józsival. 1958

nyarán Románia minden hazaárulásért elítéljtét Zsilava közbejöttével, a különlegesen súlyossá szervezett Pitesti-i fegyházba vitték. Józsi is idekerült a legsúlyosabb elítéltek közé, bár csak öt éves börtönre volt ítélve. Nagyobb cellában, jobb társaságban, több magyar vezető értelmiségi közéleti emberrel került össze és a körülményekhez képest elviselhetőbben érezhette magát. Volt beszélgető társ, volt beszédtema, a magyar forradalom és a világpolitika dolgai, Közép-Európa és a magyar-román viszony sorsa a börtönben szokásos irodalmi, művelődési és az állandó étkezési témák mellett. Józsi a cellabeli magyar kolónia derűs hangulatának egyik fenntartója lett. A vidéki úri magyar életről szóló elbeszélései, anekdotái, vadászmeséi közkedveltek voltak. A cella egész éhező közönségét nyilvánvalóan Nagy Józsinak az *Ínyesmester szakácskönyvéből* szerzett magas szintű gasztronómiai ismeretei érdekelték a leginkább, és méltán. A lovagról is lehetett eszmét cserélni, de csak a néhány ottani elítélt lovas-tiszttel. Mindenki emlékezetében megmaradtak Nagy Józsinak a hajdani bukaresti katonaéletéből vett vidám történetei.

Nagy Józsi emberi önbecsülése helyreállításában meghatározó szerepe volt egyik Pitesti-rabtárásnak a magyar műveltségű zsidó újságírónak *Gárdonyi Istvánnak*. Gárdonyit még a román proletárdiktatúra kezdetén elítélték volt, és a magyar műveltség szerelmeseként a magyar irodalom apostola lett a romániai börtönökben. Senki itt addig ilyen magas szinten, ilyen odaadással nem propagálta a magyar irodalmat. Igaz, hogy számára a magyar irodalmat a Nyugat jelentette – az azelőtti volt az előzmény, utána, pedig nem jött semmi –, és szélső határai sem lépték túl a polgári szépirodalmat. Számára a magyar irodalom legnagyobb alkotói Lengyel Menyhért, Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc és Krúdy Gyula voltak. Viszont előadássorozatait mindig a nagy magyar klasszikusokkal kezdte és gyakran el sem jutott a Nyugatig. Minden román értelmiségi börtönlakó olyan szinten ismerte Petőfit, Jókait, Madáchot, Mikszáthot és persze Adyt mintha magyar érettségit tettek volna. Nagy Józsit úgy fogadta Gárdonyi, mintha Jókai vagy Krúdy „magyar úr” regényhőse elevenedett volna meg: egyszerűen csodálta, különösen azután, hogy megtudta, Ady Endre közeli rokona. Minden szavát, minden gesztusát, egész viselkedését bírálhatatlan úri modellnek tartotta, és tőle telhetően népszerűsítette a cellatársak körében. A vidéki úri magyar társasági élet minden részletére, anekdotájára kíváncsi volt és ezek felől faggatta Józsit. Megismerése arányában, mind visszább helyezte Nagy Józsi alakját a történelemben, előbb a 19. majd a 18. században, végül kuruc szabadsághősként a Rákóczi korában. Visszaringatta Nagy Józsit ákosi legénykora dicső hangulatába, még kedvenc nótái eldalolására is rávette: *Megüzentem egy szép rózsafának; Esik eső hegyen-völgyön; Szól a kakas már*, valamint kuruc nóták, főként az *Őszi harmat után*. A *Zöld erdő harmatát,/ Piros csizmám nyomát,/Hóval lepi be a tél...* Gyakran mondta ilyenkor Nagy Józsi: *Bizony mi is elmúlunk mindenestől – meglásd Gárdonyi Pista – mint a nyomainkat elfedő tavalyi hó!*

A Pitesti-i fegyházban Nagy Józsi bizalmasabb viszonyba csak egy szibériai rabtáborat járt, aradi román fiatalemberrel, *Popa Nicolae Magadan* nevűvel került. A magyarul jól beszélő, kegyetlen életpróbákon átment, jóindulatú, szelíd fiatalembernek elmondta, mert elmondhatta Nagy Józsi az élete nagy gondjait is. Gyermekkorát, magányosságát, testvéröccséhez, rokonaihoz fűződő – inkább laza, mint meleg- kapcsolatát. Meglehetősen részletességgel beszélt házasságáról, feleségéről és annak családjáról. Minden beszélgetés végén, persze, a *Zsófika* miatti aggodalma következett. Mikor az ő felesége is, mint minden elítélt felesége, a kinti hatóságok nyomorgatására megindította ellene a válópert, *Nicu*-nak panaszkolt el, hogy ez az ők esetükben nem csak formai, hanem tényleges válást

jelent. Aggályait nem tudta eloszlatni a cella lakóinak együttes győzködése sem. És a végén ismét csak: vajon leánya valóban az övé lesz-e valaha?

Soványan is száz kilón felüli, megtermett teste állagának fenntartásához több élelemre lett volna szüksége, mint másnak, annak talán, ha egyharmadát kapta meg, és ez nem csak elviselhetetlen kínzó állandó éhségérzetet okozott, de testi erejét is lerontotta, sőt, évek múltán idegrendszerére épségét is kikezdte. Mikor 1960 nyarán a Pitesti-i fegyház lakóit a számukra előkészített új börtönbe, Dézsre, szállították, Nagy Józsi egészségi állapota már aggodalommal töltötte el az őt átvevő börtön orvosnőt. Mivel a dézsi fegyintézetet már a romániai politikai foglyok közeljövőben történő szabadlábra helyezésének előkészítésére szervezték, az orvosnő Nagy Józsi testi feljavítását is programjába vette. Tudomásul kellett vennie azonban, hogy Nagy Józsi – több más megjegyzett sorstársához hasonlóan – nem részesülhet sem gyógykezelésben, sem felerősítő ellátásban. Maradt tovább az elviselhetetlen éheztetés. Nyomorúságát még az is fokozta, hogy Pitesti-i jó cellatársaságából kivették és Dézsen hatodmagával vadidegenekkel került egy cellába. Még beszélgetőtársa sem került. Egyik cellatársa, egy bukaresti román vasmunkás fiatalember, *Spiru Genat* mutatott némi érdeklődést iránta és helyeslő fejbólintásokkal hallgatta Józsi eljövendő gépgyártási terveit, azaz inkább ábrándjait. Híre jött ugyanis, hogy büntetésük letöltése után nem fogják hazaengedni a politikai elítélteket, hanem szibériaihoz hasonló átnevelő táborba helyezik át a Duna Deltába, vagy a Baragánba. 1961 júniusában Nagy Józsi idegállapota olyan válságosra fordult, hogy gyógyszeres kezelést engedélyeztek a számára. Állapota nemhogy javult volna, de önkívületig súlyosbodott. A börtön rendtartása szerint a haldoklókat egy ápolásukat vállaló cellatársukkal együtt egy külön cellába tették. Nagy Józsi is így került Spiru Genat-tal együtt, élete utolsó heteire külön cellába. Rettenetes, kínos, hosszú agonizálás után halt meg 1961. augusztus 6-án.

Genat úr később elmondta Nagy Józsi csoporttársainak, hogy ő végig ott volt a beteg mellett, és hajlandó tanúskodni majd, amikor az *emberiség elleni bűnözők* felelősségre vonása elkövetkezik. Ő ugyanis becsületes román ember és nem hagyja szó nélkül nemzete becsületének bemocskolását egy politikai elítélt tervszerű, kínos meggyilkolásával. Állította, hogy Nagy Józsinak ellenjavallott gyógyszert, valami idegmérget adtak, hogy halálát elősegítsék. A jó érzésű, de tehetetlen orvosnő – talán *Balas Iolanda*-nak hívták – rendszerint könnyezett, néha hangosan felsírt a haldokló kínos vergődésének a láttán.

Rettenetes lett volna Nagy Józsi számára – hazájának 1944 őszi elvesztése után szabad állapotából 1949-be történt kényszerlakhelyre deportálása, valamint négy és fél évi fegyházi raboskodása után –, ha bekövetkezett volna a börtönből való szabadulása. Még a rendezett családi körülmények közé hazatérők számára is kínos volt az otthoni fogadtatás – a magányosokat egyenesen öngyilkosságba kergette az általános közöny –, de szegény Józsi azt sem tudhatta, hogy egyáltalán várják-e valahol? Ez nem volt kivételes helyzet akkoriban, hiszen a román kommunista párt diktatúrája tett róla, hogy politikai ellenfelei az osztályidegenek, különösen a magyarok, érezzék haláluk napjáig, hogy feleslegesek a társadalom életében. A régi rend deportált képviselőinek pedig, életük haszontalansága és céltalansága tudatával kellett halálukra várniuk. Nagy Józsin azonban Isten megkönyörült, élete célt és tartalmat kapott halálával, amikor nemes őseit követve életét az eszmei harcok huszadik századi csatamezején, a börtönben, *nemzete és minden nemzet szabadságáért* áldozhatta. A kommunista uralom által felszámolt osztályellenség, a magyar birtokos úri rend tagjai

közül, csak Szekeresi Nagy Józsefnek adatott meg a hősi halál dicsősége. *Nagy Zsófia* 2006-ban, mártírhalált halt édesapja helyett átvehette a *Szabadság Hőse* ezerkilencszázötvenhatos emlékérmét, annak bizonyágául, hogy Ákos lakói és a Szekeresi Nagy család tagjai is kivették részüket az emberiség boldogabb jövőjéért vívott küzdelemből. A történelem nyári melege elolvasztotta a régiek emlékét elfedő hótakarót.

4. Kertész Gábor, a publicista

Varga László előadása Kertész Gábor emlékezetére a Magyarok Világszövetsége Erdélyi Társaságának 2005. október 23-i ünnepélyén.

Kertész Gábor 1928-ban, Vajdakamaráson született. Édesapja ott volt lelkipásztor, s ez egyéniségét és magatartását nagyon befolyásolta. A papgyermekek ugyanis állandóan a közösség szeme előtt élnek. Nem hozhatnak szégyent a családra. Így nagy többségük két irányba fejlődik: Egy részük álarcot fog viselni a nyilvánosság előtt, más részükben kemény önfegyelem és felelősségtudat alakul, különösen, ha a család is ebben él. Gábornál ez utóbbi szélsőséges formát öltött: mindennél fontosabb volt számára az egész életét, egész magatartását meghatározó felelősségtudat népe, magyarsága iránt.

Ezt a felelősségtudatot csak megerősítette az erdélyi református kollégiumoknak ma elképzelhetetlenül kiváló nevelése. Középiskoláit a kolozsvári Református Kollégiumban végezte. Ott ismerkedett meg tanárával, Abodi Nagy Gézával, aki jó pedagógusként felismerte benne a kiváló tehetségét, kezébe vette és irányítani próbálta. Ez csak félig sikerült. Gábor sokkal erősebb egyéniség volt, minthogy felülről lehetett volna irányítani. Bár kapcsolatuk, mondhatni barátságuk végig megmaradt, Nagy Géza Gábort haragosan nevezte makacsnak, Gábor őt diktátornak. De megmaradt az eredmény: az állandó érdeklődés az emberi kultúra legmagasabb eredményei iránt.

1946-ban együtt kerültünk a Bolyai Egyetem jogi karára, és első pillanattól kezdve elválaszthatatlan barátokká lettünk. Akkor az egyetemen még csak a kimondott karrieristák hajoltak a kommunizmus irányába, mind a tanárok, mind a diákok megpróbálták fenntartani az azelőtti idők magas színvonalú népi-nemzeti ideológiáját. Gábor tudatosan készült publicistának. Magas műveltsége, remek stílusa szinte predestinálta arra. A publicista egészen más volt akkor, mint az újságíró. Az újságíró a mindenkori manák aktuális eseményeit figyeli, azt kell ismertetnie a közvéleménnyel. A publicista az események mögötti irányokat elemzi tudományos alaposággal, a történelem és a jövő összefüggésében, azt fejt ki az irányító réteg, az értelmiség számára.

Én hoztam össze Gábort Dobai Istvánnal, az európai híru nemzetközi jogász professzor, Buza László tanársegédjével, akivel szintén őszinte barátokká lettek. Dobai hívta fel a figyelmét a klasszikus magyar publicisztika nagymestereire, adta kezébe Széchenyi, Deák, Wesselényi és a többiek műveit. Gábort különösen a Wesselényi munkái ragadták meg, valószínűleg azért, mert ő is erdélyi szemmel nézte a világot. Így tanulgattunk két éven át a régi Ferenc József Tudományegyetem tudós professzorainak irányítása alatt, valódi európai színvonalú magyar jogot.

Két év után, 1948-ban jött a „fordulat éve”. A régi professzorokat kiutasították az országból. Helyüket analfabéta zugügyvédek foglalták el, és tanítottak jog helyett évenként változó marxista ideológiát. A kettőnek különbségét csak a mi évfolyamunk tudja igazában értékelni, akik két évig jogot, újabb két évig marxista ideológiát tanultunk. A nálunk két évvel idősebbek nem tudják elképzelni, micsoda szemetet tanítottak azután. A nálunk két évvel fiatalabbak legfeljebb magánszorgalomból olvashattak valódi európai jogot. Hogy mi milyen undorral hallgattuk az új professzor elvtársak előadásait, arra, elnézést kérek mindenkitől, de ahhoz, hogy megértsük Kertész Gábor egyéniségét és további sorsát, kénytelen vagyok ide idézni egy kis versének az emlékezetemben megmaradt első hat sorát. Címe: Óda X professzor úrhoz

*Ó te szerencsétlen férg e világnak,
keserű bánata jó édesanyádnak,
megszégyenítője a tanári rendnek,
kóros kinövése az emberi nemnek!
Vaj ki tette véled azt a szörnyű vétket,
hogyan idehozott az egyetemre téged?
Ki beszélt rá téged, ki volt az az állat,
hogyan idedugd édes kis majompofádat?*

Mindnyájan, régi neveltetésű diákok, ebben a hangulatban hallgattuk az új tananyagot, vagy figyeltük az újdonsült ifjú és idősebb kommunisták lelkesedését, akikről nagyon jól tudtuk, hogy minden meggyőződés nélküli hazug karrieristák, de Gábor volt az, aki a legkevésbé tudta azt titkolni. Hát még, amikor lelkesen kellett volna énekelni a Sztálin kantátát, vagy a „fényes szellők” más förmedvényeit, vagy üvöltve skandálni a „Sztálin! Sztálin!” és más hasonló gyönyörű jelszavakat. Gábornak a mozdulatai, a nézése, a hangja egyértelmű kihívás volt, minden újsütetű kommunista számára.

Itt el kell mondanom, hogy amikor ezekről az érzésekről beszélni vagy írni próbáltam 1990 után, rögtön megkaptam a vádat: hogy élhet keresztyén emberekben ilyen gyűlölet? Akik így beszélnek, nem értik, vagy nem akarják érteni a különbséget a gyűlölet és az undor között. Kertész Gábor messze felette állt annak, hogy gyűlölje a kommunistákat, de undorodott azoktól, akikről világosan látszott, hogy semmi köztük a marxizmus ideológiájához, pusztán érzékből álltak be saját népük hóhérainak szolgálatába.

Ebben az évben javasolta Gábor, hogy ha az egyetem nem képez minket, képezzük mi magunkat. Hárman, Lőrincz Ernő nevű évtársunkkal, minden héten összegyűltünk, minden alkalommal felváltva számoltunk be olvasmányainkról és beszélgettünk meg azokat együtt. Nagyon szép, emlékezetes beszélgetéseink voltak azok.

A következő évben aztán beütött a tragédia. A jog- és közgazdasági kar évenkénti kb. száz hallgatójának legalább nyolcvan százaléka volt közgazdász, akik sokkal hamarabb barátkoztak meg az új idők szellemével. A harmadév végén ezeknek meglepetésszerűen diplomát adtak és

elbocsátották őket az egyetemről. Ott maradtunk kb. tizenöten, negyedéves jogászok. A folyosó végén egy kis teremben helyeztek el bennünket. A teremben három sor asztal fért el. Az első mellett ültek a professzorok. A második mellett ült a három átállt kommunistánk. A harmadik mellett szorongtunk tízen-tizenketten. Jegyezni nem tudtunk, kilógtunk az asztalsor végén, de a professzorok minden könyörgésére se volt egyikünk se hajlandó előre ülni a kommunisták mellé. A fiatalabb évfolyamok agymosása vagy megfélemlítése akkorra már sikerrel járt, vígan énekelték a kommunista himnuszokat, üvöltötték kórusban a „Sztálin! Sztálin!” stílusú jelszavakat. Mi hallgattunk, pedig tudtuk, hogy nem lesz jó vége.

Januárban gyűlésbe hívták az egész kar KISZ szervezetét, valamint a teljes negyedévet. Ott minden előkészítés vagy értesítés nélkül kipécézték négyünket: Pásztai Ildikót, akinek édesapja, a Szociáldemokrata Párt egyik köztiszteletben álló vezetője már börtönben ült, Nagy József földbirtokos fiút, Kertész Gábort és engem. Ez volt az első koncepció per Kolozsvárt. Demeter János dékán elvtárs, aki később Budapesten dísz-sírhelyet kapott az erdélyi magyarság érdekeinek védelmezéséért, a kétezer éves egyetemes jogrend teljes megcsúfolásával vezette vallatásunkat, valójában megcsúfolásunkat, a legképtelenebb, lehetőleg jellembe ütköző vádakkal. Védekezni, bizonyítani nem hagyott, ha mégis megpróbáltuk, a hátunk mögött azonnal felharsant fiatalabb kollégáink röhögő kórusa. Mi hárman ennek ellenére megpróbáltuk védeni igazunkat. Nem úgy Gábor. Felvágta a fejét, minden ráolvasott bűnre csak a vállát vonta meg, nyugodt mély megvetéssel nézett szembe vádlójával. A kórusnak nem adott lehetőséget a röhögésre.

Eredmény: hármunkat kicsaptak az ország valamennyi főiskolájáról. Gábornak, mivel sem származásában, sem valóságos tetteiben nem volt megfogható bűne, megkegyelmeztek. Elvégezte az egyetemet. Ez lett a veszte. Egyetem után behívták munkaszolgálatos katonának. Bányában, vasútépítésnél dolgoztatták. Pár hónap múlva szabadon engedték. Amint valami állásféléhez jutott, újra behívták. Ezt háromszor is megismételték vele. Végre súlyos mellhártyagyulladásal lett ügyvéd Zilahon.

Közben, ahogy lehetősége engedte, folytatta komoly tanulmányait és tartotta a kapcsolatot Dobai Istvánnal és velem. Két tárgyban ért el komoly eredményt. Ő fedezte fel Wesselényi Miklósnak egy 1846-ban, tehát negyvennyolc előtt írt levelét, melyben azt fejt ki, hogy a magyar nemzet a különböző nemzetiségek közötti szétszórt állapotában fel fog szívódni azokban. Vonuljon össze a magyarság akkora területre, melyet be tud lakni a baráti nemzetiségekkel, a németekkel és a zsidókkal, a többi területet ürítse ki és adjon ott teljes autonómiát az ellenséges hangulatú nemzetiségeknek. Ez a levél vezette Gábort önállóan is a lakosságcsere tervezésére, megosztva gondolatait a hasonlóképpen gondolkozó Dobai Istvánnal. A másik elmélete, melyet részletesen ki is dolgozott, nem volt kevésbé eretnek. Abból indult ki, hogy a XX. század bonyolult világában nem lehet az irányítást azokra bízni, akik nem értenek hozzá. Minden kérdésben döntő joggal kell felruházni a szakértőket. Mindenkinek meg kell adni a szavazati jogot, különösen azokban a kérdésekben, melyekben valamelyik réteg vagy csoport közvetlenül érdekelt, de messzemenően külön jogokat kell biztosítani az értelmiségnek és azoknak, akik bármilyen téren kimagasló eredményt tudtak elérni. Ez lenne az általa gerontokráciának nevezett társadalmi rend, mely képes lenne kivezetni a világot, elsősorban Európát a demokrácia vagy diktatúra állandó válságából, mely mindkét irányból a tudatlanokat és a felelőtlen akarnokokat dobja az éltre.

Jött aztán 1956, a magyar forradalom, mely ugyanabból az undorból született, amelyben mi éltünk. Mint minden becsületes ember, Gábor is fellelkesedett. Nem tudom, miket művelt Zilahon, de a Szekuritátén bőven volt, amivel vádolhatták. Kolozsvárt ő is lelkesen bízta Dobai Istvánt a vezetőink által igényelt Memorandum megírására, tanulmányai alapján igyekezett ahhoz minél több érvet és adatot szolgáltatni. Így tartóztatták le 1957. márciusában, a Dobai per fővádloaival egy napon.

Mi előre meg voltunk egyezve abban, hogy ha idő előtt letartóztatnak, sem magunkat, sem egymást nem fogjuk védeni, csak arra fogunk törekedni, hogy más, kívülálló, ne szenvedjen miattunk. Kertész Gábor hangoztatta, hogy abban az esetben arra kell törekedni, minél nagyobb híre legyen a perünknek, hogy így jusson elképzelésünk a nagyvilág tudomására. Ő ebben meg is tette a magáét. Nemcsak, hogy nem védekezett, önmagáról mindent nyugodtan vallott, de ha kérdezték mások bűneiről, azokat is mind magára vállalta. Ezzel dühítette legjobban vallatóit, mikor kiderült, hogy vallomásai ilyen fordított formában voltak hamisak. A tárgyaláson is így beszélt. Mindnyájunktól megkérdezték, mi a véleményünk, mi volt Magyarországon: forradalom vagy ellenforradalom. Mindnyájan azt mondtuk: forradalom volt. Kivéve Gábort. Ő így felelt: „Ellenforradalom volt, éppen azért lelkesedtem érte.” Megkérdezték, egyetértett-e Erdély megosztásának a tervével? „Nem, kérem – volt a felelete – egész Erdélynek Magyarországhoz kell tartoznia, a románoknak is ez az érdeke.” Elképzelhető, milyen fogcsikorgatva fogadták vallatói ezt az önkéntes őszinteséget, akik a kétségbeesett védekezéshez, tagadáshoz voltak szokva, veréssel, kínzással préselve ki áldozataikból a nekik tetsző vallomásokat. Meggyőződésem, hogy jó pár ember, aki nagyon jól tudott a Memorandumról, hozzá is szólt, nem volt titok pozitív véleménye, emiatt maradt szabadon. Ha azt látták, hogy mi, főleg Gábor, nagy felhajtást akar, azért is inkább kisebbitették, néhány ember magánygyévé próbálták silányítani a Memorandum kérdését.

Ezzel a magatartásával érdemelte ki Gábor nem csak a 25 évi kényszermunkát, hanem azt is, hogy a régebbi, nagyobb tapasztalattal rendelkező rabtársaink felismertek a néha ellenőrzésre a cellába hozott iratcsomóján egy jelet, ami azt jelezte, hogy nem hagyhatja el élve a börtönt.

A börtönéletet viszont nem bírta Gábor. Úr volt minden porcikájában, a megaláztatást nem tudta elviselni. Én megvontam a vállam, ha az ágy alá kergettek, Gábornak a foga csikorgott. Egyszer éppen a közös klozetet takarította, mikor véletlenül meghallottam, ahogy a foga közt morogja: „Budit takarítok!” Magas, nagy teste volt, félig gyógyult szervezete több ételt kívánt, borzalmasan éhezett a börtönmoslékon. Azért megpróbálta túltenni magát rajta. Amikor eleinte hónapokig egy cellában voltunk, tűrhető jó kedvvel sakkoztunk a zsebkendőre rajzolt táblán a puliszkából készült figurákkal. Nagyobb magyar társaságban aktívan kapcsolódott be minden társalgásba. De azt már nem bírta, mikor félkegyelmű besúgóval zárták össze, aki naponta verte, s bár az örök minden verekedést súlyosan büntettek, ebbe többszöri panasza ellenére nem szóltak bele. Az ügyünkbe vetett hitét is kezdte elveszíteni. Amikor ott szerzett jó barátja, a kis Szilágyi Árpád bizonygatta, hogy minél rosszabb nekünk itt bent, annál jobb eredménye lesz a nemzetünk számára, ő csak a fejét ingatta: „János bácsi és Mari néni nemcsak, hogy nem fogja soha tudni, mit tettünk mi érte, de nem is lesz semmi haszna belőle.”

Utoljára 1962-ben találkoztam vele a külön a hazaárulók számára berendezett dézsi börtönben. Étvágya már nem volt, egyensúlyérzéke megbomlott, sétára is csak az én karomra támaszkodva tudott kimenni. A mellén egy rucatojásnyi daganat kezdődött. Volt ott egy nagyon kedves jóindulatú orvosnő, az mindenkin segített, amennyire tudott. Az én karomra támaszkodva jutott hozzá. Most is előttem áll a doktornő arca. Nagyon figyeltem, tudtam, hogy semmit nem mondhat, de a hozzáállásából megértettem, hogy TBC-s daganatnak gondolja, nyugodtan szúrta bele a tűt, hogy kiszívja belőle a TBC-s folyadékot. Láttam, ahogy elszürkült az arca, mikor többszöri próbálkozására nem talált folyadékot. Akkor jött rá, hogy az nem TBC, hanem rák. Szó nélkül intett, hogy menjünk vissza a cellába. Rövidesen elküldte Gábort a vakaresti rabkórházba. Ott halt meg egy évvel szabadulásunk előtt. Így gyilkolták meg a kommunisták Kertész Gábort, Erdély egyik legkiválóbb, legtehetségesebb emberét.

5. Felvinczi Takács László emlékezete

Takács László, szatmári történelemtanár, 1913. március 23-án született a Kolozs megyei Magyarlétán. Édesapja, *Felvinczi Takács József*, református lelkész, édesanyja, *Kuti Rozália* nagyenyedi polgárleány volt. Takács József érdeklődése az erdélyi helytörténet, különösen az aranyosszéki székelyek művelődéstörténete felé irányult. Nagyon érdekes nézőpontjai voltak a kérdéssel kapcsolatosan, azokról lelkesen tudott beszélni, de írásba foglalni – néhány vázlatos jegyzeten kívül – semmire sem volt képes. Életét eredménytelennek, haszontalannak érezte, és sikertelenségének okát a mostoha családi és más külső körülményben látta. Erdély román uralom alá kerülése után, 1922-ben Marosgombásra került lelkésznek, pedig vágyai Nagyenyedre irányultak volna. Csalódottsága, pesszimizmusa, emberkerülővé tették, mellyel gyermekeit is kizárta közvetlen társasága életéből. Leánya, *Takács Rozália* inkább román fiatalok társaságába kényszerült, és 1937 tavaszán *Stoica Simion*, román ügyvéd felesége lett, és férjével Bukarestbe költözött. Ezzel betelt Takács József keserűségének pohara, és László fia életsikerei ellenére, önkezeléssel vetett véget életének.

Takács László egyike volt a legkiválóbb korabeli erdélyi magyar fiataloknak. Az ő nemzedéke öntudatosan vállalta népe szolgálatát a kisebbségi sorsban: nem szöktek Magyarországra, az egyetemre, mert az ottani oklevelet a román állam nem fogadta el, hanem megtanultak románul, s a kolozsvári egyetemre iratkoztak be. Takács László "édesapja jóakaró barátjának, Ravasz Lászlónak a tanácsára" még ezt is túlteljesítette, mert a nagyenyedi Bethlen kollégium érettségije után nem a kolozsvári, hanem a bukaresti egyetemre iratkozott be, történelemtanári szakra. A világhírű, liberálisnak mondott *Jorga Miklós* történettudós tanítványa lett. Jorga felfigyelt Takács Lászlóra, hiszen egyedüli magyar volt hallgatói között. Később megismerte, szorgalmát és tehetségét felismerte és kedves tanítványaként bánt vele. Szemináriumán külön figyelemmel kísérte munkásságát, és bevonta a Valenii de Munte-i nyári, szabadegyetemi tevékenységébe is, sőt, annyira bizalmába fogadta, hogy gondolatait is megosztotta vele.

Jorga Miklós – románul: *Nicolae Iorga* – kétségkívül a legnagyobb közéleti sikert elért román értelmiségi volt. A román fejedelemségekben domináns görög nemzetiségű polgárcsaládból származott, és egész élete folyamán öntudatos bizantinus román volt, azt állítva, hogy a *Senatus Populusque Romanus* egyedüli jogutódja a Konstantinápoly székhelyű, Kelet-Római Birodalom volt. Ennek nyelve ugyan a VII. századtól fogva a görög volt, de a VI. században még latinul fogalmazták meg és rendszerezték a római jogot, és Justinianus korában még a macedóniai nép jórésze latinul beszélt – *Romanianak*, *Valahianak* nevezik tartományukat a mai napig – de az egész Balkánon elterjedtek volt az Al-Dunáig, a Kárpátokig, sőt azon túl is. Valójában tehát az ősi Babilonban indult és Konstantinápolyban évezreden át virágzó, bizantinus polgári kultúra – mint ezt az ősi ortodox vallás hagyománya is igazolja – fenntartója és Európa felé közvetítője a román nép. Büszkén hangoztatta Jorga, hogy a történettudományokba való beavattatását Németországban, *Ranke Lipót* iskolájában szerezte. Ennek az iskolának köszönhető - az oknyomozó történetírás kezdeményezése mellett – a történetírás súlypontjának a politikatörténetről a néptörténetre való áthelyezése.

Jorga csaknem minden előadásában kihangsúlyozta a *verosimilitásnak*, a valószerűségnek, mint a történetírás legfontosabb logikai kontrolljának fontosságát: mielőtt egy történelmi tényt leírnánk, gondoljunk utána, hogy az mennyire valószínű, hogy mi hogyan jártunk volna el abban az esetben, és csak akkor írjuk le, miután igenlő választ kaptunk. Hiszen a *Homo Sapiens* a történelemben való megjelenése pillanatától olyan ember volt, mint mi, ugyanolyan helyzetben ugyanúgy gondolkodott és cselekedett, mint mi. Történettudományi alapelveit Jorga Miklós sajátosan alkalmazta tudományos munkásságában. Jellegzetes fanatikus román nacionalista elvei és bizantinus amoralitása határozta meg tudós tevékenységét, művei – kiváló tudományos értékük ellenére – inkább politikai publicisztikai célokat szolgálnak, mint az objektivitást: román nemzet nem létezhet nemzeti öntudat nélkül, nemzeti öntudat pedig, csak a nemzeti történelemben gyökerezhet. A román népnek soha nem volt eddig saját országa, történelme tehát a rajta uralkodó népek – magyarok és ozmánok - történelmének a része. Az ozmánok története még nincs európai rendszerességgel megírva, annak összeállítását Jorga magára is vállalta, úgy, hogy abban a román nemzeti öntudat gyökerei helyet kapjanak. A magyarok népi, művelődési és közéleti befolyása viszont olyan kizárólagos volt a románságra, hogy román történelem nem létezhet a magyarokéval egyidőben, tehát a magyarok történelmét, még létezését is egyszerűen tagadni kell. Kiváló szónoki, előadói és írói tehetsége egyedülálló tekintélyre emelte Jorgát a román társadalomban. Károly trónörökös - az immoralitásáról elhíresült, későbbi *II. Károly* román király – nevelését Jorgára bízta, döntő szava volt mindig Románia politikájában, és ő minden befolyását a magyarok elleni totális háborúra fordította.

A hajdani magyarellenes pánszlávizmus ideológiáját a XX. században, a Kisantant politikájában érvényesülő, Benes-doktrínának Jorga volt romániai megvalósítója és elterjesztője a világ közvéleményében. Feladatát zseniálisan oldotta meg: Románia a Trianoni szerződés folytán három fontos nemzeti kisebbség sorsa feletti döntési helyzetbe került. Jorga programja szerint mindhárommal szemben harcba szállni nem lehet, csak a legveszedelmesebb ellenség, a magyarság ellen léphet fel a román államhatalom, mégpedig a másik kettő támogatásával biztosítva a magyarok nemzetközi elszigetelését. A zsidók a román nép szemében a legutáltabbak ugyan, de a nyugati

liberális közvélemény az ő oldalukon áll, ezért még a vidéki román lakosság elemi érdekeivel szemben is a zsidóknak kell kedveznie Nagy-Románia politikájának.

A német nemzetiség ugyanakkor gazdasági szervezetségénél fogva fenntartja és folytatja a románok kizsákmányolását, de Németország – amellet, hogy meghatározó nagyhatalma a világpolitikának – egyetlen szövetségese Magyarországnak. A magyarokkal nem rokonszenvező erdélyi szászokat kell tehát a román érdekek németországi és nyugati szószólóivá tenni, minden lehetséges politikai kedvezménnyel. Hogy mennyire bevált Jorga bizantinus trükkje, azt a magyarok ellen fordított nyugati liberális közvélemény és Magyarország minden téren való politikai elszigeteltsége bizonyítja.

Takács László egyedüli magyarként megismerhette Jorgán keresztül, nem csak a román nemzeti öntudat negatív lényegét – román az, ami nem magyar, múlta, jelenre és a jövőre vonatkozásában is – de magát a nyugati keresztyénségtől különböző, azzal össze nem férő bizantin eredetű, görög-keleti ortodox értékrendet is. Hogy éppen az ortodoxia elvi, morális maximalizmusa érvényteleníti a keleti ortodox államok legmagasztosabb törvényeit a gyakorlatban, és silányítja azokat eredeti, bevallott céljukkal ellentétésre. Bizony, nem csak a nyugati, de még a magyar közvélemény sem hajlandó ezt az etikatörténeti tényt tudomásul venni!

Egyetemi tanulmányai befejezése után, 1937-ben Takács László a szatmári Református Gimnázium tanára lett, és ottani tíz éves nevelői, tanítói munkásságával gyümölcsöztette – méltán így kell neveznünk – történelemoktatói művészetét. Pedagógiai, didaktikai módszeréről, fogásairól szaktudósoknak kell beszélniük. Mi, tanítványai viszont csak tanításának tartalmáról beszélhetünk, amennyire tudunk. A nagyon jónak mondható akkori magyar történelem tananyagát építette be növendékei tudatába néhány, akkoriban haladónak számító társadalomtörténeti felfogás mellett, állandó figyelemmel saját klasszikus történelemszemléletére. Szerinte a történelem az anyagvilág egyetlen fejlődőképes valósága, az Ember, a Homo Sapiens Antropus életváltozásainak a folyamata.

A történelem egyetlen szereplője tehát az ember, de nem úgy, mint a biológiai faj elvont egyede, hanem mint személy, az emberi társadalom legkülönbözőbb viszonylataival kötelékben álló öntudatos lény. A történelem tehát az ember akarati cselekvéseinek eredményeire, az emberi alkotásokra – anyagi, társadalmi, szellemi alkotására – vonatkozó ismeretek rendszere, tehát azonos a művelődéstörténettel. Az akarati cselekvés legfőbb befolyásolója viszont az ember valóságról való meggyőződése, hite: senki sem ugrik fejest egy medence vizébe, ha meggyőződése szerint mélysége nem alkalmas az ugrásra. Az emberi cselekvés pszichológiai alapja a minden élőlény testébe ültetett természeti törvény, az ösztön – létfenntartási, fajfenntartási, kiválási ösztön –, amelyet az ember esetében az erkölcs egészít ki az életben maradáshoz és fejlődéshez szükséges színvonalra. Az erkölcs az a viselkedési szabály, amelyet az ember általában kötelezőként elfogad, mert az megegyezik a helyesről, jóról, igazról, szépről, való meggyőződésével, eszmei értékrendjével, amelynek alapján a maga eszményi életcélját kitűzte. Az anyagi érdek, a haszon is befolyást gyakorol az ember akaratára, de nem első helyen, ahogy a materializmus állítja, hanem valahol harmad- vagy negyedsorban és ott is, az esetek többségében,

csak közvetve. Ez érvényes az emberi társadalom minden tagjára, királyra, rabszolgára, gazdagra, szegényre, felnőttre, gyermekre, okosra, butára, mindenkire. Az erkölcsi értékről való meggyőződés viszont nem egyéni tulajdonsága az embernek, hanem társadalmi: annak a közösségnek vonzási-taszítási erőterének függvénye, amelynek az egyén természet szerint tagja. Az emberiség két szempont szerint alkot közösséget: a természetes, származási, vérségi alapon létrejövő közösségek: a család, a háznép (aul), nemzetség (klán), törzs és nemzet, valamint a mesterséges, munkamegosztási, hivatásrendi, polgári alapú közösségek: a család - amely itt is minden szerveződés alapja –, a munkahely, foglalkozás, vallási, művelődési, gazdasági célra létrejött közösségek.

A történetírás a kezdetektől fogva a XVIII. századi illuminizmusig a kétféle közösség tagjaként foglalkozott az ember viselt dolgaival, a három utolsó évszázadban azonban a kizárólagos racionalizmus, a szélsőséges, egyoldalú materializmus elveinek érvényesítésével tagadja a természetes társadalomfejlődési vonalat és egyedül a polgári vonal fejlődését követi a társadalomtörténetben. Ez a kizárólagosan individualista szemlélet egyenlő egyének összességének tekinti az emberi társadalmat, minden természetes közösség létezését tagadván, csak az érdekközösség valóságával számol. Ez a társadalomszemlélet vezetett az emberiség mai, soha nem remélt anyagi gazdagságához és erkölcsi elszegényedéséhez. A második világháború utáni párizsi békeszerződés Erdélyt ismét román uralom alá helyezte. Ez az új fennhatóság azonban sokkal súlyosabban nehezedett a magyarságra az előzőnél. *Groza Péter* Sztalin kegyelméből való országlása Jorga magyarellenos programjának gyakorlatba ültetését jelentette. A magyarság azelőtti helye és nemzetközi elszigetelése mellé a bizantin álnokság tekintetében minden román politikust alulmúló *Groza* az osztályharc segítségével a maradék magyarságot megosztotta, minden kényszerhatalmi eszközzel és mindenféle ígéret csábításával a magyar történelmi örökséghez ragaszkodó magyar középosztály ellen felvonultatta az alsóbb néprétegeket. Tevékenységéhez az akkori magyar kormány és csonkamagyar közvélemény támogatását is megszerezve valójában kilátástalanná tette az erdélyi magyarság életét.

A románságot jól ismerő Takács László jól látta, hogy nevelői hivatását ilyen körülmények között nem folytathatja, és odahagyta Erdélyt. Ravasz László addig is rajta tartotta a szemét a fiatalemberen, és most igyekezett a kiváló tanárt megnyerni iskolája, a budapesti Lónyai utcai Református Gimnázium számára. Itt tanított az iskola államosításáig és megszűnéséig, azután a proletárdiktatúra szellemi béklyóiban azonban már nem volt képes eredményes munkára. Nem találta helyét az oktatásügyben. A Honvéd Tisztkarban befolyásos volt szatmári tanítványai valami tisztképző iskolába helyezték el. Elképzelni sem lehet Takács Lászlót, amint az emberi szellem fejlődéstörténete helyett, a marxista történelmi materializmus ideológiáját, a dialektikus cinizmus erkölcsét próbálja tanítványaira ráerőltetni, persze, eredménytelenül. Ez már nem volt oktatóművészet, már tanítói munka sem, csak kínlódás. Elbetegesedett, mind többet volt kórházban, míg 1974-ben meghalt.

Ami nem változott meg Takács László működési területének áthelyeződésével, az tanítványainak rajongó tisztelete volt. Ez nem csak érzelmi ragaszkodás, tanítványi szeretet volt, hanem a tanítómester általános tekintélyének feltétel nélküli elfogadása. Régi diákjai rendszeresen látogatták, még hosszú betegeskedése alatt is ott voltak kórházi ágya körül. Amikor pedig 1990 után szatmári és budapesti tanítványai összejártak, veszekedésig fajult afeletti vitájuk, hogy Takács

Lászlónak melyikük volt a legkedvesebb tanítványa, mert mindnyájan - voltak vagy 1000-en - annak érezték magukat.

Takács László élete és munkássága újbóli bizonyítéka annak az ősi igazságnak, hogy a legmagasztosabb emberi hivatás a nevelés, az emberi lélek eszményi építése. Nekünk, az utókornak, pedig kötelességünk, hogy megemlékezzünk Takács László szatmári történelemtanárról, aki a magyar művelődéstörténet olyan sok régi nagy alakja emlékét elevenítette fel számunkra.

Kolozsvár, 2007. 01. 11

(Bélteky Ákos)

III. MARGIT HERCEGNŐ LEÁNYAI

Kun László király halálakor, 1290-ben, az Árpád-ház kihaltnak látszott, és ezért *Rudolf* Habsburg császár Hungáriát, mint megüresedett császári hűbért, fiának, *Albert* ausztriai hercegnek adományozta. Azóta Ausztria minden uralkodója viseli a „Hungária királya” címet, és mindegyikük meg is tett minden tőle telhetőt, hogy trónkövetelő ellenkirályból tényleges uralkodóvá legyen.

A hungár országnagyok – akkor még nem illett rájuk a „magyar” elnevezés – azonban következetesen elutasították a Habsburg trónigényeket, és négy évszázadon át más uralkodót választottak maguknak. 1290-ben elismerték *II. Endre* király unokájának addig kétségbe vont trónigénye jogosságát, és *III. Endre* néven királyukká koronázták. Miután az Eurázsiaián két évezrede uralkodó *Turul* dinasztiának ez az „utolsó Aranyágacska is letört”, az országnagyok az Árpád-házi királyok leányági örökösei közül választottak királyt maguknak, visszafelé haladva időrendben: a *Wittelsbach*, *Premysl*, *Anjou*, *Luxemburg* és *Jagelló* dinasztiákból, majd ezek után – a dinasztikus elvet a nemzeti elv váltván fel, illetve az onogur, szláv és latin nyelv helyett a magyar nyelv térfoglalásával párhuzamosan – az Árpád-házhoz kapcsolható valamelyik magyar nemzetségből: a *Hunyadi*, *Szapolyai*, *Báthori*, *Bethlen*, *Rákóczi*, *Apafi* és más családokból. A *Habsburgok* csak a 18. században, a szatmári béke után jutottak a *Sacra Corona Hungariae* egész birtokába, miután hosszú várakoztatásukat megbosszulandó, jezsuita tudosaikkal átírták a megelőző négy évszázad történetét, törölve belőle a választott Magyar Királyságnak, azaz „Magyariának” vagy az egész jelenlétét, vagy legalább annak jogszerűségét.

Az uralkodók jelölésének és választásának a korszakában megnőtt a királynéval való származás értéke, és ezért ennek bizonyítékait keresték és találták meg a legelőkelőbb családok tagjai, előbb a száznyolc honfoglaló nemzetségből valók – az *Aba*, a *Csák*, az *Ákos*, a *Kán*, a *Borsa*, a *Gyula* és a *Zombor* nemzetségbeliek –, majd mások is, lehetőleg nagyhírű vitéz lovagot választva ösul. Ezek közül valók Erdély, azaz Keletmagyarország utolsó nemzeti fejedelmének a családja, az *Apafiak* is. Az ő ősanjuk, *Géza* nagyfejedelemből és *Saroltának*, az Erdélyben uralkodó *Gyula* vezér hűgának leánya, *Sarolta*, *Szent István* hűga volt, aki először az egyik *Abához* – az ő fia volt *Sámuel* király –, másodszor *Buda* vitézhez ment feleségül, akinek *Merhárdot*, az *Apafiak* ősapját szülte. *Merhárdot* a legendás ősök sora követte: *Lőrinc*, *Bethlen*, *Olivér*, *Becse-Gergely*, *Ant-János*, *Apa János*, *Apafia Miklós*, aki a 14. században birtokadományban részesült. A történetírásban *Becse-Gergelynek* nevezett *Apaj nemzetség* hagyománya szerint az ősanja nem *Géza* kagán leánya, hanem Árpád-házi *II. Géza* király és *Eufrozina* orosz hercegnő sok gyermekének egyike, *Margit* hercegnő, tehát nem *I. István*, hanem *III. István* király hűga volt. *Margit* hercegnő *Cornes Vilmos* francia keresztes lovaghoz, *Sümegei ispánhoz* – az idegen származás a honfoglalók ivadékaival való egyenrangúságot jelenti – ment feleségül, és fiúknak, *Lőrinc* apjának a neve nem *Merhárd*, hanem *Bot*, vagy *Bota* lett volna. Ez a származás-hagyomány azért is valószínűbb, mert a 12. század közepére utal, amikor a bizánci udvar közvetítésével szoros kapcsolat létesült az Árpád-ház és a szentföldi keresztesek között. A továbbiakban – ha a személynevek bizonytalanok is – a *Becse-Gergely*, azaz *Apaj* nemzetség és az abból eredő *Apafi* és *Bethlen*, valamint *Almakereki*, *Becsei*, *Somkerek*i, *Kemény*, *Töttös*, *Gál*, *Géczi*,

Gyerőfi, Kövér, Tar, Léli, Erdélyi családok származása történelmi tény, az elsőként, 1305-ben birtokadományban részesült *Apafia Miklós*ig. A történelmi hitelességet bizonyítja az is, hogy a sokkal nagyobb tekintélyű, és fényes közéleti szerepet a mai napig betöltő *Bethlen* család mindig elismerte az *Apafiak* elsőbbségét, megelégedvén az utánuk következő származás tekintélyével. Mint azt a helynevek – Apa, Apahida, Apanagyfalva, Bethlen, Somkerék stb. – és birtoklevelek bizonyítják, az is történelmi tény, hogy a nemzetségek családokra bomlása előtt, ez a nemzetség birtokolta az Északerdély nagy részét jelentő Szamos völgyét Szatmártól Borgóig, és a Kalotaszegig. Később pedig áterjedtek a délerdélyi Küküllő vidékére is, Küküllővár, Ebesfalva, Keresd és más uradalmak megszerzésével.

Középeurópába – tehát az akkor Hungáriának nevezett Magyarországra is – a 14. században érkezett el nyugat felől a feudalizmusnak, hűbériségnek nevezett új társadalmi szervezet. Kezdődött az Anjou-korban, folytatódott a Hunyadiak alatt, és befejeződött a Szapolyaiak uralkodása idején. Először a *családok* különültek el a *nemzetségekből*, úgy személyi, mint társadalmi és vagyoni vonatkozásban. *Család* alatt abban a korban *háznép*, aul, nagycsalád értendő, amely a nemesek esetében a szülőknél és gyermekeken kívül magába foglalta a háztartásban élő rokonokat, szolgákat, lazábban a birtokok *jobbágyait*, és később a *familiárisokat*. Előbb az országnagyi, főúri családok kaptak a királytól olyan hűbéri adománybirtokot, *feudumot*, amely ezeket a családokat kiemelte a honfoglalással szerzett nemzetségi szállásbirtokok, allódiumok conpossessorai, közbirtokosai közül. Majd a birtokadományban nem részesült, csak személyükre, és a nemzetségi conpossessióból elkülönült családi birtokaikra nemesi kiváltságot nyert, *birtokos nemeseknek* nevezett középrétegbeliek biztosították *vérszerződésben* szerzett honfoglalói jogait az akkor szerveződő *nemesi vármegyék* keretében. A hazának és a királynak tett szolgálatai jutalmául a király a Szent Korona tagjává tehetette az arra érdemeseket, *nemesi címet*, armálist adományozó oklevelével. Ezeknek a köznemeseknek a száma később, a két évszázados állandó török háború miatt nagyon felszaporodott – végül a magyar lakosság egynegyedének volt nemesi kiváltsága –, mert az uralkodó csak nemeslevéllel volt képes zsold helyett kifizetni a katonáit. Az új társadalmi fejlődés igényeinek megfelelően Nagy Lajos király átszervezte *Három Tenger Mosta* birodalmának alkotmányát, katonai, kormányzati, személyi és vagyoni rendjét. 1351-ben korszerűsítette az *avicitás*, az *ősiség* törvényét, családokra bontva le az addigi nemzetségi jogokat. A turáni hódítók által Európában meghonosított ősi jogrend ugyanis – az árja-individualista római joggal ellentétben – nem ismeri a földnek, a természetnek *magántulajdonát*, *proprietas*-át, hanem csak *magánbirtoklását*, *possessio*-ját. A földbirtoklás is nemzetségenként illette volt meg a honfoglalókat, amelyet később a nemes családokra osztottak le úgy, hogy – mai nyelven szólva – a nemesi birtok megmaradt a földnépéhez tartozó jobbágyság örökös használatában, a nemesurat csak a birtok használatára, a termés tizede, decimája, a földművelő jobbágycsaládok csak a szántóterület használatát osztották fel maguk között, a legelőket, erdőket – a földesúri birtok határain belül – megtartották a maguk faluközösségi közbirtokosságában. A 14. század óta Európában nagyon fellendült mezőgazdaság a szántóterület kiterjedését vonta maga után, és ez sokszor ütközött a földesuraknak jobbágynélküli majorgazdaság létesítését célzó érdekeivel, de másrészt – főként a legelő- és erdőgazdaságok vonatkozásában – a faluközösségi érdekekkel is. Egész Európában a 15. és 16. században a legkülönbözőbb helyeken és célokkal parasztlázadások és belháborúk folytak a

közbirtokosság és magánbirtoklás között. Végül a szabad szállási, nemesi közbirtokosság visszaszorult a Székelyföldre, a Jászkun és más kiváltságos kerületre, valamint a királyi városok határára.

Az antik római életvitel újraélesztésének a vágya felerősödött a 10. században öntudatosodó keresztyénségnek később humanizmusnak nevezett mozgalmában. A keresztyén emberszeretet törvénye is az antik modell mintájára szerveződő *republikanizmus*nak nevezhető politikai humanizmusban nyilvánult meg, mégpedig a hajdani impérium latin és nem-latin nyelvű utódállamaiban különböző módon. A római individualista jogrendszer igyekezett kiküszöbölni a barbár jobbágyság rendjét, és a hajdani római colonus-ok ivadékait előbb – mai nyelven szólva – munkavállalási szabadság nélküli munkásokká, szolgákká tette, később pedig egyszerűen földbérlőkké, elszakítva minden örökletes köteléket a föld és művelője között. A nem-latin európai országokban – különösen a turáni jogrendszer hagyományait inkább őrző Magyarországon és Lengyelországban – nem lehetett a földművelő jobbágnak a maga telkéhez fűződő örökölt jogait és kötelességeit megszüntetni, bármennyire is szeretnék volna ezt az abban érdekeltek. Az ősi jogrend és a római republikanizmus kompromisszumát *Werbőczy István* 1514-ben készült Tripartitumának szintézise rögzítette: a királytól az utolsó vagyontalan nemesig egy és oszthatatlan nemesi rend a közhatalom egészét jelentő reszpublika tagja. A kollektív nemeseknek tekinthető jogi személyek mellett a nemes családok birtokolják és hagyják leszármazottaikra az ország egész területét, de birtokaikat nem adhatják el. Feladatuk az ország külső és belső védelme, kormányzata és igazgatása, ezen kívül azonban más közterhet nem viselnek. A jobbágyság nem tagja a reszpublikának, nincsenek politikai- és birtokjogai és kötelességei, de a földesuraknak járó dézsma és robot, valamint a közadók teljesítése fejében gazdálkodnak jobbágytelkükön – ennek területe vármegyénként változva 25 és 40 hold szántó, valamint faluközösségben használt rét, legelő, szőlő- és erdőterület –, annak minden haszna az övék és örököseiké. Mivel a nemesi birtokok osztódtak az örökösök között, a jobbágytelkek pedig legfeljebb csak két félre osztva voltak örökölhettek, az a későbbi közvéleményben nem ismert bizarr helyzet állt elő, hogy a jobbágyok gazdák maradtak, míg a nemes családok mindinkább szegényedtek, végül többségük azonos sorba került a jobbágyok telekörökösödésből kimaradt gyermekeiből lett *zsellérekkel*, akiktől a nemeseket csak a közteherviseléstől való mentességük, személyi és politikai jogaik különböztették meg, a zselléreknek viszont robot fejében kijárt a házhely, kert, és az úrbéri közbirtokossági részesedés, de a vagyontalan nemeseknek semmi. A szegény vagy vagyontalan nemesek számára nem maradt más lehetőség csak az idegen szolgálat: a legjobb esetben a királyi, egyházi, vármegyei közszolgálat, mint katona, pap, tisztviselő, vagy egyéb literátus, akiknek nem jutott közszolgálat, és vállalkozó szelleműek voltak, ügyvédek és más szabadfoglalkozásúak vagy gazdasági vállalkozók lettek, és néhány nemzedék múlva a városi polgári rend felső rétegében helyezkedtek el, az esetek többségében azonban magánszolgálatra kényszerültek, mint főurak familiárisai, intézői, vagy uradalmi tisztek, ispánok, sőt végső sorban hajdúk és szolgák. A különböző jogfejlődés eredményeképpen, Nyugateurópában a jobbágyság középkori elfogadható helyzete nagyon leromlott. Franciaországban személyükben is a nemesi birtokhoz tartozó vagyontárgyak lettek, Angolországban pedig a földesurak felmondták bérleteiket, és nincstelenként szorultak a városokba vagy a gyarmatokra. Germániában viszont a jobbágyok száma olyan nagyra szaporodott, hogy népfellegüket a városok már elfogadni nem tudták, az agráriumban pedig szolgaként sem

helyezkedhettek el. Magyarországon a jobbágyok ősiségi jogai megmaradtak, sőt, a törökök alóli felszabadulás után rengeteg szabad szántóföld csak jobbágygazdasággal volt hasznosítható. Aki tehette, városi polgárok, kispapok – ezek még nemességüket is letagadták érte –, vagy ingó örökséggel rendelkező zsellérek jobbágytelkeket vállaltak, aminek csak egy ököriga tulajdonlása volt a feltétele telkenként. És megindult a népvándorlás nyugatról a jobbágy-eldorádó Magyarországra, úgy, hogy a nyugati telepések lélekszáma a 18. század végére meghaladta a magyarokét. A nemesi státusnak ez a nagy elértéktelenedése magyarázza a nemesi származás igazolásának könnyűségét, hiszen minden negyedik magyar család nemes lévén – különösen leányágon –, bárki igazolhatott nemesi származást.

Az *apanagyfalvi Apafi család* a Szapolyaiak királysága idején, a 16. század második felében jut fontosabb közéleti szerephez Erdélyországban. *Apafi Gergely* 1552-ben Doboka megye főispánja és *Utesenich-Martinuzzi* kormányzó főudvarmestere, *Apafi István* pedig, Báthori István király és fejedelem bizalmasa, 1575-ben fogarasi várparancsnok volt. *Apafi Miklós* 1590 és 1600 között külföldi főispán, ennek fia, *Apafi György* pedig *Bethlen Gábor* és *Rákóczi György* mellett országos főtanácsos volt, és ennek a fia volt *Apafi Mihály* erdélyi fejedelem, akinek fiában, 1713-ban kihalt az *Apafi* család férfiága.

Négy évszázados történelmi szereplésének vizsgálatával megállapíthatjuk, hogy az *Apafiakat* nem érdekelte úgy a politikai hatalom, mint kortársaikat. A család legtekintélyesebb tagja, *Miklós* fia *Apafi György* – az ő művészi értékű szarkofágja van Budapesten a Nemzeti Múzeumban – főtanácsosa volt ugyan Erdély legnagyobb uralkodóinak, de politikai tevékenységéről nem tud a történelem. Tekintélyével és nagy vagyonával *Bethlen Gábor* és *Rákóczi György* mellett állott, és inkább tehetséges és ambiciózus fiatalokat – többek között: *Rédei Ferencet*, *Barcsai Ákost*, *Kemény Jánost*, *Gyerőfi Jánost* és a *Bánfiakat* – juttatott támogatásával nagyobb közéleti szerephez. Tevékenységének súlya a családi vagyon kezelése mellett az egyház, a tudomány és a művészet támogatása volt, mint ez akkor egy keresztyén humanista főúrhoz illett.

Apafi György fia, *Mihály*, Erdélyország utolsó elismert, tényleges fejedelme – *Tököli Imre* és *II. Rákóczi Ferenc* fejedelemségét sohasem ismerte el a császár – nem kapta meg a történetírástól a személyét és uralkodását méltán megillető elismerést. Uralkodása idejében – 1661 és 1690 között volt Erdély fejedelme –, a vesztfáliai béke után érte el a jezsuita ellenforradalom hatalma tetőfokát Középeurópában. A harmincéves vallásháborút lezáró 1648-as vesztfáliai béke határt vont az evangéliumi keresztyén ekléziánizmus – vulgo: protestantizmus – és a római katolicizmus politikai hatalma közé, Északeurópára szorítva vissza a protestánsokat, kiszolgáltatva Középeurópát – Délgermániát, Magyarországot és Lengyelországot – az eszközeiben nem válogatós jezsuita ellenreformációnak. Elsőként Európa akkori legnagyobb katonai hatalmát, Lengyelországot hajtották az uralmuk alá több nemzedékre előre látó következetes tervszerűségükkel. A *Jagelló* dinasztia férfiágának kihalása után, a leányági trónörökös, az unitárius *Szapolyai II. János* magyar király váratlan elhunytával, az előbb remek művelődési tevékenységük miatt az ellenreformációs tevékenységüket jóhiszeműen elnéző katolikus *Báthori Istvánt*, Jagelló leány férjeként sikerült a lengyel trónra ültetni. Utána pedig az előrelátóan katolikusnak nevelt svéd trónörököst, a másik Jagelló-leány fiát, *Wasa III. Zsigmondot* koronázták lengyel királlyá, akit akadálytalanul követtek a trónon a jezsuitának nevelt fiai. A császári és magyar királyi trónon az ellenreformációt hűségesen

szolgáló *III. Ferdinánd* után nem a már megkoronázott törvényes örökös, *IV. Ferdinánd* következett – úgy látszik, nem találtatott megbízhatónak –, hanem ez utóbbinak váratlan halála után öccse, a jezsuitának nevelt bigott *Lipót*, és ezzel megkezdődhetett Magyarország jezsuitizálása. Ennek útjában egyetlen akadály állott, Erdélyország.

Erdély fejedelmi székében akkor *II. Rákóczi György* ült, akinek jezsuiták iránti hajlandóságát jó előre biztosította ugyan felesége – a jezsuiták gátlástalan eszköze – *Báthori Zsófia*, országa azonban a vallásszabadság bástyája lévén, a jezsuita terjeszkedés elsőrendű akadálya volt. Elhárítására kalandregénybe illő fondorlatos jezsuita-terv kigondolását és következetes végrehajtását lehet sejteni a bekövetkező eseményekből. A jezsuita uralommal elégedetlen lengyel nemesség *Károly Gusztáv* svéd királyt hívta a lengyel trónra, aki viszont a Lengyelország feletti uralom megosztását kínálta Rákóczi Györgynek. A katolikus türelmetlenség miatt elégedetlen pravoszláv kozákok – a lengyel haderő erőssége – pedig, Rákóczi Györgynek ajánlották fel a létesítendő Kozákország koronáját, sőt a császári udvar is jóindulattal kezelte – ennek okát később sem magyarázta meg a történetírás – Rákóczi lengyelországi vállalkozását. Az eredmény közismert: a Lengyelországban diadalmasan előnyomuló erdélyi hadsereget a kozákok ősi ellensége, a krími tatár kán hadserege hátba támadta és egészében foglyul ejtette. Mint később kiderült, a kán a szultán hűbérese lévén annak utasítására támadott, mégpedig a bécsi udvar kívánságát teljesítendő. A minden katonai védelem nélkül maradt Erdélyt keletről a tatár kán, délnyugatról a török szultán temesvári pasája, északnyugatról a magát Szatmár várába bevett császári hadsereg pusztította. Rákóczi sebtében összeszedett seregével sikertelenül próbálta meg visszaverni a török támadást, de nemcsak a csatát veszítette el Szászfenesnél, hanem életét is. Helyette a rendek *Rédei Ferencet*, az ország főkapitányát választották fejedelemmé. A Fényes Kapu azonban nem volt hajlandó elfogadni Rédeit, hanem helyette *Barcsai Ákost* nevezte ki. Vele szembe a bécsi császár az erdélyi hadsereg tatár fogságból hazakerült volt parancsnokát, *Kemény Jánost* állította. A szétdúlt országban a jezsuita előrenyomulással szembeni utolsó szilárd menedékként, a katonai főváros, a hajdani magyar birodalom megmaradt erőssége, Középeurópa *protestánssá* lett nevezetes humanista művelődési központja, *Várad* maradt. Bár helyőrsége alig volt, de falai és védművei annyira erősek voltak, hogy a törökök minden állítólagos jezsuita bíztatás ellenére vonakodtak megtámadni. Végül is 1660-ban Ali pasa hatvanezres seregével ostrom alá fogta a jórészt csak polgárok és diákok által védelmezett várost. *Montecuccoli* a tetemes katonai erővel rendelkező szatmári császári parancsnok állandó segítségnyújtással hitegette Várad védőit, de meg sem mozdult, és tétlenül nézte amint a megadásra kényszerült védők feladták a keresztyén uralomnak és műveltségnek ezt az utolsó bástyáját. A Körösök völgye, Bihar, Szilágy ozmán hódoltsággá lett, Erdélyország katonai parancsnoksága az új végvárra, Kolozsvárra telepedett át.

Most már megmozdult Montecuccoli, és a császári sereggel megszállotta Dést, Szamosújvárt és Kolozsvárt. Pártfogoltja, a Habsburg-barát *Kemény János* fejedelem megölette Barcsai Ákost, a török-barát fejedelmet. A szultán – nem lévén már ekkor Erdélyben más főrangú ember – *Apafi Mihályt*, a tatár fogságból akkor haza került tudós, fiatal főurat nevezte ki Erdély fejedelmévé, parancsot adván a temesvári pasának a kinevezés érvényesítésére. Kemény János az ígért császári katonai segítség nélkül, saját maga szervezte seregével vonult az Apafit támogató Ali pasa ellen egész Erdély megszállására. A Segesvár melletti Nagyszőlősnél próbálta feltartóztatni a török sereget, de

sikertelenül, sőt nemcsak a csatát és fejedelemségét, de életét is elveszítette. Apafi fejedelemségét, nem lévén egyelőre ellenjelöltjük, elfogadták a jezsuiták, de mihelyt *Bánfi Dénes* személyében Apafinál népszerűbb vetélytársat találtak, ez előbbi támogatásával is tovább folytatták Középeurópa evangéliumi keresztyén bástyája, Erdélyország elleni hadviselésüket. A császár uralma alatti Magyar Királyságban a protestantizmus elleni hadjáratuk során a kedvükre nem szolgáló főurak és nemesek felszámolása, a protestáns templomok elfoglalása, klerikusaik üldözése, gályarabságra hurcolása, a nemesség vérpadra vitele, a császári főtisztek harácsolása és garázdálkodása következtében indult *kuruc* ellenállási mozgalom tagjai csak Apafi Erdélyében kaphattak menedéket. A jezsuiták pártfogoltjuk támogatására a szultáni udvarban is mindent megtettek a fejedelem hitelének lerontása érdekében, illetve a kuruc lázadók Apafi általi befogadása ellen.

*Apafi Mihály*nak sem magánéletében, sem uralkodásában nem találjuk nyomát sem a dicsőségnek, pompának, uralomvágnak, amely korára – a barokk a felszínesség, a tartalmatlanság, a fényes üresség kora – jellemző volt. Egyéni erényeit tekintve, a puritán keresztyén ember olyan mintája volt, amilyennek egyháza törvényei szerint a presbiternek lennie kell: egyéni, családi és társadalmi életében tisztának, viselkedésében szerénynek és állandó segítőkésznek. Annyira hiányoztak belőle a gög, a kevélység, az uralomvágy, a kapzsiság és a bujaság, hogy ha katolikus lett volna, a Római Egyház szentté avatja. Mi, azonban csak evangéliumi egyházunk egy olyan hívét látjuk benne, aki életével, tevékenységével, cselekedeteivel *igyekezett* hite és meggyőződése parancsai szerint élni, tudományszeretetével, előrelátó józanságával, humanistához illően racionálisan kormányozta országát, persze mérsékelt sikerrel, hiszen gyarló ember volt, ellenségei és irigyei által eltúlzott sok hibával és gyengeséggel – elsősorban a bor iránti hajlandósága miatt bírálták, de még feleségének, *Bornemissza Annának* pozitív befolyását is hibájául rótták fel –, azonban jóindulatú, békés, higgadt természete, magas intelligenciája, következetessége nem látványos, de eredményes politikussá tette. A történelemben csak dicsőséget, nagyságot, győzelmet és diadalt keresők – kortársak úgy, mint a későbbiek – csak hibáit látják és írják *Apafinak*. Bár a bírálók sorát olyan kiválóságok nyitják, mint a kitűnő költő és hadvezér Zrínyi Miklós, és nagy tekintélyű történétírók folytatták mostanig, a három évszázados történelmi távlatban előtűnik az Apafit rosszhiszeműen kritizáló, hangzatos jelszavak álarca mögé rejtőző ellenség, a Habsburg Egyesített Abszolút Monarchiát építő hungarofób bécsi udvari jezsuitizmus. Nehezünkre esik olyan tekintély felülbírálata, mint *Zrínyi Miklós*, aki még disznópásztornak sem tartotta alkalmasnak Apafit, nemhogy fejedelemnek, de meg kell gondolnunk, hogy *Zrínyi* gyönyörű eposza és idillumai egyáltalán nem tartották vissza a török, labanc, kuruc, tatár és más meg sem nevezhető martalócokat az erdélyi határterületek pusztításaitól. *Zrínyi* hadvezéri zsenialitása sem ért semmit hadsereg nélkül, úgy, hogy Zrínyi nemcsak hazáját, népét, a keresztyénséget nem tudta megvédelmezni, de önmagát sem – nem két császári sereggel szemben, hanem egy vadkantól sem. *Apafit* elitélő kiváló kortársak, *Kemény János*, *Bánfi Dénes*, a másik *Zrínyi*, *Frangepán*, *Nádasdy*, *Forgách*, *Wesselényi*, *Rákóczi* és a többiek is, nemhogy a jezsuita terrortól megvédehették volna az országot, hanem olyan erőszakos halállal múltak ki, amelyek mögött azóta is ott lappang a rosszhiszemű ármány gyanúja. Ugyanakkor a terror elől menekülőknak csak éppen a gyávának mondott *Apafi* tudott védelmet adni. *Apafi Mihály* nem volt hős hadvezér, nem aratott csaták sorában fényes diadalt a német és a török császár seregei felett, de képes volt megcsonkított országát úgy kormányozni, hogy Erdélynek, a Hét Szabadság

Országának eszmei öröksége megmaradhatott és beépülhetett az országot katonailag leigázó Lipót császár diplomáján át Magyarország és Európa későbbi szabadelvű alkotmányaiba.

Apafi Mihály személyes hajlamai, tehetsége a tudományok felé vonzották, és amíg tehetett, történetkutatással, régészettel, történetírással és jogtudománnyal foglalkozott. A római régiségek ismertetése és átfogó köztörténelmi munkái – bár annak idején elismerést szereztek szerzőjüknek – azóta is kéziratban maradtak. Jogtudomány iránti érdeklődését bizonyítja az *Approbatae Constitutiones* erdélyi törvénygyűjtemény folytatásának, a *Compilatae Constitutiones*nek az összeállíttatása, amellyel a szent királyok törvényeivel kezdett *Corpus Juris Hungarici*-t a maga korában tovább vitte, és amely az 1874-ben befejezett *Unióig* az erdélyi bíróságok állandó használatában volt. Az egyetemes művelődéstörténetben is kiemelt fontossága van *Apafi Mihály* fejedelem *neveléspolitikájának*: Európában először tette egyházból kötelező állami feladattá a *népiskolai oktatást*. Erdélyből terjedt el ugyanis ez előbb Magyarországra, azután az Egyesített Habsburg Monarchiára, majd, a liberalizmus győzelme után, az egész kontinensre. Emellett a felsőbb iskolai oktatásról is messzemenően gondoskodott, úgy szervezési, mint gazdasági téren. Nyilvánvaló, hogy Apafi nem a 20. században divatos übermens diktátorok fajtájából való volt. Maradandó alkotásai nem egyéni zsenialitásának az eredményei voltak – még kiválóan megválogatott tanácsosaié sem –, hanem a kor társadalmi kényszere előtti bölcs meghajlásáé. Örökölte a később szentistváni gondolatnak titulált elven felépült erdélyi Hét Szabadság Alkotmányt – a több nemzetiség és több hitfelekezet egyenlő autonómiájának rendszerét –, ezt kellett kora kényszerhatalmi körülményeire alkalmaznia. A homogén nemzetiségű és felekezetű országok uralkodói, úgy a katolikusok, mint a protestánsok, még kiterjesztették egyházi hatalmukat. Azonban Apafi nem gyakorolhatta a szent királyoktól örökölt egyház működése feletti *Jus supremi inspectionis* hatáskörét, hiszen ő egyik felekezetnek a tagja volt. Ezért bízta ennek a hatalomnak a tényleges gyakorlását a különböző felekezetű főtanácsosaiból alakított *konzisztóriumokra*. A népoktatás szorgalmazása a gazdag protestáns országokban sokkal általánosabb volt, mint Erdélyben, de mindenhol megmaradhatott az eklézsia keretein belül, hiszen az afeletti legfelső hatalom is az egyeduralkodó kezében volt. De Erdélyben a több felekezet miatt a közoktatás-ügynek el kellett válnia az eklézsiától, úgy, hogy a népoktatásról való közhatalmi gondoskodás a konzisztóriumokat alkotó főurak kötelességévé lett. A literátusok, az értelmiség képzéséről a kollégiumok gondoskodtak, amelyeket a fejedelmi kincstár közvetlenül segélyezett, nemcsak Erdély, de Magyarország területén is. Az egyetemek és a tudományok felső szintű művelése tekintetében elfogadta az erdélyi szászok bölcs gyakorlati megoldását, és az otthon fenn nem tartható intézmények helyett a kiválóan dotált, magas szintű nyugati egyetemekre küldte a tehetséges ifjakat. Nem is tehetett másként, hiszen Várad elestével megszűnt az ország világszínvonalú művelődési központja. Bethlen Gábor gyulafehérvári akadémiaját a török martalócok, a Rákócziak sárospataki akadémiaját pedig a jezsuiták martalócai prédálták fel. A sárospataki és váradi menekülő kollégiumnak – a váradi egy részéből a debreceni kollégiumot szervezték meg és működtették az Apafi Mihály által biztosított huszti kőso gazdasági alapjával – Kolozsváron és Marosvásárhelyen rendelt helyet Apafi, a gyulafehérvári akadémia pedig Nagyenyedre helyezte át sokkal jobb körülmények közé és olyan biztonságba, hogy az a mai napig is működik.

Hogy az előbb Bécs meghódítására induló, azután vereséget szenvedő és visszavonuló Fényes Kapu birodalmának a szüzerénítése alatti Erdélyország milyen politikát folytathatott az európai keresztyén koalíció fejének, Lipót császárnak az állandó fenyegetése mellett – azt könnyű elképzelni. A legszorosabbra szűkült hatalmi lehetőségei között is képes volt a koldus szegénnyé tett Erdélyország – legértékesebb területe a Részek, Várad eleste után mindenféle rablók martaléka lett – mások támogatására, a két üldöző hatalom elől menekülő hazátlanná lett földönfutó magyarok és a muzulmán üldözés elől menekülő örmények befogadására úgy, hogy azok itt kívárhatták a világ jobbra fordulását.

1690-ben Teleki Mihály és Bethlen Miklós remek diplomáciájának köszönhetően a Hét Szabadság Alkotmányát biztosító *Diploma Leopoldinum* értelmében Erdély visszatérhetett a magyar Szent Korona fennhatósága, Apafi Mihály pedig Lipót császár hűbére alá minden különösebb megrázkódtatás nélkül. Mihály fejedelem rövidesen bekövetkezett halála azonban alkalmat adott a jezsuitáknak a zavarkeltésre. A fejedelemség öröklési jogát elismerte ugyan a bécsi udvar, de a fiatal Apafit – a nagy múltú család utolsó férfitagját – nem engedték tényleges uralkodáshoz. Huzavonák után Bécsbe csalták, ott mindenféle fondorlattal jogaitól megfosztották, majd 1713-ban meghalt. Akkorra azonban – a Karlócai béke és a Rákóczi szabadságharcát lezáró Szatmári béke után – már oda lett Erdélyország függetlensége, nem maradt örökölnivaló fejedelmi hatalom, csak a Hunyadiakkal kezdődő, két évszázadon át fennálló magyar nemzeti választott királyság, „*Magyaria*” gazdag szellemi öröksége és szép emléke. Az álarcukat soha le nem vető jezsuiták most már ennek a hagyománynak a megsemmisítéséhez láttak.

Mint annakidején az Árpádok kihalása után, most az Apafiak után is – *Mutatis mutandis* – leányági örökösökre szállt a család tekintélye. Ennek megfelelően Apafi Margit, Apafi György és Petki Borbála leánya, Mihály fejedelem húga, *Gyerőfi János* felesége – illetve leszármazottaik – vitte tovább a *Turul dinasztia* és az erdélyi Gyulák leányági örökösödésének hagyományát. A *gyerővásárhelyi Gyerőfi család* ugyanabból a Szamos-mentén ősbirtokos Becse-Gergelynek nevezett *Apaj-nemzetségből* vette eredetét, mint az Apafiak és a Bethlenek, de ők nem dicsekedhettek királyleány őspanyával. Családi birtokaik – mint általában a magyar ősnemeseké – az Árpád-kor után, a választott királyok korának kezdetén különült el a nemzetségi közbirtokosságból: *Gyerő mester* 1314-ben nyert kiváltságlevelet Károly Róbert királytól.

A család tagjai a 16. században, a Szapolyai dinasztia uralkodása idején jutottak komolyabb közéleti szerephez, majd a Báthoriak idején országos tekintélyhez. *Gyerőfi János* Báthori István fejedelem és király megbecsült tanácsosa, kincstárnoka és diplomatája, Kolozs megyei főispán, nemcsak Erdélyben, de Lengyelországban is fejedelme mellett volt. Így kötött házasságot a lengyel Radvanszki Annával. Fiúk, szintén *Gyerőfi János* kolozsi főispán vette feleségül Apafi Margitot. Házasságukból született *Gyerőfi György*, akinek a felesége *Kemény Katalin*, Kemény Simon leánya, tehát Kemény János fejedelem unokája. Valószínű, hogy Rákóczi György lengyelországi hadjáratában való részvétele során került tatár rabságba – Kemény János fővezérrel együtt –, ahonnan

csak olyan nagy pénzáldozat árán szabadulhatott, amely az egész család gazdasági helyzetét megingatta. A család tekintélyvesztése meglátszik gyermekeik házasságán is, akik vagy nem előnyös házasságot kötöttek, vagy talán anélkül is maradtak. Ki is halt a Gyerőfi család 1718-ban két utolsó férfi tagjának, Györgynek és Jánosnak a halálával. A Gyerőfi-hagyaték – a megcsappant vagyon mellett a királylány özanyától származás csorbítatlan öntudata – leányágon, *Gyerőfi Katalin* és második férje, *Bíró Mózes* gyermekein át folytatódott. Amikor 1692-ben Gyerőfi Kata Bíró Mózessel Szilágyszezen házasságot kötött, Magyarországnak ezen a vidékén már híre sem volt annak a gazdagságnak és bőségnek, amely a 16. században a magyar művelődés és közélet központját ide vonzotta: innen kerültek ki azelőtt az ország uralkodói, kormányzói, országnagyjai, innen, a váradi kultúrközpont hátszágából indulhatott el Magyarország reformációja. Amint 1660-ban Várad török kézre került az Érmellék és Szilágyság katonai védelem nélkül maradt. Az erdélyi fejedelem székelyhídi helyőrségét felszámolta a Szatmárban álnokul befészkelődött császári sereg, de a szilágysomlyai helyőrség akkor sem lett volna képes a közbiztonság fenntartására, ha a váradi pasa nem követelte volna magának a vidék feletti uralmat. A szatmári császári parancsnok pedig, erről a senki földjének tekintett területről igyekezett nemcsak rosszul fizetett seregét eltartani, de még saját magánvagyonát is gyarapítani. A három főhatalom adószedői rendszeresen járták a vidéket – persze, katonai segédcsoportok támogatásával – mindegyike „legális” járandóságukat követelve. Ezek mellett háromféle illegális „adószedők” – azaz közönséges rabló haramiák – járták a vidéket, minden mozdíthatót elvittek, a mozdíthatatlant pedig felperzselték, „nehogy a gyalázatos ellenséges martalócok prédája legyen”. Hogy az egyik falut felégető „császári adószedők” másnap a szomszéd faluban már kuruc adószedőkként pusztítottak – általános jelenség volt.

Több mint megdöbbentő, egyszerűen hihetetlen az a pusztítás, amit *Petri Mór* ír a kor történetírói, *Marosi István*, *Debreceni Ember Pál*, *Lampe Adolf*, *Cserei Mihály*, *Kővári László*, *Bíró Károly*, *Szikszai Lajos* és mások művei alapján az ország és benne Szilágyság pusztulásáról. A Kolonics-program – „Magyarországot rabbá, koldussá, katolikussá és végül németté kell tenni!” – következetes végrehajtásának első szakaszában könyörtelenül kiirtották azokat a *katolikus* főurakat, akik az alkotmányos szabadságjogok védelmére kelhettek volna. Azután – úgy 1672-vel kezdődően – „a protestánsok vallásszabadsága felfüggesztésének” becézett Szelepcsényi György, Caraffa tábornok és Báthori Zsófia-féle szörnyű jezsuita terror következett. A pozsonyi és eperjesi vértörvényszékkel a vagyonos protestáns nemesek és polgárok kivégzésével kezdve, a klerikusok gályarabságával folytatva, és az ígehirdetők nyelvének kivágása utáni Erdélybe üldözésével zárva, úgy, hogy a rémtettek elkövetőinek a gyóntató „lelki atyák” eleve bűnbocsánatot és örök üdvösséget ígértek. Az üldözöttek végső elkeseredésükben Erdélyország pártfogása alatt fegyverrel védekeztek, előbb Wesselényi Pál, majd Tököli Imre vezetésével. Hihetetlen, de a romlás tovább folytatódott 1683 után Magyarország török uralom alóli felszabadításáért indult európai keresztes hadjárat folytán. Eddig ugyanis az erdélyi fejedelem saját területeként kímélte a Szilágyságot, a váradi pasa sem akarta elvágni a kizsarolható aranyfolyam útját, és a szatmári kapitány sem akarta az élelmiszer és takarmány termőhelyeit megszüntetni. A kereszteseknek csúfolt nyugateurópai zsoldos söpredék bérgyilkosok azonban – a kor katonai tudományának stratégiája szerint – módszeresen pusztították és irtották a hadszíntér területét, nem hagyva azon semmiféle elrabolható vagy elpusztítható ingó vagy ingatlan vagyont, embert, állatot, házat, vagy a földnek bármilyen termését. A felszabadító

háborút lezáró karlócai béke után, pedig következett a romlás negyedik fázisa, a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc. Borzasztó egy keresztyén magyar ember számára így beszélni a dicsőséges kuruc szabadságharc koráról, de – ez lévén a szörnyű valóság – kénytelenek vagyunk így leírni. Franciaország rövidlátó, önző vezérei megirigyelvén a Habsburg császárnak az Ozmán Birodalom feletti győzelme dicsőségét, hadrendbe állítottak ellene minden felhasználható eszközt: a spanyol grandok egyéni ambícióit, a lengyel nemesség nemzeti törekvéseit és a Kolonics-program által megnyomorított magyarság szabadságvágyát. Hogy melyik fél oldalán állott az igazság, a méltányosság és a jog, azt nyomozhatták és nyomozhatják a németek, franciák, spanyolok és lengyelek, de a magyarok számára – minden reménytelensége ellenére is – csak a fegyveres felkelés volt az egyetlen alternatíva, amely eredményeképpen az ország nyolc esztendőre, az 1711-es szatmári békéig ismét hadszíntérre lett.

A félévszázados romlás mérlege katasztrofális: Szilágyság 1650-ben volt 234 helységéből 1711-ig a török, labanc és kuruc rablók felégettek 123-at, úgy, hogy 78 soha újjá sem épült. Először ugyanis a lakosok a pusztítás után újjáépítették házaikat, de másodjára már nemcsak, hogy nem volt miből, de az újabb pusztítás fenyegetettsége miatt nem is volt érdemes – a martalócok nyilvánvalóan nem a falvak romjait, hanem az újjáépülteket rombolták. Jellemző tény, hogy az akkor mezőváros Ákos nemes község Árpád-kori gyönyörű romanikus temploma 40 évig fedél nélkül állott. Közép-Szolnok és Kraszna vármegyének 1650-ben 100440 lakosa volt, 1715-ben pedig mindössze 21752 lélek, annak ellenére, hogy időközben az ország más területeiről ide jött 53400 kuruc és egyéb menekült. Az emberveszteség tehát 132088 fő, több mint a lakosság száma volt eredetileg. Ennek a veszteségnek a nagy részét az innen elmenekülők teszik ki. A török-tatár-labanc-kuruc rablók aránylag kevés embert öltek meg, rabságra pedig csak a törökök vitték azokat, akiket el tudtak fogni. A lakosság először a közeli erdőkbe, nádasokba, eldugottabb falvakba húzódott át, és egymás után többször is visszaköltözött a falujába, végül nem bírván tovább az évtizedes zaklatást Erdélyben, Felvidékre, Lengyelországba vagy Sziléziába menekült. Szerintem az emberveszteség nagy részét a gyermekek meg nem születése okozta. Az anyagi kár nagysága felbecsülhetetlen, hiszen még az ingatlanok emlékei is eltűntek az évtizedek során. Ingóság, lábasjóság megtartása, pedig egyenesen lehetetlen volt. A szántóföldek a korszak végére művelés nélkül maradtak, de minden gazdasági nyomorúság ellenére a lakosság állandó zsarolása, rablása nem szünetelt. Ezek után következett az 1710-es években a megmaradó lakosságot megtizedelő pestisjárvány, úgy, hogy Hont vármegye népszámláló bizottsága 1715-ben a fenti gyászos számképet állította ki a Szilágyságról.

Szilágyság itt vázolt szörnyű romlásának tényével nem számolt sem Kőváry László, sem Nagy Iván, akik által összeállított Gyerőfi-Bíró családfát eddig magam is elfogadtam, ugyanis a *Gyerőfi Katával* a koldussá lett Szilágyságban házasságot kötő *Bíró Mózesnek* nem lehetett semmi köze ahhoz a homoródszentmártoni Bíró Bálinthoz, aki 1661-ben fejedelmi pohárnok volt. Valószínű, hogy Kőváry László kortársától, a dicső ősoket kereső Bíró Pál főlevéltárostól – vagy valamelyik családtagjától – kapta azt a leszármazási táblázatot, amelyet ő is, és utána Nagy Iván is fenntartás

nélkül közöl. A mi Bíró Mózesünknek nem lehet köze sem a homoródszentmártoni, sem más székelyföldi vagy erdélyi Bíró családhoz, sem az udvari nemességhez tartozó fejedelmi pohárnokhoz, mert ezek közül senki sem lehetett olyan ostoba, hogy az akkor mindenéből kirabolt Szilágyságba önként jött volna a koldusok, menekültek, bujdosók közé.

Az a Bíró Mózes, aki Gyerőfi Katát feleségül vette, a Kempelen Béla családtörténeti munkájában említett kb. 100 *nem-erdélyi* és *nem-szilágysági* Bíró-család valamelyikéből származott. A családját felemelő *berei Bíró István*, Bíró Bálint fia, mint az akkori történelmi helyzetből és a család előnevéből következtethető, alföldi kuruc bujdosó lehetett. Előbb szabad-csapatvezér, majd a *Wesselényi Pál* seregében a török és labanc rablók ellenében a lakosság védelmezője, azután – a mindenféle martalóccal és a mögöttük álló váradi pasával és szatmári kapitánnyal való ismeretségét felhasználva – a lakosok és sarcolók közötti közvetítő, végül pedig, uradalmi gazdatiszt lett. 1687-ben Bíró István, mint a somlyai Báthori uradalom gazdatisztje jelent meg a Közép-Szolnok vármegye ákosi közgyűlésén, és ott a hadi események következtében beállott nagy károk enyhítésére segítséget kért. Változatos tevékenysége folytán meggazdagodott, főúri családoknak tudott komoly nagyságú hitelt nyújtani, és meg tudta szerezni a nem nagy, de jelentős egrespataki uradalmat. A tekintélyes családból való *Dózsa Zsófiával* kötött házassága alapján pedig fiának, *Bíró Mózesnek* főúri feleséget szerzett a háborúk folytán elszegényedett *Gyerőfi Katalin* személyében, akivel Bíró Mózes 1692-ben Szilágyszenen kötött házasságot.

A Bíró-Gyerőfi házaspár előbb Hosszúmezőn, majd Egrespatakon lakott, a Szilágyságban. Két fiúk közül a kisebbik, *Bíró Zsigmond* vitte tovább a családot. Bár a felszabadító háborúban vitézségeért bárósággal kitüntetett egrespataki birtokos leányát, Vitéz Klárát kapta feleségül, a család vagyona így sem tette lehetővé a Wesselényi uradalmi tisztartói szolgálat abbahagyását. Három gyermekük közül *Bíró György* a család folytatója, de a család erkölcsi tekintélyét a gyermektelenül maradt Sára leányuk emelte fejedelmi származáshoz méltó módon.

Dobai Sándorné *berei Bíró Sára* a református egyház védelmezője volt a jezsuita üldözéssel szemben úgy, ahogyan azt az akkori körülmények követelték és engedték. A szatmári béke Erdélyben megerősítette a *Diploma Leopoldinum*ban biztosított *Hét Szabadság* rendszerét, és a vármegyében, a magyar nemzeti rezervátumokban az alkotmányos jogok egy részét, mégpedig azt a részét, amely a királyi *Helytartótanács* mögött álló jezsuitáknak tetszett. Az erdélyi Kormánysház és a magyarországi Helytartótanács főhatalma között ide-oda csatolt Szilágyságban állandósult a jogbizonytalanság. Az 1731-es *Carolina Resolutio* felfüggesztette a protestánsok vallásszabadságát. A protestáns gyülekezeteket is a katolikus esperes adminisztratív felügyelete alá rendelte, protestáns istentisztelet tartását helyekhez kötötte, a házasságot katolikus egyházjogi aktussá tette, a protestáns híveket a katolikus plébános számára a papi dézsma és stóla fizetésére kötelezte, az iskolák működését szigorú anyagi feltételekhez kötötte, a protestáns hitre való áttérést halállal büntette és – egyebek mellett – megtiltotta a protestánsoknak a nemesfém klenódiumok használatát. A jezsuitákat különösen feldühítette az is a szilágysági buzgó református gyülekezetekkel szemben, hogy azok, a kuruckor menekültjei között a Franciaországból elűldözött hugenotta prédikátorokat, tanítókat és híveket is maguk közé fogadták. Azokban az évtizedekben, amikor Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék a budai Helytartótanács kormányzata alá tartozott, a jezsuiták császári, katonai segédlettel érvényesítették a vallási törvényeiket. A református papnak szedett tizedet minden faluban lefoglalták

a két vármegye egyetlen plébánosa, a szilágysomlyai katolikus pap számára. Katonai kísérettel járták végig a református parókiákat, és az arany és ezüst kelyheket elkobozták a váradi katolikus püspök nevében. Hogy mi minden egyebet követtek el a nekik mindenben kiszolgáltatott református hívekkel szemben, azt el lehet képzelni. Jogorvoslatért panasszal csak a katolikus püspökhöz lehetett folyamodni.

Ezek között az állapotok között sietett hitsorsosai segítségére Bíró Sára a maga szerény eszközeivel, férje tisztségviselői tekintélyével, és még inkább a saját örökölt vagyonával. Az iskolák működéséhez az anyagi garanciát megadta, az ínségesek anyagi támogatására mindig készen állott, és – ami bár kicsiségnek látszott, de a tisztas vallásgyakorlat igénye megkívánta – az elkobzott úrvacsorai kelyhek helyett újakat adományozott a szilágysági református gyülekezetek egész sorának. Példamutató kegyes életével, egész tevékenységével bizonyította, hogy gyermektelen asszony is képes az anyai feladatok teljesítésére úgy, ahogyan ezt fejedelmi származású asszonytól el lehet várni.

Bíró György volt az utolsó, aki a családból Egrespatakon élt, mert 1770-ben a család elidegenítette Egrespatakat, és ezzel leszármazottai átkerültek a birtokos nemesek társadalmából a tisztviselőkébe. Mint már az előzőkben is láttuk, az ősiségi birtokok nemzedékek alatt úgy elaprózódtak, hogy nem biztosították a család rangjának megfelelő megélhetést. A család fiai rendszerint nem várták meg otthon apjuk halálát, hogy az amúgy is kicsi örökséghez hozzájussanak, hanem még ifjan elindultak tanulni, „szerencsét próbálni, szolgálatot keresni”. Ha sikerült jogi vagy teológiai tanulmányokat folytatni és oklevelet szerezni, vármegyei és egyházi szolgálatba léptek. Ha nem, akkor vezetői és szervezői tehetségük mértékében, illetve előnyös vagy előnytelen házasságuk függvényében, *uradalmi szolgálatba* léptek, mint intézők, gazdatisztek, erdészek, vagy – kevésbé szerencsés esetben – mint ispánok, írnokok, hajdúk, vadászok, udvarosok. Az uradalmi életforma nagyon megnehezíti a családtörténeti kutatásokat, mert a családok csak nevükben viselik ősi vagy szerzett birtokuk nevét, de azzal még születési helyük sem egyezik meg, hiszen egész életüket a főúri családok különböző birtokain élték le, életük vége fele is csak ritka esetben tértek vissza ősi falujukba.

A család vagyona is megcsappanván, Bíró György gyermekei uradalmi, vármegyei és egyházi szolgálatot kerestek és házasságot is ennek megfelelő középrétegbeliekkel kötöttek: Bíró Farkas a haraklányi Pelei Krisztinával, Zsófia a menyői Móré Gáspárral, illetve a család életét tovább vivő *Bíró Gábor* a szilágyfőkeresztúri Adi Krisztinával kötött házasságot. Gábort 1797-ben Szilágyfőkeresztúron vették fel a birtokosok jegyzékébe. Fia, *Bíró Sándor*, az érgirolti Wesselényi-birtok intézője, a szilágyfőkeresztúri *Dénes Zsuzsannával* kötött házasságot. Nemesként íródik össze 1805-ben, és 1807-től négy éven át vármegyei asszeszorságot viselt. Gyermekeik: Kabai Gáborné Bíró Juliánna Érmindszenten, Nagy Jánosné Bíró Borbála Zilahon, Séra Istvánné Bíró Sára Lompérton, és a családot tovább vivő Bíró István, akinek a felesége a szerény birtokú nemes Baczó Judit, Kusalyban élt. *Berei Bíró Juliánna*, Kabai Gábor érmindszenti birtokos felesége, a kegyes egyházépítő Bíró Sára ellentétének, megfontolatlan, könnyelmű személynek tűnik, holott „*Julcsa mama*” csak az érmelléki úri társaság elvárásai szerint élt. Leánya, *Kabai Rozália*, Pásztor Dániel érmindszenti református paphoz ment feleségül, és az ő gyermeke volt Pásztor Mária. *Tiszaeszlári Pásztor Mária*, diósadi Ady Lőrinc felesége, bizonyosságát adta fejedelemasszony voltának azzal, hogy királyi gyermeket, *Ady Endrét* szülte és nevelte. *Bíró István*, mint a reformpárt híve, 1847-ben kusalyi birtokosként aláírta azt a kérelmet, melyet Wesselényi Miklós az országgyűléshez intézett a

Párciumnak Magyarországhoz való csatolása tárgyában. Vagy a balszerencse, vagy a rossz gazdálkodás vagy az 1848-as események folytán Bíró István birtoka annyira megkisebbedett, hogy ő már jóformán semmit sem hagyott gyermekeire. Három felnőtt gyermekéről tudunk. Bíró József 1883-ban vármegyei tisztviselő Zilahon, felesége Püsök Ágnes, valószínű polgárlány. Bíró Polixénia, Szűcs Sámuel mocsolyai tanítóhoz ment feleségül. Harmadik gyermekük *Bíró Károly*, akin a családi leszármazás hozzánk folytatódott, Kusalyban született 1828. december 2-án. Előbb Zilahon, majd Nagyenyeden tanult. Enyedi tógátus diákként ő is önként jelentkezett honvédnek 1848-ban és egy marosvásárhelyi lovasszázadba osztották be. Századával együtt részt vett a szabadságharc erdélyi csatáiban, a fegyverletétel után, pedig visszament a nagyenyedi Kollégiumba. A teológia elvégzése után az udvarhelymegyei Fiátfalvára került, és mint fiátfalvi lelkészt szentelték fel 1853. március 15-én. A székelykeresztúri lelkész lányával, Karácson Bertával kötött házasságot 1853. július 7-én. Bíró Károly 1872-ig a Székelyföldön lelkészkedett, azt követően hazakerült, és a szilágysági *Mocsolyán* szolgált haláláig, 1905-ig. Bíró Károly 33 éves mocsolyai lelkészi szolgálatának ugyan nem volt országos híre, de a pásztor munkájának értékét és eredményességét nyája életén lehet lemérni, és a mocsolyai gyülekezet megfelelt a szilágysági reformátusság évszázados népi kegyességi hagyományainak a liberalizmus egyházat erodáló korszakában, megőrizve és továbbfejlesztve az öröklött értékeket. Az ő idejében a mocsolyai református eklézsia iskolát és parókiát épített, templomot renovált, egyházi magtárat, bortárat és kölcsönös segélypénztárat, fogyasztási szövetkezetet szervezett, a falu népe pedig korszerű lakóházakat, gazdasági épületeket emelt, és a filoxéra által kipusztított szőlő helyett olyan nemes fajtákkal telepítette be a falu hegyoldalait, amely azóta is országos híren tartja a mocsolyai szőlőt és bort. A lelki épülés az indítéka az anyagi fejlődésnek is, mert minden esetben az ember élethite valósul meg benne. A mocsolyai gyülekezet életterejének megmaradásában és gyarapodásában ott van Bíró Károly lelkipásztori munkájának a bizonyága, eredménye. A Bíró Károly és Karácson Berta házasságból két gyermek született: 1854-ben *Lajos* és 1857-ben *Berta*.

A szilágyszegei, egrespataki, berei Bíró-család utolsó, egyenes ági férfi tagja, *Bíró Lajos*, kolozsvári törvényszéki bíró, a nagytekintélyű földbirtokos családból való *Gergely Borbálát* vette feleségül. Két leánygyermekük született: Ilona, aki a gazdag hídalmási birtokos és vállalkozó Sigmond Ákos felesége lett, és Irén, aki Kóréh Endre operaénekeshez ment feleségül. Leszármazottaik azonban nem vállalták a királyleány őszanya hagyományának a fenntartását.

Bíró Károly és Karácson Berta leánya, *Berei Bíró Berta* – akin át a királylány őszanya hagyománya folytatódik – Gócz Dénes református tanító, goroszlai földbirtokossal kötött házasságot 1880. július 8-án Mocsolyán. *Gócz Dénes, kovásznai gyalog katona Gócz Lajos* és Bodor Anna fia, a háromszéki Szárazajtán született 1845-ben. Jellegzetes képviselője volt az irodalomban olyan sok dicsérettel elhalmozott Körösi Csoma Sándor, Gábor Áron, Orbán Balázs, Nagy Károly típusú, törekvő, konokul kitartó, következetes, kemény fejű székelynek. Vagyontalan közséki katona családjával kevéssel tudta segíteni tanulmányait, és ezért nem jutván lelkészi vagy ügyvédi képesítéshez, tanító lett. Valószínű, a Bély grófoknak a Wesselényiekkel való családi kapcsolata révén valami ispán-rokonuk lehetett a hadadi Wesselényi uradalomban, és ezzel az ismeretséggel kerülhetett Gócz Dénes az 1860-as évek közepén a szilágysági Hadadba református tanítónak. Fennmaradt feljegyzései szerint, legényemberként minden társasági életről és kényelemről lemondva, a nélkülözésig takarékos

életmódot folytatva, konok kitartással törekedett a kor kapitalista szellemének megfelelő nagy célja, a vagyonszerzés megvalósítására. És ehhez minden jogilag megengedett eszközt felhasznált – az uzorakamatra való pénzkölcsönzést is. Így tizenöt évi nélkülözés után sikerült megvásárolnia a kapitalista gazdasági versenyben vagyonát vesztő Ardai-család magyargoroszalai nemesi birtokát, és rangbéli házasságot köthetett a nevezetes Bíró-család leányával. Az újonnan vásárolt goroszalai udvarházába rendezkedett be a házaspár, de Gócz Dénes számára csak most kezdődött igazán a munka. Ilyen nagy birtokot csak lerobbant állapotban vásárolhatott az ő anyagi lehetőségeivel, ezért minden erejével birtoka felemelésén, belterjesítésén és – a később – *messze földön híres szőlő telepítésével* valóban hasznot hozóvá tételén dolgozott. Sikere nem maradt el, mert másfél évtizedes gazdálkodás után már Szilágy vármegye legnagyobb adófizetői között, a vármegyei közgyűlés virilista tagja lett. Amikor 1905-ben meghalt nemcsak gazdag örökség és tekintélyes vagyon, de köztisztviselőben álló, szép család maradt utána. Három gyermekük született: 1881-ben *Izabella*, Délczeg Zsigmond vasúti tisztviselő felesége, 1883-ban *Piroska*, Kovács János dunántúli származású faiskolai igazgatóval kötött házasságot, illetve 1887-ben *Gócz Lajos* református lelkész, aki Domokos Ilmát, a füzesgyarmati orvos leányát vette feleségül.

Kovácsnai Gócz Lajos Debrecenben végezte a teológiát, utána pedig a Békés vármegyei Vésztőn lett segédlelkész, majd átkerült Füzesgyarmatra. Ott ismerte meg későbbi feleségét, Domokos Ilmát. Az első világháborút követő összeomlás után, Gócz Lajos szülőföldjén, Magyargoroszlón lett református lelkész. Nemcsak nevelési hiányosságai, hanem elsősorban a kor liberális divatja eredményeképpen Gócz Lajos „úri pap” lett, ezért nem lehetett olyan oszlopos lelkipásztora a református egyháznak, mint amilyennek a – minden kortársa egybehangzó tanúsága szerinti – tehetséges, jól felkészült papnak és kiváló szónoknak lennie kellett volna. A goroszalai és később a szilágynagyfalusi parókia a pap és a papné állandó mulatozásairól volt nevezetes – mert ebben Domokos Ilma is méltó társa volt férjének. Végeredményképpen, Gócz Lajos 1941-ben bekövetkezett halála idejére a Gócz Lajos és felesége öröksége úgy megcsappant, hogy a későbbi államosítás már alig okozott veszteséget.

Gócz Lajosnak és Domokos Ilmának Füzesgyarmaton születtek gyermekeik: 1914-ben *Dénes* és 1919-ben *Gabriella*. Szüleik életmódja csak növelte a Magyarország összeomlásával az egész társadalom családra vetülő nehézségeit, és ezért nem kell csodálkoznunk a Gócz gyermekek hiányos nevelése felett. Dénes még középiskolát sem volt képes végezni és községi írnokként élte le az életét. Népszerű, közszeretnek örvendő mulatós ember volt, aki helyett pedagógus felesége, a ludányi születésű Szücs Klára nemcsak gondolkozott és dolgozott, de három gyermeküket is nevelte. *Gócz Dénes* 1942-ben született, technikus, 1967-ben kötött házasságot Dác Katalin könyvelővel, *Gócz Éva* 1943-ban született, tanár, és Kiss Kálmán könyvelő felesége lett 1970-ben, illetve 1945-ben született *Gócz Klára* technikus, Pap Károly, állatorvos, felesége. Dénesnek két lánya született: 1970-ben *Éva*, tanár és 1972-ben *Katalin*, könyvelő, aki 1993 óta Bartus Mihály technikus felesége, és két gyermeke született: 1994-ben *Bartus Dávid* és 2001-ben *Bartus Máté*. Kissné Gócz Évának két fia van: az 1971-ben született *Kiss Szilárd* informatikus mérnök, Sente Ildikó tanár férje, gyermekük *Kiss Előd* 1998-ban született, valamint 1973-ban született *Kiss Szabolcs* informatikus mérnök, felesége Buboly Magdolna tanárjelölt. Papné Gócz Klárának két fia van: 1972-ben *Pap Szilveszter*, 1976-ban született *Pap Ádám*, orvosok.

Gócz Gabriella, Gócz Lajos lelkész leánya, Jánosi Márton orvoshoz ment feleségül, két leányuk született: *Jánosi Gabriella* építészmérnök, gyermektelenül halt meg, és Matóné *Jánosi Marianna* tisztviselő, egy gyermeke született, *Mató Márton*.

Délczegné Gócz Izabella gyermektelenül halálozván el, a Bíró-Gócz családi örökséget Gócz Piroska vitte tovább. Férje, Kovács János gyümölcsészeti szakember lévén, folytatta az apósa, Gócz Dénes goroszlai szőlőbirtokának továbbfejlesztését. Egyetlen felnövekedett gyermekük, Kovács Erzsébet Varga László – előbb nagyfalusi, majd magyargoroszlai – református lelkészhez ment feleségül, 1927-ben. Két gyermekük született 1928-ban *Varga László* és 1931-ben *Varga Piroska*. Ifjabb Varga László, abrudbányai, sülyei, palatkai, somkerekai, felfalusi és végül marosvásárhelyi református lelkész, előbb Kovács Anna képzőművésszel kötött házasságából, akitől 1956-ban született *Varga István*, építész-restaurátor, majd 1965-ben feleségül vette Szarka Erzsébet könyvelőt. Két leányuk született, 1966-ban *Varga Irén* tanár, aki Demeter György mérnök-vállalkozó felesége, illetve 1967-ben *Varga Judit* tanár, László József állatorvoshoz ment feleségül. Demeterné Varga Irénnek két gyermeke született *Demeter Dorottya* és *Demeter Panna*. Lászlóné Varga Juditnak két fia van: *László Zsolt* és *László Gergő*.

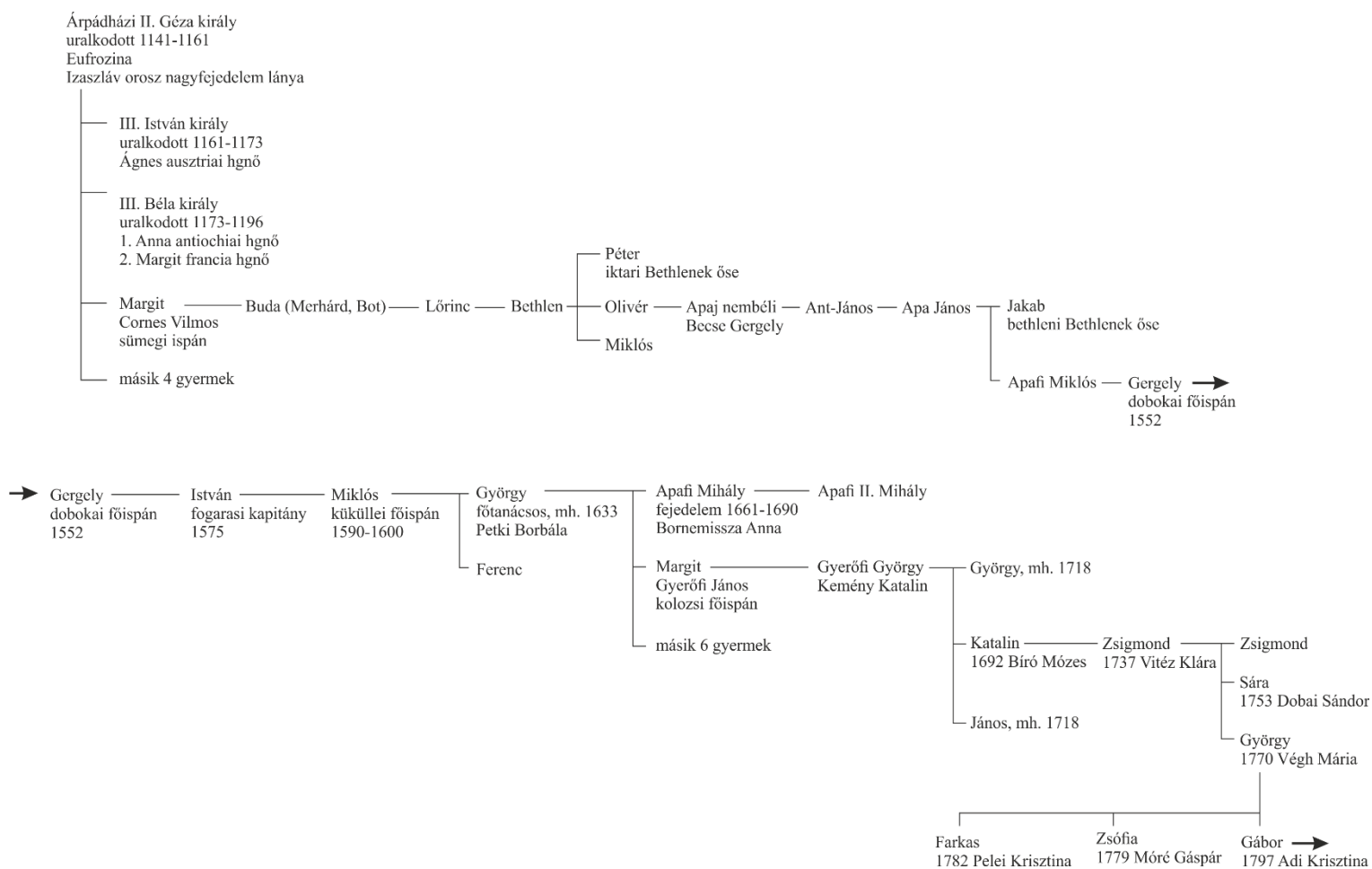
Varga Piroska, könyvelő, 1950-ben ment feleségül Dobai István jogbölcészhez, amely házasságból három gyermek született: 1951-ben *Dobai Erzsébet*, 1952-ben *Dobai Álmos* és 1953-ban *Dobai László*. Dobai Erzsébet, könyvelő, 1971-ben Juhász Tamás református lelkészhez – később teológiai tanár – ment feleségül, és két gyermeke született: 1972-ben *Juhász Péter* és 1974-ben *Juhász Márta*, ökológus. Juhász Péter, informatikus, 1998-ban kötött házasságot Jakabházi Annamária tanárral, és 2004-ben született gyermekük *Juhász Ákos*. Dobai Álmos, műépítész, 1981-ben kötött házasságot Csiszár Mária tanárral. Öt gyermekük született: 1982-ben *Dobai Borbála*, 1983-ban *Dobai Bálint*, 1986-ban *Dobai Eszter*, 1988-ban *Dobai Katalin* és 1990-ben *Dobai András*. Dobai László, református lelkész, 1976-ban kötött házasságot Fazekas Magdolna mérnökkel. Négy gyermekük született: 1977-ben *Dobai Gábor*, 1979-ben *Dobai Ágnes*, 1980-ban *Dobai Zsuzsa* és 1995-ben *Dobai Anna*. Dobai Gábor közgazdász, 1997-ben kötött házasságot Czuhai Enikő hitoktatóval, két gyermekük született 1997-ben *Dobai Tamás* és 2001-ben *Dobai Ákos*.

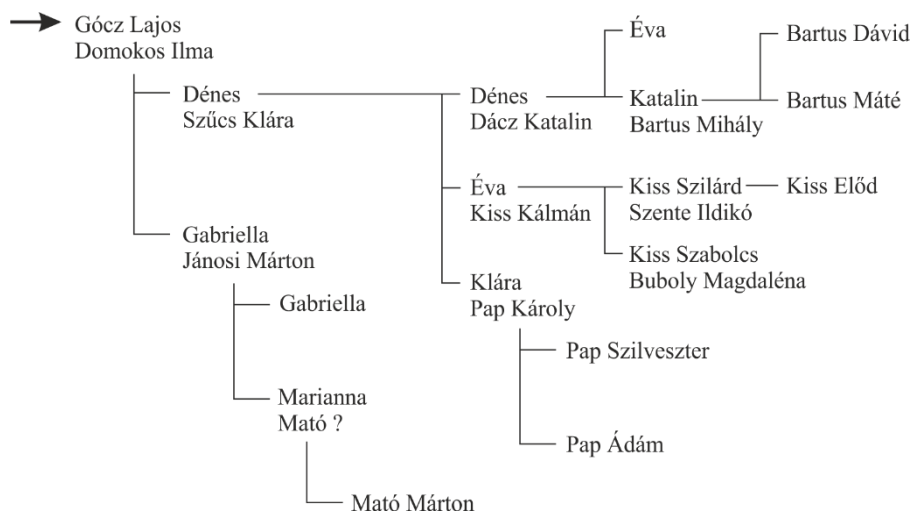
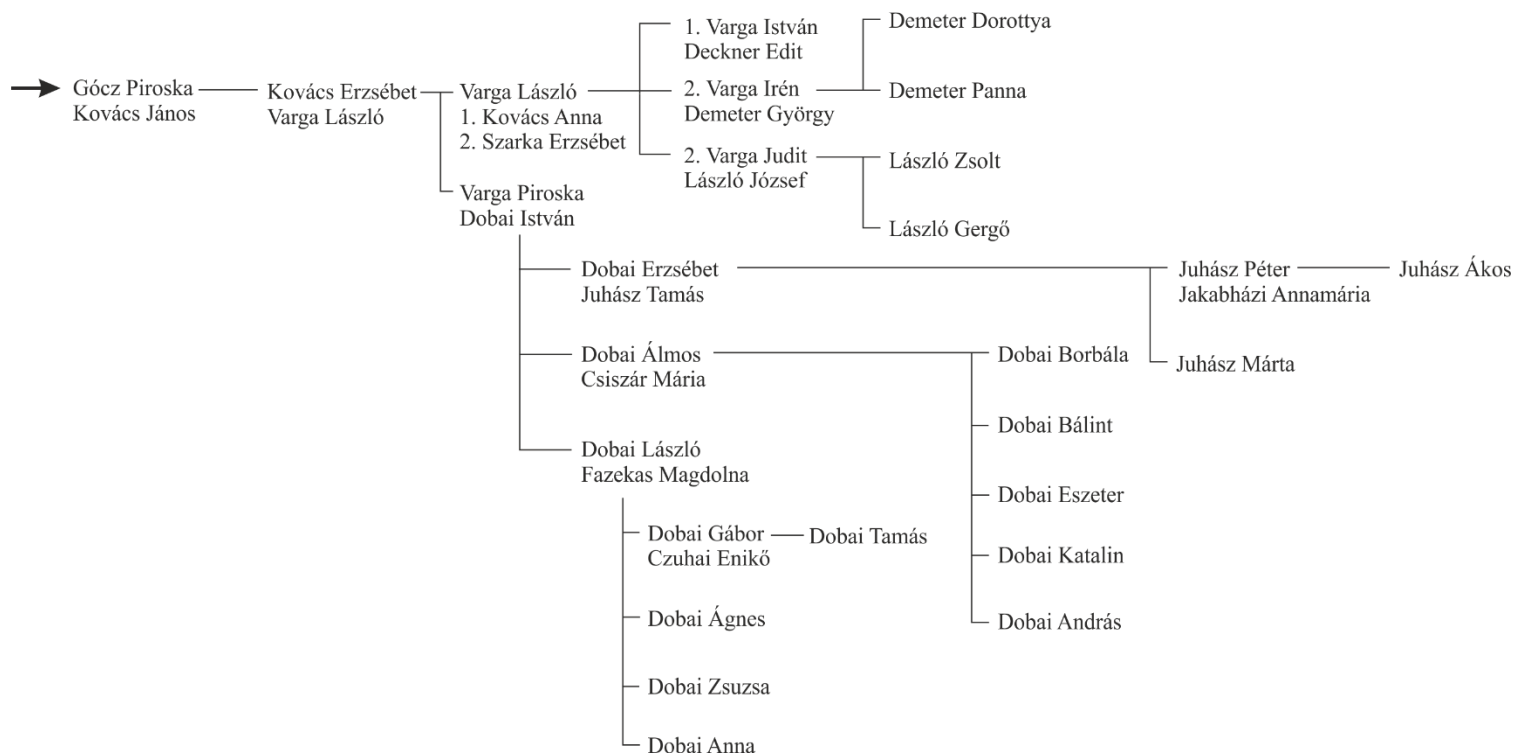
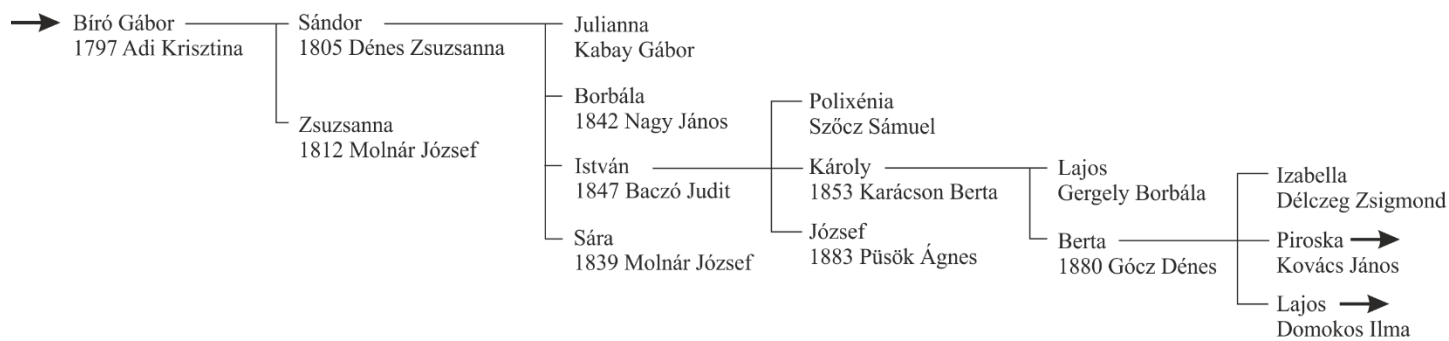
Berei Bíró Berta és kovásznai gyalog katona Gócz Dénes – mint a 2004. évi, fentebbi enumeráció mutatja – sikeresen vészelte át a 20. század európai kataklizmáját. Apafi Margit leszármazottai életképességükben erősebbek, társadalmi viszonylatukban szilárdabbak most, 12 nemzedék végén, mint Árpádházi Margit hercegnő ivadécai, 12 nemzedék után voltak, a kuruc kori pusztulást követően, az Apafi- és Gyerőfi-család férfiágának gyászos kihalása idején. A 20. században, a Gyűlölet a Szereteten alapuló keresztyén értékrend fölé kerekedett, megszűnt az európai nemzeti hagyományos társadalmi szabályrendet garantáló liberális jogállam, és devalválódtak az emberiség örök eszmei értékei, amelyek célt adtak az élni akaróknak. Az ősi származás és örökölt vagyon és az ezekhez kapcsolódó társadalmi tekintély alapját veszítette. Átmenetieknek bizonyultak a Gócz Déneshez hasonló polgárosodó, kapitalizálódó, modern vagyonszerzési próbálkozások és eredmények, mert a történelmi Magyarország és az egész európai történelmi közhatalmi rend összeomlása, majd a szocialista jelszavakat hangoztató diktatúrák kényszerei minden anyagi magánvagyonot megsemmisítettek. Az életképesség ereje azonban legyőzte a materiális tényezőket, és a földbirtokról, az ingatlan és ingó javakról, vagyis a pénztőke alapjairól a *szellemi vagyon* alapjaira

építette át Gócz Dénes és Bíró Berta leszármazottainak társadalmi életét. A 2004-es számbavétel mindenkit tisztos megélhetést és társadalmi megbecsülést biztosító képesítés, oklevél birtokában talált, amellyel sikerrel vehet részt a következő nemzedékek társadalmi versenyében.

Foglaljuk táblázatba a szövegben elmondottakat:

Indokolt a kérdés, hogy mire való származási levezetés a 3. évezredben, másfél évszázaddal azután, hogy a jogállamok alkotmánya eltörölt minden származás alapján való kiváltságot és megkülönböztetést. Nyilvánvaló, hogy az ember nem nemesítendő állat, nem kell tehát törzskönyvezni. Annál kevésbé, mert az embernek nem az anyaga, a testi mivolta az átörökítendő értéke, hanem a lelke, amely az anyag-világ egyetlen fejlődőképes tényezőjét, az emberi szellemet emeli ki az anyagból. De itt van az Evangélium: az miért kezdődik a Megváltó származási táblájával? Hiszen Krisztus örökkévaló lévén, már a teremtés előtt is élt, emberanya által csak testté lett, az Anyag terhet vette magára, és közismert, hogy Isten a kövekből is teremthet fiaikat Ábrahámnak. A magyarázat egyszerű: az Ígélet úgy szólt, hogy a Messiás Dávid király ivadéka lesz, Betlehemben fog születni, és számárháton vonul a Sionra. És valóban, a jeruzsálemi tömeg a számárháton vonuló Dávid Fiának kiáltotta a hozsannát. Hiszen Isten Igéjéből a legkisebb anyagi parány, egy pontocskára sem veszhét el teljesülés nélkül. Persze mindez csak azokra érvényes, *akik hisznek* Isten örökkévaló ígéletében, mások számára mindez közönyös, vagy egyenesen bolondság.

Az európai jogrend, mióta az ősidők matriárhátusáról az apajogra tért át, fiágon tartja nyilván az ember származását. Teszi ezt annak ellenére, hogy minden születés esetében az anya kiléte *bizonyos*, az apáé viszont csak valószínű. Éppen az anyához kapcsolódás anyagi bizonyossága teszi természetivé, élettanivá az anya-gyermek kapcsolatot, holott az ember – társadalmi lény lévén – társadalmi, mesterséges szempontok szerint disztíngválható élőlény-egyedből emberi egyénné, személlyé. A társadalom hierarhikus szerkezete, a férfiak közötti viszonyra épül fel, „a nő osztozik férje rangjában” és nem a férfi a nőében. Amennyiben fiú utód hiánya miatt az apajogú leszármazási lánc nem folytatható, természetes, sőt természetesebb leányágon újabb családnevet adó férfivonalra menni át, annak a megszakadásáig. Esetünkben a Turul nemzetség fiága, az Árpádház, kihalt 1301-ben. Az utolsó nemzedékek leányági leszármazottai azóta is élnek az európai szuverén családokban. Mi azonban nem uralkodói, hanem közrendűek vagyunk, ezért az uralkodóiból a közrendűvé válás folyamata követéséhez vissza kell mennünk huszonhét nemzedéket – Árpádházi II. Gézáig –, hogy *Margit hercegnőben*, olyan királylányt találjunk, aki nem uralkodóhoz ment feleségül – bár Apafi Mihállyal ez a leányág is uralkodói rangra emelkedett. Margit hercegnőtől pedig, a családnevet adó Apafi-, Gyerőfi-, Bíró-, Gócz-férfiágon csak a családok kihaltáig haladunk, azután a *ténylegebb* leányágon – mint a fenti táblázat mutatja – dokumentáltan jutunk el berei Bíró Bertáig. Minden nemzedékből mi csak a hozzánk, és a számunkra olyan kedves Ady Endréhez vezető vonalon haladtunk, a többi elhanyagoltuk. Nyilvánvaló, hogy *Árpádházi Margit hercegnőnek* és *Sümei Vilmos lovagnak* sok száz vagy ezer ivadéka élhet, illetve él ma is a világon az itt említettek kivételével, – Bíró családnevűek is sokan lehetnek – és az érdekeltek hasonló leszármazási táblát készíthetnek maguknak, *ha akarnak*.

Igen, ha akarnak: ha valaki olyan értéknek tartja a Himnuszban említett Bendegúz vérének egyetlen cseppjét, hogy egész teste állagából ahhoz igazítja társadalmi kapcsolódását, hogy annak szellemi örökségét élete célja döntő meghatározójának tartja, akkor nem fogja komolytalan, sznob játéknak tekinteni Eurázsia legnagyobb dinasztiajához való kapcsolódását, nem próbálja azt tekintélyszerzésre, társadalmi és gazdasági téren hasznosítani, hanem királyi származástudata, királyi kötelességek vállalására királyi feladatok elvégzésére fogja indítani. Margit hercegnő leányai tehát, ha vállalni akarják királyi származásukat, lehetőségeik között kövessék Apafi Margit, Gyerőfi Kata,

Bíró Sára, Pásztor Mária, Bíró Berta, Gócz Piroska – hogy a ma élőket ne említsem! – példáját, és értékes embereket szüljenek és neveljenek annak a népnek a szolgálatára, amelynek az ő őseik hajdan uralkodói voltak – *Egyedül Isten Dicsőségére!*

Kolozsvár, 2004. július 11.

A legújabb kor soha nem remélt óriási szellemi és műszaki fejlődése folytán az emberiség olyan anyagi jólétre jutott, hogy érvénytelenedett a Paradicsomból való kiűzetés, immár nem kell az embernek orcája verejtékét hullatnia kenyeréért és semmi közszükségleti javáért: mindenki számára bőségesen állanak rendelkezésre, meg sem kell érte dolgozni. Az ember azonban nem hajlandó a munka rabszolgaságáról lemondani, nem hajlandó a Paradicsom anyagfeletti életmódját folytatni, régen irigyelt urak módjára élni, hanem munkát követel magának. Azt pedig a műszaki találmányok csaknem teljesen kiküszöbölték a társadalomból, éppen csak hobby mennyiség maradt belőle. És ekkor a sok feladatát veszített férfi mellé felsorakoznak a nők – akiket a gazdasági tevékenység kényszere alól szintén a műszaki forradalom szabadított fel – és osztolni kívánnak a kényszermunkán is a férfiakkal. Pedig felesleges a termelő munka, és az ebben való részesedés nem adhat célt és tartalmat az emberi életnek. A teljes emberi élet került válságba, hiszen az életfenntartás eszközei messze meghaladták a szükségletet: a szellemi-lelki fejlődés elmaradt a műszaki mögött, nincs, ami célt adjon – anyagfeletti célt – az emberi cselekvés számára.

Vajon, a mostani nagy anyagi bőséget eredményező, sok ezeréves történelmi fejlődés során hogyan találtak maguknak vágyaik megvalósítására lehetőséget az emberek – férfiak, nők, gazdagok, szegények, mindenki? A nők esélyegyenlőségére, életlehetőségére próbálunk rávilágítani egy konkrét női leszármazási vonal ismertetésével: *Árpádházi II. Géza király leánya, Margit hercegnő* egy francia származású keresztes lovaghoz ment feleségül. Utódaik beágyazódtak a magyar országos főurak társadalmába – *Apaj vagy Becse Gergely* nemzetség néven – és azóta is nagy szerepet visznek a magyar közéletben, *Apafi, Bethlen, Gyerőfi vagy Kemény* családként. A 17. század végén *Apafi György* főtanácsúr leánya, *Mihály* fejedelem hűgának, szintén *Margit* hercegnőnek unokája, *Gyerőfi Katalin Bíró Mózes* szilágysági megyei nemeshez ment feleségül, és ezzel a hajdani királyi vér a vidéki nemesek társadalmába áramlott. Bőséges anyakönyvi dokumentáció állván rendelkezésünkre, pontosan követni tudjuk a Bíró család és benne a leányág életútját. Mi szubjektív okokból csak a 19. század végén élt *berei Bíró Berta* vonalán mentünk tovább, de bárki Bíró leszármazott ugyanígy kapcsolhatja leszármazását Bendegúz nemzetségéhez. Vajon, az utolsó évszázadban megvalósult, vagy megvalósulóban lévő elmagánosodott, elidegenedett *singelekből* álló *leporida*, azaz vadnyúl társadalom, amelyre a *szüfrazettek* mozgalma irányult, boldogabb önmegvalósítási lehetőséget kínál a nők számára, mint a királyi tróntól a vidéki kézművesek társadalmi szintjére alászálló, itteni útleírás?

A 19. század közepén a nyugati civilizáció társadalmában hegemon befolyásra jutott *ésszerű* szabadelvűség, vulgo: racionális liberalizmus, továbbhaladt addigi, az emberi elme egész *érzelmi kategóriáját elhanyagoló* és csak az értelem, a ráció továbbfejlődési útján, és már a század vége előtt

az *ultraliberalizmus* különböző zsákutcáiba ütközött. A liberalizmus első győzelmei idején – 1776-ban Amerikában, 1789-ben Franciaországban – még megelégedett az iskolázott, anyagilag független férfi polgárok egyenlősítésével az összlakosság mintegy 20-ad részének juttatva a *hatalomgyakorlás illúzióját* jelentő parlamenti választójogot. Nemcsak az eltartott családtagok, nők gyermekek, öregek, de minden vagyontalan és iskolázatlan kereső férfi is politikai jogok nélkül maradt. A vagyontalanokat csakhamar *munkásosztállyá* szervezték, és a vagyonos osztály elleni harcra mozgósították élelmes közéleti vállalkozó agitátorok, az osztályharc egyedüli célra vezető voltát hirdető *szocialisták*. A 19. század vége felé a nyugati társadalomban már annyira magától értetődő volt a materialista értékrend, miszerint az emberélet minden java pénzzel mérhető gazdasági érték, hogy az ember más irányú kívánni valói, vágyai szóba sem kerültek. Az emberi lények, egyének és csoportok között a természetes vonzalom és kapcsolat helyett a taszítás, az érdeellentétet gyűlöletté fokozó, anyagi célú verseny ostrom alá vette a *társadalmat újjászülő összejtet, a családot*. Előbb a felnőtt gyermekek, a testvérek egymás közötti és szüleikkel szembeni érzelmi kapcsolatok szűntek meg, majd a házastársak közötti, végül a gyermekeket egymáshoz és szüleikhez fűző kötelék. Mindinkább elterjedt a felnőtt nők családon kívüli munkavállalása, a nők öneltartása, amely előbb a nők politikai egyenjogúsításának, majd személyjogi, családjogi és közjogi kiváltságainak igényét és követelését vonta maga után. Ezek után jött a 20. század kettős társadalmi robbanása: az emberiség évezredek alatt felhalmozott erkölcsi, szellemi tőkéje olyan, addig elképzelhetetlen műszaki és gazdasági fejlődést hozott, amely *megszüntette az ember anyagi gondjait*, nem kellett már orcája verejtékével, keserves fizikai munkával megkeresnie maga és családja kenyerét. A fizika és kémia találmányai, gépei, vegyszerei, és egyéb eszközei minden ember számára előállította az anyagi szükségleteket. Az eszközöket, gépeket, pedig a nők legalább olyan jól tudják kezelni, mint a férfiak. A család eltartásában is a nők jelentették a biztonságot és állandóságot, a harctéren, fogságban, majd divatjamúlt fizikai munkáért, vagy munkanélküli segélyért sorban álló férfiak helyett. A születésszabályozás új módszerei pedig, testi adottságaik társadalmi terhei alól, a szülés és gyermeknevelés kötelességétől való mentességet hozta meg a nőknek. A férfi tevékenységre egyszerűen nem volt többé szüksége az emberi társadalomnak. A férfiak feleslegessé lettek, vagy csak a nők szexuális vágyainak a kielégítésére szolgáló eszközökké váltak. A fogyasztó társadalom minden média-propagandája a házasság és a család terheinek vállalását józan ember számára elmaradott, buta, emberhez méltatlan szokásnak hirdeti, mind nagyobb sikerrel.

Ezek mind, annyira közismert dolgok, hogy szinte szégyellem leírni. Hogy mégis megteszem, ezt azzal magyarázom, hogy én is, sok ezer más embertársam – mindenféle régebbi és újabb, valamint még többféle szóműves: ezek közül nálunk legismertebbek Swift Jonathan, Huxley Aldous, Szatmáry Sándor, Németh László – mellett és után, *elgondolkozom az emberi életnek ilyen alapozás utáni jövődjé felett*. Nem a kérdés legfelső, tudományos világszínvonalán, hanem ahogy azt a 20. század közepének európai művelt közönsége ismerte.

Az élőlények közül a fejlődés legfelső fokára eddig a *rovarok* jutottak. A rovarok hasznosították és tették át a legtökéletesebben az anyagvilág gyakorlatába az élőlények természeti törvényeit, ösztöneit, képessé téve magukat fajuk korcsosodás nélküli létfenntartására és szaporodására. A legismertebb példát, a *méhet* vegyük: sokmillió évvel ezelőtt óta a méhek ösztönösen, azaz tudat nélkül előállítják a legcélszerűbb vegyi összetételben a méhviaszt, abból olyan lépet, méhsejtet

építenek, amelyeknek tökéletes célszerű méreteit és alakját az ember még mai számítógépeivel sem képes utánozni, kellő számú több ezer sejtet a leendő dolgozók, tízet-tizenötöt a herék és néhányat az anyák számára, ösztönösen, azaz a cél tudata nélkül. Miután az anya petét tesz a sejtekbe, a dolgozók a méhek számára legtökéletesebb összetételű anyaggal, a mézzel táplálják a lárvákat, úgy, hogy azokból a leendő raj számára kellő számú dolgozó = meddő nőstény, here = a párzáson kívül egyébre képtelen hím és anya = szaporító nőstény legyen. A lárvák kifejlődnek és a faj minden tökéletes eszközével ellátva, génjeikbe, molekuláikba beépítve minden élethez szükséges irányító információval jönnek ki a sejtől felnőtt állapotban, és azonnal indul mindegyik a rajban számára rendelt kötelessége teljesítésére: a dolgozók kirepülnek, megkeresik a nektár és virágpor forrásait, begyűjtik, hazahozzák és mézzé, viasszá, propoliszá és egyéb hasznos anyaggá dolgozzák azokat, közben távközlési eszközeikkel, egymással és a kaptárral állandó kapcsolatot tartanak. Kellőképpen táplálják a lárvákat és kellő mennyiségű mézet raktároznak télire, az egész raj számára. Bár minden dolgozó fel van szerelve a lehetséges ellenség elleni öngyilkos fegyverrel – ösztönösen még az ember nyakán is megtalálja a tarkó alatti legérzékenyebb részeket, hogy odadöfje fullánkját – a rajnak külön katonai őrsege is van, akik képesek nemcsak más állatok, de más raj egyedeinek is a felismerésére és távol tartására. A kellő időben az anyának és a heréknek ösztöneik jelzik, hogy nászrepülésre kell kimenniük és a heréknek levegőben repülve, kell versenyben legyőzniük egymást, hogy utána a nőstényt megtermékenyítsék. Életük árán, mert, ha maguktól le nem estek volna a nász után, a kaptárba az örök csak az anyát engedik vissza, a herék kirekesztve éhhalálra vannak ítélve, hiszen táplálni sem tudják magukat. Azután következik az új kirajzás, új méhcsalád alapítása. Évezredek után, szakadatlanul, tökéletesen – a korcsosodástól, satnyulástól megóvjaa a méhfajt a herék repülőversenye –, tehát *a faj továbbfejlődése nélkül*, hiszen ami tökéletes, az nem fejleszhető.

A Homo Sapiens Antropus, az egyetlen fejlődőképes élőlényfaj jellemzőit a méhekével egybevetve, elgondolkoztató tanulságokat vonhatunk le: az emberi nőstények meddősítik magukat – egyelőre csak a szülés elkerülésére, később majd magzatkori sterilizálással - és minden energiájukat *a maguk ivadékaik helyett az egész raj*, tehát fajtársai ivadékaiknak táplálására, gondozására, nevelésére, ellátására, védelmére fordítják. Atavisztikus szokás folytán szült gyermekeiket szívesen engedik át gondozásra, nevelésre férfi partnerüknek és idegen nőstényeknek. Ha majd tényleg lombikban vagy klónozással állítják elő kellő számban az emberi egyedeket, a tökéletesre fejlett emberi faj egészen hasonlítani fog a rovarokéra, a méhekére: ösztönei nem lesznek gyengék és hiányosak, mint most, hanem képesek lesznek majd a fajt a lét síkján megtartani. Tökéletes lesz az Ember, *tehát fejlődésképtelen*. Jön-e valamilyen más élőlényfaj az Ember helyett az anyagi világba, amely majd testileg nem lesz tökéletes, azaz fejlődőképes lesz anyagnélküli, lelki élettávlatára serkentésére? Zsákutcába jutott volna-e a teremtmény bölcsessége? Valóban elkerülhetetlen-e a rovar-életforma fenyegető rémképe? A nők valóban alkalmasabbak a férfiaknál minden szellemi érték anyagi megvalósítására? Képes lesz-e egy női jellegű, női célok megvalósítására nevelt emberiség a transzcendencia lelki élettávlatára való kapcsolatra, hogy anyagfeletti célra, szellemi fejlődésre serkentse az embert?

Amikor a *Homo Sapiens Antropus örökéletű lelket* kapván kiemelkedett a többi főemlős faj közül, az *Apis mellifera* már több millió éves volt. Mire kellett az Istennek az Ember, a bevált tökéletes helyett a tökéletlen új élőlény? Miért kellett éppen ennek az atyaságát vállalnia, miért éppen ennek

ígérnie örökéletet és üdvösséget? Éppen most a testi vágyak anyagi kielégítése lehetőségének a felfedezésekor, az anyagiak kényszerétől való szabaduláskor essünk kétségbe jövőnk miatt? Most kezdjünk aggódni az ember nőstények meddőségre törekvése miatt, ahelyett, hogy örvidenénk a fejlődés jobb lehetősége felett? Ha az ember élettársát nem az anyagi érdek, nem a több pénzszerezés érdekében választja, hanem lelki élettávlatára szerinti eszményének megközelítése céljára, nem materiális, anyagi tényezők hatására dönt, hanem önzetlenül, szabad lelkiismerettel, józan ésszel követi szívből fakadó érzelmeit, feltétlenül különb, alkalmasabb, értékesebb társat talál majd magának, és ezzel újabb, magasabb szintre emeli az emberi faj természetes kiválasztódását. Rettenetes volna, ha az ember párválasztását, házasságkötését, vagy nem kötését, a gyermekszülés, -gondozás, -nevelés vállalását vagy nem vállalását anyagi, társadalmi kényszer folyamánának tekintenénk. Legyünk boldogok, hogy a jövőben csak a gyermeket önként, szeretetből és szeretettel, nem, pedig társadalmi, gazdasági, anyagi kényszerből, vagy szokásból vállalók adják majd tovább az emberi életet. Hogy a nőknek csak tized része szül majd, annál kiválóbb, jobban megválasztott szülőknek lesz majd gyermekük és a kilenc tized nem szülő nők és a férfiak összességének a segítségével az örök isteni célok megvalósítására alkalmasabbá nevelik majd a jövő nemzedéket. Hogy az Ember majd nemcsak Homo Sapiens Antropus, bölcs előrelátó legyen, hanem *Homo Theofilus* és *Ideoforus*, azaz istenszerető és eszmehozó is legyen.

Családtörténettel foglalatostkodva véletlenül találtam a minket családirag közélről érintő Berei Bíró család kissé rendhagyó leszármazására: a család ismert kiváló egyénei – az Árpádok, Apafiak, Bethlenek, Gyerőfiek, Kemények, Bírók, Adyak és ezekhez hasonló mások – nem a férfi, hanem a női leszármazás vonalán születtek. Vajon, ha a *Margit hercegnő leányait* nem kötik majd az öröklött súlyos társadalmi és gazdasági megfontolások, ha a Mammon hatalmi kényszere nélkül dönthetnek majd, saját maguk, élettársuk és gyermekeik jövője felől, féltenünk kell-e még az emberiség életét?

Ezeket a kérdéseket kell egybevetnünk Isten emberüdvözítő terveivel.

Kolozsvár, 2005. 12. 11.

(Bélteky Ákos)

IV. WESSELÉNYI MIKLÓS ÉS AZ ERDÉLYI KÉRDÉS

I.

Szilágyságban mindenki tudja, hogy *Wesselényi Miklós* zilahi szobrához *Fadrusz János* modellje *Bánk bán* volt. Viszont *Katona József* Bánk bánjához éppen olyan, hazájáért és nemzetéért élő magyar főúr szolgált mintául, mint az *Árvízi Hajósnak* nevezett Wesselényi. A romantika irodalma eszményi magasságra emelte a minden jóért, igazért, szépért buzgón munkálkodó, minden áldozatot vállaló, önös érdekeken felül álló, képzett, művelt, bölcs megfontolású, liberális reformista közéleti embert. Olyan magasra, hogy annak a mércének halandó ember meg nem felelhetett, a legkiválóbbak is csak megközelíthették. Fáy András, Kölcsey Ferenc, Széchenyi István, Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Eötvös József ezek közé a legkiválóbbak közé tartoztak. Ezeknek inspirálója, tanácsadója, biztatója, támogatója, útmutatója és segítője volt Wesselényi Miklós, mindnyájuk erényeinek osztályosa, műveiknek, alkotásaiknak társszerzője. Közismert, hogy a léha, féktelen nöcsábász voltáról elhírhedett *Széchenyi Istvánt*, hogy fogta fülön, hurcolta végig európai tanulmányúton, tanáccsal, jó példával buzdította arra az útra, melyen az a *Legnagyobb Magyarra* lett. Azt is számontartja a történetírás, hogy *Kossuth Lajos* honvédségalapító országgyűlési beszédének vázlatát, hogy mondta neki előző este Wesselényi, hogy a *Minden Idők Legnagyobb Magyar Publicistája* a kapott kitűnő anyagból másnap remekművet alkothasson. Én azonban nem a Rosszon diadalmaskodó romantikus hős Wesselényiről kívánok szólni, akinek eszméit kortársai megértették, elfogadták, követték és megvalósították. Nem is a hazája, nemzete és az emberiség jövőjéért aggódalmaskodó tragikus hőstől, akinek realista gondolatai csak halála után értetnek és valósulnak meg. Hiszen Wesselényi gondolat-távlatai olyan nagyok voltak, hogy sem az előbb említett kiváló kortársai, sem az „utókor” nem értette meg, tehát el sem fogadta, meg sem valósíthatta mind a mai napig, mint most már nyilvánvaló – az emberiség mérhetetlen kárára. Kétségtelen, hogy Wesselényi Miklós a „XIX. Század uralkodó eszméi” szerinti hős volt. Hősnek szülte *Cserey Heléna*, hősnek nevelte *idősb Wesselényi Miklós*, a Szabadságért börtönt viselő, szerény vagyonából aránytalanul sokat áldozó, iskola és színházalapító apja, és legnagyobb jótévőjének, barátjának, mentorának nevezett *Pataki Mózes*, aki maga is a Szabadság szolgálatára írott alkotásaival tette ismertté nevét, de akinek legértékesebb alkotása, életműve, Wesselényi Miklós nevelése volt. Azonban a múlt század hősképe szülte az *übertensch-eszményt* is, ebből pedig a 20. század átka, a közvélemény szerinti hőst imitáló „elhívott vezér” következett, akiből aztán kibújik a századunkat a *Gyűlölet Századává* tévő diktátor. Az eszmetörténeti neobarokk – tulajdonképpen: álbarokk zodiákusába forduló emberiség héroszcentricizmusa természetes jelenség, mivel azonban a modell csak közérthető, tehát felszínes és rikító tulajdonságokkal felruházott giccs-hős, imitátorai csak ponyvaregény-hősök lehetnek, giccs-vezérek, ponyvadiktátorok. Tevékenységük eredménye pedig, ponyvaszínvonalú: ponyvapolitika, ponyvaerkölcs, ponyvaszellem, ponyvairodalom, ponyvaművészet. Sajnos, századunkban az

emberiség és a magyarság legnagyobb tehetségeinek alkotásait is ponyvaszintre süllyesztette az általános igénytelenség. Nos, ezért nem akarok Wesselényi hős-voltával foglalkozni.

„Egy szál, őseimet ivadékaimmel összekötő fonal vagyok népem történelmi szövetségében.”

Fadrusz János: Wesselényi Miklós zilahi szobra

Ezt nagyon könnyű megtennem, mert Wesselényitől távol állott minden vezéri ambíció, másrészt, mert gondolatai azóta is érthetetlen magasságban vannak úgy a közvélemény, mint a közhatalom tudatlan, de annál hangosabb gyakorlóinak számára.

Wesselényi egész életművére jellemző az, ami legismertebb művének, a *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* kísérteties sorsában mutatkozik. Bibliai őrállóként figyelmezteti Hazája és

Európa népeit, az egész emberiséget az orosz világhódítás veszélyére. Arra, hogy az orosz birodalmi eszme teljes egészében azonos a bizánci amoralitással szellemileg is felfegyverzett, öncélú mongol imperializmussal. Évszázadokba telt Kelet-Európa és Észak-Ázsia meghódítása, de az most már magától, ellenállhatatlan erővel működik tovább. Hogy lehet az, hogy még „az európai hatalmi egyensúlyra” annyira érzékeny Franciaország – mely nem tűrte Ausztriának ezerszer kisebb terjeszkedését – végig jóindulattal kezelte a külső és belső orosz hódításokat? A Krími háború Wesselényi halála után volt. Mert a moszkovita bizantinusok mindig megtalálták a legalkalmasabb jelszó-ürügyet valódi céljuk leplezésére. Hol a tatár és üzbég embertelen deszpotizmus elleni szent háború, hol a civilizáció, hol a legalitás, sőt a haladás és a szabadság védelmezőjeként jelentkezett az orosz cár, és küldte seregeit nem csak Közép-Ázsiába és a Kaukázusba, hanem Közép-Európába, a Balkánra, sőt Nyugat-Európába, még Párisba is. A „szent buzgóság” nagyobb hitelül bőségesen folyt az arany a legmegfelelőbb zsebekbe. A cári hatalom belső megszilárdítására is szívesen vállalkoztak a busásan fizető oroszok szolgálatában nemcsak a nyugati földművesek, iparosok és katonák, de a legkiválóbb tudósok és művészek is.

Wesselényi írja a *Szózatban*: Csak egy emberöltő óta Oroszország „az Igaz Ortodox Hit Védelmezőjeként” a balkáni ortodoxok „felszabadítása” – azaz orosz uralom alá helyezése – érdekében indított két háborút – és el is veszítette mindkettőt – Törökország ellen. Most, a pánortodoxia elévülése után, a pánszlávizmus jelszava alatt a szláv népek védnökeként fenyegeti egész Közép-Európát. Bizonyos azonban, hogy az ortodoxia és a nacionalizmus divatjának elévülése után, az oroszok megint megfogják találni majd az akkori legalkalmasabb jelszót világhatalmi céljaik leplezésére.” Wesselényi megoldást is ajánl: Közép-Európa népei ne hallgassanak az oroszok egyik szirén-jelszavára sem, hanem a minden népnek kijáró önrendelkezési jogukkal élve, társuljanak egymással a történelmi keretek közötti szabad konföderációban. Nyilvánvaló, hogy eme csodálatosan beteljesült jövődőlés alapja, az orosz veszedelem felismerése, nem csak a Wesselényi zsenialitásának volt a kiváltsága, mert – valószínű –, szerte Európában sokan számoltak vele, különösen a Napóleon legyőzése óta. Erre mutat a krími háború epizódja is. De azt, hogy az orosz expanzió nem a jelen aktualitása, hanem egyszerűen világtörténelmi áramlat, mely addig mossa az előtte álló gátakat, míg elsodorhatja útjából – ezt a Wesselényi veleszületett tehetsége, kiváló nevelése folytán, rendkívüli teljesítményekre képes agya munkálta ki, a várfogság és a testi vakság börtönmagányában. Hogy érthették volna hát meg azok, akiknek sem ilyen felkészültségük, sem ilyen mély szisztematizálási, intuíción alapuló meditálási lehetőségük nem volt – a szabadjára eresztett, hatalmi ösztöneiktől a napi politikába hajszolt kortársak és utódok?

Andrássy Gyula, az Európai Nemzetközösség utolsó nagy politikusa megértette Wesselényit, és élete egész munkásságát Wesselényi gondolatainak a megvalósítására fordította. De nem talált olyan franciára, aki a pillanatnyi, átmeneti német ellenfél mellett, hajlandó lett volna figyelmet fordítani a távlati, állandó ellenségre, a dzsingiszida-bizánci orosz imperializmusra. Hogy Közép-Európa kis népeinek mindegyike autonóm nemzetállamot alkothat magának a *Sacra Corona Hungariae* jogára alatt, azt pedig itthon sem értették meg, sem az ezeréves struktúrákhoz ragaszkodó magyar konzervatívok, sem az egész múltat elégetésre ítéző radikálisok. Hogy érthették volna meg hát, pl. a csehek, osztrákok, szerbek, vagy románok? Annyit érhetett el Andrássy a *Berlini Kongresszuson*, hogy az Ozmán Birodalom alól felszabaduló népek, ne kerüljenek orosz uralom alá, hanem független

nemzeti kisállamokat alkothassanak. De Andrassy szövetségeseinek, *Hohenzollern Károlynak* és *Obrenovics Milánnak* elhunytá után, már mindenütt felülkerekedett az orosz propaganda. Még Magyarországon is Wesselényi elvei ellen agitált a kozmopolita *Jászi Oszkár*, aki *Dunai Egyesült Államokat* javasolt, de nem az orosz veszedelem ellen, hanem a tradicionalista Magyarország lerombolására. Így történt, hogy Nyugat-Európa két világháborúban is megmentette Oroszországot Németországtól, de teljessé tette az orosz szupremáciát – Szovjetunió néven – egész Közép-Európában. Hogy is mondta volt Wesselényi? A nacionalizmus divatja után a Keleti Birodalom majd új jelszót talál a pánszlávizmus helyett. Nos, megtalálta a szocializmust, a kommunizmust, és most már nyíltan hirdeti: Világ proletárjai, egyesüljete! Logikus a kérdés – írja 1954-ben *Kertész Gábor* –, hogy a proletárdiktatúra, a kommunizmus divatja után vajon milyen új jelszóval leplezi magát a bizánci-dzsingiszida világhódító politika? És vajon majd ebben is kap segítséget Nyugattól?

II.

Durva anakronizmusnak tűnhetett a mélyen tisztelt olvasó szemében a dolgozat címe: *Wesselényi Miklós és az erdélyi kérdés*, tudván azt, hogy az „erdélyi kérdés” Wesselényi halála után hetven esztendővel keletkezett, Erdélynek Romániához csatolása következtében. A fenti, hosszú előbeszéd viszont mindenkit meggyőzhetett arról, hogy Wesselényi gondolatai nagyon is aktuálisak, mert a legnagyobb értékű javaslatok nem megfogalmazásukkor, hanem akkor válnak időszerűvé, amikor az általuk felvetett kérdések megoldásának eljön az ideje. Az erdélyi kérdés megoldásának 1956 után jött el az ideje azzal, hogy a *Testvériség Forradalmának* ideológiája a megfelelő politikai közvélemény kialakulására megteremtette a lehetőséget.

A „román nemzetiségi kérdés”, melyből 1920. után az erdélyi kérdés lett, a 19. században született, amikor a tömeges román bevándorlás következtében többségre jutottak a jövevények, s már nem fértek bele a középkori magyar speciális jogi szerkezetbe, a *jus olahalisba*. A személyi elven alapuló rendi jogintézmények csak egy negyedik erdélyi nációvá szervezést engedtek volna meg, de erre abban a korban a románok – nemesség, értelmiség, és polgárság híján – teljességgel alkalmatlanok voltak. Mire pedig – saját megítélésük szerint – alkalmassá értek a náció-jogállásra, már a történelem a rendiség felszámolását követelte, a náció-szervezettel együtt. Most már az egyenjogú állampolgári státust igényelték a románok, de ezt csak legjobbjai, a kövári nemesek és a párciumi honoráciorok ismerték fel. Velünk, a magyarországi reformmozgalmat szívvel-lélekkel támogató román liberálisokkal szemben azonban, ott voltak a tudatlan maradiak, akik a rendiség fenntartása mellett még *fel is lázadtak* 1848-ban – *horribile dictu a románok egyenjogúsítása ellen*. Végül is 1848-1867-ben a történelem megalkotta a magyar liberális jogállamot, és abban - azóta is, világviszonylatban is példátlanul – messzemenően érvényesültek a különböző nemzetiségek jogai, a liberalizmus-hozta jogok éppen úgy, mint a történelem során szerzett, minden speciális alanyi jog. A szászok – például megőrizték minden középkori intézményüket, melléjük kapták a modern államiakat. Az *anyanyelvet*, pedig egyszerűen *természeti adottságnak* vette az állam, melyhez – országosan hét volt ilyen – úgy kellett viszonyulniuk a hatóságoknak, mint a hegy és vízrajzi adottságokhoz. Alaptalanok hát a románok nemzetiségi sérelmei, panaszai, melyeket az egységes

román nemzeti állam megteremtésére, propaganda céljából hangoztattak. Ez nem jelenti azt, hogy nemzeti állam alkotására irányuló törekvésük történelmileg ne lett volna indokolt, hiszen az európai fejlődés irányvonalában állott. Megvalósítása viszont lehetetlen volt – eltekintve a legitim magyar jogoktól –, mert a magyarok önrendelkezési jogába ütközött. Ugyanis, az 1910-es népszámlálás adatai szerint, a magyarországi románok kb. nyolcvanezer négyzetkilométer területen éltek, magyarokkal és németekkel úgy elkeveredve, hogy többséget még ötvenezer négyzetkilométeren sem alkottak. Az önrendelkezési jog pedig a liberális demokráciának azon a teljes, viszonyos méltányosságot követelő tételén alapszik, hogy szabad csak az lehet, aki másnak hasonló szabadságát nem sérti.

Az első világháború fordulatai, az Antant-hatalmak sikerei háttérbe szorították az orosz szüzerénítéstől rettegő Hohenzollern Károly szervezte román pártot, Románia a Magyarországot is magába foglaló Központi Hatalmak ellen lépett háborúba. Az Antant győzelme után – a szerencse nem jár egyedül, a bolsevik forradalom miatt Oroszország ideiglenesen visszavonult – Románia tetszése szerint tolhatta ki határait minden irányban. Magyarországtól 100.000 km² területet annektált, 20.000 km²-rel többet, mint a románok által akár kisebbségben is lakott terület volt, benne 45.000 km². – egy hollandiányi ország – abszolút magyar többséggel. Ez az Európa történetében példátlan országdarabolás túlteljesítette ugyan a románok minden nacionalista álmát, de a nemzetiségi kérdést nem oldotta meg, mert a román helyett a magyart juttatta kisebbségi állapotba. Sőt a dzsingiszida-bizánci román imperializmus – az államvezetés terén való teljes tudatlanságban és tapasztalatlanságban – nem állt le magyarelles hadjáratában Erdély annektálása után sem, hanem a lakosság vegyessége miatti óriási sűrűlődségi feszültségi állapottól ösztönözve, most már Erdély magyartalanítására törekedett, minden megengedett és meg-nem-engedett eszközzel. Ahelyett, hogy a magyar alkotmányjog remek intézményeit – legalább nemzetiségi vonatkozásban – fenntartotta volna (NB: A magyar magánjog 1945-ig hatályban volt Erdélyben), még az annexiót statuáló nemzetközi szerződéseknek az állampolgári jogegyenlőségre vonatkozó rendelkezéseit sem foganatosították soha. Így állott elő az *erdélyi kérdés*, amely akarva-akaratlanul a magyarok ellenségévé teszi a románokat, az egész emberiség békéjét fenyegeti, és amelynek megoldására nincs precedens a történelemben.

Mit javasol Wesselényi az erdélyi kérdés két problémájának: a nemzetiségi feszültségek és a jogokat kölcsönösen biztosító területrendezés vonatkozásában? Idézzük szó szerint az 1848. június 18-án *Klauzál Gábor*hoz intézett levelét:

„...Nekünk magyarokul azoknak ti. kik most tótok, oláhok, rácok között laknak, leend még arra szükségök. Én ugyanis azt hiszem, hogy valamint Horvátország és Szlavónia el van már reánk nézve veszve, 's azon képzet, hogy az meghódítás által, vagy bármi úton is visszaszereztessek 's Magyarhonnal egy hont alakítson, merő chiméra: úgy hiszem azt is, hogy az egy contignitásban lakó tótok, hasonlóan tömegül létező oláhok el fognak tőlünk szakadni, amazok a hegyeiken túl lévő szláv rokonaikkal, emezek pedig a velők határos oláhországi 's moldvai testvéreikkel külön 's önálló hont 's országot fognak alakítani. Ezen catastrophá következtében csak úgy fogunk mi magyarokul nagyrészt bele nem olvadni amazokba, s csak úgy alakíthatunk részünkről is egy - habár nem nagy, de értelmi súly s helyes institutiók által épen nem súlytalan igazi magyarhont, ha mindenki magyarul beszélvén magát magyarnak akarja vallani, összevonul, összetömegül, s magát territorialiter is kikerekítvén, többé nem más ajkúak között, hanem egyfolytában lakva képezend egy nemzetet, egy

hont. Erre valami olyan kell - mi igaz, hogy meg példátlan, de nem lehetetlen, ti. egy népvándorlás (*Völkerwanderung*). A mostani kor szelleméhez és műveltségéhez illő s békés tractatusok által eszközlendő. E végre kicserélés útján a például Erdélyben az oláhok közt lakó magyar nagyobb birokosok, úgy, mint kisebb birtokú régi s új polgárok az öszves székelységgel - s ha nekik tetszének a szászokkal együtt kijebb vonulnának, helyükbe a valódi magyar lakta föld határaihoz közelebb lakó oláhok költöznének: így lenne az, s ugyanez történnék a tótok közt lakó magyarokra nézve. Azonban, hogy az idegenfajuk közül kiköltözendőket jól el lehessen földdel látni, szükség lesz valamit a cameralis pusztákra úgy a mostani papi jószágokra is. Illy móddal egy területen lakó 5-6 millió magyar s a vele rokonérdekű egy millió körüli német faj együtt nem tekintélytelen kis országot tenne, melynek fővárosa Budapest lenne és mely jó institutiók mellett az egyénektől kisajátítandó pusztákon s a mocsár és vízből használhatóvá teendő földeken még egy pár millióval többre szaporodhatnék néhány embernyomon át, vagy egy pár század múlva a valódi magyarok száma. Teljes meggyőződése, hogy Magyarhon s magyar nemzetiségünk, ha nem roppan szélesre terjedve, de szilárd minőségben fennmaradhat, különben pedig darabig sínlődve, örökre elenyészend. Adja Isten, hogy e hit s nézet sokakban keletkezzék, s e jóslatomnak inkább higgyenek honfia mint azokak, amelyeket a „Szózat”-ban ezelőtt nyolc évvel mondtam ki s melyek olly rémitőleg valósúlnak...” (Archivum Regnidieta Anni 1847-48. Vol. XX. Nr. 21. Fasc. C.72. pp 160-165. Mellékelten az eredeti fénymásolata.)

Megrendülten olvassuk évszázad múltával a prófétai szavakat: *Halál vár a magyarságra, ha szétszórt részeit nem gyűjti össze egy kisebb, de tisztán magyar honba, átengedvén a megtarthatatlan területeket a nemzetiségeknek.* Wesselényi tehát egyértelműen a vitatható területek méltányos megosztását és a lakosságcserét „a művelt kor szellemének megfelelő, békés új népvándorlást” tartja az erdélyi kérdés megoldásának. Wesselényi javaslatának felbecsülhetetlen történelmi értékét nem csökkent, hanem még emeli az a valószínűség, hogy nem egy magányos génusz ismeretlenül maradt gondolatairól van szó, hanem a nemzetük sorsáért aggódó magyar és román híveivel alaposan megvitattott lehetőségről. Magam is élő hagyományként kaptam ezt az Erdély-szerte ismert tervet, és ilyenként vitattam meg barátaimmal, ismerőseimmel 1956-ban. Tanulmányoztuk a vonatkozó tudományos irodalmat, jogot, történelmet, statisztikát, gazdaságföldrajzot, néprajzot és mindent, ahogyan ezt minden erdélyi magyar értelmiségi – lehetőségei szerint – tenni szokta. Ezek eredményeképpen a szerkesztettük 1956-ban, az erdélyi kérdés megoldása tárgyában az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez küldendő Memorandumot. Egészében a Wesselényi-tervhez tartottuk magunkat, hiszen annak minden érve és ellenérve nyilvánvaló annyira, hogy ezekről nem is kellene írnom. Annál megdöbbenőbb, hogy még most, a vészhelyzet beállta után is vannak ellenzői, akiket csak tájékoztatlanságuk ment a második világháborúig, azóta viszont egyértelmű, minek nevezhetők azok, akik a magyarság halála mellett agitálnak farizeusi jelszavakkal.

De kettőn áll a vásár, mi a románság érdeke ezzel kapcsolatban? Wesselényi korában még nem volt független román állam. Oroszország segítségével szabadult az ozmán fennhatóság alól a Párisi Kongresszus támogatásával egyesült Románia. Az orosz főhatalomtól viszont Magyarország támogatásával szabadult. A román nemzeti öntudat *negatívumként*, annak a magyarságnak a *tagadásaként* született, melytől egész civilizációját kapta, kultúrája világnézeti alapjait a bizánci szláv ortodoxiától kapta, amint azt Jorga Miklós meggyőzően bebizonyítja. *Román az, ami nem magyar* –

ez volt az a tétel, melyet nemcsak a műveltségre, származásra, történelemre, hagyományokra, de még a népszokásokra, gazdálkodásra, sőt ipari termékekre is kiterjesztettek, és a románság létérdekeként kérlelhetetlen harcot hirdettek minden ellen, ami magyarnak minősülhetett. Persze, ez a nemzeti öngyilkosságba vezető gyűlöletvallás Trianon előtt nagyon kevés követőre talált a művelt, nagyobb távlatban gondolkodó románok között. Azért a tudatlanság fanatizmusa *Horea* és *Avram Iancu*-féle magyarirtó lázadásokat produkált azelőtt is. Trianon azonban a magyarellenes politika sikerét hozta, valósággal elvakította a román közvéleményt, félretolta a mérsékelt, Európa felé haladni kívánókat – többeket „magyar-barátság vádjával”, árulóként el is ítélték –, végeredményében Nagyrománia teljes közhatalmát az öncélú imperializmus dzsingiszida sovínisztáinak kezébe juttatta. Ezek nevelték fel a mai román társadalmat jelentő nemzedéket, olyan tájékozatlanságban, hogy egyedül a „magyar veszély” fenyegeti a román nép boldogulását. Az 1945-ben Magyarországon hatalomra jutott szovjet-vazallus Dilettáns Koalíció bárgyú tudatlanságában azt képzelte, hogy Batu kán és Nagy Péter cár utódai lemondanak előnyomulásukról, ha az ellenség feladja a harcot. A román közvélemény pedig – ennek mindnyájan tanúi vagyunk – az „örök magyar álnokság” újabb fondorlatát látja abban, ha a magyarság képviselői lemondanak jogos önvédelmükről, álnok fondorlatnak látják azt, amit nem értenek, mert józan ésszel nem is érthető, az, hogy miért nem védekezik a magyarság az agresszív gyűlölet ellen? A magyargyűlölet örök újjáélesztésére, pedig itt van Erdélyben a két nép kevertsége, az *együttélési harc*. A higgadt, józan, tájékozott románok – sajnos, kevés van belőlük és azok is hatalmon kívül – látták és látják, hogy a társbérleti állapot nemcsak az albérlő számára kiúttalan kín, a főbérlőt is *megakadályozza abban, hogy lakását otthonának érezhesse*. Már Trianon idején józanságra intették bőszen testvéreiket, és azután is, a szovjet megszállásig a magyarokkal való méltányos megegyezést szorgalmazták. Stabil határok nélkül nem tekinthető szuverénnek az állam, a határokat, pedig nem a kényszer, hanem az érdekeltek békés megegyezése stabilizálja. Csak stabil határok közötti Románia nem kényszerül a nép jólétét feláldozó, drága nagyhatalmi szövetséges vásárlására, és folytathat a román nép igazi érdekeit szolgáló nagytávlatú politikát. Ez tény, csak ezt a tényt engedni kell a közvélemény tudomására jutni. Tagadhatatlan, hogy a huszadik századi szovjet és német deportálások és kényszertelepítések, majd az ezek megtorlása ürügyén végrehajtott hasonló embertelenségek nagyon *népszerűtlenné tették a lakosságcserét* úgy, hogy a világsajtó még foglalkozni sem mer vele. A Közép-Európát megszálló keleti agresszorok azonban annál gátlástalanabban folytatják a kényszertelepítést, hiszen felmentve érzik magukat a méltányosságot követelő viszonyosság, a „csere” kötelezettsége alól. A magyarok és a románok közül már többen telepedtek át nyugatra, mint amennyinek békés, emberséges, jól szervezett költöztetését a Wesselényi terv alkalmazása igényelné. De ennek még többszöröse azoknak a száma, akiket a kommunista diktatúra gazdasági kényszere üldözött és üldöz el szülőföldjéről az országokon belül.

A harmincas években *Benes Eduárd* és *Titulescu Miklós* a magyarság megtévesztésére kitalálták a *határok átjárhatóságának áfiumát*, amelyet a proletárdiktatúra kezdetén *Groza Péter* hangoztatott, később, pedig a magyar *népi kommunisták* és más *csonkamagyarok* terjesztettek, és amely még az 1990-es fordulat után is kedvenc jelszó mifelénk. Nyilvánvaló, hogy a társbérlet akkor a legelviselhetetlenebb, ha két család egy közös szobában kényszerül lakni, de külön szoba esetén is csak úgy elfogadható, ha nincs átjárás a szobák között. Csak Wesselényire hivatkozom, akinek a korában még közigazgatási határok sem voltak a románok és a magyarok között – de éppen ez volt a

baj, mint Wesselényi megállapította, és a történelem olyan vészesen igazolta. Az első világháború előtti Magyarország nemzetiségei miatt kívántak határt maguk és a magyarság elválasztására, és a világnak annyi, önrendelkezésre törekvő népe miatt követel szilárd határokat maga és elnyomója közé?

Az ezeréves történelmi tradíción felépült Magyarország Trianonban történt felosztása után, elsőnek Szabó Dezső tájékozódott Közép-Európa és benne a magyarság nemzetiségi kérdéseiben. Az orosz-pánszláv-ortodox imperializmus átmeneti szünetében, a világháború és az azt követő proletárdiktatúra tapasztalatai alapján Szabó Dezső azt állapítja meg, hogy a *svábok és a zsidók marakodnak a magyarokon*, hogy melyikük hivatott a magyarság képviselőjére, azaz a magyarok feletti uralomra? Állítása bizonyítékaul a tényleges történelmet idézi: az osztrák és a német politikai elit a *zsidók székértelőjének*, zsidókat szolgáló szamaraknak titulálta a magyarokat és hogy ennek valóság alapja volt, bizonyította az 1919-es zsidó-bolsevik diktatúra. A győztes Antant viszont német imperializmust kiszolgáló hűbéres-csatlós politikával vádolták a magyarságot, és ezzel indokolták trianoni döntésüket. Szabó Dezső nemzeti radikalizmusnak nevezett elvei alapján szerveződött a magyar *népi mozgalom*, amely meglátásait a nemzetpolitika viszonylatáról a társadalom és gazdaságpolitika viszonylataira is kiterjesztette, és a *Harmadik Út* doktrínáját fogalmazta meg és propagálta. A nemzetiségi kérdés egyetlen megoldását a szomszéd népekkel való barátság kiépítésében és a velük való szövetségben látták.

Kertész Gábor már a látszólag Szabó Dezső sváb-zsidó uralom rémét igazolni látszó, második világháború tapasztalatait is átgondolva megállapítja: mindkét nemzet életérdeke, a magyarok és románok megbékélése, csak Wesselényi javaslata szerint a lakosságcsere lehetőségét biztosító méltányos területmegosztással lehetséges. Ennek csak a hosszú, kínos betegség utáni enyészet az alternatívája.

Nagyon meggondolkoztató az a természetesség, mellyel Wesselényi *különbséget tesz* a nemzetiségek között. Míg a románokat, szlávokat, szerbeket a magyarok közül elkülönítendőnek mondja, addig kívánatosnak tartja Magyarországnak, a németekkel való, együttépítését. A németekkel való együttélés készségének deklarálása már adja is a cáfolatát a sovinizmus vádjának. Egyszerűen a társadalom életének alapos ismerete alapján állapítja meg, hogy a hazai németeknek – és ha megkérdezték volna tőle, bizonyosan idevette volna a zsidókat és az örményeket is – éppen úgy érdeke egy erős magyar nemzetállam, mint a magyaroknak. Kertész Gábor látja meg a Wesselényi és Szabó Dezső szemlélete közötti különbség okát, *a népek neveltségének különbözőségét*: a magyarok, németek és más *nyugati keresztyének*, valamint a nyugati civilizációhoz csatlakozott zsidók viselkedését meghatározó értékrendje elfogadhatatlan a keleti ortodox értékrenden nevelkedett bizánci-levantinus erkölcsű és jogszemléletű románok, szerbek és más pravoszlávok, bolsevikok számára. Bizony a történelem Szabó Dezsővel szemben Wesselényi próféciját igazolta. A *Testvériség 1956-os Magyarországi Forradalmában*, az 1945-ben a magyarok ellen harcoló zsidók és minden nyugati civilizációhoz számítható nép már a világszabadságot ígérő magyar szabadságharcosok oldalán küzdött. Tehát Wesselényi próféciját évszázad múlva ebben is igazolta a történelem, és mi bízhatunk abban, hogy amikor a mostani, katasztrofális helyzet átmenetinek fog bizonyulni, el fog jönni az ideje Magyarország újjáépítésének, és akkor kik lehetnek majd szövetséges társaink, ha nem a velünk szemben nem ellentétes érdekeltségű németek, és zsidók?

III.

A magyarországi románok nemzetiségi problémája az 1920-as impériumváltozással lett „erdélyi kérdéssé”, mert a terület feletti uralomváltatás *jog helyett kényszer* alapon történt. Az, hogy nincs ilyen esetre történelmi tapasztalat, mert ilyen méretű területszabdalásra nem volt példa Európában, nem leplezheti a hódítók rosszhiszeműségét, mert semmiféle nemzetközi jogelv és szokásjog szerint a szerzett jogok el nem vehetők, az emberi jogokról pedig lemondani sem lehet. Mindezekhez Wesselényi Miklósnak a *Partium reinkorporációja*, és *Erdély uniója* körüli politikai és publicisztikai működése kiváló precedenseket szolgáltat.

A karlócai és szatmári békével helyreállott a Szent Korona egységes főhatalma Magyarország felett. A kétszáz év alatti különböző fejlődés és visszafejlődés folytán nagyon nehéz volt egybeolvasztani a különböző országrészeket úgy, hogy előbb a közigazgatás (vármegye) és a kormányzat (helytartótanács - kormányzék - haditanács), majd a törvényhozás (országgyűlés) egysége helyreálljon. A Haditanács fennhatósága alatti katonai közigazgatást nem volt nehéz az alattvalók számára sokkal előnyösebb polgári (vármegyei) igazgatással felváltani a Temesi bánságban és a Határőrvidéken, mert itt csak a – jórészt telepes – lakosság állandósulását kellett kívánni. Erdély uniója Magyarországgal, egyetlen törvény alá helyezése azonban a rendi korszak legvégéig sem sikerült, az erdélyiek makacs ellenállása miatt. Az 1690-ben, a Leopoldinummal fenntartott keletmagyar-erdélyi alkotmány ugyanis, a három nemzet és négy felekezet egyenlő szabadsága és viszonyossága elvén épült fel, magyar államnyelvvvel. A nyugatmagyar alkotmány pedig, az egyetlen Natio Hungarica és a római katolikus egyház előjoga mellett, a többieknek csak megtűrte, ahogy megtűrte, és latin volt a hivatalos nyelve. A magyar országgyűlések követelésére *III. Károly és Mária Terézia* sorra visszacsatolták, vármegyei igazgatás és helytartótanácsi kormányzás alá adták a Részeket és a katonai körzeteket. Későbbre csak Zaránd, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék, és a Kővárvidék maradt az erdélyi gubernium alatt. Ezek reinkorporációját sorra elrendelte minden magyar országgyűlés. De az erdélyi diéta ellenzése miatt mindig megghiúsult. Végül is az 1848-i VI. törvénycikk mondta ki Erdély uniójával egyidőben. Az átcsatolás akadályainak elhárítása a Wesselényi Miklós vezetése alatti erdélyi reformer-liberálisok érdeme. Az országgyűlések a jogilag tájékozatlan közvélemény nyomására, hol sürgették, hol elleneztek a területek átcsatolását, az egymással ellentétes politikai érdekek szerint. Wesselényiék látták meg, hogy az átcsatolt területek lakosságának jogai semmiképpen nem csorbulhatnak az uralomváltás következtében, sőt a *szerzett jogok megőrzése mellett részesednek az új uralom alatti jogrendszer előnyeiben*. Itt két jogintézménynek volt különös fontossága: Az *erdélyi* viszonyosságon és egyenlőségen alapuló, kulturális autonómiát biztosító *vallásszabadságnak*, és a magyarországi jobbagyoknak Európa-szerte irigyelt kiváló jogállást biztosító *magyar Urbáriumnak*. A vallásszabadság kérdésében a magyarországi katolikus klérus csökönysége állott a megoldás útjában – mint *Ballagi Géza A nemzeti államalkotás kora*. 498.l.-ban írja –, mert csak az unitárius hitvallásúak bevett felekezetté nyilvánításáról voltak hajlandók tárgyalni, és még abban is elhalasztották a döntést az 1839-40-es országgyűlésen. Mint *Petri Mór (Szilágy vármegye monográfiája*, I.k. 492 k.l.) írja, Wesselényi Miklósék még a magyarországi liberálisokat sem tudták

meggyőzni az erdélyi alkotmány vallási rendelkezéseinek átvételére, mert még azok is feleslegesnek tartották, hiszen rövidesen eltörlik az összes egyházi előjogokat, akkor majd meglesz az egyenlőség és viszonyosság. Az 1848-as országgyűlésen, vaksága miatt, Wesselényi már nem vehetett részt, így az valójában az 1687-es és 1791-es rendelkezések szerinti türelmet terjesztette ki. A Kiegyezés alkotói pedig katolikusok voltak, nem érezték szükségesnek a magyar protestáns egyházaknak legalább a pravoszláv szerbekkel és románokkal való egyenjogúsítását sem. Az 1895-ös vallási törvény kimondta ugyan a felekezetek egyenlőségét, de nem törölte el a római katolikus egyház – a „római katolikus egyház” kifejezés alatt római katolikus prelátusok, főpapok értendők – elsőbbségi jogállását. Ezt viszont jezsuita módszerrel Erdélyben is érvényesíteni akarták, megbontván az itteni sok évszázados vallásbékét. Még most, hogy a proletárdiktatúra minden előbbi kiváltságától megfosztotta az egyházakat, a katolikusok egyik „jogi” sérelme a protestánsokkal való egyenlő elbírálás. Bizony jobb lett volna Wesselényire hallgatni, és úgy egyesíteni Erdélyt Magyarországgal, hogy az erdélyi alkotmány vallási rendelkezéseit az egész országban hatályba helyezik, vagy legalább a régi területen hatályban hagyják! Kisebb jelentőségű volt az *Urbárium* kérdése, elsősorban azért, mert ezt az úrbéri rendszert rövidesen eltörölte az 1848-as törvényhozás. De a reinkorporációs viták idején nagyon is érdekelte a Részek adófizető jobbágyait és kisnemeseit! Mint Wesselényi Miklós írja 1837. augusztus 10-én *Sós András*hoz címzett levelében (M.N. Múzeum Kézirattár, 1041. Fol. Hung. Másolat), a magyar Urbáriumot feltétlenül be kell vezetni Közép-Szolnokban, mert az az erdélyinél sokkal kisebb terhet ró a jobbágyokra, a szegény nemesekre pedig semmit. E tételnek jelentősége nem szűnt meg az úrbériség 1848-as eltörlésével, mert az államkincstár kevesebb kártalanítással tartozott a földesuraknak, ha jobbágyaik terhe kisebb volt azelőtt. Másrészt a kialakított községi legelők és erdők alapja mindenütt a hajdani úrbéres-jog volt. NB: A két világháború közötti Románia törvényhozása Erdélyben hatályban hagyta a Trianon előtti magánjogot, az úrbéri maradványokkal együtt – magyarok és románok mindenki hasznára, de senkinek sem kárára. Sok úrbéri per folyt akkoriban az itteni bíróságokon. Nyilvánvaló tehát, hogy hatályban kellett volna hagyni a magyar közjognak azokat a rendelkezéseit, amelyek előnyösebbek voltak az átszatolt területek számára, az importált románnál.

Bármennyire is hihetetlen, Wesselényi Miklós foglalkozott az olyan sok indulatot kavarázó, érzelmeket sértő felségjogok kérdésével is, melyek valamely területnek más uralom alá adásából keletkeztek. Mint *Kertész Gábor* megállapítja, erre lehet következtetni a Huszár Zsigmond féle felterjesztésből, melyet 1847 őszén Közép-Szolnok, Kraszna és Kővárvidék uniópárti nemessége – Wesselényivel az élen – az országgyűlés elé terjesztett. (Orsz. Lt. Orsz.gy-i Iratgyűjt. 1847-48. 68/c. csomó 72. sz. fénymásolata mellékelve.) Az történt, hogy az erdélyi országgyűlés megtiltotta a Részek követének a pozsonyi országgyűlésen való részvételt, bár oda is meghívták őket. Indoklás: Ez a részvétel sértené az Erdély Nagyfejedelme iránti hűségüket. A kérelmével igyekszik a helyzet abszurditását bizonyítani, hiszen Erdély nagyfejedelme ugyanaz az *I. Ferdinánd* ausztriai császár, aki *V. Ferdinánd* néven Magyarország apostoli királya. Mi is hajlamosak volnánk humorosan felfogni, jogász szörszálhasogatásnak tekinteni az egész ügyet, ha fél évszázad múlva az erdélyi románok Memorandum-perében meg nem ismétlődött volna – most már botrányos propagandával körítve. Bizony jobb lett volna, ha a magyar országgyűlés nem tért volna napirendre a Wesselényiék kérelme felett, hanem feloldotta volna az abszurdnak tűnő – valójában nagyon is lényeges elvi problémát.

Nem okozott volna annyi szenvedést, lelkiismereti gondot az első világháború után az Erdélyt megszálló román állam hűségeskü-követelése sem. Végül is *Buza László* oldotta meg a feladatot, amikor 1946-ban, az Erdélyi Magyar Tanács nyugatra küldendő okiratának aláírását véleményezte: államterület csak szuverének meghatalmazottai által aláírt és jogszerűen ratifikált államközi szerződéssel ruházható át. Ennek hiányában nem igényelhet állampolgári hűséget a hatalom tényleges gyakorlója sem. Tehát ha a kérdéses terület felett mindkét részről ugyanaz a fizikai személy gyakorolja a szuverén jogokat, az csak megkönnyíti a jogszerű eljárást, de nem teszi feleslegessé.

Bár nem tartozik szorosabban a témánkhoz, meg kell említenem a párciumi rendek 1847-es kérelmének egy különleges jelentőségét: aláírói azonosak az ottani reformista-liberális és unionista nemesekkel. Az aláírók számából és valószínű nemzetiségéből érdekes következtetések vonhatók le elsősorban arra nézve, kik akarták a Magyarországhoz való visszacsatolást? A 1530 szavazati joggal rendelkező közül aláírta 249, azaz 16% mégpedig Közép-Szolnokban, 720 közül 80 azaz 9%, Krasznából, 450 közül 52, azaz 16%, Kővárvidékéről, 360 közül 117, azaz 33%. Jellemző, hogy a 63 református pap közül csak hárman kívánták a reinkorporációt, a két vármegye tisztikarából pedig nagyon kevesen. A két vármegyében elenyésző a román nemzetiségű aláírók száma, összesen 2 (!), míg Kővárvidéken 78-an írták alá románok, köztük teljes számban a görögkatolikus papság. Így nem lehet csodálkozni azon, hogy a következő évben a kővárvidéki román puskások – az aláírók között szintén szereplő – *Teleki Sándor* parancsnoksága alatt egész zászlóaljat állítottak ki a szabadság védelmére, *Bem József* és *Csányi László* mellé, a császáriak és *Iancu Ábrahám* ellen.

Az erdélyi kérdés megoldásának itt az ideje. Elmaradt 1848-ban, 1867-ben, 1918-20-ban, 1940-46-ban. Nem halasztható tovább, mert a második világháború végén jött el az a vészhelyzet, amelytől Wesselényi féltette a magyarságot. Igaz, hogy a szovjet-orosz diktatúra mindennek útját állja, de ezt bármelyik pillanatban megdöntheti a nemzetek keresztyén lelke és európai intelligenciája. De – hallgassunk Wesselényire – az orosz imperializmus *polip-sárkány-kígyója* levedli divatjamúlt bőrét, és korszerűvé öltözik. Nekünk ma az a feladatunk – mondja Kertész Gábor –, hogy a kommunizmus hamis ideológiája valódi céljának leleplezésével a nemzetközi közvéleményt az egész Európa biztonságát veszélyeztető feszültségek megoldása mellé állítsuk. Ahol homogén a lakosság, a népek önrendelkezési jogának alkalmazásával egyszerűen feloldhatók a feszültségek. De a lakosság kevert-sége esetén – ahogy az Erdélyben, Közép-Európa és a Balkán sok más részén van – megvalósíthatatlan a működőképes, kisebbségi jogokat biztosító autonómia. Heterogén nemzetiségű ütköző államok szervezése pedig – mint a független Erdélyország volna – nem egyéb népiirtásra való felbujtásnál. Ha a lakosság kevertségét nem békés megfontoltsággal, az érdekelt egyének és közösségek önkéntességének elve alapján szünteti meg az érdekeltek akarata, minden pillanatnyilag magát erősebbnek érző nemzet, csoport és egyén a legvadabb erőszak alkalmazására csábul a gyengébbnek látszó ellen, leöli, halállal fenyegeti, de mindenképpen elkergeti a nemzeti öntudatának nem kívánatos kisebbséget. Hogy az új béke-népvándorlás megvalósulhasson, hosszú előkészítésre és a döntéshelyzetben lévő hatalmi tényezők egyező akaratára van szükség. Ahhoz azonban, hogy ez a békearatás bekövetkezhesse, idejében el kell vetni annak magját, azaz a világ elé kell tárnunk az egész emberiség békéjét, jövőjét veszélyeztető helyzetet, és a megoldás lehetőségét. Ennek a vetésnek, pedig most, a szovjet-orosz fagy parányi enyhülése idején kell megtörténnie ahhoz, hogy valaha is, a megbékélés nyarán, legyen aratnivaló. Ennek a közírré tételnek, pedig meg kell

történnie, bár sem gyülekezési, még kevésbé szólási, de legkevésbé sajtószabadsággal nem rendelkezünk. A két világháborúban meghalt hatmilliónyi magyar és román katona Erdélyért, a harmadik világháború még több áldozatot követel majd, anélkül, hogy veszteségen kívül bárki – egyén és közösség kapna valamit. Nem volna-e érdemes a Krisztust követő európaiaknak, az európai államokat alapító hősök leszármazottainak, halottak helyett élők odaadó testi és szellemi munkáját áldozni örökölt hazájuk megmaradásáért?

Készült Kolozsváron, Kertész Gábor 1956-os jegyzeteinek felhasználásával 1996. 10.4

(Bay Bálint)

Mellékelve:

1. Wesselényi levele Klauzál Gáborhoz 1848. június 18. (az eredeti fénymásolata és olvasata)
2. A párciumi vármegyének az 1847-48-as Országgyűléshez intézett felterjesztése (az eredeti fénymásolata és olvasata)

Gödmönch's, ipar & kereskede-
deli ügy miniszter
Blauenthal Sabor rinnak

16

Lester.

Kokuvärjy 18. 1848.

szertelt barátsáim! Rég alarék már néked írni, de ez is annyira elvagy foglaltva, hogy a közigy ellátás miatt. mellesz más dolgot olvasására nemlani el idődet. Ámiban e levelem tartalmáa költségire olyan leírdhetetv, ami kös. dolgozat érdetel, azért fakalmal tartom magammat a neked irhatás élvezetét megengedni.

következőt. A' disjunctibilis gyűjtőlat - nem csak jelent
fenn eladni, fenn most is populálalni nem kell. Ne
különbséget akarok látni az: két most közt
oláhok és románok közt talál, leendő migráció miatt.
szóval. - En ugyanis azt hiszem, hogy valaminek
Korlatosság és Slavonia el van már osztva nem
ve végre, és azon képet, hogy az megköveteli, ^{által} vagy
bármilyen is végső következtetés és Magyarhonnal
egy kont alaktól, merő chimera: egy hiszem azt
is, hogy az egy contiguitásban lakó közt három
először tömegül együtt lévő oláhok el fogják tör-
kíteni szakadni; amaxol a hegyvidék közt lévő
oláhok között, emiatt pedig a két közt határos
oláhok és moldvai tesszisekkel külön és önálló
kont és opágot fognak alakítani. Erre catastropha
közvetlenül csak egy fogunk mi magyarokul
nagyrejtést bele nem olvasni amaxolba, és csak
egy alakíthatunk rejtőmódot is egy - habár
nem nagy de értelmi súly és helyes intézkedés
által igen nem felytalan ^{igaz} magyar kont, ha
minden ki magyarul bepílvén magát magyar-
nal akarja vallani, önmagát önmagáig, és
magát territorialiter is kikerülvén, többé nem
más ajkúak közt, hanem egyfolyásban lakva képes
leendő egy nemzetet egy kont. Erre valami olyan kell,

mi. igen hogy még földművelés de nem lehetetlen,
 t. i. egy nép-vándorlás (Völkervándoring) is. mosta-
 mi kor. feltételekkel s minélsegyben illő s kelés tra-
 csakozat által elkövetendő. E népra kivétel. ugyan
 a földművelés Erdélyben az oláhok közt lakó magyar
 nagyobb birtokosok nagy mint kisebb birtokosok között
 s az polgárok az öfves felügyelettel - s ha ne-
 kit tekintve - a házkollal együtt s helye kisebb
 vörszénákkal, s helyölbe a valódi magyar lakta
 földművelés határaitól közelebb lakó oláhok költöz-
 nének: így lenne az, s ugyanaz történnél a föld-
 közt lakó magyarokra nézve. Azonban hogy az
 idegen fajokat közt, kiköltözéseiket jól el lehet
 földdel látni, szükség lesz valamint a cameralis
 pontokra, egy a mostani papi jószágokra is.
 Így módosul egy területen lakandi 5-6 millió
 magyar s a vele rokon érdekű egy millió török
 nemzet faj együtt nem belátástelenség. Kis or-
 szágot lenne, mellyel fővárosa Budapesten
 lenne, s mellyel jó inasitutió mellett az
 egyenlőtől kifajázitandó pontokon s a most
 is az ismét közzévalhatóvá teendő földes-
 mig egy pár millióval többé papvadászatnál
 néhány ember-nyomra is az egy pár száz
 millió a valódi magyarok páma.

Tölts meggyőződésed, hogy Magyarok s ma-
 gyar nemzetiségünk ha nem roppant feltörek-
 ve, de fiatal minőségben felemelkedhet, költöz-
 ben pedig darabig fiatalokra örök elnyomás. Azon-
 is hogy a hit s niszet földalban keletkeznek, s a
 jóslatommal inkább bizjével honfiamint mint
 aróval, mellyel a közéletben ezeltől nyolc évvel
 mondottam ki s mellyel oly remítéleg valószínű-
 nak.

Az itteni öfgyűlést s az Erdélyi dolgot ill-
 köleg a miniszterelnöknek s Kemerének több ízben s a
 mai postával is írtam. Ö közelebb a meli irakati
 körlet vejjével figyelembe. Erdély léte s a magyar
 koroná pártárai meg vagy meg nem tartása
 forog kérdésben.

Ném teged igen füvesen köfönt. Elj boldogul!

Barátod.
 Wesselényi Miklós

Földmívelés, ipar & kereske

dési ügy minister

Klauzál Gábor úrnak

Pesten

Kolozsvár jun 18 1848

Szeretett barátom! Rég akarék már neked írni, de te is annyira el vagy foglalva, hogy a közügy elleni vétek mellőzhető dolgok olvasására rablani el idődet. Azonban e levelem tartalma többnyire olyan leendhetvén, mi közdolgokat érdekel, azért szabadnak tartom magamnak a neked írhatás élvezését megengedni

következőt. A' disponibilis pusztákat – nézetem szerint sem eladni, sem most inpopulálni nem kell.

Nekünk magyarokul azoknak ti: kik most tótok, oláhok, rácok között laknak, leend még arra szükségök. – Én ugyanis azt hiszem, hogy valamint Horvátország és Szlavonia el van már reánk nézve veszve, 's azon képzet, hogy az meghódítás által, vagy bármi úton is visszaszereztessek 's Magyarhonnal egy hont alakítson, merő chiméra: úgy hiszem azt is, hogy az egy contignitásban lakó tótok, hasonlóan tömegül létező oláhok el fognak tőlünk szakadni, amazok a hegyeiken túl lévő szláv rokonaikkal, emezek pedig a velök határos oláhországi 's moldvai testvéreikkel külön 's önálló hont 's országot fognak alakítani. Ezen catastropha következtében csak úgy fogunk mi magyarokul nagyrészt bele nem olvadni amazokba, s csak úgy alakíthatunk részünkről is egy – habár nem nagy, de érzelmi súly s helyes institutiók által épen nem sulytalan igazi magyarhont, ha mindenki magyarul beszélvén magát magyarnak akarja vallani, összevonul összetömegül, s magát territorialiter is kikerekítvén, többé nem más ajkúak között, hanem egyfolytában lakva képezend egy nemzetet egy hont. Erre valami olyan kell mi igaz, hogy meg példátlan, de nem lehetetlen, ti. egy népvándorlás (Völkerwanderung). A mostani kor szelleméhez és műveltségéhez illő s békés tractatusok által eszközözendő. E végre kicserélés útján a például Erdélyben az oláhok közt lakó magyar nagyobb birokosok, úgy, mint kisebb birtoku régi s új polgárok az öszves székelységgel – s ha nekik tetszének – a szászokkal együtt kiebb vonulnának, s helyükbe a valódi magyar lakta föld határaihoz közelebb lakó oláhok költöznének: így lenne az, s ugyanez történnék a tótok közt lakó magyarokra nézve. Azonban hogy az idegenfajuk közül kiköltözendőket jól el lehessen földdel látni, szükség lesz valamit a cameralis pusztákra úgy a mostani papi jószágokra is. Illy móddal egy területen lakó 5-6 millió magyar s a vele rokonérdekű egy millió körüli német faj együtt nem tekintélytelen kis országot tenne, melynek fővárosa Budapest lenne és melly jó institutiók mellett az egyénektől kisajátítandó pusztákon s a mocsár és vízből használhatóvá teendő földeken még egy pár millióval többre szaporodhatnék néhány embernyomon át, vagy egy pár század múlva a valódi magyarok száma.

Teljes meggyőződése, hogy Magyarhon s magyar nemzetiségünk, ha nem roppan szélesre terjedve, de szilárd minőségben fennmaradhat, különben pedig darabig sínlődve, örökre elenyészend. Adja Isten, hogy e hit s nézet sokakban keletkezzék, s e jóslatomnak inkább higgyenek honfiaink mint azokak, melyeket a „Szózat”-ban ezelőtt nyolc évvel mondtam ki s melyek olly rémitőleg valósúlnak.

Az itteni országgyűlést s az erdélyi dolgokat illetőleg a miniszterelnöknek s Szemerének több ízben s a mai postával is írtam. Ő közlendi a neki irtakat. Kérlek vegyétek figyelembe. Erdély léte s a magyar korona számára meg vagy meg nem tartása forog kérdésben.

Nőm Téged igen szívesen köszönt. Éljen boldogul!

Barátod
Wesselényi Miklós

Ismeretes harok és Rendek.

A

1836. évi 21. évi törvények. - hosszadon tartott egyetemen, ismét és ismét sürgősen végrehajtandó, - munkát, az anyajahonhoz viszonylatban rendelt, de már annyira lefolyt évek óta és oda viszonylatban esett meggyőző polgáraitól állapított helyezett, melyhez hasonló ma már Európában, és amint tudjuk sehol sem világon.

Nékiérti 11. évi törvények. - hosszadon tartott egyetemen, hogy a 21. évi törvények a napirendről elölle menjenek, nékiérti 11. évi törvények még eddig sehol nem kiált ki, hogy a viszonylatban úgyis végrehajtandó be.

Itt most a helyi helyzetben meggyőző mint 11. évi törvények. - hosszadon tartott egyetemen, hogy a 21. évi törvények a napirendről elölle menjenek, nékiérti 11. évi törvények még eddig sehol nem kiált ki, hogy a viszonylatban úgyis végrehajtandó be.

Helyzetünk valóban rendkívül nehéz. A Magyar Királyi törvényes akaratja, a törvényesben van. Eddig fegyveres erővel akaratja: az egyetemen úgyis kiadhatunk, ha a miénk iránt engedelmességünk. A Magyar Király parancsa iránti viselkedés, Eddig fegyveres erővel kiadhatunk. A törvény iránti engedelmesség polgári erőknek.

Ezen helyzet, melyet, mint a körülményekhez csatlakoztatott mutatják - rendszerezés, és jelen udná meggyőzően vedortallunk, min-

den/

jaen, királyához is törvényekhez hű Magyar-
ra névre bentráthozható, bentráthozható
tárnok fel bármely idegen állat is. És
széles névre, a mag káros is, mert sok.
azja a polgárokat a törvény, a törvény
alkotó hatalomnak iránti tiszteltetésére:
a társas életet időnként szerint magyará be-
csülő hű polgárra névre pedig, mivel a
dalmassabb valóban olg lehet.

Tekintetes Karok és Rendek! helyen
tárnok nem lenne oly súlyos, ha innen is tül-
donságos hatalomnak szomszéd-ságában el-
nőnk. De hisz nem úgy van. A magyar
Király Erdély fejedelmével bármiben is nem
donságos, mert egy személy, következő-
leg egy akarat, a hit mi úgy is mint ma-
gyar királyt, úgy is mint Erdély fejedelmét
következő tiszteltetés, tiszteltetés kirá-
nyunk minden törvényes, és nemcsak jara-
előző parancsiban és akaratában, mint hogy
tárnok, tárnok a Magyarok királyán, innen,
hogyon is, királynak bár, vagy Fejedelm-
nek, cseméjének.

Körmegyeink a Tekintetes Karok és
Rendeknek, már több ízben nyújtott kérés-
ink folytán: meglepetések a törvényhozó hata-
lom azon helyzetéből, melyben a Magyar király
és törvények iránti engedelmesség, nem növelhető
Erdély fejedelmének és a törvények iránti tisztele-
tel, azon helyzetéből, melyben a polgári hűs-
ág emberi köbel azon legdicsebb virágja nem
ápolható, sőt megszállgatható; engedelm-
ség csak engedelmesség, kötelesség teljesítés
csak kötelesség teljesítés által lehetetlen, be-
nünkis Kegyvesen kismélt.

Engedjék

Engedjék meg a Felvilágosítás Kéret és Ren-
deli azon bizalmunk és erős reményünk ki-
fejezését, melyet dróstenünk szajna: hogy a
jelen országgyűlés alatt az összes törvényho-
zó hatalom erélyes és kegyes kiadása mellett
kapcsolás ügyét törvény által bevigyék, és
úgy, hogy a visszatapaszkodás által kíván-
tatók és kizáró nem vesztendő el eddig
gyakorlott fontos képviselői jogukat, és úgy
hogy a visszatapaszkodás által szegény né-
pünk nem tevénytelen magos, so csiad-
niát mi az anyákra vágyunk és aha-
runk szimulni azon idős reményben, hogy
az anyá bennünket erősít és gyarapít jó-
létben, jogban és szabadságban.

Érdemünk pártolását remélve,
mij és polgári hű tisztelettel maradjunk

A Felvilágosítás Kéret és Rendelése

H. H. Sigmund m. k.

Madafi Sándor Táblabíró.

Biro József m. k.
Községi Előzet.

Biro Péter m. k.
Községi Előzet. Csángó, v. Csángó P. P.
V. Wapvay Mihály m. k.
Budi Tamás

Novák Mihály Csángó, v. Csángó P. P.
Községi Előzet. Csángó, v. Csángó P. P.
Községi Előzet. Csángó, v. Csángó P. P.

Községi Előzet. Csángó, v. Csángó P. P.
Községi Előzet. Csángó, v. Csángó P. P.

aláíratos szolgái

W. H. Sigmund m. k.
H. H. Sigmund m. k.

Balog Pál

H. H. Sigmund m. k.
Községi Előzet. Csángó, v. Csángó P. P.

Katona Mihály

Balog Pál

Katona Lajos

Községi Előzet. Csángó, v. Csángó P. P.

Községi Előzet. Csángó, v. Csángó P. P.

Községi Előzet. Csángó, v. Csángó P. P.

Községi Előzet. Csángó, v. Csángó P. P.

Lovanya Sunnys
king. Lilah vanya adig
Meritri Gondok
dij 6 Faru Faru

W. Sturge & Co.
B. & R. M. W. & Co. Philadelphia

[illegible]

Engelmanni Laphend
 Kivall Jereuty. köv. biatoros. K. M. G.
 K. abo Jereuty K. rapna megyei kiribisod
 Gorda János S. K. Tábla Biro.
 Vajnapalmi Vajju Tábla hely. Ugyved. i. Táblabiro
 Idő. Vajju Jereuty köv. biatoros
 Janab. Jereuty. Ugyved. i. Tábla Biro.
 Baska Jereuty Ugyved. i. Tábla Biro.

Gall Imre, Megyei Estületi Titkár
Pap János, Megyei Titkár és Somlyó Városi Hadnagy
Ruhenszéküi üggyel.
Traskmány Dani Ügyvéd és Táblabíró
Borkha Miklós Közbíró
Barna József Közbíró.

Biró József Kispus, királybíró, és Lőwenszky Sándor táblabíró.
 Rémér József Krasna Megyei wáloságos tábla bíró. —
 Kucsmarjay János f. p. bíró, és több Megyei tábla bírója.
 Kálmán János f. p. és N. ügyvé. —
 Wölögyi Ernő Kispus megyei tábla bíró, és ügyvé. —
 Biró János kisközségi —
 Végő András Rémér Kraissna Megyei Körbíró.
 Vargha János f. p. tábla bíró és körbíró.
 Joffabé Felentéi Mihály Elek Birtokos. —

Csütörtök Sándor Kárpis megye Tüblabiraja

Papok: Szegedi: Amint az Kárpis megye Tüblabiraja -

- Viski M. László Kárpis megye főbírója -

Baurin József

Léte Kárpis Tüblabiraja

- Pócs József Tüblabiraja

Décsy József Tüblabiraja.

Városi László Bírósága.

Agárdi B. László

Ador.

János B. László

N. Kárpis megye Tüblabiraja

Károly József

Tüblabiraja

Nagy István

Károly József

Károly József

Károly József

Károly József

Décsy László

Décsy László

Károly József Tüblabiraja.

Károly József

n. Károly József Tüblabiraja.

Tüblabiraja

Tüblabiraja

Graf M. K. Esterházy, Törvénnyel Tábla Bír. —
 Sőtke Graf Teleki Ádám is megvitte a rend lovagja, kiva,
 mielőtt volna országgyűlési követ, főúrnok bírta is több me,
 az a tábla bírja.

Dap László János
 Kórház László János

Matonagyi M. 1842, endig. Országgyűlési Tábla Bír. —
 Törvénnyel Tábla Bír. is felmely
 a Magyar Királyi Tábla Bírja.

J. Rada János 1846, endig. Országgyűlési Tábla Bír. is felmely
 orsz. törvénnyel, Törvénnyel Tábla Bírja.

Pis M. J. Triff György is felmely Tábla Bírja.

Drága Soma. Bagge Ádám is felmely Tábla Bírja.
 Tápai Triff Ignác is felmely Tábla Bírja.

Magy Soma. Bagge Ádám is felmely Tábla Bírja.

Buge György
 Dörmös János
 Borbely János is felmely Tábla Bírja.
 Kesz. Deményi Tábla Bírja.

Kis Boni Nemes Dörmös Péter

Nemes Triff József is felmely Tábla Bírja.

Kis Dörmös Péter is felmely Tábla Bírja.
 Lestai Dap György Tábla Bírja.
 Lestai Ádám is felmely Tábla Bírja.
 Kis Dörmös Péter is felmely Tábla Bírja.

Leméni Bay floridus
Tabla Biro, i. sz. Biro.
Leméni Bay József
+
Tabla Biro.

Nagy Demeter, M. A. Személy.
Nagy József, József
Leméni Bay József, Egyet.
i. Tabla Biro.
Helyesre, Tabla i. Biro.

Bay Simon József, Szék

Simon József, Szék
Bay Miklós, Szék
Bay János, Szék
Bay János, Szék
is adare Biro.

Mihályka Szék

Medán Miklós
Tabla Biro.

Beméni, Szék
János, Szék
Simon, Szék

Simon, Szék
Simon, Szék
Simon, Szék

Mihályka, Szék
Tabla Biro, i. Szék.

Nagy Sándor, Bay József
Beméni, Szék, i. Tabla Biro.

Beméni, Bay Simon, Szék
Lengyel, Szék

Lausegrün Thaler
Aemeli Räte Illyia my
Tabla biro - es wii Biroo -

Demetii Filip János mē
Kisajinfi Ist. Hossu László mē
Tabla biro. -

Lellier Botta Miklós mē
M. Cuff György Tella biro -
ido in. Tella

M. Som. József Pál mē
Tabla biro. -

Skatallaufalvi Dely János mē
Tabla biro. -

Skatallaufalvi Dely János mē
Skatallaufalvi Dely János mē

N. Zonta János mē
Komes Moroa György mē

N. Gál János mē
Komes. Tella Biroo Tella

J. Nagy Péter mē

N. Tabla biro
Nemes László János mē

H. Monostori József János mē
es Tabla biro.

Ignác Kovács m. J. R. Hatos Tabla biro.

H. Kovács János mē

N. Nagy János mē

N. Nagy János mē

Köszvényi Mihály

Pira Endre János mē

Tarkas János mē
M. Som. József

24
110
51

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
II. szekció

11.
Királyi Mihály

N. S. Cs. és Kir. J. M. K. M.

Károlyi Bal.

Károlyi Sándor

Károlyi Bal. M. S. Károlyi

N. Károlyi Sándor

N. Károlyi Sándor

N. Károlyi Sándor

Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Sándor - is nagy Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Sándor

Károlyi Sándor

Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Károlyi Sándor Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Károlyi Sándor

Károlyi Sándor Károlyi Sándor

ff. Budas László. Táblabiro. is Luchánus C.
Koltéri Grágus János Táblabiro.

Koltien Gragus Janos ~~Janos~~ Tallybino.
 Pagelfas Janos ~~Janos~~ Tallybino.

Pragmas Jánosy. — Miklós Assezon.

Drogya's Gyűjtemény D. Mészárosi Lelkes.

frøkeri. Kommer Dragen selv om 114.

Bursa Adidusi Nemes Dale Kamos Hsp.

Konig Salzer Lehnz -

24
"Toltriri nemes János János

Adelphina Tibladriv.

Dutyán János Lelkes

Şehzade Mehmed Sadık

X. Gulyáni László

Miss Zachariae ~~Smith~~ Luther Park St. Kent

Shartoff; Kristoff

Bármely Jézus Krisztus

Haray Viktor
jättilänsien elnölletti zlatan

Sáros Mezős Bodolcsai Határán János Tábla bíró -

Carlo Sigmond

Wich. Fabbro & Piaro.

Kolasvori Danielti Koltabiro i hebrayjevoje

Vargap' Sebe Pål
Hablebro

some drag. Land. *More likely.*

Palais Lymanon

Tabla es Rojo Zeno.

Bocha Lasilep
Pabla i kolzabiro.

13.

Erzengeltz Sal. Szathmari Th. Kolosch Vize Táblabiroja

Darway Jerem. Th. Kovács is több Magyar Tábla Biraja.

Darvay ferece ^{At. Provost is (Robt. Meggels) Sabat's (Cajaja).}
Ufaluppy ^{Robt's At. Provost's villah, & Kőzipsoroknál Megy. Tab}
Tabidaja, ^{van Megy. Eöte Örtönggölisi Kővet.}
Tabidaja, ^{van. Eöte K. megeri Birtok}

Pracy Imu 15 Koup Lotod 11. ongyei Visolm

Eötvös Mikál.

A párciumi vármegyéknek az 1847-48-as Országgyűléshez intézett felterjesztése (az eredeti olvasata)

Tekintetes Karok és Rendek!

Az 1832/36-diki 21-dik törvényczikk.– hosszason tartott ígéret, ismétli és ismétli sürgetések után megszületve, – minket, az anyahonhoz visszacsatlatni, de már annyi lefolyt évek óta is, oda visszanimcsatolt megyék polgárait – olly állapotba helyezett, mellyhez hasonló ma nints Európában, és amint tudjuk széles é világon.

Nékünk 11 év óta kellett hasztalan várakoznunk, hogy a 21-dik törvényczikk a papirosról életbe menjen át, nekünk 11 év óta kellett még eddig siker nélkül kérnünk, hogy a visszakapcsolás ügye végeztessék be.

Mi mert is oly helyzetbe vagyunk, mint első kérelmünk benyújtásakor: parancsal a Magyarkirály törvényesen, s az Erdélyifejedelem kormánya engedetlenségre úszt, nem csak, – de megakadályoztatott midőn telyesíteni akaránk törvényszabta kötelességünket.

Helyzetünk valóban rendkívüli: nálunk a Magyar király törvényes akaratja, ellenkezésben van Erdély fejedelmének akaratjával: az egyiknek úgy hódolhatunk, ha a másik iránt engedetlenkedünk. A Magyarkirály parancsa iránti tiszteletlenség, Erdély fejedelme iránti hódolatnak vétetik, a szentesített törvény iránti engedetlenség polgári erénynek.

Ezen helyzet, melybe, – mint a kérelmünkhöz csatolt adatok mutatják – rendszeresen és Isten tudná mennyifélekép sodortattunk, minden királyához és törvényekhez hű magyarokra nézve botránkoztató, botránkoztatónak tűnnik fel bármely idegen előtt is. És reánk nézve e' még káros is, mert szoktatja a polgárokat a törvény és törvényalkotó hatalmak iránti tiszteletlenségre: a társas életet érdeme szerint nagyra becsülő hű polgárra nézve pedig, ennél fájdalmasabb valami alig lehet.

Tekintetes Karok és Rendek! Helyzetünk nem lenne oly súlyos, ha innen és túl ellenséges hatalmak szomszédságában élnénk. De hisz nem ugy van. A Magyarkirály Erdély fejedelmével bármiben is nem ellenkezhetik, mert egy személy, következőleg egy akarat, a' kit mi úgy is mint magyar királyt, úgy is mint Erdély fejedelmét hódolva tisztelni szeretünk, tisztelni kívánunk minden törvényes, és nemzetünk javára célzó parancsiban és akaratában, merthogy fölkent főnöke a Magyarnak hegyen innen, hegyen túl Királynak bár, vagy Fejedelemnek czimezzük.

Könyörgünk a Tekintetes Karok és Rendeknek, már több ízben nyujtott kérelmeink folytán: méltotassék a törvényhozó hatalom ezen helyzetből, – melyben a Magyarkirály és törvények iránti engedetlenség nem növelheti Erdély fejedelme és a törvények iránti tiszteletet, ezen helyzetből melyben, a polgári hűség, az emberi kebel ezen legdicsőbb virága nem ápoltatik, sőt megszagattatik, engedelmesek csak engedetlenség, kötelességteljesítő csak kötelesség tiprása által lehetünk, – ben minket kegyesen kiemelni.

Engedjék meg a Tekintetes Karok és Rendek azon bizalmunk és erős reményünk kifejezését, melyet elvesztenünk fájna: hogy a jelen országgyűlés alatt az öszves törvényhozó hatalom erélyes és kegyes leessz a visszakapcsolás ügyét törvény által bevégezni és úgy, hogy a visszakapcsolás által

Kővár vidék és Zilah nem vesztendik el addig gyakorlott fontos képviselői jogukat, és úgy, hogy a visszakapcsolás által szegény népünk nem terhelte magos só árral, szóval mi az anyához vágyunk és akarunk simulni, azon édes reményben, hogy az anya bennünket erősít és gyarapít jól létben, jogban és szabadságban.

Kérelmünk pártolását remélve méj és polgári hű tisztelettel maradunk

a Tekintetes Karok és Rendeknek

alázatos szolgálói.

Huszár Sigmond mk — Madass Sándor Táblabíró — Biró István — Olvashatatlan — Bod Péter Szilagy Csehi evang. Ref. Pap — Wassváry Mihály — Buda Tamás Kővárvidéki biztos és Tábla bíró — ifj. Buttyán László Királyi Táblai jegyző — Ns. Bartha István — D: Geroszlen (?) János — Tunyogi Sándor hit. Jegyző — Wesselényi Miklós — ifj. B. Wesselényi Farkas mk. — Balog Pál — ifj. Bereczki György — Idsb. Décei Ferentz — Kattr Mihály — Bányay Lajos — Kattr Lajos — Décey László sk. Táblabíró — Szodoray Sándor — Diószeghy Gábor — Pogonyi Antal mk — Pogonyi Dénes — Tarczali Károly — Dravetzky Sigmond — Kabós Elek — Sarkadi Nagy Daniel mk. — László Imre — Érsekújvári Sándor — László József — Kiss Károly — Pap Albert — Kerekes Sándor — Balog Gedeon — Szentkirályi Pál — Kalos Gábor — Szentkirályi László — Végh József — Balásy Bálint — Balásy Péter mk. — Balásy Antal — ifj. Balásy Antal mk. — Kovács Mihály — Debreczeni Miklós — Pap József sk. — Lőrinci György — Deáky Lajos — Sáni János mk. — (olvashatatlan) Ferenc Tábla bíró — Péli N. József — Kállai N. József mk. — Sáni László — Orbán Sándor mk. — Zoványi Samu kir. Zilah város aljegyzője — Werőtzi Sándor — idsb. Farkas János, Kővárvidék — Dombi István Táblabíró — P. Abrahám Gábor kir. Zilah város adórnoka — Asztalos Sándor — Zilahi Kiss Károly több megyék táblabírája — Gergely Elek megyei esküdt — Révkomáromi Deáky Samu megyei esküdt és Zilah város tanácsosa — Pelei Lajos Tetts. Nms. Közép Szolnok megyének és T: Nms. Kővár Vidékének Tábla Bírája — Laskai Lajos több megyék Táb. bírája — Kiss László t. N. Középszolnok Vgye főjegyzője — Kelemen Benjámín Ns. Kolos és Közép Szolnok Vgye Táblabíró — Nagy László Ns. Maros Szék és Közép Szolnok Vármegye esküttje — Regéczi Nagy Pál sk. Sibói Ref. Lelkész — Telegdi Farkas Megyei Esküdt — Olvashatatlan — Ns. Nagy Sándor — Partry Károly — Vasváry László — Mihály Ferenc Megyei esküdt — Bereczki Lajos mk. Táblabíró — Ids. Bereczki György Tábla Bíró — Szakáts Mihály megyei Esküdt — Kiss József Szolnok Megye Esküttje — B. I. Kattr Miklós mk. Tábla bíró. — Krasznai iv: Kun Gergely — Szent Marjai János Tábla Bíró — Dobos József — Gazda Zsigmond Bíró — Ajtai Sámuel m.k. Tábla bíró — Novak József Kraszna megyei közbirtokos — Lengyel Dániel Kraszna megyei birtokos — Finta Ágoston Kraszna megyei birtokos — K. Péterfy József mk. Kraszna megyei birtokos — Gyarmatti László — Kovall Ferentz Közbirtokos — Szabó Ferencz Kraszna megyei közbirtokos — Gazda János s:k Tábla Bíró — Varjufalvi Varju Pál kir. ügyvéd és Táblabíró — idő. Varju Imre köz birtokos — Jakab István Ügyvéd és Tábla bíró — Bartha András ügyvéd és Tábla bíró — Gáll Imre Megyei esküdt és Birtokos — Pap János Megyei Birtokos és Somlyó Város Hadnagya (olvashatatlan) ügyvéd — (olvashatatlan) Dani ügyvéd és Táblabíró — Bartha Miklós közbirtokos — Barna József közbirtokos — Biro József Kraszna Középszolnok és több megyék Tábla Bírája — Réner József Kraszna megyei valóságos Tábla bíró — (olvashatatlan) Lajos bíró s több Megyék tábla Bírája — Kállai János sz. Bíró és H. ügyvéd — Bölöny Samu Kraszna megyei táblabíró és ügyvéd — Erős István közbirtokos — Végh András Nemes Kraszna Megyei Közbirtokos — Varju János Tábla Bíró Birtokos — Iffjabb Gelentzei Mihály Elek birtokos — Csukás Sándor Kraszna megye Tábla bírája — Csapolyi Szegedi Sámuel Kraszna megye Tábla Bírája — Viski László Kraszna megye fősz.birája — B. Luzénszky Lajos több megyék táblabírája — Betzky József Táblabíró — Décey Farkas Táblabíró — Veres Lajos Pénztárnok — (olvashatatlan) B. Luzénszky Sándor — Ifjabb Becsky Lajos Ns. Szatmár és Közép Szolnok megyék Táblabírája — Szabó József Táblabíró mk. — Nagy István mk. Szerdahely Imre — Szerdahely Ignác — Toka Simon K Szolnok megye I. jegyzője — Décey Lajos — Bojthor Endre Kővár vidék táblabírója — Kovács Lajos ns. Kővár vidék táblabírája — Teleki Domokos — Teleki László — Pappszász Lajos — Kővári iv: Gróf Haller Sándor Kővárvidéki táblabíró

– Széki Gróf Teleki Sándor a megváltó rend lovagja , kövár vidékiek volt országgyűlési követe, főrendi birtokos, és több megyék tábla biraja – Pap László – Hoszszu László – Katona Miklós 1842/3 erdélyi országos gyűlésen Nms Kövár vidik volt Követe több másik birája a jelenlegi nyiresi Járás szolgabirája – S. Buda Sándor 1846/6 erdélyi országgyűlés m. Kövár egyik volt Követe, Kövár s Közép Szolnok Megyei Tábla Birája – Rev. Bunnyi Izidorosz Kövár vidék Tábla Birája – Drága Vilmai Bagye Timoteusz jegyző – Sáfár Irink Ignác Tábla Bíró – Nagy Somkuti Bunnyai László vidéki Táblabíró – Bugye István D vilmai jegyző – Borbély János Kis Bunyi Lelkész – Herebetz Demény Tábla Bíró – Kis Boni Nemes Bistye (olvashatatlan) – Nemes Triff Jeromos – Kis Bunyi Betzkai Pál – Lézka Pap György Táblabíró – Lemenyi Illyés János mk. Táblabíró és adobiztos – Kis nyiresi Hoszszu János mk. Tábla bíró – Lemenyi Pap Florián Táblabíró és sz. Bíró – Lemenyi Pap József Tábla Bíró – Nagy Demeter m N. személy – Nagy Fülep jegyző – Lemenyi Pap János Esperes és Tábla Bíró – Olvashatatlan – Pap Timoteus Lelkész mk. – Simon Gábor Lelkész – Pap Miklós mk. Lelkész – Pap János Ns. személy – Pap István Tábla Bíró és ado iro birtokos – Mihályka László – Medán Miklos Táblabíró – Bessule Moyzes (olvashatatlan) Ns. személy – Timbus Kelemen Rendes Táblabíró – Jimbuj István rendes Tábla bíró – Mihályka András Táblabíró és szb.bíró – Nagysomkuti Pap János Remetei Lelkész és Tábla Bíró – Remetei Czoka Simon m. jegyző – Lengyel Bálint mk. – Csaura István Táblabíró – Remetei Ratz Illyés mk. Tábla bíró és úti biztos – Remetei Filip János mk. – (olvashatatlan) Hosszu László Tábla bíró – Lelkész Both Mihály – M. Papp György Tábla Bíró – (olvashatatlan) József – Ns. Buda Pál Tábla Bíró – Szakállasfalvi Ily János mk. Tábla bíró – Szakállasfalvi Beres Tivadar – Szakállasfalvi Triff Illés mk. – N. Konez Gábor mk. – Nemes Morsa György – Ns. Gál Sigmond – Nemes Kelemen Ferentz – Vince Péter mk. Táblabíró – Nemes Lakatos Sándor – K. Monostori Kusely János k. un Lelkész és Tábla Bíró – Ignác István m.s.k. Hütös Tábla Bíró – Ormándi János – Nemes Menyhárt Moses – N. Menyhárt Dániel – Kolosvári Mihály – Círa Endre Nép tanító – Farkas János mk. Ns. személy – Szilágy Mihály – Ns. Csiszár Imre – Kertész Pál – Kövér Sándor – Törös Pál Ns. személy – N. Kolos vári György – N. (olvashatatlan) József – N. Szilágy Sándor – Pap János Tábla Bíró – Buda László Tábla bíró és nagy nyiresi Járás Ado iro biztosa – Steph János Táblabíró – Gr. Pál Samu Tábla Bíró – Proszte Demeter Nemes Kövár Vidék és Több Helységek Hütös jegyzője – Pintye Péter hütös Jegyző – Merlás Papp György Gaurai Lelkész – Fejérszeki Nemes Onye Gábor – Gaurai N.s Kosztin Sándor – gaurai Nemes (olvashatatlan) Nemes (olvashatatlan) Főhadnagya – Ns. Koszte László – Ns. Getza János főhadnagya – Vojsza Miklós Tábla bíró – Nagy Körtvélyesi Áron Illés – Nagy Körtvélyesi Áron János Lelkész – Anka Simon Tábla Bíró – Buda László Táblabíró és Leltárnok – Koltzéri Dgáus János Táblabíró – Pogátsás János Hütös aszeszor – Dregyán (olvashatatlan) D: Hidegkuti Lelkész – Koltzéri Nemes Drágus István – Pusztá Hidegkuti Nemes Dále János – Korócz Pál lelkész – Koltzéri Nemes Drágos János (olvashatatlan) Táblabíró – Butyán János Lelkész – Fejérszéki Metz László – Metz Zakhariás Lukács falvi Lelkész – Mártonffy Kristóf – Pap György Hütös jegyző – Haray Viktor táblabíró elnöklési dékán – Sáros Magurai Borszéki Katona István Tábla bíró – Sárközi Sigmond vidéki Táblabíró és (olvashatatlan) – Vargyasi Sebe Pál Táblabíró – Nemes Drágos János lelkész – Jakocs Sigmond Tábla és Szólga Bíró – Botka László Tábla és szolgabíró – Nagy Somkuti N. Buttyán János – Leményi Pap Mihály Táblabíró – (Olvashatatlan) Szatmár s K. Szolnok vgyk Táblabírája – Darvay Ferencz ns. Kövár és több megyék tábla Birája – Ujfalusy Miklós Ns. Kövár vidék Középszolnok Megye Táblabírája s ezen megye volt országgyűlési Követe – Rác Imre ns. Közép Szolnok v. megyei birtokos – Eötvös Mihály

V. ADY ENDRE TÁRSADALMI ÉS ESZMEI GYÖKEREI

Ady Endre költészetének a megbecsülését szolgálta az az óriási tömegű irodalom, amely a költő életművével foglalkozik. Mint ez a legdivatosabb társadalmi kérdések esetében szokásos, az Ady-irodalomnak is csak negyede az értékes és szükséges, a következő kétnegyed még lehet értékes, de már nem szükséges, az irodalom utolsó negyedrésze viszont nemcsak felesleges, de káros is. Felesleges, mert csak a közönség olvasmány-igényének a kiszolgálására, a tájékoztató üzlet megrendelésére készült. Káros viszont azért, mert a költő meggyőződésével ellentétes irányú célok érdekében íródott, egyszerűen politikai vagy gazdasági érdekből. Ezek a megállapítások *negatív* is érvényesek: anyagi, hatalmi, irodalom- és társadalompolitikai érdekből *elhallgatták* Ady Endre életének és költészetének olyan részleteit, amelyek szükségesek az Ady-életmű megértéséhez; felesleges mellébeszéléssel álcázzák ezt a hiányosságot, és végül a bulvárközönség körében hasznosan értékesíthető valós vagy valótlan, de mindenképpen káros információkat írnak és terjesztenek. Mivel ezt az állapotot a társadalom igénye kezdeményezte, az egész a gazdasági érdek, a pénzügyi profit szilárd alapján áll – ezért van társadalmi tekintélye is –, az Ady-irodalom hiányainak és hibáinak a kérdésében mindenki *ellenérdekelte*: ki hajlandó írói, irodalomtörténeti, publicisztikai, vagy zurnalisztikai, társadalmi és gazdasági pozícióját, tekintélyét vagy esetleges jövedelmét kockára tenni egy költő hagyatékának a méltó megvilágítása érdekében? Nyilvánvalóan, akik kötelességüknek érzik Ady Endre emberi és költői becsületének a védelmét, azok, akiket a költőhöz testi, szellemi, lelki kötelék fűz – a költő földije, rokonai, sorstársai –, akik egyszerűen szeretik a költőt, tehát *elfogultak* a költő igaza mellett.

A zilahi református Wesselényi Kollégium hírét Ady Endre révén ismerte meg a világ, de az emberek többsége a Kollégium és Ady Endre természeti, földrajzi környezetét, társadalmi, szellemi, lelki viszonyait is az ő költészetén keresztül ismeri. Hogy létezik Zilah város, Szilágy vármegye, Érmellék, Tövishát, hogy volt és van Keletet és Nyugatot szerves egységbe foglaló magyar műveltség, arra Ady Endre hívta fel a figyelmünket. S hogy e magyar műveltség nem létezhet reformáció és katolicizmus, rurális és urbánus civilizáció, Erdély és az Alföld, Felvidék és Délvidék, Dunántúl és Budapest, és a minden területet összekapcsoló Peremvidék – vulgo: Párcium, szabatosan: *Silvania*, azaz Transsilvaniát Hungariához kapcsoló Szilágyság – szellemi öröksége nélkül, azt is Ady Endrétől tudja és tudhatja a világ. Ady Endre költészetének a világirodalomban eddig felül nem múlt jelentősége éppen abban áll, hogy tudott egész népének szószóló prófétája lenni, képes volt hangot adni és gyönyörűséges formában kifejezni nem önmagát, hanem az előbb felsorolt minden társadalmi csoport érzelmeit, gondolatait, eszméit. A sok más nagy magyar szellemi alkotó között Ady vezérszólam tudott lenni az európai keresztyén műveltség szimfóniájának utolsó hangversenyén. Csak értékeit látva, de emberi gyarlóságáról elfeledkezve, a 20. század neobarokk zseni-imádatába bódult tömeg übermensch szellemi vezért csinált belőle – mint még sokakból a Gyűlölet Századában –, aki az egyéni és társadalmi élet egész területén minden kérdésben illetékes, akinek a szava és

viselkedése, erkölcsi magatartása mindenkire érvényes, kötelezően követendő példa kell legyen. A bálványkövetelménynek azonban nem felelhetvén meg, költői értékeinek a hitelét is lerontották.

A szabad társadalomban, a gazdasági és politikai érdekek divat szerinti, vásári kavarodásában, Ady Endre értékét is a piaci áralakulások szeszélye határozta meg. A romániai börtönök politikai foglyainak a közösségében azonban, az érdekek ellentétét ki lehetett kapcsolni, és mindent az egyetemesen elfogadott, klasszicitás szabályai szerint lehetett értékelni. Az Ady Endréről folytatott beszélgetések és viták során bebizonyosodott, hogy a Wesselényi-diákoknak – éppen az Adyhoz való jussuk alapján – komoly kötelességei is vannak. Költészetének esztétikai és erkölcsi megbecsülését kellett az azt megillető színvonalon megszilárdítaniuk, és ehhez a meg nem érdemelt magasztalásokat leépíteniük és a rosszindulatú rágalmakat visszaverniük.

Ady Endre, mint minden nagy művésze az emberi művelődésnek, sajnálatosan rossz politikus volt, gazdasági és szociális gyakorlati kérdésekben valóságos antitalentum. Ez egészen természetes, hiszen a próféta, a tudós, a költő csak a meggyőződése szerinti *feltétlen igazat* mondhatja, a politikus, a hatalomgyakorló viszont, közönsége meggyőzésére törekedvén, azt mondja, amit tőle *hallani szeretnének*. Más természetű, mert más célú tehát Ady Endre költészete és publicisztikája: költészete örök lelki értékek kifejezésére törekszik, míg publicisztikája a napi zurnalisztikában annyira dicsőített hírlapírói alkotásai a megfizetett, tisztátalan bulvársajtó olcsó ellenzékiiséget propagáló termékei voltak –, egyedi mivoltukban minél szellemesebbek, általánosan annál értéktelenebbek, sőt károsak. Éppen ezért ezeket költői életművétől feltétlenül el kell különíteni. A költészet eszményi világában lehetett haladást, megújulást, megtisztulást sürgető forradalmár – sőt az kellett, hogy legyen –, de a napi politikában ez csak a társadalmi romboló erők bér-tollnoki méltatlan szolgálatát jelentette, amelyet testi, anyagi létszükségleteinek fedezése érdekében kellett elvégeznie. Hogy elvégezte, az *jelleme gyengeségét* bizonyította – ezt el kell ismerni –, de ennek semmi köze költészetének magasztos tisztaságához.

Magánéletét, egyéni és családi viszonyait valóságos pletykamocsár, rágalomposvány veszi körül. Ezeket mi, diáktársai, rokonai, érmellékiek és szilágyságiak mindenki másnál jobban ismerjük és tudjuk. Nekünk a kötelességünk a szóbeszéd tömegéből azt a nagyon kevés igazat kikeresni, hogy a szennyes szeméthalmazt méltóképpen eldobhassuk. A börtönben az Ady Endre ügyének lelkes és hivatott szószólója volt *Viski József* érendrédi orvos, wesselényis diák, minden alkalmas ünnepély és összejövetel állandó szavalója, az Ady-család rokona, maga is költő, szép versek alkotója. Természetes volt, hogy kiszabadulásunk utánra Viski Jóska vállalta a szilágyságiak, rokonok, Ady-rajongók és wesselényisták képviselőjében az Ady- emlékek körüli kérdések tisztázását. Mindent megbeszéltünk, mindent megterveztünk, a teendők sorrendjét megállapítottuk, mindegyikünk átadta ismereteit a többinek – időnk volt bőven –, hogy eredményesen teljesíthető legyen a feladat. Kiszabadulásunk után Viski dologhoz is látott, és amennyire a körülmények engedték, tovább gyűjtötte az anyagot. Többször meglátogatott, és közölte velem is az újabbakat. A tevékenységi lehetőségeket hozó politikai fordulat azonban késett. Sorra haltak meg hajdani rabtársaink, és köztük Viski József is elment a minden élők útján. 1990 után nem maradt képviselője az Ady-ügynek. Megpróbáltam ismerős Ady-kedvelőket, irodalomtörténészeket rávenni a feladat elvégzésére, de sikertelenül. Az Ady Endre ünneplésében mindenki szívesen részt vett, de a kényes témákat mindenki messzire elkerülte. Végre 2000 körül *Józsa László*, a *Szilágyság* főszerkesztője, valamint a *Hepehupa*

szerkesztői, Fejér Lászlóval az élen, szép munkaközösséget hoztak össze az Ady- emlékek rendszeres kutatására. Amellett, hogy nagy örömmel nyugtázom a munka megkezdését, az eddig megjelent közleményeikből úgy látom, hogy a munkaközösség nem tervezi Ady egyéni és családi kényes viszonyainak a tisztázását, bár azok ma már az egész magyar művelődés közügyeivé lettek. Nekem kell tehát hozzáadnom azokat az információkat, amelyeket annak idején Viski József vezetésével a wesselényis diákok előirányoztak a börtönben. Tudom, hogy a már eddig is túlságosan nagy tömegű Ady-irodalom ezzel tovább gyarapodik, sőt – remélhetőleg – több művelődéstörténeti írásmű fog születni a kényesnek mondott Ady-kérdések tisztázására. Hiszem, hogy ezek a művek az Ady-irodalom első negyedébe, az *értékes és szükséges* írások csoportjába tartoznak majd.

Diósadi Adi Lőrinc családfája

Az Adi család a 14. század elején vált ki ősi nemzetségi kötelékéből, családi birtokká különítve el a nemzetségi közbirtokosságból reá eső részt. Hogy mi volt a Tövisháton elhelyezkedett honfoglaló nemzetség neve, azt sokan sokat találgatták, mert a krónikák csak a *Száznyolc Nemzetségről* írnak – az itt talált székhelyeket és a később csatlakozó besenyőket nem is számítják –, de nem nevezik meg azokat. Először Zilah nevéből indulva – annak mostani olvasata alapján – *Szilajnak*, mások a merseburgi tanácskozáson orvul meggyilkolt onogur vezér neve után, *Kusaly* nemzetségnek mondják. Valószínűbb azonban, hogy *Ad* lehetett a nemzetség neve – *ad*, *od* ogur nyelven *tűzet* jelent –, erre utal Hadad és Diósad neve is. Azt hiszem, hogy Ady Endréhez is jobban illene a *Tűz nembéli* származás a többiekénél, hiszen őt *Nap fiának, büszke, szertelen magyarnak álmodta Ős Napkelet*.

A *józan emberi értelem* birtokában a 20. századi racionalista megmosolyogja a dicső őseket kereső embertársát, mert okossága gögjében nem veszi észre, hogy annak indítéka nem az anyagi érdek vagy társadalmi haszon vagy más nyereség, hanem olyan *Eszmény* keresése és találása, amelynek *szolgálata* neki magának és ivadékainak életet betöltő tartalmat és célt adhat. Az európai kultúra alapjait, a krisztusi emberszeretet törvényeit társadalmi gyakorlatba ültető *keresztyén lovagok* is maguk kerestek ideált maguknak, hogy azt életük és vérük feláldozásával szolgálhassák. Szent László király, a lovagok mintaképe talán gazdasági nyereségre törekedve kelt a gyengék és elnyomottak védelmére? Hiszen akkor nem kérte volna Istentől az *aranynak kövekké változtatásának* a csodáját. Bizony, az emberi társadalom előhaladását, fejlődését az anyagtalan, megfoghatatlan eszmék megszállottjainak köszönheti a világ, és nem az ezeket elítélően lemosolygó józan okosoknak. Senki sem mondja, hogy a megfontolt stratégia vezér egy *turulmadár* vezetésére bízta hadait, vagy az új hazát kereső pionírokat iramló *csodaszarvas* vezeti a legalkalmasabb helyre. De mégis, a Magyarok Országát azok építették fel, akik ilyen „oktalan” jelképek nyomán indultak el és érkeztek *Verecke híres útján* a Kárpátok medencéjébe.

A történetírás az Adi családból elsőként Boldizsárt említi 1323-ban, majd 1345-tel kezdődően Jánost, Lukácsot, Mártont, Andrást, Balázst, Lászlót, mint a családi birtokon osztozkodó örökösöket. 1364-ben már a szomszéd Dobai Miklós fiával, Jánossal perelnek az Ad és Mocsolya határában fekvő birtokok felett. A helyi hétköznapi szürkeségéből száz esztendő múlva emelkedik ki a család első nevezetes tagja, az írástudó Adi Barnabás – Ady Endre ezt a Barla deákot tartotta ősapjának –, akit 1459-ben az országrész leghatalmasabb főura, Béltői Drágfi Miklós ügyvédjéül vall. Ezzel kezdődött, és a 20. századig tartott az Adiak uradalmi szolgálata.

Nemcsak a magyar társadalomtörténet, de még a szépirodalom is szó nélkül halad el a hajdani nemesi társadalomnak egy, dicsőségesnek nem mondható, ténye mellett: miként alakult az ősi birtok elaprózódása miatt vagyontalanná lett nemesek sorsa? A feleletet egyértelműen a *népmesék* adják meg. Felnő a három fiú – akár király, akár szegényember az apjuk – és otthon nem lévén élettávlatuk, elindulnak szerencsét próbálni, szolgálatot keresni. A legszerencsésebbek kiváló képességeikkel királylány feleséget, *mutatis mutandis*: a szolgálégény gazduram lányát kapja feleségül. A többiek kiváló szolgálati helyet kapnak, és életsikerek után hazatérve okoznak örömet öreg szüleiknek. A honfoglaló magyar nemzetségek ifjai is – elunván és kilátástalannak tartván otthon a pásztori és paraszti munkát vagy tétlenséget – a király szolgálatába állottak katonának. Háború nem volt mindig, de a király szolgálatában más teendők is adódtak – kormányzati, igazgatási, rendfenntartási teendők –, ha nem közvetlenül az udvarban, akkor valamelyik várispánság megyéjében.

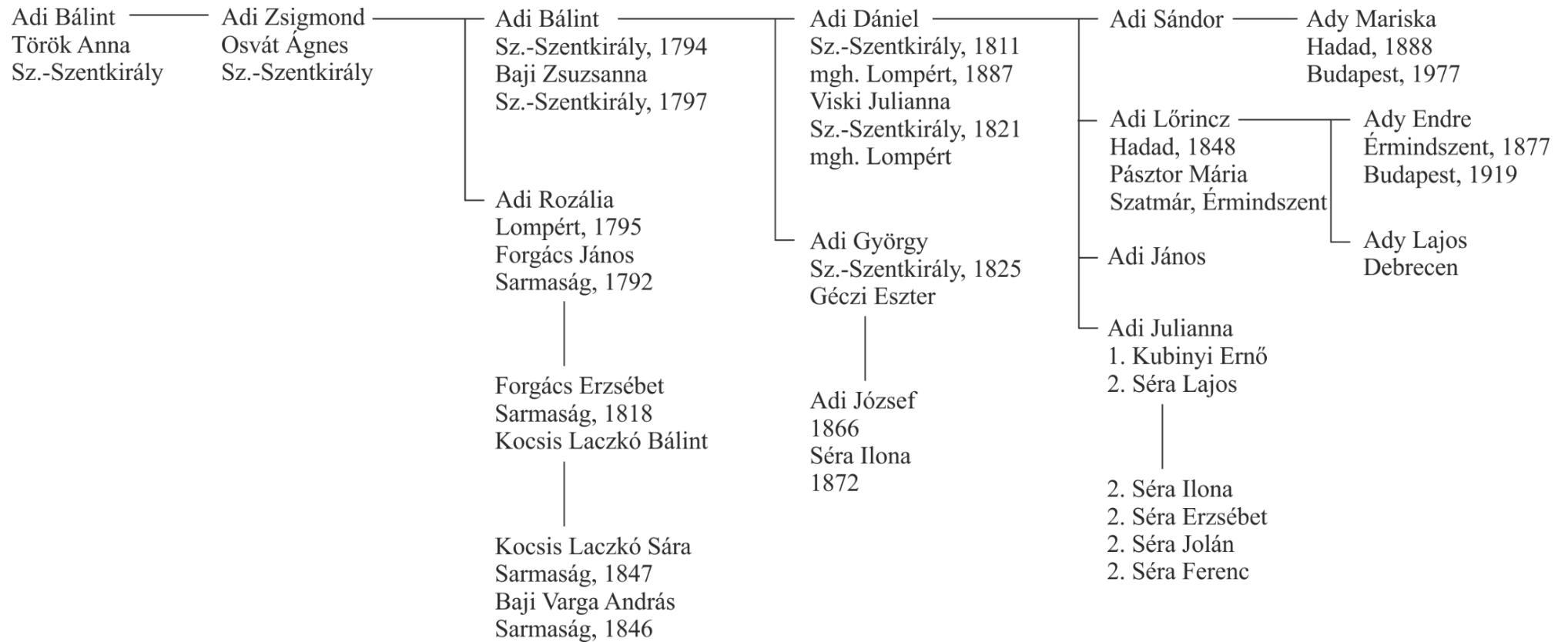
Amikor a 14. század elején a nemzetségek családokra bomlottak, a közbirtokossági részjóságok az örökösök száma szerint osztódtak, már nem a közéleti karrier vitte szolgálatba a nemes ifjút, hanem a megélhetési kényszer. Akinek jutott katonai vagy – akár udvari, akár vármegyei – közhivatali szolgálat, az odament, vagy a keresztyénségben mindig mindenkinek rendelkezésére álló egyházi szolgálatba. A többiek az időközben kialakult nagybirtokos főurak szolgálatába állottak gazdatisztként, ügyintézőként, gazdasági vagy közszolgálati adminisztrátorként. A birtokokon ugyanis gazdálkodni kellett, és a földesurat ettől éppen közszolgálatba, királyi vagy vármegyei tisztségviselésre szólította el. Maga helyett a jobbágyok, zsellérek, béresek kisebb-nagyobb hadának és a felettük rendelkező ispánok, hajdúk, béresgazdák tevékenységének irányítására és ellenőrzésére megfelelő képességű szolgálattelvőkre volt szüksége. Erre a királlyal és a főurakkal elvben egyenrangú nemesek – akiket később köznemeseknek, ármálistáknak, hétszilvafásoknak neveztek – voltak a legalkalmasabbak. Nem csak a teljes jogcselekvési képességet biztosító nemesi státusuk, de családjuk társadalmi helyzete alapján is tekintélyük volt a nem-nemesek előtt, és ez képesség tette őket azok adminisztrálására. A vallási reformáció megszüntette az iskolázás és tanulás klerikális monopóliumát, a világiak számára is a hivatalviselés feltételül szabta a tanultságot, az írástudást. Ezzel megszűnt a születési nemesség közszolgálati privilégiuma, és a nem-nemesek számára is megnyílt a társadalmi felemelkedés gerontokratikus – az iskolázottság, a tanultság, a szellemi kiválóság szerinti – útja. Sőt, Keletmagyarországon Bethlen Gábor dekrétuma óta a prédikátorok és ivadékaik az ország nemeseinek számítanak. A családi birtokukat elvesztett kisnemesek számára is a tanulás vált a felemelkedés útvájává: a legsikeresebbek a birtokos nemesi státust biztosító protestáns papok lettek, a többiek pedig tanultságuk fokának megfelelően magasabb vagy alacsonyabb gazdatisztként állhattak uradalmi szolgálatba.

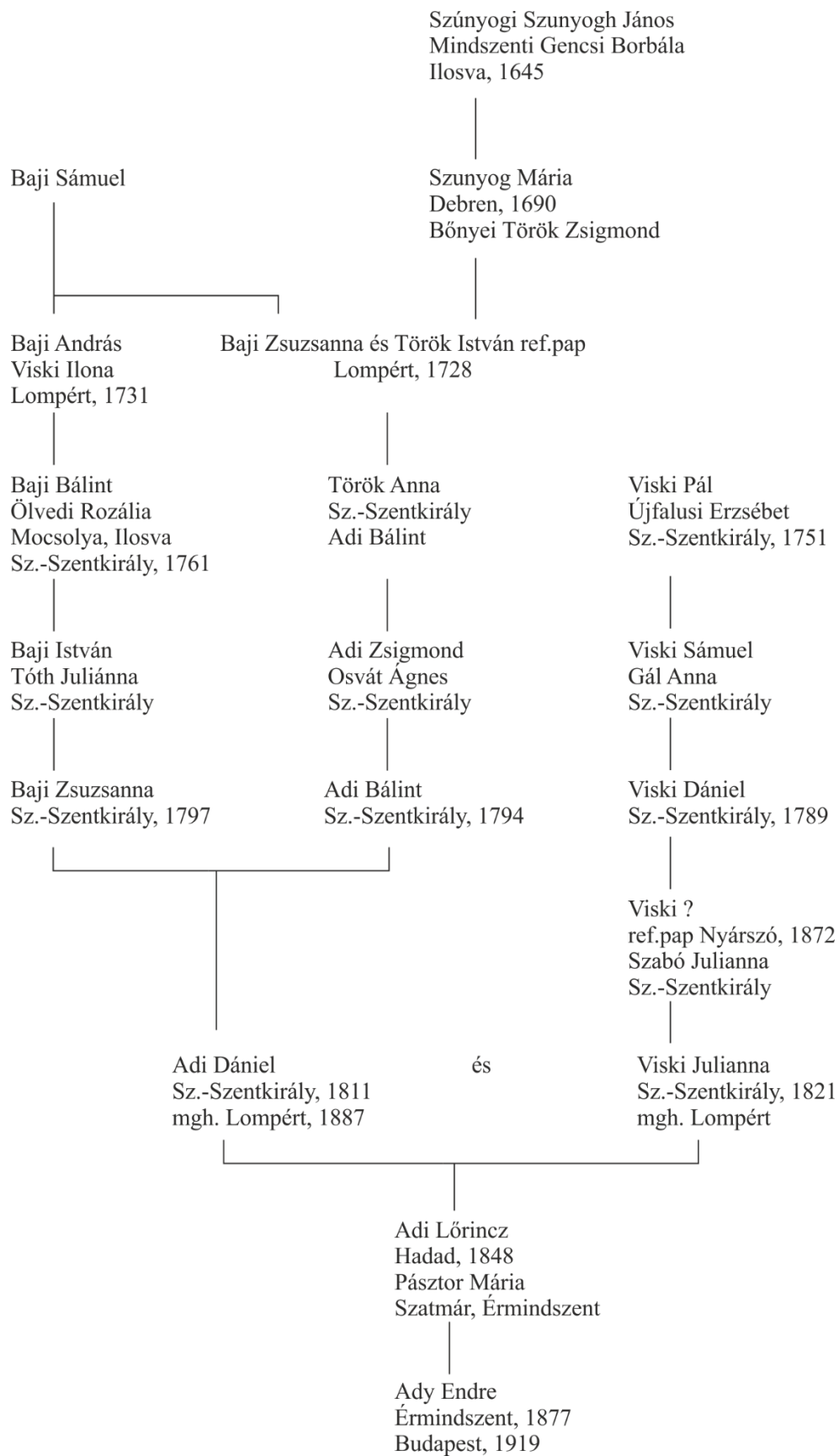
A 19. századra, a nemesi kiváltságok megszüntetésének idejére, már a magyar nemzetiségűek egynegyede nemes volt, de csak körülbelül hatodrészüknak volt olyan családi birtoka, amely a rang szerinti megélhetésüket biztosíthatta volna. Egynegyedük uradalmi intézői, gazdatiszti, ispáni szolgálatba lépett, de a köznemesek többsége – bocskoros nemeseknek titulálták őket – nem rendelkezvén olyan földbirtokkal, amely földművesi foglalkozásának folytatásához elegendő lett volna, ipari tevékenységhez kezdett. Az egész vidéket iparcikkokkal ellátó városi polgárság többsége kisnemesi származású volt, és számuk a 19. századi iparosodással egyre gyarapodott. De már ezt megelőzően, a falusi környezetüknek elhagyására még nem kényszerültek is *otthoni ipari*

tevékenységet kezdtek. A désházi fazekasok, a szilágfőkeresztúri kerekések termékei messze földön híresek és kelendők voltak minden vásáron. Ugyanolyan híresek és közismertek voltak a diósadi dohány- és szeszereskedők – pontosabban: csempészek –, akik az Érmelléken termelt áruikat Belső-Erdélyben értékesítették. Azt nem is kell mondanunk, hogy a legnevezetesebb molnárok, vendéglősök és fuvarosok is a kismanesek köréből kerültek ki, de az építőmunkára szakosodott szilágysági munkáscsapatokat is mindenféle szívesen foglalkoztatták. Akinek azonban sem közhivatal, sem uradalmi szolgálat nem jutott, és társadalmi, vagyoni helyzete vagy személyi képessége miatt iparhoz, kereskedelemhez nem kezdhetett, szolgai munka vállalására kényszerült, nem csak az uradalmakban, de kismanes birtokosoknál, vagy egyenesen jobbágygazdánál. Bizony, nem volt ritka, hogy jobbágnak nemesember volt a szolgálégye vagy bérese. A régi népmesét ezek tartották fenn, mert ezek számára a társadalmi felemelkedés egyedüli útja a jobbágy gazduram lányának a felségül vétele volt. Ezért a vagyontalan nemesek többsége még le is tagadta nemesi származását, amely a 19. század végére már amúgy sem bírt semmiféle értékkel, hiszen általánossá lett – a kapitalista vagyonszerzés mellett – az iskolai végzettség útján való társadalmi érvényesülés.

Adi Barnabás deák uradalmi szolgálata a Drágfi-domíniumban még a legmagasabb szintű, mai nyelven: jogtanácsosi hivatal volt. A család az idő múlásával veszített tekintélyéből, úgyhogy már középbirtokosi rangot jelentő jószágigazgatói állásban sem találjuk őket a későbbi századokban. Az általuk elért legmagasabb rang a *református papság* volt, úgyhogy különösen Kolozs és Doboka vármegyékben egész Adi papi dinasztia alakult ki. A szilágyságiak azonban lassan viaszszorultak a Wesselényi-uradalom kisebb-nagyobb szétszórt birtokainak az adminisztrálásába. Az Adiak vármegyei hivatalt sem viseltek négyszáz esztendő alatt egyszer sem – ez Közép-Szolnok és Kraszna vármegyében valóságos kivétel egy ilyen ősi nemes család esetében –, mert a tisztségeket választással lehetett elnyerni, és a választás sikeres lebonyolításához pedig nagyobb vagyonra lett volna szükség, mint amilyennel az Adiak rendelkeztek. Szegénysége ellenére, a család *becsületének* tekintélye volt, és *leányait* a legrangosabb családok fiai vették felségül. Különben ott helyezkedtek el a Viskiek, Bajiak, Bírók, Délczegek, valamint sokféle Nagyok, Szilágyságiak és mások között a vármegyei nemesség alsóbb rétegében. Végig megmaradt nemesi birtokuk egy darabkája Diósadon, Szilágfőkeresztúron, Dobán, Szilágyszentkirályon, Menyőben, Lellén vagy máshol, ahonnan a felnövekedett ifjak a világba széledhettek, és ahová örökségük átvételére visszatérhettek.

Adi Lőrinc írásos dokumentumokban elsőként számontartott ősapja *Adi Bálint* volt, aki Szilágyszentkirályon élt feleségével *Török Annával* a 18. század közepén. Leszármazottaik rendje a következő:

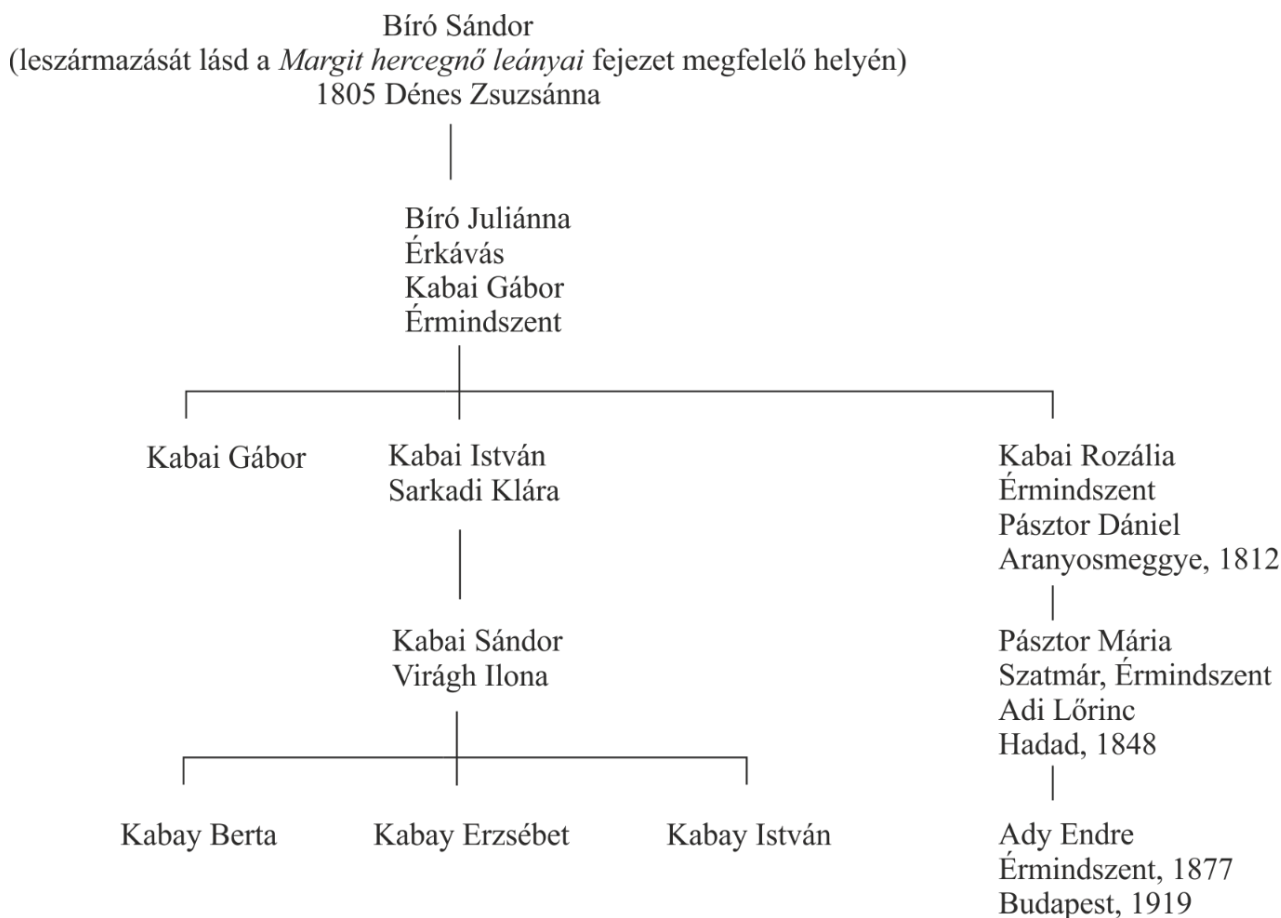

Az Adi-ősökkel foglalkozók – köztük Kós Károly is – mind elakadnak azért, mert mind csak a *birtokos nemesek* között keresik az őseket, egészében mellőzve azt a tényt, hogy az Adiak a 15. század óta *uradalmi szolgálatban* álló nemesemberek voltak. Azon az alapon, hogy Ady Endre rokonlátogatásra járt *Lompértra*, őseit is a lompéрти birtokosok között keresik, sőt születési helyüket is ott feltételezik. Sem Adi Lőrinc, sem a költő nagyapja, Adi Dániel nem voltak birtokosok Lompérton – sőt, valószínű sehol sem volt birtokuk –, hiszen Adi Dániel a lompéрти Wesselényi-birtok intézője volt, és annak a gazdatiszti házában lakott az 1850-es években. Az előtt azonban másik Wesselényi-birtokon dolgozott – valószínű Hadadban –, és ott született fia, Lőrinc, a költő édesapja. Maga Adi Dániel születése viszont bejegyeztetett a szilágyszentkirályi református anyakönyvbe 1811-ben, ahol felesége Viski Dániel református lelkész és Szabó Juliánna leánya, Viski Juliánna is született. Viski Dánielt is csak papi szolgálata vitte a Kalotaszegre. Nyilvánvaló, hogy ezek az adatok nem rontják, hanem erősítik az Adi család ősnemesi származásának a hitelét. Ezen az a tény sem változtat, hogy Adi Lőrinc, a jó kiállítású, ügyes, értelmes, de iskolázatlan és vagyontalan fiatalember házasságközvetítő rokonok kommandálása alapján ismerkedett meg az érmindszenti birtokos leánnyal, Pásztor Máriával, és lettek ketten együtt az Ady Endre szülei.

Tiszaeszlári Pásztor Mária családfája

Amennyire tiszta, világos és egyértelmű az Adi Lőrinc társadalmi eredete, annyira hiányos, kusza, ellentmondásos, sőt talán még tisztátalan is a költő anyjának a származásrendje:

Az irodalomtörténet úgy tudja, és maga a költő is abban a meggyőződésben élt, hogy anyai ágon *kálvinista prédikátorok* voltak az ősei. A 19. századi magyar társadalomban a református lelkipásztor volt a keresztyén és nemzeti erények letéteményese, a szellemi, társadalmi, művelődési haladás apostola, a puritán erkölcs, a tiszta család, a polgári tisztesség szépirodalomban is méltatott mintája. Éppen a protestáns egyházak nevelő munkájának eredményeképpen a 19. század közepén a szabadelvűség jutott uralomra Európa egész területén, és ez létrehozta az emberi művelődéstörténet eddigi legnagyobb alkotását, a nemzeti keresztyén liberális *jogállamot*, azt a kényszerhatalmi szervezetet, amelyik képes volt társadalmi gyakorlatba ültetni mindazokat az intézményeket, amelyeket a felvilágosult, józan racionalizmus a krisztusi emberszeretet rendjének megvalósítására szükségesnek látott. A rendszer törvényeinek szószólói, a protestáns egyház papsága úgy látta, hogy az emberiség nevelésére kapott krisztusi parancsát megvalósította: íme itt van az öntudatos, értelmes keresztyén ember, akire rá lehet bízni a továbbiakat, és az egyház minden metaszakrális – oktatási, művelődési, népjóléti – feladatát átadta a jogállamnak. Az *liberalizálódott egyház* szolgálattevőire csak a szakrális, liturgikus tevékenység maradt, azaz a prédikáció, az Igének a hirdetése, a Logosz terjesztése. Magyarul: a református papság munkáját bevégzettnek érezte és leült élvezni annak gyümölcseit. Felcsapott úrnak, a vidéki birtokosok többnyire törvényromboló életmódját folytatta hívei pásztorálása helyett. Prédikációi már nem a híveknek a modern világ útvesztői közötti eligazítását szolgálták – pedig akkor éppen erre lett volna a legnagyobb szükség –, hanem a legjobb esetekben is csak a logika és esztétika szabályai szerint felépített retorikai művek voltak, nagy szóbőséggel emlékeztetve hallgatóit a letűnt hősi korszak igehirdetésének érdemeire.

A magyar társadalomban azonban tovább élt a puritán kálvinista prédikátor nimbusza. Egy papfiú számára kiváló ajánlólevél volt minden próbálkozásában a származása. Aki pedig eszményi családi életre vágyott, az papeányt vett feleségül. Valószínű, hogy általában a református papok meg is feleltek ennek a minősítésnek, de kivételek is adódtak. Ilyen kivétel volt *tiszaeszlári Pásztor Dániel* érmindszenti református lelkipásztor, Pásztor Mária apja, Ady Endre nagyapja. Ez az egyén ugyanis éppen ellentéte volt mindannak, amit erényességnek neveznek: sehonnai, szélhámós, gátlástalan kalandor, züllött, romlott, rosszindulatú, durva viselkedésű, könyörtelen, kapzsi, iszákos parazita volt. Egyetlen képessége – mert még szépen mulatni sem tudott, és kártyás létére kártyázni sem – talán az volt, hogy a nők jóindulatát meg tudta nyerni. Nem lehet tudni, ki fia-borja volt. *Ady Lajos* írta később, hogy bátyja milyen boldogan fedezte fel a Tiszántúli Kerület Névtárában tiszaeszlári Pásztor István, aranyosmeggyesi és más Szatmár környéki református gyülekezetek köztiszteletben álló lelkipásztorának a nevét, mert saját dédapjának hitte. Azonban az 1818-ban született Pásztor István nem lehetett az apja az 1812-ben született Pásztor Dánielnek, hanem – valószínű – a testvéröccse, mindketten Aranyosmeggyesen születettek lévén. Pásztor Dánielről annyi dokumentum maradt az egyházban, hogy 1835-ben, 23 éves korában iratkozott be a debreceni Teológia első évfolyamára és 1841-1843-ban Érmindszenten volt lelkész.

Ady Mariska, Bölöni György, Kovalovszki Endre, Szunyogh Farkas, Vezér Erzsébet és bizonyosan még más Ady-életírók megerősítik az életrészben maradt hagyományt: Pásztor Dániel elkártyázta a felesége hozomány-birtokát, majd az egyház javaihoz is hozzányúlt, és ezekért – valamint lelkészi munkája elhanyagolása és általában hivatásához nem méltó életmódja miatt – fegyelmi úton megfosztották palástjától, azaz elvették lelkészi jellegét. Katolikus hitre tért, Szatmárra

költözött a Szabó József Ádám asztalosmester házába, és a környék legnagyobb földesurának, a szatmári püspöknek a szolgálatába állott számvevőként. Itt született és katolikusként kereszteltetett meg negyedik gyermekük, *Pásztor Mária*. Pásztor Dániel azonban most sem becsülte meg magát, újból hűtlen kezelésen, sikkasztáson kapatván ebből a szolgálatból is elbocsáttatott. Duhaj életmódját tovább folytatta, lakása állandó tivornya, részegeskedés és kártyázás színhelye volt. Állítólag feleségét is többször elkártyázta, és kényszerítette az asszonyt a nyertesekkel való együttélésre. A család elképesztő nyomorán rokonuk, Sarkadi Mihály vármegyei nemesi hadnagy próbált enyhíteni, míg Pásztor Dániel végleg el nem hagyta a családját, és Kabai Rozáliát legkisebb gyermekével, Máriával együtt Érmindszenti otthonába vissza nem fogadta Kabai Gábor. Sipos Gábor kolozsvári és Ötvös László debreceni levéltárosok szerint Pásztor Dániel 1843 után semmiféle egyházi nyilvántartásban nem szerepel, még fegyelmi perének sincs nyoma. Lehetséges, hogy Pásztor Dániel nem várta meg csúfos kirekesztését, hanem katolizálván maga hagyta oda hitvallását, és ezzel lelkészi hivatását is. A szóbeli hagyomány azt mondja róla, hogy a püspöki szolgálat után előbb útmester, majd útkaparó lett, de a halotti anyakönyvben már az áll, hogy mezőőr státusú, kegyelemkenyéren élő koldusként, részegen az út széli árokban halt meg – Ady Endre, később születvén, csak hallomásból ismerte Pásztor Dánielt. Természetes, hogy a gyermek előtt elhallgatták a nagyapja hibáit és az egész nyomorúságos időszakot. Később, a Kabay-Ady-perből hallotta a nagyanyját és édesanyját gyalázó vádakat, de rosszindulatú rágalomnak vette az egészet és nem törődött velük.

Amilyen lehetetlen Pásztor Mária családfájának apai ága, annál külön az anyai ág, és Pásztor Máriáról, leányról lévén szó, a leányági leszármazás még a természetes bizonyosságánál is nagyobb jelentőségű. Édesanyja Kabai Rozália, Kabai Gábor érmindszenti birtokos nemes és berei Bíró Juliánna leánya. A Kabaiak nem voltak ugyan honfoglaló nemzetségből eredő ősnemesek, de a 18. században már birtokos nemesekként szerepelnek az összeírásokban – valószínűleg a kuruc-korban telepedtek meg az Érmelléken. Miután a férje Kabai Rozáliát elhagyta, testvérbátyja Kabai Gábor fogadta gondjaiba leányával együtt Érmindszenten. Gyermektelen lévén minden vagyonát – 50-60 holdas birtokát – nevelt leányára, testvérhúga gyermekére, Pásztor Máriára hagyta. A végrendelet azonban Kabai Gábor testvéröccsének, Istvánnak a fia, *Kabay Sándor* megtámadta és ezzel egy olyan hosszú per indult, hogy az csak a második világháború alatt fejeződött be okafogyottá válván. A Kabay kontra Ady perben a felperes méltatlannak mondta Pásztor Máriát az örökségre, mert prostitúcióból született Szatmáron – természetes apja valószínű *Sarkadi Mihály* volt. Továbbá anyja, Kabai Rozália sem méltó Kabai-örökségre, mert anyja Bíró Juliánna, „Julcsa mama” közismerten kicsapongó életet élt, és gyermekét nem férje, hanem Kávássy, Balássy vagy más szomszéd birtokos szeretője nemzette. Különb, maga Pásztor Mária is anyjához és nagyanyjához hasonlóan laza erkölcséről elhíresült személy. Ennek a lehetetlen pernek folytán megyeszerte terjedtek a hírek Pásztor Mária olyan nagy nemi igényeiről, hogy azok kielégítésére még felnövekvő fiainak náluk vendégeskedő barátait is rendszeresen felhasználta. Az 1930-as években a Wesselényi Kollégium diákjai Ady Endre költői nagysága mellett anyja féktelen életmódját is állandóan tárgyalták. Éppen ez volt az Ady életrajznak az a része, ami minket, börtönben ülő Wesselényi-diákokat, az 1960-as évek elején, a kérdések tisztázására, a rágalmak visszaverésére indított. *Visky József*, Mária néni személyes ismerőse meg is tette ezen a téren, amit tehetett, a többi reám, mint annak az érmelléki úri

társaságnak egyetlen életben lévő tagjára maradt, amelynek előttem egy emberöltővel Ady Endre is tagja volt.

Visky József érendrédi orvosként végig kérdezte az Érmelleket és megállapította, hogy Pásztor Máriáról szóló pletykákat hallottak ugyan sokan, de senki sem, tudott megnevezni egyetlen konkrét partnert sem. A rágalmak minden valószínűség szerint Mária anyjának, Kabai Rozáliának szatmári nyomorúságos házasságából indultak, de nem is az asszony, hanem férje, Pásztor Dániel bűnéből. Nem kizárt ugyan, hogy Mária természetes apja *Sarkadi Mihály* lett volna – bár ezt unokája, jó ismerősöm, *Sarkadi Sándor* művésztanár előttem is lovagiasan tagadta –, de ez – Pásztor Dánielt ismerve – nem szégyenére, hanem becsületére válna leszármazottainak. Talán több alapja lehetett volna a nagyanya, *Kabai Gáborné Bíró Juliánna* életmódjára vonatkozó bírálatnak, ha ez nem a felperes, a közismerten részeges Kabay Sándor adóvégrehajtó – őt magát ugyan nem, de özvegyét és mindhárom gyermekét jól ismertem – állítása lett volna. Így csak annyit fogadhatunk el, hogy „*Julcsa mama*” a kicsi mindszei birtokon is olyan nagy társasági életet honosított meg, mint amelyet apja, Bíró Sándor, az érgirolti Wesselényi-birtok gazdatisztje házában megszokott volt. Ebben azonban semmi terhelő nincs. Meg kell azonban említenem – és ezzel bizonyára újat mondok –, hogy a szóban forgó *berei Bíró Juliánna királyi családból* származott: Árpád-házi II. Géza király *Margit* nevű leánya az Apafi család ősnője volt. Az utolsó Apafi, Mihály fejedelem testvérhúga Gyerőfi Jánosné Apafi Margit volt, akinek unokája, Gyerőfi Katalin Bíró Mózeshez – Kabainé Bíró Juliánna ősapjához – ment feleségül. A családi leszármazást az európai jogrend férfiágon tartja nyilván és elhanyagolja a nőágit, holott az anyától való leszármazás *bizonyos*, az apától való származás pedig csak *valószínű*. Pásztor Mária rendkívüli életigényét és társadalmi becsvágyát is nagy részben regényesen magas anyai leszármazása támasztja alá.

A mindszei Kabaiak megyei nemesi rangját 1848-ig, az ősiség eltörléséig biztosította a családi birtok. A szabadelvűség győzelme azonban a leszármazási, gentilikus nemesség helyébe a gerontokráciát, a *szellemi nemességet*, az iskolázottságot tette a társadalmi szelekció alapjává. A Kabaiak azonban iskolázatlan emberek voltak, akik nemcsak az úri társaság, de még a polgári értelmiség szemében is – nemesi származásuk ellenére – egyszerűen *parasztok* voltak. Pásztor Mária nem nyugodhatott belé családjába, gyermekei ilyen többszörös kirekesztettségébe: neki magának nemcsak nemesparaszti, Kabay-származását, de még törvényes házasságból való születését is kétségbe vonták. Bizonytalan helyzete miatt nemhogy urak, de falusi kisbirtokosok számára sem volt házastársnak való. Ezért ment feleségül a hetedik faluból származó vagyontalan, iskolázatlan *Adi Lőrinc*hez. Hogy Pásztor Máriának sikerült minden rosszindulatú előítélet ellenére családját az érmelléki urak rangjára emelni, az ennek az asszonynak rendkívüli képességeinek, erős jellemének, magas szintű eszei erényeinek a gyümölcse. Képes volt gyermekeinek olyan *nevelést* adni, hogy azzal az egész család felemelkedhetett. Erre a rendkívüli tette Pásztor Máriát fejedelmi származásának tudata tette képessé. Az Érmelléken a legelőkelőbb származás családi hagyománya nemhogy ritka volna, de egyenesen szokásos. A legmagasabb származás meg is látszik annak *vállalóin*, úgy, hogy az kötelességeket ró az ivadékokra anélkül, hogy valami hasznot jelentene. Nemcsak a származás társadalmi hasznosítása, de még sznob emlegetése is szégyent hozó illetlenség. De a családnevek sok változása ellenére a királyi vér – bár hordozója nem is tudott róla –, íme lelki, szellemi örökségként maradt a társadalmilag kivetett Pásztor Máriára. Pásztor Mária igazolta

fejedelmi származását azzal, hogy vállalta annak kötelezettségét, és az Árpád-házi királyokhoz méltó fiút szült és nevelt annak a keresztyén magyar népnek a szolgálatára, amely felett hajdani ősei uralkodtak. Mert Ady Endrét Pásztor Mária nevelte, és Pásztor Mária tudott fejedelemasszony lenni.

Nemcsak az ócsárlók, de még a magukat tárgyilagosságnak tartó bírálók is, elmarasztalják Pásztor Máriát gyermekei nevelése – pontosabban: Bandi fiának szabados nemi élete – miatt. Elfelejtik azt, hogy a liberális társadalom a nyárspolgári prűdériával együtt a puritánság egészét is elvetette. Az ember testi, szellemi kiválóságán alapuló új idololátria, a zsenikultusz a nemiség terén is többet várt hőseitől az átlagnál. A művészetekben uralkodóvá lett eklektikus irányzat, a *szeccesszió* pedig egészen szexuális ihletésű. Bizony, ha valaki a 20. század fordulóján társadalmi sikerre pályázott, nem hanyagolhatta el a nemiség eszközét. Hogy erre Pásztor Mária tudatosan felkészítette fiait, azért csak dicséret illeti és nem bírálat.

Írásomnak nem az Ady-irodalom mennyiségi gyarapítása, hanem az Ady-életrajz hézagainak a kiegészítése a célja. Felesleges hát írnom nemcsak Ady Endre szerelmi életéről, Lédáról és társairól, de még ezek legalizált epizódjáról, *Boncza Bertával* kötött házasságáról is. Írnom kell azonban – mert erről soha senki sem tett említést – Ady Endre természetes fiáról, *Vaida Felicián* köztisztviselőként álló, kolozsvári román ügyvédéről. Ez az úriember olyan természetes nyugalommal fogadta, hogy Ady Endre fiának mondták, amikor engem neki bemutatnak – Erszényes Samuné Bozzay Anna ismertetett meg vele –, hogy ezért nem félek attól, hogy családja majd becsületsértőnek tekinti eljárásomat. Úgy halottam – és ennek az anyakönyvi hivatalokban könnyen utána lehet nyomozni –, hogy Vaida Felicián anyja egy görögkatolikus román pap felesége volt, és éppen ez a tény teszi valószínűvé a történetet. Közismert a római egyház álláspontja ezekben a kérdésekben: a görög rítusú pap csak egyszer köthet házasságot, tehát, válás nem lévén, a görögkatolikus papné egyszerűen még házasságtörése esetén sem szankcionálható. Ez a mi vegyes vallású vidékünkön azt eredményezte, hogy a görögkatolikus papnénak a legmerészebben is lehetett udvarolni, egyszerűen nem illet megsértődnie bármilyen ajánlat hallatán. A római egyház minden esetben tiltja a művi vételtetést, tehát a vallási törvényeinek tesz eleget az asszony, ha házasságon kívül fogant magzatát megszüli. Az pedig, hogy egy pap, keresztyén ember lévén, az evangéliumi József példáját követi és tisztességben felneveli, nevével, társadalmi állásával még becsületet is ad felesége fattyának, az mindenképpen csak a legnagyobb elismerést érdemli minden ember részéről.

Ady Endre társadalma

A mindennek csak anyagi értékét ismerő *materializmus*, az ember *eszmei* alkotásainak is csak materiális, gazdasági értékét ismerheti, a materialista jogrend tehát csak ezt védelmezheti. A *liberalizmus* az antik társadalom individualista szélsőségét tette a társadalmi szervezet alapjává és jogrendje minden értéket egyéninek tekint, hogy minden emberi alkotásnak egyéni *hasznát* biztosíthassa. A *szerzői jogokat* üzleti haszon, profit céljából megvásárló vállalkozók elsőrendű érdeke, tehát a szerzői jogok adás-vételét lehetővé tévő *szabadalom* rögzítése. Egy látható, fogható tárgy, épület, használati eszköz vagy fogyasztási cikk esetében is egész logikai és szerződési láncolattal lehet eljutni a portékát árusító kereskedőtől visszafelé a kivitelező gyártóig, onnan a tervezőig, onnan az ötletgazda szerzőig. Azonban a materiát kevésbé igénylő szellemi, azaz eszmei műalkotások esetében még nehezebb visszajutni az eszmei árut, a művelődési, szórakoztató, reklámpiacon értékesítő könyvkereskedőtől, intézménytől, vállalkozástól, show-menedzsértől,

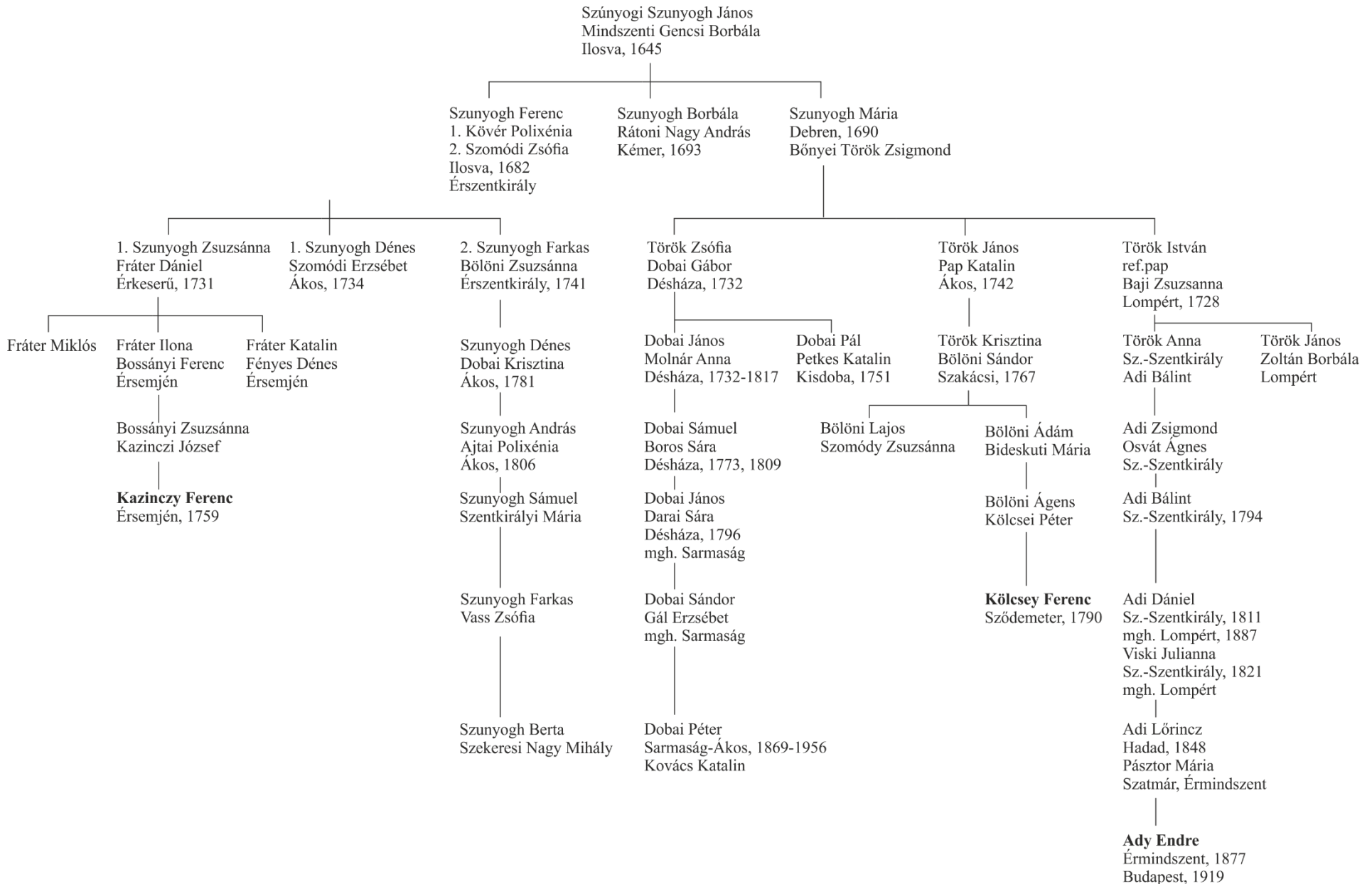
reklámirodától a kiadón, előadó művészen és a terjesztő médián át a *szerzőnek* minősülő ötletgazdáig. Az alkotás eszmei alapja, a *gondolat* ugyanis – a közhiedelemmel ellentétben – *nem egyéni, hanem társadalmi termék*, csak *megfogalmazója*, az az egyén, akit *szerzőnek* szokás tekinteni. A költők, írók, logofáberek és minden szellemi alkotó csak megfogalmazója, beszédbe öntője, kifejezője a társadalomban rengeteg tényezőből és forrásból született eszmének. Ady Endre – bár a világirodalom felülmúlhatatlan művésze – sem szülője, hanem csak *kifejezője*, szóba öntője a költeményei tartalmát jelentő gondolatoknak, eszméknek. Sok remek versének geneziszét mondták el előttem. A magyar művelődésnek sok nagy tehetséget adó Sarkadi család kiváló tagja, *Sarkadi Sándor* szatmári művésztanár mondta el nekem, hogyan született egy 1915-ös őszi hajnalon az érszentkirályi Kaizler-kúria fehér asztalánál, a vacsora után ott mulató társaság minden tagjának közreműködésével az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című vers eszmei tartalma, amelyet Ady néhány nap múlva írásba foglalt. Sarkadi maga készült megírni a világháború kitörésének okait és körülményeit, készített vagy kétkötetnyi anyagot, de letett tervéről, miután Ady költői tömörséggel *jobban* kifejezte azt, amit ő kötetekben sem lett volna képes megírni, hogy a világháborúnak *nem voltak az emberi értelem számára elfogadható anyagi, tárgyi kiváltó okai*, mert a világháború az emberiség társadalmi *immateriális tehetetlenségének* volt a következménye:

*Az Égből dühödt angyal dobolt
 Riadót a szomorú földre,
 Legalább száz ifju bomolt,
 Legalább száz csillag lehullott,
 Legalább száz párta omolt:
 Különös,
 Különös nyár-éjszaka volt.*

*Kigyuladt öreg méhesünk,
 Legszebb csikónk a lábát törte,
 Álmomban élő volt a holt,
 Jó kutyánk, Burkus, elveszett
 S Mári a szolgálónk, a néma
 Hirtelen hars nótákat dalolt:
 Különös,
 Különös nyár-éjszaka volt.*

Ezért nem volt képes Tisza Pista vagy akárki más, racionális eszközökkel megakadályozni a kitörését. Ady munkamódszerét is helytelenül ismeri a világ. Nyilvánosság előtt, baráti körben, csak az élményeket, a gondolat-anyagot gyűjtötte. Megfogalmazása, írásba öntése később, szigorú magányban történt. Például – mint ezt a család barátai, szolgálói, ismerősei állítják –, Mindszenten Ady Endre szokás szerint, a kúria melletti kis szülőházában, egy locsolókanna borral egész napra bezárkózva, egy gyékényágyon hanyatt fekvé fogalmazta verseit. Minden szót megfontolt, megrágott mielőtt leírta, de azután is sokat változtatott, javított minden verssoron, amíg a közzétett, a kor igényeinek és saját legmagasabb mércéjének megfelelő, tökéletes forma meg nem született. Társasága tagjaitól sok más irodalomtörténeti fontosságú adalékot, információt, részletet, ismeret Ady életéről és munkájáról, ezeket szívesen elmondtam volna az irodalom szakembereinek, de – *Varga Vilmoson*, a kiváló váradi Ady-interpreátoron kívül – senkit sem érdekelt. Egyetlen még élő tagja – jobban mondva: megfigyelő státusú póttagja – vagyok a hajdani érmelléki úri társaságnak, az én halálommal ezek az ismereteim is elenyésznek, mert én nem vagyok irodalomtörténész, hogy kötelességem volna leírásuk.

KAZINCZY – KÖLCSEY – ADY – ROKONSÁG

Milyen volt az a társadalom, amelynek eszméit Ady Endre kifejezte? Az érmelléki költőkre sarkított fenti leszármazási tábla csak a családtörténeti kapcsolatokat mutatja, a társadalom *helyi*, tényleges összefüggéseit nem, a minket közelebből érdeklő *társasági* viszonyokat pedig még kevésbé. Tény, hogy a 19. századi magyar nemzeti liberális jogállam gerontokráciája társadalmi *egyenlőség* helyett nemcsak meghagyta az ősiség rendi egyenlőtlenségét, hanem még egymással ellentétes újabb csoportokra is tagolta a társadalmat. A jogállam ugyanis a kényszernek és a szabadságnak olyan eszményi egyensúlyán alapult, amely biztosítja minden műszakilag elérhető távlati emberi cél társadalmi-anyagi megvalósítását. Az emberi művelődésnek addigi fejlődése legmagasabb alkotásának, az európai nemzeti szabadelvű jogállam megvalósulása után *nem maradt távlati célja*, amelyet a jogállam eszközével megvalósíthatott volna. Az ember távlati, anyagfeletti céljait a lelki élettávlat transzcendenciájából kapja, *vallásnak* nevezett általános meggyőződésével. Az európai vallásnak, a keresztyénségnek a szervezetei, az egyházak, leállították törvényhozói tevékenységük fejlesztését, nem mutattak utat az újabb célok felé. Az ortodoxok – ókori hitüket tökéletesnek, azaz fejleszthetetlennek nyilvánították – még a középkorba sem léptek. A katolikusok értékrendjét középkori szinten ortodoxizálta a Tridenti Zsinat, haladásukat pedig a jezsuitizmus a szabadság eszméi ellen vezette, elsősorban a krisztusi elveket társadalmi gyakorlatba ültető protestantizmus gondolatszabadsága ellen. A protestáns, ekléziánus felekezeteknek pedig csak gyülekezeti szintű szellemi vezetői voltak, hiányzott az a magas szintű hierarhikus szervezetük, amely szellemi, eszmei továbbfejlődésüket megvalósíthatta volna. A 19. században, a liberalizmus társadalmi megvalósulásával elértnek érezték tanításuk, emberépítésük, társadalomnevelésük célját, leültek babérjaikra. Nem jelöltek ki feladatott a társadalom továbbfejlődése számára, híveiket a mindenféle ultraideológiák prédájául hagyták. A *szocializmus* a vagyonos és vagyontalan osztályok közötti kiengesztelhetetlen ellentétre, az osztályharcra építette ideológiáját, amely a világtörténelemben addig ismeretlen olyan társadalmi nyomorúságot eredményezett, hogy miatta a 20. század méltán megérdemli a *Gyűlölet Százada* nevet. A nagy liberális aranykor hétköznapijaiban azonban az osztályharcnál nagyobb keserűséget okozott az iskolázottak kasztjának, az *úri társadalomnak* a kialakulása, amely nemcsak a társadalom egymástól távoli tagjait, de még rokonságot is, sőt még ugyanannak a családnak a tagjait is *összeférhetetlenné* tette egymással szemben. A társadalmi felemelkedésnek első sorban a tanulás, az iskolázás volt az útja és eszköze, éppen az, amely az iskolázott *urak* és az iskolázatlanok közé az áthághatatlan szakadékot ásta. Pásztor Mária, amikor az Ady-családot az úri társaságba emelte, egyúttal elkülönítette attól a néptől, amelynek vezetése a magát értelmiségnek tartó úri társaság hivatásszerű kötelessége lett volna. Bizony az üres fejű, duhaj, lump úri cimborák társaságába kényszerülve, még Ady Endre sem volt képes minden nép iránti empátiája mellett sem *elbeszélgetni* falusi rokonaival. Hogy mindezek ellenére Ady Endre képes volt egész népének tiszta csengő hangú szószólója lenni, az nem a materiális, testi, társadalmi tagolódásból eredt, hanem a lelki tényezők hatására, a testi élettávlat fölé épült *szellemi élettávlat*, Ady Endre evangéliumi keresztyén értékrenden nevelkedett lelkének gyümölcse volt.

A liberalizmus győzelemre vitele után, a magyar református egyház hittudósai felfüggesztették ugyan önmaguk továbbfejlesztését, de nem rombolták le az évezredes krisztusi lélek építés eredményeit. Az megmaradt és tovább élt a nép életében – azóta is, különösen a szilágysági *népi*

kegyességnek van az egész Földre kiterjedt elismertsége –, a családok mindennapi biblia olvasásában, a komoly összejövetelek zsoltár-éneklésében, a gyülekezetek önként vállalt, hagyományos fegyelmében, valamint – nem utolsó sorban – az egyház intézményeiben, iskoláiban. Ahogyan az én édesapám és nagyapám szabadidejében rendszeresen olvasta magának, és hosszú esték lámpafényénél hangosan a családnak a Bibliát, úgy olvashatta Adi Lőrinc és Kabai Gábor is. A Kabai-Adi-család minden tagjának a kezében is ott forgott a legelterjedtebb magyar könyv, a református *Énekes könyv* – magyar nyelven ugyanis ez a versgyűjtemény jelent meg a legtöbb kiadásban. A zsoltáréneklés pedig, még a mezei munkában is keveredhetett a népdalokkal Érmindszenten is. Ady Endre a középiskola alsó négy osztályát a nagykárolyi piarista gimnáziumban végezte. Az otthoni élete után a katolikus környezetben a gyermek Adynak a biblia hiányzott a legjobban. Ezért délutánonként eljárt a református templomba bibliaolvasást hallgatni. Lakótársa és iskolatársa, *Papp Aurél*, későbbi festőművész, az érmindszenti görögkatolikus pap fia mondta el, hogy ő is gyakran elment Bandival a református templomba, és neki is, görögkatolikus román létére, egész életére meghatározó élményt jelentett a Károli Gáspár gyönyörű nyelvén szóló bibliaszöveg hallgatása, éppen Károli szülővárosában. A néhány családból álló érmindszenti kicsi református gyülekezetben vagy Nagykárolyban, a katolikus sváb többségű városban, Ady nem is ismerhette meg a hitvallása szerinti életformát. Ezt később, amikor a tövisháti Adi-Séra-Viski rokonságnál járt látogatóban, a lompéti, szilágyszentkirályi, diósadi, sarmasági gyülekezetek öntudatos, ősnépi kegyes vallásgyakorlatában, és még inkább zilahi diákkorában látta meg. Felső gimnáziumi éveire Ady Zilahra, az erdélyi Hét Szabadság felségterületére került, és itt ismerte meg valójában egyházát. Döbbenetes élmény volt számára – tudom, mert én is így voltam vele –, amint első vasárnap belépett az impozáns, modern, a berlini hugenotta templom nagyobb testvéreként épült, napfénnel telített zilahi templomba: a padosorokat és karzatokat színültig megtöltik a polgárok, iparosok, kereskedők, gazdálkodók, szőlőművesek, munkások úgy, hogy abban a Kollégium a maga ifjúságával és tanári karával teljesen elvegyül. A magas szellemi és esztétikai színvonalú liturgia, a hömpölygő gyülekezeti ének, a világos és szépen felépített prédikáció és a puritán fenségű úrvacsoraosztás az evangéliumi keresztyénség minden más világnézet feletti tagadhatatlan fölényének öntudatával töltötte el Adyt. Az évszázados nevelési hagyományokat következetesen érvényesítő zilahi református kollégium pedig olyan szilárd szellemi alapokat adott, amelyek később egész életében a világ minden művelődési, politikai és társadalmi forgatagában biztos tájékozódásra tették képessé. Itt már megszűnt a Vér és Arany uralmával szembeni minden kisebbrendűségi érzés, az anyagi, politikai, gazdasági, vallási és minden egyéb kényszerhatalmi igénnyel szembeni ellenzékiesség. Innen indulhatott tovább Debrecenbe, Nagyváradra, Budapestre és Párizsba, az idegen, érzéketlen és értelmetlen, cinikus, kozmopolita, dekadens, nagyhangú, zagyva világba, az „Értől az Óceánig”, félelem nélkül, hiszen „nemes, küzdő, szabadlelkű diák” maradt.

A zilahi református kollégium szellemi műhelyéről, színvonalas önképzőköréről, kiváló tanári karáról és növendékeiről már írtak mások, de minden, ami eddig Ady Endre iskolájáról megjelent, nem megvilágítja, hanem elferdíti a költő szellemi fejlődéstörténetét: csak a Dévénynél új időknek új dalaival betörő Adyt látják, de semmit arról az útról, amelyen a zilahi iskolától Dévényig jutott. Pedig Ady az *Új Versek* megjelenése előtt is már ismert nevű, megbecsült nevű költő volt és ő maga soha

nem tagadta meg életének ezt a fejlődési szakaszát, ha akkori alkotásait ifjúkori próbálkozásnak is minősítette később.

A *zilahi Református Kollégium* volt *Szilágys vármegye* művelődési központja, a vármegyének 1874-ben történt megalakulása óta. A vármegyét is és a művelődési központot is az a nagy magyar nemzedék hozta létre, amely az ezeréves Magyarországot liberális nemzeti jogállammá építette az egész magyar társadalomnak az akkori világ legmagasabb műveltségi szintre emelésével. Jókai tollára méltó eposzi hősök voltak a jövőnek ezek az építői. Kiváló egyének, egyéniségek voltak anélkül, hogy kitűntek volna, mert egyszerűen nem is akartak kitűnni sorstársaik közül. A nemzetépítő mozgalom legtevékenyebb szilágysági tagja, *Szikszai Lajos* alispán is mintha Jókai regényből lépett volna a közéletbe: a sámsoni református papfiú diákként lett '48-as honvéd és a szabadságharc kitüntetett hőse. Azután vármegyei írnok, jegyző, tisztviselő és végül alispán lett. Ő szervezte Közép-Szolnok és Kraszna vármegyéket az egységes Szilággyá és építette minden intézményét – önkormányzat, bíróság, közigazgatás, közbiztonság, közgazdaság, közlekedés, közoktatás, közegészségügy és egyéb – persze, nem egyedül, hanem kiváló társak közreműködésével. Az 1646-ban létesült kollégiumot már ilyen kiváló társak, jól nevelt, jól képzett, lelkes tanárok emelték a kor igényeinek szintjére, hogy a magyar állammal a vármegye legimpozánsabb modern épületét emeltethesse magának Zilah főterén. Anélkül, hogy a művelődéstörténet eddig elismert alakjait kisebbiteném, a zilahi kollégium – a Wesselényi nevet csak új épülete avatásakor, a 20-ik században vette fel – legkiválóbb tanára *Petri Mór*, költő és történetíró volt, *Szikszai Lajos* pártfogoltja és barátja. Költőként ahhoz a nép-nemzeti irodalmi irányzathoz tartozott, amelyik a 19-ik századi nagy klasszikusok útján halad tovább a 20-ik század közepéig, *Kozma Andor*, *Szabolcska Mihály*, *Gárdonyi Géza*, *Reményik Sándor*, *Herceg Ferenc*, *Móra Ferenc*, *Áprily Lajos* és mások között megbecsült helye volt *Petri Mórnak* is. Ha az őket bíráló és velük szembenálló forradalmárok között a magyar irodalomban nem lett volna ott *Ady Endre* – mint ahogyan más nagy európai nemzet irodalmi forradalmában nem került ilyen tehetség –, az előbb felsoroltak képviselnék a modern magyar irodalmat. Történetíróként *Petri Mór* a szintén történetíró *Szikszai Lajos* hathatós segítségével megalkotta a millenniumi kor legnagyobb helytörténeti művét, *Szilágys vármegye monographiáját*. Kollégiumi tanárként 1886-tól 1894-ig működött, azután vármegyei tanfelügyelő, lapszerkesztő és más közművelődési munkát végzett, több nagy értékű verskötet megjelentetésével. *Petri Mór*, a nagyhírű, elismert fiatal költő volt *Ady Endre* irodalomtanára és eszményképe, költői működése első 12 évének mintaképe. 1894-ig *Petri* vezette a kollégiumi önképzőkört is, ahol *Ady* első irodalmi sikereit aratta. Csak a gimnázium utolsó évében foglalta el *Petri* helyét az új irodalomtanár, *Dobai Sándor*, azonban *Ady* mentora továbbra is *Petri* maradt. Közismert, hogy *Ady Endre* később, forradalmár társai hatása alatt elhallgatta, sőt kigúnyolta nép-nemzeti költői múltját minden kapcsolatával együtt, de ez – a művelődéstörténet nagy szerencséjére és nyereségére – nem törli ki sem a művelődéstörténetből, sem *Ady* életéből ezt a korszakot. *Ady Endrét* ugyanis diákkorának ez az akkori Európában rendkívüli klasszikus tisztaságú, a kor legmagasabb eszmei szintű, szellemi és erkölcsi keresztyén nemzeti neveltsége emelte ki a nyugaton általános dekadens, romboló forradalmárköltők közül. Tudni kell azonban, hogy ez nem fölé emelte az akkori művelt magyar társadalomnak, hanem *beemelte* abba. Persze mindenki feletti költői tehetsége az egész társadalomból az egész anyagi élettávlatból kiemelte és a lelki transzcendens élettávlat részévé tette.

A kitűnő iskolai útravalót egészítette ki a valós társadalomnak az a megismerése, amelyet Ady Endre a szilágysági múlt és jelen étellel való kapcsolatában szerzett. Mindenekelőtt *Farkas Sándor* sarmasági református paphoz való kötődése volt meghatározó befolyással a fiatal Adyra. Debreceni joghallgató korában Lompérton járván hallotta hírért a kitűnő szónok pap-költőnek. Nemcsak világirodalmi és korszerű általános tudományos ismereteinek a gazdagsága lepte meg – ilyeneket már ismert eleget –, hanem hibátlan kiejtéssel beszélt francia nyelvtudása is. Ahogy a lehető legegyszerűbb társalgási formában beszélt Párizsról, franciaországi és más nyugateurópai tanulmányairól, utazásairól, az lenyűgözte a tiszaháti világon kívül egyebet nem látott Adyt.

Az, ahogy Farkas a később *népi realizmusnak* nevezett módszerével ismertette a szilágysági társadalmi valóság múltját és jelenét, Ady későbbi életművén is meglátszott. Elmondta, hogy Nyugateurópa két nagy ultraliberális mozgalma két oldalról támadja a hagyományos európai társadalmi rendet: a szabadkőművesség minden kényszerhatalom megszüntetésével amerikanizálni akar, a szocializmus az állami kényszerhatalom alá akarja vetni a gazdasági tevékenységet is. A szabadkőművesek európai egyesült államában nemcsak az európai monarhiáknak nincs helyük, de még az európai történelmi nemzetállamoknak sem. Terveik szerint Magyarország is egészen felosztandó a többséget alkotó szomszéd népek között, és Erdély – ezek szerint – a románok uralma alá kerül, mert ezek vannak többségben, Szilágyságban is. A szocialisták, ha győz a forradalmuk, megszüntetik a magántulajdont és vele a történelemben kialakult emberi társadalmat, és valamilyen hangya- vagy más rovar-társadalmat kényszerítenek az emberre. A sarmasági templom tornyából körülnézve látszott a Somlyó- és a Zilah-patak összefolyása körüli tíz-tizenöt falu. És messzire látható volt a falvak közötti különbség: a szőlővel körülvett magyar falvak, és az anélküli románok. Farkas kiemelte, a magyar falvak parasztságának sok évezredes társadalmi józan neveltségét, amely ezt a népet versenyképesé teszi a rendi társadalom felbomlása után, a kapitalista polgárosodás területén is. Akkor fejezték be a sarmaságiak a filoxéra által kipusztított sok száz holdas szőlőik újratelepítését, évszázadok alatt kialakult szokásnak megfelelően ők, a *parasztok*, a szomszéd lompéerti *nemes napszámosok* alkalmazásával. Adhatják ezt a népet a románok uralma alá, de a magyarok fölénye mindaddig megmarad, ameddig a román társadalmat rá nem nevelik a magántulajdon tiszteletben tartására, mert addig nem fognak a románok soha szőlőt vagy gyümölcsöt telepíteni, ameddig a szomszéd nemcsak a gyümölcsöt tulajdonítja el még zöld állapotában, de közben a fáját is összetöri. A gazdasági versenyben így lemaradt románok, legyen bárkié a politikai hatalom, adófizetői lesznek a magyaroknak. A szocialisták is hiába szüntetik meg a termelőeszközök magántulajdonát, ha a magyar parasztot gazdálkodni hagyják a maga földjén, mert a fogyasztási javak ennek a föld népének a birtokában maradnak. Különben, a jövő tekintetében Farkas borúlátó volt. Farkassal látogatott el a diák Ady a szomszédos Ilosvára és Kusalyba, a magyar költészet bölcsőhelyeire. *Csáti Demeter*, kusalyi ferences szerzetes, az első öntudatos *magyar nyelvű* költő hogyan alkotta meg itt Kusalyban még Mohács előtt az *Ének Pannonia megvételeéről* című – *Emlékezzünk régiekről, Szkíthiából kijöttekről* kezdetű –, közismert, azóta is aktuális versét. *Ilosvai Selymes Péter* pedig, hogyan alkalmazta elsőnek a világon az evangéliumi keresztyén elveket a humanikus műalkotásban, amikor *Pál apostol utazásairól* rönesszansz eposzt írt. Farkas értette meg Adyval azt is, hogy a liberális polgárosodás, még a gerontokratikus szellemi szelekció formájában sem jelent valóságos fejlődést, mert *nem a boldog emberi életet szolgálja*. Az emberélet tragikus ellentmondásait éppen Farkas

Sándoron észlelte a fiatal Ady Endre, amikor látta, hogy ez a művelt, tisztánlátó, puritán erkölcsű, nagy tudású ember, hogy züllik értéktelenné annak a bornak a hatására, amelynek a fogyasztását nem képes magától megtagadni.

A zilahi diák Ady által megénekelt erényeiről szólva, azt is meg kell említenünk egyebek mellett, hogy 1940 körül a wesselényis diákok minden más magyar iskola növendékeit felülmúlták a cserkészversenyeken, IKE konferenciákon, különösen a népi műveltség tekintetében, és azt se hallgassuk el, hogy a 20. század romániai politikai elítéltei között másokénál aránytalanul nagyobb számban ott voltak a zilahi vendiákok, és éppen ott született ennek az írásnak az igénye.

Ady Endre társasága, az érmelléki *úri társaság*, többségében nagyon tanult, magas műveltségű, világlátott, gazdag élettapasztalatokkal rendelkező, józan gondolkodású, haladó felfogású személyiségekből állott, és csak kisebb része volt az a semmirevaló, üresfejű, lump, bamba, duhaj, félművelt, buta gögjiében mindenkit lenéző, mindenkit leparasztozó, lezsidózó, leáruuló dzsentrí, amilyenek az irodalomtörténet – nem utolsó sorban *Móricz Zsigmond* elfogultan negatív tudósítása alapján – írja. Móricz nem hazudik, hanem ferdít: az ő dzsentríje nem *pars pro toto* jellemzője, csak leghangosabbja ennek a társaságnak. Tény azonban, hogy ez a különleges emberfaj, a *Homo sapiens nobilis hungaricus*, minden erénye ellenére sem erre a világra való – mint Ady szomorúan megállapítja –, mert álomvilágban élő, büszke, szertelen, örök nagy gyermek, aki elvérzik egy gondolaton, amilyenek Ős Napkelet álmodta a *magyar urat*, az ősnemesi ivadékokat és a 20. században felemelkedett egyaránt. A tiszavidéki magyar nemesség – különösen áll ez az erdélyi Hét Szabadság védelme alatt nevelkedett érmellékiekre – valóban *rendkívüli* –, Tér, Idő, Történelem, Társadalom rendjén kívüli egyénekből állott. Az ezeréves nevelés eredményeképpen az emberi értékrend legfontosabb alapjának a *becsületet* tartó, tehát minden egyéni érdeket háttérbe szorító, antiracionális embertípus volt ez. A liberális jogállam lebontotta a vármegyét, a Szatmári Béke által létesített magyar nemzeti *rezervátumot*, az ősi értékrend szerinti élet keretét. Nemzedékek során végig minden igyekezetét, törekvését a *becsületszerzés* irányította. A magyar nemes ezért tanult, nevelkedett testileg, szellemileg, lelkileg minél értékesebb emberré, ezért dolgozott minden képességével, áldozathozattal, *ingyen*, finnyásan elutasítva minden anyagi ellenszolgáltatást, sőt mindenféle kitüntetést is. A szabadelvű jogállamban, a polgárokkal szembeni kapitalista versenyben tehetetlenekké váltak ezek a nemesek. Rendkívüli szellemi képességű, a legnehezebb feladatok megoldására is képes egyének nemzedékek során át semmit sem alkottak, mert éppen becsületvágyuk tette egyszerűen *cselekvőképtelenné* őket. Legtalálóbban a hétköznapiól különböző, *ünnepi*, *vasárnap*i magyaroknak lehet nevezni őket. A századok sokakat a társadalom legmélyére, nincstelen szolgai életre kényszerített. Mások ipari, kereskedelmi, polgári életmódra vagy paraszti gazdálkodásra kényszerültek. Csak keveseknek jutott olyan vagyon, földbirtok vagy hivatal, amely szellemi szabadságukat is biztosító anyagi függetlenségüket megadta. De mindegyikük számára a legnagyobb érték, a saját maguk értelmezése szerinti *becsület* maradt. Nemesi öntudatú szolga, béres vagy részes munkás képes volt egészségét és életét veszélyeztető erőfeszített munkát kifejtetni, de csak becsületből, fizetségért soha. A parasztgazda pénzért bort, finom gyümölcsöt vagy terményt, csak a barátai, jóemberei megajándékozása utáni feleslegből adott el. Szép csikóját akár vagyona feláldozásával nevelte, egyszerűen csak maga gyönyörűségére, mások irigységére. A kereskedő nem árusított hitelre kapott portékát, áruiért „botorul” készpénzzel fizetett. Az iparos nem váltott át

nagyüzemi termelésre, megmaradt kézművesi műhelyszinten, mert abban tudta elérni legnagyobb becsületét asztalos, csizmadia, lakatos képességeinek. Hányszor hallgattam ámulva hajnali asztaltársaságok beszélgetéseit a világpolitika, gazdaság, vagy a szellemi, művelődési, művészeti élet kérdéseiről! A hétköznapi életben falusi papként, tanítóként, tanárként, jegyzőként, gazdálkodóként szerényen meghúzódó, csak nagyritkán megszólaló emberekről tudtam meg itt, hogy rendkívüli műveltségű, olvasott, világlátott emberek, a társadalomtudományok és a világirodalom ismerői, sokszor nagy tehetségű előadóművészek, akik azonban nemcsak nem alkottak semmit, de soha nem is fognak, mert álomvilágukban csak ünnepnap van, hétköznapi soha. Alkalmam volt közről megismerni ezt az azóta kihalt embertípust az utolsó érmelléki magyar úr, *Szekeresi Nagy József* sógorom személyében, hogy milyen is volt valójában ez az ősnapkelet-álmódta, minden erénynek és hibának magas fokú birtokában lévő ünnepi magyar. Az ő révén kerültem én ifjúként Ákoson abba az érmelléki úri társaságba, amelyben egy emberöltővel korábban Ady Endre hallgatta hajnalonként a fehér asztal melletti beszélgetéseket. Akkor is érthetetlen volt, azóta sem tudom megmagyarázni, hogy volt képes Nagy Józsi a maga harminc holdas birtokán ilyen valóságos nagyúri életmód folytatására mindaddig, ameddig *otthon* volt. Neki volt módjában a társaságot legtovább vendégül látni, egészen a kommunista uralomig. 1949 tavaszán ugyanis kényszerlakhelyre deportálták, és ott már képtelen volt beépülni a társadalmi valóságba. 1957-ben politikai perben elítélték. Csak öt éves ítéletet kapott, de azt sem bírta ki, meghalt négy és fél évi börtönagónia után: hogy is élhetett volna ilyen ember éppen méltóságától megfosztó börtönállapotok között?

Ismerőseim közül Érmellék múltjában és jelenében a legtájékozottabbak *Andrássy Ernő* érmihályfalvi orvos, *Sarkadi Sándor* szatmári tanár és *Viski József* érendrédi orvos voltak, de mindnyájukat megelőzte *vitész Maksay-Libik Árpád* ákosi tanító volt. Libik valóságos családtörténeti enciklopédia volt: mindenkiről mindent tudott, közérdekű és bizalmas részleteket egyaránt Sarkadi szerint „*pletykafészek*” volt. Valahonnan, Háromszékből került hozzánk, a Költő-családdal való rokonsága révén, katonatiszti hívatását tanítóságra cserélve, egy ákosi birtokos leánnyal való házassága kedvéért. Szívesen beszélt mindenről és olyan ügyes tapintattal, hogy a legszenyesebb családi ügyek sem voltak becsületsértőek az ő előadásában. Ő mondta el nekem, hányan és hogyan nyerték el kártyán Kabay Rózsikát a férjétől és az Ady család egyéb szerelmi ügyeit úgy, hogy elbeszélése tisztázta nemcsak Pásztor Máriát, de édesanyját is a rágalmozó pletykák szennytől. Történeteiben a főszerep a vagyonszerzése és a vagyonvesztése volt: a szerzés rendszerint házassággal történt, a vesztes pedig kártyán. Csodálkozva hallottam, hogy ismert falusi szegény családok nagyszülei még tekintélyes birtokos urak voltak, de vagyonukat a duhaj, gavallér nagyapa egyetlen éjszaka alatt elkártyázta. Furcsállottam viszont, hogy a kártyán soha senki sem nyert vagyont, legalábbis az úri társaságból senki. Szívesen beszélt mindenről, de semmit le nem jegyzett.

Prototípusa volt annak az élhetetlen magyar úrnak, akinek „urasága” talán egy évszázaddal korábban még valóságos lehetett, de Ady korában már csak a fehér asztal melletti anekdotákban létezett.

Engem, egyéni érdeklődésemnél fogva, ennek a társaságnak a történelemben való jártassága érdekelt leginkább: egyszerűen *benne éltek a letűnt évszázadokban*. Számukra anekdotázás tárgya volt a 15. század óta az egész magyar és európai történelem. Legvitatottabb, aktuális témájuk a 18. század, a szatmári béke, Mária Terézia, a felvilágosodás kora volt. A 19. század, a reformkor, 1848

még le nem zárult jelentkor volt a számukra. A '67-es Kiegyezéssel elégedetlenek voltak, mint minden őskuruc, keleti magyar. Szigorúan megkülönböztették a katolikustól a jezsuitát, és minden rossz forrásának nem a huncut németet, a Habsburgokat, vagy a kényúr püspököket, hanem a mögöttük álló gonosz jezsuitákat tartották. Kossuth Lajos – bár személyével szemben voltak fenntartásaik – Monarchia-ellenes végzetes politikájának a követése nemzeti szent kötelesség volt a számukra: nemzetáruló, hazaáruló volt az, aki állami közhivatalt vállalt, katonai, vagy diplomáciai szolgálatba lépett, vagy kitüntetést fogadott el a hazaáruló bitangoktól. A szélsőségesek még a gazdasági vállalkozást, a korszak uralkodó törekvését, a vagyonszerzést is elítélték. Kossuth halála után, a 19. század végére, Ady Endre korára, már nemcsak megengedett, de ajánlatossá vált a tanulás, de a politizálás, különösen a pártokrata obstrukció után, még becstelenebb tevékenységnek számított, mint azelőtt. Érdekes, hogy kossuthista létükre, egyértelműen *Tisza Istvánt* tartották egyedül alkalmasnak az ország kormányzására, bár erősen rosszallták, hogy – magyar ember léteére mindenféle, kozmopolita és szocialista zsidóval és más jött menttel paktál –, Flaszter Dózsa Györgyök, Duna-parti Napoleonok, Vigécz Oszkárok társaságával szennyezi magát.

Az érmelléki társaság legműveltebb tagjai – sok volt közöttük a különösen magas jogi és humán műveltségű, de sok volt a természettudományokban jártas, sőt a polihisztor is – csak a múlató asztal mellett fejtették ki az emberiség és a magyarság legfontosabb kérdéseiről, a világpolitikáról, közgazdaságról vallott nézeteiket, mert szennyesnek, önző érdekhajhászásnak tartották a sajtó és a parlament nyilvánosságában való szereplést. Senkiről sem tudok, aki hajlandó lett volna legalább lejegyezni az utókor számára a beszélgetéseket és a vitákat. Hiába kértem bármelyiküket is, hogy írják le, jegyezzék le legalább a történelem magánéleti vonatkozásairól élőszóban csak általuk megőrzött ismereteket, csak fanyar mosollyal legyintettek, hogy *nem érdemes*, hiszen ezt mindenki tudja, és különben sem érdekkel senkit.

Ady Endre szerette, magáénak ismerte ezt a csak ünnepelni tudó, de minden termelőmunkára, alkotó tevékenységre képtelen, önmagát halálra ítéző, sírva vigadó társaságot. Bár szerették, tisztelték Ady Bandit, büszkék voltak világi sikereire, de mégsem ő volt a társaság kedvence. Az ákosi, érszentkirályi, érkávási, érmindszenti anekdotákban élő, úri társaság kedvencei ugyanis nem a társaság fölé emelkedők voltak, hanem a magukat abban kiélők: *Délczeg Ádám* a világfi gavallér nagykárolyi ügyvéd, *Cséke Jenő* gyönyörűen mulatni tudó ákosi birtokos és *Kürthy Zoltán* érkávási református pap. Az utóbbi azért, mert amellet, hogy remek vadász volt, sok hangszeren játszó kiváló előadóművész, hanem azért is, mert gyönyörű, meleg bariton hangján mindenki kedvenc dalát szívesen énekelte saját hangszere kíséretével, úgy a klasszikus dalirodalom számait, mint a társasághoz tartozó Balázs Árpád és Fráter Lóránt szerzeményeit. Ady Endre a maga ószövetségi hangulatú költeményeivel, ezekkel nem versenyezhetett. Ady bár Kürthyt magát nem szerette, de muzsikáját annál inkább. Köztudott volt, hogy Ady Kürthy Zoltán gordonkajátékának hallatán fogalmazta gyönyörű köszöntőjét:

„Rózsafavonóként nagy zöngésű hírhez
Súrlódjék e levél Móricz Zsigmond úrhoz”

Cséke és Délczeg, annyi sok más magyar tehetséggel együtt odaveszett az első világháborúban. Kürthy később Ákosra, az én falumba került papnak, és ott élte le az életét, azonban nekem nem szívesen beszélt a régi dolgokról. Egyrészt úri szerénységből, másrészt pedig azért, mert a Kabay-Ady-perben a Kabayak oldalán állott, és ismerte az én Ady tiszteletemet. Ady bizony szerette és el is siratta ezt a csak ünnepelni tudó ősmagyar emberfajtát, amely elveszett minden tehetségével, képességével, tudásával, ismeretével együtt, és azzal az úri Magyarországgal, amelynek alkotója és ezer éven át fenntartója volt. Adyn kívül ugyanis senki más nem siratja azóta sem, de annál inkább becsméri a *történelmi Magyarországot* minden örökségével, hagyatékával együtt.

Ady Endre forradalma

Az a *polgári értelmiség*, amely Ady Endrét még életében a maga szószólójaként maga elé tolta, halála után pedig *baloldali* forradalmiságára hivatkozva az általa társadalomtörténeti erkölcsi csődtömegnek tartott magyar múltból kimazsolázta, félre értette, azaz egyáltalán *nem értette* meg a költőt. Azt állították és állítják róla, hogy *A Hortobágy poétájának piszkos, gatyás, bamba társai* alatt az *úri Magyarországnak* az előbbi fejezetben leírt képviselőit, a maga vidéki mulató cimboráit értette. Holott a költő éppen őket, a nagyváradi és budapesti sajtó *állforradalmárait* nevezte *értetlen csordának*.

Jól ismerte ezt az önmagát szellemi elitnek kikiáltó, minden hagyományost elmaradottnak, *parasztnak*, durvának becsmérő kozmopolita stréber, sznob kispolgár, szalonforradalmár társaságot, hiszen őt is maguk közé számították. Ő azonban *őszinte forradalmár* volt és sírva, kínban várta Isten harsonájának a megszólalását, hogy az igaz forradalom az Armageddon majd eltörli, megsemmisíti mindazokat, akik csak *más könnye árán éltek*, a parazitákat, az élet, az erő és öröm gyilkosai el fognak pusztulni csapatostul, ha majd az elnyomottak, a senkik jajdulva fegyverkezve megjönnek. Ady tudja, hogy ő maga is pusztulásra ítéltetett, de értetlen társai csak mások és nem önmaguk pusztulását várják a forradalomtól. Adyval ellentétben, Babits Mihály, Bíró Lajos, Dudka Ákos, Hatvany Lajos, Ignotusz, Jászi Oszkár, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Tabéry Géza, Tóth Árpád és a *Holnapos* és a *Nyugatos* szerzők mindegyike – mind kiváló szellemi alkotó voltak ugyan –, de csak *nézői, józan szemlélői* voltak az emberi szenvedésnek, nem számították magukat sem a nép, sem a rajta élősködő paraziták közé. Ezért csatlakoztak a bolsevik forradalomban csak a maguk szadista hatalmi ösztönüket kiélni akaró, vagyonos kommunista vezérekhez a nép, minden nép ellenében. Bár a haldokló Ady Endrét, 1918 novemberében az *Érdekes Újság* egész címlapot betöltő képét hozva, a forradalom költőjének nevezte, ő maga már semmiben részt nem vett, de nevének felhasználása ellen sem tiltakozott. 1919 januárjában meghalt, tehát a bolsevik puccsban már nem is szerepelhetett. Aki azonban Adyt ismeri, tudja, hogy a hozzá gondolkozásban legközelebb álló *Szabó Dezsőhöz* hasonlóan, semmi képen sem vállalt volna közösséget a népgyilkos kalandorokkal, még író társai kedvéért sem. A legmagasabb társadalmi erkölcsi igényt is kielégítő magatartásával Ady Endre tovább emelte *a magyar költőnek* a világ más népei között addig is páratlanul magas társadalmi elismertségét, tekintélyét, becsületét. *Vörösmarty, Petőfi, Arany* életművét folytatva. Ady Endrét költészete emelte a próféta transzcendenciát súroló eszmei magasságába, a társadalom fölé, hogy a 20. századi neobarokk zseni kultuszában a magyarság nem politikai diktátorok bálványait imádta, hanem az eszményi ige hirdetőit, a költőket fogadta el vezéreikül. Ady költőtársai, a Hortobágy szalonforradalmár csordái a nép szolgálata helyett

megalkudtak a Mammonnal, anyagi érdekeik és hírnevük érvényesítéséért, úgy ahogyan ezt a józanész előírja. Erkölcsi megalkuvásuk rontotta ugyan a magyar költő és író méltóságát, de csak a sajátjukét. Ugyanígy rontották később a költői szó hitelét azok, akik nem voltak hajlandók magukat a nép, a parasztok közé számítani – bár annak a nevében szónokoltak: Darvas József, Erdei Ferenc, Fekete Gyula, Féja Géza, Veres Péter és a többi *népi kommunista* sem, azzal, hogy a parasztgyilkoló népelleneségek mellé sorakoztak, ahová valójában tartoztak is. A magyar irodalom erkölcsi hitelének alapjait ingatták meg *Német László és csonka magyar követői* azzal, hogy pártatlanul, hűvös tárgyilagossággal szemlélték az aréna lelátójáról a porondon az irigy, gyűlölködő felfegyverzett ellenséggel szemben élethalál harcát fegyvertelenül vívó népe kínoztatását, a nemzetfenntartó parasztság kiirtását, a sok ezeréves erkölcsi értékrend becsülete védelmezőinek börtönre és kényszermunkára ítéltetését. Az Ötvenhatos forradalmat elmarasztaló 1957. szeptemberi nyilatkozatukkal a magyar írók erkölcsi tekintélye végleg elenyészett. A lelki élettávlat magasságából a szellemi élet alsó szintjére süllyedtek, a szórakoztató ipar munkásaivá, pénzért dolgozó szóművesekké lettek. Nyilvánvaló, hogy a magyar írók nem veszítettek, hiszen józanul kiszámították professzionista anyagi érdekeiket. Követendő eszményképük köddé válásával veszített viszont a magyar nemzet, hiszen Irányító Szó nélkül maradt a kor eszmei, társadalmi, erkölcsi útvesztőiben.

A mélyen tisztelt Olvasó azt hiheti, hogy e sorokban egyéni *különvélemény* íródik, hiszen a könyvtárnyi Ady irodalom nem így beszél. Méltóztassék meggondolni, hogy Ady Endrét minden papírroradalmárnál jobban ismerte és értette *Szabó Dezső, Makkai Sándor* – talán még Bölöni György is –, akik szerint a költő elfogadja a maga megítéltetését, mert *gyenge jellem* lévén, pénzért, anyagi jólétért, testi gyönyörért, hízelgő hírnévért minden nép ellenségének, a *Vér és Arany Disznófejű Nagyurának* szolgálatába állott. Népét, nemzetét azonban nem árulta el, hanem igazi forradalmárként, lázadó szolgaként harcol nemcsak a magyarság becsületéért, igazáért, minden múlt és jelen értékéért, hanem a világ minden népéért, becsületes emberéért is. Józanul belátja, hogy harca, tusakodása nem ígér sikert, de bűneivel megkötözötten is folytatja, egyedül Isten kegyelmében bízva. Ezt a népe sorsát sirató magyar Jeremiást, a tiszta, boldog jövőendő *Életet* hirdető igaz profétát zárta a szívébe sok száz magyar irodalom tanár és versmondó tanúsága alapján az egész magyarság. Ennek bizonyosságai vagyunk mindnyájan, hajdani zilahi diákok, minden hajdani ifjú követője a *népi mozgalomnak*, a közhatalmi pártatlanság és a *Testvériség Ötvenhatos Forradalmának* minden részvevője, későbbi híve, minden becsületes ember, aki az eszmei örök értékeket többre becsüli az anyagiaknál, a pénznél, az üzleti haszonnál.

Egyetlen kérésem van azokhoz, akik az *ADY ENDRE társadalmi és eszmei gyökerei* írásom állításait szóbeszédnek, célzatos belemagyarázásnak veszik azon az alapon, hogy azokat egyedül én állítom elhalt tanúkra hivatkozva: semmiképpen ne hallgattassák el kételyeiket, hanem mindennek nyomozzanak utána addig, amíg állításaim igaz vagy nem igaz voltáról maguk is meggyőződnek!¹

¹ Ha csak zárójelben is, de magyarázatot kell adnom a családnevek *i*-betűs és *y*-os írásmódjának látszólag következetlen használatára. A magyar családnevek írásos alapját az 1895-ös anyakönyvi törvény rögzítette, azelőtt tehát mindenki tetszése szerint írta a maga nevét. Erdélyországban és a hozzá tartozó Szilágyságban a reformáció óta a *magyar nyelv* volt a hivatalos, tehát a családneveket is magyarul, azaz *i* végződéssel írták. Ezt rögzítette nyomtatásban Misztótfalusi Kis Miklós. Magyarországon 1842-ig a *latin nyelv* volt a hivatalos. A névalírássok latin formája a családnev genitívus alakját írta elő, tehát az *i* végződésű nevek után egy második *i* betűt, pl: Manu Propria Mauri Petri-i. A

Kolozsvár, 2004. augusztus 16.

Krisztus-kereszt az erdőn

A boldog békeidőkben, az érszentkirályi erdő szélén, a Jakó-tanya közelében állott egy útszéli kereszt. Valamelyik környékbeli görög-katolikus család – a magyarok az Érmelléken mind reformátusok – emeltethette valamikor, valaki emlékére, hogy kiére, arra már senki sem emlékszik. Pléhből kivágott szegényes korpusz van a kereszten, de jó az az erre haladó szegény románoknak, akik nagy tisztelettel köszöntik is, kalapemeléssel a férfiak, keresztvetéssel a nők. A magyarok semmi tiszteletet nem mutatnak, de nem tartják becsületes embernek azt a románt, aki nem tiszteli a feszületet, annyira, hogy még szolgának sem alkalmazták az ilyet.

Ennél a keresztnél vezetett az út Mindszentről a szakácsi vasútállomásra és itt vitte annak idején – az 1890-es évek elején – Ady Lőrinc a karácsonyi vakációról a kollégiumba visszatérő diák-fiát, Bandit. Erre az útra emlékszik vissza később a költő:

Havas Krisztus-kereszt az erdőn

Holdas, nagy, téli éjszakában:

Régi emlék. Csörgős szánkóval

Valamikor én arra jártam

Holdas, nagy, téli éjszakában.

Az apám még vidám legény volt,

Dalolt, hogyha keresztre nézett,

Én meg az apám fia voltam,

névalírások két *i* betűje egy *y*-ná olvadt, és ez azt a *látszatot* keltette, hogy az illető személy a maga nevét *y*-nal akarja írni nemcsak a latin, hanem a magyar nyelvű szövegekben is. Mivel írott dokumentumokat abban az időben nemesek írtak nemesekről, a 18. században szokássá, sőt jogszokássá lett a nemesek család nevének *y*-os írása. A 19. században ez már általánosan elfogadottan kötelező volt ugyan, de ezt 1895-ig írott törvény nem rögzítette, tehát mindenki tetszése szerint írta a nevét. Persze, a sznob – sznob, sine nobilitas, nem-nemest jelent – polgárok *y*-os alakban írták a nevüket. Magyarországon tehát, ez az 1895 előtti tetszőleges írásforma rögzült.

Erdélyben a magyar felvilágosodás és a reformkor a magyarországi szokásokat vezette be, így a 19. században sokan áttértek nevük *y*-os írásmódjára. Csak néhány történelmi család – különösen azok, amelyek neve már nyomtatásban is ismerté vált: Hunyadi, Bocskai, Rákóczi, Barcsai, Apafi, Teleki, Toldalagi és mások – őrizte meg az eredeti *i*-betűs, magyar formát.

Azokban az irományokban, amelyekben ugyanazokról a családokról és személyekről írunk 1895 előtti és azutáni vonatkozásban, kénytelenek vagyunk a neveket kétféleképpen írni: Az azelőttiek az akkor írott dokumentumoknak megfelelően *i*-vel, az azutánikat pedig, úgy, ahogyan az anyakönyvi törvény rögzítette. Ezért szerepel a fennebbiekben a költő neve is egyszor *Adi*, később *Ady* alakban.

*Ki unta a faragott képet
S dalolt, hogyha keresztre nézett.*

*Két nyakas, magyar kálvinista,
Miként az Idő, úgy röptünk,
Apa, fiú: egy Igen s egy Nem,
Egymás mellett dalolva ültünk
S miként az Idő, úgy röptünk.*

*Húsz éve elmúlt s gondolatban
Ott röptül a szánom az éjben
S amit akkor elmulasztottam,
Megemelem kalapom mélyen.
Ott röptül a szánom az éjben.*

Az 1930-as évek egyik nyári vasárnap délutánján, az Ákos melletti Bélteky tanyán, gyermekként hallgattam, hogy a béresek az akkori kommunista pereket beszéltek. Tyorán Juli, az egyik béresasszony, beleszólt a férfiak beszélgetésébe mondván, hogy a kommunisták nagyon rossz, gonosz emberek. Ő tudja, mert ott volt vendégségben a Jakó-tanyán Gyuri bátyjánál. Az egyik nap négy veresgárdista jött lóháton a tanyára és fehérgárdistákat kerestek, hogy megöljék őket. Senkit sem találtak, s tovább is mentek Kávás felé. Az erdő szélén meglátták a keresztet, leszálltak a lóról és célba lőttek a feszületre a tanyabeli gyermekek szeme láttára. Addig lőtték, amíg az átluggatott pléhkrisztus le nem esett. Azután mentek tovább. És Juli keresztet vetve megismételte, hogy a veresek gonosz emberek.

A román uralom helyreállította a rendet, a feszületet is helyreállították úgy, hogy még szebb volt, mint azelőtt. Állott is, amíg a 20. századi gyűlölet, a proletárdiktatúra elején el nem tűntette. A kollektivizálás lebontotta a tanyát, egybeszántotta a dűlőutakat, a természet anyagi valóságából nincs már ott semmi. Akik viszont Ady versét olvassák, azok gondolatában ott áll a Krisztus-kereszt az erdőn, örökké, leronthatatlan anyagtalanságban, hogy mindazok az emberek, akik nem engedik maguk közé, a népeket és felekezeteket egymástól elválasztó gyűlöletet, gondolatban arrafelé haladva megemelhessék kalapjukat, mélyen.

Kolozsvár, 2005. 12. 08

(Bélteky Ákos)

VI. ÚTKERESÉS A GYŰLÖLET ZÁTONYAI KÖZÖTT

FIKE konferenciák Erdélyben a második világháború után

Erdélyben az *Ifjúsági Keresztyén Egyesület*, az angol eredetű, nemzetközi mozgalomtól (*Young Mens Christian Association* = YMCA) némi árnyalati eltéréssel, inkább hitéleti-világnézeti, mint társadalmi célkitűzéssel indult a húszas években, egyike lévén itten az akkori keresztyén megújulási mozgalmaknak. Nem hozott létre független szervezetet, végig a református egyház keretei között maradt. A művelődési, társadalmi kérdésekkel még az egyházon belül is más szerveződések foglalkoztak, azon kívül, pedig ott voltak a folyóiratok az *Erdélyi fiatalok*, később a *Hitel* és a *Termés*. A harmincas évek közepére hitelüket veszítették és kifulladásra kényszerítve a jobb és baloldali társadalompolitikai ideológiák, petyhüdtén lógó vitorlakkal való stagnálásra kényszerítve a hajtóerejükre építő mozgalmak hajóit. A Harmadik Oldal, a Népi Mozgalom – ha használható még ez a kifejezés – már csak az IKÉ-t találta a porondon, és olyan természetes szövetségesként ajánlkozott a vallási-világnézeti mozgalom kelléktárába, mint a 16. században a szépirodalom. Mivel Erdélyben akkorra az IKE már az egész fiatalságot befolyása alatt tartotta, nem kell csodálkozni azon, hogy itt a népi gondolatrendszernek, a népi művelődési értékek optimalizálásának egyszerűen nem maradt ellenzéke. Viszont a népi mozgalmat is elvonta a gazdaság- és társadalompolitika mezejéről a maga erkölcsi értékrendi térfelére, megtisztítván egyúttal minden materialista szeplőjétől. Az élcsapat, a kolozsvári Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület magáévá tette és a hetenkénti bibliaórákon állandó életmelegen tartotta az IKE eredeti programját: az ige fényével megvilágított úton kell a mindennapi célok megvalósítására törekedni. Gyakorlatban ez tevékeny szórványmissziót, falumunkát, külváros-missziót, cserkészet, népfőiskolát jelentett, valamint a középiskolásoknak, falusi és proletár ifjaknak a magyar nemzeti múlt, jelen és jövő érdekében való nevelését a keresztyén népiség értékei szerint. A nyári táborozások is – *Szárszóhoz* hasonlóan – előbb csak szigorúan vallási témákat tárgyaltak, később „a magyarság sorskérdései” is hasonló súlyt kaptak, végül pedig, az egész egy ifjúsági népdalfesztivál külsőségeivel is kiegészült. Mind a hitbuzgalmi és nemzeti-világnézeti, mind a kegyességi és népi művelődési megnyilvánulásoknak hű tükre volt az *Ifjú Erdély* folyóirat és könyvkiadó, mely az erdélyi művelődési élet egészében is számottevő volt. A német megszállás miatt elmaradt negyvennégy nyarán a XVI. konferencia, a szovjet-román megszállás és a háború elvesztése pedig, magukat az addig követett célokat tette vitathatóvá. Az erdélyi magyar fiatalságot katonai, levante-, vagy munkaszolgálatra vitték, még ténymegállapításra való sem maradt itthon, nemhogy tájékozódásra. Az életben maradtak, akik fogságba sem kerültek, negyvenöt januárjától jövőgettek hazafelé. Itthon a győztesek szervezetei, a kommunista és szociáldemokrata párt, a *Magyar Népi Szövetség* és ifjúsági vonatkozásban a legfontosabb, a *Kommunista Ifjak Szövetsége* (később: Haladó Ifjúság) nemcsak minden üldözéssel szembeni védelemmel, de érvényesülési lehetőségekkel is csábították az itthoni nincstelenség nyomorába

hazaérkezőket. A kolozsvári diákok – az egyetem a front átvonulása után azonnal folytatta működését – csak az egyházi intézményekben, a Református Teológián és a Báthory-Apor Szemináriumban – „Szent Jóska” – találhattak otthonra, a politikai szervezetek ugyanis elhanyagolták ezt a kérdést. Nem csoda, hogy a háború sodorta, elmaradt vizsgálóival vívódó, valósággal éhező diákok szívesen jártak el az egyetlen diáktársadalmi összejövetelre, a Teológia diákotthonában „csak úgy, magától” újraindult péntek esti főiskolás bibliaórákra. Itt maguk között voltak, a Szentírásról kívül sem vezér, sem felügyelő, sem oktató nem lévén, a maguk kérdéseit vitathatták és vitatták szabadon. Természetes hát, hogy a politikai szervezetektől viszolygó diákok mind a FIKE tagjainak érezték magukat, felekezeti különbségektől függetlenül, még zsidók is.

Az anyaországi népi kollégiumok mintájára, a kommunista kezdeményezésű Móricz Zsigmond Kollégium is csak a FIKE védnöksége alatt szerveződhetett – persze, elhallgatva politikai irányzatát – különben tagok nélkül maradt volna, így viszont még otthont is kapott a Teológián. Negyvenöt elején a Román Királyság égisze alatt berendezkedett a demokráciának mondott proletárdiktatúra, vége lett a második világháborúnak, elkobozták a kolozsvári magyar egyetem minden épületét, de hazajöttek, akik hazajöhettek. Rendes nyári konferenciázásra nem volt lehetőség, ezért a FIKE a református teológiai ifjúsággal szövetkezve rendezett egynapos konferenciát 1945. június legelején, a kolozsvári Békás kertben.

XVII. Kolozsvár - Békáskert, 1945.

Akkor, a pártok, szakszervezetek, mindenféle „demokratikus” szervezetek töméntelen gyűlése között, jelentéktelennek látszott ez a találkozó, mert sem az ott megjelent száz-százötven fiatal létszáma, sem az ott elhangzottak nem tették azt rendkívülivé. Évtizedek múlva derült ki, hogy a keresztyénség először itt vállalkozott a második világháború után, a múlt hibáinak felmérésére és a krisztusi célok elévülhetetlenségének bizonyítására. Az előadók feleletet adtak az erdélyi fiatalság, az erdélyi magyar társadalom későbbi vezetőinek életfontosságú kérdéseire, a Szentírás alapján.

Az első előadást a háború utáni konkrét teendőkről Nagy András, mindenki szeretett „András bácsija”, a FIKE tanár-elnöke tartotta, Jeruzsálemnek a fogság utáni újjáépítése (Nehémiás 3.) példájának alapján. Építeni kell egyik kézben fegyverrel, másikban vakolókanállal – mondotta –, egymás mellett mindenki, az egész Izráel. Egymás mellett, semmiképpen sem egymás előtt vagy után. A múlt vezérei a rombolás irányítói voltak, az építés Isten tervei szerint folyik, vagy sehogy, akár városfal, akár társadalom, akár emberi lélek épül.

Megalkuvás nélküli tiszta lelkiismerettel lehet csak tiszta jövő felé haladni, mondta Nagy Géza teológiai tanár, prófétai lángolással, Dániel 3. – Nabukodonozor saját bálványképe imádást parancsolja, az engedetlenek pedig, égő tüzes kemencébe vettetnek – alapján. A Világ Fejedelme, a Hatalom, az Anyag, a Realitás, a Ráció aranybálványa áll az utunkban, csak tiszteletet kér a maga számára, és már mehetsz is dolgozni. Bolond vagy, ha nem hajolsz meg az előtt a bálvány előtt, melyet mindenki imád! De ha hit nélkül hajoltál meg, más út nem marad számodra, csak az övé. Aki Nabukodonozor hatalmának hódol, az ő igazát, erkölcsi normáit teszi magáévá, nem szolgálhatja többé Izráelnek sem Istenét, sem népét! Lehet, hogy halál vár a hitük és meggyőződésük mellett

megmaradókra, de a megalkuvók sikere nagyon átmeneti, a végén saját lelkiismeretük ítéli kárhozatra őket. Nagy Géza a hívők közvéleményét fogalmazta meg. Ezért nem lehetett Erdélyben „a magyarság érdeke így kívánja” ürügyén még kacérkodni sem marxizmussal, sem pártszolgálatlaltal, sem semmiféle személyi kultusszal.

A harmadik előadást a gyötrelmes zsidó-kérdésről tartotta *Tavaszy Sándor*, a vitathatatlan tekintélyű tudós bátor biztonságával és keresztyénhez illő szelíd szerénységgel, a Bírák 19-21 alapján. A Gibeabeliek halálra gyalázzák egy lévita nejét. A férj felhívására egész Izráel hadba száll a szörnyű cselekmény megbosszulására, és nehéz harcok árán kiirtják a bűnösök védelmére felsorakozó egész Benjámint. Utána rádöbbennek, hogy a testvérmemzetségek egyikét semmisítették meg, gyászba borulva elsíratják Benjámint, és intézkednek visszaállításáról. Ez sikerül is, hiszen az első király már maga is benjáminita. Itt mindenki bűnös és bűnrészes. Ha a másokban keressük a bűnöst, meg fogjuk találni, és soha nem lesz vége a bosszúállásnak. Keresse mindenki magában a bűnöst, meg fogja találni. Bánja meg, és legalább olyan mértékű jóvátételre törekedjék, amilyen a bűne volt: mi, nem-zsidók, kell a zsidóság helyreállítását biztosítsuk, erőnkön felüli terheket is vállalva. Viszont Benjámint letett a viszont-bosszúról, a zsidók sem az ellenségeik vádját igazolják, hanem barátaik érveit: tekintse testvéreiknek a magyarokat, és – mint ahogyan annakidején a hazatérő gályarabok nem akartak bosszút állni a katolikus testvéreiken – fogadják el segítségünket jövődjük, mindnyájunk jövődjé építésére.

Horváth Jenő, Nagyenyedről visszatért teológiai tanár, a *Jó Pásztor Misszió* vezetője nagy örömmel és meglelégedéssel fogadta Tavaszzy Sándor megállapításait, zsidó nemzetiségű vagy izraelita vallású társaink vonatkozásában. A munkaszolgálatból és a koncentrációs, megsemmisítő táborokból hazatérő zsidó fiatalok félénken foglaltak helyet a kolozsvári egyetem keresztyén fiataljai között, mert Németországból és Európa minden részéből keresztyénellenes zsidó bosszúcselekmények – később ezek a Slomorel különítmény neve alatt rögzültek a közvéleményben – híre érkezett és bizony itt, Kolozsváron is zsidó fiatalok jártak elől, hangoskodtak a keresztyén magyarok elleni antifasiszta megtorlás követelésében. Mi, keresztyén fiatalok egyszerűen nem hittük a zsidó terrorcselekményekről szóló híreket, de zsidó társaink tájékozottabbak voltak és szégyenkeztek előttünk, hogy nem képesek elhatárolni magukat azoktól. A baloldali politikai szervezetekben akkor általános magyarellenés gyűlölet-kampány, uszítás folyt, nyilvánvalóan bántotta a jóérzésű, emberséges zsidó fiatalokat, és elkeserítette őket, hogy semmit sem tehetnek ellene. Bizony, a zsidó fiataloknak sehol nem volt akkor békés megnyugvásra lehetőségük, csak az IKÉ-ben. A konferencián örömmel látták, hogy Tavaszzy jó tanácsait mennyire magáévá teszik a magyar keresztyén diákok. Mindenki megegyezett Horváth Jenő összegezésében: *bűnös nép nincsen*, mert semmiképpen sem szabad *egyesekek bűne miatt* ítéletet mondani a közösség minden tagja felett. Igaz, hogy a terrorcselekmények *elkövetői zsidók voltak ugyan*, de viselkedésük nem jellemző a *zsidóságra*, nem csak azért, mert a bűnösök száma elenyésző az összességhez viszonyítva, hanem azért sem, mert az ilyen bűnök nem férnek össze a zsidóság általánosan elfogadott, a keresztyénekével azonos erkölcsi normáival. A 19. századi európai közvélemény megítélhette volna-e a magyarságot a Rózsa Sándor, Zöld Marci, Sobri Jóska cselekedetei alapján, figyelmen kívül hagyva az országépítő, haladó reformpolitikuskok, az irodalom és tudomány óriásai és a '48-as, százezernyi szabadsághős tetteit? Bizony, ha kellettlenül is, de mindnyájan elfogadtuk a Tavaszzy és Horváth Jenő

igemagyarázatát és ezzel az erdélyi magyarság köréből végleg kizártuk a „zsidókérdést” is, az antiszemitizmust is, évtizeddel az 1956-os magyar forradalom előtt, melynek testvériségprogramja más gyűlöletkeltéssel együtt, ezt is kiiktatta a keresztyén közgondolkozásból.

Az 1945-46-os tanévben – nagyon szerény körülmények között bár, de – ismét rendesen üzemelt a kolozsvári magyar egyetem, az orvosi kar nélkül. Sor kerülhetett a Főiskolás IKE „hivatalos” újjászervezésére is. Hogy kik, milyen tisztséget viseltek, azt akkor sem lehetett pontosan tudni, mert a tényleges tevékenység mindig az ifjúság spontán munkálkodása volt. Mindenesetre, elnök előbb *Orbán János* jogász, később *Kovács Ferenc* bölcseész volt. Főtitkár *Virág Károly* teológus, titkár *Varga László* jogász és *Székely Károly* teológus.

A kolozsvári egyetemi ifjúság életét régóta zavarta a székelyek és a szilágyságiak rivalizálása, mert mindegyik gátolta a másik kezdeményezésének megvalósítását. Most, a megújuló FIKE szellemében ez a kérdés is megoldódott azzal, hogy mindkét csoport hangadói egyszerűen összeköltöztek a Teológia 18-as szobájába. Akik már lerakott matracokra sem fértek be, a szomszéd szobákban aludtak ugyan, de a napot – mármint szabad óráikat – a 18-asban töltötték, ahová a városbeliek és a vidékiek is rendszeresen bejártak. A kolozsvári Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület 1945 és 1948 közötti – tehát feloszlatás előtti utolsó szakaszában folyó – tevékenységét vezető belső 18-as kör, betűrendben: *Dobai István* jogász, *Gálfy Zoltán* teológus, *Izsáki Zoltán* bölcseész, *Komáromy József* matematikus, *Kovács Ferenc* bölcseész, *Nagy Pál* bölcseész, *Sipos János* teológus és *Virág Károly* teológus. Hozzájuk csatlakozott: *Adorjáni Albert* teológus, *Almásy Anna* bölcseész, *Antal Sándor* teológus, *Bartha Kálmán* teológus, *Benkő András* zeneművész, *Bíró Emma* bölcseész, *Erdey Irén* közgazdász, *Fülöp András* mat.fiz., *Gábos Zoltán* mat.fiz., *Gellért Sándor* bölcseész, *Guttmann Mihály* zeneművész, *Hirsch Éva* teológus, *Kelemen Zoltán* közgazdász, *Kertész Gábor* jogász, *Kiss Rózsa* bölcseész, *Kovács Tibor* vegyész, *Kozma Endre* teológus, *László Anna* bölcseész, *László-Bencsik Sándor* bölcseész, *Marosi Pál* geográfus, *Mártha Judit* bölcseész, *Nagy Aranka* teológus, *Nagy Márta* közgazdász, *Orbán János* jogász, *Pálfy Gizella* teológus, *Simon István* bölcseész, *Varga László* jogász, *Vántsa László* jogász – és egyre szélesedő körben még vagy százötven-kétszáz diák, az időközben Marosvásárhelyre átvitt orvosok nélkül a kolozsvári egyetem akkori legjobbjai. Mindenben segítettek az ifjúság fiatal szenior kedvencei: *Juhász István*, *Nagy Géza*, *Sárközi Endre*, *Tonk Emil* és *Tőkés István*. Nagyon fellendült a tevékenység. A péntek esti bibliaórákat három teremben lehetett csak elhelyezni, olyan sok volt a résztvevő.

XVIII. Szucság 1946.

Nagyon komoly előkészítés után, a FIKE 1946. július 31. és augusztus 4. között, a Kolozsvár melletti Szucságon tartotta XVIII. nyári konferenciáját, mely – mint később bebizonyosodott – rendkívül nagy jelentőségű, több évtizedre kiható eseménye volt az erdélyi magyar művelődési életnek. Azok a kérdések, amelyek az 1943-as szárszói konferencián fogalmazódtak meg, amelyeket a 20. század első négy évtizede tett fel, és amelyekre a második világháború olyan kétségbeejtő választ adott, Szucságon reményteljes, távlati célra mutató, konstruktív erkölcsi feleletet kaptak, a pozitív történelmi és népi értékeknek az Ige világosságába való helyezésével. Az előadók is úgy

hívtak meg, hogy minden világnézet szószólót kapjon, a részvételt megtagadó, beszervezett párttagok kivételével, ott volt az egyetemnek nemcsak az ifjúsága, de minden igényes professzora is, és minden addigra hazatért erdélyi értelmiségi. Például: az esti tábortüzeknél *Gellért Sándor* szavalt és a leglelkesebb népdaloktató *Incze János* festőművész volt, a kirándulásokat *Tulogdy János* professzor vezette. *Karácsony Sándor*, *Németh László*, *Kodolányi János* – akiket az ifjúság hallani szeretett volna – nem tudtak eljönni, pedig részvételük talán a magyarság egészére kiterjeszthette volna a Szucságon megtörtént népi mozgalmi „zárszámadás” hatását.

A csatolt „munkarend” szerint a konferencián előadott a Református Teológia kiváló professzori „hatosfogata”: Gönczy Lajos, Imre Lajos, Maksay Albert, Nagy András, Nagy Géza, Tavaszy Sándor, valamint Benedek Marcell irodalomtörténész, Buza László nemzetközi jogász, László Gyula régész, Szabédi László költő, Szász Pál közgazdász, László Dezső és Sárközy Endre lelkészek, és nagyon sok értékes hozzászóló. Minden előadás a „jó előadás” legelső rendű kellékével bírt: minden hallgató úgy érezte, helyette mondják. Legszebbnek a *Maksay Albert* előadása nyilvánított az Énekek énekéről, nem hiába költő mondta költeményről. Legvitatottabb volt *Szász Pál* előadása az egymással ismét versengő gazdasági rendszerekről: a liberalizmus híve lévén, a szabad verseny elengedhetetlen voltát hangsúlyozta, óva intett a szocializmusnak mind a náci, mind a kommunista változataitól, de nem bízott a harmadik út eredményességében sem. Mi a legutóbbi oldalán nevelődtünk, és ellenérzéssel hallgattuk „a vén kapitalistát”. Diákok próbáloztak a harmadik út védelmével, persze, gyenge eredménnyel. *Nagy Miklós*, kiváló mezőgazda, remek okfejtéssel bizonyította, hogy – az iparban nem tudja, de a mezőgazdaságban annak specifikus, természeti korlátai miatt, melyeket sem a tőke, sem a tulajdonjog át nem léphet – a szabad verseny egyszerűen azonos a harmadik úttal. *Páll Árpád*, Móricz-kollégista diák – több társa biztatásával – a kommunizmus álláspontjának kifejtésére vállalkozott, az akkor egészen friss frazeológia merész használatával. A hallgatóságban olyan visszatetszést keltett az őszinte köztiszteltben álló Szász Pál útszéli hangon való sértegetése, hogy még azok is szembefordultak a kommunizmussal, akik addig rokonszenveztek vele. Maga Szász Pál úriember volt, egyszerűen észre sem vette a sértegetést. *Kováts Tibor*, *Újvári Ferenc* és mások hozzászólása sem döntötte el a vitát – ami természetes –, úgy, hogy az folytatódott minden szünetben, a konferencia végéig, más, terítékre került kérdésekkel együtt.

Benedek Marcell az erdélyi irodalomról szóló előadása – az előadás egyszerűen tökéletes volt – végén említette, hogy nemrégiben megindult az Utunk, a Romániai Magyar Írószövetség lapja. Hozzászólásában *Dobai István* kifejtette, hogy az „utunk nem a mi utunk”, mert szerkesztői a kommunista hatalom szolgálatára vállalkoztak, minden „keresztyén, emberi, erdélyi, magyar, népi és minden szent érték ellen”, és különben sincs közöttük első rangú író. *Gálffy Zoltán* egy vitathatatlan tekintélyű alkotó hiányát állapítva meg, javasolta *Tamási Áron* hazahívását. *Nagy Pál* pedig, már kezdeményezte is a kivitelezést, hogy most rögtön írjunk hazahívó levelet Tamási Áronnak. A közönség általános tetszésétől kísérve, a levél a következő ebédszünetben meg is íródott és aláíratott. Hogy fogamatja miért nem volt, azt ezután kell kikutatni.

A legvitathatatlanabb előadást *Buza László*, világhírű jogtudós mondta „Kelet és Nyugat határán, Erdély Európában” címmel. A cím nem szabatos, mert arra utal, mintha Kelet és Nyugat helymeghatározások volnának, holott azok csak irányt jelölnek, hiszen a Föld gömb alakú – mondta Buza. Tiszteltetreméltó, hogy Erdélyt a központba – a választóvonal középvonalat is jelent – akarja

helyezni, de ellenkezik a tények objektivitásával. Másik oldalról, szokás most „bűnös nemzetnek” minősíteni népünket, holott a jog csak egyéni bűnösséget ismer, kollektívet nem. A győztes hatalmakat nem a magyarság bűnös, vagy ártatlan volta, hanem egyedül államuk érdeke irányította. Lengyelország és Bolgárország osztozik a mi sorsunkban, mert a főhatalmi övezethatárok a háború következtében eltolódtak. A háborúnak részünkről való elvesztését „felszabadulásnak” titulálni, nemcsak gyermekes, de káros is, mert kötelezettségeink súlyosságán nem változtat, viszont logikai érveinktől fosztjuk meg vele magunkat. Abban reménykedni, hogy a nemzetközi jog igazságot fog szolgáltatni valakinek a hatalmi kényszerrel szemben, naivítás, hiszen a jog mögött a hatalom kényszere áll. A jogot garantáló kényszerhatalom felett csak egyetlen befolyásoló tényező létezik, a jog értékmérője, az erkölcs, az embernek a helyesről alkotott meggyőződése. Ez pedig, a mai emberiség esetében a keresztyénség vallási tanításain alapszik. Sztálin is sajátjaként hivatkozik a Tízparancsolat „Ne ölj!” és „Ne lopj!” parancsaira. Senki sem tagadja a Szeretet parancsát, sem pedig a Béke és Méltányosság egyetemes kívánatos voltát. Mindenki elfogadja a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség jelszavait, bár különböző értelmezéssel: Nyugat a szabadságra, Kelet az egyenlőségre helyezi a hangsúlyt. Mi, akiket nem terhel a mások feletti uralom felelőssége, hirdessük a Testvériség primátusát. Hogy kié legyen Erdély az egymást gyűlölő embercsoportok közül? – annak eldöntése nem rajtunk áll. De élhetünk azért, munkálkodhatunk azért, hogy az Isten törvénye szerinti Szeretet, Béke és Méltányosság elkötelezettjei legyen. Tehát „Erdély legyen Isten országa!”

Megilletődött csend fogadta a roppant jelentőségű kijelentést. Dobai István alig tudta elmondani a szokásos köszönő szavakat. Csak *László Dezső* hozzászólása kísérelte meg az elhangzottak méltatását, a mindennapok nyelvén. Azonban a konferencia hátralévő részében, minden szünetben a konferencia központi mondanivalójává lett Legyen Erdély Isten országa! értelmét feszegette a hallgatóság, erre tértek ki az előadók a következő napokon, ezt vitatták a bibliaórákon. Később is, az iskolaév alatti összejövetelek beszélgetéseiben és vitáiban is, e köré a mondat köré csoportosították a szucsági konferencia eredményeit.

Minden konferencián, találkozáson az aktív résztvevők legalább olyan fontosak, mint az előadók. Nemcsak hozzászólásaikkal fokozták az előadások hatását, de még inkább azzal, hogy a szünetekben spontán kialakuló beszélgető csoportok ezekhez – az ifjúság előtt tekintéllyel bíró, de hozzájuk közelebb álló értelmiségiekhez – csatlakoztak. Legalább néhányukat feltétlenül említenem kell: Asztalos Sándor jogász, Borbély Samu matematikus, Csík Lajos biológus, Dezső Lóránd csillagász, Fényes Imre fizikus, Gellért Sándor költő, Gyűjtő Sándor, Imreh István, Markos András közgazdászok, Ferenczi Júlia, Fuhrmann Károly, Gy. Szabó Béla, Incze János képzőművészek, Nagy Miklós és Szövérdy Ferenc mezőgazdászok, Jakó Zsigmond és Juhász István történészek, Grépály András, Kállay Ernő, Szabó Péter orvosok, Szabó T. Attila nyelvész, Ferencz János, Morvay Pál, Nagy Géza, Sárközy Endre, Sipos Géza tanárok, és külön kiemelandő „a legszeretetreméltóbb IKE- és szenior”, Tonk Emil orvos. Ezek, és a hozzájuk hasonló, semmiféle politikai és ideológiai kényszert nem szolgáló értelmiségiek részvétele biztosította a konferencia építő, szabad, keresztyén gondolatrendszerének kialakítását és hosszú időn át való érvényesülését.

Talán, ha a szucsági konferencia után, a FIKE nem fordult volna ilyen határozottan az erkölcsi megalkuvás ellen, a kommunisták és a kollaboránsaik sem kezelték volna olyan ellenségesen sem a mozgalmat, sem az abban résztvevő személyeket. A Móricz Zsigmond Kollégium tagjait eltiltották a

további részvételtől, és nem engedték sajtónyilvánossághoz a mozgalmat. Most derült ki, hogy negyvennégy ösze óta a sajtó a kommunista párté. *Hirsch Éva*, a „legaktívabb fikés”, hiába gyorsírta le a szucsági konferencia egész anyagát, nem lehetett megjelentetni. Egy „Ifjú Erdély” próbaszámban is hiába kísérelték meg a konferenciának legalább az ismertetését, azt annyira átjavította a „jóindulatú” cenzúra, hogy rá sem lehetett ismerni: egyszerűen kihagyták mindazt, ami érdekes volt, és közöltek helyette olyasmit, ami ott el sem hangzott.

Az 1946-47-es tanév idején fokozódott a politikai nyomás, nemcsak a FIKE-én és más egyházi tevékenységen, hanem az egész ifjúságon és az egész erdélyi magyarságon. A Haladó Ifjúság előszobájaként létesített „Demokratikus” Diákszövetség – azóta is rendszeresen alkalmazott kommunista recept szerint – a maga „magyar egységébe” akarta vonni a FIKE-t is, és minden diák-társadalmi tevékenységet. Előbb csak versenytársként viselkedett, de a következő évben már határozott elnyomóként.

XIX. Egerbegy, 1947.

Még a mérsékelt korszakban, 1947 nyarán került sor a XIX. konferenciára, Aranyosegerbegyen. Talán a nem-keresztyének távolmaradása (személyekben és témákban egyaránt) tette, hogy ez a konferencia volt a legmeghittebb, legcsaládiasabb, legközvetlenebb konferenciája az erdélyi keresztyén ifjúságnak. A társadalom és a közélet nagyjai nem jöttek el ide, de helyettük itt voltak kedves szenioraink, a régi ikések, és nagyon szép számmal, nem-diák fiatalok.

A súlyos cenzúra miatt nem sikerült nyomtatott műsort kiadni, és más írott dokumentumot sem lehetett felkutatni az előirányzott témákra és előadásokra vonatkozóan. Sem alulírott, sem Virág Károly, Antal Sándor, Székely Károly – a konferencia szervezői – nem emlékeznek a részletekre. Tavasz Sándor jelenléte és előadása biztos, a Sárközy Endre, Sipos Endre, Szövérdy Ferenc kiváló mezőgazdász, és Tonk Emil szereplése úgyszintén.

A konferencia második napján volt Romániában az infláció megállítását célzó pénzbeváltás: nemcsak az ellátásra hazulról hozott pénze lett semmivé az összegyűlteknél, de a hazautazáshoz szükséges vasúti jegy ára is. A remek hangulatú konferenciát félbe kellett szakítani, az ifjúságot hazaküldeni. Isten azonban a kárt is haszonra tudja fordítani: Az ifjúság nagy csapatokban, gyalog vonult haza Erdély minden részébe, felejthetetlen élményeket nyújtó „FIKE anabasis”-szá változtatva az egerbegyi nyári konferenciát.

Mi, szilágyságiak a Kolozsvár felé gyalogoló csoportban voltunk. Valószínű, nem véletlenül találtuk Ótordán Géza bácsit – *dr. Abodi Nagy Géza* egyháztörténész-professzort – és itt a helyi nevezetességek bemutatása ürügyén mondta el az egerbegyi konferenciára készített, de ott el nem mondott előadását az erdélyi vallásszabadságról. Az ismertetés számunkra legérdekesebb része Erdélynek a *Hét Vár Ország*a elnevezésének az elemzése volt. Géza bácsi kifejtette, hogy a magyarellenes propaganda annakidején „Erdély Hét Főbűnének” titulálta a három nemzet és a négy vallás rendszerén nyugvó rendi alkotmányt, elhallgatva annak általánosan elismert világtörténelmi fontosságát, annyira, hogy már csak kevesen tudják, hogy Erdély címerének hét bástyája eredetileg a

Hét Autonóm Rend egyenlő és viszonyos szabadságát jelképezi, tehát Erdély igazi neve a *Hét Szabadság Országa* volt és maradt.

Felejthetetlen, de nagyon szomorú élmény volt az abban résztvevők számára a szilágysági FIKE-anabasis. Az Aranyosszékből Kolozsváron, a Kalotaszegen át Élesdig a nemzetközi főúton, onnan, pedig a Rézen és Ippen át Sarmaságig vezető kétszáznegyven kilométeres gyalogút bizony valósággal *via dolorosa* volt a számunkra. Végig a magyar-román településhatáron haladtunk, ahol még szívbe markoló elevenséggel ott voltak az 1944-1945-ös magyarellenés román népi háború tárgyi és lelki maradványai. Hogy támadt a magyar falvak lakosságára a szomszéd román falu népe sokféle – a román hadsereg támogatásával – és vitte el, ami mozdítható volt. Az ellenállók sírjain még a fű sem serkent ki azóta. Ezekről, a magyar nyelvű kommunista sajtó említést sem tett. Részletesen tárgyalta viszont azt a néhány esetet, amelyekben az ellenállók egy-egy támadójukat agyonütötték, és ezért fasiszta, háborús bűnösnek bíróság elé állítottak. Azóta sem készítette el senki eme népi háború magyar veszteséglistáját. A hírek szerint *Újvári Ferenc* kolozsvári és *Kertész Gábor* zilahi ügyvédek készítettek ilyen tartalmú feljegyzéseket, de azok elvesztek. Az 1990-es fordulat után emlegetik a szibériai rabmunkára hurcolt százhatvanezer magyar férfit – Kolozsvárról állítólag ötezret vittek el – , de a részleteket senki sem ismeri, még az ippói eseményeket sem. Személyes ismerőseimtől tudom, hogy Sarmaságról egy csapatban negyven katonaviselt férfit vittek el, akik közül csak tizennégyen jöttek haza. Bizony, azok az erdélyi magyar keresztyén ifjak, akik 1947. nyarán az Aranyosegerbegy-Sarmaság úton végiggyalogoltak, még unokáik számára is elegendő tapasztalatot szereztek az erdélyi népek *együttélési harcáról*. Persze, 1991-ben, politikai megfontolásból kihagytam beszámolóim eredeti szövegéből ezeket a fájó részleteket, csak később, a megjelenés utáni reklamációk kényszerítették utólagos kibővítésére.

XX. Zsibó, 1948

Az 1947-48-as iskolai év felénél hivatalosan is proletárdiktatúra lett Romániában. A kommunista sajtó három év alatt úgy előkészítette, hogy senki sem félt már tőle. Még az iskolák államosítása is a közóhajra támaszkodott, fenntartásuk – az állam galád politikája következtében – elviselhetetlen anyagi terheket rótt az egyházakra. A bankok, bányák, gyárak államosítása sem tűnt sérelmesnek. A nyílt osztályharc, a kuláklista, a származás alapján való új diszkrimináció azonban már a kommunisták ellen fordította a közvéleményt, bármilyen ravaszsággal is próbálták azokat a társadalomra tukmálni: ne feledjük, az erdélyi magyarságnak 85%-a *nem volt proletár*! Nyilvánvaló, hogy a kommunista rendszer származás szerinti diszkriminációja, mind határozottabb magyarellenessége, és egyre érezhetőbb ateista agresszivitása, a Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület minden összejövetelén beszédtema volt. Az ellenséges hatalommal szembeni helyes viselkedés kérdése nem volt vitás: *Nem ellenállni, de nem szolgálni*! Akik ezt egyéni karrierjük, vagy „a magyarság érdekei” szempontjából károsnak ítélték, kiálltak sorainkból, és a magyarellenés rendszer szolgálatába állottak. Sokan tényleg tettek is szolgálatot népüknek és egyházuknak.

Az eddigi konferenciák legfőbb szervezője, *Virág Károly* időközben végzett, és egyházkerületi utazótitkárként tevékenykedett. Az ő elszánt, konok igyekezete nélkül – hathatós segítségére voltak

Molnár Dezső, Z. Nagy Béla és Gálfy Zoltán - szó sem lehetett volna a Zsibón, 1948. augusztus 11. és 15. között megtartott XX. konferenciáról. Ehhez, az akkori körülmények között nemcsak ügyesség és bátorság, de még diplomáciai érzék is kellett. Megszerezni az engedélyeket – az ellenséges hatóságoktól –, összeállítani a műsort, az előadók névsorát, sőt, még meghívót is nyomtattatni – nem volt könnyű. Igaz, hogy csak szigorúan vallásos témákat lehetett tárgyalni, hogy az előadók csak lelkészek lehettek és csak a templomban volt szabad összejönni, hogy nem volt szabad „konferenciának” nevezni, és hogy megjelent ott már az addig ismeretlen – később annál szomorúbban megismert – „imputernicit”, a vallásügyi szekus. Az előadók: Imre Lajos, Juhász István, Kozma Tibor, Maksay Albert, Molnár Dezső, Nagy András, Nagy Géza, Sárközy Endre, Tavaszy Sándor és Vásárhelyi János – egyházunk kiválóságai voltak ugyan, de – nem voltak képesek elosztatni a külső társadalmi, politikai borút. Juhász István és az „öreg” Nagy Géza helyzetelemző fejtegetései maradtak emlékezetesek. Szünetekben a készülő új egyházi törvénykönyvet és a kommunista kormány riasztó intézkedéseit vitatta a közönség. A régi tábortüzek helyett, most esti áhítat zárta a napot. Ezt mindenki helyénvalónak is érezte.

A régebbi konferenciákon megszokott szabadtéri előadások helyett most csak kis csoportok mehettek ki a Wesselényi kastély kertjébe. Itt mondta el idős Abodi Nagy Géza a *Wesselényi Miklósról* írott ismertetését. A feltett kérdésekre felelve mondta, hogy a Magyarországgal való unió kérdésében valóban nem volt egységes a magyarság. Míg a görög-katolikus román papság egyhangúan támogatta, éppen a református lelkészi kar húzódozott az uniótól, az erdélyi rendi szabadságjogokat féltve attól. Wesselényi Miklós, az európai szabadelvűség legnagyobb alakjainak egyike hátrította el az uniónak ezeket az akadályait. Valaki felhozta a hallgatóságból, hogy Wesselényi zilahi szobrának az eltávolítását követelik a szélsőséges románok, azzal, hogy Wesselényi annakidején sereget szerelt fel és küldött a mócok ellen, Avram Iancu elfogására, és akiket sikerült elfogniuk, kerékbe is törette. Géza bácsi csak legyintett és azt mondta, hogy az efféle beszéd azokat minősíti le, akik mondják. Különb is, szegény *Árvízi Hajós* a '48-as események idején már évek óta vak volt és bár Pesten tartózkodott, nem vett részt a politikában.

Minden hatósági utasítás betartása ellenére, a harmadik napon a politikai rendőrség betiltotta a zsibói IKE Konferenciát, hazaküldve az egybegyűlt ifjakat. Alulírott már előző délután odahagytam Zsibót, egyrészt azért, mert egyedüli szenior – ez volt a már végzett ikések elnevezése – voltam ott, másrészt, mert az érdekesebb előadások és megbeszélések az ifjúsági konferenciával párhuzamosan folyó lelkészértekezleten történtek. Valójában csak az ez évi visszaemlékezésekből értesültem a konferencia betiltásáról. Később hallottam azt is, hogy az utolsó esti áhítaton *Kozma Endre* még vigasztaló és biztató szavakat tudott mondani az erdélyi magyar református fiatalságának, Zsibón, 1948. augusztusában, az utolsó FIKE konferencián.

Magában szemlélve az erdélyi IKE tevékenységét, nem becsülhetjük túl annak jelentőségét, még annak a figyelembevételével sem, hogy – semmiféle más művelődési fórum Erdélyben nem lévén – az IKE találkozók elhangzottak az egész erdélyi magyar értelmiség állásfoglalásai voltak. Az anyaországi fejlődéssel vetve azonban egybe – ahol máig nem történt meg sem a modern vallási mozgalmak, sem a népi gondolatrendszer, de még a divatjamúlt politikai rendszerek zárszámadása

sem, ahol az erkölcsi Igaz és Szép vonalán elért nagyszerű eredmények értékét lerontotta az erkölcsi Jónak, a helyes viselkedés normáinak elhanyagolása, s amelynek korrigálásához aztán ötvenhatban az egész nemzet áldozatos melléállása kellett –, szembetűnnek az erdélyi fejlődés igazi értékei. Igaz, Erdélyben jelentéktelen volt a hatalom kísértése, de annál nagyobb volt annak kényszere. Hogy az erdélyi magyarság helyt tudott állni, abban döntő szerepe volt kérdéseinek az ige fényével való megvilágítása, amely elutasítja még a Szentírásnak is a szeretettel nem egyező magyarázatait, a szocializmus osztálygyűlöletét és munkakényszerét testvériséggé alakítja, a kultúra fundamentumának pedig, a nép által elfogadott, klasszikussá és egyetemessé csiszolt hagyományok értékeit tekinti.

Mivel az emlékezet hiányos, és még rövidebb idő múlva is sokat ferdít, mások meghallgatását is javasolja és kéri a visszaemlékező.

Kolozsvár, 1993. 10. 22.

KIEGÉSZÍTÉS: A fenti beszámolóban a *Magyar egyháztörténeti vázlatok*, Budapest, 1994, valamint a *Confessio*, Budapest, 1995/2 számában való megjelenése után, az olvasók – elsősorban Adorján Kálmán, Kozma Endre, Molnár Dezső, Orbán János, Varga László, Virág Károly – részéről több megjegyzést és bírálatot is kaptam. Ezeket megfontoltam és az új információk alapján kiegészítettem a *Confessio*-ban megjelent írást, a szükségesnek becsült változtatásokkal és javításokkal, így született meg a fentebb olvasható szöveg.

– Idős dr. Abodi Nagy Géza történettudós fontos szereplésére azért nem tértem volt ki a régi beszámolómban, mert Géza bácsi fiának, a *politikus* Nagy Gézának, velem szembeni elvi ellentéte miatt, a család amúgy is neheztelt reám, és kerülni akartam a hozzájuk fűződő viszonyom további terhelését.

– Az egerbegyi konferencia utáni szilágysági anabasis-t és általában a *román-magyar problémát* azért nem írtam az eredeti beszámolómba, mert az IKE ügyét minden politikai kérdéstől el akartam különíteni. Hozzám, aki egész életemet a nemzetek közötti megbékélés ügyének szenteltem, nem is illett volna a feszültség megnyilvánulásainak a részletezése.

– A konferenciákon elhangzott pietista, betánista, C.E.-és és más *kegyességi megnyilvánulásokat* azért hallgattam el, mert a megszólalókkal bizalmas baráti viszonyban voltam, mozgalmukkal pedig, annyira rokonszenveztem, hogy hangjukat nem éreztem disszonánsnak. Az 1991-es beszámoló írásakor pedig, egyházkerületi főgondnok voltam, tekintettel kellett lennem az egyház belső szervezeti békéjére.

- A zsibói konferencia feloszlataásáról pedig, magam is utólag értesültem.

Kolozsvár, 2005. 10. 25.

(Bélteky Ákos)

VII. SZILÁGYSÁGI NÉPESEDÉSTÖRTÉNETI ADALÉKOK

Bevezetés

Szilágyság vidéknév legtagabb földrajzi értelemben az Alföld északkeleti peremvidékének Sebes-Körös és Szamos közötti területét jelenti. *Szilágyság víznév* – szil-ágyság = szil-völgy – is, a Szamosnak *Szilszegnél* beömlő bal parti mellékfolyójának a neve. A honfoglalást leíró krónikák szerint az itteni *Erdőségen* vonultak *Töhötöm* vezér seregei a Meszesi kapun át, az *erdőntúli* tartományba, *Erdőelvére*, azaz *Erdélybe*. Latinul pedig Erdővidék=Sylvania, amelyből a Transsylvania elnevezés ered. *Szilágyság* tehát az a vidék, amely *Erdélyt Magyarországhoz kapcsolja*. Mohács után a két *János király*, később, pedig *Erdély fejedelmeinek* uralma alatti Magyarország része volt, és *Partes Regni Hungariae* – többes genitivus: *Partium* – nevet viselt Erdély 1848/1867-es uniójáig. Vizsgálódásainkban azonban, nem foglalkozunk az egész bizonytalan földrajzi kiterjedésű és a történelemben gyakran változó nagyságú területtel, hanem a *közigazgatásilag* pontosan meghatározható, a régi Közép-Szolnok és Kraszna egyesítéséből 1876-ban létrejött *Szilágyság vármegye* Meszestől nyugatra fekvő területével. Ennek kiterjedése 3447 négyzetkilométer és az 1890-es népszámláláskor 213 községben összesen 172.028 lakosa volt. Három földrajzi-néprajzi tája van: a Szamos, Meszes, Zilah, Kraszna, Bükk háromszögében fekvő *Tövishát*, a nyugati, Alföldre nyúló táj, az *Érmellék*, valamint a Berettyó és Kraszna forrásvidékéből és köztes területéből alakult hajdani *Kraszna vármegye*, amelynek megtarthatjuk ezt a régi nevét.

A történelem végtelen és mérhetetlen időbeli folyamat, melyet tudományos igénnyel csak pontosan körülhatárolva, korszakokra osztva vizsgálhatunk. Célunknak mindenképpen Szilágyságnak *onogur* uralom alatti kora – Onoguria=Hungária, népnévünkön: Magyarország – a Krisztus utáni 896-ra tett *honfoglalás* és annak ezeréves évfordulója, 1896 közötti korszak. Nemcsak azért célszerű ennek a korszaknak a vizsgálata, mert bőséges írott dokumentumok vannak e korszak *néptörténetére* vonatkozóan, hanem inkább azért, mert ebben a korban voltak a kutatásunk tárgyát képező népesedéstörténeti változások.

A 19. század végén Petri Mór kiváló munkájában² Szilágyság vármegye néptörténetét is feldolgozta. Munkája értékét bizonyítja az a tény, hogy az azóta végzett szakkutatások *törlendőit* alig eredményeztek a Petri megállapításaiból, sok *kiegészítendőit* azonban igen. Az új módszerekkel és

² PETRI Mór: Szilágyság vármegye monográfiája, I-VI. H.N. 1901-1903.

Jelen dolgozat Petri e kitűnő munkáját egészíti ki a megjelenése óta eltelt nyolc évtized újabb módszereinek alkalmazásával, feleletet keresve a közérdeklődés újabban megfogalmazott kérdéseire is. Petri olyan nagy tömegű, olyan széles kört felölelő levéltári anyagot közöl, olyan hitelesen, hogy az új kiegészítéshez a szerzőnek nem kellett arra időt és energiát fordítania: Minden levéltári adatot készen kapott, vehetett és vett át Petritől. Ezekhez a szerző csak a helyszíni tájékozódás, a terepen, társadalomban és társaságban (és az itt-ott talált családi levelesládákban) való kutatás eredményeit tehetette hozzá.

eszközökkel, a legkiválóbb szakemberek által végzett kutatások, valamint a közérdeklődésnek napjainkban a *nemzetiségi kérdés* felé fordulása, szükségessé teszik néptörténetünk, népesedéstörténetünk eme részének új, részletes kidolgozását, a kérdés árnyalatainak aprólékos felszínre hozatalát és *vidék-szintről falu-szintre* mélyülő részletességgel való rendszerezett bemutatását. A különféle nemzetiségű, kiváló tudósok sora³ tisztázta a Kárpát-medence általános településtörténetét. De a Közép-Európa nagy egészére megállapított, általános érvényű tudományos igazságok kisebb egységekre, zártabb vidékekre alkalmazása még várat magára. A népesedéstörténeti kutatásban a 20. század két új és fontos módszert hozott: a földrajzi nevek részletes, új, árnyalt és a település földjének minőségi besorolásával egybevetett elemzését, valamint az új számképeszeti módszerek történettudományi alkalmazását. Eme módszereknek a *valószínűség* kritikájával való alkalmazása az írott források régebben és újabban felfedezett adatainak feldolgozásában – mindezt egy zárt vidék, a Szilágyság vonatkozásában: ez a jelen dolgozat feladata.

A nemzetiségek letelepedési sorrendje

A *földrajzi nevek árnyalt elemzése* útján a népesedéstörténet olyan kérdéseire is választ kaphatunk, amelyekre a régi módszer nem adott lehetőséget. A régebbi elemzési módszer megelégedett a nevek *nyelvek szerinti* csoportosításával, a Szilágyságban tehát a magyar, a szláv és a román nyelvi eredet megállapításával. Az újabb kutatás a földrajzi nevek – elsősorban a helynevek – esetében a szó fejlődéstörténetét is elemzi úgy társadalomtörténeti, mint nyelvtani szempontból. A *néptörténetben* ugyanis döntő fontossága van annak, hogy a helynév a nép állandó letelepedése előtti, vagy azutáni. Mivel a letelepedést a *földművelés* gazdasági túlsúlya eredményezte, a helynévből a nép fő foglalkozására is következtethetünk. Másrészt, a társadalom *fejlődéstörténetét* is tükrözi a helynév, hogy az a vérségi társadalom melyik közösségi szerkezetére utal, a *nemzetiségi* (kláni), *háznépi*, nagycsaládi (auli), vagy *családi* szervezet idejére. A nyelvtudomány viszont a helynévképzés alakjából következtet a helynév keletkezési idejére: *rag nélküli* szó a helynév, *-d* helynévképzős, vagy *-i* helynévképzős, esetleg egyéb formájú. Dolgozatunk tárgyalás részében minden szilágysági helynevet külön vizsgál ebben a tekintetben.

A helynevek tekintetében nemcsak a név *eredetére*, hanem annak a területnek *gazdasági minőségére* is tekintettel kell lennünk, amelyre a név vonatkozik, hiszen az ember először a számára legjobb megélhetési lehetőséget biztosító területet foglalja el, és csak azután a gyengébbet. Mivel a

³ Tárgyörünkben annyi kiváló történésznek, annyi kitűnő munkája jelent meg, hogy teljes felsorolásuk itt lehetetlen is, felesleges is. Csupán azokat említjük, melyekre munkánkban állandóan támaszkodunk:

- CSÁNKI Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I-V. Budapest, 1890-1913.
- DRĂGANU, N.: România în veacurile IX-XIV. București, 1935.
- FEKETE NAGY, A. – MAKKAI, L.: Documenta historiam Valachorum is Hungaria illustrantia. Budapest, 1941.
- KIRSCH, G.: Siebenbürgen im Lichte der Sprache. Leipzig, 1929.
- KNIEZSA István: Keletmagyarország helynevei. Magyarok és románok. I. Budapest, 1943. 111-313
- KÖPECZI Béla, MAKKAI László, MÓCSY András, SZÁSZ Zoltán: Erdély története. I-III. Budapest, 1986.
- MAKKAI László: Erdély népei a középkorban. Magyarok és románok. I. Budapest, 1943. 314-440
- PASCU, St.: Die mittelalterliche Dorfsiedlungen is Siebenbürgen. București, 1960.
- SZABÓ István: A falurendszer kialakulása Magyarországon. Budapest, 1971.
- WAGNER, E.: Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen. Köln-Wien, 1977.

letelepedést a *földművelés igénye* hozta magával, a földművelésre alkalmasság tekintetében osztályozzuk a különböző településeket. A letelepedésre való alkalmasság szempontjából *minőségi osztályokba* csoportosítottuk a Szilágyság falvait: az *I. minőségi osztályba* a legalkalmasabbakat, az Érmelléket és a tágas folyó menti lankákat tettük – pl. Ákos, Nagyfalva – ahová az *első foglalkók* telepedtek le. A *III. minőségi osztályba* a földművelésre alkalmatlan hegyi erdő- és legelővidék került – pl. Beregszó, Jász –, amelyeket nem foglaltak el az előbb jövők és ezért a legkésőbb érkezők településhelye lett. A *II. minőségi osztályba* kerültek az első és harmadik osztály közöttiek, tehát a letelepedés középkorában érkezők.

A helynevek elemzéséből megállapíthatjuk, hogy Szilágyság lakossága akkor telepedett le, amikor a központi királyi hatalom kialakulása a törzsi szervezetet feleslegessé tette. Ekkor a legtagabb társadalmi szervezatközösség a *nemzetség*, a klán lett, amely a társadalom akkori alapközösségét, a *háznépet*, nagycsaládot, *aul*t foglalta magába. Tehát akkor a nép fő foglalkozása már az aulonként – ebből lett a *faluközösség* – végzett *földművelés* volt, ugyanis a helynevek többsége vagy aul név, vagy aul névvé lett személynév. A helynévképzés különböző alakjából viszont megállapíthatjuk, hogy a letelepedés többsége a 11. -12. században ment végbe, mert a legkésőbbi, *i*-s helynévképzés is már megjelenik ebben az időben. A családoknak a 14. században történt kialakulása idejében már Szilágyság minden településének neve és lakossága van.

A falvaknak földművelésre alkalmasság szempontjából való osztályozása Szilágyság *nemzetiségeinek letelepedési sorrendjét* jelzi. Az első minőségi osztályba tartozó települések neve Közép-Szolnokban kizárólag magyar vagy ogur. Krasznában pedig a magyar és ogur mellett már szláv helyneveket is találunk első minőségi osztályú helyeken. A magyar nevek azonban itt már újabb nyelvtani típusúak, és a szláv eredetű nevek magyar helynévképzőt viselnek. Tehát az első letelepedők itt is magyarok, bár későbbiek a közép-szolnokiaknál. A leghatározottabban elutasíthatjuk tehát a magyar történetírásnak azt az eddigi állítását, hogy Szilágyság népe valaha is szláv lett volna. A *víznevek*, amelyekre az eddigi kutatók támaszkodtak nem mondanak ellent a magyar nemzetiség szilágysági elsőségének, mert azok vagy őskoriak és nyelvi eredetük nem állapítható meg, vagy pedig magyar nyelvűek. Ez alól csak *látszólag* kivétel Szilágyság fő folyójának, a *Krasznának* a neve, amely tiszta szláv ugyan, de a nép csak az iskolában tanulta ezt a nevet, maga másként nevezi ezt a folyót: a felső szakaszát Kraszna városáig *Csizér-patakának* hívják, mert oda Csizér felől jön. Kraszna és Szilágysomlyó városa között már *Kraszna* a neve, mert a megyeszékhely Somlyón nevezték el, oda pedig Krasznáról jön. Sarmaságon *Somlyó-pataknak*, vagy *Nagypataknak* nevezik a Zilah patakával, a Kispatakkal szemben. Sarmaság és Domahida között – ahol a folyó az *Ecsedi-lápban* eltűnik –, *Nagyér* a folyó neve, valószínű, hogy a tőle délre elterülő sok kicsi vízből álló *Érrel* szemben. Hogy a földrajztudósok a 19. század elején a megyeszékhely Nagykárolyban, vagy a Pesti Egyetemen Krasznának nevezték a forrásától a vásárosnaményi torkolatáig, azzal magyarázható, hogy a somlyai uradalom írott dokumentumait találták meg és annak elnevezését általánosították és vezették be az iskolai tankönyvekbe. Más szilágysági szláv nevű patak első osztályú területen nincs, mind harmadosztályú hegyvidéken eredvén.

A szilágysági földrajzi nevek árnyalt elemzéséből megállapítható, nemzetiségi, letelepedési sorrendnek nem mondanak ellent az *írott néptörténeti dokumentumok* sem: mint az egész Tisza-vidéken, a Szilágyságban is az első megtelepedő *földnépe kaledobalti* fajtájú, szőke hajú, magyar

nyelvű volt. Kezdetleges anyajogú társadalmi szervezetben éltek, gyűjtögetéssel, halászattal, vadászattal foglalkoztak. Hogy a kaledobalti fajtájú, kalevala-magyar nyelven beszélő földnépe is a *Homo Sapiens Antropus* általános, egyetemes és állandó nyugat felé törekvése során kerültek Eurázsia nyugati félszigetére, Európába, vagy itt alakult ki a szőke emberfaj, annak a kiderítése az antropológusok jövőbeli feladata. Azt azonban a világtörténelem bizonyítja, hogy kelet felől állandóan jöttek és jönnek mindenféle feketehajú emberfajták *földnépe békés telepesként* is, és a földnépét a maga uralma alá hajtó *hódítóként* is. Bizonyos, hogy az ugor-szkiták is, valamint az utánuk következő más *árja-indogermán* és *turáni-türk hódító* népek – az ugor-szkitákat követő kelták, germánok, latinok, görögök, szarmata-szkiták, majd hunok, avarok, onogurok, besenyők, úzok, kun-tatórok, ozmán-törökök –, mind hoztak magukkal uralmukat elfogadó szolganépet, vagy mindegyikük hagyta, hogy meghódított területükre békés földnépe telepesek költözzenek – elsősorban árja fajtájú, indogermán nyelvű *szlávok* –, akik Európának az Elbától keletre eső egész területén még a Kr.e. 2. évezred folyamán számbeli többségre is jutottak. A szlávok elkeveredtek a kaledobalti földnépével, többségüket magukba olvasztották – és olvasztják ma is –, úgy, hogy a kaledobalti-magyar földnépe csak szigetekben maradt meg Európában. Egyik ilyen sziget a Tisza vidéke és abban a Szilágyság. A különböző hódító népek uralma mind nyomot hagyott a földnépében, mind mozdított valamit szellemi és társadalmi fejlődésén, de – a vérségi társadalmi rendszert leromboló római uralom kivételével – békében hagyták természetes életüket, hiszen ez ellátásuk szempontjából életérdekük volt.

A Kr.e. 3. évezred első felében egész Közép-Európával együtt, Szilágyság is *turáni* fajtájú, *fekete hajú, ugor nyelvű, szkitának* mondott – szkita = lovaspásztor – hódító uralma alá került, akik a magyar földnép *családjait* a maguk *apajogú* auljaikba szervezték és elkeveredvén velük, állattenyésztésre és földművelésre, növénytermesztésre tanították a lakosságot. A Kr.e. 2. évezred első felében az ogur-szkita uralom alatti Közép- és Kelet-Európa árja fajtájú, fekete hajú, indogermán nyelvű szarmata – ugyancsak szkitának nevezett – nép hódítása alá került. A Kárpát-medence keleti felében, tehát a Szilágyságban is, a szarmaták *dák* törzse uralkodott a Kr.u. 4. évszázadban bekövetkezett hun hódításig, amely vidékünkre germán-gepida uralmat hozott. A kaledobalti fajtájú, de indogermán nyelvű *kelta* hódítók csak Európa nyugati felén rendezkedtek be az Elbáig és a Közép-Dunáig: a Kárpát-medence nyugati felében a kelta *pannon* nép telepedett rá az ősi földnépére és határozták meg területük néprajzi jellegét, még a *rómaiak* négyszáz éves főhatalma alatt is. Ez a kelta jellegű műveltség osztotta meg nyugati és keleti félre előbb a Római Impériumot, majd az egész Európa-félszigetet. Szilágyság felett azonban maradt a dák-szarmata főhatalom. A rómaiak ugyan elfoglalták és másfél évszázadig működő, Dacia nevű provinciát létesítettek a Duna bal partján, ez azonban nem terjed ki a Szilágyságra. Itt a *limes* Szilágyság keleti határán, a Meszesen húzódott és éppen itt épült fel nagy limesz-kolónia-város, *Porolissum*. Ez a jelentős castrum, és körülötte a polgári város szemben állott a pannóniai *Aquincummal*, hogy az Alföldön, és a Szilágyságban is katonai fölényükkel, birodalmi adminisztráció nélkül is biztosíthassák az élelmiszertermelést a szomszédos római provinciák számára. Nem kerülvén a vérségi aul-klán-törzs társadalmi szervezetet lerontó római civis uralom alá, Szilágyság földnépének sikerült megőriznie magyar ogur társadalmi, néprajzi és művelődési jellegét a Kr.u. 20. századig, művelődési örökségét fenyegető idegen uralom alá jutásáig.

A 6. században a gepida főhatalmat az Elbáig terjedő egész Középeurópában a turáni fajtájú *ogur-török* nyelvű *avar* katona nép *uralma* váltotta fel. Az *avar* nemzet kitűnő szervező tehetségét bizonyítja az, hogy nagyon kevés lélekszáma dacára több százszoros *szláv* népesség feletti uralmat tudtak megszervezni, amelybe már egyetlen nemzedék alatt be is olvadtak. Viszont *ogur* jellegű *társadalomszervezési rendszerüket* úgy meggyökereztették, hogy annak hatása azóta is – az *avar* nép eltűnése után ezerkétszáz évvel is – érezhető Európában. *Gárdonyi Nagy Géza* szerint, az *uralkodó* méltóság neve, a *király*, *král*, *kunink*, *kunig*, *könig*, *king* egyaránt az *avar* *kagán* szóból ered. A *helytartót* jelentő *bán* *avar* szó ma is használatos a *szlávoknál*, a *pán*, *zsupán*, *ispán*, *bán* nevekben, és a *bán*=herceg, hadvezér mintájára szervezték a frankok a maguk markgraf-ját, a bánság mintájára tehát a markot, a határgrófságot, a nyugati *szlávok* jellegzetes történelmi, politikai szervezetét. Minden valószínűség szerint az *avar* uralom általánosította – mint minden középeurópai nép nyelvében fennmaradt, *ugor* *jobbágy* elnevezés jelzi – a föld népének az általa művelt földre vonatkozó *ősiségi jogát* az allodiális nemesi földbirtokokon. A *szláv* nyelvűvé lett *avar* urak nevét őrizték meg a *szláv* eredetű magyar helynevek. A 7. évszázadban az *avar* főhatalom alatti Tiszántúlra *onogur*, turáni fajtájú, fekete hajú, *ogur-bolgár* nyelvű uralkodó nép jött, *Kövér* (Kuber?) vezérlete alatt, akik – *László Gyula* szerint – *Dontövi előző* hazájukból magyar népet is hoztak magukkal és mindnyájan elkeveredtek az itteni őslakosokkal. A 9. század végén került a *Kárpát-medence* és benne a *Szilágyság* a turáni fajtájú, *ogur-bolgár* nyelvű *onogurok* (hungárok) uralma alá, akik *Álmos*, illetve *Árpád* vezérlete alatt itt országot alapítottak. A honfoglalók előtt elsőnek *Ménmarót*, *Kövér* ivadéka hódolt rokon, *onogur-bolgár* népével együtt. Mivel ők nem legyőztek, hanem önként hódolók voltak, megőrizték szabadságukat és nemzetségi közbirtokos területüket, azaz *székely* katonák lettek. *Álmos* és *Árpád*, honfoglaló katonái ugyan *ogur* nyelvűek voltak, de – minden valószínűség szerint – a népük többsége magyar, *szláv* és más nyelvű volt. *Szilágyság* helyneveiben ezért jelentek meg ilyen nagy számban az *ogur-török* és a *szláv* eredetű nevek. Ezek azonban – mint láttuk – csak az aul fejének, az *úr*nak a személynevei, s nem tükrözik a föld népének etnikai vagy anyanyelvi eredetét.

A Honfoglalás után *Szent István* és *Szent László* királyok *Szilágyságba* is telepítettek legyőzött, meghódoló népet, *besenyőket*, *úzokat*, *kunokat* és más *török* fajtájú és nyelvű népeket. *Szent László* király fiatal korában Tiszántúlon élén, feltehetően magyar anyanyelvűvé lett, ezért őt tekinthetjük az első, valóban magyar királynak, a már előzően meghódított Erdély területén megszervezte a *hungár-magyar* kormányzatot és igazgatást. Ehhez Erdélybe a *Maros* és *Küküllő* vidékére áttelepítette a *Ménmarót* népéből maradt *Berettyó* vidéki *székelyeket*, megerősítve velük a valószínű hun hódítás korában odatelepült magyar nyelvű *székely* népességet. A *Szilágyságba* pedig, a *Berettyó* vidékére a *székelyek* helyére mindenfelől más népet telepített, magyarokat és mindenféle *szlávot*, *Kraszna vármegye* lakosságát. Ezért különbözik *Közép-Szolnok* és *Kraszna* magyar népessége néprajzi és tájnyelvi szempontból ma is.

Mint minden hódító nép, a később magyaroknak nevezett *onogurok* (hungárok) is a meghódított ország területét a rajta levő föld népével együtt felosztották a hódításban részt vett 108. *nemzetség* (=nem genus, klán) *katonái* között. A honfoglaló katonák, a *nemesek*, azután elfoglalták a nekik jutó *szállásbirtokaikat*, allodiumaikat, és az azon élő földnépet a maguk háznépébe, auljaikba szervezve a maguk politikai hatalma alá vonták, meghagyván viszont azoknak ősi *jobbágyi jogát* az általuk művelt földre vonatkozóan. Kezdetben a hódító nemes családok – más eredetűek és anyanyelvűek

lévén – különböztek, az ugyanahhoz az aulhoz tartozó jobbágycsaládoktól, később azonban az élet természetes folyamatában összekeveredtek úgy, hogy az egész lakosság a királyság kialakulása idejére már egységes magyar nyelven beszélt. A nemesek egy ideig még használták az *ugor nyelvet*, de nemhogy azt a magyar földnépére erőltették volna, még távol is tartották a nem-nemeseket az úri nyelv megtanulásától.

Az ősi magyar művelődési örökségnek megőrzése némileg elszigetelte Szilágyság népét más jellegű szomszédaitól. Ezzel magyarázható a *keresztyénségnek*, Európa jövőbeli életszemléletének a szláv közvetítés miatti késedelmes befogadása a magyarság részéről. A 9. század legelején a Kárpát-medence az avar főhatalom után az akkor már szláv nyelven beszélő bolgárok uralma alá került és itt szláv nyelvű, bizánci liturgiájú keresztyénséget kezdeményezett, amely az Erdélyben működő bolgár-szláv püspökség szervezésében nemcsak az onogur-hungár honfoglalásig, hanem később is – valószínű Szent László új egyházszervezeti reformjáig működött. Szent István létesíthetett latin liturgiájú püspökséget a Tiszántúlon – valószínű, éppen a szilágysági *Tasnád* ideiglenes székhellyel – de ez, ha egyáltalán volt, nem is volt versenytársa a szláv nyelvű bizáncinak. Szent László nyugati latin rítust és magyar jelleget rendelt az általa alapított váradi püspökség számára, az erdélyi latin püspökséget Gyulafehérvárra helyezte, azonban a pravoszláv rítus – mint a kusalyi ferences kolostor alapító levele, 1424-ben írja – még a 15. században is meg volt a Szilágyságban. Követőinek többsége magyar volt, de valószínű a keleti rítust követték a Kraszna vármegyébe a 11. századba telepedett szlávok és utódaik, valamint a 14. században bejövő románok is. Maga a Drágfi család is a román betelepülők vallási gondozását ellátó, *körtvélyesi* ortodox kolostort patronálta kezdetben. Ez azonban nem befolyásolta sem a Drágfiak, sem a Moldáviában uralkodó rokonaik pápa iránti hűségét. Valószínű a szilágysági magyarok vallási egysége – addig a katolikus mellett nemcsak ortodox, de káliz-zsidó hitűek is voltak közöttük – csak a 16. századi reformációval, az evangéliumi keresztyénség általános elfogadásával valósult meg, a pravoszláviát a románok nemzeti vallásául hagyva.

Szent István király egész népének a megkeresztelésével a keresztyén egyház egyetlen közösségébe vonta az ország egész lakosságát, az Isten előtti egyenlőség egyházjogi elvét az egész lakosság magánéletére kiterjesztette, a nemességnek a honvédelmi kötelezettségéhez csak a politikai jogi kiváltságokat adta. Európa népessége a 13-ik század végére úgy elszaporodott, hogy élelemmel való ellátását már nem biztosította az allodiális nemzetségi közbirtokosság keretében végzett földművelés. A nemességnek a régi nemzetségi szervezete helyére a 14-ik század elején kialakult családi szervezete jogai és kötelezettségei gyakorlására a királyi várispánság, a maga nemesi vármegyében tömörült. Ez a nemesi vármegye látott el azután minden közhatalmi, közigazgatási, bírói, közbiztonsági feladatot a maga területén. A földművelés fontosságának emelkedése a földbirtok jövedelmezőségének igényét hozta magával, és ez indította Európa-szerte a nagy népcsoportokban történt telepítéseket. A királyok hasznos polgárokat telepítettek városszámra és a nemesi honvédő seregtől független királyi hadsereg számára kiváltságos jogokkal ellátott katonákat, akik az addig lakatlan erdőségek hasznosítására szolgánépeket hoztak magukkal. Így települtek be a kárpátaljai erdőségek ruténnel és románokkal.

A hegyi pásztor *románok*, a balkán közbiztonságát fenntartó *Bolgárország* hanyatlásakor, a 14. század fordulóján jöttek át az Al-Dunán 20-30 családos csoportokban, vajdáik, kenézeik vezetése

alatt. Először a Kárpát-medence délkeleti hegyvidékére telepedtek, különleges oláh adó, juhötvened fizetését vállalva a terület földesurával szemben. Innen terjedtek észak felé, úgy, hogy 1341-ben már a szilágysági rézalján, a Valkói uradalom *hat falujában* is megtelepedtek. Román nyelvű – valószínű, besenyő eredetű – katonai nemes népcsoport a 14-ik század első felében, I. Károly király uralkodása alatt jött, a Bogdan családból való Dragos vezérlete alatt, és telepedett meg nagyszámú köznépével együtt Máramarosban. Innen kiindulva I. Lajos király rendeletére részt vettek Moldáviának tatár uralom alóli felszabadításában, melyért a Szent Korona eme tartományának vajdái, azaz hercegi méltóságát nyerték. Amikor Dragost és fiait unokaöccse, Moldávia vajdái székéből eltávolította, a Drágfiak a Kárpátokon belülré tértek vissza és a Máramarosban és az azzal szomszédos vármegyékben kapott óriási királyi adománybirtokon telepedtek meg nagyszámú népükkel együtt. Ezekből a *Drágfi* birtokokból Szilágyságba, a Szamos-mentére is jutott *tizenhárom villa olahalis*, név szerint felsorolva az 1387.-es Aranyosvár tartozékainak birtokleírásban. A szilágysági román falvak száma a 15.-ik század folyamán tovább gyarapodott, úgy, hogy az évszázad és a középkor végére a Szilágyságban már 82 román falu volt.

Szilágyság magyar uralom alatti népesedéstörténete ezer esztendejének nagy eseménye volt a székelyek 12. századi eltelepítése, még nagyobb a 13. századi közismert tatár pusztítás. A középkori pestisjárványok, a Báthori-Bocskai-kor háborúi is mély nyomot hagytak a népesedéstörténetben, de ezek egyike sem ér fel az 1657-et követővel. Ugyanis a Várad elestétől a szatmári békéig terjedő török hódoltság és kurucvilág olyan nagy romlást hozott a Szilágyságra, olyan nagy törést okozott, hogy népesedéstörténetében is lezárja ez az ezelőtti szerves és természetes, középkori fejlődés vonalát és új korszakot nyit a következőkre. A helynevek elemzésének eredményét a dokumentumokban fennmaradt összeírások adataival egybevetve megállapíthatjuk, hogy a 17. század közepén a Szilágyság 234 helységében a lakosság összlétszámát 100440-re tehetjük, amelyből 81000 a magyar, 19440 a román nemzetiségűek becsült lélekszáma, azaz 81% magyar és 19% román. Ebből Szilágyság romlaskorszaka után, az 1715-ös népszámláláskor már csak 160 helységben 21752 az összlakosság száma, amelyből 16718 magyar = 76,85%, 5034 román = 23,14%, tehát csak ötdrészre a hatvan esztendővel korábbinak. Nyilvánvaló, hogy Szilágyság néptörténetének az 1650 utáni korszakát semmiképpen sem lehet az azelőtti szerves folytatásának tekinteni: a 9. századi onogur-hungár honfoglalással kezdődött hét évszázad egész történelme lezárult Várad elestével. Népesedéstörténeti szempontból sem kapcsolható össze a két korszak, hiszen a lakosság többsége ki is cserélődött.

Íme meg lehet írni reális tudományos igénnyel a településtörténetet, sőt a néptörténet legvitatottabb részét, a nemzetiségtörténetet is, a korszerű *oknyomozó történettudomány* módszereinek az alkalmazásával: a földrajzi nevek *szótörténeti* árnyalt elemzésével és a települések földjének *minőségi osztályokba* sorolásával, nem elégedni meg az egész vidék általános minőségi besorolásával, ahogy ezt az eddigi kutatók tették, hanem a talajminősítéssel a terület legkisebb részleteiig le kell menni, ahogyan ezt a 19. századi telekkönyvezés tette volt. Ennek a kétszeresen minősített és árnyalt településtörténeti módszernek az alkalmazása – a *Szerző* tudomása szerint – először jelen dolgozatban történik. Persze, a módszernek csak első gyakorlati alkalmazása a szerzőé, alap gondolatát előzetes tanulmányaiból vette.

Az oknyomozó történetírás 19. századi atyja, *Ranke Lipót*, természettudományi, tehát mérhető, alapokra igyekezett az időbeli változásokra vonatkozó ismeretek rendszerét, a történelmet. Az akkor bontakozó szociológia és pszichológia mellé a természettudományok egész sorát – geológia, geográfia, meteorológia, biológia, antropológia, etnográfia – állította segédtudományként a történetírás szolgálatába. Ranke tanítványának vallotta magát a kiváló román történettudós, *Jorga Miklós*, aki a Szerző tanítómesterének, *Takács Lászlónak*, a kitűnő történelemoktató művésznak a professzora volt a bukaresti egyetemen. Takács László hívta volt fel a Szerző figyelmét arra, hogy a történelem írott dokumentumai nem abszolút értékűek, mert írásba rendszerint nem az általános, megszokott információkat foglalják, hanem a rendkívülieket. Szükséges tehát a *verosimilitas*, a valószínűség kritikájával nézni a társadalmi fejlődés minden tényét, még a legáltalánosabban elfogadottat is: összefér-e az Ember akarati, cselekvési törvényeivel a leírt történelmi esemény, vagy oda illik-e abba a földrajzi környezetbe, ahová a leíró teszi? Sajnos, még az anyagelvűség által olyan alaposan kimunkált ismeretrendszer, mint a gazdaságtörténet által leírtak is nehezen illeszthetők be az időbe és a térbe. A művelődéstörténet, pedig a legújabb korokig inkább a költői képzelet, mint a fogható valóság alapján állott. A Szerző a szülőföldje, a Szilágyság bejárásával szerzett *tapasztalatait*, állította szembe a korábbi történetírók állításaival, miközben a településtörténet helynévkutatási és földminősítési módszereit a helyszíni realitásokra alkalmazta és jutott el a jelen dolgozat nemzetiségtörténeti eredményeihez.

Eddig a legkiválóbb kutatók is egész vidék földrajzi egységében gondolkoztak, nem mentek le a falvak és a tényleges települések részleteibe, nem csoda hát, hogy a legkiválóbb tudósok sem voltak képesek elhelyezni a Kárpát-medencében például a legkülterjesebb állattenyésztési módot, a rideg *nagyállat-tartó* gazdálkodást, vagy a földművelés legbelterjesebb ágát, az itt évezredek óta gyakorolt *szőlőművelést*. A szerzőnek ez is sikerült, nemcsak a különböző nemzetiségek betelepedési sorrendjének a megállapítása. Persze, mint minden első alkalmazás mindig a legnagyobb hibák kockázatával jár, amelyek maguktól kiküszöbölődnek majd, ha a Szerzőnél jobban felkészült szaktudósok, a gyakorlatban tovább finomított módszerekkel nem egy szilágyságnyi kicsi vidékre, hanem akár az egész Kárpát-medence minden nemzetiségileg kevert területére kiterjesztik ezt a kutatási módszert. Akkor lehetőség nyílik majd arra, hogy a történelmi néprajz kutatói nem nemzetiségileg egymással szembenálló csoportosulásban, hanem egymás mellett, egymás eredményeit hasznosítva dolgozzanak majd, valóban a tiszta tudományos igazság kiderítésére. Ez az előfeltétele a nemzetek közötti békés jövő közös építésének.

A társadalmi fejlődés számképi kifejezése

A természettudományok 20. századi nagy térhódítása az anyagváltozás *mérhetősségi igényeinek* más tudományágakra való kiterjesztésének igényét vonta maga után, ezek sorában *az új számképészeti módszerek történettudományi alkalmazását*. A jelenségek mérése és számokban való kifejezése, a statisztika, a számképészet módszerét eddig is alkalmazta, a társadalomtörténet, azonban – status=állapot – csak egyetlen történelmi pillanatra érvényes társadalmi tényt fejezett ki számszerűen, *a történelmi folyamatot*, a változást *nem*. Egyszerűen a történetírók nem használták fel – talán szaktudományukba való szűk bezárkózottságuk miatt, nem is voltak rá képesek – mint segédtudományt, a számképészetet, a társadalmi *jelenségek* számokkal való kifejezését, holott a történelem tárgya éppen az *állandó folyamatos változás*. A Szerző az 1950-es években végzett

szociometriai kísérleti kutatásai során ütközött a folyamatos társadalmi fejlődés, a pozitív és negatív szaporodás, *gyarapodás*, *fogyatkozás* leírásának nehézségeibe és kereste a számszerű kifejezés lehetőségeit a végeláthatatlan terjedelmű, szóbeli szövegek helyett. Később a börtönben egy cellába kerülve Venczel József statisztika-professzorral, megismerhette tőle a társadalmi fejlődés számképi kifejezésére szolgáló Theodul-képletet, amely különben általánosan használatos a gazdasági életben, többek között a kamatos kamatszámításra. Íme Theodul-képlet:

Végző létszám:	Induló létszám:	Évek száma:	Szaporodási ráta:
$A = C(1 + r)^n \pm k$	$C = \frac{A}{(1+r)^n}$	$n = \frac{\lg A - \lg C}{\lg(1+r)}$	$r = \sqrt[n]{\frac{A}{C}} - 1$

Ha a képletet a népességszaporodás folyamatára alkalmazzuk: a kiinduló létszám = C , a végző létszám = A , évek száma = n , szaporodási ráta = r , folyamaton kívüli értékek = k . Ha a képletet a népességszaporodás folyamatára alkalmazzuk:

A számításmód a *népszámlálások abszolút mennyiségi értékű* adataira támaszkodik. Az Európa történetében tapasztalt és általánosan elismert 50. évenkénti 20%-os természetes szaporodási ráta alkalmazásával az előző és a következő népszámlálásig számolt adatok reálisak bár, de *viszonylagos értékűek*, azaz csak a megelőző és a következő mennyiségek viszonylatában érvényesek.

Mivel nálunk a 16. század közepén volt az első olyan összeírás, amelynek alapján a lakosságot felbecsülhetjük, az azelőtti korszakra, az egész középkorra vonatkozóan, csak az 1543.-as népszámlálás összeírás adataiból a Honfoglalásig *visszafelé számítva*, alkalmazzuk a Theodul-képletet, tekintettel a köztörténetben leírt eseményekre és felhasználva a földrajzi nevek elemzéséből és a területek minőségi osztályából nyert adatokkal. Ezek szerint a középkorra vonatkozó adatok értéke kétszeresen is viszonylagos bár, de *valószínű* és ezért a szakértők számára világos képet ad. Szilágyság középkori népesedéstörténete a vármegye kuruckori vészszakoszával végérvényesen és visszavonhatatlanul lezárul, a lakosság nagy része kipusztul, és kicserélődik. Az újránépesedés csak a szatmári béke után indul és az egész folyamatról az összeírások és népszámlálások mellett, a köztörténet is rengeteg adattal szolgál, különösen a *betelepítések*re vonatkozó irományok. A 18. és 19. század népesedés történetére vonatkozó, a Szilágyság minden falujára lebontott, számadataink bizonyítják a Theodul-képlet alkalmazásának feltétlen szükségességét: enélkül nem lehetne megkülönböztetni a természetes szaporodás és a bevándorlás folytán előállott népességgyarapodást, amely, pedig dolgozatunk legfőbb feladata.

Íme a 18. és 19. század népesedési számképe:

Korszak	A jelenség megnevezése	Lélekszám					
		Összes	Magyar	Ogur és más török	Szláv	Román	Egyéb
1715.	Lélekszám	21752	16718	-	-	5034	-
	Szaporodás	4351	3344	-	-	1007	-
	Vándorlás	41718	14702	-	-	27016	-
1750.	Lélekszám	67821	34764	-	-	33057	-
	Szaporodás	13564	6953	-	-	6611	-
	Bevándorlás	17045	3604	-	-	12271	1170
1800.	Lélekszám	98430	45321	-	-	51939	1170
	Szaporodás	19686	9064	-	-	10388	234
	Vándorlás	17906	949	-	-	13575	3362
	Beolvadás	-	600	-	-	300	-900
1847.	Lélekszám	136022	55934	-	-	76222	3866
	Szaporodás	17204	11187	-	-	15244	773
	Vándorlás	8802	-1876	-	-	7926	2752
	Beolvadás	-	1800	-	-	600	-2400
1890.	Lélekszám	172028	67045	-	-	99992	4991

Tehát: az összlakosság 1715.-ben 21752, amelyből magyar 16718, román 5034, 1890.-ben az összlétszám 172028=100,00%, amelyből magyar 67045=38,97%, román 99992=58,12%, egyéb 4991=2,90%. A számbeli gyarapodás tehát összesen 150276=100, 00%, amelyből magyar 50327=33,48%, román 94958=63,18%, egyéb 4991=3,32%. A gyarapodás az 1890.-es 172028-21752=150276=100,00%, ebből a 20%/50. év természetes szaporodás=54805=36,46%, bevándorlás=95471=63,54%. Az összes bevándorlás 95471=100,00%, ebből magyar 19779=20,71%, román=71708=75,10%, egyéb=3984=4,17%. Tehát az 1890-ben a Szilágyságban volt 67045=100% magyarból 1715 előtti bennszülött 16718=24,93%, az előbb számolt természetes szaporodás leszámításával magyar bevándorló volt összesen 19779 az 1890-i lélekszám 29,50%-a.,99992 románból 1715 előtti bennszülött 5034=5,03%, az előbb számolt természetes szaporodás leszámításával a bevándorlók száma, pedig 71708 lélek, az összesnek 71,71%-a, azaz az 1715.-beli román bennszülöttek számának több mint 14-szerese, úgy, hogy 1750.-ben a románság lélekszáma csaknem azonos a magyarral, 1800.-ban, pedig már 10000-rel meghaladja. Az *egyéb nemzetiségűek*, németek, szlovákok, zsidók, mind 1715 után vándoroltak be Szilágyságba. A *cigányok* soha nem különböztették meg magukat, mindig a falu többségi nemzetiségéhez és vallásához számították magukat.

A magyarok lélekszáma 1715-től 1890-ig 16718-ról 67045-re emelkedett, bár, arányszáma az 1715-ös 76,86%-ról 1890-ig 38,97%-ra esett, pedig a természetes szaporodás a megszokott ütemű volt, és nagyszámú bevándorló – illetve visszavándorló – is gyarapította a soraikat. Azonban a kétszáz év alatti visszavándorlók – és ivadékaik – 32378-as lélekszáma csak egyharmada (34,10%) a pusztuláskori szilágysági magyar veszteségnek. A jelenség csak helyileg szomorú, hiszen, akik nem tértek vissza ide, azok más – magyarság szempontjából fontosabb – vidékek arányszámát javították. A lélekszámnak 67045-re gyarapodása pedig, teljes meglegedésre szolgálhat, hiszen négyszerese a szatmári béke-korinak.

A román arányszám-gyarapodás félévszázadonként a következő: Az 1715-ös 23,14%-hoz 1750-re jött 25,00%, 1800-ra még 4,03%, 1847-re további 3,27% és 1890-re ismét 2,09%. Így alakult ki a magyar állam évezredes évfordulójára a Szilágyságban a románok 58,13%-os arányszáma. Ez az arányszám-emelkedés nyilván nem lehetett volna a románok állandó, nagymértékű bevándorlása nélkül. Ez a bevándorlás szivárgó jellegű volt: egyénenként, családonként, kicsi csoportonként jöttek kelet, északkelet felől állandóan, szakadatlanul, úgy, hogy körülbelül egynegyedük egy nemzedék múlva már ötven km-rel nyugatabbra élt, az Alföld belseje felé. Hozzávetőlegesen háromnegyedüket, a be- és kivándorlók száma közötti különbséget jelzi, tehát, számképünk: az 1890-es népszámláláson talált kereken százezer szilágysági románból kilencvenezer a szatmári béke után vándorolt be – vagy bevándorlók leszármazottja. A pusztulás-kori, 20660-ra becsült román emberveszteséget már a következő, 1750-ig tartó korszakban pótolta és felül is múlta a 27016 bevándorló. Ez a tömeg az 1750-es román 33057-es⁴ lélekszámnak 81,73%-a és legnagyobb bevándorlás a tárgyalt kétszáz esztendő folyamán. A 18. század első felében volt hát a legnagyobb a románság Szilágyságba áramlása. De folytatódott 12271+13575+7926-tal, míg a fenti számot elérte.

A jelen dolgozat, Szilágyság vonatkozásában, feleslegessé teszi a magyarok és a románok közötti gyűlöletet elmélyítő 20. századi történelmi vitákat: a *középkor tekintetében* egyértelmű, hogy Szilágyságba a románok a magyarok, ugorok és szlávok után a 14. században költöztek be. Említésük 1341-ben hat rézaljai faluban történt először a világtörténelemben, hiszen Szilágyság nem tartozott a római uralom alatti Dáciához, tehát itt semmiféle dákoróman kontinuitás nem lehetett. Hogy Erdély vagy más Kárpát-medencei területen létezett-e és milyen kontinuitás, azt a jelen dolgozatban alkalmazott árnyalt földrajzi névelemzés és a terület földjének minőségi osztályozása módszerével objektíve meg lehet állapítani. Viszont Szilágyság egész középkori népessége, a románsággal együtt odalett a kuruckori pusztulással.

Ugyanilyen vitathatatlan tény viszont az, hogy a honfoglalás évezredes évfordulójakor Szilágyság lakosságának túlnyomó többsége, román nemzetiségű volt kerek számban 100000=58,12%-a, akiből 90000 90% a szatmári béke után vándorolt be a Szilágyságba.

Életet és jövődőt csak békében lehet építeni. Aki pedig békét akar Közép-Európában, annak vita helyett ezekkel a realitásokkal kell számolnia!

A történelem végtelen és mérhetetlen időbeli folyamat, melyet tudományos igénnyel csak pontosan körülhatárolva, korszakokra osztva vizsgálhatunk. Célunknak mindenképpen

⁴ E szám, mint fentebb láttuk, román egyházi nyilvántartásból vétetett, ezért is vitathatatlan.

Szilágyságnak *onogur* uralom alatti kora – Onoguria = Hungária, népnyelvünkön: Magyarország – a Krisztus utáni 896-ra tett *honfoglalás* és annak ezeréves évfordulója, 1896 közötti korszak. Nemcsak azért célszerű ennek a korszaknak a vizsgálata, mert bőséges írott dokumentumok vannak e korszak *néptörténetére* vonatkozóan, hanem inkább azért, mert ebben a korban voltak a kutatásunk tárgyát képező népesedéstörténeti változások.

A történettudomány minden segédtudományával együtt sem tud Szilágyság egész múltjában az őskori betelepedéstől a 17. század második feléig – minden népvándorlás és sokszor megújuló hódítás dacára – olyan katasztrófáról, amely szakadást eredményezett volna a vidék népesedéstörténetében. A Váradnak török kézre jutása és a szatmári béke közötti korszak azonban olyan pusztulást hozott a Szilágyságra, amelyben őslakossága egészében kimozdult helyéről, úgy, hogy utána újra kellett telepednie a vidéknek.

Ezeknek megfelelően osztottuk munkánkat is három fejezetre:

- I. 896 – 1657 A honfoglalástól Várad elestéig
- II. 1657 – 1711 A pusztulás kora
- III. 1711 – 1896 A szatmári békétől a millenniumig

I . 896 – 1657

A honfoglalástól Várad elestéig

A történetírás hibás általánosítása következtében máig szlávoknak tudja a közönség Szilágyság magyarok előtti lakóit. Teljességgel figyelmen kívül marad Anonymus, aki azt írja, hogy itt Ménmarót vezérsege alatt kazárok éltek (és székelyek).⁵ A román történetírók – akik pedig Anonymusra esküsznek – egyszerűen románnak mondják Ménmarótot és népét, semmire sem hivatkozva.⁶ Az alábbiakban látni fogjuk, hogy a Szilágyságban a szlávok legkorábban a magyarokkal egyidőben telepedtek meg, a románok pedig a honfoglalás után csak jó négyszáz esztendővel.⁷

⁵ XI és XIX-XXIII fejezet.

⁶ Például: CONSTANTINESCU, M. – DAICOVICIU, C. – PASCU, Șt.: *Istoria Românilor*. București, 1968.

⁷ Munkánk terjedelmébe nem fér bele az itt említett népek Szilágyságon kívüli története bármilyen vázlatosan sem. Mégis, legalább így, jegyzetben tisztáznunk kell annyit, hogy milyen fogalmakat takarnak az általunk használt elnevezések.

A magyarok az ural-altáji nyelvcsalád finnugor ágához tartozó nyelven beszélő nép. Kevés nép nyelvének van olyan ragyogóan tisztázott eredete, fejlődéstörténete, mint a magyar nyelvnek, de még kevesebb olyan nép van, melynek őstörténetéről ilyen keveset tudnánk. Az írott források nem emlegetik, a történetírók mindmáig elhanyagolták a magyarokat. Mind csak az onogurokkal foglalkoztak, feltételezván, hogy azok a magyarokkal azonosak. Így még az sem

tisztázódott, mikor, milyen csoportokban, honnan jöttek ide a magyarok. Vagy mint egyesek mondják – a Kárpát-medence is a finnugor őshazához tartozott, tehát részben mindig is itt voltak? Bizonyos, hogy egész Keleteurópában elterjedtek még az indoeurópaiak előtt. Így kerültek a Fekete-tenger és a Kaukázus környékén előbb a szkíták, majd az ogurok uralma és befolyása alá. Átvették azok foglalkozását, műveltségét, szervezetét, hagyományait, úgy, hogy a korabeli források is azóta is általában azonosítják őket amazokkal. Ha a hun uralommal ogurok is jöttek a Kárpát-medencébe, az ogurokkal elválaszthatatlanul azonos aulokban élő magyarok is jöttek ide velük. Az avarok 6. századi hódításakor szintén. Ezek feltételezések, de az már bizonyos, hogy Kurt fia Köber onogurjaival, a 7. század végén magyarok is telepedtek ide. Ezek száma nem lehetett nagy, még a különben gyér egyéb lakossághoz viszonyítva sem. A magyarok zöme az Árpád névvel jelzett onogur honfoglalással került ide, más népelemekkel, töredékekkel keverve, de a honfoglalók többségként.

Az onogurok történetét szemmel tartották úgy a keleti, mint később a nyugati leírások, az ural-környéki felbukkanásuk óta a Kárpát-medencében való honalapítás (Onogurország = Ungürisz, Hungaria) és annak immár évezredes viszontagságain át máig.

Aszerint, hogy a „nép” jelentésű szót hogyan ejtik, a török népek három ágra: ujugurokra, oguzokra és ogurokra oszlanak. Mivel az oguzok is két nyelvre váltak, összesen négy török nyelvet különböztetünk meg:

- Az ujugurok Belső-Ázsiában éltek és élnek. Viszonylag magas műveltségük volt már a mongol hódítás előtt, saját írással, nesztoriánus keresztyénséggel. Most mind (ujgur, kirgiz, dzungár stb.) muzulmánok.

- Az oguzok (kiejtése: úz) közé tartoznak a nálunk ismert népek közül (valószínű) az avarok, (bizonyosan) a besenyők, úzok, ozmánok. Ide tartoznak a ma is Ázsiában élő türkmének, üzbégek, azeriek is.

- A kipcsak (az oguz másik ága) nyelvet beszélték a történelmünkben ismert kunok (palócok) és tatárok. Ma is így beszélnek a tatárok, nogájok és a kazakok.

- Az ogurok egyetlen élő képviselői a csuvasok. A múltban viszont a török népek közül az ogurok játszották a legnagyobb szerepet Európában. Az urali és pontuszi ősműveltség (lovak-pásztorokodás, földművelés, kertészet, bőr- és fémipar, urali bányászat, kohászat) – melyet szokás iráninak és szkítának tartani –, ha nem egészen, legalábbis részben, az oguroknak köszönhető. Az Eurázsia közepén elterülő nagy síkság nyugati felén éltek történelmi ismereteink óta, az Ural, Volga, Kaukázus, Don, Fekete-tenger vidékén, és osztoztak e vidék jó és rossz sorsában úgy az indogermán népvándorlás, mint később a rokon törökök hódításai alatt.

Ogur nyelven beszéltek a magyar történelem onogurjai, bolgárjai, kazárjai (szabirjai stb.). A magyarokkal már az Ural-Don környékén, nagyon régen összetalálkoztak, felváltva azok felett (valószínű) a szkíta uralmat. Az Atilla utáni időkben a pontuszi Onogurország volt a Hun Birodalom örököse, gazdájává lévén nemcsak a hun hagyományoknak, hanem mindenféle itt előforduló más népének és néptöredékének a szkítáktól, irániaktól, szarmatáktól a finnugorokig, alánokig és szlávokig. Mindenkitől átvették, ami értékes volt, és mindenkinek átadták saját értékeiket, egyebek mellett a legmagasabb szintre fejlődött társadalmi szervezetüket.

Ez a társadalmi szervezet minden török népnél egyforma, tiszta vérségi szervezet (bedevi-rendszer) volt. E rendszerről csak annyit mondunk itt, amennyi feltétlenül szükséges a társadalmi folyamatok megértéséhez: E rendszer alapegysége a nagycsalád (aul = falu), mely az élő ős (nagyapa) fiainak családját foglalja magába, a szolgálkával és a szolga-családokkal együtt. Az aul szigorú szülöttségi rendű rangsorában adott helyük van a szolgálknak is, mert a felnőtt (családos) szolgálk az úri felnőtt fiak után következnek, megelőzve a kiskorú úrfiakat. A felnőtt szolga így feleségül veheti az elhalt úrfi özvegyét is. (Azok ugyanis csak az aulon belül mehettek újra férjhez.) Az úrfiak pedig, nyilván vehettek maguknak szolgálkát. Ha ezekhez még annyit teszünk hozzá, hogy a szolgálk a meghódított népekből (vagy az egyszerűen elrablottakból) kerültek az aulokba, nem nehéz elképzelni, hogy ebben a rendszerben a népek keveredése törvényszerű volt, az aulokban leginkább használt nyelv („asszonyok nyelve”) általánossá válásával, de mindig az uralkodó nép neve alatt. Így nem kell csodálkoznunk azon, hogy Iszperik népe a Balkánon szlávul beszélt és bolgárnak hívták, de azon sem, hogy Árpád népe (általában) magyarul beszélt és onogurnak hívták.

A szlávok első európai hazája az Elba-Visztula vidéke. Innen terjedtek a 2. századtól kezdve keletre, délre és délkeletre. A Kárpát-medencében jórészt az avar uralom idején költöztek – és századokkal később is állandóan szivárogtak –, az avarok által kijelölt, más népek által nem lakott részekre. Még akkor általában egységes szláv nyelven beszélve, elszlávosították azokat az avarokat, akiknek az auljaiban éltek. Ezek utódai érték meg gyér számban az Árpád

honfoglalását. (A 9. században a bolgár hódítással a Tiszántúlra jött délszlávok csak földrajzi neveket hagytak – ahol hagytak – maguk után, ők maguk vissza is húzódtak délre.)

A románok a római birodalom balkáni latin gyarmatosainak a leszármazottjai. Kialakulási helyük („őshazájuk”) kérdése vitatott: Egyesek szerint a Felső-Vardar völgye, a Sárdág, Perimdág és Ohrida vidéke, nagyjából a Rigómező, Kosovo volt szülőhazájuk. Mások viszont azt állítják, hogy az egész Balkán-félsziget, sőt Délitáliától az északi Kárpátokig terjedő terület mind az ő bölcsőjük volt. Hogy elméletekben ne legyen hiány, valóságos dogma fogalmazódott arról, hogy a román nép nem a Dunától délre keletkezett, ahol csaknem ezeröttszáz évig volt római-bizánci uralom, hanem a Dunától északra, pontosan a mai Románia helyén, melynek egy része másfélszáz évig volt Róma tartozéka. A vitában nincs miért részt vennünk, mert a román történelem kezdeti szakaszát az arra hivatottak nem annyira alapos és tárgyilagos kutatással, mint inkább szenvedélyességgel igyekeznek „tisztázni”. Sok, nagyon egyszerű kérdésre egyáltalán nem felelt eddig senki. Például: a tiszta latin rendszerű román nyelven albán hatás észlelhető. Ugyanakkor a legelvontabb fogalmakat, a keresztyénség alapfogalmait és más hasonlókat (mîntuire = mentés, megváltás; gîndire = gondolat; doina = dal stb.) magyar eredetű szavakkal fejez ki a román. Továbbá: a jellegzetesen román ősfoglalkozás a vándorló juhásztorzkodás műszavai ogur eredetűek a román nyelvben. Vagy: az ortodox román egyház liturgiája miért volt szláv-nyelvű a legutóbbi időkig, és a dunai fejedelemségek hivatalos nyelve miért volt szláv és görög?

A románok társadalmi szervezete jellegzetesen gyarmatosi: sohasem fejlődött a kiscsalád fölé (sem zadrugáik, sem klánjaik, még kevésbé törzseik nem alakultak ki soha), még csak spontán faluközösségeik sem voltak. Egyetlen, nagyon halvány kötelék volt közöttük, az ortodox egyház. De az sem volt sem latin (román) nyelvű, sem görög, hanem szláv. Felettük a közhatalmat azok a földesurak gyakorolták, akiknek a területén szálláshelyük, inkább tartozkodási helyük. E közhatalom szervezete közigazgatási egységeket, a falut, adott nekik kenézeket, vajdákat vezetőül és képviselőül. Ezek legfontosabb kötelessége a jellegzetes román adó, a juhötvened beszédese volt. Mert foglalkozásuk a hegyi, vándorlegeltetési juhtartás volt. Ez viszont annyira jellemző volt rájuk, hogy népvüket (vlah/oláh) sokan foglalkozásnévnek vélték. Nyájaikat követve a románok évente sok száz kilométert bebarangoltak. Társadalmi kötelékeik hiánya, vándorló foglalkozásuk, nomád életmódjuk, mind megkönnyítették beszivárgásukat, áttelepedésüket. Ehhez az is elegendő volt, ha ősszel nem tértek vissza tavalyi szállásukra.

A románok balkáni jelenlétét a 6. században jegyzi fel. A Dunától északra való előfordulásukat viszont Anonymus 1200 körüli krónikája a honfoglalás előttre teszi, de ennek igaz voltát erősen vitatják. Általánosan elfogadott bizonyítékok csak a 13. század elejéről vannak, de azóta az ilyen dokumentumok egyre részletesebbek és nagyobb számúak. A 14. században román jellegűvé asszimilálódott az eredetileg kun-tatár Havasalföld, és néhány évtizeddel később ez történik Moldvával rutén-román viszonylatban. Magyarországi jelenlétüket már a 13. század elején említik a Déli Kárpátokban. Egy évszázad alatt szlávok beszivárgással – szórványosan bár, de – megtelepedtek Magyarország délkeleti részén, és megjelentek Máramarosban is. Nagyobb mérvű, rendezett beköltözés először 1335 körül történt, amikor Bogdán vajda nagyszámú népével a Balkánról Máramarosba telepített.

A törökök balkáni előnyomulása, a dunai fejedelemségek török főhatalom alá kerülése felgyorsította a román beszivárgás folyamatát. Számuk állandóan gyarapodott, úgy a 15. mint a 16. század folyamán. A tizenötéves háború alatt ismét jött több tízezernyi román menekült. A 17. században is folytatódott a beszivárgás, míg a 18. században, Magyarország török alóli felszabadulása és egyidejűleg a román fejedelemségek fanarióta-bérletbe esése ismét felduzzasztotta a beáramlást, úgy, hogy a 19. századra a románok aránya Magyarország keleti felén elérte az összlakosság kétharmadát.

Az egyéb-nyelvű népek közé azokat csoportosítjuk a történelem során itt előfordulók közül, akik a fenti csoportokba nem sorolhatók be. Ezek között az ókoriakat (agatirszek, illírek, trákok, kárpok, kelták, dákok, géták, görögök, szkíták, szarmaták, jazigok, rómaiak, germánok, hunok stb.) csak megemlítjük, mert ha nem vándoroltak innen tovább, vagy ki nem irtattak, nyom nélkül beolvadtak az utánuk következőkbe. A magyar honfoglalás előtről (a már tárgyalt avarok, ogurok és szlávok kivételével) csak germán gepidák érdemelnek figyelmet részünkről. Ezek a gótokkal a 3. században jöttek ide. Együtt vészelték át a hun uralmat, és Atila halála után a Kárpát-medence keleti felében független államot alapítottak. Százhusz évi fennállás után Gepidia az avar hódítás áldozata lett. A gepidák maradványai az avarok uralma alá kényszerültek, és egyáltalán nem lehetetlen, hogy ivadékaik egy része megérte a honfoglalást.

Mivel Szilágyság népesedéstörténete érthetetlen a két alkotó vármegye, Közép-Szolnok és Kraszna alakulásának ismerete nélkül, előjáróban vázolnunk kell e két közigazgatási és önkormányzati egység geneziséjét.

A magyar királyi hatalom társadalmi-gazdasági alapjául szolgáló királyi uradalmak központjai, a várispánságok szervezésével még Szent István korában kialakultak a királyi vármegyék (Comitatus). Ezek kinevezett főnöke, az ispán (Comes, Graf) a királyi uradalom vezetése mellett – mint akkor minden magánhatalom – ellátta az alárendelt várnépek, katonák, szabadok és szolgák közigazgatási, közbiztonsági és bírói ügyeit, és parancsnoka volt a vármegyei királyi seregnek. Idő multával a királyi uradalmak elsorvadtak, a királyi hatalom fenntartására elégtelennek bizonyultak. A közhatalom új alapja a személyes alávetettség, a hűbériség lett. Eszerint a király megosztja a közhatalmat a nemességgel, mely ezért hadi szolgálattal tartozik a királynak. Az egyes nemesek közhatalma olyannyira szűk körű volt, hogy az abból fakadó jogaik gyakorlására szükségképpen társulniuk kellett. Mivel a nemesség katonai parancsnoka a királyi vár ispánja volt, természetes folyamatként szervezkedtek a nemesek egy-egy királyi vármegye területén nemesi közösségbe, a *nemesi vármegyébe*.⁸ A központi hatalom képviselője a vármegyében továbbra is a király által kinevezett országos méltóság, a főispán. A nemesség viszont a maga önkormányzata gyakorlására megyei tisztikart választott, élén az alispánnal. E folyamat a 15. századra le is zárult.

Az országnak azon a részein, ahol sok volt hajdanán a királyi birtok, sűrű volt a királyi várispánságok hálózata, több királyi vármegye nemessége szervezett egy nemesi vármegyét. A mi esetünk ennek az ellenkezője: itt egy kezdeti mamut királyi vármegye oszlott fel kisebbekre, de a maradék is igen nagy volt egy nemesei vármegyének: három alakult rajta. Még a magyar királyság kialakulásakor szervezték a *szolnoki* várispánságot. Úgy látszik, a királynak nem sok birtoka volt errefelé, mert a Tisza partján fekvő várból igazgatott Szolnok királyi vármegye területi hatásköre kiterjedt a későbbi Jászkun-kerülettől Biharon, Kolozson át Tordáig, a Keleti Kárpátokban fekvő Borszékig és Óradnáig, valamint a Tisza forrásvidékéig,⁹ tehát a Maros vidékén szervezett kezdeti Erdélyi Vajdaság kivételével, az egész Keletmagyarországra.¹⁰ Ez pedig, arra mutat, hogy a királynak ezen az egész országnyi területen egyetlen fontos érdeke volt: a só. Ennek a kitermelése, szállítása és

A honfoglaláskor is jöttek az onogurokkal, a magyarokon és a szlávokon kívül – sokak szerint – iráni nyelvű *alánok* és *horezmiek*, valamint vitatott nyelvű *kálizok*, mert *arab* és *zsidó* nyelvű töredékek. (A nagyszámú *böszörményt* nem említjük külön, mert eme muzulmán vallású kereskedők ogur nyelvűek voltak.)

Az onogur honfoglalást a Kárpát-medencében azonnal a hódított terület elosztása, azt pedig csakhamar a végleges letelepedés követte. Ez pedig a török rendszer szerint az uralkodó nemzet törzseibe, nemeibe és auljaiba osztotta szét a más nyelven beszélőket. Ennek, valamint az egységes keresztyén vallás ezzel párhuzamos elterjedése következtében a leginkább ismert nyelv, a *magyar* átvételének természetes folyamata azonnal megkezdődött, három évszázadon át zavartalanul folyt úgy, hogy a tatárjárás idejére – a mai szlovákok őseit kivéve – Magyarországon mindenki magyarul beszélt.

⁸ PESTY Frigyes: A várispánságok története. Budapest, 1882.

⁹ TAGÁNYI Károly: Szolnok-Doboka vármegye kialakulása. KÁDÁR József szerk. Szolnok-Doboka vármegye monográphiája. I. Ds, 1901.

¹⁰ Úgy látszik, ez a királyi vármegye még az Erdélyi Vajdaság előtt megszerveztetett, mert az „erdélyi” katolikus püspök székhelye kezdetben e vármegye területén, valószínű Tasnádon volt.

tárolása volt a szolnoki ispán legfőbb feladata. Hogy ennek zavartalanul eleget tehessen, méltóságát csatolták a – valószínű – később szervezett erdélyi vajdai méltósághoz.

A folyamat legelején – ha nem Szolnokkal egyidőben – előbb Szatmár, azután Bihar vára és királyi megyéik szerveződtek. Ezeket követték az északerdélyi sóbányák mindegyikére külön szervezett királyi vármegyék: Torda, Kolozs és Doboka (Szolnok maradt Désaknával).¹¹ Ezek után került sor Kraszna királyi vármegyéje megszervezésére a 12. század közepéig.¹² Az ős-Szolnokból maradt tehát a maradék-Szolnok királyi vármegye: Naszód vidéke, Dés és környéke, Kővár-vidék, Tövishát, Északérmellék és a tiszántúli pusztá Szolnokig. A térképre pillantva látjuk, hogy ez a lehetetlen hosszan elnyúlt, egymástól elütő vidékeken végighúzódnó királyi vármegye – mely mintha Erdély Magyarországra fogózkodó karja volna – egyetlen célra szolgál: a sószállítás biztosítására Erdélyből az ország központjába.¹³ Bár írott dokumentumaink nincsenek erre vonatkozóan, minden *valószínűség* szerint az Erdélyt Nyugat-Magyarországgal, Dáciát Pannóniával összekötő kereskedelmi út régebbi, a Magyar Királyságnál, sőt, a Római Impérium Közép-Európai szerepénél is már a *kelták* Kárpát-medencei uralma idején működött. A rómaiak által a Meszesi Kapuban épített, jelentős *Limes-település*, *Porolissum* építését sem indokolhatta egyéb, mint az innen, az Alföldön át Aquincumig vezető kereskedelmi út biztosítása. Ez az út nemcsak az erdélyi só szállítására – erre utal a Tiszai átkelőhelyen létesült *Szolnok*, „sótelep” szláv neve –, de úgy Pannóniának, mint Dáciának, az Alföldről történő élelmiszerrel, takarmánnyal való ellátására szolgált. A sószállítás biztosítására, a később létesített szolnoki várispánság tehát csak a megelőző két évezredben már működő kereskedelmi út továbbfejlesztése volt.

A királyi vármegyék szervezését természetesen folyamatként követte a nemesi vármegyék kialakulása ugyanabban a sorrendben: előbb (Szatmár és Bihar után) Torda, Kolozs és Doboka, majd a mi Krasznánk. 1271-ben már ennek is külön főispánja van,¹⁴ tehát már itt is van nemesi vármegye. A maradék-Szolnok királyi vármegyében a királynak lehetett elegendő egyetlen ispán az egyetlen érdeke biztosítására, de – a királyi uradalmak csekély száma is erre mutat – a szállásbirtokos nemesség száma annál nagyobb lévén, ezeknek a maradék területen sem volt elegendő egyetlen szervezet. Ezért alakult itt, már 1345-ig három nemesi vármegye: Belső-Szolnok, Közép-Szolnok és Külső-Szolnok, egyetlen főispán, az erdélyi vajda felügyelete alatt. Itt csak a nemesi vármegyék kialakulás után szervezték a külön királyi vármegyéket, az is hármat, a nemesi szervezet és elnevezés szerint. Ez csak 1465-re történt meg.¹⁵ (Kővár vidéke előbb Belső-Szolnok, azután Közép-Szolnok része volt 1691-ig, mikor azt is önálló közigazgatási egységgé szervezték.) Az már a helyi adottságok természetes folyománya, Szilágyság egységes vidékként való elismerését jelentette, hogy a következő korokban nagyon gyakran Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék számára közös főispánt nevezett ki az uralkodó. Viszont, mint látni fogjuk, e két vármegye különböző genezise, a földrajzi egység dacára

¹¹ MAKKAI László: Erdély népei a középkorban. Magyarok és románok. I. Budapest, 1943. 330.

¹² PAULER Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Budapest, 1893. I. 183.

¹³ BÓNA István: A népvándorlás kora Erdélyben. Erdély története. I. Budapest, 1986. 234.

¹⁴ PETRI i.m. I. 778.

¹⁵ PESTY i.m. 474.

mély nyomot hagyott a vidék népesedéstörténetében. És nyilván a népesedési folyamatok is erősen befolyásolták a községek szervezését.

Ezek előrebocsátása után vegyük vizsgálat alá Szilágyság földrajzi neveit. A 2. és 3. számú mellékletünk Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék fontosabb vízneveit tartalmazza. Ezek összesítése:¹⁶

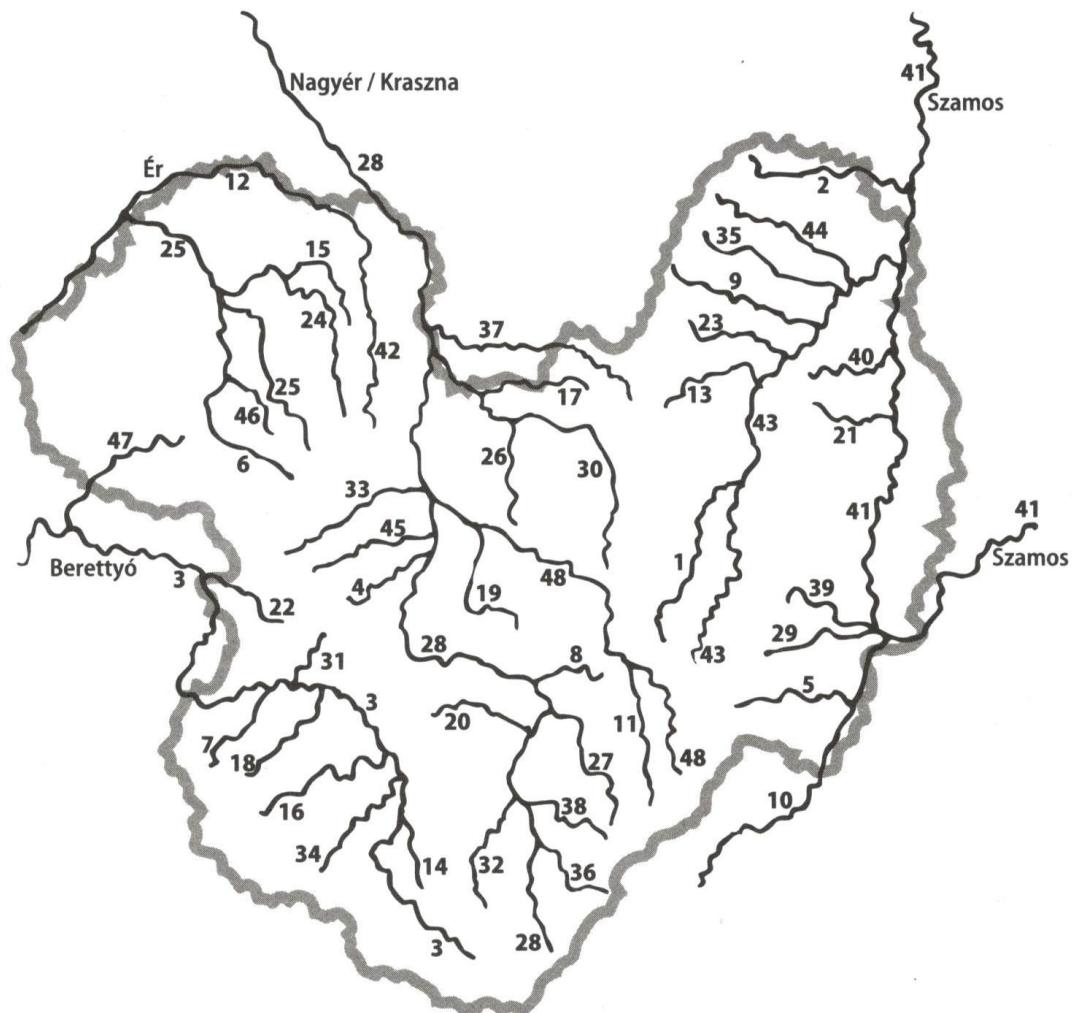
Az elnevezés nyelvi eredete	A FOLYÓK SZÁMA ÉS FONTOSSÁGI OSZTÁLYA					
	Összesen	I	II		III	
			Eredeti víznév	Helységnév is	Eredeti víznév	Helységnév is
Magyar	26	7	3	4	6	6
Magyar és szláv	3	2	1	-	-	-
Szláv	9	-	1	1	2	5
ogur és más török	5	2	-	2	-	1
Román	-	-	-	-	-	-
Ismeretlen	5	1	-	-	2	2
Összesen	48	12	5	7	10	14

Azokat a vízneveket, melyeknek nevét elemzésre érdemesnek becsültünk, célszerűnek tartottuk három fontossági osztályba csoportosítani, úgy, hogy a második és a harmadik osztályuk között külön számoljuk azokat, amelyek egyúttal, helynevek is. Egyrészt azért, mert azok bizonyítható ereje vitatott¹⁷, másrészt, mert ezeket majd a helynevek között elemezzük. Ellenőriznünk kell azt is, hogy a (földrajzi) irodalomban lejegyzett víznevek mennyiben felelnek meg azoknak, amelyeket a nép használ. Ennek során három folyóvizet találtunk, amelyeket a nép nem úgy nevez, mint az

¹⁶ Annak a 48 víznek a nevét vettük vizsgálat alá, melyek egynél több falut érintenek. (Ugyanis a helyi vizek nevei, mint a telekkönyvben nem rögzített határrészek nevei is bizonytalanok, gyakran és szeszélyesen változnak, és sokszor még a falubeliek mindegyike sem ismeri egyformán.) Amelyik patak két falut érint, a harmadik fontossági osztályba, amelyik hármat érint, a második, és amelyik négyet vagy többet érint, az első fontossági osztályba soroltuk.

¹⁷ KNIEZSA István i.m. 113. szerint a több helységen átfolyó vizek neve döntő erővel bír a mellé telepődő népek sorrendjére vonatkozóan. Viszont általánosítja azt a véleményt, hogy a víznevek szoktak helységnévvé válni. ezzel szemben és azt tapasztaltam, hogy a kisebb folyóvizeket gyakran arról a helységről nevezik el, mely felől folynak.

irodalom:¹⁸Kraszna/Nagyér, Mázsa/Korond és Cserna/Rákos. Ezekben az esetekben nyilvánvaló, hogy bizonyítékul csak a népi elnevezések fogadhatók el.

A Szilágyság víznevei

¹⁸ Annak a folyónak a használatos neve, melyet a földrajz „Kraszának” ír, a nép ajkán Somlyóig „Kraszna”, onnan Sarmaságig „Somlyó-patak”, attól lefele Majtényig „Nagyér”. (Azután eltűnik a lápban.) A „Mázsa” népi neve „Kusaly” és „Korondi-patak”, a „Csernái” pedig „Rákos-patak”.

SZILÁGYSÁG VÍZNEVEI

Sor- szám	Megnevezés	A VÍZ FONTOSSÁGI OSZTÁLYA ÉS NEVÉNEK EREDETE				
		I	II		III	
			Eredeti víznév	Helységnév is	Eredeti víznév	Helységnév is
1.	Baksa			ogur és más török		
2.	Berekszó			ogur és más török		
3.	Berettyó	magyar				
4.	Bodor				magyar	
5.	Bréd					szláv
6.	Csaholy			szláv		
7.	Cserese					ismeretlen
8.	Csorgó		magyar			
9.	Egerbegy			magyar		
10.	Egregy	magyar				
11.	Egrespatak					magyar
12.	Ér	magyar				
13.	Fövényes				magyar	
14.	Füzes			magyar		
15.	Gánás					ismeretlen
16.	Gyümölcsényes			magyar		
17.	Halmaszó				magyar	
18.	Halmosd					magyar
19.	Herestye				szláv	
20.	Hosszúaszó					magyar
21.	Inó					ogur és más török
22.	Karjas				ismeretlen	

23.	Kecskés					magyar
24.	Keresztes				magyar	
25.	Kékes		magyar			
26.	Korond/Mázsa	magyar/szláv kettős név				
27.	Kólicka		szláv			
28.	Kraszna/Nagyér	magyar/szláv kettős név				
29.	Kucsó					szláv
30.	Kusaly	ogur és más török				
31.	Ludvány				ismeretlen	
32.	Mál			magyar		
33.	Megye				szláv	
34.	Ördög-p.				magyar	
35.	Örményes					magyar
36.	Perje					szláv
37.	Rákos/Cserna		magyar/szláv kettős név			
38.	Serdenke					szláv
39.	Solymos					magyar
40.	Szakadás				magyar	
41.	Szamos	ismeretlen				
42.	Szekeres	magyar				
43.	Szilágy	magyar				
44.	Szivágy	magyar				
45.	Szoldobágy		magyar			
46.	Tasnád					szláv
47.	Úsztató	magyar				
48.	Zilah	ogur és más török				
	Összesen	12	5	7	10	14

A vizsgált 48 víznév közül 21 helynév is, tehát itt csak 27-et elemzünk. Ezek közül 16 magyar, kettő ogur, három ismeretlen, egy szláv, három pedig az előbb említett kettős név. A legfontosabb tizenkét folyóvíz közül kilenc¹⁹ magyar és ogur nevű, egynek²⁰ a neve ismeretlen eredetű, kettő²¹ pedig kettős, magyar/szláv nevű. A második osztályban van három magyar, egy szláv és egy vitathatóan magyar vagy szláv.²² A harmadik osztályban pedig van hat magyar, két szláv és két ismeretlen nevű folyóvíz. Ezek szerint, a víznevek alapján Szilágyság eredeti lakosságát magyarnak vehetjük, mert fontosabbak közül az egyetlen szláv név olyan vidéken van, mely kezdetben lakatlan maradván, csak később települt be. A másik, a sokkal fontosabb Kraszna/Nagyér neve pedig csak a felső folyásán szláv, különben az is magyar. Azonban az ilyen kategorikus kijelentésekkel sohasem lehetünk elég óvatossak. Csak annyit szögezünk le, hogy a víznevekből *nem lehet* semmiféle *szláv* elsőszégre következtetni Közép-Szolnok és Kraszna vármegyékben, bármennyire is állította ezt az eddigi magyar történetírás is.²³ Mint láttuk, román víznév nincs a Szilágyságban. Ez természetes is.

Helynév-elemzésünket a 4. az 5. és a 6. sz. mellékleteink tartalmazzák. Ezek összesítése:

SZILÁGYSÁG KÖZÉPKORI MAGYAR HELYNEVEI							
Vármegye	Minőségi övezet	Helységnevek összes száma	Helységnevek eredete				
			Magyar nyelvű képzés			Szláv	Román
			Magyar	Ogur	Szláv		
			a l a p o n				
Közép-Szolnok	1. övezet	31	20	8	3	-	-
	2. övezet	97	54	14	9	20	-
	3. övezet	28	11	2	6	9	-
	Összesen	156	85	24	18	29	-
Kraszna	1. övezet	19	7	4	2	6	-
	2. övezet	37	19	5	2	11	-
	3. övezet	27	15	3	5	4	-
	Összesen	83	41	12	9	21	-
	1. övezet	1	-	-	-	1	-

¹⁹ Berettyó, Egregy, Ér, Kusaly, Szekeres, Szilágy, Szivágy, Úszató és Zilah

²⁰ Szamos

²¹ Kraszna/Nagyér és Mázsa/Korond

²² Szláv a Kólicka-nevű meszesi patak, vitatott a Cserna/Rákos.

²³ Legutóbb BÓNA István i.m. 188. állítja a szlávok szilágysági elsőségét, de ehhez a régészeti leletek bizonyító erejét maga is kevésnek találván, a helynévkutatás eredményeire hivatkozik. Mint látni fogjuk, a helynevek még kevésbé igazolják az itteni szláv elsőséget, mint a régészet.

Szomszéd vm. átvettek	2. övezet	4	1	1	1	1	-
	3. övezet	-	-	-	-	-	-
	Összesen	5	1	1	1	2	-
Egész Szilágyság	1. övezet	51	27	12	5	7	-
	2. övezet	138	74	20	12	32	-
	3. övezet	55	26	5	11	13	-
	Összesen	244 (100%)	127 (52,05%)	37 (15,16%)	28 (11,48%)	52 (21,31%)	- (0,00%)

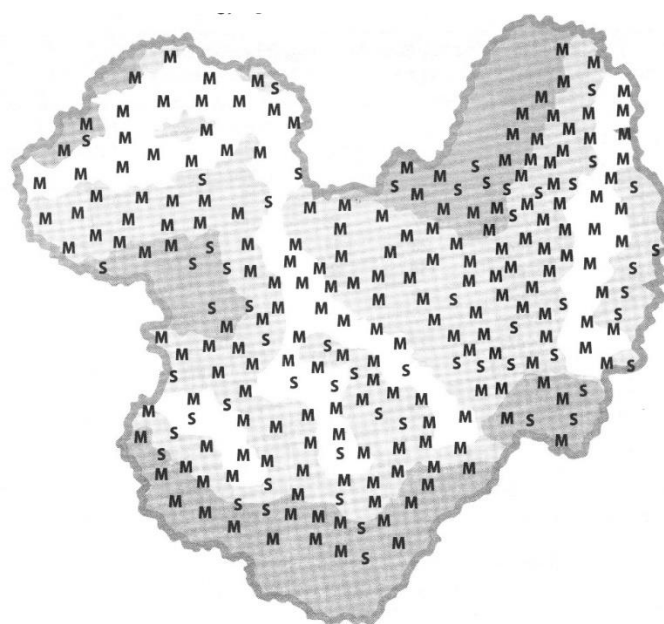
Összehasonlításul:

Kniezsa István szerint:

Bihar vm.	1400-ban	175	116	30	15	12	2
Szatmár vm.	1400-ban	102	57	15	12	18	-

SZILÁGYSÁG KÖZÉPKORI ROMÁN HELYNEVEI

Vármegye	Minőségi övezet	Helységnevek összes száma	Helységnevek eredete			
			Román	Szláv	Magyar, vagy nincs román neve	Magyar közvetítésű szláv
Szilágyság	1. övezet	51	-	-	44	7
	2. övezet	138	-	3	103	32
	3. övezet	55	5	5	32	13
	Összesen	244 (100%)	5 (2,05%)	8 (3,28%)	179 (73,36%)	52 (21,31%)

□ = 1. minőségi övezet
 □ = 2. minőségi övezet
 □ = 3. minőségi övezet

M = Magyar képzésű magyar helynevek = 192
S = Szláv képzésű magyar helynevek = 52
R = Román képzésű magyar helynevek = 0
 Összesen: = 244

A Szilágyság középkori magyar helynevei

□ = 1. minőségi övezet
 □ = 2. minőségi övezet
 □ = 3. minőségi övezet

R = Román eredetű román helynevek = 5
S = Szláv eredetű román helynevek = 8
 ● = Magyarból helynevek = 231

Összesen: = 244

A Szilágyság középkori román helynevei

Annak a 244 helységnek a nevét elemezzük, melyeknek az 1500. esztendő előtti létezését okmányok igazolják.²⁴ Az azutáni korban alakult falvak nevét nem szükséges településtörténeti adatszerzés céljából elemzés alá vennünk, mert azidőről már minden változásnak írott nyoma van.

A helységeket három minőségi övezetben csoportosítjuk, aszerint, hogy mennyire alkalmasak a mezőgazdaságra, mely az állandó letelepedést szükségessé tette.²⁵ Az első övezetbe soroltuk a mezőgazdaságra legalkalmasabb alföldet és széles folyóvölgyeket (és a városok helyét – hivatalból), a harmadikba az alkalmatlan mocsarakat és hegyvidéket, a másodikba pedig, a kettő között maradtakat. Hogy az a szeszélyesen alanyilagossnak tűnő osztályozás voltaképpen mennyire helyénvaló, szükséges és célszerű, azt bizonyítják a Szilágyság 1553-i adóösszeírásának adatai.²⁶ Akkor az 51 első övezetbeli faluban találtak 1071 adózó portát, a 133 második övezetbeliben 926-ot, és az 56 harmadik övezetbeliben összesen 108-at. Az első övezet átlaga tehát 21,00, a másodiké 6,96 és a harmadiké 1,93 porta. Mint látjuk, az első övezetbeli falvak több mint tízszeresei a harmadikbelieknek. Ennél fogva a falvak átlagos lélekszámából²⁷ nem sokra lehet következtetni, annál többet ér településtörténeti szempontból a minőségi övezeti megkülönböztetésük: jelzi a letelepedés valószínű sorrendjét, és ugyanakkor az elnéptelenedését is. Mert nyilvánvaló, hogy először a jobb helyet foglalják el, és azt hagyják el utoljára.²⁸

²⁴ Ebben a kérdésben teljesen PETRI i.m.-ra támaszkodtunk.

²⁵ MAKKAI László: Erdély népei a középkorban. I. 1943. 234. és a történetírók többsége különös fontosságot tulajdonít annak, hogy a honfoglalók főfoglalkozása a nagyállat-tenyésztő, nomád pásztorkodás volt, mert ez – szerintük – döntően befolyásolta volna letelepedésüket. Szerintem, őseinknek ez az állattenyésztési mód csak egyik foglalkozása volt, melyből – az egész népet tekintve – kb. 15% élt, tehát nem a legfőbb. Másrészt, Szilágyság érmelléki részén lehetett ugyan külterjesen pásztorkodni, de ott is jobban lehetett másként hasznosítani a területet. A kutatók által másfelé észlelt kettős-szállás-rendszernek itt nincs tere. A nomád pásztorkodás pedig azért nomád, hogy ne legyen megtelepedett. Tehát, ha a honfoglalás után lett volna is itt nomád pásztorkodás, azt a lakosság elhagyta, áttérve (egészen az addig kisebb mértékben folytatott) földművelésre, mely állandó letelepedést igényelt.

²⁶ PETRI i.m. 160-165.

²⁷ A történeti irodalomban vita folyik arról, hogy mennyi egy középkori falu lakosságának átlaga. GYÖRFFY György (Magyarország népessége az Árpádkorban) szerint száz, SZABÓ István i.m. szerint százötven, Ștefan PASCU i.m. szerint kétszáz lélek egy falu átlagos lakossága. Hogy mennyire bajos itt használható átlagot találni, azt látjuk a Szilágyság 1553-i adóösszeírása iménti adataiból is. A PASCU véleménye emellett még bizarr is, mert nem létező falvak átlaglakosságát becsüli ennyire, azokat ugyanis, melyek nem szerepelnek a pápa tizedjegyzékben.

²⁸ A román történetírás (pl.: M. Constantinescu – C. Daicoviciu – Șt. Pascu: Istoria României. București, 1969. 100.) „menekülés a hegyekbe”-elmélete – miszerint ellenséges támadás esetén a lakosság az első minőségi övezetből a harmadikba költözik – nem alkalmazható Szilágyság estében. Először azért, mert az itteni hegyvidéki román telepítések mind béke idején, szervezeten történtek, vagy békés beszívargások eredményei voltak. Másodszor pedig azért, mert írott dokumentumok szólnak minden szilágysági román falu keletkezésének módjáról és idejéről. Hogy még első övezetbeli is köztük (Gardánfalva, Inó, Szélszeg, Alsószopor, Tóhát), melyeknek előző magyar (de – mindenesetre – nem román) lakosságát a Drágfiak továbbrakták volt a románok letelepítése érdekében – de szervezeten és béke idejében.

Kr = Kraszna vm.	MT = magyar név török alapon
Sz = Közép-Szolnok vm.	MS = magyar név szláv alapon
M = magyar	ME = magyar név egyéb alapon
ÓM = ómagyar	S = szláv
I = ismeretlen	R = román

SZILÁGYSÁG HELYNEVEI

Sor-szám	A helység magyar neve	Vár-megye	Minő-ségi övezet	Az első	Az utolsó	A magyar név eredete			A helység román neve	Rom-án jelleg első említése	A román név eredete
				említés éve		Petri	Kniezsa	Bélteky			
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Adorjántelek	Kr	2	1241	1338	M	-	ME	-	-	-
2.	Apáca	Sz	3	1383	1847	M	-	ME	-	-	-
3.	Szamos- Ardó	Sz	1	1405		M	-	MS	Arduzel	-	MS
4.	Ákos	Sz	1	1342		ÓM	ÓM	MT	Acış	-	M
5.	Babuktelke	Sz	2	1205	1677	M	-	M	-	-	-
6.	Szilágy- Badacsony	Kr	2	1212		S	I	MT	Bădăcin	-	M
7.	Bagolyfalva	Kr	3	1481		M	-	M	Hurez	1481	R
8.	Szilágy- Bagos	Kr	1	1214		S	MS	MT	Boghiș	-	M
9.	Tasnád- Bajom	Sz	2	1359		ÓM	M	MT	Boianul Mare	-	M
10.	Magyar- Baksa	Sz	2	1349		M	M	MT	Bocșita	-	M
11.	Oláh- Baksa	Kr	1	1205		M	-	MT	Bocșa	-	M
12.	Tasnád- Balázsháza	Sz	2	1454		M	-	ME	Blaja	-	M
13.	Balla	Kr	1	1345		S	M	M	Borla	-	M
14.	Ballaháza	Kr	3	1537		M	-	M	Mal	1537	R
15.	Baromlak	Sz	2	1437	1479	M	-	M	Borumlac	-	M
16.	Bábca	Sz	2	1383		S	S	S	Babța	1392	MS
17.	Bádon	Kr	2	1344		ME	ME	ME	Badin	-	M
18.	Alsó- Bán	Kr	2	1213		ÓM	M	MT	Ban	1481	M
19.	Felső- Bán	Kr	3	1215		ÓM	-	MT	Bănișor	1481	M
20.	Bendótelek	Sz	2	1366	1366	M	-	M	-	-	-
21.	Benedekfalva	Sz	1	1475		M	-	ME	Benefalău	-	M

22.	Alsó- Berekcszó	Sz	2	1424		M	-	M	Bîrsău de Jos	1424	M
23.	Felső- Berekcszó	Sz	3	1424		M	-	M	Bîrsău de Sus	1424	M
24.	Bideskút	Sz	2	1487	1571	M	-	M	-	-	-
25.	Bikáca	Sz	3	1392		S	-	S	Bicaz	1392	MS
26.	Bodótelke	Sz	2	1205	1578	M	-	M	-	-	-
27.	Bogdánd	Sz	2	1383		S	MS	MS	Bogdand	-	M
28.	Bogdánháza	Kr	2	1341		S	S	MS	Stîrciu	1481	S
29.	Boján	Kr	3	1481		ÓM	-	MT	Boianul Mare	1481	M
30.	Bornamező	Kr	3	1481		M	-	MS	Poința	1481	S
31.	Borzás	Kr	1	1414 1		M	-	M	Bozieș	-	M
32.	Borzlyuk	Sz	2	1424	1670	M	-	M	Borjuc	1424	M
33.	Bőnye	Sz	2	1329	1682	M	-	MT	-	-	-
34.	Bősháza	Sz	2	1387		M	-	MT	Biușa	-	M
35.	Bréd	Sz	3	1385		S	I	MS	Brebi	1423	MS
36.	Bürgezd	Kr	2	1257		ÓM	S	MT	Bilghez	-	M
37.	Kraszna- Cégény	Sz	2	1332		S	-	S	Țeghea	-	MS
38.	Cigányi	Sz	2	1387		M	M	M	Țigani	-	M
39.	Szamos- Cikó	Sz	2	1543		M	-	S	Țicău	-	MS
40.	Magyar- Csaholy	Sz	2	1205		S	MS	MS	Cehal	-	M
41.	Oláh- Csaholy	Sz	3	1491		S	MS	MS	Cehaluț	1491	M
42.	Csalános	Sz	2	1372	1705	M	M	M	-	-	-
43.	Tasnád- Csány	Bihar	2	1244		S	M	MS	Cean	1472	M
44.	Somlyó- Csehi	Kr	1	1351		M	M	MS	Ceheiu	-	M
45.	Csekenye	Sz	3	1585		ÓM	-	S	Reghea	-	MS
46.	Cserese	Kr	3	1477		S	-	MS	Cerișe	-	M
47.	Csiglen	Sz	3	1545		S	-	S	Țiglean	1545	MS
48.	Csizér	Kr	2	1215		S	M	M	Cizer	1481	M
49.	Csompasz	Sz	2	1368	1564	S	-	S	-	-	-
50.	Csög	Sz	2	1215		M	M	MT	Cig	-	M
51.	Dabjon	Sz	2	1387		S	S	S	Domin	1387	MS
52.	Daróctelek	Sz	3	1370	1423	S	-	MS	-	-	-
53.	Kis- Debrecen	Sz	2	1543		S	-	MT	Vadurile	1545	R
54.	Debren	Sz	2	1387		S	S	S	Dobrin	-	MS
55.	Dédács	Kr	2	1211	1477	M	-	MT	-	-	-
56.	Kis- Dershida	Sz	1	1423		M	M	MT	Derșida Mică	-	M

57.	Nagy- Dershida	Sz	1	1205		M	M	MT	Derşida Mare	-	M
58.	Detrehem	Kr	2	1216		ME	ME	ME	Dridiu	1481	M
59.	Désháza	Sz	2	1343		M	M	MT	Deja	-	M
60.	Diósad	Sz	2	1345		M	M	MT	Dioşod	-	M
61.	Kis- Doba	Sz	2	1220		S	M	MT	Doba Mică	-	M
62.	Nagy- Doba	Sz	2	1220		S	M	MT	Doba Mare	-	M
63.	Doh	Kr	2	1338		S	S	S	Doh	-	MS
64.	Domoszló	Kr	3	1459		S	-	S	Dumuslău	-	MS
65.	Egerbegy	Sz	2	1392		M	-	M	Aghirbag	1392	M
66.	Egrespatak	Sz	2	1361		M	M	M	Aghireş	-	M
67.	Elyüs	Kr	3	1335		M	ME	M	Aleuş	1341	M
68.	Endrefalva	Kr	2	1434	1623	M	-	ME	-	-	-
69.	Erked	Sz	2	1368		M	M	MT	Archiud	-	M
70.	Ete	Sz	3	1435	1847	M	-	MT	-	-	-
71.	Égerhát	Sz	2	1543		M	-	M	Ardihat	1543	M
72.	Fürményes	Sz	2	1387		M	-	ME	Firminiş	1387	M
73.	Füzes	Kr	3	1341		M	M	M	Fizeş	1341	M
74.	Gardánfalva	Sz	1	1424		M	-	ME	Gîrdan	1424	M
75.	Gesztes	Kr	2	1423	1561	M	-	M	-	-	-
76.	Ér- Girolt	Sz	2	1240		M	ME	ME	Ghirold	-	M
77.	Girókuta	Sz	2	1205		M	-	ME	Ghirocuta	-	M
78.	Godonász	Sz	3	1392	1682	S	-	S	Godineasa	1392	MS
79.	Kis- Goroszló	Sz	2	1475		S	-	S	Traniş	1475	S
80.	Magyar- Goroszló	Kr	2	1205		S	S	S	Guruslău	-	MS
81.	Szamos- Goroszló	Sz	2	1387		S	S	S	Guruslău	1387	MS
82.	Szilágy- Görcsön	Sz	2	1405		M	-	S	Gîrceiu	-	MS
83.	Gurzófalva	Kr	3	1549		M	-	ME	Fetindia	1549	S
84.	Hadad- Győrtelek	Sz	2	1405		M	-	M	Giurtelec	1424	M
85.	Somlyó- Győrtelek	Kr	2	1357		M	M	M	Giurtelec	-	M
86.	Gyulakuta	Kr	2	1427	1680	M	-	M	-	-	-
87.	Gyümölcsénye s	Kr	3	1341		M	M	M	Gimilciş	1481	M
88.	Hadad	Sz	2	1368		M	M	MT	Hodod	-	M
89.	Halmosd	Kr	3	1341		M	M	M	Halmăşd	1341	M
90.	Haraklány	Sz	2	1415		S	-	S	Hereclean	-	MS
91.	Ér- Hatvan	Sz	1	1215		M	M	M	Hotoan	-	M
92.	Hármaspatak	Kr	3	1830		M	-	M	-	-	-
93.	Kraszna- Hidvég	Kr	1	1351		M	M	M	Hidig	-	M
94.	Szilágy- Hidvég	Sz	2	1421	1692	M	-	M	-	-	-

95.	Kraszna- Horvát	Kr	1	1213		M	M	MS	Horoat	-	M
96.	Oláh- Horvát	Sz	2	1388		M	-	MS	Horoat	-	M
97.	Hosszúaszó	Kr	2	1341		M	M	M	Husasău	-	M
98.	Hosszúmező	Kr	1	1395		M	-	M	Husumezeu	-	M
99.	Illéd	Sz	3	1205	1682	M	-	M	Iled	-	M
100.	Szilágy- Illésfalva	Sz	2	1392		M	M	M	Băsești (Basa)	1392	M
101.	Selymes- Ilosva	Kr	2	1257		S	S	S	Ilișua	-	MS
102.	Ilyéstelek	Sz	2	1442	1520	M	-	ME	-	-	-
103.	Inó	Sz	1	1387		ÓM	M	MT	Inău	1387	M
104.	Ipp	Kr	1	1213		S	M	MT	Ip	-	ME
105.	Jáz	Kr	3	1481		S	-	MT	Iaz	1481	M
106.	Karika	Sz	2	1385		S	M	S	Creaca	-	M
107.	Alsó- Kaznacs	Kr	1	1215		S	S	S	Cozniciu de Jos	-	MS
108.	Felső- Kaznacs	Kr	2	1341		S	-	S	Cozniciu de Sus	1481	MS
109.	Kárásztelek	Kr	2	1241		M	M	M	Carastelec	-	M
110.	Ér- Kávás	Sz	1	1215		M	M	M	Căuaș	-	M
111.	Magyar- Kecel	Kr	2	1215		S	ME	ME	Cățel	-	M
112.	Oláh- Kecel	Kr	3	1341		S	ME	ME	Cătelușa	1481	M
113.	Kecskésfalva	Sz	3	1424		M	-	M	Săchiștea	1424	S
114.	Kegye	Szatmár	2	1215		S	ÓM	MT	Cheghea	-	M
115.	Kelence	Sz	2	1423		S	-	S	Chelița	1423	MS
116.	Kene	Sz	3	1279	1539	S	-	S	-	-	-
117.	Kerestelek	Kr	2	1257		M	M	M	Criștelec	-	M
118.	Szilágyfő- Keresztur	Sz	2	1216		M	M	M	Criștur	-	M
119.	Keszi	Sz	2	1475		M	-	MT	Chesău	-	M
120.	Kékes	Kr	3	1465	1571	M	-	M	Chechiș	1481	M
121.	Kémer	Kr	2	1427		S	-	MT	Camăr	-	M
122.	Szilágy- Kırva	Sz	2	1368		S	S	S	Chilioara	-	MS
123.	Ér- Kısfału	Sz	1	1380		M	-	M	Chișfalău	-	M
124.	Kolbászfalva	Sz	3	1392	1682	M	-	MT	Călbás	1392	M
125.	Szilágy- Korond	Sz	2	1383		M	M	M	Corund	-	M
126.	Kód	Sz	1	1475		M	-	MT	Cheud	-	M
127.	Ér- Kőrös	Sz	1	1215		M	M	M	Chereușa	-	M
128.	Szilágy- Kövesd	Sz	2	1461		M	-	M	Chireșd	-	M
129.	Kraszna	Kr	1	1219		S	S	S	Crasna	-	MS
130.	Kucsó	Sz	2	1387		S	-	S	Cuceu	1387	MS

131.	Kusaly	Sz	2	1345		ÓM	I	MT	Coșeiu	-	M
132.	Lecsmér	Kr	2	1213		S	S	S	Leșmir	-	MS
133.	Lele	Sz	2	1330		S	I	MT	Leliu	-	M
134.	Lompért	Kr	1	1321		ME	ME	ME	Lompirt	-	M
135.	Magyarpatak	Kr	3	1830		M	-	M	-	-	-
136.	Majád	Sz	1	1245		S	ÓM	MT	Moiad	-	M
137.	Maladé	Kr	2	1448		S	S	S	Mălădia	-	MS
138.	Márkaszék	Kr	2	1323		M	M	M	Marca	-	M
139.	Máron	Kr	2	1458		ME	-	ME	Marin	-	M
140.	Mázsatelek	Sz	2	1349	1520	S	-	MS	-	-	-
141.	Menyő	Sz	2	1330		M	M	ME	Minău	-	M
142.	Kraszna- Mihályfalva	Sz	1	1380		M	M	ME	Mihaifalău	-	M
143.	Mikóháza	Kr	2	1341	1549	M	-	ME	Micău	1341	M
144.	Ér- Mindszent	Sz	1	1414		M	-	ME	Mețent	-	M
145.	Mocsolya	Sz	2	1363		S	M	MS	Mocirla	-	M
146.	Mojgrád	Sz	3	1423		S	-	S	Moigrad	1423	MS
147.	Nagy- Mon	Sz	2	1214		M	M	M	Naimon	-	M
148.	Nyír- Mon	Sz	2	1219		M	M	M	Nirmon	-	M
149.	Monó	Sz	2	1387		M	-	S	Monău	-	MS
150.	Mosóbánya	Sz	3	1475		M	-	MS	Băița	-	M
151.	Mutos	Sz	2	1387		M	S	S	Muțiș	1388	MS
152.	Szilágy- Nagyfalu	Kr	1	1205		M	M	M	Nușfalău	-	M
153.	Nagyszeg	Sz	2	1387		M	M	M	Noțig	1387	M
154.	Hadad- Nádasd	Sz	2	1215		M	M	M	Nadișul H.	-	M
155.	Oláh- Nádasd	Sz	2	1383		M	M	M	Nadișu	1387	M
156.	Náprád	Sz	2	1387		S	-	S	Năpradea	1388	M
157.	Néháza	Kr	2	1438	1673	M	-	M	-	-	-
158.	Kis- Nyíres	Sz	3	1461		M	-	M	Ciuta	1461	R
159.	Nyírsid	Sz	2	1385		S	M	M	Nirșid	-	M
160.	Tasnád- Orbő	Sz	3	1475		S	-	S	Orbău	-	MS
161.	Szilágy- Ökörítő	Sz	1	1455		M	-	M	Curitău	-	M
162.	Örményes	Sz	2	1392		M	M	M	Urminiș	1392	M
163.	Kis- Pacal	Sz	2	1359		M	-	ME	Pățalul Mic	-	M
164.	Nagy- Pacal	Sz	2	1410		M	ME	ME	Pățalul Mare	-	M
165.	Palicka	Kr	2	1471		S	-	S	Plesca	1481	MS
166.	Szilágy- Panit	Kr	2	1383		S	M	MS	Panic	-	M
167.	Papfalva	Sz	3	1545	1676	M	-	ME	-	-	-
168.	Füzes- Paptelek	Kr	3	1481		M	-	ME	Preoteasa	1481	R

169.	Szilágy- Paptelek	Sz	2	1387		M	-	ME	Poptelec	1387	M
170.	Patakfalva	Sz	3	1392	1676	M	-	M	Potoc	1392	M
171.	Pálvára	Sz	2	1361	1523	M	-	M	-	-	-
172.	Pecsely	Kr	2	1205		S	-	S	Pecie	1481	MS
173.	Pele	Sz	2	1447		M	-	M	Piele	-	M
174.	Szilágy- Perecseny	Kr	1	1215		S	S	S	Pericei	-	MS
175.	Perje	Kr	3	1481		M	-	S	Pria	1481	MS
176.	Petenye	Kr	1	1484		M	-	MT	Petinea	-	M
177.	Pettyéntelek	Sz	2	1387	1424	M	-	M	-	-	-
178.	Szilágy- Pér	Sz	1	1205		M	-	M	Pir	-	M
179.	Porc	Kr	2	1477		M	-	ME	Poțiu	1481	M
180.	Prodánfalva	Sz	2	1475		S	-	MS	Prodănești	-	M
181.	Rákpataka	Kr	3	1481	1672	M	-	M	Reghea	1481	M
182.	Kraszna- Ráton	Kr	2	1270		M	ME	ME	Ratin	-	M
183.	Redefalva	Sz	3	1424	1676	M	-	M	Redea	1424	M
184.	Récse	Kr	2	1341		S	S	S	Recea	-	MS
185.	Szamos- Róna	Sz	2	1338		M	-	MS	Rona	-	M
186.	Sarmaság	Sz	1	1355		M	M	M	Sărmășag	-	M
187.	Sámson	Sz	2	1366		M	M	ME	Șamșud	-	M
188.	Sándorháza	Sz	2	1401	1682	M	-	ME	-	-	-
189.	Sereden	Kr	3	1270		S	I	MS	Șerediu	-	M
190.	Solymos	Sz	2	1205		M	M	M	Șoimuș	1388	M
191.	Somály	Kr	2	1452		M	-	M	Șumal	-	M
192.	Somfalu	Sz	3	1461		M	-	M	Corni	1461	M
193.	Szilágy- Somlyó	Kr	1	1251		S	I	S	Șimleul Silvaniei	-	M
194.	Somos	Sz	3	1424	1701	M	-	M	Șumuș	1424	M
195.	Sülelmed	Sz	1	1405		M	-	M	Ilmed	-	M
196.	Ér- Szakácsi	Sz	1	1240		M	M	MT	Socaciu	-	M
197.	Tasnád- Szántó	Sz	1	1215		M	M	M	Santău	-	M
198.	Pele- Szarvad	Sz	2	1447		M	-	M	Sărauad	-	M
199.	Tasnád- Szarvad	Sz	1	1205		M	M	M	Sărauad	-	M
200.	Szentkereszt	Kr	3	1213	1495	M	-	M	Serediu	1481	M
201.	Ér- Szentkirály	Sz	1	1343		M	M	M	Sîncrai	-	M
202.	Szilágy- Szentkirály	Sz	2	1452		M	-	M	Sîncrai	-	M
203.	Szentmiklós	Sz	2	1429	1652	M	-	ME	Sînmiclăuș	-	M
204.	Szécs	Kr	2	1319		M	-	S	Siciu	-	MS
205.	Felső- Szék	Kr	3	1257		M	M	M	Sîg	1341	M
206.	Szélszeg	Sz	1	1387		M	-	M	Selsig	1387	M

207.	Szamos- Széplak	Sz	1	1246		M	M	M	Săplac	-	M
208.	Szér	Sz	2	1349		M	M	M	Ser	-	M
209.	Szilágy- Sziget	Sz	2	1466		M	-	M	Sighet	-	M
210.	Szilágycseh	Sz	2	1405		M	-	MS	Cehu	-	M
211.	Silágyszeg	Sz	2	1377		M	M	M	Sălăţig	-	M
212.	Szilvás	Sz	1	1234		M	-	M	Silvaş	-	M
213.	Alsó- Szivágy	Sz	2	1391		M	-	M	Asuajul de Jos	1424	M
214.	Felső- Szivágy	Sz	3	1424		M	-	M	Asuajul de Sus	1424	M
215.	Ér- Szodoró	Sz	3	1215		S	S	S	Sudurău	-	MS
216.	Szoldobágy	Sz	2	1414	1698	S	-	M	Solduba	-	M
217.	Szolnokháza	Sz	2	1847		-	-	MS	Pătăluşa	-	S
218.	Alsó- Szopor	Szatmár	1	1205		S	S	S	Supurul de Jos	1472	MS
219.	Felső- Szopor	Szatmár	2	1472		S	-	S	Supurul de Sus	1472	MS
220.	Szoros	Kr	2	1448	1686	M	-	M	-	-	M
221.	Szödemeter	Sz	2	1220		M	M	ME	Seuca	-	M
222.	Tasnád	Sz	1	1205		OM	S	MS	Tăşnad	-	M
223.	Tormafalva	Kr	3	1429	1553	M	-	M	Torma	1481	M
224.	Tóhát	Sz	1	1424		M	-	M	Taure	1424	M
225.	Bükk- Tótfalu	Sz	3	1410		M	-	MS	Stremţiu	1424	S
226.	Kraszna- Tótfalu	Kr	3	1481		M	-	MS	Sîrbi	1481	S
227.	Tövised	Sz	3	1475	1672	M	-	M	-	-	-
228.	Turbuca	Sz	2	1387		S	I	S	Turbuţa	1388	MS
229.	Tuszatelke	Kr	3	1341		S	MS	MS	Tusa	1341	M
230.	Szamos- Udvarhely	Sz	1	1387		M	M	MS	S. Odorhei	-	M
231.	Dabjon- Újfalu	Sz	2	1545		M	-	M	Bisău	1549	M
232.	Hosszú- Újfalu	Sz	2	1582		M	-	M	Husia	1582	M
233.	Nagymon - Újfalu	Sz	2	1700		M	-	M	Cioara	-	R
234.	Somlyó- Újlak	Kr	1	1281		M	M	M	Uilac	-	M
235.	Szamos- Újlak	Sz	2	1383		M	M	M	Uilac	-	M
236.	Újnémét	Sz	2	1460		M	-	ME	Unimăt	-	M
237.	Újvágás	Kr	3	1481		M	-	M	Lazuri	1481	S
238.	Úsztató	Bihar	2	1472		M	-	M	Pîgaia	1472	S
239.	Vadafalva	Sz	3	1205		M	-	M	Odeşti	1424	M
240.	Vaja	Sz	2	1341	1701	M	M	M	Oaia	-	M
241.	Vajkfalva	Kr	3	1481	1594	OM	-	MT	Voica	1481	M

242.	Magyar- Valkó	Kr	2	1205		S	-	S	Valcău de Jos	-	MS
243.	Oláh- Valkó	Kr	3	1249		S	S	S	Valcău de Sus	1481	MS
244.	Varsolc	Kr	1	1361		S	S	S	Vișoț	-	MS
245.	Valkó- Váralja	Kr	3	1481		M	-	M	Subcetate	1481	R
246.	Alsó- Várca	Sz	2	1391		S	S	S	Oarța de Jos	1424	MS
247.	Közép- Várca	Sz	3	1391		S	S	S	Oarța de Mijloc	1424	MS
248.	Felső- Várca	Sz	3	1391		S	S	S	Oarța de Sus	1424	MS
249.	Vártelek	Sz	2	1411		M	-	M	Ortelec	1423	M
250.	Vérvölgy	Sz	2	1387		M	M	M	Verveghiu	-	M
251.	Vicsa	Sz	2	1387		S	S	S	Vicea	-	MS
252.	Völcsök	Sz	2	1387		S	S	S	Ulciug	-	MS
253.	Zálnok	Sz	2	1215		S	S	S	Zalnoc	-	MS
254.	Zilah	Sz	1	1205		ÓM	I	MT	Zalău	-	M
255.	Zovány	Kr	1	1249		S	S	S	Zăuan	-	MS
256.	Zölce	Sz	3	1205	1712	S	-	S	-	-	-
257.	Zsákfalva	Sz	3	1499		M	-	ME	Jac	-	M
258.	Zsibó	Sz	1	1205		S	ME	ME	Jibou 1387-	1424	M
Szilágy vármegye		166			M=	161	67	102			162
Kraszna vármegye		87			ÓM=	12	3	0			0
Bihar vármegye		2			MT=	0	0	39			0
Szatmár vármegye		3			MS=	0	5	27			50
1. övezet		51			ME=	4	10	35			1
2. övezet		145			S=	80	29	55			10
3. övezet		62			R=	0	0	0			7
					I=	0	8	0			0
					"-" =	1	136	0			28

A helynévelemzési rendszert azzal is továbbfejlesztettük, hogy nem elégszünk meg annak a megállapításával, hogy melyik nyelven képződött valamely helynév, hanem azt is megnézzük, hogy

az alapkifejezés melyik nyelvből való. Ez lehetőséget ad a hajdani nyelvi asszimilációk kimutatására.²⁹

Kniezsa István³⁰ elemzési rendszere szerint a szilágysági magyar helynevek 11. és 12. századiak.³¹ Ez nem azt mutatja, hogy helyneveink elemzéséből nem szűrhetjük le semmit e kor előtti időkre vonatkozóan, mert ez a helynévadás a letelepedés végleges állandósulását jelenti annál a népességnél, mely minden bizonnyal addig is ott élt.

Szembeszökő a román eredetű magyar helynevek teljes hiánya. E tény támogatja a román helynevek jegyzéke, mely szerint a Szilágyság 244 helysége közül csak tizenháromnak van a magyartól különböző neve: öt hegyi falunak van román eredetű román neve³², nyolcnak (három a 2. és öt a 3. övezetben) van szláv eredetű román neve, míg a többi 231-nek vagy nincs román neve, vagy a magyarból vették azt át. Ennek a tizenhárom névnek a létezése fényesen magyarázza és igazolja a többi hiányát. Nevezetesen azt, hogy nem valami nyilvánvaló hiba, elítélendő részrehajlás, politikai nyomás, vagy egyéb szándékos vagy véletlen tévedés tüntette el a román neveket, mert – íme – ez a tizenhárom megvan, tehát a többi is megvolna, ha lett volna valaha. Megállapításunk tehát szilárd: Közép-Szolnok és Kraszna vármegyében a román nemzetiség a magyarok és a szlávok után telepedett.

A magyar helynevek összesítésének másik fontos adata az, hogy Közép-Szolnok vármegyében *nincs szláv* eredetű magyar helynév első minőségi övezetben, míg Krasznában az 10%-on felüli. A többi névcsoportokban is eltérést látunk: Közép-Szolnok középkori magyar helyneveinek 81,41%-át a magyar nyelv szabályai szerint képezték, mégpedig 54,49%-át magyar (és ezzel egyenértékű

²⁹ A 4. sz. mellékletünk: *Szilágyság helynevei* – táblázat 1. oszlopában felsorolt magyar helységnevek az 1890-ben létező falvak akkori hivatalos elnevezései. A kipszultak nevét PETRI i.m. m.h.-ről vettük. Csak két névre van megjegyzésünk: Akik annakidején leírták Pír és Szilszeg nevét, azt hitték, hogy *i*-zik akitől hallják, ezért az *i*-t *é*-re „szépítették”. Így születtek az értelmetlen Pér és Szélszeg névalakok.

A táblázat 5. oszlopába (= Az utolsó említés éve) csak akkor írtunk évszámot, ha a falu kihalt.

„A magyar név eredete” című 8. oszlop tartalmazza a helységnevek szerintünk való minősítését. Összehasonlításként szolgálnak a 6. és 7. oszlopok, melyek PETRI Mór i.m.m.h., illetve KNIEZSA István i.m.m.h. véleményét tartalmazzák. KNIEZSA véleményét mindig elfogadtam a szótövek eredete kérdésében (néha magam adtam hozzá az árnyalást), néhány kivétellel, például: „Bürgezd” Kniezsa szerint szláv, szerintem török (birgöz = félszemű – férfinév), „Lele” Kniezsa szerint ismeretlen, szerintem török (lale = tulipán – női név), „Zilah” Kniezsa szerint ismeretlen eredetű, szerintem ez is török szó (szila = fegyver – személynév).

A 9. oszlop román neveit MARTINOVICI, C. – ISTRATI, N.: *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*. Cluj, 1922.-ből vettük. Amelyek ebből hiányoztak, azokat társasági nyomozással állapítottuk meg.

³⁰ KNIEZSA i.m. 132.

³¹ Ezt igazolja pl. az is, hogy Ákos nembéli Mihály Szent Istvántól kapta azt a birtokot, melyen később a bélteki uradalom keletkezett, tehát Ákos, Mihályfalva, Szopor stb. első övezetbeli helynevek csak Szent István után keletkezettek. A „Szentkirály” név pedig, már Szent László uránra, István király kanonizálása utánra mutat. Viszont a Váradi Regestrum 1205-tel kezdődően már itteni harmadik övezeti falvakat is említ, tehát a települések akkorra már véglegesedtek.

³² Persze, mind harmadik övezeti: Bagolyfalva/Hurez, Kisnyíres/Ciuta, Paptelek/Preoteasa, Somfalva/Corni és Valkóvár/Alja/Subcetate. Mint látjuk, ezek közül is csak az egyetlen „Ciuta” az eredeti román. A többi a magyar név fordítása.

egyéb³³), 15,38%-át ogur (és más török), 11,84%-át szláv alapszóból. A magyar nevű falvak 24,41%-a első övezeti, és csak 14,96%-a való a 3. övezetből. A *szláv* eredetű 18,59%-nyi helynévből viszont – mint láttuk – első övezeti nincs, 3. övezeti viszont 31,03%.

Kraszna vármegyében a helynevek 74,70%-a képződött a *magyar* nyelv szabályai szerint, melyből 49,46% (tehát felénél kevesebb) magyar, 14,46% ogur és 10,81% szláv eredetű kifejezésből. A magyar nevű helységek 20,96%-a 1. övezeti, és 37,10%-a 3. övezetben fekszik. *Szláv* eredetű a krasznai magyar helynevek 25,30%-a, melynek 28,57%-a 1. övezeti (csaknem egyharmad!) és csak 19,05%-a 3. övezeti.³⁴

Ha ezekhez tekintetbe vesszük azt is, hogy a két vármegye magyar nyelvjárása között feltűnő a különbség³⁵, világos népesedéstörténeti lecsapódását látjuk Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék különböző genezisének. Mivel – mint láttuk – Közép-Szolnok vármegye területe és népe maradék az Ős-Szolnokból kiszervezett ifjabb vármegyék (közte Kraszna is) kiválása után, e maradék megyének népi összetétele feltehetően megfelel a magyar honfoglalással kialakult 10. századi lakosságnak. Eszerint a lakosság háromnegyede magyar volt, egynegyede szláv. A magyarok kétharmada volt magyar eredetű, egyötöde ogur, és hatoda szláv származású. A honfoglaláskor itt találtak, és az akkor bejövők arányára vonatkozóan csak becslésekre vagyunk utalva.

A Tiszántúlon, a Szamos és a Maros között, tehát a mai Szilágyságban is – Anonymus szerint³⁶ – kazár (tehát ogur nyelvű) uralmat találtak Árpád honfoglalói.³⁷ Másfelé a honfoglalók nyelvét beszélő, azokat szívesen fogadó székelyekről ír. Ezek pedig nem lehettek egyebek, mint Kurt fia Köbernek, a 7. század végén ideköltöző onogur népének az utódai, akik azóta magukba olvasztották az esetleges ókori népmaradványokat, a gepidákat, avarokat és a szlávok egy részét. *Székelyek*, tehát a honfoglalóhoz csatlakozó nép volt, mely szabad állapotát megőrizte, de a törzsek hierarchiájában utolsó lévén, határőrségre köteleztetett. Az ő utódait telepítették el a Tiszántúlról (Krasznából is) a 12. században, de a maradék Közép-Szolnokban megmaradtak: meggyőződésem, hogy a mai tövisháti, *ë-ző* nyelvjárású magyarok e honfoglalás előtti nép ivadékai. A honfoglalók az itt talált egész (gyér) lakosságot összefű szorították kissé, és melléjük, közéjük telepedtek, szabad, nemzeti szállásbirtokot (Kaplyon, Semjén) létesítettek – inkább az alföldi részeken. Eme honfoglalók utódai volnának a mai érmelléki *í-ző* magyarok, akikhez adódtak a 12. században a székelyek helyére telepített *í-zők* utódai.

³³ Keresztyén egyházi – zsidó, görög, latin, germán – eredetű.

³⁴ Legyen ez válasz BÓNA István i.m. 233. kérdésére a szilágysági szláv-magyar utódlás feltételezésére vonatkozóan.

³⁵ A krasznai magyarság nyelvjárása következetesen *í-ző*, míg a szomszédos Közép-szolnokiaké *ë-ző*. Nyilvánvaló, hogy a két vármegye magyar népe azonos emberfajból, de vármegyénként különböző nyelvcsoporthoz ered. ALMÁSI István: Szilágysági Magyar Népzene, Bukarest, 1979. Megállapítja ugyanis, hogy a népművészet, a népzene a népcsoport vérségi, faji leszármazási vonalát követi, anyanyelve viszont társadalomtörténeti változások hatása alatt fejlődött.

³⁶ ANONYMUS XI. és XIX-XXIII. fejezet

³⁷ A román történetírás (pl. PASCU, Șt.: Voievodatul Transilvaniei. I-II. Cluj, 1971. m.h.) könnyed lendülettel teszi túl magát Ménmarót kazár voltát illetően Anonymuson, és nagylelkűen a románok ősevé és hősevé avatja a bihari vezért. A román történetírásban a képzeletnek teljes forrásértéke van, de mi kénytelenek vagyunk az írott dokumentumokat előnyben részesíteni a képzelettel szemben, megőrizve teljes tiszteletünket a másik módszer iránt.

A 11. században elszóródó *besenyők* Magyarországra kerülő részét a király – valószínű, székely joggal és kötelességgel – széttelepítette az országban. Jutott belőlük a Szilágyságba is,³⁸ ahol utódaik magyarok lettek teljességgel, csak az őket környező falvak lakossága látja ezek erkölceit ma is másnak.³⁹ A teljesség kedvéért ne feledkezzünk meg a *szlávokról*, akiknek a beszivárgása a honfoglalás után is tovább folyt.

Helynévlemezésünk tehát igazolja azokat a más forrásokat, melyek szerint a 12. század elején a király Erdélybe költöztette a tisztántúli székelyeket. A felszabaduló területen, az ország más részeiről ide telepített lakossággal királyi vármegyéket szerveztek. Így keletkezett előbb Szatmár, majd Bihar és végül Kraszna. Világosan látszik ez Kraszna középkori helyneveinek (fentebb részletezett) számképén: a különböző anyanyelvűek olyan egyformán oszlanak meg a három minőségi övezet között, hogy ez csak *egyidejű* letelepedés eredménye lehet. Ez pedig, csak a vármegyék szervezésekor lehetett.⁴⁰ A vármegye szervezésekor⁴¹ Krasznában a székelyekből maradó magyar, ogur és szláv származású, de már magyar nyelvű népességet sűrűbbre szorította a hatóság (ezek nem lévén nemzeti szállásbirtokosok), és mellékük-közéjük több *szlávot* és kevesebb magyart hozott. A szlávok egy része horvát, cseh és efféle szórvány volt,⁴² de zömük *rutén*.⁴³ A székely ivadékok „szabadok” maradtak, az új magyar telepések elvegyültek a régiekkel. A krasznai várnépek tömege szlávokból került ki.⁴⁴ Bizonyosan a krasznai szláv telepítéssel egyidejű – tehát 12. századi – a Közép-Szolnokba később sorozott öt középkori falu⁴⁵ telepítése is. Minőségi övezeti hasonlóságuk is erre utal.

A 13. század elejétől ismét egyforma és párhuzamos a két szilágysági vármegye településtörténete. A tatárjárás-kori népesedési helyzetet jelzi a középkori magyar helynevek összesítésének végösszege: a 244 falu közül 192-nek van magyar képzésű neve, és 52-nek szláv. Ez a lakosság négyötödét mondja magyarnak és egyötödét szlávnak. Az akkor magyar nyelvűek egyötöde ogur származású és egyhatoda szlávból magyarosodott a honfoglalás óta. A tatárjárás idején még szlávul beszélők (kb. száz évvel ideköltözésük után) a következő száz év alatt, a románok szilágysági megjelenéséig, nagyjából el is magyarosodtak.

A szlávok szilágysági vándorlása nem zárult el ezzel a 12. századival. Erre utal az a különös jelenség, melyet a román helységnevek jegyzékében figyelhetünk meg: nyolc falunak olyan szláv eredetű neve van a románban, amelyek különböznek a magyarban levőktől – Kecskésfalva/Săliște,

³⁸ Erre következtethetünk néhány oguz-hangzású helynévből, mint Diósad, Doba, Ipp, Lele, Zilah stb. PETRI i.m. I. 152. ezeket avar eredetűeknek mondja. (Különben az avarok is oguzok voltak.)

³⁹ A teljesség kedvéért kell megemlítenünk, hogy Kárásztelek eredeti „Káliztelek”-neve *káliz*, tehát zsidó vallású ogur (más vélemény szerint muzulmán horezmi) szórványt jelöl. PETRI i.m. III. 605.

A tövisháti Bogdánd lakóit a környékbéli tatár származásúaknak mondják, és *gugucnak* csúfolják. A gugucok (gök-uguz = kék-úz) pedig, a kunokhoz csatlakozott úzok voltak. Utódaik nagyobb számban a Duna-delta környékén éltek.

⁴⁰ Ezt támasztják alá az összehasonlításul közölt bihari és szatmári adatok is. Vö. KNIEZSA i.m.

⁴¹ PAULER i.m. szerint 1141-1161, II. Géza uralkodása idején.

⁴² Krasznahorvát és Somlyócehi neve erre utal.

⁴³ PETRI i.m. 152, a Várad Regestrum egyik tanúzása alapján.

⁴⁴ Mindhárom itt épült vár szláv-nevű: Kraszna, Somlyó, Valkó.

⁴⁵ Csány, Kegye, Alsószopor, Felsőszopor és Úsztató.

Bükkötőfalú/Stremțiu, Úsztató/Pîgaia, Bogdánháza/Stîrciu, Boronamező/Poinița, Krasznatőfalú/Sîrbi, Újvágás/Lazuri és Kisgoroszló/Traniș. Mind a nyolc *román jellegű* (villa olahalis) falu már a 15. században. Erre csak az az egyetlen magyarázat lehet, hogy a 14. és 15. században, a román telepítést megelőzően, még volt egy szláv telepítés Szilágyság hegyvidéki részére. Ezekről még azt sem mondhatjuk, hogy Kariatovics ruténjei lettek volna (akik aztán továbbmentek), hiszen az egyik falu neve félreérthetetlenül utal *szerb* lakosságra, akik inkább Bogdán románjaihoz csatlakozva jöhettek. Persze, ez nem azt jelenti, hogy összesen csak nyolc faluba telepedtek szlávok a románok előtt, hanem azt, hogy csak ezekben *nem érte* ott az új szláv telepítés az előző magyar (vagy esetleg más származású) lakosságot, hogy a falu régi nevét átörökíthette volna. Ezek mindnyája hegyi övezetben fekszik, tehát elnéptelenedése – lévén az a letelepedés fordítottja – először következik be, ha a természetes adottságok odaváltoznak.

Szilágysági vonatkozásban sem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a Kárpátalján észlelt jelenséget, hogy a rutének románnak mondják magukat, hogy így részesülhessenek a *jus olahalis* előnyeiből. A Drágfiak nagy telepítései csak románokra szorítkoztak, de nem kértek senkitől keresztlevelet. Bizonyos, hogy a jelen munkában „románnak” mondott egyének, falvak és egyéb jelenségek is nagy százalékban szláv rutént takarnak, akik esetleg már Máramaros előtt, Moldvában csatlakoztak ahhoz. (E jelenség világosan felismerhető a későbbi, az újkori román telepítéseken is.) A szlávoknak ez a románok közé keveredése esetleg indokol valamit a román helynevek túlnyomó szláv voltán is. Viszont nekünk itt és most nincs miért sokat időznünk azon, hogy a Szilágyságban hajdan települt szlávok idetelepedésükkor, vagy közvetlenül utána románosodtak-e el. Mert az eredmény a mi szempontunkból ugyanaz.

A románok szilágysági szereplésének számaránya tekintetében tájékozatlanok maradunk, ha csak a helynevekre támaszkodunk, hiszen még 1550-ben is csak öt hegyi falunak van román neve. De nem is szorulunk itt helynévelemzéseken alapuló következtetésekre, amikor kellő számú, nyilvánvaló és vitathatatlan tanúságú oklevél áll rendelkezésünkre. Láttuk a helynevek elemzése alapján, hogy a románok a magyarok és a szlávok után jöttek a Szilágyságba. Sem a régészet, sem a hagyomány,⁴⁶ legkevésbé írásos emlékek⁴⁷ nem jeleznek itt román előfordulást a 14. század negyedik évtizede előtt. Valkó vára tartozékainak 1341. évi jegyzéke sorolja fel az első hat román falut a Szilágyságban,⁴⁸ mind a rézaljai hegyvidéken, Kraszna vármegyében. Ezeket követi a Drágfiaknak akkor adományozott Aranyos vára tartozékainak jegyzékén tizenhárom szilágysági falu,⁴⁹ majd 1392-

⁴⁶ Szellemes SZIKSZAI Lajos alispán megállapítása (Szilágyság-vármegye milleniumi közgyűlésének jegyzőkönyve. 16.): A környékbeli román lakosság nem tud az 1284 után elpusztult, nagyhírű meszesi Benedek rendi kolostorról (a környék korabeli földesuráról). A romokat mindenféle babonás névvel illeti.

⁴⁷ PASCU, Șt.: Die mittelalterliche Dorfsiedlungen in Siebenbürgen. București, 1960. szerint az 1332-1337. pápai tizedjegyzékben *nem* szereplő falvak románok. Ha azon idők kínai és perui falvainak – melyek szintén hiányoznak a jegyzékekből – román volt a lakosságot: valószínű, hogy a szilágyságiaké is.

⁴⁸ ANJOU-KORI Okmánytár IV. Budapest, 1902. 143: A valkai uradalom román falvai 1341-ben: Elyüs, Felső-Szék, Füzes, Halmosd, Mikóháza és Tuszatelke.

⁴⁹ A WESSELÉNYI lt. eredeti okmányára hivatkozik PETRI i.m. II. 15: Az aranyosi uradalom román falvai 1388-ban: Dabjon, Füreményes, Szamos-Goroszló, Inó, Kucsó, Mutos, Nagyszeg, Oláh-Nádasd, Náprád, Szilágyság-Paptelek, Solymos, Szélszeg és Turbóca.

ben az erdődi uradalom nyolc faluja,⁵⁰ és 1423-ban a Jakcsiak négy helysége,⁵¹ valamint 1424-ben Kővárhoz tartozó tizenhat szilágysági falu.⁵² A 15. században még folytatódik a sor: 1472-ben említődik négy román falu,⁵³ és a valkai uradalomhoz tartozó újabb huszonhét falu,⁵⁴ valamint a csak 1491-ben felsorolt még négy román falu.⁵⁵ Összesen tehát 82 román falu volt Szilágyságban a középkor végén.⁵⁶

Magyarország más részein már korábban is megtelepedtek románok, de itt, Szilágyságban ez az 1341-es adat az első nyomuk. Tudjuk, hogy Jánki László kalocsai érsek hosszas tárgyalásainak eredményeképpen 1335-36-ban Magyarországra költözött az előkelő balkáni családból származó Mikula fia Bogdán vajda román népével együtt.⁵⁷ Ezek közül kerülhetett ki az a hatfalunyi, akiket Dancs mester, Károly király hűséges embere, komáromi és krasznai főispán, a valkai uradalom birtokosa telepítette le Rézalján. A többi az északkeleti megyékben kapott helyet, az addig beköltözött románokkal és ruténnel vegyesen. Tíz év múlva egy részük Drágos vajda vezetésével, Lackfi Endre főparancsnoksága alatt elfoglalta Moldvát a tatároktól és odaköltözött (a király által kinevezett) vajdának. Bogdán viszont megunta a szűkös Máramarost, válogatott embereivel elkergette Moldvából Drágos fia Szász vajdát, és maga lett helyette – most már nem kinevezett – moldovai vajda. Ekképpen 1365-ben Szász vajda fiai: Balk, Drág és János vajdák ismét Magyarországra jöttek, hol is a királytól maguk és hűséges népük számára kiterjedt birtokokat kaptak, köztük az aranyosi, bélteki és kővári uradalmakat. Ez uradalmak régebbi lakosságát összébb telepítették, és így helyet csináltak kilencvenhárom falunyi románnak, melyek közül harminchét Szilágyság területén feküdt.⁵⁸

A törökök 15. századi előnyomulása, a balkáni románok sorsának súlyosbodása egyrészt, a magyar uralom alattiak viszonylagos jobb élete másrészt, valamint a magyar nagybirtokosság mohó jobbágy-politikája következtében folyt tovább a román bevándorlás. A Jakcsiak négy meszesi falut

⁵⁰ HURMUZAKI, E.: Documente privitoare la istoria Românilor. București, 1887. 316. szerint: Bábca, Bikáca, Basafalva, Egerbegy, Godonász, Kolbászfalva, Örményes és Patakfalva.

⁵¹ PETRI i.m. II. 405: Bréd, Kelence, Mojgrád és Vártelek.

⁵² CSÁNKI i.m. I. 548. szerint a kővári uradalomnak Szilágyság területén a következő román falvai voltak 1424-ben: Alsó-Berekszó, Felső-Berekszó, Borzlyuk, Gardánfalva, Hadad-Györtelek, Kecskésfalva, Redefalva, Somos, Alsó-Szivágy, Felső-Szivágy, Tóhát, Bükk-Tótfalu, Vadafalva, Alsó-Várca, Közép-Várca és Felső-Várca.

⁵³ A Drágfiak zálogba veszik az Álmosdiaktól Csány, Alsó-Szopor, Felső-Szopor és Úsztató román falvakat. PETRI i.m.m.h.

⁵⁴ CSÁNKI i.m. I. 586: A valkai uradalom újabb román falvai: Bagolyfalva, Alsó-Bán, Felső-Bán, Bogdánháza, Boján, Boronamező, Cserese, Csízér, Detrethem, Gyümölcényes, Jáz, Felső-Kaznacs, Oláh-Kecel, Kékes, Palicka, Füzes-Paptelek, Pecsely, Perje, Porc, Rákpataka, Szentkeresztfalva, Tormafalva, Kraszna-Tótfalu, Újvágás, Vajkfalva, Oláh-Valkó és Valkó-Váralja.

⁵⁵ PETRI i.m. III. 450: Oláh-Csaholy, Kis-Goroszló, Kis-Nyíres és Somfalva.

⁵⁶ Talán a kusalyi ferences kolostor alapító levele is a románok szilágysági jelenlétére mutat 1422-ben, amikor ortodox-szakadárvallásúakat említ a környéken (Wesselényi lt. idézi PETRI i.m. I. 599.), habár itt a reformációig nyugodtan élhettek a Szent István előtt ortodoxnak keresztelt magyarok leszármazottjai is. Az, hogy Szent István az egri és a csanádi püspökségen kívül csak a meghatározatlan székhelyű, erdélyi katolikus püspökséget tartotta szükségesnek létesíteni, az – a terület aránytalanul nagy volta miatt – csak azzal magyarázható, hogy itt a lakosság nem volt a római egyház híve. Szent István korában pedig, itt románok nem voltak.

⁵⁷ HÓMAN Bálint: Magyar történet. II. Budapest, 1942. 225.

⁵⁸ MAKKAI László: Erdély népei a középkorban. Magyarok és románok. I. Budapest, 1943. 407.

telepítettek, a szatmári és bihari (később Közép-Szolnokhoz csatolt) részekre pedig, az Álmosdiak szintén négyet. Az egész betetőzéséül a 15. század végéig a Bánfiak huszonhét román falut létesítettek Valkó vára uradalmában, a Rézalján.⁵⁹ Még Mátyás uralkodása alatt létesült ismét négy román falu a Drágfi-birtokokon.

Mohács sem vetett véget a folyamatnak. A 16. század derekán még hét román falu keletkezéséről tudunk,⁶⁰ de ekkor már – az egységes jobbágyság intézménye elavította a középkori oláh jogot – nem tartották számon a falvak nemzetiségi jellegét. Sok falu magyarrá vált nemzetiségi szempontból. Továbbá, már ekkor megkezdődtek a panaszok a román telepesek alkalmatlansága miatt. Hogy a románok jönnek, megtelepszenek, a következő évben odébbállnak egy-két faluval vagy megyével. Az adószedők hűlt helyüket találják csak. Jöhet az újabb telepes.⁶¹ Olyan nagy a mozgás, hogy két román falu⁶² egészen elnéptelenedik, míg hét új⁶⁰ keletkezik. Minden bizonnyal ingadozik állandóan a megmaradó falvak lélekszáma is.

Nándorfehérvár eleste és a mohácsi csatavesztés megindította a délvidéki magyarok menekülését is. Mohácstól a korszak végéig állandó a magyar menekültek betelepődése a Szilágyságba.⁶³

Szilágyság népe még a 16. század első felében csatlakozott a *reformáció*hoz,⁶⁴ legalábbis a magyarok. De bizonyos, hogy a románok közül is sokan. Ez pedig itt, a Szilágyságban addig ismeretlen folyamatot indított: a románok magyarosodását. Nincs ugyan bizonyítékom erre, de, mivel Magyarországon magyarosító hatása volt a reformációnak,⁶⁵ joggal tehetjük fel, hogy ez alól a Szilágyság sem volt kivétel, legalább is néhány, vegyes lakosságú falu viszonylatában. Azonban, ha volt is valamelyes magyarosodás, ez olyan jelentéktelen lehetett, és annyira következmények és folytatás nélkül maradt, hogy népesedéstörténetünkben nem kell vele foglalkoznunk.

A 16. század második felében, a tizenöt éves háborúig, Szilágyságban viszonylagos béke és biztonság volt. Viszonylagos, mert az 1560-as években itt vonulgattak egymás ellen a Szapolyai- és Habsburg-párti hadak, utolsó próbálkozásra, egymás legyőzésére, és Karácsony Péter fanatikussai is itt kaptak bátorságot néhány falu elpusztítására. A hetvenes évek pestise, török és tatár rabló beütések, persze, sok nyomorúságot, pusztulást okoztak, de ezek arányai messze elmaradtak a Magyarországon akkor másfelé általánosulthoz.⁶⁶

⁵⁹ MAKKAI i.m. 433.

⁶⁰ Ballaháza 1537, Csiglen 1545, Kis-Debrecen 1545, Égerhát 1543, Gurzófalva 1549, Dabjon-Újfalu 1549 és Hosszú-Újfalu 1582.

⁶¹ PETRI i.m. I. 153.

⁶² Mikóháza és Szentkeresztfalva.

⁶³ Például, az ország és a kor egyik nevezetes családja, a lekcsei Sulyok-család ekkor települt át a Szilágyságba – bizonyosan nem magánosan. PETRI i.m. VII. 432.

⁶⁴ BÍRÓ Károly: A szilágyszolnoki ev. ref. egyházmegyének rövid története. Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. 1874. 5.

⁶⁵ Vö. JAKAB Elek: Kolozsvár története. II. Kolozsvár, 1889.

⁶⁶ Ebben a korban – pontos dátumot nem ismerünk – még keletkezik két új falu: Cikó és Papfalva. Elpusztul viszont tizenegy: Adorjántelek, Baromlak, Bendőtelek, Bideskút, Csompasz, Daróctekek, Dédács, Gesztes, Ilyéstelek, Kene és Mázsatelek.

A hosszú háború viszont felért itt egy kisebb tatárjárással. Előbb a Szilágyságban gyülekeztek, vonultak a hadak: katonák, zsoldosok, hajdúk, nemesek, martalócok. A goroszlói csata után aztán a nyertesek úgy szabadultak a megyére, mint a fenevadak. Az akkori hadviselés egyáltalán nem kímélte sehol sem a lakosságot, de Mihály vajda és Basta generális még igyekezett egymást is felülmúlni a pusztításban és népirtásban. Hihetetlennek tűnik, de a korabeli források egybehangzóan vallják, hogy mindkettő a magyarokat tartotta ellenségének, és szent kötelességének érezte – egyesek szerint, császári utasításra – kiirtásukat.⁶⁷ A kiirtandók javaiból sem hagyták ott az elmozdíthatókat. De az elmozdíthatatlan javak iránt sem voltak közömbösek, mert azokat felgyújtották. Nem lehet tétlenséggel vádolni a jó és könnyű prédát soha meg nem vető török és tatár kóborlókat sem.⁶⁸ Szerencsére, Isten embere, Bocskai István csakhamar rendet, békét és biztonságot teremtett.

Már a tizenöt éves háború kezdetén nagy román menekülthullám jött, melyből Zsigmond fejedelem igyekezett minden megyének juttatni. Azután Mihály vajda idejében jött a következő, és végül, már a béke alatt, Radu vajdával a harmadik román menekült-csoport érkezett a Szilágyságba.⁶⁹ Került hát ember az elpusztultak pótlására. A telepítés most is a természetes rendhez igyekezett igazodni ugyan, tehát az első minőségi övezet elpusztult helyeire a szomszéd őslakók a következő övezetből, azok helyére viszont ismét a régiiek a harmadik övezetből, hogy rendszerint csak harmadik övezeti hely maradjon üresen – de olyan nagy méretű volt a pusztítás, hogy ezt a rendet nem mindig sikerült tartani. Új telepések kerültek ekkor jobb minőségű helyekre. Valószínű, hogy a Szamos és Szilágyság mentén ekkor telepedtek románok a nem-középkori oláhjogú falvakba, egyelőre magyarokkal vegyesen.⁷⁰

A bécsi békétől Várad elestéig tartó korszak nemcsak Erdély aranykora, de még inkább a Szilágyságé. Bármilyen nagy romlások voltak is itt a múltban, másfelé még súlyosabb volt a romlás, vagy hosszabb ideig tartott. Kiépült, megszépült, meggazdagodott a Szilágyság a Bethlen-Rákóczi-korban⁷¹ – persze, csak ilyen szerény, középeurópai mértékkel mérve. Magyar menekültek is ragadnak meg itt, a románok pedig eddig folynak, innen pedig csak szivárognak. A 17. század közepére Közép-Szolnok és Kraszna lakossága elérte a százezret. Ebből négyötöd a magyar és egyötöd a román. De ez az egyötödnyi román erdők közötti, félreeső kicsi falvakban élván, alig észlelhető. Társadalmi, politikai, gazdasági, művelődési súlyuk elenyésző.

Várad eleste után – mint a következő fejezetben látni fogjuk – Szilágyság úgy-annyira elpusztul, hogy csak jögi folytonossága maradt.

Az 1657-tel záródó első nagy korszakunk népesedéstörténetének összefoglalásául vegyük szemügyre a 9. sz. mellékletünket: „Szilágyság népesedési számképe 896-1896”⁷²: A honfoglalás

⁶⁷ SZÁDECZKY Lajos: Erdély és Mihály vajda története. Temesvár, 1893. 46.

⁶⁸ PETRI i.m. I. 146.

⁶⁹ PETRI i.m. I. 237.

⁷⁰ JAKÓ Zsigmond: Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban. Magyarok és románok. Budapest, 1943. 532.

⁷¹ MAROSI István: Topica Descriptio Sylvaniae. 1684. Idézi PETRI i.m. I. 626.

⁷² Eme táblázatot a népesedési természetes jelenségeknek ismert becslési módszerével, a Théodul-képletek alkalmazásával állítottuk össze:

előtti lakosságot („Ménmarót népe”) arbitrarikusan 3600 lélekre becsüljük, közte 1200 (33,33%) magyar, 900 (25,00%) ogur és más török, 900 (25,00%) szláv és 600 (16,67%) egyéb (gepidák, ókori maradványok) nyelvű. Ez a szám 720-szal szaporodik ugyan a honfoglalásig, de akkor 480 lakos elmegy a visszavonuló bolgár főhatalommal. Árpád Szilágyságba települő honfoglalóinak számát 12000-re becsüljük, melynek 62,50%-a magyar, 20,00%-a ogur és más török, 2,50%-a alán, káliz, arab, zsidó stb. töredék és 15,00%-a szláv.⁷³

A Szent István alatti besenyő telepések számát az akkori lakosság 3,20%-ára becsülöm. A 12. század közepén az addigi lakosság egészében magyar nyelven beszélt. A székelyek akkori eltelepítése tízezernyi (25,00%) magyarral csökkentette a lakosság számát, de jöttek helyükbe mások, köztük vagy húszfalunyi szláv.

A 14. század közepén, az első hat román falu megjelenésekor már az azelőtti szlávok jó része, és a tatárjárás után telepített kun-tatárok is magyar nyelvűek.

Végső létszám:	Induló létszám:	Évek száma:	Szaporodási ráta:
$A = C(1 + r)^n \pm k$	$C = \frac{A}{(1+r)^n}$	$n = \frac{\lg A - \lg C}{\lg(1+r)}$	$r = \sqrt[n]{\frac{A}{C}} - 1$

Középkorra vonatkozó számításunk egyik alapja (C) a honfoglalás korára becsült lélekszám, a másik (A) az 1553. adóösszeírás eredménye, melyekhez hozzáadandók, illetve kivonandók a folyamaton kívüli értékek (k), mint a bevándorlás-kivándorlás.

PETRI i.m. I. 160-165. szerint az 1553-as adóösszeírás talált Közép-Szolnok és Kraszna vármegyében:

Adózó porta	2105
Nemadózó család	4988
A nemadózó családok közül:	
Nemes	187
Bíró	149
Új vagy leégett h.	1407
Zsellér és szegény	2926
Szolga	319

ACSÁDY Ignác: A magyar jobbágynépeség száma a mohácsi vész után. Budapest, 1889-ben egy portára húsz, egy családra pedig öt lelket számol. Így a Szilágyság 1553-i lakossága 67040 lélek. Ez a lakosság 240 helységben lakik, melyek közül 86 román jellegű. (Névszerinti felsorolásukat lásd fentebb.) E román falvakban volt összesen 252 adózó porta és 826 nemadózó család. A román népesség ezek szerint 9168, a magyaroké pedig 57872 lélek.

A természetes szaporodást (szaporodási ráta = r) a középkori Európára nemzetközileg is elfogadott (WAGNER, E. i.m. 167.) 20%-kal számoltuk ötvenévenként, mert a Théodul-számolás ennyit mutatott. Ez szépen alkalmazhatónak is bizonyult jelen esetünkben is, kivéve az 1550-1650 időszakot, mikor is a román szaporodást kénytelen voltam 30%-kal számolni (a magyaroktól véve el a különbséget), másként eltorzult volna a számképünk.

Mivel a táblázat *minden száma* becslés eredménye, abszolút mennyiségi értéknek nem vehető, de a népesség időbeli változásait, mint jelenséget, annál inkább tükrözik. Persze, a magyarázni és megmutatni kívánt állításaink határain belül.

⁷³ Meggyőződés, hogy Árpádnak nagyszámú szláv alattvalója volt már a bejövétel előtt is: ha a schythiai onogurok szláv rabszolgákat adta el a bizánciaknak – mint annyi forrás írja – nyilván, csak a felesleget vitték piacra, mely auljaik kellő számú szolgálával való ellátása után maradt. Ezeket pedig nem hagyták ott, hanem magukkal hozták. (Az onogurok szlávokkal jobban kevert része Aszparuhhal a Balkánra telepedett a 7. században.) Hozzánk Köber jött akkor, és az ő népe többségében magyar nyelvű onogur volt.

A románok bevándorlása három évszázadon át folyt (és persze, a következő századokban is). Az első háromszáz lélek az akkori harmincezres lakosság 1,00%-a, az utolsó, az 1600. utáni 1800 lélek pedig 1,80%-a az akkor lakosságnak. Így szaporodott a románok arányszáma az 1650-ben becsült 100440 összlakos 19,35%-ára. Viszont az azután következő pusztulás csaknem az egész románságot kiséperte a Szilágyságból. A magyarsággal együtt.

Sylvania felixnek csak emléke maradt.

II. 1657 – 1711

A pusztulás kora

Szokás Magyarország Mátyás-kori számképét egybevetni a III. Károly-korival, hogy így a kétszázötven év alatti példa nélküli pusztulás megdöbbenő voltát láttassák. Nos, az a folyamat, mely országosan kétszázötven évig tartott, a Szilágyságban lezajlott egy fél évszázad alatt. És nemcsak felgyorsultak itt a pusztulás eseményei, hanem az ország egész területén elszórt, másfelé helyi jelenségnek vélt bajok, háborús rémségek, politikai hibák, társadalmi betegségek is mind idegyűltek erre az időre a Szilágyságba, hogy ez a vidék legyen a világtörténelmi romlás szemléltető ábrája. Azt megszoktuk, hogy idegen seregek taposása, dögvészes járványok, áruló közöny pusztulást okoznak, de hogy a baráti hűség, az áldozatos ragaszkodás még azt is elvigye, amit a gyűlölködő ellenségeskedés meghagyott, arra csak a Szilágyság kuruc-kori történetében van példa.

Az Árpádok kihalása után Magyarország súlypontja a Duna-kanyar környékéről délnyugatra tolódott. Onnan már a 15. század végére átjött északkeletre. Nem véletlen, hogy innen kerültek ki az ország politikai és szellemi vezetői, innen indultak a politikai és szellemi mozgalmak, és a másfelől indultak sikerének záloga is Északpárcium hozzáállása volt. Itt volt a melegágya a reformációnak, innen szervezték a Magyar Királyság keleti feléből az Erdélynek nevezett akkori tényleges Magyarországot, a magyarság akkori megmaradásának politikai lehetőségét. Nyilvánvaló, hogy ilyen nagy feladatnak csak magas társadalmi és gazdasági fejlettségű vidék, és főként nép felelhetett meg. De ezzel sem volt hiba. A bécsi és zsitvatoroki békeszerződések, valamint a nagy erdélyi fejedelmek bölcs kormányzata Ígéret Földjévé tették Középeurópa számára Erdélyt és abban elsősorban Párciumot. A béke, a biztonság, az anyagi és szellemi jólét szigete volt a Szilágyság ekkor. Aki csak tehette, ide menekült a háborús dúlások, idegen seregek rablásai, zsarnokok önkénye, fanatikusok vallásüldözése, általában a békétlenség és bizonytalanság, a rendetlenség poklából. Százezernyire duzzadt Szilágyság lakossága a 17. század közepére. És ennek a rengeteg embernek mind érdemes volt idejönni, itt megtelepedni, mert itt jó megélhetést talált mind. Virágzó mezőgazdaság, földművelés, állattenyésztés, híres szőlőtermelés, megfelelő kiszolgáló ipar és kereskedelem gondoskodott a szükségesekről. Meleg otthont adó ház, hálaadás helyéül templom volt mindenki

számára a szép, gazdag, rendezett falvak és mezővárosok sorában.⁷⁴ De mindez semmivé lett egy fél évszázad alatt.

1657 januárjában indultak el az erdélyi seregek Lengyelország meghódítására, és 1664 januárjában hagyták el Kolozsvárt a császári katonák. Ez alatt a hét esztendő alatt öt erdélyi fejedelem, négy török pasa, három császári tábornok és két tatár kán hadai taposták az egyetlen ki haza földjét. Közben bekövetkezett a Buda eleste óta bennünket ért legnagyobb veszteség: 1660. augusztus 27-én a császáriak galádsága török kézre juttatta Váradot.⁷⁵ És ki tudja, még mi minden következett volna, ha az azóta is sokat gúnyolt, de valójában kortársait meghaladó bölcsességű Apafi Mihály makacs realizmusa nem szerzett volna harmincéves békét és nyugalmat Erdélynek?

Várad elestével a hozzátartozó tartomány is török hódoltsági területté lett. Piri pasa azonnal el is indult (nem egyedül), hogy defterbe vegye a padisah új adóalanyait: mindenkit és mindent, ami Kolozsvár (az erdélyi főkapitányság új székhelye Várad helyett) Szamosújvár és Kővár végváraktól nyugatra feküdt. Apafi fejedelem sürgetésére a szultán elismerte ugyan, hogy a Sebesvár-Almás-Szilágysomlyó-Székelyhíd végvárvonaltól keletre fekvő vidék erdélyi felségterület (bár), de azért adóznia kell a váradi török őrség fenntartására. A bécsi császár is elismerte, hogy Közép-Szolnok és Kraszna az erdélyi fejedeleméi, de a szatmári várba rakott császári katonaság parancsnoka szerint e két vármegye voltaképpen nem is Erdély, hanem a császárt megillető Báthori-Rákóczi-örökség része, és ezért illendő, hogy az ottaniak is hozzájáruljanak a császári hadak fenntartásához. Isztambul és Bécs messze voltak, Várad és Szatmár közel, a somlyói és szilágycsehi vár erdélyi katonasága pedig kevés és gyenge. Így a váradi pasa adószedői (csak egy-két civil írnok ugyan, de századnyi katona és még több „kisegítő” martalóc kíséretében) rendszeresen járták a Szilágyságot. Ahol volt miből, fizettek a népek. Ahol anyagi érték nem volt, ott rabszolgapiacon értékesíthető emberben vették fel az adót. (A szultán alattvalóját ugyan nem volt szabad rabszolgává tenni, de – ugye – a felséges padisah elismerte, hogy ezek az erdélyi fejedelem alattvalói.⁷⁶) A nem értékesíthető emberek fejével

⁷⁴ MAROSI István i.m. valóságos Eldorádónak írja Szilágyságot.

⁷⁵ Nem tartozik feladataink közé az akkori köztörténet eseményeinek taglalása, vagy bármily vázlatos rendszerezése, vagy azok felsorolása. (Amellett, hogy ez az anyag óriási mennyiségű, terjedelmű és mélységű, a legkiválóbb tudósok tárgyalták és vitatták e kor történelmét, és – valószínű – még sok tudós fogja tárgyalni és vitatni a jövőben is.) Mi itt csak egy-két adat és inkább a kor és hely elviselhetetlenül nyomasztó légkörének érzékeltetésére szorítkozunk.

⁷⁶ Ne róvassék fel a szerzőnek a használt ironikus hangnem, mert akkor nálunk nemcsak a cinikus beszéd, hanem a cinikus szemlélet és cinikus viselkedés is általános is, jellemző is volt. Ha egyéb nem harsogná, ez is jelezné népünk akkori szörnyű kiszolgáltatottságát, megalázottságát. (Kénytelenek leszünk a továbbiakban is igénybe venni a kifejezések a kifejezésnek ezt a módszerét, ha olyasmit kell láttatnunk, amit szavakkal csak költő lenne képes megmutatni.) A használt hangnemre, és hogy mi mindent követelhetek, arra csak egy esetet idézünk (PETRI i.m. I. 321.): a szatmári császári katonák török foglyokat ejtettek. Ezek kiváltása is szilágysági jobbágyság kötelessége lett. A margittai, tasnádi és szántai bírák a következő levelet kapták 1678-ban: „Én, a hatalmas, győzhetetlen török császárnak egyik fő híve, Mutebeli Mehmet Aga Olay Bék tinektek uratok, erősen parancsolom, mint jobbágyaimnak ... hogy igen-igen hamarsággal ... Szatmárra menjetek és a török rabokat ... kezességre ... hozzátok ki. Mert ... tü ebek az fejetekeket igen felemeltétek: a mit parancsolok, abban nem akartok forgolódni, mit el nem szenvedek, hanem szófogatatlanságért erősen megveretek az bírákban, azon kívül bírságot is veszek rajtatok, ebek, disznó hamis ebek, ez levelem miként érkezik, mingyarást a rabokat kezességen kihozzatok, disznók, mert ha igen hamarsággal ki nem hozzátok, behozatom a bírákat, úgy elveretem, míg e világon éltek, megemlegetik róla, azonkívül bírságot is végzek rajtatok.”

megrakott szekerek is ott sorakoztak az adó szállító szekerek és a láncra fűzött rabok csordái mögött, és vonultak Várad és Isztambul felé. A falut meg felgyújtották. Felgyújtották azt a falut is, amelynek lakossága a defteresek jöttének hírére elmenekült. Mire a somlyói vagy csehi őrség katonái odaértek – ha egyáltalán elindultak – már az ötödik falut égették a törökök. Ezt a pogány szörnyűséget nem nézhették tétlenül a szatmári németek, és – mert a fejedelem képtelen volt megvédeni ezt a szerencsétlen, de keresztyén népet –, ha csak tehették csapatokat küldtek Szilágyságba. Ezeket, persze, illetett szabadítóként fogadni és ellátni. De voltak falvak, ahol arra hívatkoztak, hogy nincs török, és nem mutattak lelkesedést a felszabadítás miatt. Azokat joggal nézték pogány törökkel cimboráló ellenségnek, akik kirablása és felégetése egyenesen keresztyéni kötelességük volt. Az embertelenül végigrabolt Erdély fejedelme sem mondhatott le e vidék adójáról, hiszen a közhatalmi szolgáltatásokat (bármilyenek voltak is, csak voltak valamilyenek), terhei reá nehezedtek. A fejedelem adószedői is rendszeresen begyűjtötték, amit és amennyit lehetett. Persze, emberséges eszközökkel, jogszerű, civilizált módszerekkel, helyi, jól ismert személyekkel. De a szultán és a császár harácsolóinak személyét senki sem ismerte, igazoló iratokat ezek nem mutattak, ahogy, aki fizet, biztos lehessen abban, hogy a váradi pasa, illetve a szatmári kapitány pénztárába fizetett. Mindegyik csapat magát mondta adószedésre egyedül jogosultnak, és hiába állították a népek, hogy hát a múlt héten fizették ki a szultán adóját: az nem érvényes, mert azt valami gyalázatos rablók vitték el, akik csak hazudták magukat a nagyságos pasa küldötteinek. (Hasonlóképpen a szatmári németek is.) És odaadni mindent, ha van, tűrni a rablást, a rabul ejtetést, gyilkoltatást, égettetést ismét. Ilyen körülmények között a magukat török vagy német adószedőknek hazudó rablócsapatok többszöröse voltak azoknak, akiket tényleg küldtek Váradról vagy Szatmárról. Hogy ezek küldetése is jogellenes volt a fejedelem területén – az nyilvánvaló.

Az elvihető és elégethető javak elvesztése csak egyik oldalát jelentik a szenvedett kárnak. Másik oldal az, hogy az élet- és vagyonbiztonság hiánya, a rablóktól való állandó félelem között műveletlenül, gondozatlanul maradtak a szántóföldek, szőlők, kertek, hiszen ezek termése – ha volt – több szomorúságot hozott a gazdára, mint örömet. És minek építeni a leégett házat? Hogy ismét csak leégjen? És tatározni a romladozót? Bizony a tényleges veszteségnél nagyobb volt az az általános erkölcsi süllyedés, mely a szebb, jobb, emberibb élet igényének az elenyészését eredményezte. (Hogy a mások élete, nyomorúságos tulajdona, emberi élet-igénye és méltósága, és bizony szemérme iránt – talán előbb – odalett a tisztelet, az csak természetes.)

A sok rossz között az egyetlen – szintén rossz – lehetőség, mely csupasz élet megmentésével kecsegtetett, a menekülés volt: összekapkodni valamit abból, ami megmaradt, és elfutni valahová, ahol átvészélést lehetett remélni. Elsősorban a legközelebbi, eldugott faluba. Majd a távolabbi, de biztosabb, félreeső, hegyvidéki román faluba (vállalva az ottani lakosok elviselhetetlenségig civilizálatlan, igénytelen körülményeit). De a martalócok is rájöttek, hogy a jó kövér, alföldi helyeken semmit sem lehet találni, békén hagyták hát ezeket a helyeket, és kizárólag az erdőségek tisztásaira eldugott, apró falvakat támadták, rabolták, égették. A lakosok visszaköltöztek előző helyükre, aztán megint a hegyek közé, utána megint vissza. Halálig, vagy messzebbre menekülésig. Ment mindenki,

aki mehetett. Elsősorban Erdélybe, de mentek a királyi Magyarországra és még messzebbre, nyugatra. Sőt, még török fennhatóság alá is menekültek innen, a senki és mindenki földjéről.⁷⁷

Ha van az olvasónak képzelőereje, mérje fel, milyen nyomorúság szakadt azokra, akik egy ilyen szerencsétlen Szilágyságba voltak kénytelenek menekülni?! Mert ilyen menekülés is következett: jöttek a kurucok,⁷⁸ a magyarországi bujdosók.⁷⁹

A császár-király embertelen módszerei és eszközei, melyek alkalmazásával birodalmában az itt teljességgel megalapozatlan és irreális abszolút monarhiát megteremteni igyekezett, olyan ellenkezést és elkeseredést váltott ki Magyarországon, mely maga után vont a tömeges belső és külső menekülést, a bujdosók, a kurucok számának felszaporodását. Ez 1672-re annyira megemelkedett – egyelőre többségében az otthoni erdőkben és Kárpátalján, valamint a váradi pasa védnöksége alatt, Biharban –, hogy fegyveresen próbáltak visszaütni üldözőikre. De ők is, és a segítségükre cammogó erdélyiek is vereséget szenvedtek a császáriaktól. Vereségük után a magyarországi rémuralom még féktelenebb lett, és ez most már ezres és tízezres rendűre emelte a menekülők számát. A császár kérésére a szultán megtiltotta Apafinak, hogy kurucoknak menedéket adjon. Apafi persze, ebben is azonnal engedelmeskedett: akinek nincs birtoka Erdély területén, annak el kell hagynia Erdélyt. Azok menjenek Közép-Szolnok és Kraszna vármegyékbe, mert az nem Erdély, hanem Párcium.

Ha már a fejedelem Szilágyságba engedte a menekülteket, oda vonultak az addig Biharban veszteglő csapatok is. Ha pedig, már itt voltak, átmentek labancot pusztítani Szatmárra, a császáriak területére. A szatmári kapitány – a fejedelemhez juttatott tiltakozása hangsúlyául – csapatokat küldött Szilágyságba a kurucok megbüntetésére. Először csak szórványosan, aztán mind rendszerezesebben tévesztették össze a labancok is, a kurucok is az ellenséget az azokat – kényszerből – kiszolgáló lakossággal. A kurucok közelebb is voltak, többen is voltak, inkább rá is kényszerültek, és ezért tagadhatatlanul ők raboltak, pusztítottak többet. Hadad várára támaszkodva – ez Wesselényi Pálé volt – valóságos török veszedelmei lettek a vidéknek. A somlyói fejedelmi kapitány nem bírt velük, és főparancsnokához fordult segítségért. Apafi – tanácsosai javaslatára – kipurancsolta a kurucokat

⁷⁷ A menekülések legkülönbözőbb eseteit ismerteti SZIKSZAI Lajos i.m. és ENYEDI István: II. Rákóczi György veszedelméről. Közli MIKÓ Imre: Erdélyi történelmi adatok. IV. 806. és köv.

⁷⁸ „Kuruc” és „labanc” török eredetű szavak: kuruci = felkelő, felszabadító, és yabanci = idegen.

⁷⁹ Hogy Álszent Lipót császár, aki nem volt értelmesebb családja átlagánál sem, saját ötletéből, vagy jezsuitái tanácsára és mások biztatására határozta el, hogy az angol, spanyol és francia egységes monarhiák megszületése után megteremti a „modern”, egységes, nemzetek feletti abszolút egyeduralmát – az a lélektanra és nem a történettudományra tartozik. De elhatározta és hozzá is kezdett. Hogy az ő alattvalói sokféle eredetűek, hagyományúak voltak, az nem volt előtte akadály: majd lesznek egységesen németek és katolikusok. Hogy miért kezdte mégis éppen legodaadóbb híveivel, a magyar katolikus főurakkal – az elvben nem érthető ugyan, de gyakorlatban annál inkább bevált, mert olyan általános elkeseredést szült, mely minden magyarországi alattvalóját ellenségévé tette. Ezek ellen pedig, már tényleg volt miért fellépni minden ismert és addig ismeretlen eszközzel: idegen katonasággal, vészbíróssággal, üldözéssel, terrorral, vérpaddal, gályarabsággal, tűzzel-vassal, fenyegetéssel és minden fortélyal, amit csak az erkölcs gátját vesztett rosszindulat kitalálhat. A rémtettek elkövetőinek még a neve is szennyez: ne is említsük őket! Pedig európai uralkodó családok tagjai (köztük az utolsó Báthori-leány) is voltak közöttük, az Egyház bíborosai, nagy hírű keresztyén hadvezérek, vitéz katonák, neves jogtudósok (köztük a bíró, akiről a hóhérokot elnevezték), valamint nemzetközi bűnözők, világcsavargó kalandorok és közönséges rabló zsoldosok mellett. Ezek olyan leleménnyel és következetességgel jártak el, hogy boldog volt Magyarországon, aki a pusztá életét – elsősorban Erdélybe – menthette.

Közép-Szolnok és Kraszna vármegyéből. A nagya át is ment Biharba, de sokan maradtak itt is vendégként. Később visszaengedték a kuruc főhadiszállást, hogy majd ismét kitiltsák – a nemzetközi politika alakulása szerint.⁸⁰ De bárki elképzelheti azt a szenvedést, mely ezek során a helyi lakosságra zúdult.⁸¹

Húsz évvel korábban semmi lett volna az akkori gazdag Szilágyságnak befogadni ezt a tíztizenkétezer bujdosót. De ekkor már képtelen volt rá. Körülbelül felét még a legnyomorúságosabb szinten sem tudta a lakosság eltartani. (Ne feledjük, hogy ekkorra a falvak fele leégett. Ott az emberek nem rendes házakban, hanem így-úgy befedett helyiségekben laktak.) Ezeket aztán végső szükségükben Wesselényi Pál – és néhány más főúr – telepítette le saját falvaiban (pl. Szamosudvarhely) és ott valóságos menekülttáborban, a saját költségén tartotta őket, míg a császár ellen háború megindult.⁸² Mert az sok-sok halasztás, késedelem után csak megindult: 1678-ban

⁸⁰ PETRI i.m. I. 420. és köv. részletesen feldolgozta a szilágysági kuruckor századforduló idejében ismeretes irodalmát, levéltári anyagát. Kitűnő és alapos munkájához mi csak a kortárs EMBER Pál (kiadta LAMPE, A. Fr.: *Historia Ecclesiae Reformatae is Hungaria et Transylvania*. Utrecht, 1728.) egyháztörténetének – csaknem minden falura kiterjedő – részleteit tesszük. De így sem állapítható meg minden faluról, hogy – például – kik és hányszor dúltak fel.

⁸¹ Az első bujdosókat szabadsághősöket megillető tisztelettel fogadták Szilágyba. Igyekeztek mindről, hogy rokon, vagy ha nem, hát – valakinek – ismerőse. A megbecsült vendég kedvéért, a család anyagi erején felül ünnepi étellel-itallal terített az asztalt: lássuk el jól szegényt, hiszen pár nap múlva továbbmegy Erdélybe. De nem ment tovább sem pár nap, sem pár hét, sem pá hónap múlva. Először az asztal ünnepiessége tűnt el, azután az ünnepi viselkedés, hiszen a háziaknak dologhoz kellett látni. A vendég tengett-lengett a munkában sürgölődők között, mindenkinek útjában volt. Aztán szűkre szabódott az élelem (a vendég csak nem megy), aztán télire beszorulnak az egyetlen fűthető helyiségükbe, férfi, nő, öreg, fiatal, gyermek – és a velük bujdosó. Csak eljön a tavasz rövidesen, akkor indul a felszabadító háború a császár ellen, akkor elmegy. De nem indult semmi, nem ment el. Hanem jött még másik három. Azokat már nem fogadta senki rokonként, hősként: meghúzták magukat egy üres házban és éltek, ahogy tudtak: vadásztak (a baromfiudvarokon), kéregettek, és loptak. Szégyelték magukat ők is, a falubeliek is miattuk. Összefogtak hát, és munkát és helyet szerveztek mindenkinek. Újabbak is jöttek, egyesek be is házasodtak a faluba. Mások nem voltak hajlandók úrfi létükre béreskedni a szilágysági parasztnál, és – szóval baj volt velük mindenképpen. Akkor jöttek a dúlók. Ha törökök voltak, a bujdosók együtt menekültek a faluval. De a császáriak éppen a kurucok kiadatását követelték, és mert nem kaptak meg, felégették a falut. Sem Erdély felé, sem hazafelé nem mehetnek, sőt mind többen és többen jönnek. Már ezrek vannak a két megyében, de csak jönnek, és nem mennek. És még a legkésőbbieket sem fogadják rosszul, hiszen mégis csak testvérek, de egyszerűen nincs módjukban szívesen látni őket. A románokat nem köti semmi szubjektív tényező, azok egyszerűen nem engedik be a faluba a bujdosókat. Ez aztán mozgásba hozza a menekülteket: csapatokba verődve, erőszakkal szállnak meg egy-egy román falut. De milyent? Európai ember számára ehetetlen étel és állatnak sem való lakás. És vagy véres verekedés a férjjel a román menyecske miatt, vagy összeszoknak, vagy megszökne a románok. De a bujdosó mit csináljon? Ha a valódi menekültek nem is voltak hajlandók rablókká zülleni, voltak elegenden, akik megtették ezt helyettük és nevükben: a falvak sorát égették fel magukat kurucnak mondó martalócok (pl. Ete, Kávás, Gardánfalva, Girókuta stb. – PETRI i.m.m.h.). A valódi és áltörökök, valódi és állabancok, valódi és álkurucok is. (A sokféle dúló között sokszor különbséget sem lehetett tenni. Gyakori a „törökök”, „tatárok”, „németek” megjelölés, pl. Ákos, Bagolyfalva, Csalános, Bádon, vagy Felsőbán, Apáca, Korond, Bikáca esetében.) De sok falunál csak „felégették” szerepel a vármegyei kimutatásokban. Hogy ki? – az már mindegy. (Pl. Alsó- és Felső-Berekszó, Borzlyuk, Bönye, Egerhát, Szántó-Hidvég stb.) PETRI i.m.

⁸² Wesselényi Pál kuruc generális nem tartozik e kiváló család ismertebb tagjai közé. Pedig, ez is hozott olyan rendkívüli áldozatot hazája szolgálatában, melyben szinte egyedülálló: százszámra osztotta a sajátjából a nemesi birtokokat azoknak, akik hajlandók voltak a kuruc zászló alatt harcolni. És ezt nem vonta vissza akkor sem, amikor elvették tőle a parancsnokságot. Emberi nagyságát méltatja SZÖNYI NAGY István: *Martyrok Coronája*. Kolozsvár, 1679. munkája előszavában.

Tököli kivezette a kurucokat vidékünkről. Így a háború hozott békét Szilágyságnak. Elég rövid volt ez a béke, mert 1683-ban megindult a török elleni felszabadító háború, és az tizenhat évre újabb hadi állapotot jelentett. Közben, 1687-ben Szilágyság a keresztyén seregek megszállása alá került, és ezzel a legveszedelmesebb és legkegyetlenebb dúlóktól megszabadult a vidék. Viszont császári katonaságot szállásoltak be reá, és ezek a zsoldosok kegyetlenül kikényszerítették ellátásukat. Egyszerűen felélték mindent úgy, hogy a két vármegye képtelen volt megadni a hadparancsnokság által hivatalosan kivetett ellátmányt, az adóról nem is beszélve.⁸³

A pogányok feletti keresztyén diadal lehetővé tette a császár számára népellenes rögeszméje megvalósításának folytatását: hogy egymással vetekedő, különböző hitű népeit egy – mindegyik számára utálatos – német (és katolikus) egységbe kényszerítse. E terv kivitelében a császár mellett álltak a cseh arisztokraták, a bácsi polgárok és a délszláv menekültek. Más mindenki ellene volt ugyan, de az ellenzék mögött már nem állott a testvéri Erdély és az Ozmán Birodalom – politikai – jóindulata. Európa emberi szemete ismét hatalmat kapott a magyarok megtörésére – a többi népet ugyanis, már képtelenek voltak az ellenállásra. Most már menekülni sem volt hová, nem maradt hát más lehetőség, mint a fegyveres felkelés. És most bizonyosodott be, hogy Szilágyság népe mennyire igaz, áldozatos szeretetben érezte egynek magát az anyaországiakkal: nem nézte, hogy maga is nyomorultabb a koldusnál – egyrészt éppen a kurucok miatt –, elfelejtette, hogy immár negyvenhat éve szűkebb hazája a távoli politika prédája, hogy Erdélynek – és benne Szilágyságnak – már nincs nyernivalója Rákóczi Ferenc esetleges győzelmével, hiszen alkotmányát elismeri a Diploma, hanem feltűnő nagy számban fogtak fegyvert az anyaországi testvérek jogainak védelmére.⁸⁴

Hogy mennyit használtak a szabadság ügyének, azt nehéz lemérni. De hogy maguknak rengeteget ártottak azonnali veszedelmek magukra vonásával,⁸⁵ és későbbi politikai következményekben, azt annál könnyebb.⁸⁶ Mert ez az 1703-ban kezdődő és újabb nyolc évig tartó háború – immár a hatodik 1657 óta – pusztításai vetekedtek a Várad-eleste körülivel. Rabszolgaságra ugyan már nem hurcolták a népet, nem is kaszabolták a polgári lakosságot, de a sarcolás, erőszakoskodás, égetés talán még mindennapibb lett. És ezért megszokottabb is.⁸⁷ Ezek a kései tüzek az ideiglenes fedeleket emésztették el a nép feje fölül, melyeket már a – sokadik – tűzvész után tákoltak össze. A sarcolástól sem volt most már sok félténivaló. És az állandó menekülést, a vele

⁸³ Az ákosi megyegyűlés Szatmárra küldi Dobai Dánielt, hogy a császári hadsereg ellátására kirótt szolgáltatásokat lealkudja. PETRI i.m. V. 381.

⁸⁴ Az első erdélyi kuruc győzelmeket (pl.: Bonchida, 1704. november) Kaszás Pál szilágysági csapata aratta. Az 1705. novemberi zsibai csatában is nagyszámú szilágysági harcolt és veszett el. KÖVÁRY László: Erdély története. VI. Kolozsvár, 1867. 59.

⁸⁵ A hírhedt Rabutin „herceg” német és rác csapatai már 1703-ban felégették az addig megmenekült két várost: Somlyót és Zilahot. HORVÁTH Mihály: Magyarország története. IV. 288. Idézi PETRI i.m. I. 241.

⁸⁶ A nagyobb távlatokban gondolkodó, realista – és ezért kényszerűségből – császárpárti erdélyi politikusokra is nehéz idők jártak. Sok keserűséget, megalázó bánásmódot kellett elviselniük, ráadásul még népszerűségüket is fel kellett áldozniuk. De kibőjtölték Szebenben az erdélyi alkotmányt. WESSELÉNYI István: Sanyarú világ. Bukarest, 1983.

⁸⁷ Éppen ezért nagyon nehéz megállapítani, például, hogy mely falvak úszták meg égetés nélkül e kort, mert már fel sem jegyezték a tüzeket. Nagyon nagy a valószínűsége annak, hogy *egyetlen* falu vagy város *sem* menekült meg a Szilágyságban.

való nyomorúságot, kényelmetlenséget, anyagi és erkölcsi szennyet, kiszolgáltatottságot is úgy megszokták, mint a második világháború idején élők a légoltalmi óvóhelyeket. Csakhogy ez akkor nem órákig, napokig, vagy netalán hónapokig tartott a maga átmeneti, és ezért idegölő létbizonytalanságával, hanem évekig és évtizedekig. Egy újabb jelenséget észlelünk a menekülések terén e gyászos korszak végén. Most már volt hová menekülni nemcsak az a szűk kör, mint a karlócai béke előtt. Mentek is a szilágysági – régi és új – lakosok Brassótól Pozsonyig, Máramarostól Baranyáig, az egész országba.⁸⁸ Igaz viszont, hogy sehol sem érezhették biztonságban magukat.

Szatmáron 1711-ben aláírták azt a békeszerződést, mely véget vetett a Magyarországon 1522 óta tartó háborús apokalipszisnek, a hét főbűn-hajtotta emberi gonoszság hazánkra áradásának, romlásának, pusztulásának. Kísérjük meg a veszteség felmérését: a 7. sz. mellékletünk: Szilágyság pusztulása 1657-1711 stb.⁸⁹ következő összesítése alapján.

	Összes		Magyar		Román	
	Helység	Lakos	Helység	Lakos	Helység	Lakos
1650-i helyzet:	234	100440	155	81000	79	19440
- leégett	123	53969	83	43409	40	10560
- nem égett	111	46471	72	37591	39	8880
1715-ban lakott	156	21752	117	16718	39	5034
az időszak vesztesége	78	78688	38	64282	40	14406

1650-ben volt Szilágyságnak 234 lakott helye 100440 lakossal, helységenként tehát 429 lélekkel. Az 1715-i összeírás talált ebből 156 lakott helyet 21752 lakossal, tehát helységenként 139 lélekkel. Kevesebb volt tehát 78 lakott helységgel és 78688 lélekkel, az 1650-inek 33,33% helységgel, és 78,34% lakossággal. A tényleges emberveszteség felbecsülésére nagyítsuk ki ide a 9. sz. mellékletünk⁹⁰ megfelelő helyét:

⁸⁸ A szerző megkísérelte a menekülések okozta népmozgás felmérését, és az összeszedhető adatok rendszerezését az egyes családok története alapján. Sokszáz adat igazolja az egész (mindkét) országban való szétszóródást, különösen a kisnemesi rétegből valóké. (Ezek története követhetőbb, mint a polgároké vagy a jobbágyoké.) Az átvizsgálandó adathalmaz azonban olyan tömegű, hogy annak általam feldolgozott kis hányada alapján tudományos igényű számképet megállapítani nem lehet, de – tekintve egy ilyen számkép csekély hasznát – nem is éri meg a szükséges energiát. A nemzetiségi keveredéshez is hozzájáruló vidéken belüli népmozgásról a következő fejezet szól majd.

⁸⁹ E táblázat 3. sz. oszlopa „1650-i lélekszám” összege egyenlő a 9. sz. mellékletünk megfelelő tételével. A 4. sz. oszlop *M* vagy *R* jele a falu 1650-es magyar vagy román jellegét mutatja. Az 5. sz. oszlopban levő + -tel jelzett helységek felélegetéséről írott forrás szól. PETRI i.m.m.h. és BÍRÓ Károly i.m.m.h.

⁹⁰ „Szilágyság népesedési számképe 896-1896”-táblázat magyarázatát lásd a 72. sz. jegyzetben.

Kor- szak	Jelenség	L é l e k s z á m					
		Összes	Magyar	Török	Szláv	Román	Egyéb
1650.	Lélekszám	100440	81000	-	-	19440	-
	Természetes szaporodás	26114	21060	-	-	5054	-
	Idegen sereg be	48000	-	24000	9000	-	15000
	Idegen sereg ki	45900	-	22800	8700	-	14400
	Kurucok be	18000	11400	-	4200	1200	1200
	Kurucok ki	13200	9000	-	3000	600	600
	Labancok be	18000	1200	-	3000	1200	12600
	Labancok ki	15600	900	-	2100	900	11700
	Háborús veszteség	15600	9000	1200	1800	1500	2100
	Menekülők be	17400	12000	-	900	3600	900
	Menekülők ki	134878	112418	-	1500	20060	900
	Elméleti szaporodás	14400	12000	-	-	2400	-
1715.	Lélekszám	21752	16718	-	-	5034	-

Ezek szerint Szilágyság pusztulás-kori embervesztesége 121418 magyar és 20360 román lakos (háborús veszteség: magyar 9000, román 1500, be- és kimenekülők különbsége: magyar 100418, román 16460, elmaradt természetes szaporodás: magyar 12000, román 2400 lélek), összesen 141778 ember, tehát az 1650-ös lélekszám 141,16%-a. A lelki, erkölcsi, szellemi veszteség nagyságát felmérni nem tudjuk, csak következtethetünk rá a számszerűen is kifejezhető tényekből.⁹¹ Hogy a tényleges és viszonylagos anyagi kár milyen nagy volt, az egyszerűen felmérhetetlen. Az épületek leégve – mások maguktól romosodva –, szántóföldek, kertek, szőlők parlagon, elvadulva, állatállomány, termelő szerszám, ingóság, használati tárgy, pénz vagy bármi más érték sehol, senkinek semmi a Szilágyságban,⁹² úgy, hogy e hajdani kiemelkedően virágzó vidék, az azóta eltelt százhetven év alatt sem érte utol még a hasonló sorsú, de mégis talán kevésbé szerencsétlen szomszéd megyék gazdasági színvonalát sem.

⁹¹ CSEREI Mihály: Erdély története. Budapest, 1852. 475.

⁹² WESSELÉNYI István i.m.

SZILÁGYSÁG PUSZTULÁSA 1657– 1711 ÉS ÚJ NÉPESEDÉSE A 18. SZÁZADBAN

Sor- szá m	A helység neve		Lakos- ság száma 1650.	Nemze- tiségi jelleg 1650.	Felé- gőző	Adófizetők száma 1715.			Görög vall. lélek 1750.	Felkelő nemesek 1808.		
						Összes	Magyar	Román		Összes	Magyar	Román
0	1		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Apáca		200	M	+	8	6	2	18	-	-	-
2.	Szamos-	Ardó	900	M		10	7	3	176	1	1	0
3.		Ákos	950	M	+	8	8	-	-	131	125	6
4.		Babuktelke	150	M	+	-	-	-	-	-	-	-
5.	Szilágy-	Badacsony	250	M		9	7	2	90	26	15	11
6.		Bagolyfalva	150	M	+	-	-	-	202	5	5	-
7.	Szilágy-	Bagos	3150	M	+	11	11	-	-	21	21	-
8.	Tasnád-	Bajom	100	M		7	5	2	184	3	-	3
9.	Magyar-	Baksa	900	M	+	9	6	3	-	11	11	-
10.	Oláh-	Baksa	200	M	+	9	7	2	317	4	4	-
11.	Tasnád-	Balázsháza	100	M	+	-	-	-	193	13	3	10
12.		Balla	650	M		34	34	-	-	4	4	-
13.		Ballaháza	100	R	+	-	-	-	151	9	9	-
14.		Bábca	100	R	+	4	2	2	309	-	-	-
15.		Bádon	200	M	+	-	-	-	216	-	-	-
16.	Alsó-	Bán	150	R		6	2	4	190	-	-	-
17.	Felső-	Bán	100	R	+	-	-	-	187	-	-	-
18.		Benedekfalva	300	M	+	2	2	-	107	30	14	16
19.	Alsó-	Berekszó	50	R	+	5	2	3	204	15	7	8
20.	Felső-	Berekszó	50	R	+	10	3	7	306	18	9	9
21.		Bikáca	150	R	+	9	2	7	363	12	7	5
22.		Bogdánd	500	M	+	8	8	-	-	-	-	-
23.		Bogdánháza	50	M	+	-	-	-	434	-	-	-
24.		Boján	100	R	+	-	-	-	308	7	7	-
25.		Boronamező	100	R	+	-	-	-	-	-	-	-
26.		Borzás	400	M		12	12	-	-	34	30	4
27.		Borzlyuk	50	R	+	-	-	-	-	-	-	-
28.		Bőnye	200	M	+	-	-	-	-	-	-	-
29.		Bősháza	750	M		14	12	2	144	-	-	-
30.		Bréd	100	R		5	2	3	210	4	1	3

31.		Bürgezd	200	M		9	9	-	-	80	80	-
32.	Kraszna-	Cégény	600	M		5	5	-	-	27	22	5
33.		Cigányi	750	M	+	-	-	-	234	-	-	-
34.	Szamos-	Cikó	600	M		6	3	3	70	-	-	-
35.	Magyar-	Csaholy	750	M		8	8	-	-	58	58	-
36.	Oláh-	Csaholy	150	R	+	6	5	1	222	-	-	-
37.		Csalános	150	M	+	-	-	-	-	-	-	-
38.	Tasnád-	Csány	100	R	+	15	13	2	158	-	-	-
39.	Somlyó-	Csehi	200	M	+	-	-	-	60	-	-	-
40.		Csekenye	100	M	+	-	-	-	-	-	-	-
41.		Cserese	60	M	+	-	-	-	30	-	-	-
42.		Csiglen	50	R	+	-	-	-	140	-	-	-
43.		Csizér	150	M	+	-	-	-	308	8	8	-
44.		Csög	1250	M		8	6	2	283	27	7	20
45.		Dabjon	250	R		9	5	4	310	33	-	33
46.	Kis-	Debrecen	50	R	+	-	-	-	120	2	-	2
47.		Debren	450	M	+	10	6	4	233	2	2	-
48.	Kis-	Dershida	200	R		7	-	7	102	7	2	5
49.	Nagy-	Dershida	250	M	+	-	-	-	220	27	2	25
50.		Detrehem	100	M		5	5	-	347	-	-	-
51.		Désháza	150	M		6	6	-	-	90	90	-
52.		Diósad	350	M		9	9	-	-	178	178	-
53.	Kis-	Doba	150	M		6	6	-	-	70	70	-
54.	Nagy-	Doba	150	M	+	7	7	-	-	63	63	-
55.		Doh	100	M	+	-	-	-	178	-	-	-
56.		Domoszló	100	M	+	-	-	-	147	-	-	-
57.		Egerbegy	50	R	+	-	-	-	132	-	-	-
58.		Egrespatak	700	M	+	13	9	4	215	-	-	-
59.		Elyüs	100	R		2	2	-	170	-	-	-
60.		Erked	200	M		6	6	-	-	-	-	-
61.		Ete	800	M	+	-	-	-	30	3	2	1
62.		Égerhát	250	M	+	-	-	-	356	9	-	9
63.		Fülményes	100	R		5	3	2	206	7	6	1
64.		Füzes	100	R		3	3	-	207	7	3	4
65.		Gardánfalva	100	R	+	10	2	8	336	4	1	3
66.	Ér-	Gírolt	400	M	+	11	8	3	188	1	1	-
67.		Girókuta	100	M	+	10	5	5	201	-	-	-
68.		Godonász	50	R	+	-	-	-	-	-	-	-
69.	Kis-	Goroszló	150	R		14	5	9	600	5	-	5

70.	Magyar-	Goroszló	900	M	+	10	8	2	41	9	9	-
71.	Szamos-	Goroszló	150	R		12	5	7	304	3	-	3
72.	Szilágy-	Görcsön	350	M		8	8	-	164	-	-	-
73.		Gurzófalva	250	R		3	-	3	120	2	1	1
74.	Hadad-	Győrtelek	250	R		11	2	9	310	6	3	3
75.	Somlyó-	Győrtelek	350	M	+	8	4	4	231	3	2	1
76.		Gyulakuta	100	M	+	-	-	-	-	-	-	-
77.		Gyümölcsényes	100	R		4	1	3	362	-	-	-
78.		Hadad	500	M		11	11	-	84	2	2	-
79.		Halmosd	100	R	+	-	-	-	124	11	7	4
80.		Haraklány	400	M	+	7	5	2	222	-	-	-
81.	Ér-	Hatvan	650	M	+	14	11	3	211	19	11	8
82.	Kraszna-	Hídvég	850	M	+	11	7	4	220	-	-	-
83.	Szilágy-	Hídvég	200	M	+	-	-	-	-	-	-	-
84.	Kraszna-	Horvát	600	M	+	5	5	-	30	-	-	-
85.	Oláh-	Horvát	200	M	+	9	2	7	276	-	-	-
86.		Hosszúaszó	600	M	+	-	-	-	-	-	-	-
87.		Hosszúmező	200	M		4	4	-	52	-	-	-
88.		Illéd	100	M	+	-	-	-	-	-	-	-
89.	Szilágy-	Illésfalva	150	R		6	2	4	308	87	-	87
90.	Selymes-	Ilosva	700	M		13	13	-	-	5	5	-
91.		Inó	450	M		5	3	2	352	9	2	7
92.		Ipp	1050	M		5	3	2	103	12	12	-
93.		Jáz	100	R		2	1	1	290	2	2	-
94.		Karika	100	M	+	5	3	2	164	-	-	-
95.	Alsó-	Kaznacs	100	M	+	3	-	3	121	3	1	2
96.	Felső-	Kaznacs	100	R	+	-	-	-	201	-	-	-
97.		Kárásztelek	250	M		12	9	3	-	-	-	-
98.	Ér-	Kávás	400	M	+	-	-	-	202	25	14	11
99.	Magyar-	Kecel	1400	M		11	11	-	-	5	5	-
100.	Oláh-	Kecel	300	R		5	2	3	326	5	3	2
101.		Kecskésfalva	50	R	+	-	-	-	54	15	3	12
102.		Kegye	250	M	+	-	-	-	-	-	-	-
103.		Kelence	150	R		12	-	12	274	21	-	21
104.		Kerestelek	450	M		8	5	3	106	-	-	-
105.	Szilágyfő-	Keresztur	200	M		4	4	-	-	117	117	-
106.		Keszi	150	M	+	2	2	-	-	34	34	-
107.		Kémer	2450	M		17	17	-	-	21	21	-
108.	Szilágy-	Kirva	100	M		8	4	4	211	-	-	-

109.	Ér-	Kisfalu	750	M	+	11	10	1	259	-	-	-
110.		Kolbászfalva	50	R	+	-	-	-	-	-	-	-
111.	Szilágy-	Korond	150	M	+	4	4	-	102	-	-	-
112.		Kőd	100	R		14	2	12	525	72	3	69
113.	Ér-	Kőrös	350	M		9	9	-	183	11	11	-
114.	Szilágy-	Kövesd	500	M		8	5	3	338	6	6	-
115.		Kraszna	3100	M		28	26	2	-	33	33	-
116.		Kucsó	100	R		7	3	4	341	1	1	-
117.		Kusaly	250	M		4	4	-	64	27	26	1
118.		Lecsmér	750	M		10	10	-	-	9	9	-
119.		Lele	300	M		8	8	-	34	108	102	6
120.		Lompért	550	M	+	9	9	-	50	9	9	-
121.		Majád	150	M	+	-	-	-	15	1	1	-
122.		Maladé	50	M		-	-	-	194	-	-	-
123.		Márkaszék	150	M		6	3	3	343	9	7	2
124.		Máron	150	M	+	-	-	-	151	-	-	-
125.		Menyő	150	M		6	6	-	92	55	55	-
126.	Kraszna-	Mihályfalva	500	M		10	10	-	-	37	36	1
127.	Ér-	Mindszent	950	M	+	12	10	2	377	17	12	5
128.		Mocsolya	150	M		6	6	-	29	99	99	-
129.		Mojgrád	50	R	+	-	-	-	224	-	-	-
130.	Nagy-	Mon	450	M		6	6	-	-	32	32	-
131.	Nyír-	Mon	400	M	+	-	-	-	209	2	-	2
132.		Monó	1000	M	+	24	19	5	202	4	4	-
133.		Mosóbánya	50	M	+	-	-	-	209	-	-	-
134.		Mutos	200	R		7	6	1	182	3	1	2
135.	Szilágy-	Nagyfalu	2100	M		27	27	-	-	9	9	0
136.		Nagyszeg	100	R		12	6	6	567	28	-	28
137.	Hadad-	Nádasd	500	M	+	5	3	2	-	-	-	-
138.	Oláh-	Nádasd	50	R		10	7	3	365	8	-	8
139.		Náprád	350	R		19	5	14	625	1	1	-
140.		Néháza	100	M	+	-	-	-	-	-	-	-
141.	Kis-	Nyíres	100	R	+	-	-	-	98	1	1	-
142.		Nyírsid	100	M	+	6	5	1	204	-	-	-
143.	Tasnád-	Orbó	200	M	+	-	-	-	-	-	-	-
144.	Szilágy-	Ökörítő	150	M		12	10	2	175	-	-	-
145.		Örményes	50	R	+	-	-	-	132	22	-	22
146.	Kis-	Pacal	100	M	+	-	-	-	-	7	7	-
147.	Nagy-	Pacal	950	M		5	5	-	-	10	10	-

148.		Palicka	150	R	+	-	-	-	-	-	-	-
149.	Szilágy-	Panit	800	M		8	6	2	-	72	72	-
150.		Papfalva	150	M	+	-	-	-	-	-	-	-
151.	Füzes-	Paptelek	50	R		2	1	1	54	-	-	-
152.	Szilágy-	Paptelek	100	R		6	2	4	152	-	-	-
153.		Patakfalva	50	M	+	-	-	-	-	-	-	-
154.		Pecsely	150	R	+	-	-	-	159	-	-	-
155.		Pele	300	M		7	7	-	-	2	2	-
156.	Szilágy-	Perecseny	2150	M		20	18	2	48	-	-	-
157.		Perje	150	R	+	-	-	-	247	-	-	-
158.		Petenye	850	M		8	8	-	-	-	-	-
159.	Szilágy-	Pér	2050	M		25	23	2	-	51	51	-
160.		Porc	350	R		-	-	-	-	-	-	-
161.		Prodánfalva	100	M	+	4	3	1	122	-	-	-
162.		Rákpataka	100	R		-	-	-	-	-	-	-
163.	Kraszna-	Ráton	250	M		10	10	-	-	11	11	-
164.		Redefalva	50	R	+	-	-	-	-	-	-	-
165.		Récse	1850	M	+	3	3	-	190	-	-	-
166.	Szamos-	Róna	50	R		12	2	10	212	-	-	-
167.		Sarmaság	950	M	+	11	11	-	-	3	3	-
168.		Sámson	900	M		8	8	-	-	51	51	-
169.		Sándorháza	600	M	+	-	-	-	-	-	-	-
170.		Sereden	300	M		4	2	2	270	-	-	-
171.		Solymos	100	R		9	-	9	254	-	-	-
172.		Somfalu	100	R	+	-	-	-	60	-	-	-
173.		Somály	350	M		6	4	2	54	-	-	-
174.	Szilágy-	Somlyó	2950	M	+	62	62	-	170	51	51	-
175.		Somos	50	R	+	-	-	-	-	-	-	-
176.		Sülelmed	750	M	+	6	3	3	234	2	1	1
177.	Ér-	Szakácsi	900	M	+	9	8	1	-	124	112	12
178.	Tasnád-	Szántó	800	M		38	33	5	775	24	12	12
179.	Pele-	Szarvad	200	M		12	9	3	257	2	1	1
180.	Tasnád-	Szarvad	300	M	+	13	6	7	349	18	12	6
181.	Ér-	Szentkirály	1100	M		13	13	-	-	113	104	9
182.	Szilágy-	Szentkirály	200	M		6	6	-	-	42	42	-
183.		Szentmiklós	200	M	+	-	-	-	-	-	-	-
184.		Szécs	450	M		10	5	5	302	4	4	-
185.	Felső-	Szék	50	R		5	-	5	150	-	-	-
186.		Szélszeg	150	R	+	11	3	8	421	32	-	32

187.	Szamos-	Széplak	400	M		8	4	4	358	-	-	-
188.		Szér	400	M		12	12	-	-	-	-	-
189.	Szilágy-	Sziget	250	M	+	6	3	3	230	-	-	-
190.		Szilágycseh	2250	M		16	16	-	42	18	18	-
191.		Silágyszeg	550	M		3	3	-	-	20	20	-
192.		Szilvás	500	M	+	8	6	2	293	4	-	4
193.	Alsó-	Szivágy	100	R		13	5	8	145	36	-	36
194.	Felső-	Szivágy	50	R		7	-	7	180	11	-	11
195.	Ér-	Szodoró	150	M	+	6	6	-	270	27	21	6
196.		Szoldobágy	50	M	+	-	-	-	-	-	-	-
197.	Alsó-	Szopor Szatmár	250	R		5	-	5	209	10	1	9
198.	Felső-	Szopor Szatmár	150	R		-	-	-	-	-	-	-
199.		Szoros	150	M	+	-	-	-	-	-	-	-
200.		Sződemeter	800	M		17	12	5	319	21	18	3
201.		Tasnád	3500	M	+	40	40	-	30	105	105	-
202.		Tóhát	50	R	+	6	3	3	153	-	-	-
203.	Bükk-	Tótfalu	50	R		8	1	7	125	-	-	-
204.	Kraszna-	Tótfalu	50	R		-	-	-	84	-	-	-
205.		Töviséd	450	M	+	-	-	-	-	-	-	-
206.		Turbuca	100	R	+	15	7	8	168	-	-	-
207.		Tuszatelke	100	R		-	-	-	-	-	-	-
208.	Szamos-	Udvarhely	1150	M		22	16	6	543	11	11	-
209.	Dabjon-	Újfalu	100	R		5	1	4	200	8	1	7
210.	Hosszú-	Újfalu	50	R	+	-	-	-	206	-	-	-
211.	Somlyó-	Újlak	250	M	+	-	-	-	-	6	6	-
212.	Szamos-	Újlak	850	M		14	14	-	321	10	10	-
213.		Újnemet	500	M		6	4	2	323	32	9	23
214.		Újvágás	50	R		4	4	-	54	-	-	-
215.		Úsztató	150	R	+	-	-	-	72	-	-	-
216.		Vadafalva	150	R		-	-	-	66	7	-	7
217.		Vaja	350	M	+	-	-	-	-	-	-	-
218.	Alsó-	Valkó	1300	M		6	6	-	231	-	-	-
219.	Felső-	Valkó	100	R		6	-	6	206	-	-	-
220.		Varsolc	2400	M	+	10	10	-	-	8	8	-
221.	Valkó-	Váralja	100	R	+	-	-	-	36	-	-	-
222.	Alsó-	Várca	100	R		6	1	5	306	10	-	10
223.	Közép-	Várca	50	R		6	2	4	180	-	-	-
224.	Felső-	Várca	50	R	+	-	-	-	263	-	-	-
225.		Vártelek	150	R		6	6	-	170	-	-	-

226.		Vérvölgy	90	M		6	6	-	-	105	105	-
227.		Vicsa	250	M	+	-	-	-	155	-	-	-
228.		Völcsök	900	M		8	7	1	119	-	-	
229.		Zálnok	150	M		17	14	3	222	7	3	4
230.		Zilah	3750	M	+	73	73	-	-	21	21	-
231.		Zovány	1450	M		10	10	-	-	6	6	-
232.		Zölce	50	M	+	-	-	-	-	-	-	-
233.		Zsákfalva	50	R		7	5	2	217	4	3	1
234.		Zsibó	900	M		24	22	2	75	2	2	-
		Összesen	100500		119	1624	1225	399	32915	3184	2494	690
		Magyar jelleg:		154	Felégetődött:	Összes adófizető:	Magyar adófizető:	Román adófizető:	Göröghat. vallástiak:	Összes felkelő nemes:	Magyar felkelő nemes:	Román felkelő nemes:
		Román jelleg:		80								

A pusztulás nemzetiségi vonatkozásait vizsgálva első pillantásra is észrevevesszük, hogy a románokat kevésbé viselte meg a korszak, hiszen az 1650-es 19,35%-os arányszámuk 1715-re 23,14%-ra emelkedett. Lélekszámuk 25,90%-a az azelőttinek, míg a magyaroké csak 20,64%-a. Természetesnek kell elfogadnunk, hogy a magyarság embervesztesége – viszonylag is – jóval meghaladta a románokét, hiszen a magyarok voltak az „államalkotók”. A fenti számkép szerint elveszett az 1650-es évbéli magyarság másfél szerese (149,90%), és a románság egyszerese (104,73%). Ha pedig, a két nemzetiség gazdasági és műveltségi állapotát is figyelembe vesszük, a veszteség különbözősége szembeszökővé válik, hiszen a románok a pusztulás előtt is összehasonlíthatatlanul szegényebbek voltak a magyaroknál mind anyagi, mind szellemi tekintetben. Vagyonuk csak juh volt, melyet terelgetve jöttek ide annakidején vészesebb tartományokból, és ugyancsak juhnyájukat terelgetve állottak most tovább békésebb vidékek felé.⁹³ Utódaik egy része – valószínű – visszajött a szatmári béke után, de többségük nem tartotta érdemesnek ezt, hiszen az itthagytónál könnyen találhattak maguknak jobb életfeltételeket. A románok „hűtlensége”⁹⁴ jórészt a jogállásukban leli magyarázatát: nekik nem volt nemesei birtokuk itt, jobbágytelkük pedig, ha volt – hiszen nem volt főfoglalkozásuk a földművelés –, szegényes vidéken, a harmadik minőségi övezetben lévén, nem volt miért ragaszkodniuk a Szilágysághoz. Alacsony lélekszámuk és magyarokhoz viszonyított arányszámuk miatt – ha nem következett volna a 18. századi nagy telepítés – úgy eltűnt volna a kuruc-kori pusztulással a szilágysági románság, hogy annyi nyomuk sem maradt volna, mint a középkori szlávoknak.

⁹³ Ballaházát, Felsőbányát, Pecselyt, Porcot, Somfalut – és ki tudja még hányat? – csak úgy otthagyták a lakói. Tuszatelkét pedig – az első hat szilágysági román falu egyikét –, 1715-ben lakatlanul, de még akkor is felgyújtatlanul találták az összeírók: az arra vetődő rablók egyike sem tartotta érdemesnek felgyújtani a néhány rozoga viskót. PETRI i.m. III-IV. m.h.

⁹⁴ SZIKSZAI Lajos i.m. szerint állandó a panasz, hogy a románok mennyire hűtlenek (szilágysági) hazájukhoz.

Szilágyság pusztulásának van egy emberi, alanyi különössége, mely a romlás felett búsongókat nem engedi vigasztalódni a legkézenfekvőbb emberi módon: a baj okozója iránti haraggal. Annakidején a tatár és a török támadáskor jogos haraggal lehetett ecsetelni az ellenség vadságát, galádságát, embertelenségét. Szilágyság pusztulásának is voltak török, német és más idegen okozói, köztük rengeteg olyan, akiket jelen sorok írója – teljesen megengedhetetlen, szenvedélyes elfogultsággal – „emberi szemét” jelzővel illetett, akik bűnös ösztöneik kiélésére használták nemzetük akkori világhatalmakkal – és sokszor egymással –, szentnek hitt eszmékért vívott, győtrődött küzdelmét, mégis, el kell ismernünk, hogy Szilágyság pusztulásának fő okozói nem annyira az idegenek – akár hősök, akár szemetek – voltak, nem is a személytelen sors, hanem a sors eszközei egészen a mieink voltak. A mi nemzetünk igazi, méltán megbecsült nagyjai, áldozatos hősei, megfontolt vezetői: a Rákócziak, Kemény, Apafi, Zrínyi, Wesselényi, Tököli és az ezeket önfeláldozóan követő sok ezer hűséges hazafi – mindannyi igaz, becsületes ember – volt Szilágyság romlásának az okozója. És távolról sem ezek gyűlölete, vagy rosszindulata – még könnyelműsége sem –, hanem őszinte felelősségteljes, példamutató hazaszeretetük. Hogy haragudhatnánk hát ezekre? Ezért nem könnyíthetünk magunkon Szilágyság pusztulása feletti szomorúságunkban még a romlás okozói iránti haraggal sem.

Véget ért bár Szilágyság pusztulásának kora, de akkori romlásából azóta sem épült fel e vidék.

III. 1711 – 1896

A szatmári békétől a millenniumig

A szatmári békével véget ért Magyarország területén a kétszáz éves pusztító háború. A majtényi síkról elszéledő kurucok, a leszerelő labancok, a mindkét hazában mindenfelé nyomorgó menekültek csak úgy, mint a romlást otthon átvészelve, egyszerre ellenség nélkül találták magukat egy nagy, saját országban, és kábán néztek körül mihez is kellene kezdeniük ebben a számukra már teljesen szokatlan helyzetben? Először is hová menjenek, hogy telepedjenek le e nagy, üres országban? A régi szülőfaluban – melyik nagyszülője szülőfalujában? –, melyre már senki élő hozzátartozója nem emlékszik? Vagy másfelé, a hadjáratokkal, meneküléssel jobbnak, alkalmasabbnak megismert helyen?

Mert – a szatmári békét bíráló nézetek ellenére – Magyarország ismét a magyaroké lett. Igaz, hogy a legfőbb államhatalom (nagyobbik) felel a római császári, német, cseh stb. királyi címet és koronát viselő magyar király kezében volt, de a (nemesi) nemzet nélkül nem volt sem jogalkotás, sem igazságszolgáltatás – a közigazgatás pedig, a megyei önkormányzattal együtt egészen a nemeseké lett. (Hogy ez mennyire bizonyult kíváncsúnak a jövő szempontjából – az más kérdés.) És a birtok. A bírálók csak hajtogatják, hogy a békét kötő nemesség csak a maga (birtok) jogával törődött. Elfelejtik azt, hogy a hűbéri rendszerben a közhatalmai is magánjogi alapon látják el az arra rendelt.

(Jelszó: akié a föld, azé az ország.) Mint ahogyan egyetlen ép idegszál képes újjáéleszteni egy egész elhalt testrészt, úgy volt képes akkor a jogfolytonosság vékony szála továbbítani és érvényesíteni a magyarság jussát a hazájához. Távolról sem csak a nemesekét! Látni fogjuk, hogy a polgárság és jobbágyság legalább annyit nyert a szatmári kompromisszummal, mint a nemesség. (Csak a vallásszabadság biztosítása nem sikerült Magyarországon, és ez továbbra is kívánatossá tette az Erdélyhez tartozást.⁹⁵) Még van egy magyar nekibúsulási téma a Szatmáron megalkuvó nemesség terhére: az elnéptelenedett országot az urak megtöltötték idegen jobbágyokkal, mert azok alázatosabbak, hízelgőbbek voltak a magyaroknál. (És ugye, ez idegenek ivadékai miatt osztatott el az ország Trianonban!) A búsongó magyar az alábbiakban látni fogja, hogy – valószínű – maga is idegenek telepítésére kényszerült volna abban a helyzetben. Mert nem, hogy nem mellőzte senki a magyar jobbágyot, versengtek értük a birtokosok, és azok kedvükre válogathattak a helyekben.⁹⁶

Minden (gazdasági) tevékenység alapja a tények hiteles felmérése, a pontos leltár. Most is ezzel kezdődött: a magyarországi közigazgatás alá újonnan került Közép-Szolnok és Kraszna vármegyékben⁹⁷ az országgyűlés 1715-i határozata értelmében Hont vármegye küldöttei jöttek az adózók összeírására. 1715-ben az összeírók sivár képet festenek vidékünkéről: elvadult szántóföldek, néptelen, jórészt égett falvak, semmi érték sehol. Ember – mert a sok háború után most még ez pestisjárvány is negyedelte – alig lézeng: a két vármegyében összesen 1624 adózót találtak – és sok nyomorúságot.⁹⁸ 1720-ban a nagyobb siker reményében megismételték az összeírást. Akkor már 3609 adófizetőt találtak, holott nem volt közte az öt év előttié mindegyike.⁹⁹ A nép mozgása tehát még nagy, és nem, hogy csökkenne, inkább fokozódik a század közepéig. Jönnek, mennek az

⁹⁵ Mert ott ezt a Lipót Diplomája biztosította volt még Rákóczi Ferenc fellépése előtt. Az erdélyiek így bizony, érdekeik ellenére támogatták Rákóczit: a nemesség ezt hazája iránti szent kötelességének érezte. És a jobbágyság? Az bizony tartózkodóbb volt. Az Érmelléken máig fennmaradt gyermekversike jelzi a nép hangulatát (Daróczi Mihály, a békési uradalom tisztartója és ura, a Nagyságos Fejedelem ügyével kapcsolatosan):

Diksi, duksi Daróczi,

Feneketlen Rákóczi.

(*Sarkady Sándor gyűjtése*)

⁹⁶ E kérdésben is, más hasonló esetében is, amikor az adatokat éppen nagy tömegük fosztja meg hitelüktől, TAKÁCS László (A verosimilitás igénye az adatszerűség mellett és azzal szemben. Kézirat.) módszerét követjük véleményünk kialakításában. E módszer nincs ellentétben a CSETRI Elek – IMREH István: Erdély változó társadalma 1767-1821. Bukarest, 1980. 12. a történelmi statisztikáról kifejtettekkel, tekintetbe véve, hogy rendszerint nem a közismeretet, a megszokottat jegyzik fel az emberek, hanem a rendkívülit, a nem jellemzőt.

⁹⁷ Mivel a két vármegye sohasem volt tulajdonképpen Erdély (hanem „Magyarországi Részek” = Párcium), a fejedelemség megszűnése után magyarországi kormányzat, igazgatás és bíraskodás alá került a Szilágyság, de a vallásszabadság és az erdélyi alkotmány általános rendszere személyi vonatkozásban itt is hatályban maradt. Később mégis Erdélyhez csatolták közigazgatásilag, de kormányzatilag nem. Olyan korszak is volt, hogy csak bíróilag nem tartozott Erdélyhez. Mikor pedig, végül mindenestül Erdélyhez csatolódott, már meg is indultak a tanakodások, hogy egészében Magyarországhoz csatoltassék. Mindenféle átmenet után, a végső megoldás csak 1848-1867-ben sikeredett, mikor is Erdellyel együtt Magyarországgal egyesült.

⁹⁸ Igaz, hogy az adófizetők összeírásáról lévén szó, sokaknak érdeke volt ezek számát minél kisebbre szorítani. Így nyilván – a vármegye tisztikarának és általában a nemességnek. Viszont a közvetlenül érdekeltek, az adófizető jobbágyok számára már jogaik elismerését jelentette az összeíró jegyzékbe irattatás. Minket sem így, sem úgy nem érintenek ezek a tényezők, mert mi csak annyit vehetünk állandó szilágysági lakosnak, amennyi akkor összeíratott.

⁹⁹ 171 faluban: 11 faluban öt év alatt lakos került. De a falvak hosszú sorában nem azokat a lakókat, és nem olyan nemzetiségűeket találtak, mint 1715-ben. Vö. PETRI i.m. III-IV. m.h.

emberek, keresi mindenki a boldogulását, ahogy és ahol tudja. Sok menekült jön haza a Szilágyságba, ahogy aztán vagy letelepedjenek, vagy más vidékre menjenek tovább, még olyanokat is magukkal csábítanak, aki végig itthon éltek.

Mi 1711-et írtunk fejezetünk címébe, de ez a szám voltaképpen csak jelkép, mert sem a vége, sem a mélypontja nem akkor volt a pusztulásnak. Viszont az újrakezdés is voltaképpen már a pusztulás másnapján megkezdődött. (Sőt, elpusztíthatlan falvak is akadtak.) A bizonytalanság, az átmenetiség, az anyagi és erkölcsi nincs megszokása, az értékek odazüllése, hogy az emberek közömbösen fogadják a veszteségeket – az még a lengyelországi hadjáratlal megkezdődött, (becslésünk szerint) 1687-ben volt a mélypont,¹⁰⁰ és 1750 körül ért véget. A szatmári béke a politikai feltételeket biztosította az új életkezdéshez, de annak akkor még sem erkölcsi, sem társadalmi, sem anyagi feltételei nem voltak meg. Az arra irányuló igény is alig. Ez magyarázza a csak az évszázad közepére elülő nagyfokú mozgást.¹⁰¹ És csak állandó letelepedés után kezdődhet az építés és a távlati igényű gazdálkodás.¹⁰²

Munkánk tulajdonképpen feladata, a nemzetiségi viszonyok alakulásának leírása, nem okozna gondot, hiszen az elegendő számú összeírás, népszámlálás – és az ezek alapján készült igényes becslések¹⁰³ – mutatnák a mindenkori állapotot. De annak a társadalomplazmának a kuszaságát, melyből korunk szilágysági népessége indult, azt szinte lehetetlen írásba foglalni. Talán, ha csoportonként vizsgáljuk a társadalom akkori magatartását, hasznos eredményre juthatunk.

A *nemesek* létét és jogait biztosította a szatmári béke. Szilágyság nem esett a Neoaquistica Commissio hatáskörébe,¹⁰⁴ a katolikus reakció is gyengén állott a hajdani egyházi birtokok restaurációja terén.¹⁰⁵ Nem volt hát akadálya annak, hogy Közép-Szolnok és Kraszna nemessége visszafoglalja birtokait – amennyiben elhagyta volna, és még inkább, ha – egyáltalán volt birtoka.

A régi nagybirtokos családok közül éppen a legnagyobbakat: a Drágfiakat, Jakcsiakat, Báthoriakat, Rákócziakat (végleg csak a 18. század közepén), Gyerőfieket elsodorta a történelem. Maradtak a Bánfiak, Gyulafiak, Kemények, Wesselényiek – és akik az ezekkel kötött házasságukkal ideszármaztak. Eme családok csak származásuk alapján voltak az országos arisztokrácia tagjai, mert

¹⁰⁰ Ha a9. sz. melléklet becsléseit úgy állítjuk fel, hogy a Théodul-képlet induló tétele (C) az 1687-es (a török alóli felszabadulás ideje) legyen, akkorra Szilágyság lakosságát is, anyagi összértékét is egyaránt zérónak kell vennünk – elvben, mert a gyakorlatban nyilván sohasem volt így. Ebből a mélypontból indult az a fejlődés, melynek 28 év alatti eredményét összeírták 1715-ben.

¹⁰¹ TRÓCSÁNYI Zsolt: Gazdaság és társadalom a szatmári béke után. Erdély története. II. Budapest, 1986. 976.

¹⁰² Az első tűzvész után az emberek még talán régi formájára építették vissza házukat. A második és többedik vész után – ha egyáltalán volt ki csináljon valamit a családból – már csak valami kunyhófélét eszkbáltak össze, amiért majd nem lesz kár, ha elpusztul. És a legnagyobb veszteség az az erkölcsi züllés volt, hogy az emberek nem igényeltek különbet, hiszen az új nemzedék nem is látott különbet soha sehol. Jellemző erre az igényvesztésre, hogy Ákos híres temploma évtizedekig, 1642-ig állott fedél nélkül. Ha istentisztelet idején esni talált, rátarti ákosi nemesek a karzat boltívei alá húzódtak. (KÜRTHY Zoltán: Az ákosi ref. egyház története. Szilágysági Református Naptár. 1934. h.n. 136.) Milyen állapotban lehettek a lakóházak, vagy pláne, az istállók ott, ahol a templom így volt?

¹⁰³ TRÓCSÁNYI Zsolt i.m. 978-979.

¹⁰⁴ MARCZALI Henrik: Magyarország története. Milleniumi kiadás. Budapest, 1898. VII. 33.

¹⁰⁵ Tasnád és Zilah városok hajdan az erdélyi püspökség birtokai közé tartoztak – egyebek mellett. De a szatmári béke után még kísérletről sem tudunk arra nézve, hogy a fejedelmi korban szekularizálódott javakat elvenni próbálták volna.

sem birtokaik terjedelme – az Alföldön még középirtok-számba sem vették volna –, sem azok minősége – többnyire 3. övezeti, erdő-legelő-vidék – nem szolgált ehhez alapul. De feltétlen arisztokratává tette őket szilágysági társadalmi helyzetük, vitathatatlan tekintélyük. Az ő viselkedésük, politikai, gazdasági, művelődési tevékenységük a világ haladás-irányának, minden új törekvésének, mozgalmának a jelzői és követendő mintái voltak a középirtokos nemesség számára. Most, mikor már a régmúlté e feudális rétegnek nemcsak a társadalmi súlya, hanem még léte is, elfogulatlanul állapíthatjuk meg, hogy Szilágyság főnemesei nem voltak méltatlanok az „arisztokrácia” jelzőre.¹⁰⁶ A 18. században döntő fontossága volt a nagybirtokosok gazdasági példájának: hogy lehet birtokot szerezni és visszaszerezni, hogy lehet a hitellel élni és haladni, hogy kell szervezni (telepíteni) előbb a jobbágygazdálkodást, azután az uradalmi.¹⁰⁷

A középirtokos nemesség¹⁰⁸ helyi fontosságát – nagyobb számuk mellett – az is emeli, hogy állandóan itt is laktak a Szilágyságban. Letelepedésük egyben az új gazdasági tevékenység földrajzi igényeit, a későbbi majorsági gazdálkodás kifejlesztési lehetőségeit is jelzi, amennyiben többségük az Érmellékre, azután a Berettyó-mentére telepedett. A Tövisháton, és a hegyes-erdős vidékeken csak a régiiek maradtak. Hogy kik voltak ezek a birtokosok? E kérdésben elirányít a két vármegye 18. századi tiszttviselőinek névsora: a 129 tiszttviselő közül addig 45-nek élt a Szilágyságban a családja, 84-é a szatmári béke után jött ide.¹⁰⁹ Köztük vannak székelyföldiek,¹¹⁰ belső erdélyiek,¹¹¹ párciumiak és alföldiek,¹¹² de kerülnek a dunántúliak és felvidékiek is.¹¹³ Bizonyos, hogy Magyarország minden megyéjében ez volt a 18. századi helyzet, tehát a nemességnek több mint a fele más vidékről származott.¹¹⁴ És ez jelzi a sokkal népesebb, tulajdonképpen köznemesség letelepődését és szóródását is.¹¹⁵

¹⁰⁶ Gondoljunk csak elsősorban a Wesselényiekre: milyen példáját adták az etikus politikának a legválságosabb időkben a kuruc Pál, a labanc István, és később a Miklósok? Gazdasági példaadásukra csak a zsigai uradalomra utalunk. A magyar művelődés előmozdítására, e viszonylag szegény család, súlyos összegeket áldozott az egyháza, az iskolák (zilahi kollégium), és minden (kolozsvári színház) komoly célra. És az „Árvízi Hajós” eposzi alakja nemcsak mint az igényes ifjú eszménye, de mint a politikai bölcsesség és méltányos realizmus (nem eléggé ismert és megbecsült) írója is áll előttünk.

¹⁰⁷ SZEKFÜ Gyula: Magyar történet. IV. Budapest, 1935. 417. valamint CSETRI E. – IMREH I.: Asupra relațiilor de proprietate feudală în Transilvania (1750-1848). Cluj, 1966. m.h.

¹⁰⁸ Közép-Szolnok és Kraszna megye vezető családjai közül kihalt, vagy köznemesi szintre szállt a Csaholyi-, Csire-, Désházi-, Gécsi-, Hagymási-, Körösi-, Majádi-, Pázmány-, Spáczai-, Sarvasági-, Szénási-család. A megmaradt Bíró-, Dobai-, Gencsi- és Sulyok-családokhoz viszont idekerült a Bay-, Bölöni-, Fényes-, Fráter-, Gönczy-, Kállay-, Kölcsey-, Péchy-, Vay-, Viski-család stb.

¹⁰⁹ A hosszú névsorral kár terhelni a terjedelmet: teljes egészében közli PETRI i.m. I. kötete végén.

¹¹⁰ Bacsoni, Bikfalvi, Bölöni, Sebes stb.

¹¹¹ Almási, Décsi, Farkas, Láposi, Szengyeli stb.

¹¹² Bay, Darvas, Halmágyi, Kállay, Szabadszállás, Szoboszlai, Vay, Vetéssy stb.

¹¹³ Czerjék, Érsekújvári, Gönczy, Harsányi, Laskay, Lengyel, Goris, Korda stb.

¹¹⁴ Szilágyból is. Ezt jelzik az egész országban elszóródott Szilágyiak, Tasnádiak, Zilahiak stb.

¹¹⁵ Egy nem mindennapi, de akkor nem rendkívüli, és feltétlenül jellemző életútról tudósít SIPOS Gábor (Pocalul de la Crasna. Acta Musei Porolissensis. VII. Zalău, 1983.). Pápai János 1660 körül született Veszprém vármegyében. Odera-Frankfurtban (is) tanult. Erdélyben lett uradalmi tiszttartó, ide is nősült. Feleségével Közép-Szolnokba, majd a szatmári Ecsedre került. Rákóczi szolgálatába állván, előbb a helyét gyakran változtató fejedelmi székhelyen él, míg ura (kétszer

A „középbirtokos” nemességet akkor „birtokos nemességnek” nevezték. Ezt a réteget hívták később „földbirtokosnak” (dzsentrinek). A vármegyei tisztikar tagjait kis fenntartással számíthatjuk ide. Először is ide tartoznak a vezető tisztséget (alispán, főjegyző) viselő családok. Ilyen vezető hivatalra a két vármegyében a 18. század folyamán összesen negyven személyt választottak.¹¹⁶ Ha a szolgabírákat is elemzés alá vonjuk, a személyek száma 129-re, a családoké 70-re emelkedik.¹¹⁷ Ha ezt a számot a nemesi felkelésre összeírtak 3184-es számához hasonlítjuk (4,05%), fogalmat alkothatunk nem annyira a birtokos nemesség számát illetően, mint a (jobbágy nélküli) köznemesség nagy túlsúlyáról. Máskülönben a 18. században a szilágysági birtokos nemes családok mind magyar nemzetiségűek. Románok (és egyebek) csak a 19. század folyamán kerültek közéjük.

A köznemesség, a „populus werbőczianus” volt a fáma szerint a szatmári béke nyertese, mert minden politikai jog és szabadság birtokába kerülén, nagy számánál fogva minden szavazásnál döntött. Igaz ugyan, hogy minden jogot és szabadságot megnyert (inkább megőrződött), de egyebet semmit. Mihez kezdhet, ami megélhetését biztosítja? Akinek volt valamelyes birtoka, az gazdálkodhatott. Akinek valahonnan pénzecskéje volt (esetleg más birtok eladásából, háborús zsákmányból, zsoldból, feleségük hozományából, és elég soknak ipari tevékenységből), az is birtokot vásárolt rajta, mert ez volt a kor (talán egyetlen) legjobb befektetése. Akinek viszont nem volt birtoka, ahol az eke szerva mögé állhatott volna, az bolyongott mindkét haza egyik végétől a másikig, de különben a maga (vagy felesége) megyéjében, míg valahol sikerült gyökeret eresztenie, valahol, ahol hasznosíthatta vékonyka anyagi és erkölcsi tőkéjét¹¹⁸ a legkisebb kockázattal, egyénileg és

is) konstantinápolyi követségbe nem küldi a Portához. Így járja be az egész Balkánt, Belgrádot, Bukarestet, Jást, és került vissza Máramarosba. 1711-ben követi a fejedelmet Lengyelországba, onnan Moldvába megy, és az ottani emigráns kurucok parancsnoka lesz. Élete utolsó éveit Bukarestbe tölti haláláig, 1740-ig. Végrendeletében a református egyházra értékes kegytárgyakat hagyott, köztük egy különleges kelyhet. A végrehajtásra felkért kuruc bajtársa is meghalt odakinn, és csak a bajtárs özvegyével indul meg hazafelé a kehely is. A székelyföldi Bikfalva és a kolozsi Almás után (a 18. század végén) érkezik a kehely Kraszna vármegyébe, ahol is a bajtársi özvegy teljesítette Pápai végakarátát, és a krasznai egyház tulajdonába került a kehely.

¹¹⁶ Huszonhat családból: 8 Dobai, 4 Bölöni, 3-3 Halmágyi, Kállay és Szénási, 2-2 Baczoni, Laskay, Varju és Vas, valamint a Czerjék, Darvay, Donáth, Szabadszállási, Gencsi, Bydeskuti, Vay, Katra, Kun, Laskai, Balássy, Korda, Décsei, Virág és Goris családok 1-1 tagja.

¹¹⁷ Érdekes, hogy csaknem ugyanazok a családok, sokszor pedig ugyanazok a személyek szerepelnek Közép-Szolnok és Kraszna tisztikarában. Ez is mutatja a két vármegye szoros földrajzi, gazdasági és társadalmi összefonódását. E jelenség máskülönben már a középkorban is ismert volt.

¹¹⁸ A „tőke” inkább csak társadalmi volt: az armális. A hosszú háborúság alatt a hadurak szívesebben fizettek nemeslevéllel, mint pénzzel. Hogy lesz aztán „úr” az új nemesúr, miből és hol? – azzal nem törődtek. A hadiállapot alatt nem volt kirívó a hadfiak – nagyon is – hiányos „tábori” felszerelése, viharvert öltözéke, szerény életmódja, viselkedése – egy szóval: nincstelensége. De a béke beálltával – különösen, hogy ez a kurucok vereségét jelentette – ez a háborús képződmény, ez az új, jellegzetes embertípus, az „Ugocsa non coronat”-kuruckodó, földhöz-sem-ragadt, szegény nemesség nem találta a helyét. Legalább is nehezen és későre találta meg. A többség azért egyénileg (családilag) megragadt valahol, valahogy: vagy kevés öröksége értékesítésével, megtakarított krajcárjaival, vagy egyszerűen „hozomra” vásárolt egy kis birtokocskát, ott, ahol a tehetősebb eladta, ahol olcsóbban jutott hozzá. Vagy benősült valahová. A birtokszerzés e módja még gyakoribb volt itt, a nemesség alsó rétegében, mint a felsőkben. soha ilyen kapások nem voltak a földdel rendelkező lányok és özvegyek! Ha arravaló volt a férfi, elég volt az armális is a házassághoz. Ha még „arravalóbb”, és illegitim szerelmet kellett elfedjen a házasság, armális sem kellett. (Sok esetet jegyeztek fel, amikor az új férj nemességét csak sógorai igazolták.)

Csak az 1760-as évek végére véglegesedett a köznemesek megtelepedése a Szilágyságban. Több mint a fele (becslésem szerint) kisbirtokos lett, sikerülve legalább egy jobbágyteleknyi földet szereznie. Ezek szerencsésebbje az Érmelléken, vagy a Berettyó-mentén, a többiek (sorrendben) a Kraszna/Nagyér, Zilah, Szilágyszentkirály, Szamos mentén, és csak ezek után az Érközben, vagy a Tövisháton. (A hegyes vidéken csak elvétve.) A többiek társultak és megvásárolták a legolcsóbb – tehát leggyengébb – birtokokat, lehetőleg nemes községben, vagy mellett, felosztották maguk között és megtelepedtek. Így alakultak – vagy újra alakultak – a 18. században a később is oly nagynevű magyar nemes községek, mint Ákos, Érszakácsi, Érszentkirály, Tasnád a szerencsésebb, Bürgezd, Diósd, a két Doba, Lele, Menyő, Mocsolya, Szilágyszentkirály és Vervölgy a kevésbé szerencsés kisnemesek letelepedésével.¹²⁰ Persze, picinyke birtokuk – amíg még megvolt – nem volt elegendő megélhetésük biztosítására, ipari tevékenységre kényszerültek. És mert eme „nemes, nemzeti és vitézlő” urak, otthon, egymás között nem szégyelltek dolgozni, ezek a szegény kisnemes falvak lettek a sokszor messze földön híres fazekas, faragó és építő kisiparosok fészkei (és bizony a csempész-kereskedelmé, meg imitt-amott a lótolvajlásé. De: nomen est omen.) Nyilvánvaló, hogy nem minden vagyontalan kisnemes-ivadék akart otthon, vagy a közeli városba vándorolva iparossá lenni. Ezek, akik a földműveléshez, a szülőfaluhoz ragaszkodtak – a 18. század végétől mind inkább – igyekeztek jobbágytelekhez jutni, telek-várományos jobbágytelekkel kötött házasság útján. Ez, persze, nagyon kevésnek sikerült. A többiek zsellérkedtek, sőt béresnek álltak. A 19. században már olyan esetekről is tudunk, hogy jobbágy-gazdához állott béresnek a nemes.¹²¹ Bizony, jól tennék korunk szociológusai, ha utánanéznének, hogy – a polgári hírverés cáfolatára – vajon 1848. előtt nem volt-e több politikai joga és szabadsága a szegény, dolgozó népnek, mint az után? Mert, ha gazduramnak nem volt szavazati joga, a béresnek pedig, volt ...

A menekülések, különösen a vidéken belüli menekülések már a háborús időkben megkeverték a lakosságot. A magyar kisnemes felhúzódtott hegyvidéki román jobbágyához vagy ismerőséghez, egyszer, kétszer, többször – a háborús kor hatvan esztendeig tartott –, összeismerkedtek és a nyomorúságban, kényszerűségből összeemelegedtek. Ekkor kötődtek először szerelmi kapcsolatok, sőt házasságok is. A szatmári béke utáni nagy helykeresésében a magyar kisnemes már jó ismerősként – esetleg sógorként – ment a román faluba megtelepedni. És ha régi bajtársát, vagy annak fiát ajánlotta a román parasztnak jóindulatába, annak is meg volt a fogadása. Sok nincstelen, kóbor lovag talált így otthonra a bükki, meszesi, rézi erdőségek román falvaiba – ha olyan volt a román paraszt és a román falu, hogy érdemes volt ott megtelepedni. Unokája már, ha igen megismerkedtek, már jobbágyteleket vállalt.

¹¹⁹ A nagy belső népmozgalomnak bizonyos állandó „támaszpontjai” voltak, melyeket, valószínű, az egész országban ismertek. Így Szilágyság alföldi részén Érkörös és Ákos, a dombvidéken Ilosva, Menyő és Lele, a román vidéken Kód és Illésfalva. Ezeken a helyeken gyülekeztek a „helykeresők”. Itt tájékozódtak, merre érdemes próbálkozni? Innen mentek tovább vagy más támaszpontra, vagy letelepedésre. A szegényebbje itt tömörült „kuriális közösséggé”, itt tárgyaltak a megvásárlandó birtokok eladóival. Mivel pedig ezeken a helyeken így mindig sok nemes volt jelen, e kor megyegyűléseit rendszerint ezeken a helyeken tartották.

¹²⁰ Annyi nemes került így össze, hogy például Bürgezden, Mocsolyán, Szilágyszentkirályon kevesebb szántóföld jutott egy holdnál egy lakosra.

¹²¹ ÉRSEKÚJVÁRI Sándor iratai szerint mindennapos volt a nemes szolga vagy részes(munka).

A köznemesség soraiban jelentős számmal voltak *románok*. Néhány máramarosi és kővárvidéki (1687-ig ez is Közép-Szolnokhoz tartozott) román családnak régebbi volt a nemessége,¹²² de a román nemesek többsége a kuruc-korban kapta nemeslevelét, nagy hányadukban saját földesuruktól.⁸² Ennek köszönhető a magyar és a román nemes községek közötti különbség: a román köznemesei csak kivételesen csatlakoztak curialis communitashoz (Dabjon, Kőd), rendszerint földesúri falvakban telepedtek le.¹²³ Valószínű, ez a tényező volt az, mely a román nemesség tekintélyét és közügyekben való szavának súlyát lerontotta – és nem valami anakronisztikus nacionalista elfogultság – úgy, hogy megyei tisztségekre románt nemigen választottak.

Az 1800 körüli összeírásokban szereplő román nemesek között már sok a magyar származású. Ezek a 18. század elején románok közé telepedett magyar kisnemesei ivadécai, akik – jórészt a görögkatolikus egyház gondoskodása következtében – elrománosodtak.¹²⁴

A 18. századdal Magyarországon beköszöntő békés korszak vitathatatlanul legnagyobb nyertesei a *magyar jobbágyságok* voltak, hiszen ők voltak azok a földművelők, akik munkáját sóvárogva várta az egész gazdag, de néptelen és parlag ország. Hogy pedig ne elégedhessék meg valaki a maga és családja szükségleteit fedező terméssel, Európa felszaporodott lakossága minden ehetőt csábítóan magas áron vett meg. Mindenféle csodákat meséltek a magyarországi (földműves) Eldorádóról, és Nyugat szűkös kenyérre szoruló minden szegény embere Magyarországra vágyott akkor (mint százötven év múlva Amerikába). Jött is a telepes, aki csak jöhetett – ha volt bátorsága és némi tőkéje, és ha engedték otthoni urai –, mert Magyarországon itt várta annyi, szokatlanul termékeny föld, amennyinek megmunkálására egyáltalán képes. Jobbágysággal lenni Magyarországon – ez volt az akkori Európában a legelőnyösebb társadalmi helyzet – na, nem a főpapság számára, hanem csak Európa jobbágyságainak –, mert a kitűnő föld használatáért alig igényel valamit a földesúr, és egyéb terhek is alig vannak. (Ha még a vallásszabadság is biztosítva volna ...¹²⁵)

A legkapósabb a magyar jobbágyság volt. A földesurak először nem is próbálkoztak mással. (Ne feledjük, a föld birtokbavétele nem a szatmári béke után, hanem a török távozásával kezdődött.) Csak mikor magyart nem kaptak, vagy az cserbenhagyta őket, néztek más után a telepítő birtokosok.¹²⁶

¹²² Máramarosiak, például, Rákóczi diplomatájának, Kökényesdi Papnak a leszármazottai, valamint az Erdélyi, Juga, Mihályi, Szaploneczay közismert román nemes családok. A kőváriak és helybeliek közül nevezetesebbek a Barnucz, Drágos, Farkas, Hosszú, Lázár, Mán, Pap, Vladár családok. Az 1741-es összeíráskor derült ki, hogy a románok többségének a nemessége a földesurak kuruc kori felszabadítására vezethető vissza, és ezért igazolásuk nehézségekkel járt. PETRI i.m. I. 423.

¹²³ Badacsony (Kemény), Benedekfalva (Bánfi), Csög (Vay), Illésfalva (Gyulai, Bornemissza), Kelence (Gyulai, Bánfi, Toldalagi), Nagyszeg és Örményes (Wesselényi), Szélszeg (Bornemissza, Gyulai), Alsószivágy (Gyulai, Bornemissza), Újnemet (Kemény, Vay).

¹²⁴ Néhány példa: Csögön a Deák-, Hodászi-, Rác-, Vitéz-család, Nagyszegen a Bukoviczi-, Lakatos- és Veres-család, valamint Szamosudvarhelyen az Ács-, Németi- és Szelei-család.

¹²⁵ A jobbágyság akkori, magyarországi helyzetét meggyőzően láttatja KOVÁCH Géza: Ahol Dózsa és Horea hadai jártak. Bukarest, 1976. az aradi állapotokkal kapcsolatosan.

¹²⁶ KÁROLYI Sándor naplójára hivatkozik SZEKFÜ Gyula i.m. IV. 420.

Mentek is szerte az országba a magyar jobbágyok,¹²⁷ keresve a jobb földet, a jobb földesurat. Ha csalódtak a helyben vagy az úrban, mentek tovább, második, harmadik, többedik helyre.¹²⁶ Még az is előfordulhatott, hogy – ha nem is éppen ő – a fia vagy az unokája visszakerült előbbi helyére.

Szilágyság magyar jobbágyai is részt vettek e kirajzásban. A 9. sz. mellékletünk fentebbi részlete szerint százezer magyarral több költözött a Szilágyságból ki, mint be, csak 1715-ig. De a folyamat tovább tartott még félévszázadon át, ha ekkor már több is volt itt a be-, mint a kiköltöző. Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy Szilágyság maga is újranépesítendő volt, és természetes, hogy erre elsősorban a vidék népe szolgált, mindenekelőtt a magyarok. Nem nemzeti, faji elfogultság, hanem a birtokosok józan, gazdasági számítása alapján került a magyar *jobbágy* – a nemes nem – ebbe a monopol-helyzetbe.¹²⁸ Később, a majorsági gazdálkodás rentabilitásának megnövekedése

¹²⁷ Mivel a korabeli írárok „szökött jobbágy” alatt mindig jobbágy családfőt értenek, a történeti irodalomban – rendszerint – ebben az értelemben használják a kifejezést az újranépesedéssel kapcsolatosan is. (E hiba elkerülésére is int TAKÁCS László i.m.) A jobbágycsalád minden tagja jobbágy ugyan rendi jogállására nézve, de csak a családfőt köti az általa használt telek, gyermekeit – lehetnek azok a földesúri jog szerinti zsellérei – gyakorlatilag nem köti semmi. A felszabadult területek újranépesítésére nem az a néhány ezer családfő ment, akiket a hatóságok visszaköveteltek (TROCSÁNYI Zsolt i.m. 977.), hanem az ezek számát többszörösen felülmúló jobbágyfiak. Meggyőződésem, hogy nem volt a két hazában magyar jobbágycsalád, melyből ne vett volna részt valaki az újranépesítésben. (Vagy közvetlenül az Alföldre ment, vagy közvetve, azok helyébe, akik oda távoztak.)

¹²⁸ A különböző népekből származó emberek lehetnek egyenlők általános emberi értékükre nézve anélkül, hogy egyformák is volnának. Az évszázadokon át folyt különböző neveltetésük folytán az egyik nép tagjaiban inkább ilyen, a másikéban inkább olyan erények fejlődtek ki – szerintem. Hogy nálunk élő népek fiai milyeneknek látják magukat és egymást, arra a leghitelesebb forrásból, a népköltészetből idézünk példát.

Íme a népmese:

Mikor Isten elhatározta volt az emberek bünbeesése után, hogy Ádámékat ki kell űzni a Paradicsomból, először Flóriánt, a *román* arkangyalt küldte a parancs foganatosítására. Ádám és Éva – aki persze szerettek volna a Paradicsomba maradni – nagy aggodalommal várták a történendőket, de egészen megnyugodtak, amikor Flórián közeledését látták. Az illendően bekopogott hozzájuk, levette a kalapját, nagy tisztelettel köszönt, és mondta, hogy Isten parancsára éjfélig az uraságoknak el kell hagyniuk a Paradicsomot. De Ádám fölényesen rászólt:

- Mit habogsz itt? Add ide az írást!

- Milyen írást? – kérdezte megszeppenve Flórián.

- Hát az Isten parancsáról szólót! Csak nem gondolod, hogy ilyen fontos dologban hiszek a szavadnak?

Írás azonban nem lévén, Flórián nagy szomorúan visszatért a mennybe.

Másodszor Isten Gábort, a *magyar* arkangyalt küldte a parancsal. Mikor a gonosz emberek meglátták közeledtét, ismét csak fellélegeztek, gyorsan sütés-főzéshez láttak és nagy traktát készítettek a magas vendég számára. Ádám már a kapunál fogadta nagy tisztelettel, aztán kínálták, ültették. De Gábor komoran elhárított mindent, tapintatosan félrehívta Ádámot, és közölte vele Isten Parancsát: el kell hagyniuk éjfélig a Paradicsomot! Ádám, a ravasz, megköszöni az arkangyal úr fáradozását, és kijelenti, hogy éjfélre távoznak. De most már ne sértse meg a háziasszonyt azzal, hogy meg sem kóstolja ad főztjét. Gábor szabódna ugyan, de hát ebben a helyzetben tényleg nem teheti meg ezekkel a sorsüldözött emberekkel szemben, hát asztalhoz ül. Pompás étel-ital. (A második pohárnál pertu-ivás.) Beszélgetés, sőt néhány szomorú nóta elhangzása után, közeledik az éjfél. Éva felkél az asztaltól, és csomagoláshoz lát. Gábor észreveszi, és leghatározottabban letilt minden készülődést, távozást:

- Bízátok csak rám! Van még nekem annyi szavam az Öregnél, hogy... Csak nem hagyom a legjobb barátaimat földönfutóvá tenni!

Visszamegy a mennybe, de persze, a parancsot nem tudja megmásítani.

Isten most Mihályt, a *német* arkangyalt küldte Ádámék kiűzésére. Mikor az emberek látják, ki jön, a tegnapiánál kétszer nagyobb készüléket tesznek. Fogadják, ültetik, kínálják nagy alázattal. Mihály szó nélkül le is ül – egyedül – az

után, amikor már nem az önálló gazda gondos, minőségi munkáján volt a hangsúly, hanem csak a minden munkára igénybe vehető nyers munkaerőre volt szükség – mint a 20. század közepén, Nyugateurópában a vendégmunkások nagy, de igénytelen munkaerejére – más gazdasági szükséglet más munkáserényeket igényelt – lejjebb szállt a magyar mezőgazdasági munkás ársíója is.

asztalhoz, eszik, iszik úgy, hogy Ádám és Éva alig győzik kiszolgálni. Éjfélkor Mihály megnézi az órát, feláll, veszi a pallosát és rászól az emberekre:

- Most pedig, mars ki!

És megy mögöttük a kapuig, hogy majd betegye utánuk. (Tréfás és csúfolódó erdélyi népköltészet. SZEREMLEI László összeállítása. Kolozsvár, é.n.)

A másik érmelléki *román* népmese (SARKADY Sándor gyűjtése):

Miután Isten az emberiséget megteremtette volt, már csak az volt hátra, hogy mindegyiknek kiadja a jussát. Másnapra hát magához rendelte őket. A *magyar* még sötétben felkelt, mosdott, borotválkozott, öltözött. Félóraig csak a bajuszát rendezte. Utána egy óráig fényesítette a csizmáját. Közben feljött a Nap, és a magyar elindult nagy komótosan Isten háza felé. A *román* arra ébredt, hogy fenn van a Nap. Felkél, veszi a botját, és már poroszkál is az Úr udvara felé. A *zsidó* még később ébredt, gyorsan felugrik, vizes kézzel letörli az arcát, elhadar egy imádságot, és már rohan is Isten felé. Félúton elhagyja a románt, és éppen akkor érkezik Isten ajtajába, amikor a magyar – csizmája leporlása után – bekopog. Persze, udvariasan előretessékeli a zsidót, és ő kinn marad. Bemegy a zsidó és köszön:

- Jószerencsét! (Noroc bun! – megszokott román köszöntésforma.)

Az Isten fogadja:

- Na, ha jó szerencsét mondtál, az legyen a tiéd!

Ezzel a zsidó kijön, és bemegy a magyar. Ő is köszön:

- Jószerencsét, Uramisten!

- Azt odaadtam a zsidónak. – mondja Isten.

- Hát ez szép! – mondja tovább a magyar. (Románul „mîndru” jelenti azt is, hogy „szép”, azt is, hogy „büszke, kényes”.)

- Na, legyen az a tied, magyar. – határoz Isten.

Mire a magyar kijön, megérkezik a román is. Bemegy és köszön:

- Jószerencsét!

- Azt a zsidónak adtam.

- Ez szép!

- Az már a magyaré. – válaszol ismét Isten.

- Jaj nekem! (Vai de mine!) – búsulja el magát a román.

- Na, az még neked maradt! – mondja Isten.

Hogy pedig, a birtokosok, hogy vélekedtek a különböző nemzetiségű munkásokról, álljon itt egy 19. századvégi, jellegzetesen kapitalista minősítés (SZABÓ Gyula irataiból):

A magyar béres olyan, mint a ló, a sváb olyan, mint az ökör, a román olyan, mint a bivaly.

A *magyar* olyan, mint a ló: lásd el jól, gondozd, pihentesd rendesen. Aztán csak arra vigyázz, meg ne szakassza magát. Mert az lelkesen megy, biztatás nélkül dolgozik, fut, rohan, kiteszi a lelkét – ha van kedve. De ha nincs, ott nem használ sem parancs, sem ostor. Csak a szép szó, a dicséret, a simogatás, egy szem cukor.

A *sváb* munkás olyan, mint az ökör: lásd el jól, pihentesd rendesen, akkor beáll az igába, és húzza, húzza egyenletes ütemben, minden biztatás nélkül estig. De hiába biztatod, kéred, parancsolod, vered, egy cseppet sem gyorsítja lépteit ütemét, és egy lépést sem tesz munkaidő után.

A *román* olyan, mint a bivaly: nincs az a teher, amit el nem húz, akár étlen-szomjan is, ha mellette állsz és ütöd. De ha félrefordultál, vagy pláné, otthagytad, azonnal lefekszik, akár a barázdába is. (Máskülönbén úgy mondják, ez a Szabó Gyula lovat csak eladásra tenyésztett, de nem igázta. És magyart csak béresgazdaként alkalmazott.)

Különben a magyar jobbágyok voltak Szilágyság legállandóbb lakói: a hadak útjára menetelt inkább a nemesekre hagyták, nagyon nehezen menekültek el,¹²⁹ ha mégis elmentek volna, az első alkalommal, elsőként jöttek vissza. A helybemaradás élenjárói a tövishátiak voltak, ez a különleges, szerény, munkálkodó, maradinak mondott, de szívós és konokul kitartó magyar népcsoport. (Ezért mondják róluk, hogy nem az Árpád honfoglalóival kerültek ide, hanem őseik itt jöttek szárazra, még pikkelyesen, az ősóceánból.) Hogy ezek miért ragaszkodnak úgy gyenge talajú és éghajlatú szülőföldjükhöz, arra nincs ésszerű magyarázat. Mert a Kraszna vármegyeieket sem igen mozdított el a 18. század, de az ő földjeik messze termékenyebbek voltak, azokhoz érdemes is volt ragaszkodni. Leginkább a harmadik csoport, az érmelléki mozdult el innen. Igaz, ezeket kergette leginkább az égetés annakidején, és ezeket csábította leginkább a közeli Alföld. Az újranepekedés a mindenkor gazdasági értékrendnek megfelelő sorrendben történt: először a Berettyó és Kraszna sokoldalú – tehát jobbágyoknak nagyon ajánlatos – gazdálkodást lehetővé tévő, széles völgyét szállták meg. Csak azután az alföldi, inkább külterjes gazdálkodásra valót. Erre már a románok is jók voltak.

A román jobbágyok, különösen a pásztorok voltak az elsők Szilágyság elhagyásában a romlás idején, és ők jöttek vissza a legkevésbé. Számuk annyira lecsökkent, hogy a maradék nem biztosította a középkori románság szilágysági folytonosságát intézményeik átörökítésében. Igaz, hogy a teljességgel kötetlen szervezetű ortodox gyülekezeten kívül nem is volt más intézményük, de az is – egyedül a papból állván – elvándorolt híveivel. Ha valamely román falu nem hagyta el akkor vidékünket, az nem a szülőföld iránti ragaszkodás, hanem a véletlen műve volt: az érdekeltek utánajártak és megállapították, hogy itteni helyük véletlenül mégis jobb, mint a másfelé kínálkozó.¹³⁰

A románok újkori szilágysági bevándorlásának vizsgálata munkánk alapfeladata. Ez – úgyszólván – problémamentes, mert a megfelelő időszakokban végzett összeírások, népszámlálások, híven mutatják a folyamatot, mely a törökök távozása óta mindmáig tart. Szervezett, nagyúri telepítések nem voltak. E korra jellemző az egyéni és csoportos román beszivárgás,¹³¹ melyet viszont minden tényező elősegített. Ilyen tényező volt első sorban Szilágyságnak a nagytömegű elvándorlás miatti akkori csaknem üres volta a maga szívó, csábító hatásával. Voltaképpen a – mindkét – megye a betelepülők rendelkezésére állott a remek Érmelléktől, a szegényes – de pásztorkodásra és erdőlésre annál alkalmasabb – hegyvidékig. Másik pozitív tényező volt az újonnan szervezett román görögkatolikus egyház, mert ez a régen letűnt középkori jus olahalis helyébe korszerű, a magyarokéval azonos közjogi helyzetet, emberi biztonságot adott az üldözött románnak.¹³² Mert

¹²⁹ A sok példa közül csak négyet említsünk: a bagodiak, goroszlóiak, sarmaságiak, varsolciak nem hagyták ott falujukat annak felégetése, elpusztítása után sem, hanem a környező nádasokban, bokrosokban, erdőszélen „lappangva” kivárták, míg a faluba (helyére) visszatérhettek. (PETRI i.m. III-IV. m.h.) Ne tűnjön elfogultságnak a „másik” viselkedés bemutatása: a 93. sz. lábjegyzetben már felsorolt hat román falut – Ballaháza, Felsőbán, Pecsely, Porc, Somfalu, Tuszatelke, és még ki tudja, hány másik, melyekről nem szól az írás – csak úgy otthagytak volt a lakói, a veszedelem hírére, és soha vissza sem tértek beléjük.

¹³⁰ SZIKSZAI Lajos i.m. részletesen foglalkozik velük.

¹³¹ JAKÓ Zsigmond: Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban. Magyarok és románok. Budapest, 1943. 511.

¹³² JUHÁSZ István (Reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940.) szerint a reformáció kiválóan alkalmas utat tört a katolizálás számára a románok között.

üldözés és nyomor volt a másik oldalon, ahonnan idehúzódtak: Erdélyben is volt éhínség az 1710-es években, de a katasztrofális következményekkel járó változás a dunai román vajdaságokban, Havaselvén és Moldvában következett be 1711-ben – a török szultán görög adószedőknek adta bérbe a közhatalmat eme szerencsétlen országok felett. És ez volt a harmadik tényező, mely a románok szilágysági bevándorlását előmozdította. Eme fanariótáknak nem volt érdekük a lakosság semminemű kímélete, csak mindennek és mindenkinek minél gyorsabb kizsárolása. Ez csaknem lehetetlenné tette uralmuk alatt az emberi életet, és megindította az Erdélybe-vándorlás folyamatát.¹³³

Szilágyságba a románok a régi úton, Máramaroson és Kővárvidéken át jöttek az újkorban is, és mentek tovább a Csucsá-Nagyvárad vonalig és az Alföldre.¹³⁴

Nézzük meg a 7. sz. mellékletünk: „Szilágyság pusztulása és új népesedése”¹³⁵ következő összesítését:

BUNYITAY Vincze: Bihar vármegye oláhjai és a vallásunió. Budapest, Akad. tört. tud. Ért. 1893. A görögkatolikus egyház nemcsak egy bevett vallás híveivé tette a románokat, hanem meghozta – végre – magasabb szervezetüket is, a püspökséget. Szilágyságban két görögkatolikus román főesperesség alakult, egyik Tasnádszarvodon, a másik Szamosudvarhelyen.

¹³³ A világtörténelem kevés analógiáját ismeri a románok feletti fanarióta uralomnak. (Némi hasonlóságot mutatnak a gyarmatosító nemzetek hajdani keletindiai – és más hasonló – társaságai, de azok magánjogi társaságok voltak.) A legnagyobb legális és illegális haszon érdekében a Porta csak két évre adta oda az egyes országokat a legtöbbet fizető vállalkozónak. A két év lejártával, rendszerint megcserélte őket egyik országból a másikba, de nem hagyta tovább ugyanott. (Ismételt két év múlva, esetleg, visszacserélte.) A fanariótának és katonának, vagy írnoknak álcázott siseraharamiának még az sem állott érdekében, hogy az emberek egyáltalán életben maradjanak, hogy kímélték volna az állatokat, termelőeszközöket? Rövid két esztendő állott csak a meggazdagodás rendelkezésére, de minden elképzelhető és elképzelhetetlen eszköz is. És éltek is vele. Persze, akiben csak maradt valamelyes igény az emberi élet iránt, valamelyes emberi méltóság, az mind, mind menekült.

¹³⁴ Erre mutat a szilágysági románok szláv-típusu testi alkata és lelki beállítottsága: általában szőkék, szelídek, békések, alázatosak, nem tűnnek ki szorgalmukkal, és nem hódolnak – mások – tulajdonának bálványá előtt. Erre mutat a leggyakoribb ötven szilágysági román családnév vizsgálata is. Ezek – a románnak tartott, valamint a magyar eredetű román családneveken kívül – Andercou, Aldea, Bariț, Bărnăț, Blaga, Bogdan, Bolduț, Ciplea, Cioltea, Ciula, Culic, Dragoș, Filea, Ghetea, Gostea, Hendea, Hirișcău, Huțcău, Hudin, Ianicău, Ivașcău, Iuga, Loghin, Marinca, Man, Mercea, Miclea, Moga, Neaga, Niște, Nichita, Nistor, Orha, Pasca, Pinte, Plosca, Racolța, Sava, Sima, Șomlea, Șterț, Stoica, Terhea, Tomșa, Trif, Țire, Vanca, Vlad, Vladar, Zaha: mind északkeleti szláv hatásra mutatnak. (A nevek a mai, szilágy vármegyei telefonkönyvből valók.)

A Sebes-Körös vonalán kezdődik, és észak felé, Szilágyságon, Kővárvidéken, Máramaroson, Bukovinán és Moldován át a dunai Galacig húzódik az a vonal, melyen visszafelé lehet követni a „kukorica” román „mălăi” nevének hozzánk vezető útját. (Vö. BRAUDEL, Fernand: A mindennapi élet struktúrái. Budapest, 1985.) Ugyanez az útja a puliszka román „tocan” nevének is. Különben a kukorica északpárciumi magyar neve is „málé” – nyilván román hatásra.

¹³⁵ A 7. sz. melléklet „Szilágyság pusztulása és új népesedése” 5-6. és 7. sz. oszlopa az 1715-i adózók összeírásának az adatai a Magyar Statisztikai Közlemények XII. kötet 65. és köv. szerint. (Néhány nemes község – pl. Szilágyszentkirály – nem engedte be a számlálókat. Ezek adózoinak számát becslés alapján írtuk be – a teljesség kedvéért.) A 8. sz. oszlop, a görögkatolikus vallásúak lélekszáma a „Conscriptio Parochiarum Diocesis Fogarasensis instituta Anno 1750” alapján a Transilvania, Nagyszeben, 1901. IX. számában közölték szerinti adatokat tartalmazza. A 9-10. és 11. sz. oszlopok az 1808-ban a nemesi felkelésre összeírtak száma a vármegyei levéltár adatai alapján. (PETRI i.m. megfelelő helyei.)

	A FALVAKSZÁMA			
	1650	1715	1720	1750
<i>Magyar jellegű</i>	155	x	x	x
1650-es magyar jellegűből maradt	x	75	x	x
Magyar többségű	x	117	125	82
Magyar lakosa is van (kisebbségben)	x	33	53	88
Magyar előfordulással összesen	x	150	178	170
<i>Román jellegű</i>	79	x	x	x
1650-es román jellegűből maradt	x	36	x	x
Román többségű	x	39	58	122
Román lakosa is van (kisebbségben)	x	57	84	37
Román előfordulással összesen		96	142	159
Lakatlan az 1650-ben lakottak közül	-	78	51	32
Lakott összesen	234	156	183	204

Láthatjuk, hogy mennyire a magyar jobbágyé lett az ország, a föld: a pusztulást átvészelt 75 régi magyar faluból az első lehetőségre szétrajzott a magyarság „földet birtokba venni”, éppen még egy annyi más faluba, úgy, hogy a 150 magyar lakossal is rendelkező faluból 117-ben többséget is alkotott az a félmaroknyi, 16718 magyar. Világos a birtokosok szándéka: úgy osztani el az 1225 magyar jobbágyot, hogy velük a két vármegyében minden birtok hasznosítható legyen. Akkor, az ország felszabadulása után, minden épkézláb emberre, minden jobbágyfira szükség van, ha magyar. Mert a magyar – a fentebb is írt közfelfogás szerint – nemcsak otthon lát dologhoz inaszakadtáig, minden nógatás nélkül, hanem azt el is lehet küldeni a kevés megmaradt román faluba is, hogy ott – magyarként, tehát országbirtokosként – a földesúr vagy intézője helyett – gazdáiról, persze, per „mi” beszél – gazda is legyen – ha ez nincs ellenére azoknak –, amellet, hogy kétkezi munkájával is példamutatóan elől jár. Még a lakatlanul hagyott hegyi falvakba is magyar jobbágyot küldenek, hiszen az jobban szervezi ott a szivárgó románok letelepedését is mindenki másnál. Így kerülnek magyarok olyan helyekre is lakni, ahol a világ teremtése óta magyar ember legfeljebb csak vadászni járt.¹³⁶ Hogy ez nem valami véletlen, azt jelzi az 1720-az összeírás, mikor is a magyarok újabb 28 faluval

¹³⁶ Tasnádcvány, Elyüs, Fülményes, Füzes, Mutos, Oláhnádasd, Újvágás, Vártelek, Zsákfalva régi román falvaknak 1715-ben egyenesen magyar többségük van.

nyomulnak előre, köztük tizenegy olyannal, melyben öt évvel korábban csak románok laktak, tizenhét pedig lakatlan volt. Csak 1730 után lanyhul a magyar térfoglalás, mert már nincs több mozdítható magyar ember az anyafalvakban sem. (Sokan, nagyon sokan mentek az Alföldre is. Helyükbe pedig, csak szivárogtak a földesurak erdélyi birtokairól.) Másrészt pedig, az új gazdálkodásra, a majorságira, a román is jó, talán még alkalmasabb is, hiszen anyagilag is, erkölcsileg is igénytelenebb a magyarnál. Ezek nógatasára már csak magyar ispánokat tartanak a román falvakban, arra nem fontos, hogy jobbágy legyen, megfelel a magyar kismemes is. Így keletkeztek magyar szórványocskák román falvakban a 18. században, hogy egyetlen nemzedék alatt be is olvadjanak a románságba.

A románok térfoglalása csak a magyarok után következik: 1715-ben a 36 megmaradt régi román falu mellett újabb 60 faluban jelennek meg, de ezek közül csak háromban jutnak többségre. 1720-ra pedig – ha nagyon gyéren is, de – már 142 faluban fordulnak elő, messze elmaradva még a magyarok mögött. A két nép közötti letelepedési arány – mint fentebb láttuk – 1730 után fordul a románok javára, úgy, hogy 1750-ben már 122 falunak van román többsége, a 82 magyar többségével szemben. Azonban az összlakosságot tekintve, Szilágyság még ekkor – a magyarlakta helységek fölényesen népesebb volta miatt – magyar többségű: a 67821 összes lakos 51,26%-a magyar.

A román betelepedés állandó folyamatát tükrözi a 8. sz. mellékletünk „Szilágyság nemzetiségi számképének alakulása”¹³⁷ következő összesítése:

A ROMÁNSÁG TÖBBSÉGREJUTÁSÁNAK KORSZAKAI

A SZILÁGYSÁGI FALVAKBAN

Korszak	A falvak			A térfoglalás évi átlaga (ha)
	Jelzése	Száma	Összterülete (ha)	
1687 – 1715	F	51	76661	2738
1715 – 1750	E	75	102902	2940
1750 – 1800	D	15	18923	378
1800 – 1847	C	9	21726	462
1847 – 1890	B	6	7392	172
A millenniumkor román többségű		156	227604	1121
A millenniumkor magyar többségű	A	60	117066	-
Szilágyság összesen		216	344670	

¹³⁷ E táblázat magyarázatát lásd majd lentebb.

Tehát: Az F-jelzésű 51 faluban már az 1715-i összeírás román többséget talált. Az E-jelzésű 75 faluban 1750-re, a D-jelzésű 15-ben 1800-ra, a C-jelzésű 9-ben 1847-re, a B-jelzésű 6 faluban 1890-re lett román a többség, míg 60 faluban magyar volt a többség a milleniumkor is. A román térfoglalást és annak ütemét látjuk meg, ha az elfoglalt területek nagyságát nézzük: a kettőszázhárom esztendő alatt a románok elfoglaltak a Szilágyságban összesen 227604 hektárt, évente átlag 1121 hektárt. De ebből a kuruc-korra esik évi 2738 hektár, a 18. század első felére, a nagy betelepedés korára, évi 2940 hektár, aztán félévszázadonként évi 378, illetve 462 és 172 hektár. A beszivárgás – nyilván – azóta is tart.¹³⁸

Ezeket a számokat látva ismételten ki kell térnünk a 20. századi magyar közvéleménynek arra az állásfoglalására, hogy az akkori birtokosok vétke következményeként románosodott el – más vidékek mellett – a Szilágyság. A birtokosok engedték, sőt segítették elő a románok beszivárgását és megtelepedését. E bírálók nemzetiszínű szemüvegen át nézik a kérdést, holott a gazdasági kérdéseket nem szabad, sem nemzeti-, sem semmiféle színű szemüvegen át nézni, mert a gazdasági élet semmiféle idegen szempontú szegregációt, semmiféle kényszer-beavatkozást nem tűr a gazdálkodás kérlelhetetlen szabálya érvényesülésének útjában. Az emberekre vonatkozóan a gazdasági élet törvénye azt mondja, hogy minden ember annyit ér, amennyi a munkája értéke: aki értékesebb munka végzésére képes, azt jobban megbecsülöm, elsősorban ilyet alkalmazok – ha van magasabb értékű munkám. Ha más, alacsonyabb értékű munkám van, két dolgot tehetek: vagy lemondok a munka nyomán keletkező – viszonylag kisebb, de sokszorozva nagyobb lehet a másiknál – haszonról és nem végeztetem el a munkát, vagy elvégeztetem olcsóbb munkaerővel.¹³⁹ A 18. századi Magyarországon a legjövedelmezőbb gazdasági tevékenység a szőlőművelés, a bortermelés volt. Nemcsak birtokosok és kispapok, hanem a sűrűsödő polgári vállalkozók is szőlőt szereztek, ha tudtak.¹⁴⁰ A szőlőművelés után következett a peremvidékek többirányú, belterjesebb mezőgazdasága, azután az Alföld külterjes gabonatermelése, és a végére maradt a rideg állattenyésztés. (Ne beszéljünk most más gazdasági tevékenységekről.) A szőlőművelés¹⁴¹ és peremvidéki gazdálkodás kizárólag magyar

¹³⁸ SZABÓ Gyula jegyezte fel, hogy az érmelléki birtokán, az első világháborút megelőző harminc esztendőben átlag a gazdasági cselédek háromnegyede volt román nemzetiségű. A román cselédek egy negyede született tíz km-es körzetben belül, háromnegyede a 10 és 60 km közötti körzetben. Azon túlról senki sem jött. (Tehát egy bevándorló nemzedék kb. ötven km-t haladt.) Két-három év múlva a béreseket rendszerint másfelé szegődtek, mégpedig a románok negyede nem a tíz km-en belülre, hanem attól nyugatra, az Alföld belseje felé.

Ugyanerről a jelenségről ír – Szászföldről – TRÓCSÁNYI Zsolt i.m. 975.

¹³⁹ Korunkban milliószámra mennek a vendégmunkások a legfejlettebb országokba – még, ha ott némi munkanélküliséget okoznak is. Ugyanis a gazdaság jó szervezése folytán olyan becsülete támad a szakmunkásnak, hogy az nem lesz hajlandó – munkaadójának sem érdemes – durva, képesítetlen munkát végezni.

¹⁴⁰ Nemcsak az akkori híres tokaji, egri, budai, balatoni szőlővidékre kerültek külső vállalkozók, hanem – mint közsímet – a debreceni polgárok a kétnapi járóföldre fekvő diószegi, vajdai, félegyházi, érmelléki dombokon szereztek szőlőt.

¹⁴¹ Szilágyságban, az előzőekben tárgyalt 156 román többségű falut még a legújabb időkben is fel lehetett ismerni a vonatról is, mert azokban nem volt szőlő, a mellettük-közöttük levő magyar falvakban pedig volt.

Hogy a birtokosok mennyire megbecsülték szőlőmunkásaikat, arra példa a Kemény-család ismert eljárása: rendszeres tapasztalatcserét szerveztek a közép-szolnoki sarmasági- és az alsófehéri csombordi embereik között, úgy, hogy egy-egy nagy szakértelmű jobbágyukat onnan ide és innen oda telepítették. Mondják, hogy a cél érdekében még házasságközvetítéstől sem riadtak vissza.

munkásokat kapott. A gabonatermelés egy részének is jutott – ez külterjes ágazat lévén, kevesebb munkát igényelt –, de több magyar nem volt. Maradjon parlagon az Alföld – és csak legeltetésre való terület –, vagy hozzunk idegen munkásokat?¹⁴² A 18. században senki nem gondolta, hogy a régi jelszó: „Akié a föld, azé az ország!”, majd még kibővül: „Azé a föld, aki megműveli!” Bírálattal előtt jó ezeket meggondolni!

A betelepült románoknak csupán 27%-a élt mezőgazdasági vidéken még a millenniumkor is. Főfoglalkozásuk a Bükk, Meszes, Réz erősegei közötti állattenyésztés, pásztorkodás és erdőművelés volt. Ez ugyan a magyarokénál általában sokkal alacsonyabb életszínvonalat biztosított nekik, de a román átlagnál sokkal magasabbat. Emellett a Szilágyságban a román nemzetiségűeknek mindig megvolt az emberi becsületük a magyar nemzetiségűek szemében is. Ez a gazdasági, társadalmi helyzet magyarázza meg azt is, hogy a szilágysági románok nem vettek részt a közvetlen szomszédságukban folyó, vendégmunkás-lázadás-jellegű, Horea-felkelésben.

Már közvetlenül 1687 után is kerültek *más nemzetiségű* lakói is a Szilágyságnak, de ezeket nem lehet megkülönböztetni a 18. század eleji összeírások alapján, kicsiny számuk miatt. A 18. század közepén már megkülönböztethető számban jöttek *német* telepesek,¹⁴³ a 19. század elején pedig, *szlovák* lakosok,¹⁴⁴ telepítettén mindnyájan a falvak birtokosai által. *Zsidók* a Szilágyságba is telepedtek a 19. század eleje óta. Ez utóbbiakat az 1847-es összeírás – vallásuk alapján az „egyéb” csoportba helyezte, az 1890-es viszont anyanyelvük alapján vagy magyar, vagy egyéb nemzetiségűeknek mutatja.

A 8. sz. mellékletünk „Szilágyság nemzetiségi számképének alakulása a 18. és 19. században” 2.sz. oszlopának betűi a falu elrománosodásának korszakát jelzi (ezt láttuk fentebb), a 3. sz. oszlop a falu határának kiterjedése hektárban. A 4-5. és 6. sz. oszlopok az 1715-i lakosság számát mutatják az azévi összeírások alapján.¹⁴⁵ A 7-8. és 9. sz. oszlopok Szilágyság 1750-i lakosságát mutatja.¹⁴⁶ A 10-

¹⁴² A harmadik alternatíva az, amit Wesselényi (MISKOLCZY Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban. Erdély története. III. Budapest, 1968. 1376-77.) a 19. század közepén meglátott, száz évvel korábban még nem látszott: annyit tartunk meg magyarnak az országból, amennyit vérrel, verejtékkel, ésszel és erővel meg bírunk tartani. A többiről jobb, ha mi mondunk le, idejében!

¹⁴³ Hadad (Wesselényi), Tasnádszántó, Tasnád (Károlyi).

¹⁴⁴ Hármaspatak, Magyarpatak. Ismerteti JAKÓ Zsigmond: A magyarpataki és a kalini hamuzsírputa története. Bukarest, 1956.

¹⁴⁵ A 7. sz. melléklet 5-6. és 7. sz. oszlopa alapján. PETRI i.m. III-IV. m.h. rendszerint kilenccel szorozza az összeírt adózók számát, hogy így az összlakosság számát megkapja. A „Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720-21” című statisztikai hivatali kiadvány különböző módszerekkel – meggyőződésünk szerint – igen túlbecsüli a lakosság számát. Mindenki véleményét figyelembe véve, mi ismét ACSÁDY Ignác módszerét követtük – mint az 1543-as esetben –, és a következőképpen számoltunk:

- Adófizetők száma x 9	14616
- Adómentesek (pap, bíró stb.) = adófizetők	1624
- Nemesek = az 1808-beli fele	1378
- Szolga és zsellér = nemesek száma x 3	4134
<i>Összesen</i>	21752

¹⁴⁶ A következők alapján:

- A románok lélekszáma egyenlő a 7. sz. melléklet 8. sz. oszlopában „Görög vallásúak 1750-ben”-nel.

12. és 13. sz. oszlopok az 1800-as lélekszámot tartalmazzák.¹⁴⁷ A 14-16. és 17. sz. oszlopok az 1847-es lélekszámot,¹⁴⁸ a 18-20. és 21. sz. oszlopok az 1890-es népszámlálás anyanyelvi adatait tartalmazzák.

A 9. sz. mellékletünk „Szilágyság népesedési számképe 896-1896” az összes többi összesítése. Ennek segítségével vegyük szemügyre Szilágyság 18. és 19. századi népesedéstörténetét:

Első pillantásra látszik, hogy a *magyarság* lélekszáma 1715-től 1890-ig 16718-ról 67045-re emelkedett, bár, arányszáma az 1715-ös 76,86%-ról 1890-ig 38,97%-ra esett, pedig a természetes szaporodás a megszokott ütemű volt, és nagyszámú bevándorló – illetve visszavándorló – is gyarapította a soraikat. Azonban a kétszáz év alatti visszavándorlók – és ivadékaik – 32378-as lélekszáma csak egyharmada (34,10%) a pusztuláskori szilágysági magyar veszteségnek. A jelenség csak helyileg szomorú, hiszen, akik nem tértek vissza ide, azok más – magyarság szempontjából fontosabb – vidékek arányszámát javították. A lélekszámnak 67045-re gyarapodása pedig, teljes megelégedésre szolgálhat, hiszen négyszerese a szatmári béke-korinak.

A létszámgyarapodásnál semmivel sem kevésbé fontos feladatot oldott meg a szilágysági magyarság a 18. és 19. század folyamán: felépítette hazája ráeső részét fizikailag-erkölcsileg, anyagilag-szellemileg, testileg-lelkileg. Az elvadult, lakatlan vidéken 1711-ben nem volt egyetlen ép ház, egy valamire való falu, csak nyomorúság.¹⁴⁹ A millenniumra a Szilágyságban hatvan szép, korszerűen rendezett, egészséges, gazdag, magyar többségű falu sorakozott a vidék legjobb helyein, utak, vasutak mentén, minden igényt kielégítő középületekkel. Nagyvárosok – a kapitalizmus helyválasztó szeszélye miatt – itt nem alakultak, de ügyes, csinos, hangulatos kisvárosokat épített magának a magyar polgár.

Számképünk a 19. század második felében magyar elvándorlókat jelez a Szilágyságból. Mint ahogyan az előző félszázadokban, ekkor is a vándorlást jelző számok a bevándorlás és kivándorlás különbségei. A 19. század első felében tehát, még 949-cel több magyar jött Szilágyságba, mint ahány elment. A század második felében viszont már 1876-tal kevesebben jöttek, mint ahányan elmentek. Az elvándorló szilágysági magyarok hozzájárultak a környező nagyvárosok: Szatmár, Kolozsvár, Debrecen és Nagyvárad, valamint Budapest kifejléséhez. Külföldre, elsősorban Amerikába, csak a század legvégén mentek, aránylag kis számban, inkább az Érmellékről és kevésbé a Tövishátról.

A román arányszám-gyarapodás félévszázadonként a következő:

- A magyarok száma Théodul-rendszerű becslés (képleteit lásd a 72. sz. lábjegyzetben) eredménye az 1715-ös, 1720-as adófizetői összeírások, valamint az 1741, 1797. és 1808-as nemesi összeírások alapján.

¹⁴⁷ A Théodul-becslés eredményeként. Az egész 8. sz. mellékletünk becslései a tényleg elvégzett összeíráskor és népszámlálások (1543, 1715, 1720, 1733, 1750, 1784, 1797, 1808, 1847, 1870, 1890.) adataiból megállapítható állandó tényező (a képletben A és C), a természetes szaporodás (r) rátájaként nálunk is 20%-ot eredményezett ötvenévenként – mint általában Európában. Ezekhez járultak a szórványos más adatok ($\pm k$), pl.: a hadadi németek ideköltözése, vagy a zsidó asszimilációra vonatkozóan. Korszakunkra kiválóan alkalmazható e matematikai módszer: vitathatatlanul mutatja a tárgyunkat képező társadalmi folyamatot.

¹⁴⁸ A Nagyváradai Névkönyv 1847. szerint, a felekezeti megoszlás alapján.

¹⁴⁹ Zilah város főutcáján csak egyetlen épület, egy tyúkól állott: méltó volt hát, a „Tyúkol utca” elnevezésre, ahogy még kétszáz év múlva is emlegették. Ha ilyen volt a székváros, milyen lehetett a többi?

Az 1715-ös 23,14%-hoz 1750-re jött 25,00%, 1800-ra még 4,03%, 1847-re további 3,27% és 1890-re ismét 2,09%. Így alakult ki a magyar állam évezredes évfordulójára a Szilágyságban a románok 58,13%-os arányszáma. Ez az arányszám-emelkedés nyilván nem lehetett volna a románok állandó, nagymértékű bevándorlása nélkül. Ez a bevándorlás szivárgó jellegű volt: egyénenként, családonként, kicsi csoportonként jöttek kelet-északkelet felől állandóan, szakadatlanul, úgy, hogy körülbelül egynegyedük egy nemzedék múlva már ötven km-rel nyugatabbra élt, az Alföld belseje felé. Hozzávetőlegesen háromnegyedüket, a be- és kivándorlók száma közötti különbséget jelzi, tehát, számképünk: az 1890-es népszámláláson talált kereken százezer szilágysági románból kilencvenezer a szatmári béke után vándorolt be – vagy bevándorlók leszármazottja. A pusztulás-kori, 20660-ra becsült román emberveszteséget már a következő, 1750-ig tartó korszakban pótolta és felül is múlta a 27016 bevándorló. Ez a tömeg az 1750-es román 33057-es¹⁵⁰ lélekszámnak 81,73%-a és legnagyobb bevándorlás a tárgyalt kétszáz esztendő folyamán. A 18. század első felében volt hát a legnagyobb a románság Szilágyságba áramlása. De folytatódott 12271+13575+7926-tal, míg a fenti számot elérte.

Egyéb nemzetiségűek: németek, szlovákok, zsidók, örmények, különböző Bach-huszárok is telepedtek meg a Szilágyságban – a cigányokkal nem tudunk, és nem is kívánunk itt foglalkozni –, de összes számuk sem haladta meg a millenniumkor az összlakosság három százalékát. Arányszámuk alakulása elenyészően befolyásolta hát az összességét.

Még egy fontos kérdésnek kell figyelmet szentelnünk. Ez a *nemzetiségi asszimiláció*. A 18. század folyamán a túlnyomó többségű román helységekben volt némi *magyar románosodás*, de a 19. századra ez teljességgel leállott – ha eltekintünk a Nyírségből idevetődőktől. Ugyanis a két nemzetiség között azóta nem volt és nincs keveredés, mégpedig a nagyon szigorú magyar elzárkózás miatt. (Ezt lehet helyteleníteni, de ez nem változtat a tényen.) A szilágysági magyar nem köt – vallásilag – vegyes házasságot. Ha mégis előfordul ilyesmi, a magyar társaság és társadalom egyszerűen kizárja magából a magyar felet, ahelyett, hogy a románt befogadná. És ebben a magyar földműves-népesség még konokabb, mint a maga is konok értelmiség.¹⁵¹

Az alföldi részen pedig, a románok mindent megtettek a magyarokhoz hasonulás érdekében. Elsősorban, érmelléki megtelepedésük után nyomban megtanultak magyarul, de úgy, hogy második nemzedékük a családban is magyarul beszélt, a harmadik nemzedék pedig, már nem tudott románul. De görögkatolikusok voltak, ezért a református magyarok nem keveredtek velük. (Ahol nyugatabbra, már Szilágyságon kívüli részeken, magyar nyelvű görögkatolikus gyülekezet volt, ott az odaszivárgó románok – és rutének – hivatalból magyarok lettek, már nem is beszélvén más nyelvet a magyaron kívül. De a román görögkatolikus püspökségek joghatósága alá tartozó papok talán kissé túlzottan is öntudatos románok voltak, és nemcsak a román származású híveiket őrizték meg eleik nemzetiségében – függetlenül attól, hogy tudnak-e románul vagy sem –, hanem a Bukovinából vagy Máramarosból hozzájuk csapódott ruténeket és a Nyírségből közéjük szóródó magyar

¹⁵⁰ E szám, mint fentebb láttuk, román egyházi nyilvántartásból vétetett, ezért is vitathatatlan.

¹⁵¹ Mondják, hogy Vajda Sándornak, a Nagyrománia első miniszterelnökének magyar volt a nagyapja, de román leánnyal lépve házasságra, a magyarok kiközösítették, így, hát románok lettek gyermekei.

görögkatolikusokat is. Hogy mint lehet ezen a téren elérni, azt megmutatták a történelem későbbi eseményei.¹⁵²

Az *örmények* soha nem éreztek különbséget maguk és a magyarok között. A *zsidók* száma alacsony volt a Szilágyságban, antiszemitizmus már ezért sem fejlődhetett ki. Sőt, az erdélyi polikonfesszionista szemléletű szilágysági magyarok szemében még pártolandó külön – vallási – színfoltot jelentettek a zsidók, akiket számontartottak és gyakran, egyenesen büszkélkedtek velük. Viszont a szilágysági zsidók is, az erdélyiekhez hasonlóan, mindig – a későbbi nehéz időkben is – következetesen kitartottak magyar nemzetiségük mellett – izraelita vallásukat, igazi szilágyságiakhoz illően, szigorúan megőrizve.

Igaz, hogy a papír szerint a lakosság többsége nem volt magyar, de ez nemcsak, hogy nem látszott – mert a románok félreeső, szegényes falvakban éltek –, hanem Szilágyság jellege mégis mindenképpen magyar volt a 19. század végén (talán még ma is). Ha csak az átmentett középkori örökség: a vármegye lett volna magyar a maga önkormányzatával, közigazgatásával, politikájával,¹⁵³ még vitatható volna a magyar jelleg, de a szembeszökő magyar gazdasági túlsúly, az összehasonlíthatatlanul magasabb műveltség,¹⁵⁴ a szilágysági magyarság – azóta is, ma is – legendás lelkisége, erkölcsi szilárdsága – különösen a nem-alföldi részeken –, szívós, konok teherbírása¹⁵⁵ Szilágyság nevét magyar fogalommal teszi. És ehhez a magyarsághoz csatlakoztak az „asszimilánsok”: zsidók,¹⁵⁶ örmények és mások, akiket nem elnyomás és kényszer, hanem Magyarország akkori őszinte, következetes liberális politikája tett magyarrá.

¹⁵² Még az Erdélynek Romániához való csatolásáért harcoló románok sem tudtak mind románul: magyarellenes, szervezkedő gyűléseiken hasznos volt magyarul elmondani a szöveget. És – mint közismert – az első világháború után a bevonuló román hadsereget az érmelléki románok szónokai magyar nyelven köszöntötték, de igaz, őszinte, román öntudattal.

¹⁵³ Jellemző, hogy '67 után a függetlenségi párt legszilárdabb bázisa Szilágyság volt. A négy választókerületből három mindig '48-as képviselőt küldött az országgyűlésre. Csak a negyedik, a szilágycsehi választott – rendszeresen – kormánypárti vagy – néha – román nemzetiségi képviselőt.

¹⁵⁴ Dolgozatunk témája nem igényli, terjedelme pedig, nem engedi meg, hogy felsoroljuk a szilágysági magyarok hozzájárulását a haza és a nemzet megtartásához és fejlődéséhez katonai, politikai, gazdasági, sőt művelődéstörténeti téren sem. Csak három nevet írunk ide a legutóbbiak közül: Kölcsey Ferenc, Wesselényi Miklós, Ady Endre.

Nincs miért utalnunk zilahi kollégiumunkra és más intézményünkre, sem azok mecénásaira, hiszen ilyenek másfele is vannak, de nem mulaszthatjuk el megemlíteni e szerény vidék emberileg legnagyobb mecénását, Krasznai Fazekas Mihályt, községe kecskepásztortát. Ez az Ember az évtizedek alatt összegyűjtött alamizsna-élelmiszerét a szó szoros értelmében megvonta saját szájától, pénzzé tette, és azzal városkájában „felsőbb iskolát” alapított. (BÍRÓ Károly i.m. 1877. 8.)

¹⁵⁵ Emellett szól az a tény, hogy református világegyházban most is csodájára járnak a szilágysági pozitív népi vallásosságnak. Hogy ez tényleg pozitív, maga-építő, és nem bigott, mást gyűlölő kegyesség, arra példa az is, hogy az Amerikából korszakunk legvégén áthozott baptista felekezet annyira otthonra lelt itt, hogy országos központja is itt, Szilágynagyfaluban volt. A szilágysági magyar szilárd meggyőződésnek bizonyítéka, hogy sem vegyes házasságot, sem egykés családot nem szívlel. Ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy az itteni magyar földműves már az első világháború előtt a szövetkezeti gazdálkodás spontán híve volt, és a közös vállalkozásnak, közös tevékenységnek más téren is sok jó példáját adta. De az is a szilágysági magyarok erkölcsi színvonalát tanúsítja, hogy ezek nem ismertek és nem ismernek sem faji, sem nemzeti, sem felekezeti, sem osztály-gyűlöletet.

¹⁵⁶ Csak Kun Béla és Cukor György nevét idézzük.

A szilágysági románság mindig a nemzeti öntudat és művelődés, a román nemzeti célok és álmok áldozatos – sajnos, sovinszta – harcosainak élgárdájához tartozott.¹⁵⁷ Ez főként a görögkatolikus egyház kitartó munkájának eredménye.¹⁵⁸ Jóllehet, ez az egyház társadalomépítő és nevelő munkájával messze túlszárnyalta a másik román egyházat, az ortodoxot, Szilágyságban messze elmaradt a magyarok református egyháza mögött.¹⁵⁹

A Szilágyság feletti magyar uralom megszakadt két évtizeddel annak ezeréves évfordulója után. Az uralomváltoztatás érvei között első helyen állottak a nemzetiségi viszonyok. Ez indokolja azt az érdeklődést, mely e kérdés iránt azóta is, minden oldalról megnyilvánul. Mi megkíséreltük eme viszonyok múltbéli alakulásának bemutatását.

A történelem a jövőépítés iskolája. Minden ember, egyén és összesség, a faji, a nyelvi, vallási és egyéb különbségek ellenére, békés jövőre áhítozik. Olyan békés jövőt óhajt, kíván és akar az emberiség, mely a mai nemzetiségi és minden másféle elnyomás kényszereszközei helyett megtalálja és alkalmazza majd azokat, melyek nem egymással szemben, nem egymás alá és fölé, hanem egymás mellé állítják az embereket, hogy a Szabadság és Egyenlőség után Testvériség is legyen a Földön. Szilágyságban is!

Kolozsvár, 1971, 1986, 2004

(Bay Bálint)

¹⁵⁷ Például Maniu Gyula.

¹⁵⁸ A román művelődéstörténet sok névtelen pap és tanító hőse közül, példa okáért csak egyet: Barnucz Simont említjük.

¹⁵⁹ Elemi iskolát létesítettek ugyan, de ezek színvonala – tanítók képzetlensége miatt – alatta maradt a magyar népoktatási törvényben megköveteltéktől. Így még a szilágysági görögkatolikus románok számára is „sérelemesek” voltak ezek a még ma is példamutatóan liberális törvények.

Középiskolát, viszont, egyetlen egyet sem létesített a százezernyi román híve számára a görögkatolikus egyház.